S/O
294.5926
A533A

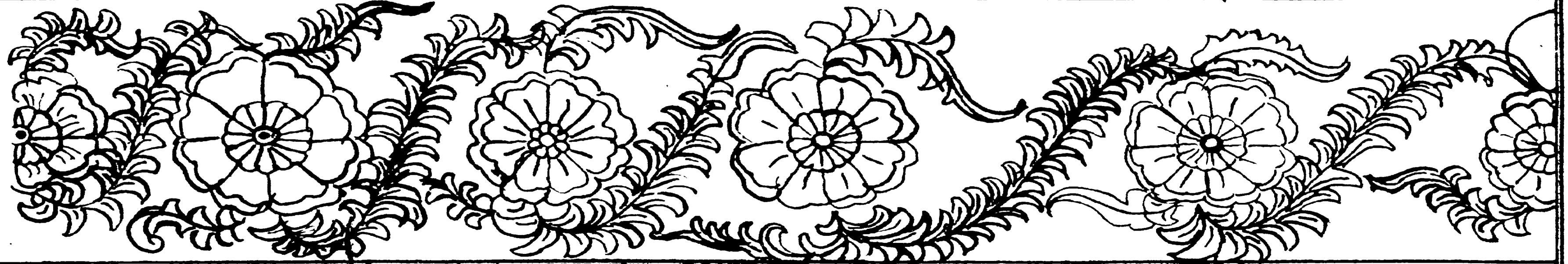
ॐ अथसंस्कारकौस्तुभस्यानुक्रमणिकाप्रारंभः ॐ

श्रीगणेशायनमः॥ ॥अथसंस्कारकौस्तुभस्याः नुक्रमणिकाप्रारंभोऽयंक्रियते॥

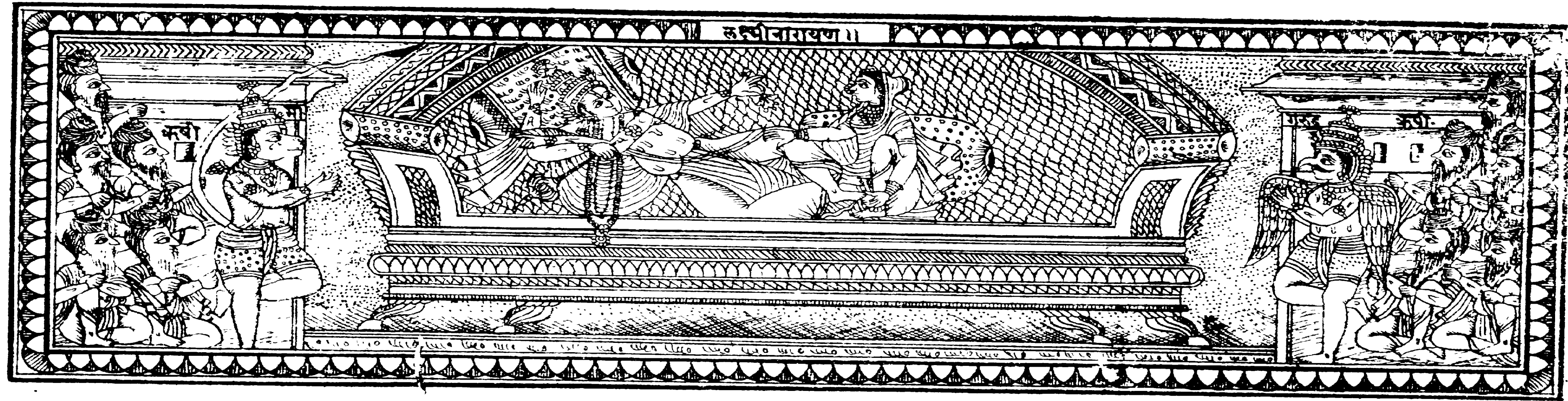
3756

सं॰कौ॰
३

अ॰क॰
३

अथसंस्कारकौस्तुभप्रारंभः

लक्ष्मीनारायण ॥

श्रीगणेशायनमः श्रीसरस्वत्यैनमः श्रीगुरुचरणारविंदाभ्यांनमः श्रीलक्ष्मीनारायणाभ्यांनमः अथसंस्कारकौस्तुभप्रारंभः गर्भा-
धानप्रभृतिविहितानेकसंस्कारसुन्दैर्विचित्तादर्शेसकलमुनयोयंप्रपश्यंतिदेवम् चंद्रादित्यानलभतडितांभाप्रवाहेनिदानंवंदेवेदैःशिरसिनिहितंपा
लकंपांडवानाम् १ नत्वाहरिगुरुचरणौत्वादिरणौधेजयप्रदंविदुषाम् मधुनाशनमोदावहमधुनासंस्कारकौस्तुभंतनुमः २ अथषोडशसंस्काराः
तत्रगर्भाधानंप्रथममुच्यते इतरसंस्कारानुप्रतिउपजीव्यत्वेनतस्यैवस्मृतिकर्तृभिःगृह्यसूत्रकारैश्चगर्भाधानमृतावितिउपनिषदिगर्भलंभनमि
तिचप्रथमनिर्देशात् तदुपयोगितयादुष्टरजोदर्शनशांतिंवक्तुंप्रथमरजोदर्शनेतत्स्वरूपमुक्तंविधानपारिजाते नाभिमूलेस्थितंपुष्पंचतुर्दलस
मन्वितम् तस्मिन्सर्वाश्चदधतेगर्भसंभवकारणम् अधोमुखस्थितंस्त्रीणांबाल्येनुमुकुलीकृतम् बाल्यात्परवयःप्राप्तौमुकुलंविकसद्भवेत्
उत्फुल्लेकुसुमेस्त्रीणांस्वभावेनस्रवेद्रजः तदाप्रभृतिसर्वासांमासिमासिभ्रृतुर्भवेत् रजोदर्शनेशुभाशुभसूचकानिकथ्यंते तत्रप्रथम-
रजोदर्शनेमासफलंभृगुः चैत्रेस्यात्प्रथमर्तौतुनारीवैधव्यभागिनी वैशाखेधनपुत्राढ्याज्येष्ठेरोगान्वितातथा शुचौमृतप्रजाप्रोक्ताश्राव
णेधनधान्यभाक् नभस्येदुर्भगाक्लिष्टाप्याश्विनेचपयस्विनी ऊर्जेप्यायुष्मतीनारीमार्गशीर्षेबहुप्रजा पौषेतुपुंश्चलीनारीमाघेपुत्रसुखा-
न्विता फाल्गुनेश्रीमतीनारीरजोमासफलंक्रमात्इति अथतिथिफलम् श्रीधररायेगुरुः प्रथमायांपतिंहंतिद्वितीयायांसुखंभवेत् तृ
तीयायांप्रियेस्याच्चचतुर्थ्यांवृषलीभवेत् पंचम्यांपुत्रलाभश्चषष्ठ्यांचारित्रविक्रया सप्तम्यांपुत्रवृद्धिःस्यादष्टम्यांपुत्रनाशनम् नवम्यांरुद

नीनित्यंदशम्यांधर्मशालिनी एकादश्यांपतिस्निग्धाद्वादश्यांक्रोदिनीभवेत् त्रयोदश्यांमानधनात्वपराबहुदोषकृत् पर्वण्यन्यगृहीतास्याद्वि
द्यादेवंतिथेःफलम्इति कश्यपोपि अष्टमींषष्ठ्यमारिक्ताद्वादशीसंक्रमेपिच वैधृतौचव्यतीपातेग्रहणेचंद्रसूर्ययोः विष्ट्यांसंध्यासुनिद्रायांदुः
र्भगाप्रथमार्तवइति अथपूर्वाण्हादीनांफलम् स्मृतिरत्ने शुभंचैवतुपूर्वाण्हेमध्यान्हेमध्यमंफलम् अपराण्हेतुवैधव्यंपूर्वरात्रेशुभंभवेत् मध्य
रात्रेमध्यमंस्यात्पररात्रेशुभान्वितेति स्मृतौ प्रातःकालेसुतधनासायान्हेसर्वभोगिनी मध्यान्हेतुभवेद्वेश्यानिशीथेविधवाभवेदिति अथवा
रफलम् रुग्णापतिव्रतादुःखीपुत्रिणीभगभागिनी पतिप्रियाक्लेशभागास्सूर्यवारादिषुक्रमात् भानुवारेभवेद्व्याधिःसोमवारेपतिव्रता दुः
खिताभौमवारेतुबुधेसौभाग्यसंयुता श्रीसंयुतागुरोर्वारेपतिभक्ताभृगोर्दिने मंदवारेनिराशास्यात्प्रथमर्तौरजस्वलेति अथनक्षत्रफलम्
गर्गः सुभगाचैवदुःशीलावंध्यापुत्रसमन्विता धर्मयुक्ताव्रतश्रीचपरसंतानमोदिनी सुपुत्राचैवदुष्पुत्रापितृवेश्मरतासदा दीनाप्रजावती
चैवपुत्राढ्याचित्रकारिणी साध्वीपतिव्रतानित्यंसुपुत्राकष्टचारिणी स्वकर्मनिरताहिंस्रापुण्यापुत्रादिसंयुता नित्यंधनव्ययासक्तापुत्रीधा
न्यसमन्विता मूर्खाचारापुण्यवतीदस्रर्क्षादेःक्रमात्फलम् पतिवत्याश्चदुष्टेषुप्रथमंस्याद्रजोयदि पत्युस्तस्याभवेन्मृत्युस्त्रिपूर्वादिषुभेषुच
मघाशक्रादित्यदित्यवन्हिभेषुचवा भवेत् तत्रापिस्यान्महाशोकोदारिद्र्यंचानपत्यता तद्दोषपरिहारार्थंकुर्याच्छांतिंयथाविधि तोषयेज्ज १
पहोमाभ्यांतत्तन्नक्षत्रदेवताः आचार्यादीन्समभ्यर्च्यभोजयेच्छक्तितोद्विजान् तद्दुष्टेषुकृतेनाशुसर्वारिष्टंप्रणश्यतीत्याश्वलायनस्मृतौ

अथलग्नफलम् मेषेसव्यभिचारास्याद्वृषभेपरभोगिनी मिथुनेधनभोगाढ्याकर्कटेव्यभिचारिणी पुत्राढ्यासिंहराशौतुकन्यायांश्रीमतीभवेत् विचक्षणातुलायांतुवृश्चिकेतुपतिव्रता मकरेत्वन्नहीनातुकुंभेनिर्धनयुक्तना मीनेविचक्षणालग्नेग्रहसंस्थाविवाहवदिति अथ-
योगफलानि दैवज्ञमनोहरे आद्यंत्तौदुर्भगानारीविष्कंभेचेद्रजस्वला वंध्याचैवातिगंडेचश्शूलेशूलवतीभवेत् गंडेतुपुंश्चलीनारीव्याघातेत्वात्मघातिनी वज्रेचस्वैरिणीप्रोक्तापातेचपतिघातिनी परिघेमृतवंध्याचवैधृतौपतिमारिणी शेषाःशुभावहायोगायथानामफलप्रदाः
अन्यत्रापिनृसिंहः परिघस्यतुपूर्वार्धेव्यतीपातेचवैधृतौ संध्यासुपक्षवेविष्ट्यामशुभंप्रथमार्त्तवम् व्याघातेनवशूलेतुनाड्यःपंचचतुर्दशेति अत्रसंख्ययोर्विकल्पः अथलग्नसंस्थग्रहफलानि वसिष्ठः वैधव्यमष्टमस्थेर्केचंद्रेक्षीणारुचिर्भवेत् अंगारकेभर्तृहीनाबुधेचेदनपत्यता दौर्भाग्यमिंद्रसचिवेसापत्न्यंभार्गवेभवेत् प्रव्रज्यासूर्यपुत्रेतुराहौतुकलहःसदा अशुभंचैवकेतौस्याज्जामित्रेशुभदाःशुभाः
अष्टमस्थइत्यस्यसप्तम्यंतेषुप्रत्येकमनुषंगः जामित्रेसप्तमस्थाने नरसिंहोपि लग्नस्यसप्तमस्थानेसूर्योवैधव्यकारकः पुत्रहानिकरस्त्वारोबुधःसत्पुत्रदोभवेत् बृहस्पतिर्धनायुष्यंशुक्रःसाफल्यमेवच शनैश्चरेतुवंध्यास्याद्राहौतुमरणंध्रुवम् चंद्रेसद्गुणसंयुक्तादेवरातमताच्छुभमिति अथवस्त्रफलम् गर्गः क्षमगाश्वेतवस्त्रास्याद्दृढवस्त्रापतिव्रता क्षौमवस्त्राक्षितीशास्यान्नववस्त्रासुखान्विता दुर्भगाजीर्णवस्त्रास्याद्रोगिणीरक्तवाससा नीलांबरधरानारीविधवापुष्पिनानतः मलिनांबरधरानारीदरिद्रास्याद्रजस्वला वस्त्रे-

स्युर्विषमारक्तैर्विंदवः पुत्रमाप्नुयात् समाश्चेत्कन्यकाचेति फलंस्यात्प्रथमार्त्तवइति अथस्थानफलम् ग्रामाद्बहिःपरग्रामेनारीस्याद्व्यभिचा
रिणी पतिव्रताशुभस्थानेसुभगागृहमध्यतः ग्राममध्येतुवृद्धिःस्याद्विधवाचदिगंबरा उपरागेचदुःशीलाआयुष्यंजलसन्निधौ धनमध्येतुक
न्यायाधनधान्यसमृद्धिदेति देवरातः संमार्जनीकाष्ठतृणाग्निशूर्पान्हस्तेदधानाकुलटातदास्यात् तल्पोपभोगेतपसिस्थितान्वेदृष्टंरजोभाग्य
वतीनदास्यादिति अथप्रथमरजोदर्शनेशिष्टाचारः कश्यपः प्रथमर्त्तौतुपुष्पिण्याःपतिपुत्रवतीस्त्रियः अक्षतैरासनंकुर्युस्तस्मिंस्तामुप
वेशयेत् हरिद्रापुष्पगंधादीन्दद्यात्तांबूलकंस्रजम् आशिषोवाचयेयुस्ताःपतिपुत्रवतीभव दीपैर्नीराजनंकुर्यात्सदीपेवासयेद्गृहे ताःसर्वाः
पूजयेत्सम्यग्गंधपुष्पाक्षतादिभिः लवणापूपमुद्गादिदद्यात्ताभ्यःस्वशक्तितइति इदंचसर्वंशुभाशुभनिरीक्षणंप्रथमर्त्तौद्वितीयेवाशुभाशुभ-
निरीक्षणं कर्तव्यंज्ञातिभिःसम्यग्धर्मशास्त्रविधानतइति अथसर्वर्त्तुसाधारणनियममाह वसिष्ठः त्रिरात्रंरजस्वलाऽशुचिर्भवति सानां
ज्यान्नाभ्यंज्यान्नाप्सुस्नायादधःशयीतनदिवास्वप्यान्नाग्निंस्पृशेन्नरज्जुंसृजेन्नदंतान्धावयेन्नमांसमश्नीयान्नगृहान्निरीक्षेतनाश्लीलंकिंचि
दाचरेत् नखर्वेणपिबेदंजलिनावापिबेल्लोहेनायसेनवाविज्ञायतइति लोहेनताम्रेणतथा यानखानिनिकृंततेतस्यैकुनखीयाप्रलिखतेतस्यै-
खलतिर्यापर्णेनपिबतितस्याउन्मादुकइतितौत्तिरीयश्रुतौनखनिकृंतनंभूमौरेखाकरणंपर्णेनपानंचनिषिद्धम् बौधायनेपि अथयदामलव
द्वासास्यात्तेनयासहसंवदेतनसहासीतनास्यान्नमद्याद्ब्रह्महत्यायैत्स्येषावर्णंप्रतिमुच्यास्तेथोकाल्यान्याहुरभ्यंजनंवास्त्रियाअभ्यंजनमेवम्

तिग्मात्यकाममन्यादितिनैनामुपनयेन्नारण्येनपराचीनांनस्नानीतिवाभ्यंक्तेनप्रतिलिखतेनाभ्यंक्तेनदंतान्धावतेननखानिनिकृंततेनकृणवति-
नरज्जुंसृजतिनपर्णेनपिबतिनखर्वेगोति अनयासंभाषणेप्रतिप्रसवोधर्मप्रश्नेब्रह्माध्येष्यमाणोमलवद्वाससैनसंभाषितुंब्राह्मणेनसंभाष्य-
तयासंभाषेतसंभाष्यतुब्राह्मणेनैर्वसंभाष्याधीयीतैवंतस्याःप्रजानिःश्रेयसमितिवचनाद्विधवाभिसंभाषणेनैतत्कार्यमितिहरदत्तः शौचगा
नरोदनहसनपाननारीसुतानुलेपनदिवास्वप्नदंतधावनमौन कायिकवाचिकमानसिकदेवतार्चननमस्काररजस्वलांगनास्पर्शनत्संभाषणरजो
वस्त्राणांसंत्यागंनकुर्यादितिविशेषः यद्यपिदक्षेण अंजनाभ्यंजनेस्नानंप्रवासंदंतधावनं नकुर्यात्सार्त्तवानारीग्रहाणामीक्षणंतथेतिनस्ना
नमात्रंनिषिद्धम् तथाप्युपरागादिनिमित्तकस्नानेप्रसक्तेवसिष्ठेननाप्क्षस्नायादितिमज्जनंनैनिषिध्यते अतएवपराशरेणनियमःस्मर्यतेस्ना
नेनैमित्तिकेप्राप्तेनारीयदिरजस्वला पात्रांतरिततोयेनस्नानंकृत्वाव्रतंचरेत् रिक्तगात्राभवेदद्भिःसांगोपांगाकथंचन नवस्त्रपीडनंकुर्यान्ना
न्यद्वासश्चधारयेदिति रजस्वलायाःप्रथमदिननिर्णयस्तुपारिजातेचतुर्विंशतिमते पूर्वार्धायोस्त्ररात्रौचेज्जननंमरणंरजः दृष्टंपूर्वदिना
दित्वंतृतीयेदुत्तरेहनि केचिद्दिवोदितेसूर्येजननंमरणंतथा रजोवादृश्यतेस्त्रीणांयस्याहस्तस्यशर्वरी अपरेत्वर्धरात्रात्प्राक्सूतौरजसिसूत-
के पूर्वमेवदिनंप्राहुरूर्ध्वंचेदुत्तरेहनीति अत्रदेशाचारतोव्यवस्था स्नातायाःकालांतरेपुनःरजोदर्शनेत्रिरात्रव्रताभावेव्यवस्थोक्ता तत्रैवसं
ग्रहे ऋतुस्नातातुयाप्रौढापुनरेवरजस्वला स्नातात्सप्तदशाहेचशौचेनैवसुनिर्भवेत् अष्टादशाहेत्वेकाहंद्व्यहमेकोनविंशतो विंशात्प्रभृत्युत्त

रेषुत्रिरात्रमशुचिर्भवेत् एतद्यस्याःकिंचिदूनेपूर्णेमासिरजोनियमस्तद्विषयम् कश्यपस्तु एकादशाहेत्वेकाहंद्विरात्रंद्वादशेहनि ऊर्ध्वंत्रिरात्रंवि
ज्ञेयमितिकुंडलिनोदितमिति एतत्पक्षादूर्ध्वंयस्यारजोनियमस्तद्विषयम् अथरजस्वलाशुद्धिप्रकारः स्मृत्यर्थसारे रजस्वलाषष्टिमृत्तिकाभिः
शौचंकृत्वामलंप्रक्षाल्यदंतधावनपूर्वकंसंगवेस्नायादिति स्नानोत्तरंविशेषः स्नात्वान्यंपुरुषंनारीनस्पृशेत्तुरजस्वला यदिस्पर्शेत्तदाप्रायश्चि-
त्तमाह ईक्षयेद्भास्करंदेवंब्रह्मकूर्चंततःपिबेत् केवलंपंचगव्यंचक्षीरंवाचात्मशुद्धयइतिलैंगे ज्वरितायाःशुद्धिस्तुसंग्रहे आतुराचेदृतुमतीत
स्याःस्नानंकथंभवेत् स्पृष्ट्वातुतांपरास्नायाद्दशकृत्वोत्वनातुरा वासोभिर्दशभिश्चैवपरिधाप्ययथाक्रमं ब्राह्मणान्भोजयित्वाथपुण्याहेन
विशुध्यति आतुराणांतुसर्वेषामेवंशुद्धिर्विधीयतइति रजस्वलयोःपरस्परंसंसर्गेशुध्युपायः स्मृतिमंजर्यां उदक्येद्वेतुसंस्पृष्टेसवर्णेचैक-
भर्तृके तयोःस्नानंमिथःस्पर्शेपंचगव्यंततःपिबेत् सवर्णेयोनिसंबंधेसगोत्रेचरजस्वले मिथःस्पृशेदमत्यातुस्नानमात्रेणशुध्यति मत्यैक
रात्रंनाश्नीयात्पंचगव्यंपिबेत्ततः उदक्ययोर्यदान्योन्यमसंबंधःसवर्णयोः स्पृशेदमत्यास्नात्वाचतस्मिन्नाद्यादशुचिर्भवेत् मत्यातुनाद्यादासु
द्धेर्भक्त्वाचेत्प्रतिवासरम् उपोषणंतदाकेचिदाहुस्ताद्दिनसंख्यया उपवासेनशक्ताचेत्तत्समंदानमाचरेत् संभाषेतांस्पृशेतांवाब्राह्मण्यौच
रजस्वले आस्नानकालान्नाश्नीतांशुभेमत्यामिथःक्वचित् स्नात्वोपवासंकुर्यातांपंचगव्येनशुध्यतः एवमभ्यासतस्तुल्यंप्रायश्चित्तंसमाच
रेत् मत्यारजस्वलान्योन्यंवृषलीब्राह्मणीभवेत् इत्यतःपूर्वस्पृष्ट्वेतिविशेषः ब्राह्मण्याःकृच्छ्रमेकंतुशूद्रीपादेनशुध्यति कश्यपः रजस्व

ला सूतिकावाचांडालं यदिसंस्पृशेत् आस्नानकलान्नाश्नीयादतिकृच्छ्रंसमाचरेत् ज्ञानतःस्पर्शेचैतत् चांडालंसार्तवानारीसंस्पृशेद्भोजनांतरे वा
ग्यताबहिरासीतास्नानकालादुपोषिता प्राजापत्यंचरेत्पश्चात्संचगव्यंततःपिबेत् विप्रान्द्वादशसंख्याकान्भोजयित्वातुशुध्यति शुषिर्णीसं-
स्पृशेन्मोहादशुद्धंवानरंस्पृशेत् स्नानादर्वाङ्नभुंजीतभुक्त्वाकृच्छ्रंसमाचरेत् मोहादज्ञानतः स्पृष्ट्वोदक्यापंचनखान्द्विशफैकशफान्पशून्
अंडजानिचसर्वाणिनाद्यादास्नानवासरात् पराशरः रजस्वलायदादृष्टाशुनाजंबूकरासभैः पंचरात्रंनिराहारापंचगव्येनशुध्यति ऊर्ध्वंतु
द्विगुणंनाभेर्वक्त्रेतुत्रिगुणंतथा चतुर्गुणंस्मृतंमूर्ध्निदंशेन्यत्रव्रतीभवेदिति अथदुष्टरजोदर्शनेशांतिमाहशौनकः आर्तवानांतुनारी-
णांशांतिंवक्ष्यामिशौनकः अन्नपुत्रादिलाभायदंपत्योरभिहृद्धये पंचमेन्हिचतुर्थेन्हियहातिथ्यपुरःसरम् तस्मिन्नहनिकर्तव्यकुतुहोमोवि
धानतः आचार्यंवरयेत्प्राज्ञोभुवनेश्वरितुष्टये होमार्थंचजपार्थंचवरयेदृत्विजोबहून् यजमानोद्विजैःसार्धंशांतिहोमंसमाचरेत् गृहादीशा
नदिग्भागेदेवतापूजनायच द्रोणप्रमाणधान्येनव्रीहिराशित्रयंभवेत् कुंभत्रयंन्यसेद्राशौतंतुवस्त्रादिवेष्टयेत् पूरयेत्तीर्थसलिलैःप्रति
कुंभंपृथक्पृथक् सूक्तेनाथर्ववेदेनप्रस्रवआपइत्यथ ऋचायाःप्रवतस्त्वद्वायत्र्याचततःक्रमात् मध्यकुंभेक्षिपेन्द्वान्यमौषधानिचहेम
च ततश्चपंचरत्नानिगंधपुष्पाक्षतादिकान् औषधानिचवक्ष्यंतेमुनिभिःशांतिकारणात् औदुंबरःकुशादूर्वाराजीवचंपबिल्वकाः विष्णु
क्रांताथतुलसीबर्हिषःशंखपुष्पिका शतावर्यश्वगंधाचनिर्गुंडीसर्षपद्वयम् अपामार्गःपलाशश्चपनसोजीवकस्तथा प्रियंगवश्चगोधू

माव्रीहयोश्वत्थएवच क्षीरंचदधिसर्पिश्चपद्मपत्रंतथोत्पलम् कुरंटकत्रयंगुंजावचाभद्रकमुस्तकाइति द्वात्रिंशदोषधानीह यथासंभवमाह
रेत् गजाश्वरथवल्मीकसंगमात्ध्रदगोकुलात् राजद्वारप्रदेशाच्चमृदमानीयनिक्षिपेत् कुंभस्थापनइत्येतत्तन्मंत्रेणकारयेत् मृत्तिकांचौषधा
दीनिमंत्रेणप्रक्षिपेत्क्रमात् कुंभोपरिन्यसेत्पात्रंकांस्यंवाताम्रमेव वा मृन्मयंनवपात्रंवास्वस्यवित्तानुसारतः पात्रोपरिन्यसेद्वस्त्रंप्रतिमांभुवने
श्वरीम् तन्मूल्यंवान्यसेत्तत्र इंद्राणींचपुरंदरम् आचार्यःपूजयेद्देवीमंगाद्यावरणानिच अन्योवापूजनंकुर्याद्गायत्र्यामंत्रसारया इंद्राणीं
पूजयेद्देवीमिंद्राणीमासुनारिषु क्रमेणपूजयेदिंद्रमिंद्रत्वावृषभंवयं अनेनविधिनाचार्यःपूजयेद्देवतात्रयम् आवाहनादिसकलैरुपचा-
रैःपृथक्पृथक् तन्मध्यमंस्पृशन्कुंभंमंत्रेणाभुवनेश्वरीं जपेदाचार्यआहोमाच्छ्रीसूक्तंचजपेत्ततः स्पृशन्वैदक्षिणंकुंभंऋत्विगेकोजपेदथ
चत्वारिरुद्रसूक्तानिचतुर्मंत्रोत्तराणिच संस्पृशन्नुत्तरंकुंभंश्रीरुद्रंरुद्रसंख्यया शन्नइंद्राग्नीसूक्तंचतत्रचैवस्पृशन्जपेत् कुंभस्यपश्चिमेदे
शेशांतिहोमंसमाचरेत् अन्वाधानंततःकुर्याद्धोमतंत्रंसमाचरेत् पूर्णपात्रनिधानांतंकृत्वाचार्योद्विजैःसह दूर्वाभिस्तिलगोधूमैःपायसेन
घृतेनच पायसंश्रपयेत्तत्रसावित्रंचहविश्चनत् कृत्वाज्य भागपर्यंतंहविरुद्वासनादिकम् तिसृभिश्चैवदूर्वाभिरेकैकाचाहुतिर्भवेत् अभि
मंत्र्यप्रयुक्ताभिर्गायत्र्याजुहुयात्क्रमात् अष्टोत्तरसहस्रंतुशतमष्टोत्तरंतुवा तिलमिश्रैश्चगोधूमैर्द्रव्येणाज्याहुतीर्हुनेत् जुहुयात्पायसेनै
वआज्येनचहुनेत्क्रमात् हविर्भिस्तुष्टयेनैवप्रत्येकंसमसंख्यया गायत्र्यैवचहोतव्यंहविरत्रचतुष्टयं ततःस्विष्टकृतंहुत्वारज्जुमहर

णांतथा अयाश्चेत्यादिभिर्हुत्वासमुद्रादूर्मिसूक्ततः संततामाज्यधारांतांपूर्णाहुतिमथाचरेत् परिषेचनपर्यंतहोमशेषंसमापयेत् सहोष
धिस्थितैस्तत्रप्रतिकुंभस्थितोदकैः ऋतुमत्यांस्थिताशांतिर्दंपतीभ्यांकरवायच शांतिरभिषेकः अथाभिषेकमंत्राश्चप्रोच्यंतेशौनका
दिभिः आपोहिष्ठेतिनवभिःसूक्तेनचततःपरम् इंद्रोअंगतृचेनैवपावमानैःक्रमेणतु उभयंशृणवच्चनइत्यग्निदाविशएकया त्र्यंबकेणा
थमंत्रेणजातवेदसएकया समुद्रज्येष्ठाइत्यादिचतुर्भिश्चप्रसित्थकैः त्रायंतामितिमंत्रैश्चत्रिभिश्चैभिर्यथाक्रमं इमाआपस्तृचेनैवदेव
स्यत्वेतिमंत्रतः मंत्रेणाथतमीशानंत्वमग्नेरुद्रइत्यथ तमुष्टुहीतिमंत्रेणभुवनस्यपितरंतथा यातेरुद्रेतिमंत्रेणशिवसंकल्पमंत्रतः इंद्र
त्वावृषभंवयंमंत्रैश्चैवाभिषिंचयेत् साचवस्त्रांतरंधृत्वापुनश्चोपवसेत्सतीउपवासोत्रसमीपावस्थानं विप्रान्विधिवदभ्यर्च्यगंधपुष्पा
क्षतादिभिः धेनुंपयस्विनींदद्यादाचार्यायचभूषणैःसदक्षिणमनड्वाहंप्रदद्याद्रुद्रजापिने ऋत्विग्भ्यश्चापिसर्वेभ्योदद्याद्वैदक्षिणांततः
महाशांतिंप्रजप्याथविप्राशीर्वचनंततः ब्राह्मणान्भोजयेत्सश्चाद्भुंजीतस्वजनैःसह स्मृतौ ब्राह्मणान्भोजयित्वातुदैवज्ञंभोजयेत्ततः
एवंयःकुरुतेशांतिंशौनकोक्तप्रकारतः तदनिष्टंतुसकलंसद्यएवविनश्यतीति जपेदाचार्यइति अन्वाधानात्मकहोम तंत्रारंभपर्यंत
मित्यर्थः अनेनैवाशयेनान्वाधानंततःकुर्यादितिश्लोकेआचार्यग्रहणम् ततश्चाग्निस्थापनादिग्रहपूजांतंयजमानेनकर्तुमुचितम्
श्रपयेत्तत्रैतिगृहसिद्धान्नग्रहणंव्यावर्त्यते सावित्रंचहविश्चतदित्यत्रतच्छब्देनहविश्चतुष्टयकालेसवित्रइतिचतुर्थ्यंतेनदेवतोद्देशः

कार्यइतिज्ञाप्यते लभ्यतेचात्रमंत्रसंवादः पार्वणोष्विति तद्धूतविसंवादिनोमंत्रात्पूर्णमासायेत्युद्देशोंगीक्रियतेयाज्ञिकैः संवादेतुकैमुति-
कन्यायेनैवतत्सिद्धिः नचैवंभुवनेश्वरीदैवत्यहोमाभावापत्तिः वाचनिकत्वेन इष्टत्वात् वस्कंतस्कधु ञ्प्राणिप्रसवइतिधातोर्भुत्पन्नः सवि
तृशब्दःप्रकृतफलदात् त्वेनप्रथमप्रयाजेसमिद्धब्दोग्नेरिवलिंगानादरेणभुवनेश्वरीप्रतिपादकइतिनविरोधः सुरत्नदक्षिणाशक्तौनिष्क्र
योदक्षिणादेया तमाहकात्यायनः दशकार्षापणाधेनावितिअष्टावनड्डहिस्मृताइतिच कार्षापणमाहनारदः कार्षापणोदक्षिणस्यांदिशि
रौप्यःप्रवर्त्तते पणोर्निबद्धःपूर्वस्यांषोडशैवपणासत्विति अथरजोदर्शनशांतिप्रयोगः बहुतरदोषदुष्टे प्रथमरजोदर्शनेद्वितीयादिर
जोदर्शनोत्तरंस्वल्पदोषदुष्टेतुतदनंतरमेवगर्भाधानप्रत्यासन्नदिनेसाकार्या कर्त्तापत्न्यासहकृतस्नानादिनित्यक्रियःपवित्रपाणिराचम्य
प्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यास्याममभार्यायाःप्रथमरजोदर्शनेईदृशदुष्टमासादिसूचितसर्वारिष्टपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंसग्र
हमखांशौनकोक्तांशांतिंकरिष्यतदंगत्वेनगणपतिपूजनादिआचार्यर्त्विक्वरणांतंकुर्यात् आचार्यस्तुयथास्वगंर्शाकादीनांबृहस्पतिः
तथात्वंममयज्ञेऽस्मिन्नाचार्योभवसुव्रत आचार्यस्य अस्ययागस्यनिष्पत्तौभवंतोभ्यर्थितामया सुप्रसन्नैःप्रकर्तव्यंशांतिकंविधिपूर्वक
मित्यृत्विजाम् ततोगंधवस्त्रादिभिःक्रमात् उक्तेनतेषांपूजनं ततआचार्यःपवित्रपाणिःदेशकालौसंकीर्त्ययजमानानुज्ञया आचार्यकर्मकरि
ष्येइतिसंकल्प्ययदत्रसंस्थितमित्युक्त्वादिक्षुप्रादक्षिण्येनसर्षपान्विकीर्यशुचीवइति ऋचापंचगव्येनतथैवप्रोक्ष्य आपोहिष्ठेतितृचेन ५

शन्द्वाभिरद्भिस्तथैव प्रोक्ष्य कृतांजलिः स्वस्त्ययनं तार्क्ष्यमिति मंत्रद्वयेन देवतां संप्रार्थ्य ऋवनेश्वर्यादि प्रतिमात्रयस्य अग्न्युत्तारणं कुर्यात् अग्निः
सप्तिमितिसूक्तस्य वैश्वानरोऽग्निस्त्रिष्टुप् अग्न्युत्तारणे विनियोगः अग्निपदरहितेन अग्निः सप्तिमितिसूक्तेनाभिषिच्य पुनरग्निपदयुक्तेन तेने
वाभिषिंचेत् इत्यग्न्युत्तारणम् ततो गृहादीशान्यां मध्ये तद्दक्षिणोत्तरतश्च महीद्यौरिति मंत्रावृत्त्या भूमिं स्पृष्ट्वा ओषधयः समिति द्रोणप्रमा
णव्रीहिभिः तेषु देशेषु राशित्रयं कुर्यात् पलं सुवर्णाश्चत्वारः कुडवं प्रस्थमाढकम् द्रोणं चरवारिकाचेति पूर्वं पूर्वाच्चतुर्गुणम् इति षोडशप्रस्थात्मको
द्रोणः ततः आकलशेष्विति मध्यदक्षिणोत्तरक्रमेण प्रक्षालितमव्रणमकालकं कुंभत्रयं सादयेत् प्रसुव आप इत्यस्य सूक्तस्य सिंधुक्षित्प्रैयमे
धोनद्योजगती कलशेषूदकपूरणे विनियोगः याः प्रवत इत्यस्य वसिष्ठो नद्यः शक्करी कलशेषूदकपूरणे विनियोगः याः प्रवत इति ऋक्
प्रतिकलशं पूरणादिमंत्राणामावृत्तिः ततो गंधद्वारामिति गंधं याओषधीरिति सर्वौषधीः ओषधयः समिति यवांश्च त्रिषु कलशेषु क्रमेक्र
मेण क्षिपेत् हेमपंचरत्नप्रक्षेपोत्तरं वा गंधादिप्रक्षेप इति वक्ष्यामः ततो मध्यकुंभे गायत्र्या यवव्रीहितिलमाषकंगुश्यामाकमुद्गानक्षिप्त्वा स
मद्रव्यप्रक्षेपोन गायत्र्येति ह्वन्द्वाः तथैव उदुंबरकुशदूर्वारक्तोत्पलचंपकबिल्वविष्णुक्रांतातुलसीबर्हिः शंखपुष्पी शतावर्यश्वगंधा निर्गुंडी
रक्तपीतसर्षपापामार्गपलाशपनसजीवकप्रियंगुगोधूमव्रीह्यश्वत्थदधिदुग्धघृतपद्मपत्रनीलोत्पलसितरक्तपीतकुरंटकगुंजावचाभद्रमु
स्तकाख्यानि द्वात्रिंशदोषधानि यथासंभवं वा प्रक्षिप्य त्रिष्वपि कलशेषु हिरण्यरूप इति हिरण्यं सहिरत्नानीति पंचरत्नानि गंधद्वारामिति गंधं याः फलि

नीरितिपुष्पफलानि गजाश्वरथ्यावल्मीकसंगमह्रदगोष्ठमृदः स्योनापृथिवीतिप्रक्षिप्ययाओषधीरितिसर्वौषधीः ओषधयःसमितियवान्
कांडात्कांडादितिदूर्वाः अश्वत्थेवइतिपंचपल्लवान्निक्षिप्य युवासुवासाइतिसूत्रेणवाससावावेष्टितान्कलशकंठानकृत्वापुष्पमाल्यादिभिःकल
शान्भूषयेत् ततःकलशानामुपरिधातुमयंवैणवंमृन्मयंवापूर्णपात्रत्रयंस्वशक्त्यनुसारेणपूर्णादर्वीतिमंत्राहृत्यानिधायतदुपरिश्वेतवस्त्रत्रयं
चंदनादिकृतनाष्टदलयुक्तंन्यसेत् मध्यमेस्थापितप्रतिमायांभुवनेश्वरीमावाहयेत् अथभुवनेश्वरीध्यानम् उद्यद्दिनद्युतिमिंदुकिरीटांतुंगकु
चांनयनत्रययुक्ताम् स्मेरमुखींवरदांकुशपाशाभीतिकरांप्रभजेभुवनेश्वरीं गायत्र्याविश्वामित्रोभुवनेश्वरीगायत्री भुवनेश्वरीपूजनेविनि
योगः ॰भुवनेश्वरीमावाहयामि एवंदक्षिणकलशे इंद्राणीमासुवृषाकपिरिंद्राणीपंक्तिः इंद्राणीपूजनेविनियोगः इंद्राणीमास्वितिऋक् १
एवमुत्तरकलशे इंद्रत्वाविश्वामित्रइंद्रोगायत्री इंद्रपूजनेवि॰ इंद्रत्वाइतिऋक् १ ततोमध्यमकलशे अंगाद्यावरणदेवताध्यानम्ःअंगाद्या
वरणदेता आवाहयामीत्यावाह्य सप्रणवगायत्र्यंते अंगाद्यावरणसहितायैभुवनेश्वर्यैआसनंसमर्पयामीत्येवंषोडशोपचारैर्भुवनेश्वरींसं
पूज्यउक्तमंत्राभ्यांकांडानुसमयेनइंद्राणींद्रयोःषोडशोपचारैःपूजांकुर्यात् अशक्तौभुवनेश्वर्यासहैवपदार्थानुसमयेननाममंत्राभ्यांवानयोःपूज
नम् ततोमध्यमकुंभंस्पृष्ट्वा आचार्यो ऽष्टसहस्रमष्टशतंवागायत्रींजप्त्वाश्रीसूक्तंजपेत् हिरण्यवर्णामितिपंचदशर्चस्यसूक्तस्य कर्दमानंद
श्चिक्लीतेंदिरासुतादयऋषयः श्रीर्देवता आद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः ततएकाप्रस्तारपंक्तिः ततोद्वेत्रिष्टुभौ ततोऽष्टावनुष्टुभोंत्याप्रस्तारपंक्तिः ६

जपेवि० ओं हिरण्यवर्णामितिसूक्तम् तत एक ऋत्विक्दक्षिणकुंभे रुद्रसूक्तानिजपेत् यथा कद्रुद्रायेतिनवर्चस्यघोरः कण्वोरुद्रोगायत्री जपे
वि० कद्रुद्रायेतिसूक्तम् इमारुद्रायतवसइत्ये कादशर्चस्यसूक्तस्यकुत्सोरुद्र आद्यानवजगत्योंत्येद्वेत्रिष्टुभो जपेवि० इमारुद्रायेतिसूक्तं आते
पितरितिपंचदशर्चस्यसूक्तस्य गृत्समदोरुद्रस्त्रिष्टुप् जपेविनि० आतेपितर्मरुतांसुम्नमेत्वितिसूक्तम् इमारुद्रायस्थिरधन्वनइतिचतसृणांवसि
ष्ठोरुद्र आद्यास्तिस्रोजगत्योंत्यात्रिष्टुप् जपेविनि० इमारुद्रायस्थिरधन्वने ०४ आवोराजानंवामदेवोरुद्रस्त्रिष्टुप् जपेविनि० आवोराजानमध्व०
तमुष्टुहीत्यस्य भौमोत्रीरुद्रस्त्रिष्टुप् जपेवि० तमष्टुहि यःस्विषुः० भुवनस्यपितरमृजिश्वारुद्रस्त्रिष्टुप् जपेविनि० भुवनस्यपितरं ऋक् त्र्यं-
बकंवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप् जपेविनि० त्र्यंबकं ऋक् अन्यऋत्विगुत्तरकलशंस्पृशन् एकादशावृत्तिभीरुद्रंजपेत् ततः शंनइंद्राग्नीतिपंचदश
र्चस्यसूक्तस्य वसिष्ठोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् जपेविनियोगः शंनइंद्राग्नीतिसूक्तम् ३ मध्यकुंभपश्चिमस्थंडिले अग्निस्थापनाग्निध्यानेकृतेस्था
पितकुंभेशान्यांवेद्यादौनवग्रहाणांनदंगदेवतानांचतत्तन्मंत्रैरावाहनंकुर्यात् सौकर्यार्थंग्रहपीठसंग्रहश्लोकोलिख्यते पंचास्रेकविमिंदुमन्नच
तुरस्रंगारकंत्र्यस्रगेराहुंशूर्पनिभेधनुष्यथशानिंकेतुंध्वजाभेनथा दीर्घंकोष्टचतुष्टयेऽसुरगुरुंबाणोपमेचंद्रजंप्राचीतःक्रमतोलिखेद्ग्रहगणं
मध्येरविंवर्तुलमिति शुक्रार्कौप्राङ्मुखौज्ञेयौगुरुसौम्यावुदङ्मुखौ प्रत्यङ्मुखःशनिःसोमःशेषादक्षिणतोमुखाइतिमत्स्यपुराणे आदित्या
भिमुखाःसर्वेसाधिप्रत्यधिदेवताः स्थापनीयामुनिश्रेष्ठानांतरेणपराङ्मुखाइतिमहार्णवे तद्यथा प्रणवस्यपरब्रह्मऋषिःपरमात्मादेवतादैवी

गायत्रीछंदः व्याहृतीनांक्रमेणजमदग्निर्भरद्वाजभृगवऋषयः अग्निर्वायुःसूर्योदेवताःदैवीगायत्रीदैव्युष्णिक्दैवीबृहत्यश्छंदांसि सूर्या
द्यावाहने विनियोगः तत्रग्रहपीठस्यमध्येवर्तुलेद्वादशांगुलेमंडलेप्राङ्मुखंसूर्यंरक्तपुष्पाक्षतैः आकृष्णेनहिरण्यस्तूपःसवितात्रिष्टुप् सूर्या
वाहनेविनियोगः ओं आकृष्णेन० ॐ भूर्भुवःस्वः कलिंगदेशोद्भवकाश्यपसगोत्रसूर्यइहागच्छेहतिष्ठेतिस्थापयेत् ततआग्नेयेचतुरस्रे
चतुर्विंशांगुलेमंडलेप्रत्यङ्मुखंसोमंश्वेतपुष्पाक्षतैः आप्यायस्वगोतमःसोमोगायत्री सोमावाहनेवि० ॐ आप्यायस्वसमेतुते० ॐ भू
र्भुवःस्वः यमुनातीरोद्भवात्रेयसगोत्रसोमेहागच्छेहतिष्ठेतिस्थापयेत् ततोदक्षिणेत्रिकोणेत्र्यंगुलेमंडलेदक्षिणामुखंभौमंरक्तपुष्पाक्ष
तैः अग्निर्मूर्धाविरूपोंगारकोगायत्री अंगारकावाहने० ॐ अग्निर्मूर्धादिवःककु० ॐ भूर्भुवःस्वःअवंतिदेशोद्भवभारद्वाजसगोत्रभौमे
हागच्छेहतिष्ठेतिस्थापयेत् ततईशान्येबाणाकारेचतुरंगुलेमंडलेउदङ्मुखंबुधंपीतपुष्पाक्षतैः उद्बुध्यध्वंबुधःसौम्योबुधस्त्रिष्टुप् बुधा
वाहनेवि० ॐ उद्बुध्यध्वंसमनसःसखायः० ॐ भूर्भुवःस्वः मगधदेशोद्भवात्रेयसगोत्रबुधेहागच्छेहतिष्ठेति० ततउत्तरेदीर्घचतुरस्रेमंडले
उदङ्मुखंबृहस्पतिंपीतपुष्पाक्षतैः बृहस्पतेगृत्समदोबृहस्पतिस्त्रिष्टुप् बृहस्पत्यावाहनेवि० ॐ बृहस्पतेअतियदर्योअर्हाद्यु० ॐ भूर्भुवः
सिंधुदेशोद्भवांगिरसगोत्रबृहस्पतेइहागच्छेहतिष्ठेति० ततःपूर्वेपंचकोणेनवांगुलेमंडलेप्राङ्मुखंशुक्रंशुक्लपुष्पाक्षतैः शुक्रःपाराशरः
शुक्रोद्विपदाविराट् शुक्रावाहनेवि० ॐ शुक्रःशुशुक्वांउषोन० ॐ भूर्भुवःस्वः भोजकटदेशोद्भवभार्गवसगोत्रशुक्रेहागच्छेहतिष्ठेति०

ततः पश्चिमे धनुराकारे द्व्यंगुले मंडले प्रत्यङ्मुखं शनिं कृष्णपुष्पाक्षतैः शमग्निरग्निभिः शनिरुष्णिक् शन्यावाहने॰ ॐ शमग्निरग्नि॰
ॐ भूर्भुवः स्वः सौराष्ट्रदेशोद्भवकाश्यपसगोत्र शनैश्चर इहागच्छेह तिष्ठेति॰ ७ ततो नैर्ऋत्ये शूर्पाकारे द्वादशांगुले मंडले दक्षिणाभिमुखं
राहुं कृष्णपुष्पाक्षतैः कयानो वामदेवो राहुर्गायत्री राह्वावाहने॰ ॐ कयानश्चित्र आभुव॰ ॐ भूर्भु॰ राठीनापुरोद्भवपैठीनसगोत्र राहो
इहागच्छेह तिष्ठ॰ ८ ततो वायव्ये ध्वजाकारे षडंगुले मंडले दक्षिणाभिमुखं केतुं धूम्रपुष्पाक्षतैः केतुं मधुच्छंदाः केतुर्गायत्री केत्वावा॰
ॐ केतुं कृण्वन्नकेतवे॰ ॐ भूर्भुवः स्वः अंतर्वेदिसमुद्भव जैमिनिसगोत्र केतो इहागच्छेह तिष्ठेति॰ ९ यथोक्तकुसुमतंडुलाभावे यथा-
लाभमुपपन्नैः कुसुमतंडुलैः स्थापयेत् त्र्यंबकं वसिष्ठो रुद्रो नुष्टुप् रुद्रावाहने॰ ॐ त्र्यंबकं यजामहे॰ ॐ भूर्भुवः स्वः सूर्यदक्षिणपा=
र्श्वे ईश्वर इहागच्छेह तिष्ठेति॰ गौरीर्मिमाय दीर्घतमा उमा जगती उमावाहने॰ ॐ गौरीर्मिमाय सलिला॰ ॐ भूर्भुवः स्वः उमे इहागच्छेत्या
वाह्येह तिष्ठेति सोमदक्षिणपार्श्वे उमां॰ यदक्रंदो दीर्घतमा नारायणस्त्रिष्टुप् स्कंदावाहने॰ ॐ यदक्रंदः प्रथमं॰ ओं भूर्भुवः स्वः स्कंदे-
हागच्छेह तिष्ठेति भौमदक्षिणपार्श्वे स्कंदं॰ विष्णोर्नुकं दीर्घतमा नारायणस्त्रिष्टुप् नारायणावा॰ ॐ विष्णोर्नुकं वीर्याणि॰ ॐ भूर्भुवः
स्वः नारायणेहागच्छेत्यावाह्येह तिष्ठेति बुधदक्षिणपार्श्वे नारायणम् ब्रह्मजज्ञानं वामदेवो ब्रह्मा त्रिष्टुप् ब्रह्मावाहने वि॰ ॐ ब्र
ह्मजज्ञानं प्रथमं॰ ॐ भूर्भुवः स्वः ब्रह्मन्निहागच्छेत्यावाह्येह तिष्ठेति बृहस्पतिदक्षिणपार्श्वे ब्रह्माणं इंद्रं वो मधुच्छंदा इंद्रो गायत्री-

इंद्रावाहने० ओं इंद्रंवोविश्वतस्परि० ॐ भूर्भुवः स्वः इंद्रेहागच्छेह तिष्ठेति० शुक्रदक्षिणपार्श्वेइंद्रं ६ यमायसोमंवैवस्वतोयमोयमोनु-
ष्टुप् यमावाहने० ॐ यमायसोमंसुनुत० ॐ भूर्भु० यमेहागच्छेह तिष्ठेति० शनैश्चरदक्षिणपार्श्वेयमं ७ मोषुणोघोरःकण्वःकालोगा
यत्री कालावाह० ॐ मोषुणः परा परा० भूर्भुवः स्वः कालेहागच्छेह तिष्ठेति राहुदक्षिणपार्श्वेकालं ८ उषोवाजंप्रस्कण्वश्चित्रगुप्तोबृह
ती चित्रगुप्तावा० ॐ उषोवाजंहिवंस्वय० ॐ भूर्भुवः स्वः चित्रगुप्तेहागच्छेह तिष्ठेति केतुदक्षिणपार्श्वेचित्रगुप्तं ९ ततः शुक्लपुष्पाक्ष
तैः सर्वाः प्रत्यधिदेवताः स्थापयेत् अग्निंदूतंकाण्वोमेधातिथिरग्निर्गायत्री अग्न्यावाह० ॐ अग्निंदूतंवृणीमहे० ॐ भूर्भु० अग्नेइहागच्छे
ह तिष्ठेति सूर्यवामपार्श्वेऽग्निं १ अप्सुमेमेधातिथिरापोनुष्टुप् अवावा० ॐ अप्सुमेसोमो० ॐ भूर्भुवः स्वः आपइहागच्छतेह तिष्ठतेति सो
मवामपार्श्वे अपः २ स्योनामेधातिथिर्भूमिर्गायत्री भूम्यावाह० ॐ स्योनापृथिवि० ॐ भूर्भु० भूमेइहागच्छेह तिष्ठेति भौमवामपार्श्वे-
भूमिं ३ इदंविष्णुर्मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री विष्णवावाह० ॐ इदंविष्णुर्वि० ॐ भूर्भु० विष्णविहागच्छेह तिष्ठेति बुधवामपार्श्वेविष्णुं ४
इंद्रः श्रेष्ठानिगृत्समद इंद्रस्त्रिष्टुप् इंद्रावाहने० ॐ इंद्रश्रेष्ठानि० भूर्भु० इंद्रेहागच्छेह तिष्ठेति बृहस्पतिवामपार्श्वेइंद्रं ५ इंद्राणीवृषाक
पिरिंद्राणीपंक्तिः इंद्राण्यावा० ॐ इंद्राणीमासुनारिषु० ॐ भूर्भु० इंद्राणीहागच्छेह तिष्ठेति शुक्रवामपार्श्वेइंद्राणीं ६ प्रजापतेहिरण्यग
र्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् प्रजापत्यावाह० ॐ प्रजापतेन० ॐ भूर्भुवः स्वः प्रजापतेइहागच्छेह तिष्ठेति शनिवामपार्श्वेप्रजापतिं ७ आयंगौः

सार्पराज्ञीसर्पागायत्री सर्पावाहने॰ ॐ आयंगोः पृश्नि॰ ॐ भूर्भुवः स्वः सर्पा इहागच्छत इह तिष्ठध्वमिति राहुवामपार्श्वे सर्पान् ८ ब्रह्मज
ज्ञानंवामदेवोब्रह्मात्रिष्टुप् ब्रह्मावाह॰ ॐ ब्रह्मजज्ञानं॰ ओंभूर्भु॰ ब्रह्मन्निहागच्छेह तिष्ठेति केतुवामपार्श्वे ब्रह्माणं ९ ततः शुक्लपुष्पा
क्षतैर्विनायकादिपंचदेवताः स्थापयेत् गणानांत्वाशौनको गृत्समदो गणपतिर्जगती गणपत्यावाह॰ ॐ गणानांत्वागणपतिं॰ ॐ भू
र्भुवः स्वः गणपते इहागच्छेह तिष्ठेति राहोरुत्तरतोविनायकं १ जातवेदसे कश्यपो दुर्गात्रिष्टुप् दुर्गावाहने॰ ॐ जातवेदसे॰ ॐ भूर्भुवः स्वः
दुर्गे इहागच्छेह तिष्ठेति शनेरुत्तरतोदुर्गां २ तववायो व्यश्वांगिरसो वायुर्गायत्री वाय्वावाहने॰ ॐ तववायवृतस्पते॰ ॐ भूर्भुवः स्वः वा
यविहागच्छेह तिष्ठेति रवेरुत्तरतोवायुं॰ आदित्प्रत्नस्य आकाशोगायत्री आकाशावाहने॰ ॐ आदित्प्रत्नस्यरेतसो॰ ॐ भूर्भु॰ आकाशेहाग
च्छेह तिष्ठेति राहोर्दक्षिणे आकाशं ४ एषोउषाः प्रस्कण्वोश्विनौगायत्री अश्व्यावाहने॰ ॐ एषोउषा अपूर्व्या॰ ॐ भूर्भु॰ अश्विनाविहा
गच्छतमिह तिष्ठतमिति केतोर्दक्षिणेश्विनौ ५ यद्वाविनायकादीन्पंचोत्तरतः स्थापयेत् ततोग्रहपीठायांगतयावक्ष्यमाणदेवताः—
स्थापयेत् उत्तरे क्षेत्राधिपतिं वास्तोष्पतिंचावाहयेदित्येके क्षेत्रस्यवामदेवः क्षेत्राधिपतिरनुष्टुप् क्षेत्रपालावा॰ ॐ क्षेत्रस्यपतिना॰
ॐ भूर्भु॰ क्षेत्रपालेहागच्छेह तिष्ठेति क्षेत्रपालं ६ वास्तोष्पते वसिष्ठोवास्तोष्पतिस्त्रिष्टुप् वास्तोष्पत्यावा॰ ॐ वास्तोष्पते॰ ॐ भू॰
वास्तोष्पते इहागच्छेह तिष्ठेति तदुत्तरे वास्तोष्पतिं ७ ततइंद्रादिलोकपालान्सूर्याभिमुखानावाहयेत् तत्रमंत्राश्च इंद्रंविश्वाजेतामधुच्छं

दाइंद्रो ऽनुष्टुप् पूर्वे इंद्रावाहने॰ ॐ इंद्रंविश्वाअवीवृधन्॰ ॐ भूर्भुवःस्वः इंद्रेहागच्छेहतिष्ठेति पूर्ववत् १ एवमुत्तरत्रापि अग्निंकाण्वोमे
धातिथिरग्निर्गायत्री अग्न्यावाहने॰ ॐ अग्निंदूतंवृणीमहे॰ २ यमायसोमंयमोयमोनुष्टुप् यमावाह॰ ॐ यमायसोमं॰ ३ मोषुणोघोरःक
ण्वोनिर्ऋतिर्गायत्री निर्ऋत्यावाह॰ ॐ मोषुणःपरापरा॰ ४ तत्वायामिशुनःशेपोवरुणस्त्रिष्टुप् वरुणावा॰ ॐ तत्त्वायामिब्रह्मणा॰ ५
तववायोव्यश्वांगिरसोवायुर्गायत्री वाय्वावाह॰ ॐ तववायवृतस्पते॰ ६ सोमोधेनुंगोतमःसोमस्त्रिष्टुप् सोमावाह॰ ॐ सोमोधेनुं॰ ७ त
मीशानंगोतमईशानोजगती ईशानावाह॰ ॐ तमीशानंजगत॰ ८ एवमीशानांतादेवताआवाह्य तदस्तुमित्रावरुणा॰ गृहावैप्रतिष्ठा॰
एवंप्रतिष्ठाप्योक्ततत्तन्मंत्रैरादित्यायनमइति एवमादिभिर्नाममंत्रैर्वाषोडशोपचारैः संपूज्यमंत्रहीनंक्रियाहीनमितिक्षमाप्यग्रहवेदी
शानभागेमहीद्यौःपृथिवीचनइत्यादिविधिनाकलशस्थापनंकृत्वा तदुपरितत्त्वायामीतिमंत्रेणवरुणंसंपूज्य तत्रकलशेसमुद्रनद्यावा
हनंकुर्यात् सर्वेसमुद्राःसरितस्तीर्थानिजलदानदाः आयांतुममशांत्यर्थंदुरितक्षयकारकाः ततःकलशाभिमंत्रणं कलशस्यमुखेविष्णुः॰
मूलेतत्रस्थितो॰ कुक्षौतुसागराः॰ ऋग्वेदोथ॰ अंगैश्चसहिताः॰ अत्रगायत्रीसावित्री॰ आयांतुमम॰ कारकाइत्यंतं ततःकलशप्रा
र्थना देवदानवसंवादेमथ्यमानेमहोदधौ उत्पन्नोसितदाकुंभविधृतोविष्णुनास्वयं त्वत्तोयेसर्वतीर्थानिदेवाःसर्वेत्वयिस्थिताः त्वयि
तिष्ठंतिभूतानित्वयिप्राणाःप्रतिष्ठिताः शिवःस्वयंत्वमेवासिविष्णुस्त्वंचप्रजापतिः आदित्यावसवोरुद्राविश्वेदेवाःसपैतृकाः त्वयितिष्ठंतिस

वेपियतः कामफलप्रदाः त्वत्प्रसादादिमंयज्ञंकर्त्तुमीहेजलोद्भव सान्निध्यंकुरुदेवेशप्रसन्नोभवसर्वदा ततः आचार्योऽन्वाधानंकुर्यात्
तत्रप्रधानकीर्तनेविशेषः सूर्यंसोमं भौमंबुधंबृहस्पतिंशुक्रंशनिंराहुंकेतुं एताः प्रधानदेवताः एतत्संख्याकाभिः अर्कादिजातीयसमिदाहु
तिभिः तावतीभिश्चर्वाहुतिभिराज्याहुतिभिश्चेतदित्येतत्स्थानेष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिंवाकीर्तयेत् ईश्वरंउमांस्कंदंनारायणंब्रह्माणंइंद्रंयमंकालंचि
त्रगुप्तं अग्निंअपः भूमिंविष्णुंइंद्रंइंद्राणीं प्रजापतिंसर्पान्ब्रह्माणं एताः देवताः एतत्संख्याकाभिस्तदाहुतिभिः अत्रएतदित्यस्यस्थानेपूर्व
संख्यान्यूनां अष्टाविंशतिसंख्यामष्टसंख्यां वाकीर्त्तयेत् विनायकंदुर्गांवायुमाकाशं अश्विनौ क्षेत्रपालंवास्तोष्पतिं इंद्रमग्निंयमंनिर्ऋतिंवरु-
णंवायुंसोममीशानं एतादेवताः एतत्संख्याकाभिः समिदाहुतिभिः आज्याहुतिभिश्चर्वाहुतिभिश्च एतदित्यस्यस्थाने अष्टसंख्यांचतुःसं-
ख्यांवाकीर्त्तयेत् भुवनेश्वरीमष्टोत्तरसहस्रसंख्याकाभिर्दूर्वाहुतिभिः तिलमिश्रगोधूमाहुतिभिः पायसाहुतिभिराज्याहुतिभिश्च तावतीनाम
संभवेऽष्टोत्तरशतंवा भुवनेश्वरीमित्येतत्स्थानेसवितारमितिवाइंद्राणीमिंदंच एतत्संख्याभिर्दूर्वादिचतुर्विधाहुतिभिः अत्रएतदित्यस्य
स्थानेपूर्वसंख्यांन्यूनसंख्यांवाकीर्त्तयेत् देवताद्वयमुद्दिश्यनान्वाधानं शेषेणस्विष्टकृतमित्यादि॰ ततः पात्रासादनकालेस्थालीद्वयंप्रोक्ष
णीदर्वीस्रुवमित्यादि युगपदनेककर्तृकाज्यहोमप्रसक्तौ अनेकस्रुवासादनंकार्यम् निर्वापकालेभुवनेश्वर्यादिदेवतात्रयमुद्दिश्य तूष्णींनिर्वा
पप्रोक्षणेच ततआज्यसंस्कारः ग्रहहोमार्थंकर्तव्यामंत्रवंतश्चरवः प्रतिदैवतमितियाज्ञवल्क्यवचनात् ग्रहार्थंगृहसिद्धान्नचरु ग्राह्य

इति केचनगृहपाकौदनमुत्धृत्यग्रहानुद्दिश्यजुव्हति तत्रशिष्टाचारएवप्रमाणमितिमहार्णवे तत्रायंप्रयोगः सूर्यायत्वाजुष्टं निर्वपामीतिच
तुरोमुष्टीन्निरूप्यैवंसोमायमंगलायत्वेत्यादित्वाकारेणग्रहेभ्यश्चतुरोमुष्टीन्निरूप्यइतरासांदेवतानांकृतेदेवेभ्योजुष्टंनिर्वपामीतिचतुरोमुष्टीः
न्निर्वपेत् इत्यपितत्रैवेतिदिक् आज्येनसहपायसादिहविस्त्रयस्यगृहसिद्धान्नस्यचपर्यग्निकरणम् दर्वीस्रुवसंमार्गोनेगृहसिद्धान्नमासा-
दितस्थाल्यामादायअग्नावधिश्रित्याभिघारणादिबर्हिष्यासादनांतंकुर्यात् ततःपायसमभिघार्यबर्हिष्यासादनांतंकुर्यात् अर्कादिसमिधः
दूर्वातिलमिश्रगोधूमांश्चतत्रैवासाद्य अग्न्यर्चनमाद्याज्यभागांतेयजमानोन्वाधानानुसारेणएतत्संख्याहुतिपर्याप्तं अर्कादिजातीयसमिच्चर्वा
ज्यात्मकंहविस्त्रयंसूर्यायासोमायेत्यादिनममेत्येवंत्यागपूर्वकंतदंगदेवताभ्योपित्यक्त्वा एतत्संख्याकाहुतिपर्याप्तंदूर्वादिहविश्चतुष्टयंभुवने
श्वर्यैनममेतित्यजेत् तथा इन्द्राण्यैइंद्रायेतिच भुवनेश्वर्यैइत्यस्यस्थानेसवित्रइतिवा इंद्राणीद्वयोर्होमाभावपक्षेनतदुद्देश्यकत्यागः एवं
त्यागेकृतेसर्विगाचार्योऽर्कादिसमिधं[illegible]धिमध्वाक्ताश्चर्वाहुतीराज्याहुतीश्चसंकल्पानुसारिसंख्याकाजुहुयात् तादृशसंख्याएवदूर्वादिह
विश्चतुष्टयाहुतीर्जुहुयात् तत्रदधिमधुघृताक्ताभिस्तिसृभिर्दूर्वाभिरेकैकाहुतिःकार्या तन्न्यूनसंकल्पानुसारिसंख्याश्चतुर्विधाहुतीरिंद्रा
णींद्रमंत्राभ्यांतन्होमपक्षेपूर्वोक्तसंख्याहुतीर्हुत्वास्विष्टकृदादिप्रायश्चित्तहोमांतंकृत्वादिक्पालादिभ्यःसदीपमाषभक्तबलिसंकल्पंयज
मानद्वाराकारयेत् सपत्नीकोयजमानःप्रतिबलिंसंकल्प्यसाक्षतजलंत्यजेत् तद्यथा अग्न्यायतनस्यसमंताद्दिक्षुमाषभक्तबलीन्दि

कृपालेभ्योदद्यात् त्रातारमिंद्रंगर्गइंद्रस्त्रिष्टुप् इंद्रप्रीत्यर्थेबलिदानेविनियोगः ॐ त्रातारमिंद्र० इंद्रायसांगायसपरिवारायसायुधायसश
क्तिकायएषमाषभक्तबलिर्नमम भोइंद्रदिशोरक्षबलिंभक्षममयजमानस्यसहकुटुंबस्यायुःकर्त्ताक्षेमकर्त्ताशांतिकर्तापुष्टिकर्तातुष्टिकर्त्ता
भवेतिपुष्पाक्षतजलानिपूर्वाभिमुखस्त्यजेत् १ एवमग्न्यादिसप्तभ्योदिक्पालेभ्यस्तत्तन्मंत्रैर्बलिंदद्यात् तद्यथा अग्निंकाण्वोमेधातिथिर-
ग्निर्गायत्री अग्निप्रत्यर्थेबलिदानेवि० ॐ अग्निंदूतंवृणी० अग्नयेसांगाय० २ यमायसोमंवैवस्वतोयमोयमोनुष्टुप् यमप्रीत्यर्थेबलिदा०
ॐ यमायसोमं० यमायसांगाय० ३ मोषुणोघोरःकण्वोनिर्ऋतिर्गायत्री निर्ऋतिप्रीत्यर्थेबलि० ॐ मोषुणःपरापरा० निर्ऋतयेसांगाय० ४
तत्वायामिशुनःशेपोवरुणस्त्रिष्टुप् वरुणप्रीत्यर्थे० ॐ तत्त्वायामिब्रह्मणा० वरुणायसांगाय० ५ तववायोव्यश्वांगिरसोवायुर्गायत्री वायु
प्रीत्यर्थेबलि० ॐ तववायवृतस्पते० वायवेसांगाय० ६ सोमोधेनुंगोतमःसोमस्त्रिष्टुप् सोमप्रीत्यर्थे० ओं सोमोधेनुंसोमोअर्वंत० सोमाय-
सांगाय० ७ तमीशानंगोतमईशानोजगती ईशानप्रीत्यर्थे० ॐ तमीशानंजगत० ईशानायसांगाय० ८ ततोग्रहबलयोदेयाः तत्रपूर्वंआ
कृष्णेनहिरण्यस्तूपःसवितात्रिष्टुप् सूर्यप्रीत्यर्थे० ॐ आकृष्णेनरजसा० आदित्यायसांगायसपरिवारायईश्वराग्निरूपाधिदेवताप्रत्यधि
देवतासहितायेमंसदीपंमाषभक्तबलिंसमर्पयामिइतिपुष्पंक्षिपेत् भोआदित्येमंबलिंगृहाणममयजमानस्य० १ आप्यायस्वगोतमःसो
मोगायत्री सोमप्रीत्यर्थे० ॐ आप्यायस्वसमेतु० सोमायसांगाय० उमारूपाधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितायेत्यादि० २ अग्निर्मूर्धाविरूपोंगा

रकोगायत्री भौमप्रीत्यर्थंबलिदा० ॐ अग्निर्मूर्धादिवः० भौमायसांगाय० स्कंदभूमिरूपाधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितायेत्यादि० ३ उद्बुध्य-
स्वंबुधोबुधस्त्रिष्टुप् बुधप्रीत्यर्थे० ॐ उद्बुध्यध्वंसमनसः० बुधायसांगाय० नारायणविष्णुरूपाधिदेवताप्रत्यधिदेवतायेत्यादि० ४ बृहस्पते
गृत्समदोबृहस्पतिस्त्रिष्टुप् बृहस्पतिप्रीत्यर्थंबलि० ॐ बृहस्पतेअति० बृहस्पतयेसांगाय० ब्रह्मेंद्ररूपाधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितायेत्या-
दि ५ शुक्रः पाराशरःशुक्रोद्विपदाविराट् शुक्रप्रीत्यर्थंबलि० ओं शुक्रःशुशुक्वा उषोन० शुक्रायसांगाय० इंद्रेंद्राणीरूपाधिदेवताप्रत्यधिदेव
तासहितायेत्यादि ६ शमग्निरिरिंबिठिःशनिरुष्णिक् शनिप्रत्यर्थे० ॐ शमग्निरग्निभिः शनैश्चरायसांगाय० यमप्रजापतिरूपाधिदेवताप्र
त्यधिदेवतासहितायेत्यादि ७ कयानोवामदेवोराहुर्गायत्री राहुप्रीत्यर्थंबलि० ओं कयानश्चित्र० राहवेसांगाय० कालसर्परूपाधिदेवताप्रत्य
धिदेवतासहितायेत्यादि० ८ केतुंकृण्वन्मधुच्छाःकेतुर्गायत्री केतुप्रीत्यर्थे० ॐ केतुंकृण्वन्न० केतवेसांगाय० चित्रगुप्तब्रह्मरूपाधिदेवताप्र
त्यधिदेवतासहितायेत्यादि ९ ततः गणानांत्वागृत्समदोगणपतिर्जगती गणपतिप्रीत्यर्थंबलिदाने० ॐ गणानांत्वागण० गणपतयेसां-
गायसपरिवारायऋद्धिबुद्धिसहितायेत्यादि १ जातवेदसेकश्यपोदुर्गात्रिष्टुप् दुर्गाप्रीत्यर्थं० ॐ जातवेदसेसुनवाम० दुर्गायेसांगायैसपरि
वारायैसायुधायैसशक्तिकायैइमंबलिं० भोदुर्गेममयजमानस्यायुःकर्त्रीपुष्टिकर्त्रीतुष्टिकर्त्रीऋद्धिकर्त्रीभव २ तववायोव्यश्वांगिरसोवायु
गायत्री वायुप्रीत्यर्थे० ॐ तववायवृत० वायवेसांगायेत्यादि० ३ आदित्प्रत्नस्यवत्सआकाशोगायत्री आकाशप्रीत्यर्थे० ॐ आदित्प्रत्नस्यरेत० ११

आकाशायसांगायेत्यादि ४ एषोउषाःप्रस्कण्वोश्विनौगायत्री अश्विप्रीत्यर्थेबलि॰ ॐ एषोउषाअपूर्व्या॰ अश्विभ्यांसांगाभ्यांसपरिवाराभ्यां-
सायुधाभ्यांसशक्तिकाभ्यामेषमाषभक्तबलिं॰ भोअश्विनौ अमुंबलिंगृह्णीतंममयजमानस्याआयुःकर्तारौक्षेमकर्तारौभवतं ५ वास्तोष्पतेव
सिष्ठोवास्तोष्पतिस्त्रिष्टुप्॰वास्तोष्पतयेसांगायेत्यादि ६ ततोगायत्र्याविश्वामित्रोभुवनेश्वरीगायत्री सवितागायत्रीतिवा भुवनेश्वरीप्रीत्यर्थे॰
ॐ॰ भुवनेश्वर्यैसांगायैइत्यादि सवित्रेइत्यादिवा १ ततइंद्राणींद्रमंत्राभ्यांपूर्वोक्ताभ्यांक्रमेणतदुभयोद्देशेन बलिंदत्वाक्षेत्रपालायबलिंदद्या
त् क्षेत्रस्यवामदेवःक्षेत्रपालोनुष्टुप् क्षेत्रपालप्रीत्य॰ ॐ क्षेत्रस्यपतिना॰ क्षेत्रपालायसांगायसपरिवारायभूतप्रेतपिशाचराक्षसडाकिनीशा-
किनीवेतालपरिवारयुतायइममित्यादि॰ ततःशूद्रादिनातद्बलिनयनेकृतेशांताप्टथिवीतिभवंप्रोक्ष्यसयजमानआचार्यःप्रक्षालितपाणिपा
दआचांतःस्रुचिद्वादशगृहीतंचतुर्गृहीतंवा आज्यमादायतदुपरि वस्त्रयुतंचंदनादिभूषितंफलंनिधाययजमानतत्पत्न्यन्वारब्धस्तिष्ठन्
पूर्णाहुतिंजुहुयात् समुद्रादूर्मिरितिसूक्तस्यगौतमोवामदेवोग्निस्त्रिष्टुप् अंत्याजगती पूर्णाहुतिहोमेविनियोगः ॐ समुद्रादूर्मिर्मधुमांउदा॰
सूक्तांतस्वाहा अग्नय॰ ततःपूर्णपात्रनिनयनंकृत्वासाचार्योयजमानःसंस्थाजपेनोपस्थायपरिस्तरणविमोकादिपर्युक्षणांतंकुर्यात् त-
तोधृतनवकंचुकीवस्त्रयावामभागस्थयापत्न्यासहितंप्राङ्मुखंयजमानंसर्त्विगुदङ्मुखआचार्यःस्थापितकलशचतुष्टयाद्भिःपात्रांतरेगृहीता
भिःतत्रत्यपंचपल्लवैःसकुशदूर्वैरभिषिंचेत् आपोहिष्ठेतिनवर्चस्यांबरीषःसिंधुद्वीपआपोगायत्री पंचमीवर्द्धमानासप्तमीप्रतिष्ठांत्येद्वेअ

तुष्टुभौ अभि॰षेकेवि॰ओं आपोहिष्ठामयोभुव॰९ इंद्रोअंगेतितृचस्यगृत्समदइंद्रोगायत्री अभिषेके॰ ओं इंद्रोअंगमहद्भय॰३ त्रिभिस्त्वंदेवेतिस
प्तर्चस्यसूक्तस्यवसिष्ठऋषिः आद्यानांतिसृणामग्नि श्चतुर्णांविश्वेदेवा आद्यागायत्रीद्वितीयानुष्टुप्तिस्रोगायत्र्योंत्येद्वे अनुष्टुभौ अभिषेके॰
ॐ त्रिभिष्ट्वंदेवसवित॰७उभयंशृणवच्चनइति भर्गइंद्रोबृहती अभि॰ॐ उभयंशृणवच्चन॰१ स्वस्तिदाविशइत्यस्यभारद्वाजःशासइंद्रोनुष्टु
प् अभिषे॰ओं स्वस्तिदाविशस्पति॰१त्र्यंबकंवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप् अभिषेके॰ॐ त्र्यंबकंयजा॰१ जातवेदसेकश्यपोदुर्गात्रिष्टुप् अभिषेकेवि॰
ॐ जातवेदसेसुनवाम॰१ समुद्रज्येष्ठाइतिचतसृणांवसिष्ठआपस्त्रिष्टुप् अभि॰ ओं समुद्रज्येष्ठाःसलिल॰४ त्रायंतामितिचतसृणांसप्त
ऋषय आपोनुष्टुप् अभिषेके॰ ओं त्रायंतामिह॰४ इमाआपइतिचतसृणांसप्तऋषयआपोनुष्टुप् अभिषेके॰ॐ इमा आपःशिवतमा॰५ देव
स्यत्वासवितुः हस्ताभ्यांसरस्वत्यैभैषज्येनवीर्यायानाद्यायाभिषिंचामि देवस्यत्वा॰अश्विनोर्भैषज्येन तेजसेब्रह्मवर्चसायाभिषिंचामि दे
वस्यत्वा॰इंद्रस्येंद्रियेणश्रियैयशसेबलायाभिषिं॰ तमीशानंगोतमईशानोजगती अभिषेके॰ओं तमीशानंजगत॰१ त्वमग्नेगृत्समद्रोरु
द्रोजगती अभिषेके॰ॐ त्वमग्नेरुद्रो॰१ नमुष्टुत्यांगिरसास्तिरश्चीनोरुद्रस्त्रिष्टुप् अभिषेके॰ओं नमुष्टुहियःस्विषुः॰१ भुवनस्यपितरमृजि
श्वारुद्रस्त्रिष्टुप् अभिषेके॰ॐ भुवनस्यपितरं॰१ यातेरुद्रेतिकश्यपोरुद्रःस्वराडनुष्टुप् अभिषेके॰ओं यातेरुद्रशिवातनू॰१ यज्जाग्र
तइतिषण्णांप्रजापतिर्मनस्त्रिष्टुप् अभिषेकेविनि॰ओं यज्जाग्रतो॰येनकर्मा॰यत्प्रज्ञानं॰येनेदंभूतं॰यस्मिन्नृचः॰सुषारथि॰६ इंद्रत्वाह

षभमिति पंचानांविश्वामित्रइंद्रोगायत्री अभिषेके० ओं इंद्रत्वावृषभंवयं ० ५ सुरास्त्वामभिषिंचंत्वित्यादिपुराणमंत्राः सुरास्त्वामभिषिं-
तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः वासुदेवोजगन्नाथस्तथासंकर्षणोविभुः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्चभवंतुविजयायते आखंडलोग्निर्भगवान्यमोवैनिर्ऋति-
स्तथा २ वरुणःपवनश्चैवधनाध्यक्षस्तथाशिवः ब्रह्मणासहिताःसर्वेदिक्पालाःपांतुतेसदा ३ कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधापुष्टिःश्रद्धाक्रियामतिः
बुद्धिर्लज्जावपुःशांतिःकांतिस्तुष्टिश्चमातरः ४ एतास्त्वामभिषिंचंतुदेवपत्न्यःसमागताः आदित्यश्चंद्रमाभौमोबुधजीवसितार्कजाःग्रहा-
स्त्वामभिषिंचंतुराहुकेतुश्चतर्पिताः ५ देवदानवगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ऋषयोमुनयोगावोदेवमातरएवच ६ देवपत्न्योद्रुमानागादैत्या
श्चाप्सरसांगणाः अस्त्राणिसर्वशस्त्राणिराजानोवाहनानिच औषधानिचरत्नानिकालस्यावयवाश्चये सरितःसागराःशैलास्तीर्था
निजलदानदाः एतेत्वामभिषिंचंतुसर्वकामार्थसिद्धयेइति तच्छंयोरावृणीमहे० ततःकलशोदकेनान्येनचजलेनतैलाभ्यंगसर्वौषध्य
नुलेपनपूर्वकंसुस्नातोदंपती अभिषेककालीनवासांसिपरित्यज्य अहतशुक्लवासांसिपरिधायश्वेतचंदनपुष्पधारणंकुर्यातां त्यक्तवा
यधेनुंदद्यात् तदभावेउक्तनिष्क्रयं रुद्रजापिनेनङ्वाहंसदक्षिणंउक्तनिष्क्रयंवा ऋत्विग्भ्योयथाशक्तिहेमतन्निष्क्रयंवादद्यात् ततोभुव
सांस्याचार्यस्य अग्नेःपश्चादुपविश्यदक्षिणतःपत्नी ततोविभूतिधारणंकृत्वाचार्यादीनांचरणक्षालनगंधाक्षतैःपूजनंकृत्वाचार्या
नेश्वर्यादीनांआदित्यादीनांवरुणस्यचाचार्येणोत्तरपूजनेकृतेतन्हस्तेनैवउत्तिष्ठब्रह्मणस्पतइत्यादिविसर्जनेजातेसोपस्कारप्रतिमाः

तद्धस्तेप्रनिपाद्याग्निपूजांतेगच्छगच्छेत्यग्निंविसृज्यकर्मांगदेवताप्रीत्यर्थंब्राह्मणभोजनंसंकल्प्यभूयसींदक्षिणांचसंकल्प्यशांतिसूक्त
पाठंकारयित्वाकर्मपूर्णमस्त्वितिवाचयित्वापरमेश्वरार्पणंकुर्यात् इतिश्रीमदनंतदेवीयेसंस्कारकौस्तुभेदुष्टरजोदर्शनशांतिः अ
यंशौनकोक्तप्रकारोबह्वृचानां अन्येषांप्रकारांतरंमदनरत्नेऽऋषिपुत्रसंहितायाम् प्रथमार्तवदोषाणांशांतिंकुर्यादनंतरं तिथिनक्षत्र
वारादिदेवानांपूजनंपृथक् शांतिस्थलंप्रकुर्वीतविधिनादेवनिर्मिते उद्यानेवानदीतीरेतडागेवाथचत्वरे मंडलंकारयेत्तत्रगोमयेनद्वि
हस्तकं स्थंडिलंकारयेत्तत्रचतुराढकशालिभिः आढकंतंडुलंचैवआढकौतिलयावकौ उपर्युपरिसंस्तीर्णंतन्मध्येनलिनंलिखेत्
दर्भैराच्छाद्यतन्मध्येकर्णिकायांन्यसेद्घटं ससूत्रंसपिधानंचसकूर्चंवस्त्रवेष्टितम् पुण्योदकेनसंपूर्णमौषधादिसमन्वितं सहदेव्ये-
कपत्राचविष्णुक्रांतासमद्रिका बिल्वपत्रंसहैतानिचूर्णयित्वान्यसेद्घटे कुष्टमांसीहरिद्रेद्वेमुराशैलेयचंदनं वचाचोरश्वमुस्ताख्याः
सर्वौषध्यःप्रकीर्तिताः गजाश्वरथ्यावल्मीकसंगमात्ह्रदगोकुलात् राजद्वारप्रदेशाच्चमृदमानीयनिक्षिपेत् पंचगव्यंचकुसुदंतथा
शुक्तिफलानिच वज्रवैडूर्यमाणिक्यविद्रुमाणिविनिक्षिपेत् एवंकुंभंसमासाद्यगंधपुष्पाक्षतादिभिः अनुष्ठानपरोविप्रःप्राङ्मुखोवा
प्युदङ्मुखः आसीनःकुशसन्नात्याप्राणसंयमनान्वितः सावित्रींचजपेत्कुंभंस्पृशन्दशशतंद्विजः एवंप्रदोषकालेतुकारयेदपरेह्
नि उदयेसमनुप्राप्तेस्नातांगंधाद्यलंकृतां स्नापयेच्छांतिमन्विच्छन्पूर्वाण्हेप्राङ्मुखींस्थितां अधिवासितकुंभस्यतोयैश्चापिसमंत्रकैः १२

पश्चाच्छेषोदकेनैवस्नात्वादेवंप्रणम्यच स्वगृह्योक्तविधानेनहोमंकुर्यात्प्रयत्नतः दूर्वाज्येनतिलैर्हुत्वासावित्र्याचैवमंत्रतः अष्टोत्तरसहस्रं
वाशतमष्टाधिकंतथा तत्संख्यांत्रिविधंहुत्वादूर्वाज्येनतिलैःसमं ब्राह्मणान्भोजयित्वातुदेवंसंपूजयेत्ततः अनेनविधिनानारीसर्वदोषा
त्प्रमुच्यते अनंतरंचतुर्थदिवसे यद्यातिथ्यादीनांप्रशस्ताबहवोदुष्टाश्चाल्पास्तदाचतुर्थदिवसेशांतिकर्मविधायप्रशस्तकालेसंगमंकुर्या
त् इत्युपन्यस्यमदनरत्नेउक्तशांत्युपन्यासात् पृथक्शांतौ पूर्ववदेवनिर्मितेअकृत्रिमेतडागेतत्समीपेउक्तपरिमाणेश्चतुर्भिर्द्रव्यैरुपर्युपरिसं
स्तीर्णस्थंडिलंकृत्वामध्येकमलंलिखेत् शुभैरित्यतेअर्चयेत्कुंभेवरुणमितिशेषः जपार्थंब्राह्मणवरणंसूचयन्नाह अनुष्ठानेति स्ना-
पयेत्सएवब्राह्मणःयजमानंप्रत्याहस्नात्वेति देवंवरुणं होमेसवितादेवता इतिश्रीमदनंतदेवीयेसंस्कारकौस्तुभेमदनरत्नोक्तार
जोदर्शनशांतिः अथबोधायनोक्तारजोदर्शनशांतिः ऋतुशांतिंव्याख्यास्यामः तिथिवारनक्षत्रलग्नदोषशांत्यर्थंचतुर्थेन्हिपंच
मेन्हिवाशांतिस्नानंकुर्वीतदेवालयेगृहेवाप्रस्थाष्टभिर्धान्यैस्तदर्द्धैस्तंडुलैस्तदर्द्धैस्तिलैश्चारत्निमात्रंचतुरस्रंकृत्वामध्येनलिनमुल्लिख्य
कुशैर्दूर्वाभिःप्रतिछाद्यतस्मिंस्तंतुवेष्टितंकुंभंनिधायापोन्हिवाइदं ॐसर्वमित्येतेनानुवाकेनाऽब्लिंगैःशांतिकुंभमुदकैःपूरयित्वाकूर्च-
मेतन्हायपंचपल्लवान्पंचमृदश्चनिक्षिप्यकपित्थाश्वत्थपालाशबिल्वोदुंबरंचनवरत्नंचनिक्षिप्यनववस्त्रयुग्मेनाच्छाद्यनारिकेलफले
नापिधायबिल्वपल्लवैश्चूतपल्लवैश्चावकीर्यपुरुषंपुंडरीकाक्षंध्यात्वागंधधूपदीपैरुदकुंभमभ्यर्च्याथश्रोत्रियान्बहुश्रुतान्षट्चतुरोवाब्रा-

ह्मणानवरणपूर्वकमभ्यर्च्याचार्यंच तत्कुंभमन्वारभ्य वैष्णवींगायत्रींसहस्राष्टकंशताष्टकंवा तदंगंगायत्रींचवेदादिनापोहिष्ठामयोभुव
इत्यितिस्रोहिरण्यवर्णाःशुचयःपावकाइत्येतमनुवाकंवापवमानःसुवर्जनइत्येतमनुवाकंपुरुषसूक्तमित्येतमनुवाकमृचांप्राचीमित्येतमनुवा
कमयालंकृतांपत्नींसुरुविष्टरेतृणआसीनामापोहिष्ठामयोभुवइतितिसृभिर्हिरण्यवर्णाःशुचयःपावकाइतिचतसृभिःपवमानःसुवर्जनइ-
त्येतेनानुवाकेनप्रत्यृचमाशीर्वादपुरःसरंस्नापयेयुस्ततोनारीपंचगव्यंप्राशयित्वा यत्त्वगस्थिगतंपापंदेहेतिष्ठतिमामके प्राशनात्पंचगव्य-
स्यदहत्यग्निरिवेंधनमिति शुचौसमेदेशेस्थंडिलंकल्पयित्वालौकिकाग्निंप्रतिष्ठाप्यस्वगृह्योक्तविधानेनाग्निमुखंकृत्वाविष्णुसूक्तेनशता
ष्टकसंख्याःपलाशसमिधोहुत्वैवंब्रह्मसूक्तेनान्नंरुद्रसूक्तेनाज्यंतेषामष्टादशकृत्वोथ पुण्यहोमोघृतसूक्तेनाज्येनहुत्वाततोनक्षत्रहोमंतत्त
न्मंत्रेणतस्यचतुर्दशकृत्वःपूर्ववत्समिदन्नाज्यैस्त्र्यंबकंयजामहइतितिलहोमंशताष्टकाहुतीरुपजुहुयात्स्विष्टकृत्प्रभृतिसिद्धमाधेनुप्रदा
नादथदक्षिणांदद्यादाचार्यायविशेषतःततःपुण्याहवाचनंकृत्वाततोनारीदोषात्प्रमुच्यतइत्याहभगवान्बोधायनः विष्णुसूक्तंविष्णोर्नु
कंतदस्यप्रियंतद्विष्णुःपरोमात्रयाविचक्रमेत्रिर्देवइति॰ ब्रह्मसूक्तंब्रह्मजज्ञानमितिषडृचं रुद्रसूक्तंपरिणोरुद्रस्यहेतिःस्तुहिश्रुतमितिमी
दुष्टमःअर्हन्बिभर्षित्वमग्नेरुद्र॰आवोराजानमितिषडृचंशतमष्टकंचशताष्टकंअष्टोत्तरशतमित्यर्थः एतत्पूरणार्थमेवैकैकस्यषडृच
स्याष्टादशावृत्तयोविधीयंते अथघृतसूक्तम् योब्रह्माब्रह्मणउज्जभारप्राणैश्वरःकृत्तिवासाःपिनाकी ईशानोदेवःसनआयुर्दधा

तुनस्मैजुहोमिहविषाघृतेनस्वाहा इदंब्रह्मणे १ विभ्राजमानःसरिरस्यमध्याद्रोचमानोघर्मरुचिर्यआगात् समृत्युपाशानपनुद्यघोरा
निहायुषेनोघृतमस्तुदेवःस्वाहा इदंदेवाय २ ब्रह्मज्योतिर्ब्रह्मपत्नीषुगर्भंयमादधात्पुरुरूपंजयंतम् सुवर्णरंभग्रहमर्कमर्च्यंतमायुषेव-
र्धमानोघृतेनस्वाहा इदमर्काय ३ श्रियंलक्ष्मीमंबिकामोपलांगांषष्ठींजयामिंद्रसेनेत्युदाहुः तांविद्यांब्रह्मयोनिंसरूपामिहायुषेतर्पयामो
घृतेनस्वाहा इदंविद्यायै ४ दाक्षायण्यःसर्वयोन्यःसयोन्यःसहस्रशोविश्वरूपाविरूपाः ससूनवःसपतयःसयूथ्याआयुषेनोघृतमिदं
जुषंतांस्वाहा इदंदाक्षायणीभ्यः ५ दिव्यागणाबहुरूपापुराणाआयुश्छिदोनःप्रमथंतुवीरान् तेभ्योजुहोमिबहुधाघृतेनमानःप्रजांरीरि
षन्मोतवीरान्स्वाहा इदंदिव्यगणेभ्यः ६ एकःपुरस्ताद्यइदंबभूवयतोबभूवभुवनस्यगोपाः यमप्येतिभुवनंसांपरायेसनोहविर्घृतमिहा
युषेत्तुदेवःस्वाहा इदंदेवाय ७ वसून्रुद्रानादित्यान्मरुतोथसाध्यानृभून्यक्षान्गंधर्वांश्चपितॄंश्चविश्वान् भृगून्सर्पांश्चांगिरसोथस-
र्वान्घृतंहुत्वास्वायुष्यामहयामशश्वत्स्वाहा इदंवस्वादिभ्यः ८ इतिघृतसूक्तम् इत्यनंतदेवीयेसंस्कारकौस्तुभेबौधायनोक्तप्र-
कारेणरजोदर्शनशांतिः अथगर्भाधानम् कश्यपः षष्ठ्यष्टमीपंचदशीचतुर्थीचतुर्दशीमप्युभयत्रहित्वा शेषाःशुभाःस्युस्तिथयो
निषेकेवाराःशशांकार्यसितेंदुजानामिति आर्योगुरुःसितःशुक्रःइंदुजोबुधः वसिष्ठः उपप्लवेवैधृतिपातयोश्चविष्ट्यादिवापारिघ
पूर्वभागे संध्यासुपर्वस्वपिमातृपित्रोर्मृतेन्हिपत्नीगमनंचवर्ज्यमिति तस्मिन्नृतौपर्वण्याद्याश्चतस्रोरात्रीर्वर्जयित्वायुग्मासुसमासु

षष्ठिप्रभृतिषुगच्छेत्तांपुत्रार्थे अयुग्मासुस्त्रीजन्मभयादगमनंनतुप्रतिषेधात् युग्मास्वपिरात्रिष्वेवोपगमनंनाहनि तथाचाथर्वणीश्रुतिः
प्राणंवाएतेप्रस्कंदंतियेदिवारत्यासंयुज्यंतेब्रह्मचर्यमेवतद्यद्रात्रौसंयुज्यंतइति शंखलिखितावपि नार्त्तवेदिवामैथुनंव्रजेदिति पर्ववर्जंव्रजेच्चैना
मितिमनुः पर्ववर्जमित्यनेननिषिद्धमिति तिथिनक्षत्राण्युपलक्ष्यंते निषिद्धपर्वचामावास्यापौर्णमासीच तत्रस्त्रीगमनंश्रुत्वानिषिद्धम् नामा
वास्यांपौर्णमास्यांश्रुत्वास्त्रियमुपेयात् यद्युपेयान्निरिंद्रियःस्यादिति चतुर्दश्यष्टमी चैव अमावास्याचपूर्णिमा पर्वाण्येतानिराजेंद्ररविसं
क्रांतिरेवच तैलस्त्रीमांसभोगीचसर्वेष्वेतेषुवैपुमान् विण्मूत्रभोजनंनामप्रयातिनरकंनृपेति विष्णुपुराणे एवंगच्छन्स्त्रियंक्षामांमघा
मूलंचवर्जयेदिति क्षामांलब्धाहारादिनाकृशामित्यर्थः अतएवबृहस्पतिः स्त्रीपुंसयोराहारविशेषंसनिमित्तमाह स्त्रियाःशुक्राधिके-
स्त्रीस्यात्पुमान्पुंसोधिकेभवेत् तस्माच्छुक्रविवृद्ध्यर्थंस्निग्धंभक्ष्यंचभक्षयेत् लब्धाहारांस्त्रियंकुर्यादेवंसंजनयेत्सुतमिति यत्तु षोडश
र्तुनिशाःस्त्रीणांतस्मिन्युग्मासुसंविशेत् ब्रह्मचार्येवपर्वाण्याद्याश्चतस्रश्चवर्जयेदित्येतद्व्याख्यावसरेमिताक्षराकारेणोक्तम् ऋतौ
श्राद्धदिनेपिगच्छतोनब्रह्मचर्यहानिरिति तत्षोडशदिनेषुतदितरकालासंभवविषयम् पारिजाते विष्णुप्रजेशरविमित्रसमीरपौष्णमू
लोत्तरावरुणभानिनिषेककाले पूज्यानिपुष्यवसुशीतकराश्विचित्रादित्याश्चमध्यमफलाविफलाःस्युरन्याइति विष्णुःश्रवणं प्रजेशो
रोहिणी रविर्हस्तः मित्रोऽनुराधा समीरःस्वाती पौष्णंरेवती उत्तरात्रयं वरुणःशतभिषक् एतानिपूज्यानि वसुर्धनिष्ठा शीत

करोमृगः अदित्यः पुनर्वसुः एतानिमध्यमानि अन्यानिविफलानीत्यर्थः विष्णुपुराणे ऋतावुपगमः शस्तः स्वपत्न्यामवनीपते पु
न्नामर्क्षेषुशुभेकालेज्येष्ठयुग्मासुरात्रिषु ज्येष्ठासुतासुरात्रिषु ज्येष्ठंचउत्तरोत्तरमलं ३ आश्वलायनः गर्भाधानंद्विजः कुर्यादृतौप्रथमए
वहि चतुर्थदिवसादूर्ध्वंपुत्रार्थीदिवसेसमे क्रूरदारुणभंपौष्णंदस्राग्नीचद्विदैवतम् श्राद्धाहंचैवरिक्तांचहित्वान्यस्मिन्विधीयतइति
विष्णुपुराणे यस्मिन्नृक्षेभवेद्गर्भस्तस्माद्यद्दशमंभवेत् तत्रापत्यंप्रजायेततस्मादेतत्त्रयंत्यजेदिति त्रयंमघारेवतीज्येष्ठास्व्यानि आपस्तं
बः चतुर्थीप्रभृत्यांषोडशीमुत्तरामुत्तरांयुग्मांप्रजानिःश्रेयसमुपदिशंति चतुर्थ्यांरात्रौविधिनिर्वृत्तरजस्कायां रात्राविति नकेवलमल्पायुः
किंत्वन्यदपि तदुक्तंलैंगे कदाचिज्जीवतिचेद्विद्याहीनंव्रताभ्रष्टंपतितपारदारकंदारिद्र्यार्णवमग्नंचतनयंसाप्रसूयतइति चतुर्थ्यांरात्रौ
त्वस्यांगम्यतेसाएवंप्रसूयतइत्यर्थः व्यासः रात्रौचतुर्थ्यांपुत्रःस्यादल्पायुर्धनवर्जितः पंचम्यांपुत्रिणीनारीषष्ठ्यांपुत्रस्तुमध्यमः स
प्तम्यामप्रजायोषिदष्टम्यामीश्वरःसुतः नवम्यांसुभगानारी दशम्यांचतुरःपुमान् एकादश्यामधर्मास्त्रीद्वादश्यांपुरुषोत्तमः त्रयोद
श्यांसुतातस्यवर्णसंकरकारिणी धर्मज्ञश्चकृतज्ञश्चआत्मवेदीदृढव्रतः प्रजायतेचतुर्दश्यांगुणौघैर्जगतीपतिः राजपत्नीमहाभागारा
जवंशगतातथा जायतेपंचदश्यांतुबहुपुत्रापतिव्रता विद्यालक्षणसंपूर्णःसत्यवादीजितेंद्रियः आश्रयःसर्वभूतानांषोडश्यांजा
यतेपुमानिति आश्वलायनः दीक्षितस्तुमहायज्ञेःपित्रोःषाण्वत्सराद्विजः नैयाद्भार्यांप्रयत्नेनऋतावप्यर्थितोबुधः प्राग्गर्भजोदर्शीना

सं०कौ० स्त्रीनैयाद्दत्वापतत्यधः अर्थीकारेणशुक्रस्यब्रह्महत्यामवाप्नुयादिति महाभारते ऋतौगच्छतियोभार्यामनृतौनैवगच्छति यावज्जीवं
१८ ब्रह्मचारीमुनिभिःपरिकीर्तितः तथा ऋतुस्नातांतुयोभार्यांसन्निधौनोपगच्छति घोरायांभ्रूणहत्यायांयुज्यतेनात्रसंशयइति अस्यवचन
स्यजायमानोवैब्राह्मणस्त्रिभि ऋणवान्जायतेयज्ञेनदेवेभ्यःप्रजयापितृभ्योब्रह्मचर्येणऋषिभ्यइतिश्रुतिमूलत्वेनोपपत्तेः श्रुत्यंतरक
ल्पनाया अन्याय्यत्वादजातपुत्रंप्रत्येषनियमः तथाचमनुः ज्येष्ठेनजातमात्रेणपुत्रीभवतिमानवः पितृणामनृणश्चैवसतस्मात्सर्वमर्हति
यस्मिन्नृणंसन्नयतियेनचानंत्यमश्नुते सएवधर्मजःपुत्रःकामजानितरान्विदुरितिकेचित् अन्येतुऋतौर्निमित्तत्वात्प्रतिनिमित्तंनैमि
त्तिकावृत्तिर्विहिता स्मरंतिच यष्टव्याबहवःपुत्रायद्येकोपिगयांव्रजेदित्याहुः व्यासः वृन्द्धांवंध्यामसद्वृत्तांमृतापत्यामपुष्पिणीं कन्या
सूंबहुपुत्रांचवर्जयेन्मुच्यतेभयादिति वृन्द्धासरजस्कापिगर्भधारणादावशक्तानतुगतरजस्का अपुष्पिणीमित्यस्यपौनरुक्त्यापत्तेः
अस्यापवादः बौधायनसूत्रानुयायिपद्धतिकर्त्राविश्वकर्त्राभेदेनोक्तः त्रिरात्रंव्रतेचरेदित्युपक्रमस्यव्रतसमाप्तौ अस्तमितेआदित्ये
अन्योन्यमलंकृत्यापआचम्यवाग्यतोशय्यांगच्छतइत्युक्तं व्रतमध्येपिसहशयनमुक्तंगोभिलेन एतत्प्रभृतित्रिरात्रमेकरात्रंवाक्षारा
लवणाशिनौब्रह्मचारिणौभूमौसहशयीतामिति अत्रसूत्रेशय्यैक्यायुर्वारमपिमैथुनंप्रयत्नतोवर्ज्यमितिब्रह्मचारिणावितिवचनम्
एतत्प्रभृतिविवाहप्रभृति इत्यर्थः आश्वलायनोपि अतऊर्ध्वमक्षारालवणाशिनौब्रह्मचारिणावलंकुर्वाणावधःशायिनोस्यातां— १८

त्रिरात्रंद्वादशरात्रंसंवत्सरंवैककऋषिर्जायतइतिचरितव्रतः सूर्याविदेवधूवस्त्रंदद्यादिति व्रतानंतरंसूर्याविदेवध्वाउपयमनकालेपरिहि
तंवस्त्रंदद्यादितिवृत्तिविद्भिःश्रीमत्प्रयोगरत्नकारैरपि अथविवाहोत्तरंदंपत्योर्गृहप्रवेशादिनादारभ्योपक्रम्यततःशुभेन्हिस्वस्त्यादिवाच
यित्वास्वलंकृतांवधूमुपगच्छेतरात्राविव्युक्तम् धर्मप्रवृत्तौनारायणः षड्ऋतुषुभार्यांतेवयंगादिषुचरेत् अनर्तुमतींभार्यास्तनसंग मि
तिकेचनेतिकेचनेतिऊत्यम् नगंतव्यामितिनिषेधाभावःसूचितः कारिकायामपि स्वस्त्यादिवाचयित्वादौस्त्रियंतामुपगच्छति मुहूर्तेशो
भनेतस्याःक्रीडनंस्याद्यथातथेति ज्ञानान्वेयंकारिकाज्ञातृभिःव्रतसमाप्त्यनंतरंमुहूर्तेब्राह्मणैःस्वस्त्यादिवाचयित्वानक्तमेववधूमुपगच्छ
ति स्पर्शादिसंकरीकरोतियथायंनमहारणतस्याःललानचरेत् सुंदरवचनैरपेक्षितालंकारवस्त्रादिदानैःप्रीतिमुत्पाद्यलज्जामप्यपनीय
परस्पराधिमतंविषययोगमनुसरतीति विवाहप्रकरणेकात्यायनः त्रिरात्रमक्षारालवणाशिनौस्यातामिति अथगर्भाधानहोमः
परिशिष्टे अथर्तुमत्याःप्राजापत्यमृतौप्रथमेनुकूलेऽहनिकृतस्नानयान्वारब्धःप्राजापत्यस्यस्थालीपाकस्यहुत्वैताआहुतीर्जुहुयात्
विष्णुर्योनिमितितिस्रोनेजमेषेतितिस्रःप्रजापतेनत्वदित्येकामिति प्रथमग्रहणाद्द्वितीयावृत्तौनैतत्सूर्योपस्थानांतम् अनुकूलग्रहणा
दुपगमनंयत्राहोरात्रेचिकीर्षितंतद्दिनएवैतदितिनियम्यते अतएवदिनांतरापेक्षयाचतुर्थस्यैवानुकूलत्वंतत्रैवैतत् शांतिरपितदुपयोगित
यातत्रैवयद्यपि शुद्धाभर्तुश्चतुर्थेन्हिस्नानेनस्त्रीरजस्वला दैवेकर्मणिपित्र्येचपंचमेऽहनिशुद्ध्यतीतिमदनपारिजातोदाहृतवचनात्

चतुर्थेन्हि दैवकर्मार्हतानेतिप्रतीयते तथापितेनैव रजस्युपरते साध्वी स्नानेन स्त्री रजस्वलेति मनुवाक्ये साध्वी गर्भाधानादिविहितकर्मयोग्ये
तिव्याख्यानात् प्रधानानुरोधेन तदधिकारसंपत्त्यर्थं शांतावप्यधिकारसिद्धिः तथा श्रौतेषु दर्शादिष्वपि त्रिरात्राणीति वचनात् रजस्वलायाः स्ना
नदिवसेपि श्रौतकर्माणि कर्त्तव्यान्येव नतु पंचमेह्नीति आपस्तंबभाष्यकारोक्तेः एवमुदाहृतमदनपारिजातग्रंथे आदिपदं उपनयनाद्यभि
प्रायं तत्रापि वक्ष्यमाणश्रीसूक्तहोमपूर्वकाभिषेकेण चतुर्थेह्न्यधिकारसंभवात् अन्यदिनानुकूलत्वे शांतिपूर्वकमेतत्तत्रैवेति व्यवस्था बोध्या
अयं होमोऽनाहिताग्नेः अर्धाधानिनश्चाहिताग्नेः सत्यौपासने तत्रैव कार्यः षोडशरात्रिमध्ये चंद्रताराद्यनुकूल्यं सर्वथा उक्तदिवसालाभे चतुर्थेऽह
न्यशुभे सति तत्रैव कार्यम् शांतिश्चेत्सापि तस्मिन्नेवाहनि कार्या अथ पुनःसंधानम् तन्नाशे सति द्वादशरात्रात्पूर्वं स्थंडिलाद्यग्निप्रतिष्ठाप
नांतं कृत्वा अयाश्चेत्याहुत्योत्पाद्याग्निं तत्र कार्यं तदूर्ध्वं प्रमादाग्नित्यागे प्रत्यब्दं प्राजापत्यं एतावत्कालपर्यंतं गृह्याग्निविच्छेदजनित दोषपरि
हारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं एतावतः कृच्छ्रान् तत्प्रत्याम्नायद्वारा करिष्य इति संकल्प्य तथैवाचरेत् तत एतावद्दिनेषु गृह्याग्निविच्छेदवशे-
नलुप्तसायंप्रातरौपासनहोमादिनित्यकर्मपर्याप्तं होम्यद्रव्यं तन्निष्क्रयं वा दातुमहमुत्सृज इति संकल्पपूर्वकं दत्वा पुनःसंधानं कुर्यात् तद्यथा
देशकालकीर्तनांते श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं विच्छिन्नस्य गृह्याग्नेः पुनःसंधानं करिष्य इति संकल्प्याग्निप्रतिष्ठापनांतं कृत्वा अग्निध्यानांतेन्वाधानं १७
कुर्यात् अस्मिन्नन्वाहितेग्नावित्याद्याघार देवते आज्येनेत्यंतमुक्त्वा प्रधानं त्रिरग्निं पवमानं अग्निं प्रजापतिं चाज्येन अर्यमणमग्निं वरुणम

ग्निंपूषणमग्निंप्रजापतिंचलाजद्रव्येणचतुर्वारंसूर्यसावित्रीमाज्येनशेषेणस्विष्टकृतमित्यादि पात्रासादनेप्रोक्षण्यादिषण्णांपत्न्यंजलेःप्राङ्मु
खस्यासादनंशूर्पस्यच सर्वेषांप्रोक्षणांतेआज्यसंस्कारः तेनसहलाजांस्त्रिःपर्यग्निकरणं आज्यस्योत्पवनमात्रेकृतेलाजानांत्रिःप्रोक्षणंस्रुक्-
वांजलिशूर्पसंमा र्गौ तेलाजानामाज्यस्यदक्षिणतोबहिष्यासादनं आघारांतेअग्नआयूंषीतितिसृणांशतंवैखानसाऋषयःअग्निःपवमानोदेव
ता गायत्रीछंदःपुनःसंधानप्रधानाज्यहोमेविनियोगः ॐ अग्नआयूंषि॰ इतितिसृभिर्हुत्वाअग्नयेपवमानायेदं॰ त्वमर्यमावस्कस्त्रितोग्निस्त्रिष्टुप्
पुनःसंधानप्रधानाज्यहोमे॰ओं त्वमर्यमाभवसि॰ अग्नयइदं॰ प्रजापतेहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप् पुनःसंधानप्र॰ ॐ प्रजापतेनत्व॰प्र
जापतयइदं॰ ततःक्षालितेंजलौस्रुवेणोपस्तीर्यस्वयमेवलाजानांद्विरवदायजामदग्न्यश्चेत्त्रिरवदायस्रुवेणशूर्पस्थानक्ताश्चाभिघार्यस्वय
मुपविष्टएवतिष्ठंत्याअंजलिंदक्षिणपाणिनाधृत्वास्वाहाकारांतेंजल्यग्रेणजुहुयात् प्रजापतिंमनसाध्यायात्तूष्णींहोमेषुसर्वत्रेतिश्रौतसूत्रं
यत्रतूष्णींशब्दविशिष्टोहोमश्चोद्य तेतत्रप्रजापतिदेवतांध्यायेत् देवतासाध्यत्वाद्धोमस्यध्यानत्वादेवमानसेसिद्धेमनोग्रहणंशब्दध्यानांतं ते
नचतुर्थ्यंतंप्रजापतिशब्दंध्यात्वातदनंतरंस्वाहेत्युपांशूक्त्वा जुहुयात् होष्वितिबहुवचनादेवप्रकरणादुत्कर्षेसिद्धेसर्वत्रग्रहणं गार्ह्येष्वपि
अस्यप्रथमार्थमितिवृत्तिः ततअर्यमणंवरुणंपूषणमितितिसृणांहिरण्यगर्भोर्यमाग्निर्वरुणाग्निःपूषाग्निरनुष्टुप् पुनःसंधानप्रधानलाजहो
मेवि॰ॐअर्यमणंनुदेवं॰अर्यम्णेग्नयइदं॰ ॐ वरुणंनुदेवं॰ वरुणायाग्नयइदं॰ ॐ पूषणंनुदेवं॰पूष्णेग्नयइदं॰ पत्न्यान्वारब्धःशूर्पकोणेनशे

षत्प्रजान्प्रजापतिंमनसाध्यायन्स्वाहाकारेणजुहुयात् तत आनःप्रजामितिचतसृणांसूर्यासावित्रीऋषिःसूर्यासावित्रीदेवता आद्याजगती
द्वितीयात्रिष्टुप् अंत्येद्वेअनुष्टुभौ पुनःसंधानाज्यहोमे॰ ॐ आनःप्रजांजन॰ इतिचतसृभिःस्वाहाकारसमकालंस्रुवेणजुहुयात् सूर्यासावित्र्याइदं
स्रुवगताज्यशेषमनामिकयादाय समंजंत्वितिमंत्रस्यसूर्यासावित्रीऋषिः सूर्यासावित्रीदेवता अनुष्टुप्छंदः हृदयांजनेवि॰ ॐ समंजंतुविश्वे॰
स्वस्यपत्न्याश्चहृदयांजनंकृत्वा हस्तंप्रक्षाल्य स्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्य दशत्रीन्वाब्राह्मणान्भोजयेत् इत्यनंतदेवीयेसंस्कारकौस्तुभे
विच्छिन्नगृह्याग्निपुनःसंधानं सर्वाधानिनापिएवमेवपुनःसंधानेनौपासनमुत्पाद्यगर्भाधानपुंसवनादिहोमःकार्यः तत्रकृच्छ्रसंकल्पोद्र
व्यदानसंकल्पश्चनकार्यः गर्भाधानहोमंकर्त्तुंगृह्याग्नेःपुनःसंधानंकरिष्य इतिसंकल्पः गर्भाधानांतेग्नित्यागः अर्धाधानिनोपिऔपासन
होमाद्यकरणपक्षेप्रायश्चित्तमात्रंनद्रव्यदानम् द्विभार्यस्याग्निद्वयसंसर्गात्पूर्वमेवान्यतरानुगमेप्रायश्चित्तं औपासनहोमीयद्रव्यमात्रदानंचका
र्यंनतुस्थालीपाकादिद्रव्यदानम् अथप्रयोगः कर्त्ताप्रातरभ्यंगस्नानंकृत्वाशांत्यभावेसप्तमृत्तिकापंचपल्लवपंचत्वक्सहितैर्नूतनोदक
कुंभैःपत्नीमपिस्नापयित्वानयासहोपविश्यदेशकालौसंकीर्त्यममास्यांभार्यायांसंस्कारातिशयद्वारास्यांजनिष्यमाणसर्वगर्भाणांबीजग
र्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंगर्भाधानाख्यंकर्मकरिष्ये इतिसंकल्प्य तदंगत्वेनगणेशपूजनादिनांदीश्राद्धांतंकुर्यात् तत्रना १८
वत्पूर्वांगप्रयोगित्वेनस्वस्तिवाचनमुच्यते तद्विधिमाहशौनकः स्वस्तिवाचनमेतत्तुसर्वेषामृद्धिकारणं आदावंतेचकर्त्तव्यमितियज्ञविदांमतमिति

तत्रकलशस्थापनहारितेनोक्तं गोमयेनोपलिप्योर्वीरंगवल्लिकयार्चयेत् प्रस्थधान्योपरिस्थाप्यपूर्णाहिकलशद्वयम् दक्षिणेचोत्तरेचैवउत्तरेतुनि
धापयेत् पात्रमक्षतपूर्णंतुफलपुष्पसमन्वितमिति तत्रकलशस्थतत्रनिक्षेप्यपंचरत्नानांचलक्षणंविष्णुधर्मोत्तरे हैमाराजततास्रावामृन्मया-
ल्लक्षणान्विताः सुवर्णंराजतंमुक्ताराजावर्तःप्रवालकं पंचरत्नमितिख्यातमिति कलशेनिक्षिप्यपंचत्वचःपंचपल्लवाश्चतत्रैवोक्ताः न्यग्रोधपि
प्पलप्लक्षजंबूचूततरूद्भवाः त्वचोनिशीमइत्युक्ताघटेपंचत्वचःक्षिपेत् अश्वत्थोदुंबरःप्लक्षोन्यग्रोधश्चूतएवच पंचपल्लवमाख्यातंसर्वकर्मसुशोभ
नमिति अथप्रयोगः सपत्नीकोयजमानःकृताभ्यंगःपवित्रपाणिर्गोमयोपलिप्तरंगवल्लिकायुक्तभूतलस्थप्रस्थपरिमितधान्योपरिकलश
द्वयंसुलक्षणंशुद्धजलपूरितंसपल्लवंनिधायतत्पश्चिमदेशेयुग्मान्ब्राह्मणान्विशुद्धान्प्राङ्मुखान्दक्षिणतोवाउदङ्मुखानुपवेश्यसोत्तर-
छदेशुद्धपीठेस्वयमुपविश्यस्वदक्षिणेसंस्कार्यमुपवेश्यप्राणानायम्ययथाचारमिष्टदेवतादिनमस्कारपूर्वकंसुमुखश्चेत्यादिपठित्वादेशकालौ
संकीर्त्य अमुककर्मकरिष्येतदंगत्वेनस्वस्तिपुण्याहवाचनंमातृकापूजनंनांदीश्राद्धंचकरिष्येतत्रादौनिर्विघ्नतासिद्ध्यर्थंगणपतिपूजनंकरि-
ष्येइतिसंकल्प्य गणानांत्वा० ऋद्धिबुद्धिसहितंगणपतिमावाहयामि गणपतयेनमःआसनंपाद्यमर्घ्यमाचमनीयमित्यादिदक्षिणादानां
तंकृत्वानिषुसीदेतिमंत्रेणपुष्पांजलिंसमर्प्यवक्रतुंडेतिसंप्रार्थ्यस्वपुरतःमहीद्यौःपृथिवीचनइतिमंत्रावृत्त्यादक्षिणतउत्तरतश्चभूमिंस्पृशे
त् एवमुत्तरक्रियाणांतत्तत्कालानुष्ठानेमंत्रावृत्तिःपूर्वस्थापितकलशयोस्तंत्रेणमंत्रावृत्तिःओंओषधयःसमितितथैवतंडुलपुंजौकृत्वा-

कां आकलशेष्वितितंडुलपुंजोपरिकलशौनिधायइमंमेगंगेइतितीर्थजलेनप्रत्येकंपूरयित्वागंधद्वारामितिगंधंप्रक्षिप्य ओषधयःसमितिस
१९ र्वौषधीः कांडात्कांडात्प्ररोहंतीतिदूर्वाः अश्वत्थेवोनिषदनमितिपंचपल्लवान् रुवतिर्भीमइतिपंचत्वचः स्योनापृथिवीतिसप्तमृदः याःफ
लिनीरितिफलं सहिरत्नानीतिपंचरत्नानि हिरण्यरूपइतिहिरण्यं युवासुवासाइतिवाससासंवेष्ट्यपूर्णादर्वीतिपूर्णपात्रंस्थाप्य तत्त्वा
यामिशुनःशेपोवरुणस्त्रिष्टुप् पूजनेवि० ओंतत्त्वायामीतिउत्तरकलशेवरुणंगंधादिभिःपूजयित्वातत्रकलशे कलशस्यमुखेविष्णुः
कंठेरुद्रःसमाश्रितः मूलेतत्रस्थितोब्रह्मामध्येमातृगणाःस्मृताः कुक्षौतुसागराःसर्वेसप्तद्वीपावसुंधरा ऋग्वेदोथयजुर्वेदःसामवेदोह्य
थर्वणः अंगैश्च सहिताःसर्वेकलशंतुसमाश्रिताः अत्रगायत्रीसावित्रीशांतिःपुष्टिकरीतथा आयांतुममशांत्यर्थंदुरितक्षयकारकाः सर्वे
समुद्राःसरितस्तीर्थानिजलदानदाःआयांतुममशांत्यर्थं० ततःकलशेविष्णवादीन्संपूज्याक्षतान्क्षिपेत् मातृदेवोभव पितृदेवोभव
आचार्यदेवोभव अतिथिदेवोभव आशिषःप्रार्थयंते एताःसत्याआशिषःसंतु अवनिकृतजानुमंडलःकमलमुकुलसदृशमंजलिंशिर
स्याधायदक्षिणेनपाणिनासुवर्णपूर्णकलशंधारयित्वा दीर्घानागानद्योगिरयस्त्रीणिविष्णुपदानिचतेनायुःप्रमाणेनपुण्याहंदीर्घमा
युरस्तु शिवाआपःसंतु सौमनस्यमस्तु अक्षतंचारिष्टंचास्तु गंधाःपांतुसुमंगल्यंचास्तु अक्षताःपांतु आयुष्यमस्तु पुष्पाणिपांतु १९
सौश्रियमस्तु तांबूलानिपांतु ऐश्वर्यमस्तु दक्षिणाःपांतुबहुदेयंचास्तु अत्रगंधाःपांत्वित्यादिभिर्मंत्रपूर्वंद्वेःयुग्मान्ब्राह्मणान्गंधा-

दिनापूजयेत् तेचस्रुमंगल्यं चास्त्वित्यादिमंत्रोत्तराद्र्ह्रानि प्रतिब्रूयुः यंकृत्वासर्ववेदयज्ञक्रियाकरणकर्मारंभाःशुभाःशोभनाःप्रवर्त्तते तम-
हमोंकारमादिंकृत्वा ऋग्यजुःसामाशीर्वचनंबह्वृषिसंमतंसंविज्ञानंभवद्भिरनुज्ञातःपुण्यंपुण्याहंवाचयिष्येइत्युक्तेवाच्यतामितिप्रतिब्रूयुः
भद्रंकर्णेभिः॰दायुः द्रविणोदाद्रविणस॰दीर्घमायुःसविताप्रश्चातान्॰दीर्घमायुः नवोनवोभवति॰दीर्घमायुःउच्चादिविदक्षिणावंतो॰मायुः
आपउंदंतुजीवसेदीर्घायुत्वायवर्चसे यस्त्वाहृदाकीरिणा॰ जातवेदीयशो॰ यस्मैत्वंस्रुकृते॰अश्विनंसपुत्रिणं॰स्वस्ति संत्वासिंचामियजुषा
प्रजामायुर्धनंच॰मनःसमाधीयताम् समाहितमनसःस्मः प्रसीदंतुभवंतः प्रसन्नाःस्मः शांतिरस्तु पुष्टिरस्तु तुष्टिरस्तु वृद्धिरस्तु अ
विघ्नमस्तु आयुष्यमस्तु आरोग्यमस्तु शिवंकर्मास्तु कर्मसमृद्धिरस्तु धर्मसमृद्धि॰ वेदसमृद्धि॰ शास्त्रसमृद्धि॰पुत्रसमृद्धि॰ धनधान्य-
समृद्धि॰ इष्टसंपदस्तु॰अरिष्टनिरसनमस्तु यत्पापंतत्प्रतिहतमस्तु यच्छ्रेयस्तदस्तु उत्तरेकर्मण्यविघ्नमस्तु उत्तरोत्तरमहरहरभिवृद्धिर॰
उत्तरोत्तराःक्रियाःशुभाःशोभनाःसंपद्यंतां इष्टाःकामाःसंपद्यंतां तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रसंपदस्तु तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रग्रहलग्नाधिदे
वताःप्रीयंतां तिथिकरणेमुहूर्तेनक्षत्रेसग्रहेसदैवतेप्रीयेतां दुर्गापांचाल्यौप्रीयेतां अग्निपुरोगाविश्वेदेवाःप्रीयंतां इंद्रपुरोगामरुद्गणाःप्री॰
ब्रह्मपुरोगाःसर्ववेदाः॰विष्णुपुरोगाःसर्वदेवाः॰माहेश्वरीपुरोगाउमामातरःप्रीयं॰वसिष्ठपुरोगाऋषिगणाःप्रीयंतां अरुंधतीपुरोगाएकपत्न्यःप्रीयं
तां ऋषयश्छंदास्याचार्योवेदादेवायज्ञाश्चप्रीयंतां ब्रह्मचब्राह्मणाश्चप्रीयंतां श्रीसरस्वत्यौप्रीयेतां श्रद्धामेधेप्रीयेतां भगवतीकात्यायनी-

नै० प्री० भगवतीमाहेश्वरीप्रीयतां भगवतीपुष्टिकरीप्री० भगवतीतुष्टिकरी० भगवतीवृद्धिकरीप्री० भगवतीऋद्धिकरीप्रीय० भगवंतोविघ्नविनाय
२० कोप्रीयेतां भगवान्स्वामीमहासेनःसपत्नीकःससुतःसपार्षदःसर्वस्थानगतःप्रीयतां हरिहरहिरण्यगर्भाःप्रीयंतां सर्वाग्रामदेवताःप्रीयं
तांसर्वाःकुलदेवताःप्रीयंतां सर्वाइष्टदेवताःप्रीयंतां हताब्रह्मद्विषः हताःपरिपंथिनः हताअस्यकर्मणोविघ्नकर्त्तारः शत्रवःपराभवंयांतु
शाम्यंतुघोराणिशाम्यंतुपापानि शाम्यंत्वीतयः शुभानिवर्धतां शिवाआपःसंतु शिवाऋतवःसंतु शिवाओषधयःसंतु शिवावनस्पत
यःसंतु शिवाअग्नयःसंतु शिवाआहुतयःसंतु शिवाअतिथयःसंतु अहोरात्रेशिवेस्यातां निकामेनिकामेनःपर्जन्योवर्षतु फलवत्योनः
ओषधयःपच्यंतां योगक्षेमोनःकल्पतां शुक्रांगारकबुधबृहस्पतिशनैश्चरराहुकेतुसोमसहिताआदित्यपुरोगाःसर्वेग्रहाःप्रीयंतां भगवा
न्नारायणःप्रीयतां भगवान्पर्जन्यःप्रीयतां भगवान्स्वामीमहासेनःप्रीयतां पुण्याहकालान्वाचयिष्ये वाच्यतां ॐउद्गातेवशकुनेसा
मगायसि० मावद याज्ययायजतिप्रतिवैयाज्या० स्कुरुते यत्पुण्यंनक्षत्रं तद्बट्कुर्वीतोपव्युषं यदावैसूर्यउदेति अथनक्षत्रंनैति याव-
तितत्रसूर्योगच्छेत् यत्रजघन्यंपश्येत् तावतिकुर्वीतयत्कारीस्यात् पुण्याहएवकुरुते तानिवाएतानियमनक्षत्राणि० मत्यंसहकुटुंबिने
महाजनान्नमस्कुर्वाणायाशीर्वचनमपेक्षमाणायास्याममुककर्मणःपुण्याहंभवंतोब्रुवंतु ओंपुण्याहमितित्रिः३ स्वस्तयेवायुमुपब्रवामहे०भ २०
वंतुनः आदित्यउदयनीयः० स्वस्त्युद्यंतिस्वस्त्युद्यंति स्वस्तिनइंद्रोवृद्ध० स्वस्तिनस्तार्क्ष्यो० अष्टौदेवावसवःसोम्यासःचत० तेयज्ञं०सव०

मर्त्यंसह॰ अमुककर्मणेस्वस्ति॰ अस्मैकर्मणेस्वस्तिइतिप्रतिवचनंत्रिः३ ऋध्यामस्तोमं॰ यशोनपक्कं॰ सर्वामृन्हिमृध्नुयामिति॰ यएवंवेद ऋ
ध्यास्महव्यैर्नमसोपसद्य मित्रंदेवंमित्रधेयंनोअस्तु॰ अनूराधानृहविषावर्द्धयंतः शतंजीवेमशरदःसवीराः त्रीणित्रीणिवैदेवानामृद्धानि त्री
णिच्छंदांसित्रीणिसवनानि त्रयइमेलोकाः ऋध्यामेवतद्वीर्यएषुलोकेषुप्रतितिष्ठति मर्त्यंसह॰ अस्यकर्मणःऋद्धिंभवंतोब्रुवंतु इतित्रिः
ऋध्यतामितिविप्राःइतित्रिः३ ॐश्रियेजातः॰ यएवंवेद यस्मिन्ब्रह्माभ्यजयत्सर्वमेतत् अमुंचलोकमिदमुचसर्वं तन्नोनक्षत्रमभिजिद्वि
जित्यश्रियंदधात्वहृणीयमानं अहेबुध्नियमंत्रंमेगोपाय यमृषयस्त्रयिविदाविदुः ऋचःसामानियजूंषि साहिश्रीरमृतासतां एतैर्मंत्रै
र्नीराजनंकारयेत् मर्त्यमित्यादिपूर्ववत् अमुककर्मणःश्रीरस्त्वितिभवंतोब्रुवंतु इतित्रिःअस्तुश्रीरितिप्रतिवचनंत्रिः३ वर्षशतंपूर्णमस्तु
शिवंशिवमस्तु गोत्राभिवृद्धिरस्तु प्रजापतिःप्रीयतां ओंशुक्रेभिरंगैः॰ शोचिर्वसानः॰ तदस्येष॰ आविक्षिन॰ ततःउत्तरकलशंदक्षिणह
स्तेदक्षिणंकलशंवामहस्तेगृहीत्वाताभ्यांधाराद्वयंसंततंपात्रेनिषिंचेदेभिर्मंत्रैः वास्तोष्पतेप्रति॰ यत्त्वेमहेप्रति॰ वास्तोष्पतेप्रतरणो॰ अज
रासस्ते॰ वास्तोष्पतेशग्मया॰ पाहिक्षेमउत॰ अमीवहावास्तोष्पते॰ सखवासु॰ शिवं३ ततःपत्नींवामतउपवेश्य तदुक्तं सर्वेषुधर्मकार्येषुप
त्नीदक्षिणतःस्थिता विप्रपादक्षालनेतु अभिषेकेचवामतइति ब्राह्मणाअभिषेकंकुर्युः समुद्रज्येष्ठा॰ याआपोदिव्या॰ यासांराजा॰ यासु
राजा॰ वायंतामिह॰ आपइद्वा॰ हस्ताभ्यांदशशाखाभ्यां॰ इमाआपःशिवतमा॰ याभिरिंद्रमभ्यषिंच॰ महांतंत्वामहीनां॰ देवस्यत्वासवि॰

भूर्भुवःस्वः तच्छंयोरावृणीमहे०मंत्रांतेअमृताभिषेकोस्त्वितिवदेयुः इतिस्वस्तिवाचनम् अथशौनकाद्युक्तम् शौनकः अर्चिताब्राह्म
णाःसम्यक्गंधमाल्यैःसदक्षिणैः तिष्ठेयुःप्राङ्मुखायुग्मावक्तारोदर्भपाणयः तिष्ठेद्वाचयितातेषांदक्षिणस्यामुदङ्मुखः बिभ्रत्कुंभमपांपूर्णं
पिहिताननमर्चितं अथवाचयितुर्बाहुंदक्षिणंतुसमाश्रिताः तिष्ठंत्युदङ्मुखाःसम्यक्संस्कार्यास्तत्रतत्रतु मनइत्यादिकंमंत्रंपूर्ववाचयितावं
देत् समाहितेत्यादीतरेमंत्रंब्रूयुःसमाहिताःप्रसीदंतुभवंतइत्यथवाचयित्वावदेत् प्रसन्नाःस्मइतिब्रूयुरर्चिताब्राह्मणाःपुनः शांतिपुष्ट्य-
त्थ्यविघ्नाद्याःशब्दाःपंचदशैवतु अस्तुशब्दांतमुच्चेरनुवाचयित्वातथापरैः आशीर्वादानथान्यांश्चविविधानपिवाचयेत् अतोदेवाअवंतुनः
सूक्तंवैष्णवमुत्तमं द्रविणोदाःसवितेतितनवोविद्युन्नयेत्विच आवदंस्त्वमित्युक्त्वाथपुण्याहंवाचयेत्ततः वाचयित्वायथाशक्तिसर्वाणिद्विजसत्त
मैःप्रकृतेतंदेवतायास्तुहोमंकुर्याद्विचक्षणः तस्यानामगृहीत्वाथप्रीयतामितिचोच्यतां पुण्याहंस्वस्तिमृद्धिंचभवत्पूर्वंब्रुवंतितिप्रणवाद्यंत्रिरा
वृत्तंप्लवदादिविनापरे पुण्याहादेस्त्रिरभ्यासेमंद्रमध्योत्तमस्वरम् आश्रयेरन्निमेसर्वेयथागमपरंपरं प्रयुक्तिविषयेभेदस्तृतीयेत्वृत्थ्यतामिति
वक्तारोब्रूयुरत्युच्चैरितिविस्पष्टमेवच पुण्याहशब्दमुक्त्वातुस्वस्तिनइत्यृचंजपेत् स्वस्तिशब्दंतथोक्त्वाचऋध्यामेतिऋचंवदेत् ऋद्धिंभवंतोब्रु
वंत्वित्यृध्यतामित्यथोवदेत् आपोहिष्ठेतितिसृभिःशंनोदेवीत्यृचैकया ईशानावार्याणांचशुद्धवत्यघमर्षणं तरत्समंदीसूक्तंतुसर्वपापापनो २९
दनं पवस्वसोममित्यादिऋग्भिःप्रोक्ष्यसमंततः पुण्याहंवाचयित्वैवंसर्वकल्याणवान्भवेत् स्वस्तिवाचनमेवंतुसर्वेषामृद्धिकर्मणां आदावं

तेचकर्त्तव्यमितियज्ञविदांमतमिति जयंतेनकारिकाकारेणअर्चिताइत्यारभ्यतथापरैरित्यंतग्रंथमित्थमेवपठित्वाप्रकृतदेवतायाइत्यारभ्य
तृतीयेत्वृत्स्यतामितीत्यंतंपठित्वेतन आपइत्यादिभिः शांतिंततः कुर्युः समाहिताइतिपठित्वांत्यः श्लोकः पूर्ववदुक्तः परिशिष्टे अथसर्वसंह
सशांतिःपुष्टिस्तुष्टिर्वृद्धिरविघ्नमायुष्यआरोग्यंस्वस्तिशिवंकर्म समृद्धिधर्मसमृद्धिःपुत्रसमृद्धिर्वेदसमृद्धिशास्त्रसमृद्धिधनधान्यसमृद्धि
रिष्टसंपदित्येतानिपंचदश त्वंतानिवाक्यान्युक्त्वातन्नाम्नाकर्मदेवताशीयतामितिब्रूयुः अथवाचयितापूर्वंतत्तल्लिंगान्मंत्रान्पठित्वात्रिस्त्रिमंद्र
मध्यमोच्चस्वरैः ॐ पुण्याहंभवंतोब्रुवंत्वोंस्वस्तिभवंतोब्रुवंत्वोमृद्धिंभवंतोब्रुवंत्वितिब्रूयात् तेपितथाप्रत्येकंप्रतिब्रूयुः ॐ ऋध्यतामित्यृ
द्धोब्रूयुः अथप्राङ्मुखमासीनंसामात्यंकर्त्तारंब्राह्मणाःसपल्लवदर्भपाणयः शांतिपवित्रलिंगाभिर्ऋग्भिः सिंचेयुः पुरंध्रयोनीराजनादि-
मंगलंकुर्युरिति कर्मदेवताआहबोधायनः विवाहस्याग्निरौपासनस्याग्निःसूर्यप्रजापतयःस्थालीपाकस्याग्निःसूर्यप्रजापतयःस्थाली
पाकस्याग्निः गर्भाधानस्यब्रह्मापुंसवनस्यप्रजापतिःसीमंतस्यधाताविष्णुर्बलेःसविताजातकर्मणोमृत्युर्नामकर्मणःसविता तस्यांतेप्रजा
पतिरूपःनिष्क्रमणस्यसवितातस्यांतेचित्रियाणिअन्नप्राशनस्यसविताचौलस्यकेशिनस्तस्यांतेप्रजापतिरुपनयनस्येंद्रःश्रद्धामेधेअंते-
विसर्गेस्रुक्स्रुवाःपुनरुपनयनस्याग्निः अथयदिब्रह्मचर्यव्रतमाचरेत्तस्मिन्नपापहोमेसवितासमावर्त्तनस्यश्रीरिंद्रोवाशूलगवस्येशानः
प्रत्यवरोहणस्यसवितोपाकर्मणिव्रतेषुचसवितावास्तुहोमवास्तोष्पतिरंतेप्रजापतिः अयुतहोमस्येंद्रोंतेप्रजापतिरायुष्यहोमस्याग्नि

रायुष्मान् नक्षत्रहोमस्यनक्षत्रसूक्तं अष्टमीप्रदोषस्येशानः आग्रयणस्याग्रयणदेवताः सर्पबलेःसर्पाः एकोद्दिष्टस्यांतेप्रजापति स्तडागादीनां
वरुणोयक्षबलेर्यक्षाःग्रहशांतिहोमस्यादित्यादिनवग्रहाः नागारितंत्रहोमेब्रह्मादयःप्रीयंतामिति एवमेवान्येषांहोमानांयाज्यानुवाक्ययोर्दे
वनास्सोमःप्रीयतामिति कूपतडागांतेप्रधानोदकांतेप्रजापतिः कूष्मांडहोमस्याग्न्यादयश्चांद्रायणस्याग्न्यादयोग्न्याधेयस्याग्न्यादयोग्निष्टोमस्यें
द्रएवनेन्येष्टकर्मसुप्रजापतिरिति पुण्याहवाचनसूत्रेचगंधादिदक्षिणांतानांदानसमयेशिवाआपःसंत्वित्यादीनांबहुदेयंचनोस्त्वित्यंतानां-
वाचनमुक्तंबौधायनेन पारिजातधृतशौनकीयेपिदानसमयेवाक्यवाचनंविधायोक्तम् कर्तायदक्षिणंजानुंपातयित्वामहीतले उदङ्मु
खोजपेत्सूक्तंश्वन्द्वयेत्येवमादिकमिति ॐपुण्याहमितिवाचनांतेचोक्तम् ततःस्वस्तिनइंद्रेतिऋचंब्रूयुःसहोभये ततोवाचयितापूर्वमों-
स्वस्तीत्यभिधायतु पश्चाद्भवंतइतिचब्रुवंत्वितिचभाषते ओंस्वस्तीतितथैवान्येप्रतिब्रूयुरतःपरं प्रारिप्सितंचतुर्थ्योक्त्वाकर्मवाचयिता
ततःस्वस्तीत्याद्यंब्रुवंत्वंतंपूर्ववत्समुदीरयेत् वक्तारश्चचतुर्थ्यंतंतत्कर्मोक्तिपूर्वकं स्वस्तीतिचप्रतिब्रूयुः ऋद्धिवाचनांतेच ततोवाच
यिताकुंभजलंसंस्कार्यमूर्धनि किंचित्सिंचेत्सहैवान्येब्रूयुश्चविविधाशिषइति आश्वलायनस्मृतौ गुरोर्दक्षिणभागेतुकर्तासीततदा
ज्ञयेतिप्रक्रम्यमनःसमाधीयतामित्यादिवचनंगुरुकर्तृकमेवोक्तं ततःसावित्र्यादिमंत्रैरभिषेकमुक्त्वांतेउक्तं पुण्याहांतेर्चयेद्विप्रान्दक्षि
णाभिःस्वशक्तितःयत्किंचिच्छाद्धिकंभुक्त्वाप्रतिगृह्यंचवाश्फवि:अब्राह्मणश्चपुण्याहेनार्हःस्यादितिमेमतिः पुण्याहवाचनंशस्त

मादौ स्यात्सर्वकर्मसु नाकृत्वैतद्बुधः कुर्यात्सर्वकर्माणि मानवइति अत्र च बह्वृच्यं वास्वगृह्योक्तं यस्य यत्कर्मनोदितं तस्य तावति शास्त्रार्थे
कृते सर्वः कृतो भवेदिति स्वगृह्यानुक्तस्यानावश्यकत्वमभिप्रेत्य कारिका कृज्ज्यं तावतां परिशिष्टमनुसृतम् तत्र च प्रशस्तानिति ब्राह्मणवि
शेषणं किमाशयमित्याकांक्षासत्वात्स्मृत्युक्तंश्राद्धभोजनप्रतिग्रहादिसाहित्यं ग्राह्यम् यद्यपि ब्राह्मणपूजनं आरंभे कार्यमिति प्रतीयते तथापि कुंभ
स्य प्रणामांतपूजां विधाय ब्राह्मणपूजनं कार्यम् अथशब्देन बह्वृचक्रमनया पदार्थोक्तिसमयेस्वर्चितमिति कुंभविशेषणस्यान्यथानुपपत्तेः
ब्राह्मणपूजनं प्रसिद्धमेवेति वाक्यवचनमपि ताभ्यामनादृतं पुण्याहादिवाचने मद्रादित्रैविध्यमपि यथागमपरमिति वैकल्पिकत्वेनोक्तम्
परिशिष्टे पंचदशान्पठित्वा पंचदशैतानीत्युक्तिर्न्यूनाधिकोक्तिव्यावृत्त्यर्थेत्यभिप्रेत्य पंचदशैवेति कारिकाद्वावुक्तं शांतिपवित्रलिंगाभिरिति वि
शेषतस्तातविवक्षिताः पारिजातधृतशौनकीये विशेषपाठाभावात् उक्तपाठयोः परस्परविसंवादाच्चेत्याशयेनापइत्यादिभिः शांतिं ततः कु
र्यादित्येवोक्तं अतो देवाइत्यादीनां भद्रइत्यादिसूक्तस्य च शौनकीयपाठ एव क्वचिदसत्वात्परिशिष्टादावपि अविधेरनित्यत्वात्तत्तल्लिंगानृषं
त्रान्पठित्वेति परिशिष्टस्य धृतशौनकीयेचोक्तातेवेतिति सृणामृचां पाठेन तद्विवरणमालोच्य पारिजाते प्रयोगकालेयाज्ययायजतीत्यादे
रान्वारभ्य स वाक्यानामनादरः कृतः अत इत्थं प्रयोगः यथाचारं गणेशवरुणपूजादौ कलशं धारयित्वेत्यंते हृतो शिवा आपः संत्वित्यादि

वाक्यवचनेन ब्राह्मणपूजने विहिते पूजिता युग्मा ब्राह्मणा दर्भपाणयः प्राङ्मुखास्तिष्ठेयुस्तद्दक्षिणतो वाचयितोदङ्मुखो दर्भपाणिः स्वर्चितं
कुंभं सपल्लवं दक्षिणहस्ते दधानस्तिष्ठेत् तद्दक्षिणपार्श्वे पत्नीसंस्कार्यौश्चतिष्ठेयुः ततो ब्राह्मणान् प्रतिमनःसमाधीयतामिति कर्त्ता समा-
हितमनसः स्म इत्यपरे प्रसीदंतु भवंत इति कर्त्ता प्रसन्नाः स्म इति परे ततः सर्वे संहत्य पंचदश वाक्यानि वदेयुः शांतिरस्तु १ पुष्टिरस्तु २ तुष्टिर
स्तु ३ वृद्धिरस्तु ४ अविघ्नमस्तु ५ आयुष्यमस्तु ६ आरोग्यमस्तु ७ स्वस्ति शिवं कर्मास्तु ८ कर्मसमृद्धिरस्तु ९ धर्मसमृद्धिरस्तु १० पुत्रसमृद्धिर
स्तु ११ वेदसमृद्धिरस्तु १२ शास्त्रसमृद्धिरस्तु १३ धनधान्यसमृद्धिरस्तु १४ इष्टसंपदस्तु १५ इत्युक्त्वा कर्मदेवतानामग्रहणपूर्वकं अग्निः प्री-
यतामिति वदेयुः यत्र नामविशेषो नोक्तः तत्र प्रजापतिः प्रीयतामिति अथावदंस्त्वमित्यृचं पठित्वा ओं पुण्याहं भवंतो ब्रुवंत्विति वदेत् ॐ पुण्या
हमिति परे ब्रूयुः स्वस्ति न इत्यृचं पठित्वा ॐ स्वस्ति भवंतो ब्रुवंत्विति वदेत् ॐ स्वस्तीति परे ऋध्याम स्तोममित्यृचं पठित्वा ओं ऋद्धिं भवंतो ब्रुवंत्वि-
ति वदेत् ओं ऋध्यतामिति परे तत आपोहिष्ठेत्यादित्रिभिः समुद्रज्येष्ठा इत्यादिभिर्वाभिषेकः कार्यः ततः सुवासिन्यो नीराजनाशीः प्रयोग
नूतनवस्त्रदानादिमंगलं कुर्युरिति संक्षिप्तः पुण्याहवाचनप्रयोगः अथ वृद्धिश्राद्धम् तच्च पार्वणत्रयात्मकं मातृभ्यः कल्पयेत्पूर्वं पितृभ्य
स्तदनंतरम् ततो मातामहानां च कुर्याच्छ्राद्धं क्रमेण वै इति वसिष्ठोक्तेः एतदारंभे मातृपूजनमवश्यं कार्यं अकृत्वा मातृयज्ञं तु यः श्राद्धं परिवेषयेत्
तस्य क्रोधसंपन्ना हिंसां कुर्वंति दारुणामिति हेमाद्रौ भविष्योक्तेः कर्मांगश्राद्धेप्येतत्कार्यम् कर्मादिषु च सर्वेषु मातरः सगणाधिपाः पूज

नीयाःप्रयत्नेनपूजिताःपूजयंतिताइतिषट्त्रिंशन्मते श्राद्धशेषिककर्मांगत्वस्यापिमातृपूजनप्रतीतेः अत्रविशेषोहेमाद्रौचतुर्विंशतिमते ति
स्रःपूज्याःपितुःपक्षेतिस्रःपूज्याश्चमातृकं इत्येतामातरःप्रोक्ताःपितृमातृष्वसाष्टमी ब्रह्माण्याद्याःस्मृताःसप्तदुर्गाक्षेत्रगणाधिपाः वृद्धौवृद्धौ
सदापूज्याःपश्चान्नांदीमुखान्पितॄन् गौरीपद्माशचीमेधासावित्रीविजयाजया देवसेनास्वधास्वाहामातरोलोकमातरः एतास्त्वभ्युदयेपूज्या
आत्मदेवतयासहेति मातृपितामहीप्रपितामह्यः मातामहीमातुःपितामहीमातुःप्रपितामह्यः पितृष्वसासप्तमीमातृष्वसाअष्टमीत्य
ष्टौमनुष्यमातरःप्रत्यक्षाः प्रत्यक्षमेवकुंकुमवस्त्राभरणपुष्पादिभिःपूज्याःपरोक्षास्तुवक्ष्यमाणदेवतामातृवदक्षतपुंजादिष्वावाह्यपूज
नीयाइतिहेमाद्रिः ब्रह्माण्याद्याःसप्तदुर्गाक्षेत्रपालगणाधिपांश्चषोडशोपचारैःपूजयित्वानांदीमुखान्पितॄन्पूजयेत् शास्त्रांतरेमहाल
क्ष्म्यासहब्रह्माण्याद्याःपूज्याइत्युक्तम् तथा गौरीपद्माशचीमेधासावित्रीविजयाजया देवसेना० धृतिःपुष्टिस्तथातुष्टिरात्मदेवतयास
ह आसामर्घ्यंगंधपुष्पंचधूपंदीपंनिवेदयेदिति आत्मदेवताकुलदेवता अर्घ्यग्रहणेनषोडशोपचारपूजावश्यकेतिद्योत्यते तथा कुड्य
लग्नावसोर्धाराःपंचधाराघृतेनतु कारयेत्सप्तधारावानातिनीचानचोच्छ्रिताः आयुष्याणिचशांत्यर्थंजप्त्वातत्रसमाहितइति आयुष्याणिआ
नोभद्राइतिसूक्तानि नत्वेतियत्रमातृपूजायांवसोर्धाराकृताकात्यायगृह्याद्यनुसारे णतत्रायमायुष्यसूक्तजपःकार्यः अनेनैववसोर्धारा-
या अनित्यत्वंज्ञापितं ब्रह्मांडे स्वाहाशब्दंप्रयुंजीतस्वधास्थानेतुबुद्धिमान् वृद्धिश्राद्धेसदासव्यंयज्ञसूत्रंचकारयेत् कुशस्थानेचदूर्वाःस्यु-

मंगलस्याभिवृद्धयइति आश्वलायनगृह्यपरिशिष्टेतु आभ्युदयिकेयुग्माब्राह्मणाअमूलादर्भाप्राङ्मुखेभ्यउदङ्मुखोदद्यादुदङ्मुखेभ्योवा
प्राङ्मुखेभ्योद्वौदर्भौपवित्रइति मंगलात्मकविवाहाद्यारंभेक्रियमाणनांदीश्राद्धेकुशस्थानेदूर्वाविधिः यज्ञाद्यारंभेतुक्रियमाणेअमूलदर्भविधिरि
तिव्यवस्थाबोध्या युग्मत्वेपिनियममाहहेमाद्रौछांगलेयः एकैकस्यतुवर्गस्यद्वौद्वौविप्रौसमर्चयेत् विश्वेदेवेतथाद्वौचनप्रसज्येतविस्तरइति
भविष्ये सर्वंप्रदक्षिणंकार्यंपूर्वाण्हेउपवीतिनेति पूर्वाण्हेभोजयेद्विप्रानष्टौसर्वंप्रदक्षिणं तथाचनवमांविप्रंचतुरस्रेस्वगोत्तमेतिच चरणक्षा
लनकालेसमागतातिथिंक्षालनचतुरस्रदेशेभोजयेदित्येतदर्थमेतदितिहेमाद्रिः अशक्तंप्रतिपक्षांतरं तत्रैवनांदीमुखान्समुद्दिश्यपितृनपं
चद्विजोत्तमान् भोजयेद्विधिवत्प्राज्ञेति अष्टानांस्थानेचत्वारःएकोतिथिःपूर्ववदधिकइत्यर्थः वृद्धिश्राद्धेविश्वेदेवाःसत्यवसुसंज्ञकाः कर्मांग
नांदीश्राद्धेक्रतुदक्षसंज्ञकाः इष्टिश्राद्धेक्रतुर्दक्षइतिवचनात् इष्टिश्राद्धंकर्मांगश्राद्धमितिहेमाद्रिणाव्याख्यानात् नचयोगानुसारेणेष्ट्यंगश्रा
द्धमित्येवव्याख्येति वितनिशंक्यं प्रधानस्यवृद्धेनांगत्वस्यप्रवेशेनैवोद्देश्यबुद्धिपर्यवसमानेसतिइष्टिग्रहणस्यैवपंचावत्तैववपाकार्येत्यत्रवपाग्र
हणस्येवाविवक्षितत्वात् अतएवनिषेककालेसोमेचसीमंतोन्नयनेतथा ज्ञेयंपुंसवनेश्राद्धंकर्मांगंवृद्धिवत्कृतमितिवाक्येपिनिषेकादिग्रह
णमाधानाद्युपलक्षणार्थमितिपारिजातादयः सोमशब्दस्तेषामुपलक्षणार्थइतिमदनरत्नादयः अस्मिन्पक्षेपुत्रजन्मादिनिमित्तेप्रधानभू
तेनांदीश्राद्धेसत्यवसूनांगभूतौ अन्येतुनिषेकादिशब्दानामुपलक्षणार्थमपन्यायामन्यमानानिषेकादिगणितकर्मानकर्मांगनांदीश्राद्धेसत्य

वसूगणिनेषु क्रतुदक्षावित्याहुः केषांकर्मणामारंभेकार्यमित्यपेक्षायांबव्हृचकारिकायामुक्तं स्यादाभ्युदयिकंश्राद्धंवृद्धिपूर्तेषुकर्मसु गर्भवृ
सवर्सामंतचौलोपनयनेष्विह विवाहेचानलाधेयप्रभृतिश्राद्धकर्मसु इदंश्राद्धंप्रकुर्वीतद्विजाद्वृद्धिनिमित्तकं अन्येः षोडशसंस्कारेश्वावण्या
दिष्वपीष्यते वाप्याद्युद्यापनादौतुकुर्युः पूर्तनिमित्तकमिति अन्यैरित्युक्तसंस्कारेभ्योन्येषुजातकर्मादिषुश्रवणाकर्मादिषुचतदनावश्यक
मितिज्ञापनार्थं कार्ष्णाजिनिः सीमंतोन्नयनेचैवपुत्रादिमुखदर्शने नांदीमुखान्पितृगणान्पूजयेत्प्रयतोगृहीति अत्र पुत्रादीत्यादिश
ब्दात्पौत्रस्यापिसंग्रहइतिनिर्णयामृते अत्रविशेषश्छंदोगपरिशिष्टेकात्यायनः असकृद्यानिकर्माणिक्रियंतेकर्मकारिभिः प्रतिप्रयोगंने
ताः स्युर्मातरः श्राद्धमेवच आधानहोमयोश्चैववैश्वदेवेतथैवच बलिकर्मणिदर्शेचपूर्णमासेतथैवच नवयज्ञेच यज्ञज्ञावदंत्येवमनी-
षिणः एकमेवभवेच्छ्राद्धमेतेषुनपृथक्पृथक् इति अत्रप्रथमश्लोकापराभ्यांआधानादीनांकेषांचिदेवावृत्तावपिनांदीश्राद्धंनावर्ततइत्येत-
त्परतयाव्यवस्थाप्यते अतएवापस्तंबकल्पानुसारियाज्ञिकानांविच्छिन्नाधानेनांदीश्राद्धाचारश्चिंत्यः केषांचित्प्रथमप्रयोगेपिनैतत्कार्य
मित्यप्याहुसः नाष्टकासुभवेच्छ्राद्धंनश्राद्धेश्राद्धमिष्यते नसोष्यंतिजातकर्मप्रोषितागतकर्मस्विति अत्रद्वितीयः पादोहेतुवन्निगदत
याप्रथमशेषः प्रसवात्पूर्वविहितंकर्मसोष्यंतीकर्मजातकर्मांगत्वेननिषेधस्तुछंदोगमात्रविषयस्तत्परिशिष्टगतत्वादितिसमयोद्योतेनतदा
पिवृद्धिनिमित्तकंपुरुषार्थंततः पूर्वंभवत्येव वृद्धिश्राद्धजातकर्मादीनांस्वकालातिपत्तौसहैकस्मिन्दिनेचौलादिनासहक्रियमाणेतेषु

नांदीश्राद्धंतंत्रेणकार्यमित्यपितंत्रेवपरिशिष्टे गणशःक्रियमाणेषुमातृभ्यःपूजनंसकृत् सकृदेवभवेच्छ्राद्धमादौनपृथगादिष्विति अत्रा
दौयज्जन्मनिमित्तंयच्चसंस्कारादिषुविहितं तत्सकृदेवकार्यम् नपृथगित्यन्वयः ततश्चपुत्रजनिमित्तंचौलांतसंस्कारांगंचेत्नांदीश्राद्धं
तंत्रेणकरिष्येइतिसंकल्पः यद्यपिश्राद्धवसिष्ठेन नांदीमुखेविवाहेचप्रपितामहपूर्वकम् नामसंकीर्तयेद्विद्वानन्यत्रपितृपूर्वकमितिउ
क्तम् स्मृत्यर्थसारेपिवृद्धमुख्याश्चपितरोवृद्धिश्राद्धेषुभुंजतइति नतदाश्वलायनशाखिभिरनुसर्तव्यं मातापितामहीचैवतथैवप्रपितामा
हीपित्रादयस्त्रयश्चैवमातुःपित्रादयस्त्रयः एतेनवार्चनीयाःस्युःपितरोभ्युदयेद्विजैरित्याश्वलायनस्मृतिवशेनमात्रादीनांअनुलोमक्रमप्र
तीतेर्बकृचैरनादरणीयंतदितिपारिजातोक्तेः एवंपित्रर्थविप्रेभ्यःप्रदायार्घ्यंयथाविधि पितामहायविप्रेभ्योदत्वार्घ्यंचयथापुरा प्रपिताम
हशब्दादिमिदंतेर्घ्यमितीरयेदितिपारिजातोदाहृतभवत्स्मृतौच अर्घ्यदानक्रमप्रतीतेः प्रपितामहसंयुक्तंमंत्रमुक्त्वातमेवतु तदर्थमुपविष्टे
भ्यस्तृतीयंसकृदेवत्विति कारिकोक्तेश्च उक्त्वापितरिदंतेर्घ्यमितिपित्रेर्घ्यमानयेदित्युक्त्वाशौनकेन एवमेवार्घ्यदानंतुकुर्यादुत्तरयोर्द्वयोरितिउ
क्तेश्च एवमेवजयंतोक्तेश्च अथजीवत्पितृकस्यसंस्कर्तुर्नांदीश्राद्धनिर्णयः तत्रकात्यायनः वृद्धौतीर्थेचसंन्यस्तेताते चपतितेसति येभ्य
एवपितादद्यात्तेभ्योदद्यात्स्वयंसुतइति गृह्यपरिशिष्टेतुनांदीश्राद्धंप्रकुर्वीत्योक्तंमहत्सुपुर्वेद्युस्तदहरल्पेषुतदिदमेकेमातृणांपृथक्कुर्वंति अ
थपितृणां अथमातामहानामिति त्रितयमिच्छंतितस्माज्जीवत्पि ताकृतसंस्कारेषुमातामहयोःकुर्यात्तस्यांजीवंत्यांमातामहस्यैवकुर्यादि २५

ति महस्य उपनयनादिषु अल्पेषु पुंसवनादिषु पृथग्दिनभेदेन पूर्वाह्णादिकालभेदेन वा त्रितयं श्राद्धत्रयं भिन्नप्रयोगमित्याशयः तथाच गार्ग्यः
मातृश्राद्धं तु पूर्वेद्युः कर्माहनि तु पैतृकम् मातामहं चोत्तरेद्युर्वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतमिति तथाच शातपः पूर्वाह्णे मातृकं श्राद्धं मध्याह्ने पैतृकं
तथा ततो मातामहानां च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतमिति एके इच्छन्तीति परिशिष्टोक्तत्रयासहप्रयोगः स्वाभिमतत्वेन सूचितः उक्तस्यानुकल्पेन त्व
हमनुना अलाभे भिन्नकालानां नांदीश्राद्धत्रयं बुधः पूर्वेद्युर्वै प्रकुर्वीत पूर्वाह्णे मातृपूर्वकमिति एवं जीवत्पितृकं प्रत्यपितीर्थ इव श्राद्धत्रयप्रा
प्तौ विषयविशेषे पवादमुच्यते तस्मादिति तत्र पार्वणद्वयेनैव नांदीश्राद्धफलसिद्धिरित्याशयः एवं जीवन्मातृपितृकस्य मातामहश्राद्धेनैव
तत्सिद्धिरित्याशयेनोक्तं तस्यामित्यादि एतच्चोपलक्षणार्थं जीवत्पितृमातामहस्य मातृपार्वणेन तत्सिद्धिरित्यपि बोध्यम् यद्वर्गाद्यो जीव
ति तत्पार्वणातिरिक्तपार्वणानुष्ठानेन नांदीश्राद्धफलसिद्धिरित्यत्र तात्पर्यस्य वाक्यभेदभयेन तस्मादित्यादिग्रंथे स्वीकर्तुमुचितत्वात् एवं च सति
मृतपितृकजीवन्मातृमातामहस्य पितृपार्वणमात्रेण नांदीश्राद्धसिद्धेः साधकतया सकलदाक्षिणात्यस्वीकृतेन पितृवर्गे मातृवर्गे तथा मातामा
हस्य च जीवेत्तु यदि वर्गाद्यस्तं वर्गं तु परित्यजेदिति पारिजाताद्यनेकग्रंथसंमतपाठे वकारविरोधाच्च नगिरेति ब्रूयादिति वदर्थप्राप्तेन रनिष्ट
स्यानुवादतया तत्स्वीकारेणात्र त्वेवावपतीति वत्स्रौतपरिसंख्यांगीकारगौरवस्यावपनापत्तेश्चातं वर्गं तु परित्यजेदिति शास्त्राविरोधाच्च येप्यए
वेति शास्त्रस्य परिशिष्टस्य च पारिजातोक्तव्यवस्थाविरोधापत्तेश्च तथाहि तत्रोक्तपरिशिष्टमुदाहृत्य तत्संवादितया सपितुः पितृकृत्येषु अधि

सं०कौ० कारोनविद्यते नजीवंतमतिक्रम्यकिंचिद्दद्यादितिश्रुतेरितिकातीयवचनमुदाहृत्यपितृकृत्येषुपितामहादिसंबंधिषुश्राद्धेष्वित्यर्थइतिव्याख्यायके
२६ ष्विदेतदपवादत्वेन उद्वाहेपितृजननेपित्र्येष्ट्यांसौमिकेमखे तीर्थेब्राह्मणआयातेषडेतेजीवतःपितुरितिमैत्रायणीयपरिशिष्टमुदाहृत्ततंनद्धि
कारेच येभ्यएवपितादद्यात्तेभ्योदद्यात्स्वयंसुतइत्येतत्समानार्थाविष्णुस्मृतिरुदाहृतापितरिजीवतियःश्राद्धंकुर्यात्सयेषांपिताकुर्यात्तेषांकुर्यात्पितरि
पितामहेचयेषांपितामहइति ततश्चबह्वृचपरिशिष्टस्य कृतसंस्कारविषयत्वान्नजीवंतमतिक्रम्येत्यादिविषयंमैत्रपरिशिष्टस्यतु दतिरि-
क्तविषयत्वाद्येभ्यएवपितादद्यादित्येतद्विषयमित्येवंव्यवस्थाप्रतीयतइतिवाच्यम् द्वन्द्वत्वेनास्यविषयसमुच्चयासंभवः नचमैत्रपरिशिष्टस्यकृत
संस्कारविषयत्वमस्तीतिशंक्यम् उद्वाहशब्दस्यकर्त्तुर्द्वितीय विवाहपरत्वात् नांदीश्राद्धंपिताकुर्यादाद्येपाणिग्रहेबुधः अतऊर्ध्वंप्रकुर्वी
तस्वयमेवतुनांदिकमिति वचनात् नचपुत्रजननिमित्तकर्मणिसंस्कारांगतेत्यर्थइवतत्रापिपुरुषार्थस्यैवविधानात् नचजीवत्पूर्वगत्रयाद्य=
स्यकृतसंस्कारेष्वपि येभ्यएवपितादद्यादित्येतत्स्वीकार आवश्यकइतिशंक्यम् पितरिपितामहेप्रपितामहेचजीवतिनैवकुर्यादितिविष्णू
क्तरीत्यालोपस्यौचित्यप्रतीतेः एतदपवादमप्यनंतरंवक्ष्यामः यत्तुपारिजातोक्तव्यवस्थादूषणायस्मृतिरत्नावल्यामुक्तं बह्वृचपरिशिष्ट
स्य बह्वृचविषयत्वान्मैत्रायणीयस्यतच्छाखिविषयत्वान्नव्यवस्थांतरंकल्पनीयमितितन्न आश्वलायन परिशिष्टेकृतसंस्कारेष्विति- २६
श्रवणात्परिशिष्टांतरेत्वतद्भिन्नकर्मणामेवश्रवणात्कर्मभेदेनव्यवस्थाया अकल्प्यत्वात् शब्दानांरूढशाखाभेदव्यवस्थाकल्पनस्यैवा

न्याय्यत्वात् होलाधिकरणन्यायबाधितत्वाच्च यत्तु पारिजाते नाजीवतः पितुः कुर्याच्छ्राद्धमग्निमृते द्विजः येभ्य एव पिता कुर्यात्तेभ्यः कुर्वीत साग्निकः पितामहेभ्य एवमेव कुर्याज्जीवति साग्निकः साग्निकोपि न कुर्वीत जीवति प्रपितामह इति क्रमं तु वचनान्मैत्रायणीयपरिशिष्टोक्तविषयेष्व
पि जीवत्पितृकस्य साग्नेरेवाधिकारो न निरग्नेरिति प्रतिपादितं तदुद्वाहपुत्रजननिमित्तकनांदीश्राद्धव्यतिरिक्ततीर्थश्राद्धादिविषयं अनग्नि
कोपि कुर्वीत जन्मादौ वृद्धिकर्मणि येभ्य एव पिता दद्यात्तानेवोद्दिश्य पार्वणमिति आचारमदनरत्नोदाहृतहारीतवचनेन क्रमं तु वाक्याप
वादात् साग्निरत्र श्रौताग्निमान् श्रौताग्निमांश्च न दितरो निरग्निरित्यपि तत्रैवोक्तम् अतश्च निरग्नेर्जीवत्पितृकस्य तीर्थश्राद्धादौ नाधिकार
इति सिद्धम् यत्तु तत्रैवोक्तम् येभ्य एव पिता दद्यादित्यत्र येभ्य इति पितुः पित्रादय एव परामृश्यंते न तु मात्रादयो मातामहादयश्च न जीवंतम
तिक्रम्य किंचिद्दद्यादित्यादिशास्त्रेण जीवत्पितृपार्वणमेव निषिध्यते न त्वेवं जीवतो तिक्रमसंभवात् प्रमीतस्वमात्रादिकेन स्वमात्राद्युद्देशे
न श्राद्धकरणे तदभावात् प्रतिप्रसवार्थस्य च येभ्य इति शास्त्रस्य निषेधसमानविषयत्वौचित्यात् किंच येभ्य इत्युक्तवाक्ये पितुर्मात्रादिग्रहणे त
त्समानार्थे विष्णुवाक्ये पि तदापद्येत तच्चेत्थं पठ्यते पितरि जीवति यः श्राद्धं कुर्यात्स येषां पिता कुर्यात्तेषां कुर्यात् पितरि पितामहे च जीवति ये
षां पितामहः पितरि पितामहे प्रपितामहे च जीवति नैव कुर्यात् यस्य पिता प्रेतः स्यात्स पित्रे पिंडं निधाय प्रपितामहात्परं द्वाभ्यां दद्यात् यस्य
पिता पितामहश्च प्रेतौ स्यातां स ताभ्यां पिंडं दत्वा पितामहाय दद्यात् यस्य पितामहः प्रेतः स्यात्स तस्मै पिंडं निधाय प्रपितामहात्परं द्वाभ्यां पिं

उक्तत्वात् मातामहानामप्येवंश्राद्धंकुर्याद्विचक्षणः मंत्रोह्येनयथान्यायंशेषाणांमंत्रवर्जितमिति अत्रच प्रमीतमातृमातामहोपिजीवत्पि
तृकः पितुः पित्रादीनिवतदीयानेवमात्रादीन् मातामहादींश्चोद्दिश्यश्राद्धंकुर्यादितिचेत्प्रथमवाक्येविवक्षितार्थः स्यात्तदायेषांपितामहः कु
र्यात्तेषांकुर्यादितिसानुषंगेद्वितीयवाक्येतथैवविवक्षा पद्येतनतश्च स्वीयानांमात्रादीनांमातामहादीनांपितुर्मात्रादीनांमातामहादीनांचप्र
मीतानांपरित्यागेनपितामहस्यमात्रादीन्मातामहादींश्चोद्दिश्योद्वाहपुत्रजननादौजीवत्पितृपितामहस्यश्राद्धानुष्ठानमापद्येततथामाता
महानामप्येवमित्यतिदेशाज्जीवन्मातामहस्यस्वीयानांपैतृकाणांपैतामहानांचमात्रादिमातामहादीनांच प्रमीतानांपरित्यागेनपितामह
स्यमात्रादीन् मातामहादींश्चोद्दिश्यतदनुष्ठानंस्यादितिप्रथममेववाक्यंपितुः पित्रादिपार्वणस्यैवप्रापकमितिस्वीकृत्यजीवत्पितृकस्तेनस
हस्वीयानामेवमात्रादीनांमातामहादीनांचश्राद्धंकुर्यादितिस्वीकर्त्तुमुचितमितिनन्न यतोयेभ्यएवपितादद्यादीदृशार्थकानांविष्णुस्मृ-
त्यादिवाक्यानांप्रतिप्रसवत्वंतदेवघटतेयदानर्जीवंतमतिक्रम्येत्यादीनांजीवत्पितृकंप्रतिपितुःपित्राद्युद्देश्यकस्यपार्वणनिषेधपरत्वं-
भवति नचैनत् प्रतिप्रसवत्वाभिमत वाक्यभिन्नस्यतादृशपार्वणप्रापकस्यनिषेधापेक्षितस्याभावात् नत्तच्छ्राद्धविधिषुपित्रादिश
ब्दानांसंबंधिकत्वमहिम्नाकर्त्तुः पित्रादीनामेवप्रतीत्यास्तैस्तादृशपार्वणप्राप्तेरनाशंक्यत्वात् निषेधस्यचप्रेतेभ्यएवनिरूणीयादिति
पितृयज्ञप्रकरणस्थाश्वलायनोक्तितुल्यप्रवृत्तिकेनजीवमानेनदेयंस्याद्यस्माद्भरतसत्तम तस्माज्जीवत्पिताकुर्याद्वाभ्यामेवनसंशय

इतिभविष्यपुराणवचनेन ग्रामस्यमृतपुंद्वयमात्रोद्देश्यकप्रदानस्यनिषेधकत्वयोपपत्तेः शक्यंनचहारीतवचनस्यानग्निकंप्रतिमात्रादिपार्वणवि-
षयेप्रतिप्रसवत्वंवक्तुमनायासेनतस्यापिवृद्धितीर्थादौमैत्रायणीयग्रामस्यक्रमंतुवचनेननिषिद्धत्वात् यत्तुजीवत्पितृपितामहेनपितामहमात्राद्युद्दे-
शेनश्राद्धानुस्यादित्युक्तं तत्रानिष्टं पितुर्मात्राद्युद्देशेनेवनदुद्देशेनापि प्रमाणासिद्धस्यतदनुष्ठानस्यस्वीकर्तुमुचितत्वात् यत्तुमातामहानामप्येवमि-
त्यतिदेशमूलकर्म निष्ठापादनंतत्तदर्थाज्ञानविजृंभितं अत्रहिमातामहानांश्राद्धंपितृपार्वणवत्कर्तव्यमुचितमंत्रोहयुक्तमित्यतिदिश्यते इत्थमति
देशेनत्वयथाविसर्जनांतान्यंगान्यतिदिश्यंतेनयाव्यवहितपूर्वग्रंथोक्तक्रमेणैकद्व्यादिजीवननिमित्ताद्व्युत्क्रममरणनिमित्ताच्चपितृपार्वणगतादेव
ताव्यवस्थापिअंगत्वाविशेषात् नचैवंमात्रादिश्राद्धंपितृपार्वणांगंयेनातिदिश्येत नचविष्णुस्मृतिव्याख्यातारोपिमातामहानामप्येवमितिवचस
इतरेतिकर्तव्यतातिदेशपरतामिवोक्तविधदेवताव्यवस्थातिदेशपरतामन्यमाना अपिमात्रादिपार्वणातिदेशपरतांमन्यंतेचसयेषांपिताकुर्या
द्येषांपिताकुर्याद्येषांपितामहइत्यनयोर्मात्रादिमातामहादिपार्वणगोचरतामपि युक्तंचैतद्येषामितियच्छब्देनपितृकर्तृकश्राद्धोद्देश्यतायाः
पुत्रकर्तृकश्राद्धोद्देश्यत्वव्याप्यत्वप्रतीतेः यद्यत्कृतकंतदनित्यमितिवद्येभ्यएवपितादद्यादितियच्छब्दोपबन्धे एवकारेणवीप्साप्रतीतेश्चयमेवधा
तेराष्ट्रं तुभीमसेनोभ्यवेक्षते क्षणमात्रेणतंहंतिव्याघ्रोमृगगणांयथेतिवत् अतोयेभ्यएवपितादद्यादितिशास्त्रानुसारिण्यनुष्ठानेपितृकर्तृक-
श्राद्धोद्देश्यपितृमातृमातामहाद्युद्देश्यकश्राद्धत्रयस्यकर्तव्यत्वान्नपुत्रेणात्मीयमात्राद्युद्देशेनश्राद्धसंभवः नचाश्वलायनपरिशिष्टानुसारि

ण्यनुष्ठानेपितुःपित्राद्युद्देशेनतत्संभवइति प्रागेवावेदितं अतस्तदुभयार्थसमुच्चयोक्तिःसाहसमात्रं सत्यपिविष्णुस्मृतेः कृतसंस्कारसाधारण्ये आश्व
लायनशाखिभिस्तत्परिशिष्टोक्तएवपक्षःसंभवेकर्तुमुचितः बह्वल्पंवास्वगृह्योक्तमितिस्मृतेः कुलपरंपराया तत्वेनयदितच्छाखिनोपिविष्णु-
स्मृत्युक्तमाचरंति आचरंतु नतूक्तसमुच्चयःपरंपरायातोस्ति एवंचजीवत्पितृमातामहेनयदामातृपार्वणेन नांदीश्राद्धसिद्धिरंगीक्रियते नतत्रदेवा
इतिश्राद्धहेमाद्रिसमुदाहृतेननित्यश्राद्धमदैवंस्यादेकोद्दिष्टंतथैवच मातृश्राद्धंतुयुग्मैःस्याददैवंप्राङ्मुखैःपृथगिति वचनेनपूर्वाण्हादिकालभे
देनपार्वणत्रयानुष्ठानपक्षेपार्वणांतरासाहित्येनक्रियमाणेमातृश्राद्धइवोक्तविधमातृश्राद्धेपितादृशेअदैवत्वबोधनात् नांदीश्राद्धमात्रेपिचविश्वेदे
वाःकृताकृताः विश्वेदेवविहीनंतुकेचिदिच्छंतिमानवाः युग्माश्चात्रद्विजाःकार्यास्तेपूज्याश्चप्रदक्षिणमितितत्रैवमार्कंडेयवचनादित्यलम्

अथस्कृतसंस्कारेप्रवासादिनापितृकर्तृकत्वासंभवनिमित्तककर्त्रंतरंप्रतिनांदीश्राद्धदेवतानिर्णयः पारिजातेकात्यायनः स्वपितृभ्यः
पितादद्यात्सुतसंस्कारकर्मसु पिंडानोद्वाहनात्तेषांतस्याभावेतुतत्क्रमादिति ओद्वाहनात्प्रथमविवाहमभिव्याप्यसुतसंस्कारकर्मसु पितास्व-
पितृभ्यःपिंडान्दद्यात्तदुपलक्षितंवृद्धिश्राद्धंकुर्यात्तस्यपितुःप्रवासादिनाभावेतेष्वेवकर्मसुतन्निमित्तःपित्रसन्निधिनिमित्तोयोधिकारिक्रमः
असंस्कृतास्तुसंस्कार्याभ्रातृभिःपूर्वसंस्कृतैरितिशास्त्रावगतः तेनक्रमेणतेषांपूर्वसंस्कृतानांमध्येज्येष्ठभ्रात्रादिःकुर्वन्स्वपितृभ्योदद्यात् २८
समावर्तनस्यापिविवाहात्प्राचीनसुतसंस्कारत्वाज्जीवत्पितृकसमावर्तनेपितास्वपितृभ्योदद्यात् अजीवत्पितृकस्तुपूर्वसंस्कृतभ्रातृसंभवे

स्वयमेवस्वपितृभ्योदद्यात् उपनयनेनकर्माधिकारसत्वाद्विवाहेप्येवमेवद्रष्टव्यमितिपारिजातेव्याख्यातं अत्रचपितुर्जीवत्पितृकस्यापिजीव
त्पितृकस्यचज्येष्ठभ्रात्रादेश्चतथात्रिविधस्यशास्त्रांतरेश्राद्धीयदेवतात्वेनयेवगताःपित्रादयोमात्रादयोमातामहादयश्चतेषामेवस्वपितृभ्यइति-
निर्देशः स्वेज्यत्वस्यषष्ठ्यर्थत्वात् जीवत्पितृकेनस्वजनकाद्युद्देश्यकश्राद्धानुष्ठानस्यबाधित्वात् अतएवसमावर्तनस्यमाणवककर्तृकत्वेपित
दंगभूतनांदीश्राद्धेपितुस्तदभावेज्येष्ठभ्रात्रादेरात्मकर्तृत्वप्रापणादिनावचनस्यार्थवत्त्वमित्याशयेनतदुपन्यासइतिबोध्यम् अजीवत्पितृक
इतिचजीवदसन्निहितपितृकस्याप्युपलक्षणम् स्वपितृभ्यइतिचपूर्ववत् आद्यस्येज्याजनकादयएवपरस्यपितुर्जनकादयएव नत्वाश्वलायन
परिशिष्टोक्तरीत्यापितृपार्वणत्यागेनमात्रादयः समावर्तनस्यात्मसंस्कारत्वेनसुतसंस्कारत्वाभावात् हेमाद्रिणात्वक्षरारूढ्यमाप्तविधिंदर्शयितुं
व्याख्यांतरमकारि पित्रभावेअन्योयःकश्चित्संस्कारंकुर्यात् सनत्कुमारपितरमारभ्यसंस्कार्यस्यपितृणांयःक्रमःतेनक्रमेणदद्यात् ननु
स्वीयेभ्यःपितृभ्यः तस्मात्पितृव्याचार्यमातुलादयः संस्कार्यस्योपनयादेरेवपितृभ्यःश्राद्धंदद्युः नस्वपितृभ्यइत्यत्रपारमार्थिकःपक्षोविधी
यते अन्यथास्वपितृभ्यइत्यस्यानुषंगकल्पनायाअन्याय्यत्वात्पितृव्यादीनामपिपितृवत्स्वपितृभ्योदानाविशेषेस्वपितृभ्यःपितादद्यादित्यस्या
नर्थक्यापत्तेःपितुःपितृव्यादिषुवैलक्षण्यद्योतकंतुशब्दानुपपत्तेःउपनेयस्यप्रदेयकन्यायाश्चमुख्याधिकारित्वेनतदीयपित्रादीनामिज्यत्वौ
चित्याच्च महार्णवोदाहृतेगर्भाष्टमेवर्षेब्राह्मणआत्मानमुपनययेदित्यादिबुधस्मृत्यादिवाक्येणिजंतमुपनयनशब्दंव्याचक्षाणैरपरार्कादिभि

रूपपादितंचोपनेयकन्ययोरेवउपनयनादौमुख्याधिकारित्वमिति अयमेवप्रकारःपितृव्यकर्तृकविवाहेबोध्यः नचतत्रमाताभावः पित्रभावे-
नामकरणेकर्त्रंतरप्रापकेशंखस्मृतौअन्योवा कुलवृद्धइत्यस्यानामकरणप्रभृतिसंस्कारविषयतायांहेमाद्रिणैवोक्तत्वा दिति अत्रापिपित्रभा
वोद्वैधामरणेनप्रवासादिनावा पितरमारभ्येत्यपिइज्यत्वेनइज्योपलक्षणत्वेनवासंस्कार्यस्येतिषष्ठीक्रमनिरूपितसंबंधार्थासंस्कार्यप्रतिसमा
वर्तनादौइज्यदेवताक्रमोयोविहितइत्यर्थः अतएवेज्यत्वमुपनेयादेरितिषष्ठ्यर्थः ततश्चजीवत्पितृकस्योपनयनंकुर्वन्मातुलादिस्तदीयजन
कादीनुद्दिश्यैवकुर्याज्जीवत्पितृकस्यतुजनकादीन् नतुपरिशिष्टानुसारेणकेवलान्प्रमीतानपिसंस्कार्यमात्रादीन् संस्कार्यप्रतिस्वसंस्कारैसमा
वर्त्तनादौकर्तव्येतासामुक्तिरीत्येज्यत्वाप्राप्तेः अतउपनयनेसमावर्तनेसंस्कार्यस्यैवयद्यधिकारःस्यात्तदासंस्कार्यस्यनांदीश्राद्धदेवतायाऔचि
त्यायतास्ताएवोद्दिश्यमातुलादिर्नांदीश्राद्धंकुर्यादितितात्पर्यार्थः इतिपित्रन्यकर्तृकनांदीश्राद्धदेवतानिर्णयः श्रौतस्मार्ताधानाति
रिक्तविषयंस्वनांदीश्राद्धंपूर्वाण्हेकार्यम् पार्वणंचापराण्हेतुप्रातर्वृद्धिनिमित्तकमितिशातातपोक्तेः पूर्वाण्हेवैप्रभवेद्वृद्धिरित्यत्रिवचनाच्च
आधानांगंत्वपराण्हे आमश्राद्धंतुपूर्वाण्हेसिद्धान्नेनतुमध्यतः पार्वणंचापराण्हेस्याद्वृद्धिश्राद्धंतथाभिकमितिगालववचनात् इदंचाधा
नपूर्वदिनेबौधायनोक्तनांदीश्राद्धविषयम् आपस्तंबसूत्रानुसारिणातुयत्संभारस्पर्शोत्तरंभाष्यकारादिभिरुक्तंतत्पूर्वोत्तरपदार्थैर्निषि २९
द्धक्रमत्वान्नपृथक्कालमपेक्षतइतिनतद्विषयम् पुत्रजन्मनिमित्तकश्राद्धेपिनप्रातःकालनियमः नियतेषुनिमित्तेषुप्रातर्वृद्धिनिमित्त

कं तेषामनियतत्वंतुतदानतयाभिध्यतइतिलौगाक्षिवचनात् अत्रपिंडदानंकुलधर्मानुसारेणवैकल्पिकम् पिंडनिर्वपणंकुर्यान्नवाकुर्या-
न्नराधिप वृद्धिश्राद्धेमहाबाहोकुलधर्मानवेक्ष्य त्विति भविष्योक्तेः पिंडदानविशेषः शाल्यन्नंदधिमध्वक्तंबदराणियवांस्तथेति प्रक्रम्यस्मृ
त्यंतरेउक्तः द्राक्षामलकमूलानियवांश्चैवविनियोजयेत् तान्येवदक्षिणार्थंतुदद्याद्विप्रेषुसर्वदेति ब्राह्मणभोजनसमयेजपविशेषोब्रह्मपुराणे
पठेत्स्वकृतिसूक्तंतुस्वस्तिसूक्तंशुभंतथेति संग्रहे शुभायप्रथमांतेनवृद्धौसंकल्पमाचरेदिति कारिकायांसंबंधनामगोत्राणिवर्जयेदत्र-
कर्मणीति चंद्रोदयेमालत्याशतपत्र्यावामल्लिकांकुरयाअपि केतक्याःपाटलायावादेयामालानलोहितेति रूपवपद्मस्रग्भिरलंकारे-
स्तथान्यैः कुंकुमाद्यनुलिमांगैर्भाव्यंतुब्राह्मणैःसहेतिच वृद्धिश्राद्धारंभेश्राद्धीयात्पाकांतरेणवैश्वदेवःसर्वैःकार्यम् आदौवृद्धौक्षयेदांतेम
ध्येदर्शेतुपार्वणे एकोद्दिष्टेनिवृत्तेतुवैश्वदेवोविधीयतइतिसांख्यायनपरिशिष्टात् अस्यबह्वृचैःपच्यमानस्यापिहोलाकाधिकरणन्यायेनसर्व
साधारण्यात् यत्तुश्राद्धहेमाद्रौ शेषमन्नमनुज्ञाप्यवैश्वदेवक्रियांततः श्राद्धान्हिश्राद्धशेषेणसकलंतुसमाचरेदिति चतुर्विंशतिमताद
तेवैश्वदेवाचरणमुक्तम् तच्छ्रात्वसामान्यविषयत्वाविशेषशास्त्रानुरोधेनाशक्तंप्रत्यनुकल्पभूतपक्षांतरविधायकम् अनेनैवाशयेनश्रा
द्धसामान्यपुरस्कारेणैवकाल — हेमाद्रावपिईदृशोपन्यासाच्च तथाचोक्तंदीपिकायाम् भिन्नान्नेनतुवैश्वदेविकमनुश्राद्धंचरेत्साग्निकः
पश्चाद्भूतमखाद्यनग्निकजनस्त्वग्नौकृतेचोत्तरम् स्वस्त्युक्तेर्विकिरस्यचोत्तरकृतत्पाकांतरेणाचरेद्द्वारव्यंमखमंततःपितृयजेस्याद्भूतयज्ञोथ

वा श्राद्धान्नेनतदंतएवसकलंस्याद्वैश्वदेवादिकमिति अत्रसकलंसाग्निककर्तृकंनिरग्निककर्तृकंच नत्वपूर्वोक्तेनसहतुल्यविकल्पः पक्षान्तंकर्म
निर्वर्त्यवैश्वदेवंचसाग्निकः पिंडयज्ञंततः कुर्यात्ततोन्वाहार्यकंबुधइत्याद्यनेकविशेषशास्त्रविरोधात् पितृमात्राद्युद्देशेननांदीश्राद्धेपितुर्मातामही
चेतिपाठः लुप्तपार्वणविषयश्लोकैकदेशलोपः केवलमातृपार्वणकरणेएताभवंतुमेप्रीताइत्यूहः सूक्तवाकवदिष्टदेवतासंस्कारार्थत्वाच्छ्लोकपा
ठस्येतिनांदीश्राद्धनिर्णयः अथमातृकापूजनादिनांदीश्राद्धप्रयोगः गौरीपद्माशचीमेधासावित्रीविजयाजया देवसेनास्वधास्वाहामा
तरोलोकमातरः धृतिःपुष्टिस्तथातुष्टिरात्मनःकुलदेवता ब्राह्मीमाहेश्वरीचैवकौमारीवैष्णवीतथा वाराहीचतथेंद्राणीचामुंडासप्तमातरः
गौर्यादिषोडशमातृर्ब्राह्म्यादिसप्तमातृश्चएतेष्वक्षतपुंजेष्वावाहयामि ॐभूर्भुवःस्वःमातृभ्योनमइतिनाममंत्रेणाध्यानादिदक्षिणासमर्पणां
तांपूजांकृत्वागौरीर्मिमायसलिला० परमेव्योमन् मंत्रपुष्पंसमर्पयामि इतिमातृकापूजनम् अथनांदीश्राद्धम् सत्यवसुसंज्ञकाविश्वेदेवाः
नांदीमुखाः भूर्भुवःस्वः इदंवःपाद्यंस्वाहानमइयंचवृद्धिः मातृपितामहीप्रपितामह्यः नांदीमुखाः भू० इदंवःपाद्यं० पितृपितामहप्रपितामहाः
नांदीमुखाः भूर्भुवःस्वःइदंवःपाद्यं० मातामहमातुःपितामहमातुःप्रपितामहाः पत्नीसहिताःनांदीमुखाः भूर्भुव०इदंवःपाद्यंस्वा० ततःपूर्व
वत्सत्यवसुसंज्ञकाइत्यादि आसनगंधाद्युपचारकल्पनंस्वाहानमइयंचवृद्धिः एवंमातृपितामहीप्रपितामह्यः पितृपितामहप्रपितामहाःएवं
मातामहइत्यादि पुनःसत्यवसुसंज्ञकाविश्वेदेवाःनांदीमुखाःभूर्भुवःस्वःइदंदास्यमानंवोयुग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तमन्नमामंवायथाशक्ति

सोपस्करंहिरण्यंवास्वाहानमइयंचवृद्धिः मातृपितामहीप्रपितामत्यः नांदीमुखाः भू० दास्यमानमित्यादि० पितृपितामहप्रपितामहाः नांदीमुखाः
भूर्भुवःस्वः दास्यमानमित्यादि० एवंमातामह० सपत्नीका इत्यादि गौर्यादिषोडशमातरः ब्राह्म्यादिसप्तमातरश्चवः युग्मब्राह्मण० उपास्मैगा० ५
अक्षन्नमीमदंत० १ कृतस्यनांदीश्राद्धस्यपूर्णतासिद्ध्यर्थंद्राक्षामलकंतत्प्रतिनिधित्वेनद्रव्यंवादक्षिणात्वेनस्वाहानम० इदंचश्राद्धीयान्नादिप्रतिगृ-
हीतृभ्योदेयम् प्रजापतेनत्वदेतान्यीतिमंत्रंजप्त्वा अनेननांदीश्राद्धेननांदीमुखदेवताः प्रीयंतांवृद्धिः मातापितामहीचैवतथैवप्रपितामही पिता
पितामहश्चैवतथैवप्रपितामहः मातामहस्तत्पिताचप्रमातामहकादयः एतेभवंतुमेप्रीताःप्रयच्छंतुसुमंगलम् इळामग्नेपुरुदंसं० १ इ ि यथा
चारंमुद्रापात्रसंघट्टनेनशब्दंकुर्यात् ततः उत्तिष्ठब्रह्मणस्पते० १ अप्स्वारमि० १ यांतुदेवगणाः सर्वे० इत्यादिवैदिकपौराणमंत्रैरावाहितदेवता
उत्थापयेत् विश्वेदेवागर्भाधानेदक्षक्रतुसंज्ञकाः ततोग्निध्यानादौकृतेचक्षुषीआज्येनेत्यंतेप्रजापतिंचरुणाविष्णुंषड्वारंप्रजापतिंवाज्येनशे
षेणस्विष्टकृतमित्यादिप्रणीतानिधानांतेप्रजापतयेत्वाजुष्टंनिर्वपामिप्रोक्षामीतिनिर्वापप्रोक्षणाद्यभ्यर्चनांतेपत्न्यन्वारब्धइध्माधानाद्याज्य-
भागांतंकृत्वाचरुमवदानधर्मेणावदायान्वारब्धः सव्यपाणिमूर्ध्वांगुलिंहृदयेनिधायप्रजापतयेस्वाहेत्याहुतिंहुत्वाप्रजाप तयइदंनममेतित्य
जेत् ततोविष्णुर्योनिमितितिसृणांत्वष्टाविष्णुरनुष्टु० गर्भाधानप्रधानाज्यहोमेविनियोगः ॐ विष्णुर्योनिंकल्पयतु० स्वाहाविष्णवइदं० ३ नेज
मेषेतितिसृणांत्वष्टाविष्णुरनुष्टुप् गर्भाधानप्रधानाज्य० ॐ नेजमेषपराफ्त० स्वाहा विष्णावइदं० ऋचः ३ यद्यप्यनुक्तमप्यनुसारेणाविष्णुर्योनि

मित्यादिहोमेषुलिंगोक्तत्वष्ट्रादिदेवतानुचिताः तथापारिजातादिग्रंथैः सकलशिष्टाचारैश्चानादृताइतिमयापि नादृताः प्रजापतेहिरण्यगर्भःप्र
जापतिस्त्रिष्टुप् गर्भाधानप्र० ओंप्रजापतेन० स्वाहा प्रजापतयइदं० अन्वारब्धएवैवंसप्ताज्याहुतीर्हुत्वा पत्न्यामूर्धानंदक्षिणपाणिनाभिमृशेत् अप
नःशोशुचदघमितिसूक्तस्यकुत्सोग्निर्गायत्रीमूर्धाभिमर्शनेवि० ओंअपनःशोशुचदघ० इतिसूक्तांतेमूर्ध्निहस्तंनिधायततस्तमपसार्य याःफलिनी-
रितिजपेत् याःफलिनीरित्यस्यभिषगोषधयोनुष्टुप् जपेविनि० ॐ याःफलिनीर्या०१ ततोग्नेर्वायव्यदिशितिष्ठन्नुपतिष्ठते वधेनदस्युमिति
षण्णांवत्सस्त्रुतोग्निस्त्रिष्टुप् अग्न्युपस्थानेवि० ओं वधेनदस्युंप्रहिचातयस्व०६ऋचः अग्निस्तुविश्रवस्तममितिद्वयोर्वसूयवोग्निस्त्रिष्टुप् अग्न्यु
पस्थानेवि० ओं अग्निस्तुविश्रवस्तमं० ऋचः२ ततःसूर्योपस्थानंकृत्वास्विष्टकृदादिहोमशेषंसमापयेत् परिशिष्टस्वारसिकप्रतीतेः परिशि
ष्टान्मूर्धालंभात्पूर्वंवासूर्योपस्थानंहोमशेषंसमाप्यसूर्योपस्थानमितिवृत्त्याः सूर्योनोदिवस्पात्वितिपंचर्चस्यसूक्तस्यचक्षुःसूर्योगायत्री सूर्यो
पस्थानेवि० ओंसूर्योनोदिवस्पातु० ऋचः५ इतिसपत्नीकःसूर्यमुपस्थायब्राह्मणान्शतंदशत्रीन्वाभोजयित्वातदाशिषोगृहीत्वाभुक्त्वानु
कूलनिशायांकृतनित्यक्रियःस्वलंकृतःस्वलंकृतयापत्न्यासहस्वलंकृतंगृहंप्रविशेत् तत्रपर्यंकारूढस्तांशुभेमुहूर्तेपर्यंकमारोप्यसूक्ष्मवस्त्र
णाश्वगंधाकल्कंसंवेष्ट्य उदीर्ष्वेतिद्वयोःसूर्यासावित्रीऋषिःसूर्यासावित्रीदेवता आद्यात्रिष्टुप् अंत्यानुष्टुप् भार्यायाःदक्षिणनासापुटेऽश्व
गंधारससेचनेविनियोगः पक्षांतरे दूर्वारससेचनेइतिविशेषः ओंउदीर्ष्वातःपतिवती० स्वाहेतिस्वाहाकारांताभ्यांमंत्राभ्यांप्राङ्मुख्याः

प्राङ्मुखः पृष्ठतस्तिष्ठन्नासापुटयोः सिंचेत् यथा रस उदरपर्यंतमायाति उभयोर्नासाबिलयोर्निषिच्येतिपरिशिष्टात् दक्षिणनासापुट एववा-
सिंचेत् नस्तो दक्षिणतो निःसिंचेदिति परिशिष्टांतरात् ततस्तामानवमय्य ओंगंधर्वस्य विश्वावसोर्मुखमसीतिमंत्रेण पूर्वोक्तऋष्यादिभिर्विष्णुर्यो-
निमितितिसृभिर्नेजमेषइति तिसृभिः तिसृभिरंगुलीभिर्योनिमभिमृश्य तांपूषन्निति मंत्रस्य सूर्यासावित्री ऋषिः सूर्यासावित्री देवता त्रिष्टुप्
छंदः जपेविनि० ॐ तांपूषञ्छिवतमामेरयस्व०१ योगर्भमित्यस्य वसिष्ठः पर्जन्यो गायत्री जपेवि० ॐ योगर्भमोषधीनां०१ अहंगर्भमित्यस्य
प्रजावान्प्राजापत्यो गर्भ इंद्रोनुष्टुप् जपेविनि० ॐ अहंगर्भमदधा०१ इतिजपित्वा सकृदुपगच्छेत् रेतःसेककाले प्राणेनेरेतोदधाम्य सावितिं
अनुप्राण्य यथाभूमिरग्निगर्भा यथाद्यौरिंद्रेणगर्भिणी वायुर्यथादिशांगर्भ एवंतेगर्भंदधाम्य सावितिस्त्रीहृदयमभिमृश्याचामेत् असावित्यस्य
स्थाने प्रथमैकवचनांतं स्त्रीयंनामवाच्यम् संप्रदायानुसारेणोक्तमेतत् परिशिष्टेतुगंधर्वोसिविश्वावसुर्मुखमसीति उपस्थमभिमृश्य विष्णु-
र्योनिंकल्पयत्विति द्वाभ्यांवित्तृत्य योगर्भमोषधीनामहंगर्भमदधामोषधीष्विति जपित्वोपगच्छेत् प्राणेनेरेतोदधाम्यसावि० अभिमृशेत् नैके
गमने मंत्रविधिमिच्छंति नत्वनेन किंचित्संस्क्रियत इति तत्रौषधिनिषेकंकृत्वोपगच्छेदित्युक्तम् परिशिष्टांतरेतु गंधर्वस्य विश्वावसोर्मुखमसीत्यु
पस्थं प्रजनयिष्यमाणोभिमृशेत् विष्णुर्योनिमिति द्वारं विदारयेत्तांपूषञ्छिवतमामेरयस्वेत्यनुप्रहरेत् समाप्तेर्थे जपेत्प्राणेनेरेतोदधाम्यसाविति
अनुप्राण्य यथाभूमिरग्निगर्भा यथाद्यौरिंद्रेणगर्भिणी वायुर्यथादिशांगर्भ एवंगर्भंदधाम्यसाविति चोक्तम् उक्तहोमासंभवे पूर्वोत्तरपाकयज्ञतंत्र

सहिताएंचाज्याहुतयोहोतव्याः अग्नयेस्वाहा इंद्रायस्वाहा प्रजापतयेस्वाहा विश्वेभ्योदेवेभ्यःस्वाहा ब्रह्मणेस्वाहा तत्रपरिस्तरणमाज्य
भागौब्रह्मावेत्यंगानिकृताकृतानि सर्वथैवहोमासंभवेअश्वगंधामूलंपेषयित्वा उदीर्ष्वातःपतिवतीत्येकयैवकत्नादक्षिणस्यांनासिकायांनि
षिच्योपगमनंकार्यं यथोक्तंसिद्धांतभाष्ये तत्रैकेऋतुकालेअनादेशाहोममिच्छंति अपरेतु उदीर्ष्वेत्यनयादक्षिणस्यांनासिकायांनस्तःकरो-
तीत्येतद्गर्भलंभनमिति अनुसृतंचहोमरहितस्यएकयर्चानस्तःकरणमात्रसोत्रगर्भलंभनपदार्थत्वंजपते नतदनुसारिणाकारिकाकृतापि
उक्तंचेत्यम् शौनकेनापिउदीर्ष्वातःपतिवतीत्येतामृचमुदीर्यत्वित्यादिनाग्रंथेन नचोपगमनमंत्राअप्यावश्यकाः जयंतादिभिरनादरणा
त् उदाहृतपरिशिष्टाच्च प्राजापत्यचरुहोमकरणपक्षेपिप्रथमर्तावेवासौकार्यः अश्वगंधारसेननस्तःकरणंतुप्रत्यृतुआवर्तते परिशिष्टे
अथर्तुमत्याःप्राजापत्यमृतौप्रथमेइत्युपक्रम्यहोमाम्नानात् अथगर्भलंभनमृतावितिऋतुसामान्यमधिकृत्यनस्तःकरणाम्नानात् तथैवप्र
प्यकारादिभिःसंकथनाच्च इत्यनंतदेवीयेसंस्कारकौस्तुभेगर्भाधानम् एवंजातगर्भायाधर्माउच्यंते पाद्मेगर्भिण्यधिकारे नाय
स्कारेषूपविशेन्मुसलोलूखलादिषु जलेचनावगाहेतशून्यागारंचवर्जयेत् वल्मीकंनाधितिष्ठेतनचोद्विग्नमनाभवेत् विलिखेन्ननखैर्भू-
मिंनांगारेणनभस्मना नशयालुःसदातिष्ठेद्व्यायामंचविवर्जयेत् नतुषांगारभस्मास्थिकपालेषुसमाविशेत् वर्जयेत्कलहंगेहेगात्रभंगंत
थैवच नमुक्तकेशातिष्ठेतनाशुचिःस्यात्कदाचन नशयीतोत्तरशिरानचैवाऽधःशिराःक्वचित् नवस्त्रहीनानोद्विग्नानचार्द्रचरणातथा ३२

नामंगल्यंवदेद्वाक्यंनचहास्याधिकाभवेत् कुर्याच्छ्वशुरयोर्नित्यंपूजांमांगल्यतत्परा तिष्ठेत्प्रसन्नवदनाभर्तुःप्रियहितेरतेति पाद्मे संध्यायांनैव
भोक्तव्यंगर्भिण्यावरवर्णिनि नस्थातव्यंनगंतव्यंवृक्षमूलेचसर्वदा सर्वौषधीभिःकोष्णेनवारिणास्नानमाचरेत् कृतरक्षासुभूषाचवास्तुपूज
नतत्परा दानशीलातृतीयायांपार्वत्यांनक्तमाचरेत् गर्भिणीकुंजराश्वादिशैलहर्म्यादिरोहणम् व्यायामंशीघ्रगमनंशकटारोहणंत्यजेत् शोकर
क्तविमोक्षंचसाध्वसंकुक्कुटासनम् व्यवसायंदिवास्वापंरात्रौजागरणंत्यजेत् अतिक्षारंतुनाश्नीयादत्याम्लमतिभोजनम् अत्युष्णमतिशीतंचगु
र्वाहारंपरित्यजेत् इतिवृत्ताभवेन्नारीविशेषेणतुगर्भिणी यस्तुतस्यांभवेत्पुत्रःस्थिरायुर्वृद्धिसंयुतः अन्यथागर्भपतनमवाप्नोतिनसंशयइति
मार्कंडेयपुराणेगर्भकृत्यम् तस्यरक्षांसदाकुर्यान्नित्यंशौचनिषेवणात् प्रशस्तमंत्रलिखनाच्छस्तमाल्यानुलेपनात् विशुद्धगेहवसनादनाया
साच्चवैद्विजेति तत्रैवगर्भिणींप्रकृत्य अतोनवृक्षंनैवाद्रिंप्राकारंनपयोनिधिं परिखांवासमाक्रामेदबलागर्भधारिणीति अथगर्भिणीप
तिधर्माः संग्रहे गर्भिणीवांछितंद्रव्यंतस्यैदद्याद्यथोचितम् सूतेचिरायुषंपुत्रमन्यथादोषमर्हतीति कालविधाने क्षौरंशवानुगमनंनखकृं
तनंचयुद्धंचवास्तुकरणंत्वतिदूरयानम् उद्वाहमंबुधिजलस्पृशतोपयोगमायुःक्षयोभवतिगर्भिणिकापतीनामिति क्षौरंवपनं तच्चान्यकर्तृक
स्याप्युपलक्षणं नोदन्वतोंभसिस्नायान्नचश्मश्र्वादिकर्तयेत् अंतर्वत्न्याःपतिःकुर्वन्नप्रजाभवतिध्रुवमितिक्रतुस्मरणात् यत्तुवपनस्यनिषेधे
पिकर्तनंचविधीयतइतिस्मृत्यंतरवचनंतद्गर्भिणीपतिव्यतिरिक्तानांजीवत्पितृकादीनांयोवपननिषेधस्तत्रकर्तनविधानपरम् संग्रहे दहनंवप

नंचैवचोलंवैगिरिरोहणम् नावआरोहणंचैव वर्जयेद्गर्भिणीपतिरिति स्मृत्यंतरे सिंधुस्नानंद्रुमच्छेदंवपनंप्रेतवाहनं विदेशगमनंचैवनकुर्याद्ग
र्भिणीपतिरिति एतदपवादस्तत्रैव क्षौरंनैमित्तिकंकुर्यान्निषेधेसत्यपिध्रुवं पित्रोःप्रेतविधानंचगर्भिणीपतिराचरेत् एतेचनियमाःसप्तमासादू-
र्ध्वंभवंतिच वपनंमैथुनंतीर्थंवर्जयेद्गर्भिणीपतिः श्राद्धंचसप्तमादूर्ध्वमित्याश्वलायनोक्तेः श्राद्धंश्राद्धभोजनम् तीर्थंतीर्थयात्रां इतिगर्भि
णीपतिधर्माः यदिकृतेपिगर्भाधानेगर्भोत्पत्त्यभावःतदाप्रतिबंधकप्रेतोपद्रवनिवृत्त्यैनारायणबलिनागबलीकार्यौ परिशिष्टे अथनाराय
णबलिरर्वाक्संवत्सराच्छुद्धकालेशुक्लैकादश्यांस्नातःशुचौदेशेविष्णुंवैवस्वतंयमंचयथावदभ्यर्च्यतदग्रेतिलमिश्रान्मधुघृतप्लुतान्दशपिंडान्
विष्णुरूपंप्रेतंध्यायन् काश्यपगोत्रासौविष्णुदैवत अयंतेपिंडइतिदक्षिणाग्रेषुदर्भेषुदक्षिणामुखःप्राचीनावीतिपराचीनेनपाणिनादत्वापिंडा
न्गंधादिभिरभ्यर्च्यप्रवाहणांतंकृत्वानद्यांक्षिपेत् अथरात्रावयुग्मब्राह्मणान्निमंत्र्योपोषितःश्वोमध्यंदिनेविष्णुमभ्यर्च्यप्रेतमुद्दिश्यब्राह्मणा-
नेकोद्दिष्टविधिनाभोजयित्वातृप्तेषुब्राह्मणसमीपेपिंडविधिनाग्निनयनांतंतूष्णींकृत्वाविष्णवेब्रह्मणेशिवायसपरिवारायवमायविष्णोअयंतेपिं
डइत्येवंचतुःपिंडान्भक्तशेषेणदक्षिणसंस्थान्दत्वाथपंचमंकाश्यपगोत्रदेवदत्तेतिप्रेतंध्यात्वातद्रूपायविष्णोऽयंतेइतिदद्यात् अथाचांतान्दक्षि
णयासंतोष्यैकंतेषुगुणवंतंविशेषतोवस्त्राभरणगोहिरण्यैःप्रेतबुद्ध्यातोषयेदथतैःपवित्रपाणिभिःप्रेतायकाश्यपगोत्रायतेतिलोदकांजलिरिति
तिलोदकंदापयित्वातेननारायणबलिकर्मणाभगवान्विष्णुरिमंदेवदत्तंशुद्धमपापकमर्हंकरोत्विति वाचयित्वाविसृजेदेषनारायणबलिकल्पएवम्

न्यामपिस्वाभिमतदेवतांयमद्वितीयायामभ्यर्च्यविधिमिमंकुर्यात् सोनेनमापापं करोतिनतुपुण्यकृतोपिबलिमेनमकृत्वापारलौकिकंकुर्यात् कृ
तंनोपतिष्ठतेंतरिक्षेविनश्यतिनस्माद्यथासंभवमपिकुर्यादिति अथप्रयोगः शुक्लैकादश्यांनदीतीरादिशुचिदेशेस्नानादिनित्यक्रियांतेप्राणा
यामादितिथ्यादिसंकीर्तनांतेमदीयकुलाभिवृद्धिप्रतिबंधकप्रेतस्यप्रेतत्वनिवृत्त्यर्थंनारायणबलिंकरिष्येइतिसंकल्प्यकलशस्थापनविधिनास्था
पितकलशद्वयेस्वर्णादिजातीयप्रतिमयोर्विष्णुमावाहयामिवैवस्वतंयममावाहयामीत्यावाह्यपुरुषसूक्तेनयमायसोमंसुनुतेतिषोडशोपचा
रैःसंपूज्यतत्पूर्वभागेरेखायांदक्षिणाग्रकुशास्तरणांतेशुंधंतांविष्णुरूपीप्रेतइतिदशस्थानेषुदक्षिणसंस्थमपो निनीयमधुघृतप्लुतान्पिंडान्
सतिलान्काश्यपगोत्रचैत्रप्रेतविष्णुदेवतायंपिंडइतिदक्षिणामुखःप्राचीनावीतीदक्षिणाग्रेषुकुशेषुपराचीनपाणिनासव्यंजान्वाच्यविष्णुरू
पप्रेतंध्यायन्दद्यात् गंधादिभिरभ्यर्च्यप्रवाहणांतंकृत्वानद्यांदौक्षिपेत्तु तस्यामेवरात्रौश्वःकरिष्यमाणःश्राद्धेक्षणःक्रियतामित्येवमेकंत्रीन्
पंचवेत्येवमयुग्मान्ब्राह्मणान्श्राद्धोद्देशेननिमंत्र्योपोषणंकुर्यात् श्वोभूतेमध्यान्हेविष्णुमभ्यर्च्यप्रेतंविष्णुरूपिणमुद्दिश्यैकोद्दिष्टविधि-
नापादप्रक्षालनादितृप्तिप्रश्नांतंकृत्वाब्राह्मणसमीपेपिंडपितृयज्ञवदुल्लेखनाद्यवनेजनांतंतूष्णींकृत्वाविष्णवेब्रह्मणेशिवायस परिवारायय
मायचनाममंत्रैःचतुरःपिंडान्दत्वाविष्णोयंतेपिंडइतिविष्णुरूपंप्रेतंध्यायन्पंचमंपिंडंचदत्वार्चनादिप्रवाहणांतंकृत्वाआचांतान्दक्षियासं
तोष्यतेष्वेकस्मैगुणवतेप्रेतबुद्ध्यावस्त्राभरणगोहिरण्यानिदत्वाब्राह्मणान्वदेत् भवंतःप्रेतायतिलोदकांजलिदानंकुर्वंत्वितितेचपवित्र

पाणयः सकुशतिलतुलसीपत्रतोयांजलिः प्रेतायकाश्यपगोत्रायविष्णुरूपिणेयंतिलोदकांजलिरितिदद्युः ततोब्राह्मणान्वाचयेत् अनेननारा
यणबलिकर्मणाभगवान्विष्णुरिमंदेवदत्तंशुद्धमपापमर्हंकरोत्विति ततःस्नात्वाभुंजीतेतिपरिशिष्टोक्तनारायणबलेःस्मृत्यर्थसारानुसारी
प्रयोगः अथनागबलिः तत्रशौनकः अथवक्ष्यामिसर्पस्यसंस्कारविधिमुत्तमं सिनीवाल्यांपौर्णमास्यांकारयेद्विधिवत्ततः कृतस
र्पवधोविप्रःपूर्वजन्मनिवायदि स्नात्वागत्यततोब्रह्मदंडंदद्याद्द्विजातये वधंप्रख्यापयेच्चापिचरेत्कृच्छ्रांश्चतुर्दश वधेहजन्मनिकृतेलोह
दंडंद्विजातये दद्यात्पापविशुद्ध्यर्थंश्रोत्रियायकुटुंबिने विप्रायदंडमूल्यंवात्यभावेसतिदापयेत् सार्पवधात्कर्मकर्तुरेतदेवप्रदापयेत् नि
ष्कत्रयंद्विनिष्कंवानिष्कमेकंकनीयसं अनुमत्यादिकर्तृणांनिष्कमर्धंतदर्धकं वित्तशाठ्यंनकुर्वीतदद्याद्वित्तानुसारतः अनुज्ञांचगुरोर्लब्ध्वासंस्कुर्यात्तद
नंतरम् प्रियंगुव्रीहिगोधूमतिलपिष्टेनवाथवा कृत्वासर्पाकृतिंतेननवशूर्पेनिधायच अनेनवक्ष्यमाणेनमंत्रेणप्रार्थयेदहिम् एहिपूर्वं
मृतसर्पअस्मिन्पिष्टेसमाविश संस्कारार्थमहंभक्त्याप्रार्थयामिसमाहितः वस्त्रोपवीतगंधाद्यैरक्षतैःकुसुमादिभिः कर्त्तापुष्पांजलिं
दत्वाप्रणिपत्यहरेद्बहिः प्रक्षालितांघ्रिपाणिस्तुकृत्वाचम्योपविशेद्भुवि कुर्यात्संस्कारसंकल्पंप्राणायामपुरस्सरम् यज्ञोपवीतिनाकार्यंस-
र्पसंस्कारकर्मतु लौकिकाग्निंप्रतिष्ठाप्यसमिदाधानमाचरेत् ततोग्नेरग्निदिग्भागेभूमिंसंप्रोक्ष्यवारिभिः चितिंकृत्वाथसंस्तीर्यकुशैराग्ने
यकाग्रकैः पर्युक्ष्याग्निंपरिस्तीर्यपरिषिच्यसमर्चयेत् कृत्वेध्माधानपर्यंतंषट्पात्रासादनादिकम् आघारचक्षुषीहुत्वासर्पिषाचयथावि-

धि सर्पंगृहीत्वायत्नेनचितिमारोपयेत्सुधीः अपःस्पृष्ट्वास्पृशेच्छ्रोत्रंगत्वाचाग्निसमीपतः स्रुवेणजुहुयादाज्यमग्नौव्याहृतिभिस्त्रिभिः
सर्पास्येजुहुयादाज्यंव्याहृत्याचसमस्तया आज्यशेषंस्रुवेणैवसर्पदेहेनिषेचयेत् स्रुवंतत्रनिधायाथयज्ञपात्राणिबर्हिंषि चितिंप्रदक्षि-
णंकृत्वाप्रणिपत्यक्षमापयेत् चमसस्थैर्जलैःसर्पंव्याहृत्याभ्युक्ष्यपाणिना अग्नेरक्षाणइत्यनयासर्पायाग्निंप्रदापयेत् उत्तिष्ठेद्दह्यमानंनमो
स्तुसर्पेतिमंत्रतः ज्ञानतोऽज्ञानतोवापिकृतःसर्पवधोमया पूर्वजन्मनिवासर्पत्वंसर्वंक्षमयस्वमे इतिसंप्रार्थ्यनागेंद्रंस्नात्वागत्यपुनःपुनः
क्षीराज्येनततश्चाग्निंप्रोक्ष्यव्याहृतिभिस्त्रिभिः हुतेसर्पेजलेनाग्निमभिषिंचेत्ततःपरम् नास्थिसंचयनंकुर्यात्स्नात्वाचस्वगृहंव्रजेत्
ब्रह्मचर्यादिकंकार्यंत्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते चतुर्थेऽहनिसंप्राप्तेसचेलंस्नानमाचरेत् घृतपायसभक्षैश्चद्विजानष्टौतुभोजयेत् कर्त्तानाम
पदैर्विप्रानर्चयेद्वक्ष्यमाणकैः सर्पोनंतस्तथाशेषःकपिलोनागएवच कालिकःशंखपालश्चभूधरश्चप्रकीर्तितः पादप्रक्षालनंकुर्यादेभि
र्नामपदैःपृथक् गंधपुष्पाक्षतैर्धूपदीपाद्यैरर्चयेद्द्विजान् एवंकृतेविधानेवैसर्पसंस्कारकर्मणि सर्पहिंसाकृतात्पापान्मुच्यतेनात्रसंशयः
कुष्ठव्याध्यादिभिर्मुक्तःसर्वथाभेषजंत्विदम् आयुरारोग्यमैश्वर्यंप्राप्यकामानवाप्नुयादिति अथनागबलिसंस्कारप्रयोगः स
तुसिनीवाल्यांपौर्णमास्यांपंचम्यामाश्लेषायुक्तनवम्यांवाकार्यः पर्षदंप्रदक्षिणीकृत्यनत्वातदग्रेनिष्कंतदर्द्धंवानिधायममेहजन्मनिजन्मां
तरेवाज्ञानादज्ञानाद्वाजानसर्पवधदोषपरिहारार्थंप्रायश्चित्तमुपदिशंतुभवंतः तद्यथा सर्वेधर्मविवेक्तारइतिश्लोकान्पठित्वामामनु

गृण्हंतुभवंत इतिप्रणमेत् तैरुपदिष्टः चतुर्दशकृच्छ्र प्रायश्चित्तं यथोक्तप्रत्याम्नायेनकरिष्येइतिसंकल्प्य पूर्वकंवपनदिविधिनातदाचरेत् ततोब्राह्मणंसपूज्य पूर्वोच्चरितएवंगुणविशेषेणविशिष्टायांपुण्यतिथौममसर्पवधदोषपरिहारार्थंइमंलोहदंडं अमुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणायइमांदक्षिणांचतुष्पथमहंसंप्रददे प्रतिगृह्यतां देवस्यत्वासवितुः॰प्रतिगृण्हामीतिविप्रः ततोगुर्वाज्ञांलब्ध्वाप्रियंगुव्रीहिगोधूमतिलपिष्टेषु एकतमपिष्टेनसर्पाकृतिंकृत्वाशूर्पेनिधायसर्पंप्रार्थयेत् एहिपूर्वमृतसर्पत्वस्मिन्पिष्टेसमाविश संस्कारार्थमहंभक्त्याप्रार्थयामिसमाहितः ततः भुजंगेशायविद्महेसर्पजातायधीमहि तन्नोनागः प्रचोदयादिति आवाहनादिषोडशोपचारपूजांकृत्वा पुष्पांजलिंदत्वाप्रणिपत्यभोसर्पेमंबलिंगृहाणममाभ्युदयंकुरु इतिबलिंसमर्प्यहस्तौपादौप्रक्षाल्याचामेत् शुद्धभू मौस्थित्वाप्राणानायम्यसंकल्पंकुर्यात् ममेहजन्मनिजन्मांतरेवाज्ञानादज्ञानाद्वाजातसर्पवधोत्थदोषपरिहारार्थंसर्पसंस्कारकर्मकरिष्ये ततोलौकिकाग्निंप्रतिष्ठाप्यान्वादध्यात् अस्मिन्सर्पसंस्कारहोमकर्मणिदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये अस्मिन्नन्वाहितेग्नाविध्माद्याघारचक्षुष्यंतमुक्त्वा त्रप्रधानं अग्नौ अग्निंवायुंसूर्यं एताः प्रधानदेवता आज्येन भूर्भुवःस्वरितिसर्पमुरवेप्रजापतिमाज्येन आज्यशेषेणसर्पसद्योयक्ष्ये समिधमादाय ततोग्नेरग्निदिशिभूमौजलेनप्रोक्ष्य-चितिंकृत्वाचितिंपरिसमुत्ह्यआग्नेय्याग्रकैर्दर्भैः पिंडपितृयज्ञवत्परिस्तीर्यपरिषिच्यषट्पात्राण्यासाद्येध्माधानाद्याघारचक्षुष्यंतंकुर्यात् ततः सर्पंगृहीत्वाचित्यामारोप्यापःस्पृष्ट्वा अग्निंसमीपमेत्य ततःप्रधानहोमः समस्तव्याहृतीनांविश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजप्रजापतयऋषयः

अग्निवायुसूर्यप्रजापतयोदेवताः गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बृहत्यश्छंदांसि आज्यहोमेवि० ॐ भूः स्वाहा अग्नयइदंनममेत्यादिव्याहृतित्रयमग्नौजुहुयात्
चतुर्थीसर्पमुखेजुहुयात् आज्यशेषंस्रुवेणोवसर्पदेहेनिषेचयेत् ततोहस्तगृहीतेश्च्वमसजलैः समस्तव्याहृत्यापाणिनाभ्युक्ष्य अग्नेरक्षाणोव
सिष्ठोग्निर्गायत्री सर्पायाग्निप्रदानेविनि० ॐ अग्नेरक्षाणोअंहसः०१ ततउपस्थानं ॐ नमोअस्तुसर्पेभ्योयेकेचपृथिवीमनु येअंतरिक्षेयेदिवि
तेभ्यःसर्पेभ्योनमः येदोरोचनेदिवोयेवासूर्यस्यरश्मिषुयेषामप्सुसदःकृतंतेभ्यःसर्पे० याइषवोयातुधानानांयेवावनस्पतीं रनु येवावटेषुशेर
तेतेभ्यःसर्पेभ्यो० अथपौराणमंत्राः कर्कोटकनमस्तेस्तुशंखपालनमोस्तुते नागराजमहादेवतवरूपाणितेनमः अफणाःफणिनोयेचसवि-
षानिर्विषाश्चये सर्वेसर्पावटेशाय्याःपुण्यमूर्तेनमोस्तुते त्वयेयंजगतीस्वामिन्स्वफणामंडलोपरि धृतैकदेशेत्यणुवत्तस्मैतुभ्यंनमोस्तुते त्व
याभगवतेश्रीमद्वासुदेवायनिर्मितं स्वभोगेनैवपर्यंकमायतंभोगिनांवर त्राहित्राहिमहाभो गिन्सर्पापद्रवदुःखतः संततिंदेहिमेपुण्यांनि
र्दुष्टांदीर्घदेहिनीम् प्रपन्नंपाहिमांभक्त्याकृपालोदीनवत्सल ज्ञानतोऽज्ञानतोवापिकृतःसर्पवधोमया जन्मांतरेतथैतस्मिन्मत्पूर्वैरथवाविभो
तत्पापंनाशयक्षिप्रमपराधंक्षमस्वमे इतिसंप्रार्थ्यनागेंद्रंस्नात्वागत्यततःपुनः क्षीराज्येनाग्निंसंप्रोक्ष्यततोव्याहृतिभिस्त्रिभिः हुतेसर्पजले-
नाग्निमभिषिंचेत्ततःपरं नास्थिसंचयनंकुर्यात्स्नात्वाचम्यगृहंव्रजेत् ब्रह्मचर्यादिकंकार्यंत्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते शौनकाद्बौधायनमतेतुएकरात्रा
शौचं अन्नकर्तुरेवाशौचं आशौचंपिंडदःकुर्यान्नतुतद्बंधुगोत्रजाइतिवचनात् चतुर्थेहनिसंप्राप्तेसचैलंस्नानमाचरेत् घृतपायसभक्षैस्तु

द्विजानष्टौतु भोजयेत् कर्त्तानामपदैर्विंभानर्चयेद्धक्ष्यमाणकैः सर्पस्वरूपिणेब्राह्मणायइदंतेपाद्यं अनंतस्वरूपिणो०शेषस्वरूपिणे० कपिलस्व०
नागस्वरू० कालिकस्वरू० शंखपालस्वरू० भूधरस्वरू० इतिपादौप्रक्षाल्याचम्य ततोभूर्भुवःस्वरिदमासनं आस्यतांसर्पस्थानेक्षणःक्रीयतांओं
तथा प्राप्नोतुभवान्प्राप्नुवानि एवंशेषादिभ्यः भोसर्पस्वरूपइदं गंधं एवंपुष्पधूपदीपवस्त्रादिदानं एवंशेषादीनामपिगंधादिदानं सर्पायइदम
न्नंपरिविष्टंपरिवेक्ष्यमाणंचातृप्तेर्दास्यमानंस्वाहासंपद्यतां इदंनमम एवंशेषादिभ्योप्यन्नदानं आचांतेषुविप्रेषुसर्पादिनाममंत्रैर्बलिदानंवः
स्त्रादिपूजाकार्या ततोब्राह्मणानांतांबूलसुवर्णादिदक्षिणादानंच ततआचार्यादींश्चपूजयित्वासुवर्णनागदानंकार्यमितिसर्पस्यसंस्कारंकृत्वा
नागबलिंततः दत्वास्वर्णमयंनागमपराधात्प्रमुच्यतइतिवचनात् ततःकलशेस्वर्णनागमावाहनादिषोडशोपचारैःसंपूज्यप्रार्थयेत् ब्रह्मलोके
चयेसर्पाःशेषनागपुरोगमाः नमोस्तुतेभ्यःसुप्रीताःप्रसन्नाःसंतुमेसदा विष्णुलोकेचयेसर्पावासुकिप्रमुखाश्चये नमोस्तुतेभ्यःसुप्रीताःप्र
सन्नाःसंतुमेसदा रुद्रलोकेचयेसर्पास्तक्षकप्रमुखास्तथा नमोस्तुतेभ्यः० खांडवस्यतथादाहेस्वर्गंयेचसमाश्रिताः नमोस्तुतेभ्यः० सर्पसत्रेच
येसर्पाआस्तिकेनचरक्षिताः नमोस्तुतेभ्यः० मलयेचैवयेसर्पाःकर्कोटप्रमुखाश्चये नमोस्तुतेभ्यः० धर्मलोकेचयेसर्पावैतरण्यांसमाश्रिताः
नमोस्तुतेभ्यः० समुद्रेचैवयेसर्पावैतरण्यांसमाश्रिताः नमोस्तुतेभ्यः० येसर्पाःपार्वतीयेषुदरीसंधिषुसंस्थिताः नमोस्तुतेभ्यः० ग्रामेवायदि
वारण्येयेसर्पाःप्रचरंतिहि नमोस्तु० पृथिव्यांचैवयेसर्पायेसर्पाबिलसंस्थिताः नमोस्तुतेभ्यः० रसालयेचयेसर्पाअनंताद्यामहाबलाः नमोस्तु० ३६

एवंकृत्वातुनागेंद्रमाचार्यायनिवेदयेत् देशकालौसंकीर्त्य कृतस्यसर्पसंस्कारकर्मणः सांगतासिद्ध्यर्थं इमंहेममयंनागंसकलशंसवस्त्रंस
दक्षिणांतुभ्यमहंसंप्रददे अनेनस्वर्णनागदानेन अनंतादयोनागदेवताः प्रीयंतां ततआचार्यायगोदानंदेयं इमांगांसवत्सांस्वर्णशृंगींरौप्यखु
रींताम्रपृष्ठींकांस्यदोहांसवस्त्रांसदक्षिणांतुभ्यमहंसंप्रददे अनेनानंतादयःप्रीयंतां आचार्यायततोदद्यात्कृष्णांगांवृषभेणहि वस्त्रालंकर
णैः पूज्य ब्राह्मणंब्राह्मणींतथा यस्यस्मृत्याचनामोक्त्येति ॰ मयायत्कृतंसर्पसंस्काराख्यंकर्मतद्भवतांब्राह्मणानांवचनात् श्रीपरमेश्वरप्रसा
दात्सर्वपरिपूर्णमस्तु तथास्त्वितितेब्रूयुः पूजयेद्दधिवद्भक्त्याब्राह्मणांश्चैवतोषयेत् कृत्वासर्पस्यसंस्कारमनेनविधिनानरः निरोगोजा
यतेक्षिप्रंसंततिंलभतेशुभां सोपद्रवविनिर्मुक्तोभवेत्सर्पप्रसादतः ततःपूर्वकृतंकर्मयातिनाशंमहामते क्षीणपापोविशुद्धात्माविष्णुलोके
महीयते ततःसांगतासिद्ध्यर्थंब्राह्मणभोजनंकार्यम् इतिनागबलिविधानंसमाप्तम् एवंनागबलिंकृत्वाजातोर्ध्वंदेहिकतयानिर्णी
तस्यतत्कार्यं गयाश्राद्धंचैतादृशस्यगयाश्राद्धमेवकार्यम् एवमपिफलासिद्धौमहार्णवोक्तोविधिःकार्यः सयथावायुपुराणे चतुर्विधाचया
वंध्याभवेद्वत्सवियोजनात् वक्ष्येतस्याःप्रतीकारंतत्स्वरूपंनिबोधय हिरण्येनयथाशक्त्यासवत्सांकारयेद्दृढां धेनुंपलेनवत्संचपादेनगुरु
रब्रवीत् हिरण्येनयथाशक्त्येति पलेनवातदर्धेनतदर्धेनापिवापुनरितिपारिभाषोक्तप्रकारेणकुर्यादित्यर्थः धेनुंरूप्यखुरांरत्नंतस्याः
पुच्छेनियोजयेत् घंटांगलेनिबध्नीयात्सवत्सांप्राङ्मुखःसुधीः चंदनागरुकर्पूरगंधमाल्यैःसुशोभनैः उपचारैःषोडशभिर्नैवेद्यंपाय

संभवेत् मोदकंचतथापूपंगुडंलवणमेवच जीरकंचस्रुविस्तीर्णेशूर्पेवेणुमयेदृढे धेनोरेकंप्रदातव्यंब्राह्मणस्त्रीषुचैवहि षडष्टौदशवाद
द्यात्तदनंतरमेवच उपचारैःषोडशभिःपूजयेद्विविशेषतः मोदकादिभिःपरिपूरितमेकंशूर्पंधेनोःस्थापयित्वोक्तद्रव्यपूरितान्येवंशूर्पाणि
षडष्टौदशवासभर्तृकाभ्योब्राह्मणीभ्योदद्यादित्यर्थः ब्राह्मणंसर्वशास्त्रार्थकुशलंधर्मवेदिनम् विद्याविनयसंपन्नंशांतंचैवजितेंद्रियं
अलोलुपंसर्वजनप्रियंकल्मषवर्जितम् आहूयभक्त्यासंपूज्यवस्त्राद्यैर्गंधपुष्पकैः तेनैवकारयेत्पूजामादितोधेनुवत्सयोः होमंचकारयेत्तत्र
समिदाज्यचरूत्कटम् पूजायांचहोमेचमंत्रमाह सोमोधेनुमितिमंत्रंसमुच्चार्यततःपुनः अस्यगौतमऋषिस्त्रिष्टुप्छंदविहितार्थेवि॰ ॐसोमो
धेनुंसोमो अर्वत॰१ सोमेविनियुक्तायाअप्यस्याःसंयोगपृथक्त्वन्यायेनधेनुरपिदेवताहोममुत्कटंकारयेदित्यभिधानात् समिदादिभिः
प्रत्येकमष्टोत्तरसहस्त्रंकुर्यात् धेनुदानमाह प्राङ्मुखायोपविष्टाय प्रदद्यात्तामुदङ्मुखः मंत्रेणतस्यविधिवत्पुच्छंहस्तेनिधायच दानमं
त्रमाहसार्द्धश्लोकद्वयेन धेनुर्यांगिरसांसत्रेप्रविष्टासुरभेश्चया दुहितायातथाभानोरग्नेश्चवरुणस्यच यावैगावःप्रवर्त्ततेवनेषूपवनेषुच
प्रीणंतुताममगृहंपुत्रपौत्रप्रदाःसुखम् प्रयच्छंतुदिवारात्रमविच्छेदंतथान्वये एवंदत्वातुतद्दानंप्रणिपत्यविसर्जयेदिति इतिवंध्यात्वहर-
सुवर्णधेनुदानं यद्वासूर्यारुणसंवादोक्तंकार्यं तद्यथा निक्षेपहरणाच्चैवानपत्यःप्रजायतइत्युपक्रम्य अरुणउवाच वृथाधनंगृहंधान्यमपु
त्रंजन्मनिष्फलम् ममोपरिदयांकृत्वाआयश्चित्तंवदस्वमे श्रीसूर्यउवाच तीर्थयात्राप्रकर्त्तव्यारेवातापीसमुद्भवा एकेनापिहिवस्त्रेणदंप- ३७

तीर्स्नानमुत्तमम् श्रवणांहरिवंशस्य ब्राह्मणोद्वाहनंखग अष्टोत्तरशतान्विप्रान्भिष्टान्नेनतुतर्पयेत् ईशान इतिमंत्रेण जपंकुर्यात्सहस्रकं
दशांशहोमसंयुक्तंकुर्याच्चविधिवत्ततः पद्मैस्तत्लक्षसंख्याकैःशिवंसंपूज्ययत्नतः स्वर्णधेनुःप्रदातव्यासवत्साक्ररमिस्तथा घृतकुंभंवैनतेय
ब्राह्मणायनिवेदयेत् एवंकृतेवैनतेयव्यपत्यंजायतेकलाविति द्विविधस्याप्यस्यकर्मविपाककर्मणः कृच्छ्रादिप्रायश्चित्तपूर्वकमेवानुष्ठेयतायां
महार्णवादिसंमतत्वात्संक्षेपेणकृच्छ्रादिलक्षणान्युच्यंते तत्रयाज्ञवल्क्यः एकभुक्तेननक्तेन तथैवायाचितेनच उपवासेनचैवायंपादकृच्छ्रः
प्रकीर्तितः यथाकथंचित्त्रिगुणःप्राजापत्योयमुच्यते अत्रापस्तंबः सायंद्वाविंशतिर्ग्रासाःप्रातःषड्विंशतिःस्मृताः चतुर्विंशतिरयाच्याः
परेनिरशनास्त्रयः प्रातःपादंचरेच्छूद्रःसायंवैश्यस्यदापयेत् अयाचितंचराजन्येत्रिरात्रंब्राह्मणेस्मृतमिति पादकृच्छ्रविधावित्थंव्यवस्था-
मुक्तान्हस्यपादोनस्यचविनियोगेविशेषमाह सायंप्रातर्विनान्हस्यात्पादोनंनक्तवर्जितमिति याज्ञवल्क्यः अयमेवातिकृच्छ्रःस्यात्पाणिपू
रान्नभोजनः कृच्छ्रातिकृच्छ्रःपयसादिवसानेकविंशतिम् द्वादशाहोपवासेनपराकःपरिकीर्तितः येषुनवदिनेषुभोजनंप्राप्तंतत्रपाणिपूरा
न्नंनियम्यते यत्रपुटिकादिनाग्रासपरिमाणंकृत्वा एकग्रासपर्याप्तंदुग्धमेकविंशतिदिनेष्वश्नीयात् प्राजापत्योक्तद्वाविंशत्यादिसंख्ययायाव
ताप्राणधारणंभवतितावद्देतिमदनपारिजातः पयोत्रपानीयम् अत्रभक्षःकृच्छ्रातिकृच्छ्र इतिगौतमोक्तेरिति भवदेवः गोमूत्रंगोमयंक्षी
रंदधिसर्पिःकुशोदकम् जग्ध्वापरेन्ह्युपवसेत्कृच्छ्रंसांतपनंचरेत् पृथक्सांतपनद्रव्यैःषडहःसोपवासकः सप्ताहेनतुकृच्छ्रोयंमहासांतप

नःस्मृतः तप्तक्षीरघृतांबूनामेकैकंप्रत्यहंपिबेत् एकरात्रोपवासश्चतप्तकृच्छ्रउदाहृतः अंगिराः कपिलायांतुदुग्धायांधारोष्णंतुपयःपि
बेत् एषव्याससकृतःकृच्छ्रःश्वपाकमपिशोधयेत् इति तिथिवृद्ध्याचरेत्पिंडान्शुक्लेशिखंडसंमितान् एकैकंह्रासयेत्पिंडंकृष्णेचांद्रायणं-
चरन् एतद्यवमध्यचांद्रायणं कृष्णादिशुक्लांतंतुपिपीलिकामध्यमित्युच्यते बौधायनस्तुचतुर्दश्यामुपोष्यकेशादिवापयित्वापर्वणिपंच
दशग्रासनियमंकृत्वाचांद्रायणमारभेतेत्याह अथप्रत्याम्नायाः अपरार्के समिद्धृतहविर्धान्यंतिलान्वामारुताशनः हुत्वाद्वादशसाह
स्रंगायत्र्याकृच्छ्रमाप्नुयात् द्वादशैवसहस्राणिजपेद्देवीमुपोषितः जलांतेविधिवन्मौनीप्राजापत्योयमुच्यते अन्नदानेहिरण्येनद्वादशब्राह्म-
णान्स्वर्चीन् तर्पयेन्मारुताशीचश्रोत्रियान्कृच्छ्रउच्यते उपोष्यश्रद्धयायुक्तस्तिलपात्राणिधर्मतः द्वादशब्रह्मवादिभ्यःप्राजापत्येनतत्समम्
स्वयमाहृत्ययोमूर्धातृणभारानुपोषितः दद्याद्गोमंडलेकृच्छ्रोद्वादशैवमसंशयः भारोद्विसहस्रपलपरिमितः प्राणायामशतंकृत्वाद्वाविं-
शोत्तरमार्त्तिषु अहोरात्रोषितस्तिष्ठेत्प्राङ्मुखःकृच्छ्रउच्यते नमस्कारसंहस्राणिद्वादशैवहृदव्रतः गोविप्रपितृदेवेषुकुर्यात्कृच्छ्रत्रयंभवेत्
कौर्मे तिलपात्रंत्रिधाप्रोक्तंकनिष्ठोत्तममध्यमं ताम्रपात्रंदशपलंजघन्यंपरिकीर्तितम् द्विगुणंमध्यमंप्रोक्तंत्रिगुणंचोत्तरंस्मृतं सर्वत्र या
त्र्यांकृच्छ्रसंख्ययायोजनसंख्यास्यादितिउत्सर्गोक्तिःस्मृत्यर्थसारे वसिष्ठः गोमूत्रेणसमायुक्तंयावकंचोपयोजयेत् कृच्छ्रमेकाहिकंप्रो=
क्तंदृष्टमंगिरसास्वयम् निश्यासीनोदिवातिष्ठेत्त्रिरात्रंमारुताशनःप्राजापत्यंविजानीयात्कूष्मांडैर्जुहुयाद्धृतमिति पराशरः कृच्छ्रोदेव्य- ३८

युतंचैवप्राणायामशतद्वयं पुण्यतीर्थेनार्द्रशिराःस्नानंद्वादशसंख्ययेति माधवीये प्राजापत्यंचरन्विप्रोयद्यशक्तःकथंचन अहानिपंच
विप्राग्र्यान्भोजयेत्सम्यग्गोप्सितान् एकमध्ययनंकुर्यात्प्राजापत्यमथापिवा दद्याद्द्वादशसाहस्रंगवामुष्टिंविचक्षणः चतुर्विंशतिमते
कृच्छ्रोदेव्ययुतंचैवप्राणायामशतद्वयम् तिलहोमसहस्रंतुवेदपारायणंतथा विप्राद्वादशवाभोज्याःपावकेष्टिस्तथैवच अन्यावापावमा
नेष्टिःसमान्याहुर्मनीषिणः स्मृत्यर्थसारे रुद्रैकादशिनीकृच्छ्रोद्वादशांशोनिवर्त्तनात् तत्रदशहस्तेनदंडेनत्रिंशद्दंडा निवर्त्तनमितितः
स्यद्वादशांशभूमिदानेनकृच्छ्रइत्यर्थःमाधवीये प्राजापत्यक्रियाशक्तोधेनुंदद्यात्पयस्विनीं धेनोरभावेदातव्यंतुल्यंमूल्यंनसंशयः मदनरत्ने
ब्राह्मे गवामभावेनिष्कंस्यात्तदर्द्धंपादएववा याज्ञवल्क्यः निष्कंसुवर्णाश्चत्वारइति एतत्परिमितंहेमरूप्यंवाअत्यशक्तोपादार्द्धंतत्समं-
धान्यादिवादद्यात्इतिस्मृत्यर्थसारः षडुपवासाःप्राजापत्यःप्रत्याम्नायः एकविप्रभोजनमुपवासस्येतिच पक्षिवधेनक्तंरूप्यमाषकंवाद-
द्यादितिहारीतोक्तेरूप्यमाषकदानंनक्तस्येतिशूलपाणिः षट्त्रिंशन्मते धेनुःपंचभिराद्यानांमध्यानांत्रिपुराणिका कार्षापणैकमूल्यादिक
निष्ठानांप्रकीर्तिता द्वात्रिंशत्कृष्णलपरिमितंरजतपुराणाः द्वात्रिंशत्पणिकागावोवत्सःपौराणिकोभवेदितिच यज्ञविषयमेतदितिशूल
पाणिः कात्यायनः द्वात्रिंशत्पणिकागावः दशकार्षापणाधेनावितिं षट्त्रिंशन्मते प्राजापत्येतुगामेकामतिकृच्छ्रेद्वयंस्मृतं चतुर्विंश
तिमते प्राजापत्येतुगामेकांदद्यात्सांतपनेद्वयं पराकेनतप्तातिकृच्छ्रेतिस्रस्तिस्रस्तुताःस्मृताः अष्टौचांद्रायणेज्ञेयास्तिस्रोवाशक्त्यपेक्षया

शूलपाणिः चांद्रायणंतुकुर्वाणाः कुर्युः कृच्छ्रचतुष्टयम् तथा चांद्रायणपराकाभ्यांनिष्कृतिंयोनशक्नुयात् सकरोत्यात्मशुद्ध्यर्थंप्राजापत्य
स्यपंचकं अत्रगुरुलघुपक्षाणांगुरुलघुकृच्छ्रादिभेदेनशक्ताशक्तभेदेन वाव्यवस्थाकृच्छ्रातिकृच्छ्रे धेनुचतुष्टयमितिभवदेवः अथप्राय
श्चित्तस्वीकारप्रकारः पर्षदमुपविश्यतस्यैधेनुवृषौदत्वास्वपापंनिवदयेत् पापंविख्यापयेत्पार्षदत्वाधेनुंवृषंतथेतिपराशरोक्तेः महापा
तकादिष्वधिकंकल्प्यमितिमिताक्षरायां विष्णुः पादकृच्छ्रेवस्त्रदानंकृच्छ्रार्द्धेतैलकांचनं पादहीनेतुगामेकांकृच्छ्रेगोमिथुनंस्मृतं अंगिराः
सचैलंवाग्यतःस्नात्वाक्लिन्नवासाःसमाहितः उपस्थायततःशीघ्रमार्तिमान्धरणींगतः गात्रैश्चशिरसाचैवनचकिंचिदुदाहरेत् प्रदक्षिणी
कुर्यादितिमहार्णवे सर्वधर्मविवेकारोगोप्तारःसकलाद्विजाः ममदेहस्यसंशुद्धिंकुर्वंतुद्विजसत्तमाः मयाकृतंमहाघोरंज्ञातमज्ञातकिल्बिषं
प्रसादःक्रियतांमह्यंशुभानुज्ञांप्रयच्छथ पूज्यैःकृतःपवित्रोहंभवेयंद्विजसत्तमाः मामनुगृह्णंतुभवंतइतिवदेदित्याचारः अंगिराः वृद्धाः
पृच्छंतिकिंकार्यमुपविश्याग्रतःस्थितं यदित्वेद्रक्षसेसत्यंनियतंप्राप्स्यसेशुभं यद्यागतोस्यसत्येननत्वंशुद्ध्यसिकर्हिचित् एवंतैःसमनु
ज्ञातःसर्वंब्रूयादशेषतः ततःपर्षदनुज्ञाय ब्राह्मणोब्राह्मणानांतुक्षत्रियाणांपुरोहितः वैश्यानांयाजकश्चैवप्रायश्चित्तंसमादिशेत् शृणु
ष्वभोइदंविप्रायतआदिशतेव्रतं तत्तेयत्नेनकर्तव्यमन्यथातेवृथाभवे दिति अनेनप्रायश्चित्तेनतेशुद्धिर्भविष्यतीति ततःपर्षदंविसृज्यदे-
शकालौसंकीर्त्यामुकपापनिवृत्त्यर्थंपर्षदुपदिष्टमिदंप्रायश्चित्तंपूर्वोत्तरांगसहितमाचरिष्येइतिसंकल्प्य कर्त्तव्यमाहविष्णुः दिनांतेनख

रोगादीन्प्राप्यस्नानमाचरेत् भस्मगोमयमृद्वारिपंचगव्यादिकल्पितैः मलापकर्षणंकार्यंब्रह्मशौचोपसिद्धये दंतधावनपूर्वेणपंचगव्येनसं
युतम् व्रतंनिशामुखेग्राह्यंबहिस्तारकदर्शने वपनेविशेषोपरार्के पापसंचयशिखायामिति आयुर्बलंयशोवर्चःप्रजापशूवसूनिच ब्रह्मप्र
ज्ञांचमेधांचत्वंनोदेहिवनस्पतेइतिदंतधावनं अनेनशिखाभिमंत्रणमितिकेचित् जिह्वोल्लेखनमप्याचारतः भस्मस्नानविधिर्लैंगे ईशाने
नशिरोदेशेमुखेतत्पुरुषेणतु हृदोदेशमघोरेणगुह्यंवामेनसुव्रत सद्येनपादौसर्वांगंप्रणवेनतुशोधयेत् ईशानादिपादोपेतैर्मंत्रैश्चतुर्थ्यंतैरीशा
नादिनामभिर्वालेपयेदित्यर्थः गोमयस्नानंगृह्यपरिशिष्टे प्रातरुत्सृष्टंगोमयंत्वंतरिक्षस्थंसंगृह्यभूमिस्थंवोपर्यधश्चसंत्यक्त्वातीर्थमेत्यधौत
पाणिपादोदक्षिणभागंप्रणवेनदिक्षुनिक्षिप्योत्तरंतीर्थेक्षिप्त्वामध्यमंमानस्तोकेइत्यभिमंत्र्यगंधद्वारामित्यृचा मूर्धादिसर्वांगमालिप्यप्रांजलिर्हि
रण्यशृंगेनिद्वाभ्यामवनेहेळइतिद्वाभ्यांप्रसम्राजेइतिसूक्तेनप्रार्थ्य याःप्रवतइत्येतयातीर्थमभिमृश्यावगाह्यद्विराचाम्य मार्जयेदिति मृत्स्नानवि
धिःशैवे अश्वक्रांतइतिस्मृत्वामंत्रेणामंत्र्यमृत्तिकां उत्थरेदुत्थृतासीतिमंत्रेणसुसमाहितः नमोमित्रस्येतिऋचादर्शयित्वाचभानवे आरुत्येतिच-
गात्राणिसमालभ्यद्विराचमेत् वारिस्नानविधिर्ब्रह्मांडे आपोअस्मानित्युक्त्वातुभास्कराभिमुखःस्थितः इदंविष्णुर्जपित्वाचप्रतिस्रोतोनिमज्ज
ति पंचगव्यविधिर्मात्स्ये गायत्र्यादायगोमूत्रंगंधद्वारेतिवैशकृत् आप्यायस्वेतिचक्षीरंदधिक्राव्णेतिवैदधि तेजोसीतिघृतंतद्वदेवस्यत्वेतिचोद
कम् कुशमिश्रंजपेद्विद्वान्पंचगव्यंभवेत्ततइति स्नानांगतर्पणादिविधायकर्तव्यंजाबालिः आरंभेसर्वकृच्छ्राणांसमाप्तौचविशेषतः आज्येनै

वह्निशालाग्नौजुहुयाद्याहुतीःपृथक् श्राद्धंकुर्याद्धुतांतेचगोहिरण्यादिदक्षिणेति होमोष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिर्वेतिमहार्णवः दक्षिणमितिपाठेत्वतएव
श्राद्धं शातातपः विधायवैष्णवंश्राद्धंसांकल्पंनिजकाम्यया धेनुंद्विजेभ्योदद्याच्चदक्षिणांचस्वशक्तितइति आज्यहोमेपंचगव्यहोमेचेध्मद्रवनादि
स्थालीपाकेतिकर्तव्यतांकेचिन्नेच्छंति आज्यहोमेपापापहामहाविष्णुर्देवतेतिचवदंति ततोब्रह्मकूर्चविधिनापंचगव्यप्राशनं व्रतंनिशामुखमित्यु
क्तवक्तेव्रतशब्दार्थत्वेनमहार्णवादिभिस्तस्यैवोक्तेः प्रायश्चित्तसंकल्पोव्रतमितिमाधवः पालशादिपत्रेताम्रायाःगोमूत्रंअष्टमाषप्रमाणंगाय
त्र्यादाय श्वेतगोशकृत्षोडशमाषमितंगंधद्वारामित्यादाय पीतगोक्षीरंद्वादशमाषपरिमितमाप्यायस्वेत्यादाय नीलगोदधिदशमाषमितंदधि
क्राव्णइत्यादाय कृष्णगोघृतमष्टमाषमितंतेजोसिशुक्रमसीत्यादाय कुशोदकंचतुर्माषमितंदेवस्यत्वेत्यादाय सप्तपत्रैरच्छिन्नाग्रैःकुशैरिरा
वतीदंविष्णुमानस्तोकेशंवतीभिर्हुत्वाप्रणवेनालोड्यतेनाभिमंत्र्यतेनोत्धृत्यतेनैवपिबेदितिस्मृत्यर्थसारः मरीचिस्तु अग्नयेस्वाहासोमायस्वा
हेदंविष्णुर्मानस्तोकेगायत्र्याप्रजापतेनत्वदेतान्नीत्याहुतीर्जुहुयादित्याह माधवीयेप्रजापतिः अग्नयेचैवसोमायसावित्र्याचतथैवच प्रणवे
नतथाहुत्वास्विष्टकृच्चतथैवचेति ब्राह्मे उदङ्मुखश्चिराचामेदिति जाबालिः स्त्रीणांहोमोनदातव्यःपंचगव्यंतथैवच पराशरः स्त्रीशूद्रस्य
तुशुद्ध्यर्थंप्राजापत्यंसमाचरेत् पंचगव्यंचकुर्वीतस्नात्वाचैवशक्तिर्भवेत् स्त्रीशूद्राणांपंचगव्येविकल्पइतिमहार्णवे प्राशनपक्षेपिकापिलपंचग
व्यंस्त्रीशूद्रेणापेयं स्त्रीशूद्रोतुविप्रैःकारयित्वातूष्णींपिबतइतिस्मृत्यर्थसारः भवदेवीयेयमः आहृत्यप्रणवेनैवतथैवाप्रणवेनतु प्रणवेन–

समालोड्यप्रणवेनैवतत्पिबेदिति प्राशनारंभेव्रतंगृहीष्यइतिविप्रान्प्रार्थयेदितिहेन्द्राः ततःप्रायश्चित्तंमुख्यविधिनोक्तप्रत्याम्नायेनवाकृत्वाव्यात्द
तिहोमविष्णुश्राद्धगोदानानिपूर्ववद्विधायकृतंप्रायश्चित्तंपूर्णमस्त्विति ब्राह्मणानूवाचयित्वापापापहमहाविष्ण्वर्पणंकुर्यादिति अवादीत्यमनंतेनकृ
च्छ्रादेर्लक्षणादिकं देवेशःप्रीयतांतेनयस्यज्ञानमयंतपः १ इत्यनंतदेवीयेसंस्कारकौस्तुभेकृच्छ्रादिविधिः एवंकृच्छ्राद्यनुष्ठानपूर्वकंमहार्ण
वोक्तमरुणसंवादोक्तंवाकर्मकृत्वाकारयितारंसंपूज्यपूर्णतांवाचयेत् माधकृत्योक्तांपार्थिवपूजांप्रत्यहंकृत्वाऽभिलाषाष्टकजपंवासंवत्सरंकुर्यात् न
यथा विश्वानरउवाच एकंब्रह्मैवाद्वितीयंसमस्तंसत्यंसत्यंनेहनानास्तिकिंचित् एकोरुद्रोनद्वितीयोवतस्थेतस्मादेकंत्वांप्रपद्येमहेशं १ एकःकर्ताऽत्वं
हिविश्वस्यशंभोनानारूपेष्वेकरूपोस्यरूपः यद्वत्प्रत्यप्स्वर्कएकोप्यनेकस्तस्मान्नान्यंत्वांविनेशंप्रपद्ये २ रज्जौसर्पःशुक्तिकायांचरौप्यंनैरःपूरस्तन्मृ-
गाख्येमरीचौ यद्वत्तद्वद्विष्वगेषप्रपंचोयस्मिन्ज्ञातेतंप्रपद्येमहेशं ३ तोयेशैत्यंदाहकत्वंचवन्हौतापोभानौशीतभानौप्रसादः पुष्पेगंधोदुग्धमध्येचव-
सर्पिर्यत्तच्छंभोत्वंततस्त्वांप्रपद्ये ४ शब्दंगृण्हास्यश्रवास्त्वंहिजिघ्रेरघ्राणस्त्वंव्यंघ्रिरायासिदूरात् व्यक्षःपश्येस्त्वंरसज्ञोप्यजिव्हःकस्त्वांसम्यग्वेत्त्यत
स्त्वांप्रपद्ये ५ नोवेदस्त्वामीशसाक्षाद्धिवेदनोवाविष्णुर्नोविधाताखिलस्य नोयोगींद्रानेंद्रमुख्याश्चदेवाभक्तोवेदत्वामतस्त्वांप्रपद्ये ६ नोतेगोत्रंनाऽ
पिजन्मापिनाख्यानोवारूपंनैवशीलंनदेशः इत्थंभूतोपीश्वरस्त्वंत्रिलोक्याःसर्वान्कामान्पूरयेस्तद्भजेत्वाम् ७ त्वत्तःसर्वंत्वंहिसर्वंस्मरारेत्वंगौरीश
स्त्वंचनग्नोऽतिशांतः त्वंवैवृद्धस्त्वंयुवा त्वंचबालस्तत्किंयत्त्वंनास्यतस्त्वांनतोस्मि ८ स्तुत्वेतिभूमौनिपपातविप्रःसदंडवद्यावदतिवहृष्टः तावत्सबा

लोविलद्वन्द्वः प्रोवाचप्रभूदेववरंवृणीहि ९ ततउत्थायत्हष्टात्मामुनिर्विश्वानरः कृती प्रत्यब्रवीत्किमज्ञातंसर्वज्ञस्यतवप्रभो १० सर्वांतरात्माभगवान्
शर्वः सर्वप्रदोभवान् याञ्चांप्रतिनियुक्तेमांकिमीशोदैन्यकारिणीं ११ इतिश्रुत्वावचस्तस्यदेवोविश्वानरस्यह शुचेःशुचिव्रतस्याथशुचिःस्मित्वाब्रवीच्छि
शुः १२ बालउवाच त्वयाशुचेशुचिष्मत्यांयोभिलाषःकृतोहृदि अचिरेणैवकालेनसभाविष्यत्यसंशयः १३ तवपुत्रत्वमेष्यामिशुचिष्मत्यांमहा-
मते ख्यातोगृहपतिर्नाम्नाशुचिःसर्वामरप्रियः १४ अभिलाषाष्टकंपुण्यंस्तोत्रमेतन्त्वयेरितं अब्दंत्रिकालपठनात्कामदंशिवसन्निधौ १५ एतत्स्तोत्रस्यपठ
नंपुत्रपौत्रधनप्रदम् सर्वशांतिकरंवापिसर्वापत्परिनाशनं १६ स्वर्गापवर्गसंपत्तिकारकंनात्रसंशयः प्रातरुत्थायसुस्नातोलिंगमभ्यर्च्यशांभवम् १७
वर्षंजपन्निदंस्तोत्रमपुत्रःपुत्रवान्भवेत् वैशाखेकार्त्तिकेमाघेविशेषनियमैर्युतः १८ यःपठेत्स्नानसमयेलभतेसकलंफलम् कार्तिकस्यतुमासस्यप्रसा
दादहमव्ययः १९ तवपुत्रत्वमेष्यामियस्त्वन्यस्तत्पठिष्यति अभिलाषाष्टकमिदंनदेयंयस्यकस्यचित् २० गोपनीयंप्रयत्नेनमहावंध्याप्रसूतिकृत् स्त्रिया
वापुरुषेणापिनियमाल्लिंगसन्निधौ २१ अब्दंजप्तमिदंस्तोत्रंपुत्रदंनात्रसंशयः इत्युक्त्वांतर्दधेबालःसोपिविप्रोगृहंगतः २२ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशी
खंडेविश्वेश्वरस्तोत्रंसंपूर्णम् एवमपिफलाप्राप्तौदत्तकपुत्रस्वीकारंकुर्यात् अथदत्तकेग्राह्याग्राह्यविवेकः तत्रशौनकः ब्राह्मणानां
सपिंडेषुकर्तव्यःपुत्रसंग्रहः तदभावेऽसपिंडेषुअन्यत्रतुनकारयेदिति अत्रचसपिंडेष्वपिभ्रातृसुतोमुख्यः तदभावेसगोत्रःसपिंडोयःकश्चित् त
दभावेत्वसगोत्रःसपिंडः तदभावेत्वसपिंडःसगोत्रः तदभावेसपिंडोऽसगोत्रोपि तत्रापिभागिनेयदौहित्रवर्जं विरुद्धसंबंधात्सत्यापुत्रत्वबुत्थन ४१

हे भ्रातृपितृव्यमातुलवर्जं त्रयाणां वर्णानां स्वसमानवर्ण एव तत्रापि देशभेदप्रयुक्तगुर्जरत्वादिजात्या समानजातीय एव सर्वोपि सभ्रातृक एव ज्येष्ठभि न्नश्च शूद्रस्य तु भागिनेयदौहित्रावपि ग्राह्यौ अत्र प्रमाणं मनुः भ्रातॄणामेकजातानां यद्येकः पुत्रवान् भवेत् सर्वेते तेन पुत्रेण पुत्रिणो मनुरब्रवीदि ति एकजातानामित्येव सिद्धे भ्रातृपदं सोदरत्वेपि भ्रातृभगिनीनां परस्परपुत्रनियमो न भवतीति ज्ञापनार्थम् एकजातग्रहणं भिन्नोदराणामेकपितृका णामपि सपिंडात्मलाभदशायां भ्रातृपुत्रनियमो न भवतीति ज्ञापनार्थम् नतु भिन्नोदरभ्रातृसुतस्याग्राह्यत्वज्ञापनार्थम् ब्राह्मणादित्रयेण नास्ति भा गिनेयः सुतः कश्चिदिति वृद्धगौतमस्मृतिवत् तन्निषेधस्मृतेः क्वाप्यनुपलंभात् एक इत्येकोपीत्यर्थः तेन द्वयोरपि पुत्रत्वे अन्येषामपुत्राणां न भ्रातृपुत्र ग्रहणासंभवः पुत्रवानित्यत्रापुत्रोऽपुत्रावा विद्यतेनयस्येति मतुपं स्वीकृत्येति न लेकं पुत्रं दद्यादिति निषेधस्यात्रान वकाश इति केचित् तन्न निषेधबा धशास्त्रस्मृत्यंतरे क्वाप्यनुपलंभे सति शास्त्रविरुद्धे दृशतात्पर्यवर्णनासंभावात् पुत्रवानिति मतुपा एकहानि पदे भट्टपादोक्तन्यायेन संख्याविशेषो दासीनपुत्रविशिष्टतामात्रप्रत्ययानाच्च नचात्र ददातेरमुख्यत्वात् नोनिषेधप्रवृत्तिरिति शंक्यम् प्रकृतेर्ददातेरमुख्यताया अनुपदमेव निराकरिष्य माणत्वात् पुत्रपदं चौरसपरम् जन्यपुंस्त्ववाचिनः पुत्रपदस्य तत्रैव मुख्यत्वात् तेन भ्रातृपुत्रस्यापि दत्तकादेर्भ्रातृमतोपि न ग्रहणम् उत्तरार्धे ते नेत्येकवचनात् पुत्रिण इति बहुवचनाच्च बहवोप्येकं युगपत्प्रतिगृण्हीयुरिति युगपत्प्रतिग्रहेण द्रौपदीभार्यत्ववत् द्व्यामुष्यायणत्ववच्चलक्षणा नेकनिरूपितपुत्रत्वफलकस्य सत्रवत् परस्परहितसर्वभ्रात्रधिकारिकस्य प्रतिग्रहविधेरिहाक्षेप इति केचित् तन्न भ्रातुः पुत्रोत्पत्तेः प्रागेव पुत्रप्र-

तिग्रहादिना भ्रातृपुत्रग्रहमनिच्छति कस्मिंश्चिद्भ्रातरि इच्छतोप्येकस्य भ्रातृपुत्रप्रतिग्रहानापत्तेः अन्येतु नैवात्र प्रतिग्रहविधिरनुमीयते किंत्वकृ
[illegible]पुत्रस्य अपुत्रपितृव्यपुत्रत्वं विधीयते तेन पुत्रवच्छ्राद्धाधिकारादिलाभः तथाच बृहत्पाराशरः अपुत्रस्यापि पितृव्यस्य तत्पुत्रो भ्रातृ-
जो भवेत् सएव तस्य कुर्वीत श्राद्धपिंडोदकक्रियाइति बृहस्पतिरपि यद्येकजाता बहवो भ्रातरस्तु सहोदराः एकस्यापि सुते जाते सर्वे ते पुत्रिणः
स्मृताः बह्वीनामेकपत्नीनामेषएव विधिःस्मृतः एका चेत्पुत्रिणी तासां सर्वासां पिंडदस्तु सइति अत्र सापत्नपुत्रस्यागृहीतस्यापि पिंडदानाधिकारित्वा
त् पितृपत्न्यःसर्वा मातरः इत्यादिशास्त्राल्लोकव्यवहाराच्च पुत्रत्वं निर्विवादं तत्सहपाठाच्च भ्रातृपुत्रस्याप्यगृहीतस्यैव पुत्रत्वं विधीयत इत्युचितं
अस्तिवोक्तमनुवाक्येनापि सह पठितसापत्नपुत्रस्यागृहीतस्यापि पुत्रत्वविधायकं वाक्यांतरं सर्वासामेकपत्नीनामेका चेत्पुत्रिणी भवेत् सर्वास्तास्ते
न पुत्रेण पुत्रिण्यो मनुरब्रवीदिति तदपि न अपुत्रस्यैव भ्रातृपुत्रस्य पुत्रत्वे त्रयोदशपुत्रापत्तेः तत्रच पुत्रान्द्वादश जानाह नृणां स्वायंभुवो मनुः
तेषां षट् बंधुदायादाः षट् दायादास्तु बांधवाइति द्वादशसंख्याविरोधात् पत्नीदुहितरश्चैव पितरो भ्रातरस्तथा तत्सुता गोत्रजा बंधुःशिष्यःस
ब्रह्मचारिणइति याज्ञवल्कीयेवचसि भ्रातृपुत्राणां भ्रात्रनंतरस्थाननिवेशानुपपत्तेश्च तेषां पुत्रत्वे इतरपुत्रवत्पत्न्याः पूर्वमेव निवेशौचित्यात्
व्याख्यातंच भ्रातृणामेकजातानामितिवचो विज्ञेश्वरेण भ्रातृपुत्रस्य पुत्रीकरणसंभवे अन्येषां पुत्रीकरणनिषेधार्थं नपुनः पुत्रत्वप्रतिपादना
यतत्सुतना इत्यनेनाविरोधादिति कातर्ह्येतस्य वचसो गतिरितिचेत् नापुत्रस्य लोकोस्ति जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवान्जायते यज्ञेन देवे

भ्यः प्रजयापितृभ्यः ब्रह्मचर्येणऋषिभ्यइत्यादिशास्त्रबोधितस्याप्रजत्वप्रयुक्तदोषस्यनिवृत्तिः पुत्रकार्यभूताद्द्वादशपुत्रभिन्नेनापिभ्रातृकृतेनानः
पुत्रपितृव्यस्यभवतीतिज्ञापनार्थं संगच्छतेनैकस्यापिसुतेजातइतियद्येकः पुत्रवान्भवेदितिचजननमात्रेणसत्तामात्रेणचैतेषांपुत्रत्वसंकीर्तनं
उचितंचैतत् स्वपुत्रेणेवभ्रातृकृतेनापिसमस्तपितृणांपिंडोदकक्रियानिर्वाहस्यवंशविच्छेदपरिहारस्यचसंभवात् इत्थंचभ्रातृणामितिसर्वेपुत्रि-
णइतिबहुवचनंतावतोवारुणानीतिवत् एष्टव्याबहवःपुत्रायद्येकोपिगयांव्रजेत् यजेरन्निति वच्च यथासंभवप्राप्तबहुत्वानुवादः उक्तज्ञापनस्यफलंकेवलंपारलौकार्थितया-
भ्रातृपुत्रवतोपुत्रस्यदत्तकादिस्वीकारप्रवृत्तिनिराशः पत्न्यादिभ्यःपूर्वमदीयपिंडदानरिक्थाधिकारीकश्चिद्भवेदितिकामनायांभ्रातृपुत्रस्यैवद
त्तकविधिनास्वीकारसिद्धिरप्यर्थाज्जायमानाभवतिवाक्यस्यप्रयोजनं अप्रजत्वदोषनिवर्तकतया पुत्रसदृशस्यैवपुत्रप्रतिनिधित्वेनस्वीकरण
मुचित मितिषाष्ठप्रतिनिधिन्यायादेवसिद्धेः एवंचसतिनमन्वादिवाक्येषु अश्रुतप्रतिग्रहादिक्रियाकल्पनेक्लेशः नापिमिताक्षरादिग्रंथविरोधः
नापियाज्ञवल्क्यादिवाक्येभ्रातृसुतानांपंचमस्थाननिवेशानुपपत्तिः पुत्रत्वेनाकृतानांभ्रातृसुतानांपत्न्यादिषुसत्सुपुत्रकार्यभूतपैतृकऋणा
पाकरणकारिणामपिवचनाद्रिक्थग्रहणाद्यनधिकारसंभवात् पुत्रत्वेनकृतानांतुसंभवतितदधिकारः संगच्छतेचैवंसति कालिकापुराणेशंकर
कृतयोर्वैतालभैरवयोर्नंदिवाक्येनपुत्रार्जनेप्रवृत्तयोर्मध्येभैरवेणोर्वश्यामुत्पादितपुत्रस्यतद्भ्रात्रावेतालेनापिपुत्रत्वेनस्वीकरणं ततःकदाचिदु
र्वश्यांभैरवोमैथुनंगतः तस्यांसजनयामाससुवेशंनामपुत्रकम् तमेवचक्रेतनयंवेतालोपिस्वकंसुत मिति अत्रचस्वकृतकार्यकारित्वेनतमे

वाच्यमन्यते इतियद्यर्थः क्रियते यदिवाप्रतिग्रहेणस्वसुतत्वंसंपादितवानिति उभयथापिएतस्मिन्मतेनक्षतिः भ्रातृसुताभावेपूर्वोदाहृतशौनकवा=
क्यादेवग्राह्यसपिंडासंभवेसगोत्रएवेतिनियममाहवृद्धगौतमः स्वगोत्रेषुकृतायेस्युर्दत्तक्रीतादयःसुताः विधिनागोत्रतांयांतिनसापिंड्यंविधीयतइ
ति गोत्रतांसंततित्वं संततिर्गोत्रजननकुलानीतित्रिकांडीस्मरणात् गोत्रापेक्षयासपिंडसगोत्रासंभवेसगोत्रः सपिंडएवग्राह्यःशौनकोक्तवचनोत्तरा
र्द्धेसपिंडाभावएवासपिंडनियमात् गोत्रापेक्षयासापिंड्यस्यप्रत्यासन्नतयातत्कृतसादृश्यस्यबलवत्वाच्चसर्वथासपिंडालाभेसमानगोत्रस्यैवग्रहणम्
अनंतरोदाहृतवृद्धगौतमवचसैवसिध्यति नसापिंड्यंविधीयतइतिचतुर्थपादोक्तनिषेधस्यासपिंडसगोत्रएवसंभवात् सगोत्रालाभेऽसगोत्रोपि दत्ता
द्याअपितनयानिजगोत्रेणसंस्कृताः आयांतिपुत्रतांसम्यगन्यबीजसमुद्भवाइतिकालिकापुराणात् गोत्ररिक्थेजनयितुर्नभजेद्दत्रिमःसुतइतिमा
नवाल्लिंगाच्च दत्तक्रीतादिपुत्राणांबीजवप्तुः सपिंडता पंचमीसप्तमीतद्वद्गोत्रंतत्पालकस्यचेतिवृहन्मनुवाक्येसापिंड्यगोत्रयोर्व्यवस्थाविधानाच्च
असगोत्रेष्वपिभागिनेयादिनिषेधमाहशौनकः दौहित्रोभागिनेयश्चशूद्राणांविहितःसुतः ब्राह्मणादित्रयेनास्तिभागिनेयःसुतःक्वचिदिति पू
र्वार्द्धेभागिनेयस्यदौहित्रसाहचर्यात्उत्तरार्द्धेभागिनेयपदंदौहित्रोपलक्षणार्थं पुत्रत्वबुद्ध्यनर्हभ्रात्राद्युपलक्षणार्थंच समानवर्णएवग्राह्यइतिनिय
मस्तुपूर्वोदाहृतशौनकवाक्येअन्यत्रतुनकारयेदितिचरणेनब्राह्मणैर्ब्राह्मणान्येषुनकर्त्तव्यइत्यर्थः केनलभ्यतेतथा क्षत्रियाणांस्वजातौवागुरुगोत्र ४३
समेपिवा वैश्यानांवैश्यजातिषुशूद्राणांशूद्रजातिषु सर्वेषांचैववर्णानांज्ञातिष्वेवनचान्यतइतिशौनकवचनाच्चविशेषवचनैरेवसमानवर्णनियमेसिद्धे

पुनर्ज्ञातिषुएवनत्वान्यतइत्युक्तिः गुर्जरत्वादिनापिसमानजातीयत्वनियमार्थं क्षत्रियेणस्वीकर्तव्यस्यदत्तकस्यसमानगोत्रस्यैवचिकीर्षायांपुरोहि
तगोत्रेणैवसमानगोत्रत्वमितिज्ञापनार्थंगुरुगोत्रेणपौरोहित्यान्नराजविशामित्याश्वलायनोक्तेः मातृपितृकुलादग्राह्य इत्यस्मृत्यंतरेशौनकेननैकपुत्रंदद्यात्
प्रतिगृण्हीयाद्वासहिसंतानायपूर्वेषामिति ज्येष्ठभिन्नोग्राह्यइत्यपिस्मृत्यंतरेस्मृतिनिर्णीतं नज्येष्ठंपुत्रंदद्यादिति दौहित्रोभागिनेयोश्शूद्रेणग्राह्याविश्याह
शौनकः दौहित्रोभागिनेयश्चशूद्राणांवापिदाप्यतइति उक्तविधदत्तकस्वीकारःपुंभिरिवस्त्रीभिरपिसधवाभिर्विधवाभिश्चकार्यः वंध्यावामृतपु
त्रावापुत्रार्थंसमुपोष्यचेतिशौनकीयवचनस्यविशेषश्रवणात् केचित्तु अपुत्रेणैवकर्तव्यःपुत्रःप्रतिनिधिःसदेति अस्मिन्वाक्येएवकारश्रवणा
त्पुंस्त्वश्रवणाच्च नस्त्रीपुत्रंदद्यात्प्रतिगृण्हीयाद्वान्यत्रभर्तुरनुज्ञानादितिवसिष्ठवाक्येभर्तुरनुज्ञानाभावेस्त्रीणांप्रतिग्रहनिषेधाच्च नापुत्राणांस्त्री
णांभर्तुरनुज्ञाभावेपुत्रप्रतिग्रहेधिकारइत्याहुः तदयुक्तम्। अपुत्रपदार्थस्यविधेयत्वेहितद्विशेषणेपुंस्त्वविवक्षामाश्रित्यपुंस्त्वश्रवणादितिहेतूप
न्यासउचितःस्यात्। नतुतस्यविधेयकत्वंमुख्याभावेतत्कार्यकारीहिप्रतिनिधिपदार्थः। एवंचनगिरागिरेतिब्रूयादितिवाक्यबलादेवगिरापदकार्येइरा
पदविधिबलात्गिरापदनिषेधस्यपदानुवादत्वमाश्रितंतदाकांक्षायोग्यतयासहकृतात्पुत्रप्रतिनिधिःकार्यइत्येनावतोवाक्यादेवापुत्राधिकारिकत्वला
भात् अपुत्रपदंकथंनानुवादः तदर्थस्यविधेयत्वाभावेचकुतथापुंस्त्वविवक्षेति। किंचविरुद्धोभवदुपन्यस्तोहेतुः। एवकारश्रवणादेवपुंस्त्वस्याविव
क्षितत्वात्। अश्वमेधेहिअतिदेशप्राप्ताद्विगुणवचनेअप्राप्तस्यापिषड्विंशतिपदस्यषड्विंशतिरित्येवब्रूयादित्यत्रनविधिः एवकारार्थविशेषणत्वादित्युक्तं

पूर्वमीमांसायां । तथा अत्र त्येवावपतीत्यत्रानंत्यतृचेषु अप्राप्तस्याष्यावापस्यतत एवविधानमाश्रितम् । तथोत्तरमीमांसायामप्यात्मानमेवलोकिकमुपासी
तेत्यादौ नत एवनोपास्यत्वेनात्मविधानमित्याश्रितं विवरणादौ । एवंचैवकारार्थे विशेषणसंभवात्प्राप्तिकस्याविधेयत्वे कथंतद्विशेषणपुंस्त्वविवक्षेतिकृतबु
द्धयएवंविदो कुर्वंतु । यदि परमेकारमप्येतेरेव रश्मिभिरूर्ध्व आक्रमत इति वत्कथंचिदयोगव्यावृत्त्यर्थतयानुवादमाश्रित्यापुत्रपदार्थोविवक्ष्यते तथापिम=
लिनः स्यात् इत्यत्र मलिनपदमिव फलकामनाक्षेपकत्वेनाधिकारिसमर्पकमेव पुत्रपदंस्वीकार्यं । ततश्च स्वर्गकामादिपदगतपुंस्त्वाविवक्षासाधकषाष्ठ
न्यायेनैव पुंस्त्वाविवक्षासिद्धिरिति प्रथमहेतुद्वयालीकत्वसिद्धिः । नचापुत्रपदंविवक्षितंस्वीकृत्य शास्त्रांतरप्राप्तपुत्रप्रतिग्रहानुवादेन पुंसैवकर्त्तव्यो न स्त्रि
येति परिसंख्या स्त्वितिशंक्यम् । तथासति स्त्रियाकर्त्तव्यं पुत्रप्रतिग्रहं प्रतिभर्त्रनुज्ञांगविधेरलीकत्वापत्तेः नापि तृतीयो हेतुः निषेधवाक्यपर्यालोचन
या भर्त्रनुज्ञानस्य प्रतिग्रहांगत्वं वदद्भिर्हि तदंगत्वेन तद्विधिपरत्वस्य वाक्यस्याश्रवणीयम् नचाविहितमंगंभवतीतिन्यायात् । ततश्च पुत्रप्रतिग्रहाय भर्त्र
नुज्ञांस्वीकुर्यादिति विधिर्यमधिकारिणं प्रवर्तयन्नियमविधिनामापद्यते यश्च विधिविषये समर्थस्तमेवावगाहत इति नंसधवां प्रत्येवतस्य प्रवृत्तिः तस्या=
मेव नियमोपजीव्यपाक्षिकप्राप्तेःसंभवात् तथैवानुज्ञास्वीकारस्यशक्यत्वाच्च स्वीकृतेहि नैव विशेषणं नियमविधित्वलाघवानुरोधेनैव विशेषविष
यत्वमुपांशुयजुषेत्यत्र द्वितीये एवंच यथा पक्षांतं कर्म निर्वर्त्य वैश्वदेवंच साग्निकः पिंडयज्ञंततः कुर्यात्ततोन्वाहार्यकंबुध इति वचसा वैश्वदेवाधिकृतसा ४४
ग्निकंप्रतिपिंडयज्ञांगत्वेन वैश्वदेवोत्तरकालतारूपमनुवादेयगुणनियमवत्तापिंड्येष्टाद्यविभक्ततया नदधिकृतसाग्निकस्य पिंडयज्ञाधिकारोनव्याव

र्तते। तथासधवांप्रत्युक्तनियमंकुर्वतापिशास्त्रेणविधवायाः पुत्रप्रतिग्रहेधिकारोनव्यावर्त्यतेनचानुज्ञारूपोगुणोनुपादेयोयेननापुत्रस्यलोकोस्ती-
त्यादिवचनेनावश्यकर्तव्येपिसायंकालादिवदधिकारमवाच्छिंद्यादितिसुधीभिरेवालोचनीयम्। अथांगत्वप्रतिज्ञांपरित्यज्यापिभर्त्रनुज्ञारहितांप्रति
प्रतिग्रहनिषेधःक्रियतइत्युच्यते तथापिनविधवाया अधिकारोव्यावर्त्तयितुंशक्यते अनुज्ञाशब्दोहि पुमभिप्रायवचनोधीष्टादिशब्दवत्। एवंचजी
वतोभर्त्तुस्तादृशाभिप्रायंतज्जीवनदशायांतन्मरणोत्तरंवाज्ञातवत्याःकथंनाधिकारः। त्वयापुत्रःस्वीकर्त्तव्यइतिशब्दंप्रयुज्यभर्तरिमृतेतुविधवा
याःक्रियमाणंपुत्रस्वीकरणंभर्त्रनुज्ञयैवकृतंभवतीतिस्फुटम्। ब्राह्मणाःसंस्थापयतमेयज्ञमित्युक्त्वाहवनीयंप्रविष्टेयजमानेऋत्विग्भिःक्रियमाणे
सर्वस्वारसयनस्ययजमानाज्ञातत्ववत् वस्तुतस्तुनापुत्रस्यलोकोस्तीत्यादिशास्त्रेण पुत्राकरणस्यदोषहेतुत्वेभर्त्रनुज्ञारहितांप्रति पुत्राकरणाभ्य
नुज्ञापरमदःशास्त्रंनतुनिषेधपरंशास्त्रप्राप्तनिषेधस्यान्याय्यत्वात् पर्युदासलक्षणाप्रसंगादितिसुधीभिरूह्यम्। नचनस्वातंत्र्यंक्वचित्स्त्रि
याइत्यभावेज्ञातयइतिचभर्त्रभावेज्ञातिपरतंत्रत्वात् नापुत्रायाविधवायाअधिकारःपुत्रप्रतिग्रहेसित्स्यतीतिशंकितुमप्यर्हम्। रक्षेत्कन्यांपिता
वित्तांपतिःपुत्रादिवार्धके अभावेज्ञातयस्तेषांनस्वातंत्र्यंक्वचित्स्त्रियाइतियाज्ञवल्क्यवचस्तद्व्याख्यानोपक्रमेच मिताक्षराकारेणात्तांपा
णिग्रहणात्प्राक्पिताकन्यांअकार्यकरणाद्रक्षेदिति एवंचनिषिद्धाचरणात् स्त्रीनिवर्तनेतत्तदवस्थायांतत्तदधिकारइतिवचनस्वरसाद्व्या-
ख्यानाच्चप्रतीयतेनतुविहिताचरणप्रतिबंधेपि नचनित्यकाम्यव्रताद्याचरणेज्ञातिपारतंत्र्यकृतोविधवानामधिकारप्रतिबंधःक्वचिद्दृष्टःकेर-

पिशिष्टैर्व्यवह्रीयते पक्षद्वयावसानेतुराजाभर्त्तास्त्रियाइतिमिताक्षरोदाहृतवचनेनचतदुक्तरीत्याज्ञातिरहितानांविधवानांराजाज्ञांविनाव्रतादावधिकाराभावःस्यात् नचव्रतादेःपुत्रप्रतिग्रहेकश्चिद्विशेषइतिमहत्पाण्डित्यमाविष्कृतंधर्मशास्त्राभिज्ञानशून्यैः नचप्रतिग्रहमंत्राभावेनाधिकाराभावोक्तिरपिघटते अनुज्ञायांसत्यामिवासत्यामपितस्यामुक्तरीत्याधिकारनिर्णयेरथकारवन्मंत्राध्ययनकल्पनासंभवात् एतेनानुज्ञायांसत्याममंत्रकःप्रतिग्रहइतिनिरस्तम् तस्माद्विधवायाअपिस्वीकृतःपुत्रोवृत्तिधनभाक्भवत्येवेतितादृशब्राह्मणस्यवृत्तिप्रतिबंधंकुर्वतःस्वस्यैवानर्थाययतते योब्राह्मणस्यतुप्रतिकूलंसमाचरेत् विट्भुजांतुकृमीणांस्यादेकःसंवत्सरान्बहूनितिशास्त्रादित्यलंपल्लवितेन। चूडादिसंस्कारेषुकृतेषुअकृतेषुवापंचमवर्षात्प्रागूर्ध्वंचदत्तकोग्राह्यः यत्तु अकृतसंस्कारएवापूर्णपंचवर्षएवदत्तकःस्वीकार्यः दत्तकाद्याअपितनयानिजगोत्रेणसंस्कृताः आयांतिपुत्रतांसम्यक्अन्यबीजसमुद्भवाः पितुर्गोत्रेणयःपुत्रःसंस्कृतःपृथिवीपते आचूडांतंनपुत्रःसपुत्रतांयातिचान्यतः चूडाद्यायदिसंस्कारानिजगोत्रेणवैकृताः दत्ताद्यास्तनयास्तेस्युरन्यथादासतोच्यते ऊर्ध्वंतुपंचमाद्वर्षान्नदत्ताद्याःसुतानृप गृहीत्वापंचवर्षीयंपुत्रेष्टिंप्रथमंचरेत् पौनर्भवंतुतनयंजातमात्रंसमानयेत् कृत्वापौनर्भवष्टोमंजातमात्रस्यतस्यवै सर्वांस्तुकुर्यात्संस्कारान्जातकर्मादिकान्नरः कृतेपौनर्भवष्टोमेसुतःपौनर्भवःस्मृतइतिकालिकापुराणादिति तन्न एषांवचसांबहुषुकालिकापुराणपुस्तकेष्वदर्शनान्निर्मूलत्वादितिकेचित् ४५
अन्येतुसमूलत्वेपि आद्यश्लोकत्रयस्यासगोत्रदत्तकविषयत्वात्तस्याय पठितत्वेनांत्यश्लोकस्यापितद्विषयत्वमेवोचितं अतःसगोत्रस्यदत्तक

स्यनायंनियमइतिपरिणीतोपिदत्तकोभवेदित्याहुः वस्तुतस्तुनासगोत्रेष्वप्युपनयनांतसंस्कारोत्तरंदत्तकत्वसामान्यनिषेधःकर्तुंशक्यःपुराणवचोभिर्वैदिकलिंगविरुद्धस्मृतिवचसांप्रामाण्यसंभवस्यबलाबलाधिकरणवार्त्तिककरणकसिद्धत्वात् उक्तपौराणिकवाक्यानांचबह्वृचब्राह्मणविरोधात् तथाहिदत्ताद्याइतिताक्त्रिमादीनामपिग्रहणंइतिनिर्विवादं ततश्चसगोत्रेणसंस्कृतःस्वयंदत्तोपिपुत्रोनभवतीतिप्रतीयते ब्राह्मणेचशुनःशेपोविश्वामित्रपुत्रःस्वयमभवदितिस्फुटमुक्तम् अथहशुनःशेपोविश्वामित्रस्यांकमाससादसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिर्ऋषेपुनर्मेपुत्रंदेहीतिनेतिहोवाचविश्वामित्रोदेवावाइमंमत्थमरासतेतिसहदेवरातोवैश्वामित्रआसेति अथभाष्यं शुनःशेपइत्यूर्ध्वंकस्यपुत्रोस्त्वितिविचारेसतितदीयेच्छैवनियामिकेतिमहर्षीणांवचःश्रुत्वाशुनःशेपःस्वेच्छयाविश्वामित्रपुत्रत्वमंगीकृत्यसहासादनीयमंकमाससादेतिनचासावनुपनीतःतादृशस्यवेदाध्ययनसंभवात् अनधीतवेदस्यचवैदिकमंत्रकरणकप्रजापत्यादिस्तुतौप्रवृत्त्ययोगात् इदंदत्तस्कवर्णरथप्रतिग्रहेसमंत्रकेप्रवृत्त्ययोगाच्चश्रूयतेचैषा तस्माइंद्रस्तूयमानःप्रीतोमनसाहिरण्यरथंददौतमेतयाप्रतीयायशश्वदिंद्र इतीति प्रतीयायप्रतिजग्राहेतिव्याख्यातंभाष्ये अतःपौराणवचसांसमूलत्वेपीत्थंयोजना अन्यबीजसमुद्भवाइतिदत्ताद्यास्तनयाजातकर्मप्रभृतिभिःसंस्कारैर्निजगोत्रेणचेत्संस्कृताभवेयुः तदैवप्रतिग्रहीतुःसम्यक्पुत्रतांयांति सम्यक्त्वंचसमानगोत्रत्वविशिष्टमसाधारण्यंतत्रयद्यपिजातकर्मादिषुसाक्षाद्गोत्राद्विनियोगान्नश्रूयते तथापितदंतभूतंवृद्धिश्राद्धधारकोगोत्रसंबंधोबोध्यते चूडा

यांतुसाक्षादेवतत्संबंधः तत्तद्गोत्रिणंप्रतिआर्षेयसंख्ययाशिखाकरणविधानात् शिखा अपिचकर्तव्याःकुमारस्यार्षसंख्ययेति अतएवद्वितीयवचो
ष्यन्यतइतितसिल्प्रत्ययंषष्ठ्यर्थेस्वीकृत्यचकारंचावधारणार्थमंगीकृत्येत्थंयोज्यम् आचूडांतंजनकगोत्रेणयःसंस्कृतःसप्रतिग्रहीतुःपुत्रोभवन्नपि
नान्यस्यैवपुत्रतांयातिकिंतुद्व्यामुष्यायणोद्विगोत्रोभवतीतितथाचूडायाःप्राक्संस्कारेषुपितृगोत्रेणकृतेष्वपिचूडाप्रभृतिसंस्काराःप्रतिग्रहीत्रानिज
गोत्रेणचेत्कृतास्तदादत्ताद्यास्तेतनयानिजगोत्रेणकृताःस्युः अन्यथातु अदासतांदासवैलक्षण्यंरिक्थग्राहित्वादिनाभवति नतुस्वासाधारणगोत्र
त्वमित्यर्थकेनतृतीयवचनेनापिचूडादिसंस्काराणांनिजगोत्रानुष्ठानस्यैकगोत्रताप्रापकत्वेनतात्पर्यंचूडाद्यग्रहणाच्च तत्पूर्वसंस्कारेषुजनकगोत्रेण
कृतेष्वपिसंस्काराःप्रतिग्रहीतृगोत्रेणचेज्जाताः तदाद्व्यामुष्यायणत्वेपिनद्विगोत्रत्वम् किंतुप्रतिगृहीतृगोत्रत्वमेवेत्युक्तंभवति यथाचप्रतिगृही
तृगोत्रेणचूडाकर्मतःसमानगोत्रत्वप्रापकं तथातद्गोत्रेणतच्छाखोक्तविधिनोपनयनंतत्समानशाखीयत्वस्यापिप्रापकंभवति यथाहवसिष्ठःअन्यशा-
खोद्भवोदत्तःपुत्रश्चैवोपनायितःस्वगोत्रेणस्वगृह्योक्तविधिनास्वस्वशाखभागितिति यत्तूर्ध्वंत्वित्यादिश्लोकार्धंतन्नस्वतंत्रनिषेधपरं उत्तरार्धगतपुत्रेष्टि
विधिनावाक्यभेदापत्तेः किंतु अनाहुतिजतिलाश्चगवेधुकाश्चेत्यस्यपयोहोमविधिशेषवत्पुत्रेष्टिविधिशेषत्वमस्यबोध्यं पुत्रेष्टिरुक्ताग्नयेपुत्रवतेपु
रोडाशमष्टाकपालंइंद्रायपुत्रिणेपुरोडाशमेकादशकपालंप्रजाकामोग्निरेवास्मैप्रजांप्रजनयतिवृद्धामिंद्रःप्रयच्छतीतिप्रसिद्धा प्रथमंचरेदितिसं
स्कारेभ्यःप्रथममित्यर्थः तथान्वारंभणीयायाआरंभयोग्यतार्थत्ववत् पुत्रेष्टेःसंस्कारयोग्यतार्थत्वप्रतीतेःतादृशसंततावेवपुत्रेष्ट्यपेक्षानतुद्व्यामुष्यायणेऽपि

सिद्धम् एवंपौनर्भवेपौनर्भवस्तोमाख्यसोमयागस्यापिसंस्कारयोग्यतासिद्धिद्वारानादृशसंततावेवोपयोगोबोध्यः अनाहिताग्नीनांतुपुत्रेष्ट्य-
संभवात्पुरोडाशस्थानेचरुःकार्यो यआहिताग्नेःपुरोडाशास्तेनाहिताग्नेश्चरवइतिशास्त्रात् अतःसंस्कारोपिपंचवर्षाधिकबालोपिदत्तकोप्र
वर्तीतिसिद्धम् इतिग्राह्याग्राह्यविवेकः कथंग्राह्यइत्यपेक्षायामाहशौनकः शौनकोहंप्रवक्ष्यामिपुत्रसंग्रहमुत्तमम् वंध्यावा
मृतपुत्रावापुत्रार्थंसमुपोष्यच वाससीकुंडलेछत्रमुष्णीषंचांगुलीयकम् आचार्यंधर्मसंयुक्तंवैष्णवंवेदपारगम् बर्हिःकुशमयंचैवपालाशंचे
ध्ममेवच एतान्याहृत्यबंधूंश्चज्ञातीनाहूययत्नतः बंधूंश्चान्नेनसंपूज्यब्राह्मणांश्चविशेषतः अग्न्याधानादियत्तंत्रंकृत्वाज्योत्सवनांतकम्
दातुःसमक्षंगत्वातुपुत्रंदेहीतियाचयेत् दानेसमर्थोदातास्मैयेयज्ञेनेतिपंचभिः देवस्यत्वेतिमंत्रेणहस्ताभ्यांप्रतिगृह्यच अंगादंगेत्यृचं
जप्त्वाचाघ्रायशिशुंमूर्धनि वस्त्रादिभिरलंकृत्यछत्रछायागतंशिशुम् नृत्यगीतैश्चवाद्यैश्चस्वस्तिशब्दैश्चसंयुतः गृहमेत्येध्ममाधायचरुं
हुत्वाविधानतः यस्त्वाहृदेतिद्वाभ्यांचतुभ्यमग्रेत्यृचैकया सोमोददादित्येताभिःप्रत्यृचंपंचभिस्तथा स्विष्टकृतादिशेषंचकृत्वाहोमं
समापयेत् ब्राह्मणानांसपिंडेषुकर्तव्यःपुत्रसंग्रहः तदलाभेसपिंडेषुअन्यत्रतुनकारयेत् क्षत्रियाणांस्वजातौवैगुरुगोत्रसमेपिवा वै
श्यानांवैश्यजातेषुशूद्राणांशूद्रजातिषु सर्वेषांचैववर्णानांजातिष्वेवनचान्यतः दौहित्रंभागिनेयंवाशूद्राणांचापिदापयेत् नैकपुत्रेण-
कर्तव्यंपुत्रदानंकदाचन बहुपुत्रेणकर्तव्यंपुत्रदानंप्रयत्नतः दक्षिणांगुरवेदद्याद्यथाशक्तिद्विजोत्तमः नृपोराष्ट्रार्द्धमेवापिवैश्योस्त्रशतद्व

यम् शूद्रः सर्वस्वमेवापि अशक्तश्चेद्यथाबलमिति पंचभिरित्यनंतरंदद्यादितिशेषः द्वाभ्यामिति द्वाभ्यामृग्भ्यांद्वे आहुतीइतिकेचित्
तन्न वक्ष्यमाणबौधायनसूत्रैकमूलत्वप्रयुक्तलाघवलिप्सयाएकस्याएवाहुतेःस्वीकर्तुमुचितत्वात् अयंचपुत्रप्रतिग्रहविधिःबह्वृचविष
यो बह्वृचगृह्यप्रतिपादकत्वाच्छौनकस्य यजुर्वेदिनांतुपुत्रप्रतिग्रहमाहबौधायनः पुत्रप्रतिग्रहंव्याख्यास्यामः शोणितशुक्रसंभवोमातृ
पितृनिमित्तकस्तस्य प्रदानपरित्यागविक्रयेषुमातापितरौप्रभवतोनत्वेकंपुत्रंदद्यात्प्रतिगृण्हीयाद्वासहिसंतानायपूर्वेषांनस्त्रीपुत्रंदद्यात्प्रतिगृ-
ण्हीयाद्वान्यत्रानुज्ञानाद्भर्तुः प्रतिग्रहीष्यन्नुपकल्पयतेद्वेवाससीद्वेकुंडलेअंगुलीयकंचाचार्यंचवेदपारगंकुशमयंबर्हिःपर्णमयमिध्ममित्यथ
बंधूनाहूयमध्येराजनिचावेद्यपरिषदिवागारमध्येब्राह्मणानन्नेनपरिविष्यपुण्याहंस्वस्त्यृद्धिमितिवाचयित्वाथदेवयजमानोल्लेखनप्रभृत्याप्र
णीताभ्यःकृत्वादातुःसमक्षंगत्वापुत्रंमेदेहीतिभिक्षेतददामीतीतर अतोहंपरिगृण्हामिधर्मायत्वागृण्हामिसंतत्यैत्वागृण्हामीत्यथैनंवस्त्रकुंडला
भ्यामंगुलीयकेनचालंकृत्यपरिधानप्रभृत्यग्निमुखान्तंकृत्वापक्वान्नंजुहोतियस्त्वाहृदाकीरिणामन्यमानइतिपुरोनुवाक्यामनूच्ययस्मैत्वंसुकृ
तेजातवेदइतियाज्ययाजुहोत्यथव्याहृतीर्हुत्वास्विष्टकृत्प्रभृतिसिद्धमाधेनुवरप्रदानाद्दक्षिणांददात्येवंतेवाससीपरिधायएतेकुंडलेएतच्चांगु-
लीयकम् यद्येवंकृत्वौरसःपुत्रउत्पद्यतेतुरीयभागेप्रभवतीतिहस्माहबौधायनइति अंगुलीयकमित्यनंतरमनुषक्तेनददातीत्यनेनकुंडलां ४७
गुलीयदानंगृहीतंप्रतिविधीयते प्रभवतइतिमातापित्रोरेवदानाधिकारइत्याशयः मध्यइति बंधुसमक्षंराजन्यावेदनमित्याशयः प्रभव

तीतितुरीयभागमेवलभतेइत्याशयः अथबह्वृचाधिकारिकः शौनकोक्तरीत्यापुत्रप्रतिग्रहप्रयोगः पूर्वेद्युःकृतोपवासः वाससीकुंडलेछत्रमु-
ष्णीषंचांगुलीयकम् आचार्यंधर्मसंयुक्तंवैष्णवंवेदपारगम् बर्हिःकुशमयंचैवमिध्मंपालाशमेवच एतान्याहृत्यबंधूंश्चज्ञातीनाहूययत्नतः
पवित्रपाणिःप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यममाप्रजत्वप्रयुक्तपैतृकऋणापाकरणापुंनामनरकत्राणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंशौनकोक्तविधि
नापुत्रप्रतिग्रहंकरिष्येतदंगत्वेनस्वस्तिपुण्याहवाचनमाचार्यस्यमधुपर्केणार्हणंविष्णुपूजनंबंधुवर्गब्राह्मणेभ्योन्नदानंचकरिष्ये तदादौनि-
र्विघ्नतासिद्ध्यर्थंगणपतिपूजनंकरिष्येइतिसंकल्प्यवरणांतंकृत्वामधुपर्कांतेपितृणांकुलदेवतानांगुरूणांचप्रीत्यर्थंब्राह्मणान्बंधूंश्चभोज य-
त् ततआचार्यःदेशकालौसंकीर्त्ययजमानानुज्ञयापुत्रप्रतिग्रहांगत्वेनविहितहोमंकरिष्येइतिसंकल्प्य अग्निप्रतिष्ठापनांतंकृत्वान्वाधानं-
कुर्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यंते अत्रप्रधानमृसकृदग्निंषड्वारंसूर्यंसावित्रींचवरुणाग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंचाज्येनशेषेणस्विष्टकृतमित्यादि-
अष्टाविंशतिमुष्टीन्तूष्णींनिरूप्यतावत्कृत्वःप्रोक्ष्यआज्योत्पवनांतंकृत्वाब्राह्मणैःसहदातुःसमक्षंगच्छेत् दातारंप्रत्यस्मैपुत्रंदेहीतिब्राह्मणद्वा
रायाञ्चांकारयेत् ततोदाताआचम्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंपुत्रदानंकरिष्येइतिसंकल्प्य गणपतिंसंपूज्ययथा-
शक्तिचंदनादिनाप्रतिगृहीतारंसंपूज्य येयज्ञेतिपंचानांनाभानेदिष्ठोमानवऋषिःविश्वेदेवादेवता आद्याश्चतस्रस्त्रिष्टुभः पंचम्यनुष्टुप् पुत्र
दानेविनियोगः ॐ येयज्ञेनदक्षिणयासमक्ता॰ ऋच॰५ इत्यंतेइमंपुत्रंतवपैतृकऋणापाकरणपुंनामनरकत्राणसिद्ध्यर्थंआत्मनश्चश्रीपरमे

श्वरप्रीत्यर्थंतुभ्यमहंसंप्रददेनममप्रतिगृण्हातुपुत्रंभवानित्युक्तेप्रतिगृहीतृहस्तेसाक्षतंजलंक्षिपेत् ततःप्रतिगृहीतादेवस्यत्वेतिमंत्रेणहस्तद्वये
नप्रतिगृह्यस्वांकेउपवेश्य अंगादंगादिति शिशुमूर्धनिआजिघ्रेत् ततोयुवंवस्त्राणीतिवस्त्रंपरिधाप्यतूष्णींमुष्णीषंबध्वाकुंकुमादिनाति
लकंकृत्वाहिरण्यमूपइत्यादिनाकुंडलाभ्यामलंकृत्यछत्रेणाच्छादितंबालंनृत्यगीतवाद्यैःस्वस्तिनोमिमीतामित्यादिमंत्रैश्चगृहमानीयहस्तौपा
दौप्रक्षाल्याचम्य अग्नेःपश्चिमतोमातुरुत्संगेस्वदक्षिणतोबालमुपवेश्यआचार्यदक्षिणतःस्वयमुपविशेत् ततआचार्योबर्हिरास्तरणाद्याघार-
भागांतंकुर्यात् ततश्चरुमवदानविधिनाऽवदाय यस्त्वाहृदाकीरिणेतिद्वयोरात्रेयोवसुश्रुतऋषिःअग्निर्देवतात्रिष्टुप्छंदः पुत्रप्रतिग्रहांगहोमे
वि॰ॐ यस्त्वाहृदाकीरिणा॰२ ऋग्द्वयंक्रमेणपठित्वास्वाहेतिजुहुयात् यजमानःअग्नयइदं॰ पुनरवदाय॰ तुभ्यमग्रइतिमंत्रस्यसूर्यासावित्रीसू
र्यासावित्र्यनुष्टुप् पुत्रप्रतिग्रहांगहोमे॰ ॐ तुभ्यमग्रेपर्यवहन्॰ स्वाहासूर्यासावित्र्याइदं॰१ पुनरवदाय सोमोददद्दिति पंचानांसूर्यासावित्री
ऋषिःसूर्यासावित्रीदेवता आद्येद्वेअनुष्टुभौ तृतीयाजगती चतुर्थीत्रिष्टुप् पंचम्यनुष्टुप् पुत्रप्रतिग्रहांगहोमे॰ ॐ सोमोददद्गंधर्वाय॰ ऋचः॰५पुनः
पुनरवदायपंचभिर्जुहुयात् सर्वत्रसूर्यासावित्र्याइतित्यागः ततोव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिराज्यंहुत्वास्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यआचार्याय
धेनुंदद्यात् दशत्रीन्वाब्राह्मणान्भोजयेत् कर्मणःसंपूर्णतांवाचयित्वाईश्वरार्पणंकुर्वीतेतिशौनकोक्तपुत्रप्रतिग्रहप्रयोगः एवंयजुर्वे-
दि कर्तृकोबोधायनोक्तरीत्याप्रयोगोबोद्धव्यः ततःप्रागसंस्कृतस्यस्वस्तिवाचनंनांदीश्राद्धादिपूर्वकंजातकर्मादिसंस्कारान्कारयेदिति ४८

विशेष: अथदत्तकस्यविवाहाद्युपयोगिगोत्रादिनिर्णय: तत्रयश्चप्रतिग्रहीत्राजातकर्मादिभिश्चूडादिभिर्वासंस्कृतस्तदेकगोत्र:
एतमभिप्रेत्यैवगोत्ररिक्थेजनयितुर्नभजेदंतिम:कृतइतिशास्त्रमपिप्रवृत्तम् एतदन्यस्तुप्रतिगृहीत्रोपनयमात्रसंस्कृतस्तदुत्तर:प्रतिग्र
हीतोवादेवरातवद्द्विगोत्रएवेतिव्यवस्थाप्रागवादि तथाप्येषाव्यवस्थाअभिवादनश्राद्धादिगतगोत्रनिर्देशार्था विवाहेतुदत्तकमात्रेण-
बीजि प्रतिग्रहीत्रो:पित्रोर्गोत्रप्रवरवर्जनंकार्यम् प्रवरमंजर्यादिनिबंधेषुतन्निषेधोक्ते: इतिगोत्रनिर्णय: गोतम: ऊर्ध्वंसप्तमात्
पितृबंधुभ्योबीजिनश्च मातृबंधुभ्य:पंचमादिति उक्तेन्च वसुदेवांगजाताच्चकौंतेयस्यविरुध्यतइतिवार्त्तिकव्याख्यावसरेन्यायसु
धाकृतादत्तकविषयमेतदित्यंगीकृत्यकुंत्याजनककुलेसाप्तपुरुषंसापिंड्यमितिव्याख्यातंतद्विषयत्वेनैवसापिंड्यंमीमांसायाम् अत:
कुलद्वयेपिसाप्तपुरुषंसापिंड्यंप्रतीयते पैठीनसिस्तु त्रीन्मातृत:पंचपितृत:सप्तपुरुषानतीत्यउद्वहेदित्याह व्याख्यातमेतदपरार्के
दत्तकादिपुत्रान्पितृपक्षतोनिवृत्तपिंडगोत्रार्षेयान्प्रत्येतदुच्यतेपंचपितृतइतीति अतश्चप्रतिग्रहीतृकुलेसाप्तपुरुषंसापिंड्यंप्रतीयतेप्रतिग्रही
तृमातृपितृककुलयोस्त्रिपुरुषंसापिंड्यमितिप्राञ्च: अथात्रव्यवस्थोक्तसापिंड्यदीपिकायांदत्तक्रीतादीनांजनकगोत्रेणोपनयनेकृतेजन
ककुलेसाप्तपुरुषंसापिंड्यंप्रतिग्रहीतृमातृपितृकुलेनिर्वाप्यपिंडलक्षणंत्रिपुरुषंसापिंड्यंप्रतिग्रहीतृगोत्रेणोपनयनेतत्कुलेसाप्तपुरुषमिति
उपनयनमात्रेकृतेपंचपुरुषं जातकर्माद्युपनयनांतेकृतेसाप्तपुरुषमिति पैठीनसीवच:साफल्यायव्याख्येयम् नकेवलंदत्तकस्यपरि-

णयनार्थमेवैषसापिंड्योपन्यासः किंतुतत्संततेस्तत्पित्रादिकुलोत्पन्नैःसहसंबंधसंभवनिर्णयार्थमपि अन्यथापार्थक्यमद्वयोरदत्तकयोः
संबंधासंभवशंकाया अनार्यकृमद्वयोरदत्तकयोःसंबंधासंभवशंकायाआचार्यकर्तृकोपन्यासस्यतदुपपत्त्यैकृधायांगौतमीयउपंन्यासस्या
लग्नकतापत्तेः यादृशदत्तकस्ययथासापिंड्यमुक्तंतत्संततेरपितथैवतद्बोध्यम् अतएवयन्मदनपारिजातोक्तम् दत्तपुत्र्याःसुतस्यमातुःप्र
तिग्रहीतृमातुःकुलेत्रिपुरुषंसापिंड्यं दत्तकपुत्रकृतस्यस्वजनककुलेपंचपुरुषमितितदपिपूर्वोक्तरीत्यादत्तकविशेषसंततिविषयत्वेनव्याख्ये
यम् इतिसापिंड्यनिर्णयः दत्तकपुत्रस्यजन्ममरणयोःपूर्वापरपित्रोस्त्रिरात्रम् सपिंडानामेकाहम् यद्यपिसपिंडःपुत्रीकृतः परपूर्वाकृ
भार्याकृपुत्रेषुकृतकेषुच भर्तृपित्रोस्त्रिरात्रंस्यादेकाहस्तुसपिंडगइतिमाधवीयेहारीतवचनात् बैजिकादभिसंबंधादनुरुंध्यादघंत्र्यमिति
तादृशदत्तकेनपित्रादिमरणेत्रिरात्रंकार्यम् दत्तकश्चस्वयंदत्तःकृत्रिमःक्रीतएवच सूतकेमृतकेचैवत्र्यहाशौचस्यभागिनइतिशुद्धितत्वेब्राह्मण
वचनात् सपिंडस्यपुत्रीकरणेसपिंडमरणादिनिमित्तंदत्तकस्यतन्मरणादिनिमित्तंसपिंडानांदशरात्रमेवनिर्विवादंसापिंड्यंचपूर्वोक्तरीत्याव्यवस्थि
तमाशौचहेतुः इत्याशौचनिर्णयः धनस्वामिनिमृतेतदीयपत्नीदुहित्रादिषुसत्स्वपिदत्तकपुत्रएवरिक्थंलभते द्वादशविधपुत्राभावेपत्नीदु
हितरश्चेत्यादिनापत्न्यादीनांरिक्थग्रहणाधिकारप्रतिपादनात् पश्चादुत्पन्नौरसेसतितुतदीयंचतुर्थांशंलभतेपूर्वोदाहृतबोधायनसूत्रात् ५९
विधानमालायांतुदत्तपुत्रेयदाजातेकदाचित्त्वौरसोभवेत् पितुर्वित्तस्यसर्वस्यभवेतांसमभागिनौ अविधानेविधानेवापरिप्राप्नोतिनंदनः

विवाहविधिनाभाजंकुर्यान्न धनभाजनं तस्मिन्जातेकृतेदत्तेनकृतेचविधानके तत्सर्वस्यैववित्तस्यसस्वामीपितुरंजसा जातेष्वन्येषुपुत्रेषु
दत्तपुत्रपरिग्रहात् पिताचेद्विभजेद्दत्तंनैवासौज्येष्ठभाग्भवेदिति जातेउपनयनांतजातकर्मादिसंस्कारविशिष्टतयानिष्पद्यतइत्यर्थः तादृश
संस्कारालाभेत्वाहविधानमिति अविधानेसंस्कारविध्यलाभः नंदनः प्रकरणाद्दत्तपुत्रःविधानेसति पूर्वश्लोकरीत्या धनलाभमभिप्रेत्यावि-
धानपक्षे आह विधानेसतितस्मिन्नौरसे दत्तविषयेसंस्कारविधानेनकृतेस औरसःपरिग्रहात् अनंतरमितिशेषः ततश्चप्रतिग्रहीत्रोपनयनां
तसंस्कारसंस्कृतस्यौरससमानांशभागित्वंदत्तकस्यतत्कर्तृकसकलतदंतसंस्काररहितस्यतुविवाहमात्रलाभोनान्यधनलाभः सत्यौरसेक-
तिपयसंस्कारलाभेचतुर्थांशलाभइतिव्यवस्थेतिदायादनिर्णयः दत्तकपुत्र्याअपिस्वीकारउक्तविधिनाकार्यः वक्ष्यामिपुत्रसंग्रहमित्या
दिगतपुत्रपदस्यपुमान्पुत्रइत्यादिवैदिकप्रयोगमूलके नहृत्तिकृदुक्तन्यायेनपुत्रीसाधारण्यात् दानप्रतिग्रहविधिषुउद्देश्यविशेषपुंस्त्वाविव
क्षायाश्चइतिहासपुराणेषुकुंत्यादत्तकत्वोक्तेश्चपत्न्यभावेसारिक्थंलभतेदुहितृत्वात् मतांसंतोषसित्यर्थमितिदत्तकदीधितिः अकार्यनं
तदेवेनतेननस्यमुदेस्तुसा इतिश्रीमदापदेवसूनुनाअनंतदेवनकृतसंस्कारकौस्तुभेदत्तकविधिः अथगर्भिण्यागर्भस्रावहरणंमहार्ण
वे वायुपुराणे यज्ञोपवीतंकुर्वीतकांचनंतुस्वशक्तितः अत्यंतवर्णयुक्तंचराजतंचोत्तरीयकम् पलार्द्धेनतदर्द्धेनतदर्द्धेनाथवापुनः ग्रंथि-
प्रदेशेदेयंतुमौक्तिकंवज्रमेवच प्रक्षाल्यपंचगव्येनगायत्र्यानाम्रभाजने द्रोणप्रमाणंतस्मिंस्तु निक्षिपेद्दधिमध्यतः आज्यस्योपरिसं

स्याप्यसूपवीतंस्रूपूजितम् गंधपुष्पाक्षतैर्धूपैर्नैवेद्यैरपिभक्तितः ततोब्राह्मणमाहूयहोमंतत्रचकारयेत् तिलैराज्येनमधुनामिश्रैरष्टोत्तरंशात
म् तस्मैहुतवतेदेयंवस्त्राद्यैःपूजितायतु मंत्रेणानेनविधिवत्प्राङ्मुखायोपवीतकम् मंत्रः उपवीतंपरिमितंब्रह्मणाविधृतंपुरा भवनोकास्य
दानेनगर्भसंधारयेत्यहम् धनान्यपिब्राह्मणेभ्यस्तस्मिन्कालेप्रदापयेत् अनुव्रज्यातथाकार्याप्रणिपत्यक्षमापयेत् गर्भस्रावकराद्दोषादेवं
कृत्वाविमुच्यतइति अत्यंतवर्णयुक्तमुत्कृष्टम् एतच्चकांचनराजताभ्यांसंबध्यते यज्ञोपवीतग्रंथौमौक्तिकंउत्तरीयग्रंथौवज्रम् गायत्र्येत्यस्यप्र
क्षाल्येत्यनेनान्वयः तस्मिन्मध्यभागेद्रोणप्रमाणंदधिनिक्षिप्यतस्यमध्येद्रोणमाज्यंनिक्षिपेत् प्रस्थमाढकंद्रोणंचखारिकाचेतिद्रोणपरिमा-
णम् तस्मिन्नाज्येशोभनमुपवीतंसोत्तरीयंविन्यस्यगंधाद्युपचारैःपूजितंकुर्यादितिशेषः आज्यस्यद्रोणपरिमाणासंभवेशक्त्यनुसारिप्रमाणं
मंत्रपूजायांगायत्र्यैव होमेतुव्याहृतयोगायत्रीवा स्त्र्यधिकारंचेदंकर्मेतिमहार्णवः अतःपूजांभर्ताकुर्यात् तदभावेब्राह्मणःकुर्यात् होमंतुब्रा-
ह्मणएव त्यागंभर्ता तदभावेस्त्र्येवकुर्यात् आज्यमधुमिश्रैस्तिलैरष्टोत्तरशतमाहुतयः प्रधानंपूर्वोत्तरंतंत्रंस्वगृह्योक्तंकार्यम् होमांतेब्राह्मणपू
जावस्त्रादिभिःकार्या ततोब्राह्मणायप्राङ्मुखायोदङ्मुखाधिकारिणीमंत्रेणादानंकुर्यात् विधिरितिपात्रस्यनामगोत्रोच्चारणादिगर्भस्रावविधा
नदोषपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं इतिफलसंकीर्तनंपात्रेणसावित्र्यादिपाठोयथाशक्तिदक्षिणादानंचेतिप्राप्यते मंत्रोनौकादुःखतरणोपाय-
भूताभवेत्यर्थः ततोब्राह्मणेभ्योयथाशक्तिदक्षिणांदत्वोपवीतप्रतिग्रहीतुरनुव्रज्य प्रणिपातक्षमापनानिकृत्वायथाशक्तिब्राह्मणान्भोजयित्वेश्वरा

र्पणंकुर्यादिति अत्रचस्त्रवद्गर्भाभवेत्सातुबालकंहंतियाविषैरितिमहार्णवोदाहृतवृत्स्थगौतमवचनोक्तनिदानभूतबालहत्यांकृत्वैतत्कार्यंसूर्या
रुणसंवादेस्रवद्गर्भंप्रकृत्य श्रीअरुणउवाच प्रायश्चित्तंकथं स्वामिन्सत्यंवदममाग्रतः श्रीसूर्यउवाच एकवासोविधिंचैवकुर्याच्च
विधिवत्ततः चंद्रसूर्योपरागेतुस्वर्णधेनुंप्रदापयेत् ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्प्राजापत्यचतुष्टयम् सारस्वतजपंलक्षंदशांशहोमसंयुतम् श्रवणंह
रिवंशस्यएकचित्तेनमानद शतपत्रैःशिवंपूज्यषण्मासाद्रविवासरे कलशंताम्रमयंचैवघृतेनपरिपूरितम् दातव्यंब्राह्मणेचैवसर्वकार्यार्थसि
द्धये एवंकृतेवैननेयगर्भोनिश्चलतांव्रजेद्इति अथानपत्यत्वहरम् शातातपः विप्ररत्नायहारीतः सौनपत्यःप्रजायते तेनकार्योविशुत्य
र्थंमहारुद्रजपादिकम् आदिपदाद्ब्राह्मणोद्वाहनहरिवंशश्रवणे मृतवत्सादिकःसर्वोविधिरत्रविधीयते दशांशहोमःकर्तव्यःपालाशेनयथा
विधि दशांशोमह्यरुद्रस्य अथमृतपुत्रहरम् हंतिवैकालिकंस्त्रमंत्वसंजातंचमूलजम् तेनसाजायतेवंध्यामृतवत्साचनारिकी तत्पातकवि
नाशायतथाकार्यंप्रयत्नतः सौवर्णंबालकंकृत्वादद्याद्दोलासमन्वितम् अनड्वाहंततोदद्याद्वस्त्रद्वयसमन्वितम् तत्पातकविनिर्मुक्तापश्चाद्भव
तिपुत्रिणी एवंगर्भस्थैर्येपिकन्यानामेवोत्पत्तौपुत्रार्थंपुत्रकामेष्टिप्रयोगः ऋतुकालात्षष्ठेदिनेभार्ययासहकृताभ्यंगोयजमानःअलंकृतः
प्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यपुत्रकामःपुत्रकामेष्टिंकरिष्येइतिसंकल्प्यतदंगस्वस्तिवाचनमातृकापूजननांदीश्राद्धानिकृत्वास्थंडिलाद्यग्नि
प्रतिष्ठांतंकृत्वासमिद्द्वयमादायान्वाधानंकरिष्येऽस्मिन्नन्वाहितेग्नावित्यादिचक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वाऽत्रप्रधानं अग्निंपंचवारं वरुणंपंचवारं

विष्णुंपृथिवींविष्णुंसोमंसूर्यासावित्रींच एताःप्रधानदेवताः पायसद्रव्येण शषेणस्विष्टकृतमित्यादि पूर्णपात्रनिधानांतंकृत्वाश्वेतवत्सश्वेतगो-
क्षीरेणचरुंपक्त्वा आज्यभागांतंकृत्वाभार्ययान्वारब्धःप्रधानाहुतीर्जुहुयात् तत्रायंक्रमः आनेगर्भइति अग्निरेतुप्रथमइतिसूक्तद्वयस्यहिर
ण्यगर्भऋषिः क्रमेणाग्नीवरुणौदेवते अनुष्टुप्जगत्यौछंदसीचरुहोमेविनियोगः ॐ आनेगर्भोयोनिमेतुपुमान्बाणइवेषुधिम् आवीरोजा
यतांपुत्रस्तेदशमास्यःस्वाहा अग्नयइदं॰१ करोमितेप्राजापत्यंषागर्भोयोनिमेतुते अनूनःपूर्णोजायतामश्लोणोपिशाचधीतःस्वाहा अग्न॰२
पुमांस्तेपुत्रोनारितंपुमाननुजायताम् यानिभद्राणिबीजान्यृषभाजनयंतुनौस्वाहा अग्नय॰३ यानिभद्राणिबीजान्यृषभाजनयंतिनः तै
स्त्वंपुत्रान्विंदस्वसाप्रसूर्धेनुकाभवस्वाहा अग्नय॰४ कामःसमृध्यतांमह्यमपराजितमेवमे यंकामंकामयेदेवतंमेवायोसमर्धयस्वाहा
अग्नयइ॰५ अग्निरेतुप्रथमोदेवतानांसोस्यैप्रजांमुंचतुमृत्युपाशात् तदयंराजावरुणोनुमन्यतांयथेयंस्त्रीपौत्रमघंनरोदात्स्वाहा वरुणाये
दं॰१ इमामग्निस्त्रायतांगार्हपत्यःप्रजामस्यैनयतुदीर्घमायुःआशून्योपस्थाजीवतामस्तुमातापौत्रमानंदमभिप्रबुध्यतामियंस्वाहा व
रुणाये॰२ मातेगृहेनिशिघोषउत्थादन्यत्रत्वद्रुदत्यःसंविशंतु मात्वंविकेश्युरआवधिष्ठाजीवपत्नीपतिलोकेविराजपश्यंतीप्रजांसुम
नस्यमानास्वाहा वरुणाये॰३ अप्रजस्तांपौत्रमृत्युंपाप्मानमुतवाघम् शीर्ष्णःस्रजमिवोन्मुच्यद्विषद्भ्यःप्रतिमुंचामिपाशंस्वाहा वरुणा॰४
देवकृतंब्राह्मणंकल्पमानंतेनहन्मियोनिषदःपिशाचान् क्रव्यादोमृत्यूनधरान्पातयामिदीर्घमायुस्तवजीवंतुपुत्राःस्वाहा वरुणाये॰५

नेजमेषइतितिसृणांविष्णुस्त्वष्टागर्भकर्ताऋषिः क्रमेणविष्णुपृथिवीविष्णवोदेवता अनुष्टुप्छंदः चरुहोमेवि० ॐ नेजमेषपरापत० स्वाहा वि
ष्णवइदं० १ यथेयंपृथिवीमत्यु० पृथिव्याइदं० २ विष्णोःश्रेष्ठेन० विष्णवइदं० ३ सोमोधेनुमित्यस्यराहूगणोगोतमऋषिः सोमोदेवता त्रिष्टुप्
छंदः चरुहोमे० ॐ सोमोधेनुंसोमोअर्वंत० सोमाये० १ इमांत्वमित्यस्यसूर्यासावित्रीसूर्यासावित्र्यनुष्टुप् चरुहोमेवि० ॐ इमांत्वमिंद्रमीढ्वः०
स्वाहासूर्यासावित्र्याइदं० १ इतिपंचदशाहुतीर्हुत्वास्विष्टकृद्धोमंकृत्वा उभौ अपश्यंत्वेतिमंत्रयोः प्रजापतिऋषिः प्रजापतिर्देवतात्रिष्टुप्छंदः
चरुप्राशनेविनियो० ॐ अपश्यंत्वामनसाचेकि० १ अपश्यंत्वामनसादीध्या० २ इतिमंत्राभ्यांप्राश्याचम्य पिशंगेत्यस्यदैवोदासिः परुच्छेपऋषिः
इंद्रोदेवतागायत्रीछंदः नाभ्यालंभनेवि० ॐ पिशंगभृष्टि० १ इतिमंत्रेणनाभ्यालंभनंकुर्यातां़म् ततोयजमानः प्रायश्चित्तहोमंसमाप्यसवत्सां-
गांदत्वाब्राह्मणेभ्योरूक्मवर्णादिदक्षिणांदत्वारात्रौदर्भसंस्तरणेशयीताम् ततः मनसायजमानः पंचहोतारस्त्रियमुपेयादित्यादि वीरमित्र०
इतिपुत्रकामेष्टिः अथपुंसवनकालः याज्ञवल्क्यः पुंसवनस्पंदनात्पुरेति शौनकः व्यक्तेगर्भेतृतीयेतुमासेपुंसवनंभवेत् गर्भो-
व्यक्तस्तृतीयेचेच्चतुर्थेमासिवाभवेदिति बृहस्पतिः तृतीयेमासिकर्तव्यंगृष्टेरन्यत्रशोभनम् गृष्टेश्चतुर्थेमासेतुषष्ठेमास्यथवाष्टमइति सकृ-
त्प्रसूतागृष्टिःस्यादितित्रिकांडी जातूकर्ण्यः सीमंतेनसहाथवेति मदनरत्नेकालविधाने कुर्यात्पुंसवनंप्रसिद्धविषयेगर्भेतृतीयेथवामासि-
स्फीततनौतुषारकिरणेपुष्येथवावैष्णवे हित्वाकर्कटकं नृयुग्ममबलामन्येष्वरिक्तेतिथौशुद्धेनैधनधाम्निसुक्रशशभृत्सूनुमंत्रिणांवासरइति

प्रसिद्धविषयेव्यक्ते तुषारकिरणश्चंद्रः स्फीततनुः पूर्णबलः तत्समयंलब्धः प्रतिपत्पूर्वदर्शांतमध्यबलः शीतगुः सितपक्षे संपूर्णबलः पूर्णः कृ
ष्णपंचमीयावदिति प्रतिपत्पूर्वायस्मिन् तेनशुक्लैकादशीप्रभृतिकृष्णपंचमीपर्यंतः कालः प्रशस्तइतिजायते वैष्णवः श्रवणः पुष्यासेभवेवैष्णवः
तृतीयेगर्भमासेतिष्येणोपोषितायाइतिगृह्यात् तिष्येणेतिप्राशनेनसंबंध्यतइतिव्याख्यानात् श्रवणासंभवेनक्षत्राण्याप्याहगर्गः कुर्यात्पुंस
वनाख्यंतुपुन्नामर्क्षेशुभेदिने पुंनामश्रवणातिष्यःस्वातीहस्तपुनर्वसू मूलंप्रोष्ठपदंचानूराधामृगशिरोश्विनी नृयुग्मंमिथुनम् अबलांकन्याम्
अन्येषुएतत्रितयभिन्नलग्नेषु अत्रविशेषंबृहस्पतिः कन्यायांनप्रशंसंतिशुभदृष्टेयुतेपिचेति विशेषनिषेधेनान्ययोःप्रतिप्रसवोगम्यते सी
मंतेनसहानुष्ठानेकन्यायाएवनिषेधइत्यपिकालविधाने अरिक्तेतिथाविति सामान्येननिषेधेपिनवमीसर्वथैववर्ज्या रिक्ताश्वपर्वनवमीत्यक्त्वा
पुंसवनेशुभाइतिस्मृत्यंतरेनवम्याःपुनरुपादानात् नैधनधामाऽष्टमस्थानम् तस्मिन्शुद्धेग्रहहीने वित्बुधः पारिजातेबृहस्पतिः गुरुशुक्रबु
धेंदूनांद्रेक्काणादिवसांशकाः तेषामुदयहोराचपुंसवेतुशुभावहाः तथा मासप्रयुक्तकार्येषुमूढत्वंगुरुशुक्रयोः नदोषकृदितितथा वृद्धिर्दास्यं
पुंसवाद्यंप्रेतकर्मानुमासिकम् नित्यंमास्यधिकइति द्रेक्काणोराशेस्तृतीयांशः तद्यथा मेषलग्नेतृतीयांशरूपद्रेक्काणाधीशोगुरुः तेनतस्मिन्का
र्यम् एवंभूतम् पुंसवनेनसहानवलोभनस्यकार्यत्वात्तुल्यस्तिथ्यादिनिर्णयः अथसीमंतोन्नयनकालः याज्ञवल्क्यः षष्ठेष्टमेवासीमं ५२
तइति आश्वलायनः चतुर्थेगर्भमासेसीमंतोन्नयनमिति बैजवापः सीमंतोन्नयनंचतुर्थेपंचमेषष्ठेवापीति अत्रिः आधानादष्टमेमा

सिसीमंतोन्नयनंभवेत् नवमेमासिवाकुर्याद्यावद्गर्भविमोचनमिति बृहस्पतिः सौरेणैवचतुर्थेस्यान्मासेषष्ठेष्टमेपिवेति वसिष्ठः चतुर्थेसा
वनेमासिषष्ठेवाप्यथवाष्टमइति अथसौरसावनमानयोर्विकल्पः मदनरत्नेगार्ग्यः यदिसीमंतनःपूर्वंप्रसूतास्यात्तुभामिनी तदानींपेटकेगर्भ-
स्थाप्यसंस्कारमाचरेदिति तत्रैवसत्यव्रतः स्त्रीयदाकृतसीमंताप्रसूयेतकदाचन गृहीतपुत्राविधिवत्पुनःसंस्कारमर्हतीति बृहस्पतिः पूर्वप
क्षःशुभःप्रोक्तः कृष्णश्चांत्यत्रिकंविनेति कृष्णपक्षेत्रयोदश्यादित्रयमतिदुष्टमित्यर्थः पक्षच्छिद्रांचरिक्तांचविनापंचदशींशुभाः चतुर्थींचकदा
चित्स्युस्तिथयश्चशुभप्रदाइति षष्ठ्यष्टमीद्वादश्यःपक्षच्छिद्राः पंचदशीअमावास्या कदाचिदितिचतुर्थ्यांवर्ज्यत्वंपाक्षिकमितिज्ञायते शुभसं
स्थेनिशानाथेचतुर्थींचचतुर्दशीम् पौर्णमासींप्रशंसंतिकेचित्सीमंतकर्मणीतिशास्त्रांतरात् व्यासः पुरुषग्रहवाराःस्युःशुभाःसीमंतकर्मणि म
ध्यौस्त्रीग्रहवारौतुवर्जयेत्तुनपुंसकाविति पुंग्रहाःरविभौमगुरवः स्त्रीग्रहौसोमभृगू नपुंसकौशनिबुधौ नक्षत्राण्याहबृहस्पतिः रोहिण्यैंदव
मादित्यपुष्यहस्तोत्तरात्रयम् पौष्णंचवैष्णवंचैवसीमंतेतुदशस्मृताइति ऐंदवंमृगशिरः आदित्यःपुनर्वसुः पौष्णंरेवती वैष्णवंश्रवणः जयंत-
स्तु पुंनामाश्रवणस्तिष्योहस्तश्चैवपुनर्वसुः अभिजित्प्रोष्ठपाच्चैवअनुराधातथाश्वयुक् इत्येतेषुनक्षत्रेषुकालविद्भिरस्यप्राशस्त्यमित्युक्तंयन्न
क्षत्रंतस्यनक्षत्रस्यमध्यमारूढेचंद्रमसिकर्मकुर्यात् तत्रादावंतेचपंचदशनाडिकाअग्राह्या अपनीयमध्यमास्त्रिंशन्नाडिकागृहीतव्याः अ
त्रापिशोभनेमुहूर्तेकुर्यादित्याह कारिकायामपिऋक्षस्यमध्यमेपादद्वयेकर्मेदमिष्यतइति कालविधाने सिंहालीवर्जयित्वाशुभबहुलफला

राशयोर्य्यंशाकानिश्रेष्ठानीति अलिर्वृश्चिकः इदंचकर्मसकृदेवकार्यं स्त्रीसंस्कारत्वान्नप्रतिगर्भमावर्ततइतिवृत्तिकाराद्युक्तेः यत्तुविष्णुः सीमं
५३ तोन्नयनंकर्मनस्त्रीसंस्कारइष्यते केचिद्गर्भस्यसंस्कारात्प्रतिगर्भंप्रयुंजतइति तत्कात्यायनविषयम् सीमंतोन्नयनंकार्यंषष्ठेमास्यथवाष्टमे गर्भसं
स्कारएवायंकार्कोपाध्यायसंमतादितिनदीयरेणुकाकारिकोक्तेः पुंसवनानवलोभनयोः पतिःकर्तातदभावेदेवरादिः सीमंतोन्नयनंतुस्वयमेव-
कर्त्ता अथप्रयोगः तत्राकृतगर्भाधानोद्विजायगांदत्वापुंसवनादिकुर्यात् गर्भाधानस्याकरणात्तस्यांजातस्तुदुष्यति अकृत्वागांद्विजेदत्वा
कुर्यात्पुंसवनंपतिरितिपारिजातेआश्वलायनवचनात् तत्रपूर्वेद्युः समानरूपवत्सायागोरन्यस्यावाक्षीरेणदधिसंपाद्यमाषषट्कंयवत्रयंमंडला
गारच्छायामंगारमानडुहंचर्मअजीर्णदूर्वापुंजंकुमार्यादृषदुपलाभ्यांपिष्टीकृतंशरान्दूवसनांचलबद्धंचसंपाद्यसीमंतेपिकर्तव्येऔदुंबरापक्वयु-
ग्मफलवत्स्तबकौतदभावेजयंतोत्त्यातादृशपत्रंतादृशप्रसूनानिस्तबकौवात्रिश्वेतशल्लीत्रीणिकुशपिंजूलानिचसंपाद्यहविष्येणकृतेकल्ल्भो
जनयाभोजनभार्ययापरेद्युःकृतमंगलस्नानयापरिहिताहतवस्त्रयालंकृतयादक्षिणतउपविष्टयायुक्तोदेशकालकीर्तनांतेममास्यांभार्याया
मुत्पत्स्यमानगर्भस्यबैजगार्भिकदोषपरिहारपुंरूपताज्ञानोदयप्रतिरोधहारद्वारापुंसवनमनवलोभनंचतंत्रेणकरिष्येइतिपृथक्प्रयोगे संकल्पः
सीमंतोन्नयनस्यचेत्थम् ममास्यांभार्यायांगर्भाभिवृद्धिपरिपंथिपिशितरुधिरप्रियालक्ष्मीभूतराक्षसीगणदूरनिरसनक्षेमसकलसौभाग्य ५३
निदानभूतमहालक्ष्मीसमावेशनद्वाराप्रतिगर्भंबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वाराचस्त्रीसंस्काररूपंसीमंतोन्नयनाख्यंकर्मकरिष्यइतिसंक

स्पः त्रयाणांसहकरणेतु अनवलोभनमित्यंतंपूर्वसंकल्पवाक्यमुक्त्वाममास्यामित्याद्युत्तरवाक्यांतेकर्मचकरिष्येइतिब्रूयात् तदंगत्वेन
स्वस्तिपुण्याहवाचनंमातृकापूजनंनांदीश्राद्धंचकरिष्ये तदादौनिर्विघ्नतासिद्ध्यर्थंगणपतिपूजनंचकरिष्ये इतिसंकल्प्य क्रमेणकुर्यात्
अनयोःपुंसवनानवलोभनकर्मणोःपुण्याहं एतेषापुंसवनानवलोभनसीमंतोन्नयनकर्मणांपुण्याहमितियथार्थंवक्तुःप्रयोगःउक्तकर्म
भ्यःस्वस्ति उक्तकर्मभ्यःस्वस्ति ऋध्यंतामित्येवंप्रत्युक्तिवाक्यम् नांदीश्राद्धेक्रतुदक्षसंज्ञकाविश्वेदेवाः पृथक्त्वेपुंसवनाद्यर्थमौपासनंपव
मानसंज्ञंप्रतिष्ठापयेत् केवलसीमंतेत्रयाणांसहत्वेवामंगलनामानंप्रतिष्ठापयेत् अविद्यमानाग्नेःसर्वाधानिप्रभृतेरग्न्युत्पत्तिःपूर्ववत्
अस्मिन्पुंसवनानवलोभनहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्येइतिद्वयोः पृथक्त्वे एषपुंसवनानवलोभनसीमंतोन्नयनहोमेषुदे
वतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्यइतित्रयाणांसहत्वेसीमंतस्यस्वातंत्र्येतु अस्मिन्सीमंतोन्नयनइतिचक्षुषीआज्येनेत्यंतेप्रजापतिंचरुणा–
शेषेणेतिपृथक्त्वे सहत्वेतुचरुणेत्यंतेस्वतंत्रसीमंतेचक्षुषीआज्येनेत्यंतेधातारंधातारंराकांराकांविष्णुंविष्णुंविष्णुंप्रजापतिंचाज्येनशेषे
णेत्यादिपात्रासादनात्पूर्वंस्वस्यदक्षिणतःप्राग्ग्रीवास्तरणं प्रणयनांतेप्रजापतयेत्वाजुष्टंनिर्वपामीतिचतुरोमुष्टीन्निरूप्यहविरासादनांते
स्वस्यदक्षिणदेशेप्राग्ग्रीवआनडुहेचर्मणि उत्तरलोमास्तीर्णेबर्हिराचांतसलिलापत्नींतीर्थेनप्रविष्टामात्मानमग्निंचांतरेणानीयोपवेश्य तया
न्वारब्धआज्यभागांतंकृत्वा प्रत्यग्ग्रीवेउपविष्टायास्तस्याःक्षालितप्रसृतीकृतदक्षिणपाणावंतर्जानुस्थितेप्रसृतिमितंतद्दधिनिक्षिप्यतत्रप्रा–

गर्यंयवंतत्पार्श्वहृदयेनिधाय पत्नींकिंपिबसीतित्रिःपृच्छेत् सापुंसवनमितित्रिरुक्त्वासयवमाषंतन्निःशेषंपीत्वाबहिराचामेत् पुनरेवंद्विःकार्यम्
आचमनांतं एतत्पुंसवनम् अथपूर्वसंकल्पितंसवस्त्रंदूर्वापिंडमादायमंडलागारच्छायायामुपविष्टायाःप्राङ्मुख्याःपत्न्याःपश्चिमतस्तिष्ठन्
वदेत् आतेगर्भोयोनिमेतुपुमान्बाणइवेषुधिम् आवीरोजायतांपुत्रस्तेदशमास्यः करोमितेप्राजापत्यमागर्भोयोनिमेतुते अनूनःपूर्णोजाय
तामश्लोणोपिशाचधीतः पुमांस्तेपुत्रोनारितंपुमाननुजायताम् यानिभद्राणिबीजान्यृषभाजनयंतुनो यानिभद्राणिबीजान्यृषभाजनयंतिनः
तैस्त्वंपुत्रान्विंदस्वसाप्रसूर्धेनुकाभव कामःसमृध्यतांमह्यमपराजितमेवमे यंकामंकामयेदेवतंमेवायोसमर्धयइति प्रजावत्सूक्तम् अग्नि
रैतुप्रथमोदेवतानांसोस्यैप्रजांमुंचतुमृत्युपाशात् तदयंराजावरुणोनुमन्यतांयथेयंस्त्रीपौत्रमघंनरोदात् इमामग्निस्त्रायतांगार्हपत्यःप्रजाम
स्यैनयतुदीर्घमायुः अशून्योपस्थाजीवतामस्तुमाता पौत्रमानंदमभिप्रबुध्यतामियम् मातेगृहेनिशिघोषउत्थादन्यत्ररुदत्यःसंविशंतु
मात्वंविकेश्युरआवधिष्ठाजीवपत्नीपतिलोकेविराजपश्यंतीप्रजांसुमनस्यमाना अप्रजस्तांपौत्रमृत्युंपाप्मानमुतवाघम् शीर्ष्णःस्रजमि
वोन्मुच्यद्विषद्भ्यःप्रतिमुंचामिपाशम् देवकृतंब्राह्मणंकल्पमानंतेनहन्मियोनिषदःपिशाचान् क्रव्यादोमृत्यूनधरान्पातयामिदीर्घमायुस्तव
जीवंतुपुत्राः इदंजीव पुत्रसूक्तम् वामहस्तेनतदाननमुन्नमय्य पत्न्यादक्षिणेनासापुटेस्वांगुष्ठाग्रेणमंत्रांतेदूर्वारसंतथासिंचेत् यथोदर-
पर्यंतंगच्छति ततोदेशांतरेआचांतयातयास्पृष्टश्चरुमवदानविधिनावदाय वामहस्तंहृदिधारयन् ॐ प्रजापतयेस्वाहेतिजुहुयात् प्रजाप

तयइदं० १ यत्तेसुशीमइतिमंत्रस्यहिरण्यगर्भः प्रजापतिरनुष्टुप् भार्याहृदयालंभनेवि० ॐ यत्तेसुशीमेहृदयेहितमंतःप्रजापतौ मन्येहंमांत
द्विद्वांसंमाहंपौत्रमघन्नियामिति भार्याहृदयंपाणितलेनस्पृशेत् ततःपाणितलेनास्याहृदयं संस्पृशेत्पतिरितिशौनकोक्तेः अथ प्राग्ग्रीवेउपवि
ष्टयान्वारब्धोजुहुयात्स्रुवेण धातादात्विति मंत्रद्वय स्यहिरण्यगर्भऋषिः धातादेवता आद्यानुष्टुप् द्वितीयात्रिष्टुप् सीमंतोन्नयनप्रधानाज्य
होमे० ॐ धाताददातुदाशुषेप्राचींजीवातुमक्षिताम् वयंदेवस्यधीमहिसुमतिंवाजिनीवतःस्वाहा धात्रइदं० १ धाताप्रजानामुतरायईशेधा
तेविश्वंभुवनंजजान धाताकृष्टीरनिमिषाभिचष्टेधात्रइत्हव्यंघृतवज्जुहोतस्वाहा धात्रइदं० २ राकामहमितिमंत्रद्वयस्य गृत्समदोराका-
जगती सीमंतोन्नयनप्रधानाज्यहोमेवि० ॐ राकामहंसुहवांसुष्टुतीहुवे० ऋक् स्वाहा राकायाइदं० १ ॐ यास्तेराकेसुमतयःसुपेशसो० ऋक्
स्वाहा राकायाइदं० २ नेजमेषइत्यादिमंत्रत्रयस्यहिरण्यगर्भोविष्णुरनुष्टुप् सीमंतोन्नयनप्रधानाज्यहोमेवि० ॐ नेजमेषपरापत० स्वाहा वि
ष्णवइदं० १ ॐ यथेयंपृथिवी० विष्णवइदं० २ ॐ विष्णोःश्रेष्ठेन० विष्णवइदं० ३ प्रजापतेहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप् सीमंतोन्नयनप्र-
धानाज्यहोमेवि० ॐ प्रजापतेनत्व० स्वाहा प्रजापतयइदं० १ शौनकजयंतमतेराकादेवत्याहुतिद्वयांतेउक्थंस्वाहेत्याहुतिरेकातदनुसार्यन्वा
धानंचकार्यम् एवंस्रुवाहुतीर्हुत्वा पत्न्याःपश्चिमतःप्राङ्मुखस्तिष्ठन् पूर्वकल्पितस्तबकद्वयेशलली पिंजूलत्रयसहितंपाणिनादाय पत्न्याःके
शललाटसंधिमारभ्यमूर्धमध्यमपर्यंतं ॐ भूर्भुवःस्वरोमितिमंत्रंप्रत्युन्नयनमावर्तयं त्रिश्चतुर्वासीमंतमुन्नयेत् मंत्रस्यप्रजापतिःप्रजापति

देहली सीमंतव्यूहनेवि॰ सगोधूमामोदुंबरफलमालांतत्कंठेनिधायसामगानकुशलौवीणागाथिनौअन्योवासंशास्तिसोमंराजानंसंगायेता
मिति कुशलौ सोमोनोराजावतुमानुषीः प्रजानिविष्टचक्रागंगेइतिसन्निहितनदीनामसंबुत्थ्यंतंवदंतौवीणयासामगायेताम् तदभावेअन्योसं
बुत्थ्यंतनामयुक्तंवाक्यमेवपठेतांत्रिः ततउपस्तीर्यत्र्येनीशरोराज्यस्यावदायद्विरभिघार्यस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमापयेत् ब्रह्मणेऋषभंदद्यात्तदभावे
सन्निहितेभ्यो ब्राह्मणेभ्योदद्यादिति यद्यपिवृत्तिकारादिभिरुक्तम् तथापिदद्यात्तथावृषंविदुषेब्राह्मणायेतिशौनकोक्तेरनियमाभिप्रायंबहुव
चनम् अतःसन्निहितानांमध्येविदुषेब्राह्मणायदद्यात् ऋषभासंभवेतन्मूल्यंवृषेषट्कार्षापणकाइतिप्रसिद्धंदद्यात् शौनकप्रयोगाद्वृषभोवृ
षभो वृषकोशाच्च वृषर्षभयोरभेदात् पुंसवनसीमंतान्नयनयोःशतेशतंअनवलोभनस्य दशप्रत्येकंदशवा त्रींस्त्रीन्ब्राह्मणान्भोजयेत्

इतिश्रीमदापदेवसूनुना अनंतदेवेन कृतेसंस्कारकौस्तुभेत्रयाणांसहप्रयोगः पृथक्प्रयोगेतूदयालंभनांतेप्रत्यग्ग्रीवाजिनएवासीन
यान्वारब्धश्वरोरेवस्विष्टकृतंहुत्वातंत्रंसमाप्यब्राह्मणान्भोजयेत् स्वतंत्रसीमंतेतुप्राग्ग्रीवएवासीनयान्वारब्धआज्येनैवस्विष्टकृतंहुत्वावृ
षभदानंब्राह्मणभोजनांतंकुर्यात् अत्र भुक्तवतःप्रायश्चित्तंपारिजाते धौम्यः ब्रह्मौदनेचसोमेचसीमंतोन्नयनेतथा जातश्राद्धेतथा
भुक्त्वाभोक्ताचांद्रायणंचरेदिति तत्रैवकाग्विधाने अराइवेजपेन्मंत्रंशतवारंनसंशयः सीमंतेचयदाभुंक्तेमुच्यतेकिल्बिषात्तदेति अत्राधा
नांगब्रह्मौदनांगभोजनमिवसीमंतांगभोजनमेवनिमित्तत्वेनविवक्षितम् अतस्तद्दिनेतद्गृहेभोक्तुःप्रायश्चित्तमितिपारिजातोक्तिःपरास्ता ५५

परिशिष्टेतु पुंसवनानवलोभने अन्यथोक्ते उक्तं तृतीयेपुंसवनंचतुर्थेःनवलोभनं ब्रह्मणाग्निःसंविदान इति षट्प्राजापत्यःस्थालीपाकस्यहुत्वाः
क्षीभ्यांतेनासिकाभ्यामिति प्रत्यृचमाज्यलेपनांगान्यभिमृशेत् व्याख्यातंसीमंतोन्नयनं प्रथमेगर्भे अनवलोभनं व्याख्यास्यामश्चनहूयंकुर्वी
तेति प्राजापत्यंपौरुषंचहिरण्यगर्भःसम वर्ततात्रइति षट्प्राजापत्येसहस्रशीर्षेति द्वितीयेगुर्विण्याःकुक्षिमभिमंत्रयेतायुष्यमितिसूक्तेन ब्राह्म-
णान्भोजयित्वास्वस्त्ययनंवाचयीतेति द्वितीयेचरौसूक्तस्यविनि॰ सूक्तंसूक्तादौ हीनेपादइतिपारिभाषायागृह्यइवतत्परिशिष्टप्रवृत्तेःअयं-
प्रकारश्चनभाष्यवृत्तिकारादिभिरादृतः उक्तंहिभाष्येप्राजापत्यंप्रकृत्य उभयोःकर्मणारयंसाधारणःस्थालीपाकइति जयंतकारिकादौ
च नाम्नैवहोमउक्तः अतःशिष्टैरप्यनादृत इतिचनतत्प्रयोगोलिख्यते इतिपुंसवनानवलोभनसीमंतोन्नयनानि अथसूतिकागृहं
पारिजातेवसिष्ठः ऐंद्रेतुविक्रमस्थानमाग्नेय्यांपचनालयः वारुण्यांभोजनगृहंनैर्ऋत्यांसूतिकागृहमिति तत्प्रवेशकालंगर्गः रोहिण्यैंद
वपौष्णेषुस्वातीवारुणयोरपि पुनर्वसौपुष्यहस्तधनिष्ठात्र्युत्तरासुच मैत्रेत्वाष्ट्रेतथाश्विन्यांसूतिकागारवेशनम् ग्रहेत्वनुकूलेराशौतुरिक्ताषष्ठ्य
ष्टवर्जिते सर्वेवाऽथशुभाःकेंद्रेपापाश्चत्रिषडायगाः शुभांशेशुभदृष्टेतुसूतिकावेशनंशुभमिति तद्विधिःपाद्मे प्रविशेत्सूतिकासंज्ञंकृत
रक्षंसमंततः सुभूमौनिर्मितंरम्यंवास्तुविद्याविशारदैः प्राक्द्वारमुत्तरद्वारमथवासुदृढंशुभम् देवानांब्राह्मणानांचगवांकृत्वाचपूजनम् विप्रपु-
ण्याहशब्देनशंखवाद्यरवेणच प्रसूतावहवस्त्रतयाक्लेशक्षमादयः स्त्रियाविश्वसनीयाश्चप्रविशेयुःस्त्रियश्चनत एरंडमूलचूर्णेनसघृतेनत-

थैवताम् सुखप्रसवनार्थाय पश्चात्कार्यैतुतत्क्षिपे दिति प्रसवनिर्बंधेतन्निवर्तकमृग्विधाने प्रमंदिनेकचंत्वेतांजपेद्गर्भप्रमोचनीम् इंद्रंवम
नसाध्यायेन्नारीगर्भंप्रमुंचतीति तथाविजिहीष्ववनस्पतेतदिदंव्याख्यानेस्मृतम् प्रच्यावयतुकामस्याच्यावयेत्तमिदंजपन् स्त्रियंगर्भप्रमू
ढांवापाययेदनुमंत्रितम् उदकच्यावनेनैवगर्भोधश्च्यवतेसुखम्इति अथपुत्रजन्मनिकर्तव्यंवसिष्ठः जातमात्रकुमारस्यमुखमस्यावलो
कयेत् पिताऋणाद्विमुच्येतपुत्रस्यमुखदर्शनादिति ज्योतिर्वसिष्ठः श्रुत्वाजातंपितापुत्रंसचैलंस्नानमाचरेत् उत्तराभिमुखोभूत्वानद्यांवादेव
खातकइति अत्रासान्निध्येश्रवणानंतरंस्नानं सन्निधौमूलाद्य जातस्यमुखदर्शनानंतरंस्नानमितिबोध्यम् पूर्ववाक्येमात्रपदेनजन्मानंत
रंमुखावलोकनेव्यवधाननिषेधात् एतच्चरात्रावपिकार्यम् नैमित्तिकंतुकुर्वीतस्नानंदानंचरात्रिषु पुत्रजन्मनियात्रायांशर्वर्यांदत्तमक्षयमि
तिव्यासोक्तेः रात्रौनद्यादिगमनाशक्तौप्रत्याहसांख्यायनः दिवायदाहृतंतोयंकृत्वास्वर्णयुतंतुतत् रात्रिस्नानेतुसंप्राप्तेकुर्यादनलसंनिधाविति
आशौचांतरमध्येपुत्रजन्मनिनैमित्तिकेस्नानादावस्त्येवाधिकारः सूतकेतुसमुत्पन्नेपुत्रजन्मयदाभवेत् कर्तुस्तात्कालिकीशुद्धिरितिप्रजा
पतिवचनात् पुत्रजन्मनिनिमित्तशुद्धेरप्यवधिंजैमिनिः यावन्नछिद्यतेनालंतावन्नाप्नोतिसूतकम् छिन्नेनालेततःपश्चात्सूतकंतुविधी
यतइति नैमित्तिकाधिकारसंपादकसंध्यावंदनादेःपूर्णतार्थमुत्तरार्द्धम् जाबालिः जन्मनोनंतरंकार्यंजातकर्मयथाविधि दैवादतीतका
लंचेदतीतेसूतकेभवेत् अच्छिन्ननाभिकर्तव्यंश्राद्धंवैपुत्रजन्मनि हेमश्राद्धंप्रकुर्वंतितिनैमित्तिकक्रममाहाचार्यः जातंकुमारंतंदृष्ट्वा– ५६

स्नात्वानीयगुरूनूपिता नांदीश्राद्धावसानेतुजातकर्मसमाचरेदिति जातकर्मोत्तरमपितदहः कर्तव्यमाहहारीतः जातेकुमारेपितॄणामामो-
दात्पुण्यंतदहस्तस्मात्तिलपूर्णानिपात्राणिसहिरण्यानि ब्राह्मणानाहूयपितृभ्यःस्वधांकुर्यात्प्राजापतयेचेति ब्राह्मे देवाश्चपितरश्चैवपुत्रेजा
तेद्विजन्मनाम् आयांतितस्मात्तदहःपुण्यंपूज्यंचसर्वदा तत्रदद्यात्सुवर्णंचभूमिंगांतुरगंरथं छत्रंचगंधमाल्यंचशयनंचासनंगृहमिति वृ
द्धयाज्ञवल्क्यः कुमारजन्मदिवसेविप्रैःकार्यःप्रतिग्रहः हिरण्यभूगवाश्वादिधान्यशय्यासनादिषु तत्रसर्वंप्रतिग्राह्यंपक्वान्नंतुविवर्जयेत्
भक्षयित्वातुतन्मोहाद्द्विजश्चांद्रायणंचरेत् सूतकेतुसकुल्यानामदोषोमनुरब्रवीदिति पितुःपातित्यादौविशेषमाहाश्वलायनः पत्यौमृते
वापतितेसंन्यस्तेवाविदेशगे तद्गोत्रजेनश्रेष्ठेनकार्याःपुंसवनादयः दीक्षांतेदीक्षितोभर्त्ताजातकृत्यादिकंचरेत् पुंसवनादीनिकर्माणित्रीणि
श्रेष्ठेनकारयेत् अकृतेन्यकृतेकर्माण्यापत्सुस्वास्थ्यमागतः दानैर्ब्राह्मणवाक्यैश्चपुत्रकर्मोत्तरंचरेदिति श्रेष्ठेनेतिताट्टशएवप्रतिनिधिरि-
त्येवमर्थम् दीक्षितेनतुदीक्षाकालेस्वयमपिजातकर्मनकार्यं नापितत्प्रतिनिधिनान्येन किंत्ववभृथांतेविसृष्टदीक्षःस्वयमेवकुर्यादित्यर्थः
श्रेष्ठःकनिष्ठहस्तेनपुंसवनादीनिनकारयेदित्युक्त्या जातकर्मतुकारयेदितिसूच्यते अकृतइतिनिषिद्धप्रतिनिधिनाकृतमित्यकृततामापन्नं
कर्मातिक्रांतंकेनापिनिमित्तेनकंचित्कालंस्वयंकर्तुंअसमर्थोपिनान्येनकारयेत् स्वास्थ्योत्तरंदानसहितब्राह्मणाशीर्भिःसोत्कर्षपुत्रसंस्का
रंकुर्यादित्यर्थः महारोगार्तस्तुसत्यपिसामर्थ्येस्वयंजातकर्मनकुर्यात् रोगार्दितस्तुतत्कालंस्पृशन्नन्येनकारयेत् यावत्स्वास्थ्यंभवेत्ताव

न्नाचरेज्जातकक्रियामित्याश्वलायनवचनात् जातकर्मानंतरंकर्त्तव्यमाहवसिष्ठः दत्वागोभूहिरण्यादिततोलग्नंनिरीक्षयेत् लग्नमेवप्रशंसं
तिज्योतिःशास्त्रविदोजनाः अरिक्तपाणिर्दैवज्ञात्शृणुयात्पुत्रजन्मनीति ततश्चदैवज्ञोक्तदुःस्थानस्थितग्रहप्रीत्यर्थंशक्त्युचितदानानिकुर्या
त् अशक्तःसंकल्पपूर्वकंजपपूजादौब्राह्मणान्नियुंजीतेति अथजातकर्मप्रयोगः पुत्रेजातमात्रेमूलज्येष्ठादौअनुत्पन्नस्यतस्यमुखं
कुलदेवताकुलवृद्धप्रणामपूर्वकंआलोक्यनद्यादावुदङ्मुखःस्नायात् तदसंभवेगृहेवान्हृताभिःशीताभिःस्वर्णपूताभिरद्भिःस्नायात् रात्रावन
लसन्निधौ ततोद्विराचम्यप्रागकृतसंध्यावंदनश्चेत्पूर्णसंध्योपासनंकुर्यात् अथश्वेतवस्त्रमाल्यादिभिरलंकृतःपवित्रपाणिःअकृतनालच्छे
दंअपीतस्तन्यंअन्यैरस्पृष्टंक्षालितमलंकुमारंमातुरुत्संगेप्राङ्मुखंकारयित्वास्वयंप्राङ्मुखोदेशादिकीर्तनांते अस्यकुमारस्यगर्भाम्बुपानजनि
तसकलदोषनिबर्हणायुर्मेधाभिवृद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंजातकर्मकरिष्ये तदादौस्वस्तिपुण्याहवाचनंमातृ
कापूजनंचकरिष्ये हिरण्येनजातकर्मांगभूतंपुत्रजन्मनिमित्तकंचाभ्युदयिकंतंत्रेणकरिष्ये तदादौनिर्विघ्नतासिद्ध्यर्थंगणपतिपूजनंकरिष्ये
इतिसंकल्प्यगणपतिपूजनंकुर्यात् अस्यजातकर्मणःपुण्याहंभवंतोब्रुवंत्वित्यादिप्रयोगः श्चान्द्रेनयुग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तंहिरण्यंस्वाहा न
ममेतिप्रयोगः ततोमधुसर्पिषीविषममाने मिश्रितेशिलायांनिक्षिप्ययथानयोःसुवर्णरजःसंसर्गोभवतितथासुवर्णंसंघृष्यसौवर्णादि-
पात्रेसौवर्णेराजतेवापिपात्रेकांस्यमयेयवा मधुसर्पिर्निषिच्याथहिरण्येनावघर्षयेत् प्राशयेत्तंहिरण्येनकुमारंमधुसर्पिषीति आश्वलायनस्मृतौ

अत्रक्रमोविवक्षितइतिबहवः एतंत्संभृत्यप्रतेददामीतिमंत्रस्यहिरण्यगर्भः सविताात्रिष्टुप् कुमारेणमधुसर्पिःप्राशनेवि० ॐ प्रतेददामिमधुनोघृतस्य वेदंसवित्राप्रसूतंमघोनाम् आयुष्मान्गुप्तोदेवताभिः शतंजीवशरदोलोके अस्मिन्इतिमंत्रांनेतेनैवहिरण्येनकुमारंपाययित्वा तद्धिरण्यंप्रक्षाल्यस्व यमाचम्यतद्धिरण्यंकुमारस्यदक्षिणकर्णेनिधाय मेधांतइतिमंत्रस्यहिरण्यगर्भः सवितासरस्वत्यश्विनावनुष्टुप् कुमारस्यदक्षिणकर्णेजपेवि० कर्णस मीपेमुखंनीत्वाजपेत् मेधांतेदेवः सवितामेधांदेवीसरस्वती मेधांतेअश्विनौदेवावाधत्तांपुष्करस्रजाविति हिरण्यंसव्यकर्णेनिधायतथैव- नामृचंजपित्वाशिशोरंसौदक्षिणेनपाणिनायुगपदभिमृशेत् ॐ अश्माभवपरशुर्भवहिरण्यमस्तृतंभव वेदोवैपुत्रनामासिसजीवशरदः श तं इंद्रश्रेष्ठानिगृत्समदइंद्रस्त्रिष्टुप् कुमारांसाभिमर्शनेवि० ॐ इंद्रश्रेष्ठानिद्रविणानिधेहिचित्तिंदक्षस्यसुभगत्वमस्मे पोषंरयीणामरिष्टिंतनूः नांस्वाद्मानंवाचःसुदिनत्वमन्हाम् अस्मेप्रयंधीत्यांगिरसोघोरइंद्रस्त्रिष्टुप् कुमारांसाभिमर्शनेवि० ॐ अस्मेप्रयंधिमघवन्नृजीषिन्निंद्ररायो- विश्ववारस्यभूरेः अस्मेशतंशरदोजीवसेधा अस्मेवीरान्छश्वतइंद्रशिप्रिन् ततोरक्षायुरभिवृत्त्यर्थं अंगादंगात्संभवसिहृदयादधिजायसे आ त्मावैपुत्रनामासिसजीवशरदः शतम् इतिमूर्धानंत्रिराजिघ्रेत् इतिबहवः पारिजातोदाहृतंरक्षायुषोभिवृत्त्यर्थमाजिघ्रति पितासुतंतावन्नाम- स्मरेत् तस्यतंमाताप्यथपाययेदिति आचार्यवचोनुसरंतः वृत्तिकृज्जयंतादयस्तु प्रवासादागतस्यैवसूत्रानुसारेणत्रिराघ्राणमित्याहुः तद्यथा प्रवासादेत्यगृहद्वारिस्थित्वागृहमवेक्षेतगृहान्माबिभीतेति अथप्रविशेद्गृहानहंसुमनसः प्रपद्यइति अथशिवंशग्ममितिमंत्रंसकृदुक्त्वा

त्रिरनुवीक्षमाणः मपद्यकृताचमनोनेकपुत्रश्चेज्ज्येष्ठानुपूर्व्येणशिरःसर्वतोगृहीत्वात्रिराघ्रायजपेत् अंगादंगादितिमंत्रं प्रतिपुत्रंशिरोग्रहणादिज
पांतावृत्तिः एकपुत्रःसकृदेवजपांतंकुर्यात् पूर्वमतानुसारेणजातकर्मांतेपिक्रियमाणघ्राणमित्थमेवशिरोग्रहणादिजपांतंकर्त्तुमुचितं ततोनानाना-
मण्योभूयसींदक्षिणांपूर्वोक्तदेयांतराणिचदत्वाऽरिक्तपाणिर्देवज्ञपूजनपूर्वकंजन्मलग्नगतग्रहावधारणंकृत्वाप्रतिकूलग्रहानुकूल्यसिद्ध्यर्थंविशिष्ट
दानानिकुर्यात् जपादिकर्मणिवावृतब्राह्मणान्नियुज्यनालछेदंकारयित्वाहिरण्योदकेनमातुर्दक्षिणस्तनंप्रक्षाल्यमात्राकुमारंपाययेत् इमांकु
मारोजरांधयतुदीर्घमायुःप्रजीवसे अस्यैस्तनौप्रमुंजानाआयुर्वर्चोयशोबलमिति केनापिब्राह्मणेनपठितमंत्रेण त्वमर्वेतमितिब्राह्मणाआशी-
र्वादमंत्रंवदेयुः गृह्यपरिशिष्टेतु अथजातकर्मपुत्रेजातेपुरान्यैरालंभादग्निरिंद्रःप्रजापतिर्विश्वेदेवाब्रह्मेत्यनादेशदेवताहुत्वाप्राक्स्विष्टकृतः
सर्पिर्मधुप्राशनादिकुर्यादिति परिशिष्टांतरेतु कुमारस्यतुजातस्यअरणींषोडशांगुलाम् आहृत्यचोत्तरामर्णींताभ्यामग्निंतुमंथयेत् जुहुयात्
जातकर्मादिपित्र्येऔपासनेपिवा तस्मिन्कुमारकर्माणिविवाहांतानिकारयेत् सगृह्यश्चातऊर्ध्वंस्याद्विधिनानेनसंस्कृतइत्युक्तम् तस्मिन्मंथ
नोत्पन्ने अपिवेत्यस्योत्तरार्द्धेनान्वयः होमपक्षेनांदीश्राद्धांतेजातकर्मांगभूतंहोमंकरिष्येइतिसंकल्प्यारणिपरिग्रहपूर्वकंमथितमग्निंलौकि
कमग्निंवाव्याहृतिभिःप्रतिष्ठाप्यास्यान्वाधानेचक्षुषीआज्येनेत्यंतेग्निमिंद्रंप्रजापतिंविश्वान्देवान्ब्रह्माणमितिप्रधानदेवताआज्येन शेषे- ५८
णस्विष्टकृतमित्यादिआज्यभागांतंकृत्वास्रुवेणाग्नयेस्वाहेत्येवंपंचाहुतीर्हुत्वामधुसर्पिःप्राशनादिअंसाभिमर्शनांतंमूर्धाघ्राणांतंवाकृत्वा

स्विष्टकृदादिकुर्यादितिक्रमः कुमार्या अपि एतज्जातकर्ममंत्रकंकार्यम् आवृतैवकुमार्याइतिसूत्रात् तूष्णीमेताःक्रियाःस्त्रीणांविवाह-
स्तुसमंत्रकइतिस्मृतेश्चेतिकौस्तुभेजातकर्मप्रयोगः अथजन्मदेवतानांपूजनादिव्यासः सूतिकावासनिलयाजन्मदानामदेवताः तासां
यागनिमित्तातुशुद्धिर्जन्मनिकीर्तितेति जन्मनिमित्ताशौचेसत्यपीत्यर्थः प्रथमेहनिषष्ठेवादशमेचैवसर्वदा त्रिष्वाशौचंनकुर्वीतसूत-
केपुत्रजन्मनीति चकारात्पंचमाष्टमयोरपि तच्चप्रथमेनैमित्तिकश्राद्धादौ दशमेबलिदानान्नदानयोः इतरत्रतुजन्मदेवतापूजादौ बलिदानं
तुदशमेत्यन्नदानंप्रशस्यतइति अन्नदानंचसगोत्रेभ्यः अथपूजाप्रयोगः पंचमादिरात्रेःप्रथमयामेकुमारस्यपित्रादिराचमनादिदेशका
लसंकीर्तनांते ऽस्यबालस्यसमातृकस्यायुरारोग्यसकलारिष्टशांतिद्वाराश्रीपरमे० त्यर्थंस्कंदस्यराकादीनांजन्मदानांजीवंतिकायाश्चपूजनंकरिष्ये
तदादौविघ्नेशपूजनंकरिष्येइतिसंकल्प्यगणेशपूजांषोडशोपचारैःकृत्वाप्रार्थयेत् लंबोदरमहाभागसर्वोपद्रवनाशन त्वत्प्रसादादविघ्नेश
चिरंजीवतुबालकइति ततःकुड्यादिलिखितप्रतिमासुतंदुलपुंजेषुवाजन्मदाः जीवंत्यपरनाम्नींषष्ठींस्कंदंराकांसिनीवालींकुहूंखड्गादिषु
भगवतींचषोडशोपचारैःपूजयेत् जन्मदाभ्योनमइतिनाममंत्रेणजन्मदानामावाहनादि आयाहिवरदेदेविमहाषष्ठीतिविश्रुते शक्तिभिःस
हबालंमेरक्षजागरवासरे इतिषष्ठ्यावाहनम् शक्तिस्त्वंसर्वदेवानांलोकानांहितकारिणी मातर्बालमिमंरक्षमहाषष्ठीनमोस्तुते इतिवा
पराणांतस्यैसमर्पणम् क्षेत्रपालनमस्तुभ्यंसर्वशांतिफलप्रद बालस्यविघ्ननाशार्थंगृहाणेमंबलिंशुभम् क्षेत्रपालबलिंदद्याज्जीवंतिप्री

त्यर्थंबलिंदत्वा भूतप्रेतपिशाचाद्यागंधर्वारक्षसांगणाः शमंकुर्वंतुतेसर्वेममगृण्हंत्विमंबलिम् नवग्रहबलीन्दद्यात् ततस्तस्याःप्रार्थना
जननीसर्वभूतानांबालानांचविशेषतःनारायणीस्वरूपेणबालंमेरक्षसर्वदा भूतप्रेतपिशाचेभ्योडाकिनीयोगिनीषुच मातेवरक्षबालंमेश्वापदेपन्नगेषुच गौरीपुत्रोयथास्कंदःशिशुत्वेरक्षितःपुरा तथाममाप्ययंबालंषष्ठिकेरक्ष्यतांनमइति उक्तदिनेषुपूजितदेवताप्रीत्यर्थंब्राह्मणेभ्योयथाचारंतांबूलंदक्षिणांदद्यात् पक्वान्नभिन्नदानप्रतिग्रहयोर्नदोषः इतिजन्मदादिपूजनं अथाशौचकर्त्तव्यनिर्णयः भारद्वाजः सूतकेमृतकेकुर्यात्प्राणायाममंत्रकम् तथामार्जनमंत्रांस्तुमनसोच्चार्यमार्जयेत् गायत्रींसम्यगुच्चार्यसूर्यायार्घ्यंनिवेदयेत् मार्जनंतुनवाकार्यमुपस्थानंनचैवहीति पैठीनसिः सूतकेसावित्र्याजलंप्रक्षिप्यप्रदक्षिणंकृत्वासूर्यंध्यायन्नमस्कुर्यादिति प्राप्तायाःसावित्र्याःपुनर्वचनंस्पष्टो-
च्चारणार्थम् विष्णुः आशौचेहोमदानप्रतिग्रहस्वाध्यायानिवर्त्तंते नाशौचेकस्यचिदन्नमश्नीयादिति अत्रहोमोवैश्वदेवाख्यः पंचयज्ञविधानंतुनकुर्यान्मृतिजन्मनोरितिस्मृत्यंतरात् नतुअग्निहोत्रोपासनाख्यः वैतानोपासनाःकार्याःक्रियाश्चश्रुतिचोदिताइतियाज्ञवल्क्योक्तेः कर्मवैतानिकंकार्यंस्नानोपस्पर्शनात्त्रयं इतिहारीतोक्तेश्च वैतानिकग्रहणमौपासनहोमोपलक्षणार्थम् तस्यापिश्रौतत्वेनमिताक्षरोक्तेः स्नानाचमनेचतात्कालिके अग्निहोत्रस्यहोमार्थंशुद्धिस्तात्कालिकीभवेदितिगोभिलोक्तेः स्थालीपाकपिंडपितृयज्ञादिस्मार्त्ततु आशौचेप्यन्यद्वाराकारयेत् नत्यजेच्चापिस्वयंकुर्यात् सूतकेतुसमुत्पन्नेस्मार्तकर्मकथंभवेत् पिंडयज्ञंचरुंहोमंमसगोत्रेणकारयेत् इति एतच्चप्रथमारंभोत्तरं ५९

होमऔपासनहोमः सगोत्रेणापिकारणीयइत्याशयेनतदुक्तिः नतुतत्रापिनियमः अग्निहोत्रतुल्यत्वात् अन्येतुस्थालीपाकादिवत्औपा-
सनहोमेप्यन्यकर्तृत्वनियममन्यंते काम्यस्यापिप्रतिप्रसवंपुलस्त्यः सद्यःशौचमित्यनुवृत्तौ सान्निहित्यमुपस्पृश्यराहुग्रस्तेदिवाकरे सूत्र
धर्ममवृत्तस्यदानकर्मफलैषिणइतिसन्निहितनतीर्थेस्नात्वाराहूपरागेकाम्यदानंकुर्यात् तथानसप्रवृत्तोपिइतिव्याख्यातंपारिजाते तथाबृहस्प
तिः कन्याविवाहेसंक्रांतौसूतकंनकदाचनेति जमदग्निः सूतकेमृतकेवापिजान्हव्याःसलिलेस्थितः नाभिमात्रेजलेस्थित्वाकुर्याद्यानजपा-
दिकमिति एतदुभयंकाम्यविषयमपीत्यपितत्रैवोक्तम् अथसूतिकाशुद्धिः द्विजातेःसूतिकायाः स्याद्दशाहेनतुशुद्ध्यति त्रयोदशेन्हि
संप्राप्ते शुद्धाशुद्ध्यत्यसंशयमिति अशुद्धाशूद्रा अस्पृश्यनिवृत्तिरत्रोच्यते कर्मानधिकारस्तु तत्तद्वर्णोचिताशौचांतेसर्वेषांनिवर्तते द्विजा
तिस्त्रीणांतुपुत्रप्रसूनांविंशतिरात्रांतेकन्याप्रसूनांतुमासांतइतिसंक्षेपः इत्याशौचकर्तव्यादिनिर्णयः अथजननशांतयः तत्रादौमाघ
सकउच्यते गर्गः पित्ररिष्टेस्फुतारिष्टेमात्ररिष्टेतथैवच प्रायश्चित्तंततःकुर्यात्तद्दोषस्यशांतये तादृशनक्षत्रोत्पत्त्यासूचितेपित्राद्यरिष्टेतत्त
द्दोषशांत्यैतत्तत्प्रायश्चित्तंकुर्यादित्यर्थः पूषाश्विनौगुरौसार्पमघाचित्रेंद्रमूलभं एषुऋक्षेषुजातस्यकुर्याद्गोजननंतथा जन्मर्क्षेवात्रिजन्मर्क्षेशुभ
भवारेशुभेदिने कृत्वाभ्यंगादिकंसर्वंगृहालंकारपूर्वकम् गोमयेनोपलिप्याथगृहस्येशानभागके पंकजंकर्णिकायुक्तंरजोभिःश्वेतवर्णकैः
व्रीहिंस्तत्रविनिक्षिप्ययथावित्तानुसारतः नवशूर्पंतुतन्मध्येरक्तवस्त्रंप्रसारयेत् स्थापयित्वाशिशुंतत्रपुनःसूत्रेणवेष्टयेत् प्राङ्मुखंतमवाक्पा

दंतिलगर्भगतंशिशुम् गोमुखंदर्शयित्वातुपुनर्जातंतुगोमुखात् विष्णुर्योनिमितिसूक्तेनगव्येनस्नापयेच्छिशुम् गव्यमंगेषुमंत्रेणगवामंगेषुसं
स्पृशेत् विष्णोःश्रेष्ठेनमंत्रेणगोप्रसूतंतुबालकम् आचार्यस्तंसमादायपश्चान्मात्रेददेत्तदा माताजघन्यभागस्थाशिशुमानीयतन्मुखात् ततःपित्रे
ददाद्दद्यात्ततोमात्रेप्रदापयेत् वस्त्रेणवचसंस्थाप्यपुत्रस्यमुखमीक्षयेत् गोमूत्रंगोमयंक्षीरंदधिसर्पिश्चसंयुतम् आपोहिष्ठादिभिर्मंत्रैरभिषिंचे
त्ततःशिशुम् मूर्ध्निचाघ्रायतंपुत्रंतन्मंत्रेणतदापिता अंगादंगात्संभवसिहृदयादधिजायसे आत्मावैपुत्रनामासिसजीवशरदःशतमिति मूर्ध
निचावघ्रायतंशिशुंस्थापयेत्ततःपुण्याहंवाचयेत्पश्चाद्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः दारिद्र्यायार्थविप्रायतांगामभ्यर्च्यदापयेत् गोवस्त्रस्वर्णधान्यानिदद्या
दर्कादितःक्रमात् यथाशक्तिधनंदद्याद्ब्राह्मणेभ्यस्तदापिता ततोहोमंप्रकुर्वीतस्वस्वशाखोक्तमार्गतः उल्लेखनंततःकुर्यादाज्यभागांतमेवच हो
मस्यैशानदिग्भागेधान्योपरिशुभंघटम् पंचगव्यंघटेस्थाप्यतिलांस्तत्रविनिक्षिपेत् क्षीरद्रुमकषायांश्चपंचरत्नानिनिक्षिपेत् वस्त्रयुग्मादि
संछाद्यगंधादिभिरथार्चयेत् विष्णुंवरुणमभ्यर्च्यप्रतिमांचविधानतः प्रतिमांयक्ष्मणः अग्नेनद्दैवत्ये होमविधानात् चकाराच्चेतिकेचित्
तन्न विष्ण्वादिपूजायांप्रतिनियमसंभवे अपूर्वपूजांतरविधिकल्पनस्यान्याय्यत्वात् चकारस्यविधानशब्दोक्तनत्तदुचितेतिकर्तव्यनिरूपण
समुच्चयार्थत्वात् यतइंद्रादिभिर्मंत्रैःकुंभंस्पृष्ट्वाभिमंत्रयेत् दधिमध्वाज्ययुक्तेनहोमंकुर्याद्विधानतः आपोहिष्ठेतितिसृभिरप्सुमेसोमइत्य-
थ तद्विष्णोःपरमंपदमक्षीभ्यांतेतिसूक्ततः ऋग्भिराभिःप्रत्यृचंचाष्टाविंशतिसंख्यया अशक्तश्चाष्टसंख्यंवादधिमध्वाज्यसंयुतम्

आदित्यादिग्रहाणांचहोमंकुर्यात्समंत्रकम् इतिगोप्रसवविधिः अथप्रयोगः बालस्यजन्मर्क्षेतदारभ्यगणनेनदशमेकोनविंशयोर्वानक्षत्र
योस्तदसंभवेदेवनक्षत्रादियुक्तेशुभदिनेवाकृताभ्यंगस्नानोगृहमुपलेपनादिनालंकृत्यसभार्यःस्वबालकस्यामुकदुष्टकालोत्पत्तिसूचितारिष्टनि
वृत्तिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंगोमुखप्रसवाख्यांशांतिंकरिष्ये इतिसंकल्प्यतदंगत्वेनगणेशपूजांकरिष्ये इतिसंकल्प्यतंसंपूज्याचार्यवरणंतत्पूजनं
चकुर्यात् आचार्योयदत्रसंस्थितमितिसर्षपविकिरणंशुचीवइतिपंचगव्येनापोहिष्ठेत्यद्भिश्चदेशप्रोक्षणंस्वस्त्ययनंतार्क्ष्यमितिप्रार्थनंचविधाय
गृहस्येशानभागेगोमयेनोपलिप्यश्वेतरजोभिःकर्णिकायुक्तंपंकजंकृत्वातत्रव्रीहीन्निक्षिप्यतेषुशूर्पंतस्मिन्रक्तवस्त्रंप्रसारितंतत्रतिलविकिर
णंचकृत्वाप्राङ्मुखमवाक्पादंशिशुंनिधायसशिशुंशूर्पंसूत्रेणवेष्टयित्वातस्मिन्गोमुखसान्निध्यंकृत्वाविष्णुर्योनिमितिसूक्तस्यत्वष्टाविष्णुरनु-
ष्टुप् सूक्तेनचिंतनंकृत्वातेनैवावृत्त्यापंचगव्येनशिशुंस्नापयित्वा गवामंगेषुतिष्ठंतिभुवनानिचतुर्दश यस्मात्तस्माच्छिवंमेस्यादिहलोकेपरत्रच
तिगोःसर्वांगेषुवामांगेष्वेववास्पृशेत् ततआचार्योविष्णोःश्रेष्ठेनेतिशिशुंगृहीत्वामात्रेदद्यात मातातुबालमादायगोमुखसमीपेबालंनीत्वापु-
नरादायगोपुच्छदेशेपित्रेदद्यात् ततआचार्यःपितृहस्तेनमात्रेदापयेत् नववस्त्रंशिशोःस्थाप्याच्छादनमपसार्य्यपुत्रमुखवीक्षणंकुर्यात् ततःपंच
गव्येनाचार्यःशिशुंप्रोक्षयेत् आपोहिष्ठेतितिसृभिरासांसिंधुद्वीपआंबरीषआपोगायत्री अभिषेकेवि० ॐआपोहिष्ठामयोभुवः० ऋचः३
ततःपिताहस्तद्वयेनपरिग्रहणपूर्वकंअंगादंगादितिमंत्रेणशिशोर्मूर्धनित्रिरवघ्रायस्थानेशिशुंस्थापनंकृत्वा शाखाध्यायिभिःस्वशाखोक्त-

विधिनापुण्याहवाचनंकुर्यात् ततआचार्योगोर्दरिद्रस्यब्राह्मणस्यपूजनपूर्वकंतस्मैतद्दानंविधिनाकारयेत् ततोयजमानोवस्त्रस्वर्णधान्यानिय-
थाशक्त्यार्कादिग्रीत्यर्थंआचार्यायदत्वान्येभ्योब्राह्मणेभ्योभूयसींदक्षिणांदद्यात् ततआचार्यःगोमुखप्रसवशांतिहोमंकरिष्यइतिसंकल्प्यस्थंडि-
लाद्यग्निप्रतिष्ठापनांतेऽर्कादिग्रहाणामावाहनंकृत्वान्वाधानंकुर्यात् चक्षुषी आज्येनेत्यंतेत्रप्रधानं अपः द्वादशोत्तरसंख्याभिर्दधिमध्वाज्याहुतिभिर्द्वा
त्रिंशत्संख्याभिर्वाविष्णुं अष्टाविंशतिसंख्याभिर्दधिभिः अष्टाभिर्वायक्ष्महणं अष्टषष्ठ्यधिकशतसंख्याभिर्दधिभिः अष्टचत्वारिंशत्संख्याभिर्वा
अर्कादीन्प्रत्येकंअष्टाविंशतिसंख्याभिर्दधिभिःप्रत्येकमष्टाभिर्वा शषेणेत्याद्याज्यभागांतेस्थंडिलस्यैशानदिशि ग्रहपीठोत्तरतो मही द्यौरित्या
दिविधिनाधान्योपरिघटस्थापनंकृत्वातस्मिन्पंचगव्यंतिलान्क्षीरद्रुमकषायान्पंचरत्नानिक्रमेणनिःक्षिप्य वस्त्रयुग्मेनसंछाद्यगंधपुष्पा
दिभिःकलशमभ्यर्च्यकृताग्न्युत्तारणप्रतिमयोर्विष्णुवरुणौपूजयेत् तद्विष्णोरितिमेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री तत्त्वायामिशुनःशेपोवरुणस्त्रिष्टुप्
गोप्रसवप्रधानपूजनेवि॰ ॐ इदंविष्णुर्विच॰ ऋक् ॐ तत्त्वायामिब्रह्मणा॰ ऋक् पूजांतेकुंभंस्पृष्ट्वाभिमंत्रयेत् यतइंद्रेतिषण्णांभर्गइंद्रोबृह
ती कुंभाभिमंत्रणेवि॰ ॐ यतइंद्रभयामहे॰ ऋचः६ ततःआचार्यःस्रुवेणदधिमध्वाज्यहोमंकुर्यात् आपोहिष्ठेतितिसृणांसिंधुद्वीपआपो
गायत्री गोप्रसवप्रधानहोमे॰ सत्यपिवरुणहोमस्यवारुणत्वेऽद्भ्यइत्येवत्यागः पार्वणहोमेपूर्णमासायेदमितिवत् अपक्रमे॰ ऋष्यादिपूर्ववत्
अतएवानुष्टुभोग्रहणं तद्विष्णोरितिमेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री गोप्रसवप्रधानहोमे॰ ॐ तद्विष्णोः॰ विष्णावइदं॰ अक्षीभ्यांतइतिष

णणां विवृहायक्ष्मुहानुष्टुप् गोप्रसवप्र० ०ॐ अक्षीभ्यांतेनासिकाभ्यां०१ग्रीवाभ्यस्त०२ आंत्रेभ्यस्ते०३ ऊरुभ्यांते०४ मेहभाद्दनं०५ अंगादंगा
ल्लो०६ यक्ष्म हणइद० ततःआकृष्णेनेत्यादिभिर्दध्यादिहोमः सवित्रेसोमायेदमितित्यागः सर्वत्रप्रत्यृचं अष्टाविंशतिरष्टौवा हुतयः प्रणी
ताप्रणयनसंस्थाजपांते परिस्तरणविसर्जनादि आचार्यायययाशक्तिदक्षिणांदत्वास्थापितदेवतानामुत्तरपूजाविसर्जनांते तत्प्रतिमां आचा
र्यहस्तेप्रतिपाद्याग्निंसंपूज्यविभूतिधारणांतेगच्छगच्छेतितंविसृज्य दशत्र्यवाब्राह्मणान् भोजयेत् कर्मणः संपूर्णतांवाचयित्वेश्वरार्पणंकुर्यात्
इतिगोप्रसवप्रयोगः अथकृष्णचतुर्दशीजननशांतिः गर्गः कृष्णापक्षेचतुर्दश्यांप्रसूतेःषड्विधंफलं चतुर्दशींचषड्भागांकुर्यादादौशुभं-
स्मृतम् द्वितीयेपितरंहंतितृतीयेमातरंतथा चतुर्थेमातुलंहंतिपंचमेवंशनाशनम् षष्ठेतुधनहानिःस्यादात्मनोवंशनाशनम् तस्मात्सर्वप्र
यत्नेनशांतिंकुर्याद्विधानतः आचार्यंवरयेद्धीमान् पुत्रदारसमन्वितम् ब्राह्मणानृत्विजश्चैवस्वस्तिवाचनपूर्वकम् रुद्राधिदेवतातस्याःक
र्षमात्रसुवर्णतः तदर्धार्धेनवाकुर्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः प्रतिमांकारयेच्छुभांःसर्वलक्षणसंयुताम् वृषभंचसमारूढांनांवरदांशूलपाणि
नीम् शुद्धस्फटिकसंकाशांश्वेतमाल्यांबरान्विताम् त्र्यंबकेनमंत्रेण पूजांकुर्याद्विधानतः स्थापयेच्चतुरःकुंभांश्चतुर्दिक्षुयथाक्रमम् पुण्यती-
र्थजलोपेतान्धान्यस्योपरिविन्यसेत् तन्मध्येस्थापयेत्कुंभंशतच्छिद्रसमन्वितम् पंचमृत्संचरत्नानिपंचत्वक्पंचपल्लवान् पंचधान्यंसुवर्णंचतत्त-
न्मंत्रैर्विनिक्षिपेत् शतौषधानिनिक्षिप्यश्वेतवस्त्रेश्चवेष्टयेत् सर्वेसमुद्राःसरितस्तीर्थानिजलदानदाःआयांतुयजमानस्यदुरितक्षयकारकाः

आवाह्यवारुणैर्मंत्रैरनेनचविधानतः इमंमेवरुणेत्यनयातत्त्वायामीत्यृचातथा त्वंनोअग्नइत्यनयासत्वन्नइतिमंत्रतः आग्नेयकुंभमारभ्यपूजांकु
र्याद्यथाक्रमात् आनोभद्राख्यसूक्तंचभद्राअग्नेश्चसूक्तकम् जप्त्वापुरुषसूक्तंचकद्रुद्रंतुक्रमाज्जपेत् ईश्वरस्याभिषेकंचग्रहपूजांचकारयेत् ई-
श्वरस्यरुद्रस्य पूजाकर्मसुनिर्वर्त्यहोमंकुर्याद्विधानतः गृहस्येशानदिग्भागेकुंडंकुर्याद्विधानतः विस्तारायामखातंचअरत्निद्वयसंमितम्
कुंडकंठंपरित्यज्यसमंतादंगुलंक्रमात् मेखलोच्छ्रायविस्तारैश्चतुस्त्रिद्व्यंगुलंक्रमात् पश्चिमेमध्यभागेतुयोनिंकुर्याद्विधानतः एवंक्रमेणहो
तव्यम् समिदाज्यचरूंश्चैवतिलमाषांश्चसर्षपैः अश्वत्थप्लक्षपालाशसमिद्भिःखादिरैःशमीः अष्टोत्तरसहस्रंवाअष्टोत्तरशतंतुवा अष्टाविंश
तिमितैश्चहोमंकुर्यात्पृथक्पृथक् त्र्यंबकेनमंत्रेणतिलान्व्याहृतिभिःक्रमात् ग्रहाणांचैवहोतव्या अस्मदुक्तविधानतः एवंक्रमेणहोतव्यंहो-
मशेषंसमापयेत् सर्वालंकारयुक्तानांत्रयाणामभिषेचनम् त्रयाणांमातृपितृबालकानाम् चतुर्भिःकलशैरद्भिर्महत्कुंभसमन्वितम् धौतां
बराणिधृत्वाथकुर्यादाज्यावलोकनम् पूर्णाहुतिंचजुहुयाद्यजमानःसमाहितः तत्सर्वपरयाभक्त्याईश्वरायनिवेदयेत् सर्वालंकारसंयुक्तां
सवत्सांगांपयस्विनीम् प्रतिमांवस्त्रयुग्मंचआचार्यायनिवेदयेत् ईश्वरप्रीतयेशक्त्याकुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् अन्येषांचैवसर्वेषांकुर्याद्ब्रा-
ह्मणभोजनं तस्मादनेनविधिनावित्तशाठ्यविवर्जितः एवंयःकुरुतेशांतिंसर्वपापैःप्रमुच्यते सर्वान्कामानवाप्नोतिस्थिरजीवीसुखीभवेत्
इति अथकृष्णचतुर्दशीजननशांतिप्रयोगः देशकालौसंकीर्त्यअस्यशिशोःकृष्णचतुर्दश्यांअमुकांशजननसूचितसर्वारिष्टनिरसन

द्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं सग्रहमखां कृष्णचतुर्दशीजननशांतिं करिष्ये तदंगत्वेन गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनं आचार्यऋत्विग्वरणं च करिष्ये वृतानां पूजनं अग्न्युत्तारणं आचार्यः कर्म करिष्ये इति संकल्प्य यदत्रसंस्थितमित्यादि स्वस्त्ययनं तार्क्ष्यमित्यंते स्थंडिल पूर्वभागे मही द्यौरित्यादिमंत्रावृत्त्या पदार्थानुसमयेन मध्ये शतच्छिद्रं तस्य आग्नेयादिविदिक्षु चतुरः कलशांश्च स्थाप्य शतच्छिद्रे स्योना पृथिवी पंचमृदः अश्वत्थेवइति पंचपल्लवान् सहिरत्नानीति पंचरत्नानि रुवतिर्भीमोवृषभस्तविष्ययेति पंचत्वचः ओषधयः समिति पंचधान्यानि हिरण्यरूपइति सुवर्णं याओषधीरिति सर्वौषधीः शतावरीं निक्षिप्य युवासुवासाइति वस्त्रैः संवेष्ट्य पूर्णादर्वीति पूर्णपात्रनिधानांते रुद्रप्रतिमां कर्षतदर्धतदर्धान्यतरपरिमितहेमनिर्मितां वराभयांकितहस्तद्वयां वृषभारूढां स्थापयित्वा त्र्यंबकं वसिष्ठो रुद्रोनुष्टुप् रुद्रपूजने विनि० ॐ त्र्यंबकं यजामहे० ऋक् १ शुद्धस्फटिकसंकाशं श्वेतमाल्यांबरावृतम् ध्यात्वा एकादशिन्यभिषेकघटिनोपचारैः रुद्रं संपूज्य आग्नेय्यादिचतुर्षु कलशेषु गंधद्वारामिति गंधमोषधयइति यवान् अश्वत्थेवइति पंचपल्लवान् कांडात्कांडादिति दूर्वाः सहिरत्नानीति पंचरत्नानि हिरण्यरूपइति हिरण्यं याःफलिनीरिति फलम् युवासुवासाइति वस्त्रवेष्टनं पूर्णादर्वीति पूर्णपात्रनिधानं एतावत्कांडानुसमयेन कृत्वा इमंमेवरुणइति सर्वे समुद्राइति च समुद्रादिसहितं वरुणमावाहयेत् इमंमेवरुणः शुनःशेपो वरुणो गायत्री वरुणावाहने वि० ॐ इमंमेवरुणः० समुद्रादिसहितं वरुणं संपूज्य उत्तरकलशेष्वपि समुद्रादिसहितवरुणपूजने क्रमेण तत्त्वायामि० त्वंनो अग्ने० सत्वं नो अग्ने० इत्यादयो मंत्राः

तत्वायामिशुनःशेपोवरुणस्त्रिष्टुप् ॐ तत्त्वायामि० ऋक्१त्वंनोअग्नेइत्यस्यगोतमोवामदेवो ग्नीवरुणौत्रिष्टुप् पूजनेवि०ॐ त्वंनोअग्ने०ऋक् १
सत्वंनोअग्नइत्यस्यवामदेवोग्नीवरुणौत्रिष्टुप् पूजने०ॐ सत्वंनोअग्नेवमोभवो०ऋक्१सर्वपूजांतेदेवदानवइतिप्रतिकलशंप्रार्थना तत्रक्रमेण-
चतुर्षुकलशेषुसूक्तजपः आनोभद्राइतिदशर्चस्यसूक्तस्यराहूगणोगौतमोविश्वेदेवादेवता आद्याःपंचसप्तमीचजगत्यःषष्ठीविराट्स्थानाशेषा
स्त्रिष्टुभः जपेविनियो०ॐ आनोभद्राःक्रतवोयंतु०ऋचः१० भद्रोअग्नेरितिद्वादशर्चस्यवाध्र्यश्वःसुमित्रोग्निर्देवता आद्येद्वेजगत्यौ अंत्यास्त्रिष्टु
भः जपेविनि०ॐ भद्रोअग्नेर्वाध्र्यश्वस्य०ऋचः१२ सहस्रशीर्षेतिषोडशर्चस्यसूक्तस्यपुरुषोनारायणोदेवता अनुष्टुब्छंदः जपेवि०ॐ सहस्र
शीर्षा०ऋचः१६ कद्रुद्रायेत्यस्यसूक्तस्यघोरःकण्वोरुद्रोगायत्री जपेवि०ॐ कद्रुद्रायप्रचेतसे०इतिसूक्तम् ततोग्निंवेद्यांग्रहांश्चप्रतिष्ठा-
प्यान्वाधानंकुर्यात् समिद्द्वयमादायात्रप्रधानम् आदित्यादिग्रहान्अष्टाष्टसंख्याभिः अर्कादिजातीयसमिदाहुतिभिश्चर्वाहुतिभिराज्याहुति
भिश्च अधिदेवताप्रत्यधिदेवताद्याग्रहपीठदेवता एकैकसंख्याकाभिःसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः रुद्रंप्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्याकाभिरश्वत्थप्ल
क्षपलाशखदिरजातीयसमिदाहुतिभिश्चर्वाहुतिभिराज्याहुतिभिस्तिलमाषसर्षपाहुतिभिश्च अग्निवायुसूर्यप्रजापतींस्तिलाहुतिभिःशे
षेणस्विष्टकृतमित्याद्याज्यभागांतेकृतेयजमानःयथादेवतंत्यागंकुर्यात् तदनंतरंहोमांतेस्विष्टकृदादिनवाहुत्यंतेबलिदानंपूर्णाहुतिभिःप्र ६३
णीतानि नयनांतंसस्थाजपःदंपत्योरभिषेकः धौतवस्त्रचंदनादिधारणं आज्यंरूपंरूपमित्यवलोक्यसदक्षिणंदत्वापूर्णाहुतिंहुत्वाकृतंकर्म

रुद्रार्पणंकृत्वा आचार्यायवस्त्रयुग्मसहितोपस्करगोनिष्क्रयदानम् ऋत्विग्भ्यःहिरण्यनिष्क्रयदानम् स्थापितदेवतानांपूजनमुविसर्जनं आचार्यहस्तेप्रतिपादनंच अग्नेःपूजनविसर्जने यथाशक्तिब्राह्मणभोजनस्यसंकल्पः भूयसीदानस्यच विष्णुस्मरणंतर्पणंचकुर्यात् इ तिकृष्णचतुर्दशीजननशांतिः अथसिनीवालीकुहूशांतिविधिः प्रयोगपारिजातेगार्ग्यः सिनीवाल्यांप्रसूतास्यात्यस्यभार्यापशुस्तथा गजाश्वामहिषीचैवशक्रस्यापिश्रियंहरेत् येसंतिसकलाश्चान्येस्वप्रसादोपजीविनः वर्जयेत्तानशेषांस्तु पशुपक्षिमृगादिकान् कुहूप्रसूति रत्यर्थंसर्वदोषकरास्मृता यस्याप्रसूतिरेतेषांतस्यायुर्धननाशनम् सर्वगंडसमस्तत्रदोषस्तुप्रबलोभवेत् शांतिंविनाविशेषेणपरित्यागो- विधीयते परित्यागात्तत्रशांतिंकुर्यादिमांविचक्षणः तत्फलंतत्क्षणान्नैव पुनरेवानुपालनम् नत्यजेत्पंडितोमोहाद्दर्थेनज्ञानतोपिवा तद्यो- गान्नाशयेत्किंचित्स्वयंवानाशमश्नुते कल्पोक्तशांतिःकर्त्तव्याशीघ्रंदोषापनुत्तये रुद्रःशक्रश्चपितरःपूज्याःस्युर्देवताःक्रमात् कर्षमात्रसुव र्णेनतदर्धार्धेनवापुनः अथवाशक्तितःकुर्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः प्रतिमांकारयेच्छंभोश्चतुर्भुजसमन्विताम् त्रिशूलखड्गवरदाभयहस्तां यथाक्रमात् श्वेतवर्णांश्वेतपुष्पांश्वेतांबरवृषस्थिताम् त्र्यंबकेनमंत्रेण पूजांकुर्याद्यथाविधि इंद्रश्चतुर्भुजोवज्रांकुशचापससायकः रक्त वर्णोगजारूढोयतइंद्रेतिमंत्रतः पितरःकृष्णवर्णाश्चचतुर्हस्ताविमानगाः यष्ट्यक्षसूत्रकमंडल्वभयस्यैवधारिणः येचेहेतिचमंत्रेणपूजां- कुर्यादनंतरम् आग्नेयींदिशिमारभ्यकुंभान्कोणेषुविन्यसेत् तन्मध्येस्थापयेत्कुंभंशतच्छिद्रसमन्वितम् तेष्वेवपंचगव्यादींस्तत्तन्मंत्रैश्च

निक्षिपेत् कल्पोक्तशांतिः कर्तव्या कुर्याच्छीघ्रं स्वशक्तितः गोदानं वस्त्रदानं च सुवर्णं चोर्वरां शुभकम् दशदानानि चोक्तानि क्षीरमाज्यं गुडस्तथा आ
ज्यावेक्षणमेतानि तत्तन्मंत्रैश्च कारयेत् समिदाज्यचरोर्होमः स्तिलमाषैश्च सर्षपैः अश्वत्थप्लक्षपालाशसमिद्भिः खादिरैः शुभैः अष्टोत्तरशतं
सुस्य प्रत्येकं जुहुयाद्द्विजः त्र्यंबकेन मंत्रेण तिलान् व्याहृतिभिः पुनः चतुर्भिः कलशैर्युक्तं बृहत्कुंभसमन्वितम् शांतिवत्सकलं कार्यमभिषेकं च-
कारयेत् पितृमातृशिशूनां च अभिषिंचेत्तु वारुणैः शंकरस्याभिषेकं च कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् अन्येषां चैव सर्वेषां ब्राह्मणानां च तर्पणम् यथाश
क्त्यनुसारेण द्विजवाचनपूर्वकमिति अथ प्रयोगः कर्ता ॥ स्वकुमारस्य सिनीवालीजननसूचितसर्वारिष्टपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं
सिनीवालीजननशांतिं करिष्ये इति संकल्प्य गणेशपूजनादि वरणांतं कुर्यात् कुहूजनने कुहूजननसूचितेत्यूहः वेदद्वयरहितो दर्शः ततआचा
र्यः सर्षपविकिरणादि प्रार्थनांतं कृत्वोक्तप्रतिमाग्न्युत्तारणं कृत्वा स्थंडिलपूर्वभागे विदिक्षु आग्नेयीमारभ्य मही द्यौरित्यादिमंत्रैः पदार्थानुसमयेन
चतुरः कुंभानासाद्य मध्ये शतच्छिद्रं संस्थाप्य चतुर्षु जलसेचनगंधक्षेपांते तत्सवितुरित्यादिभिः पंचगव्यानि स्योना पृथिवीति पंचमृदः सहिरत्ना-
नीति पंचरत्नानि रुवतीति पंचत्वचः ओषधयः संवदंत इति पंचधान्यानि हिरण्यरूप इति हिरण्यं प्रक्षिप्य पंचस्वपि पूर्णादर्वीति पूर्णपात्रनिधानांते म
ध्ये यथाशक्तिनिर्मितां सुलक्षणां रुद्रप्रतिमां निधाय त्र्यंबकं वसिष्ठो रुद्रोनुष्टुप् रुद्रावाहने वि॰ ॐ त्र्यंबकं यजा॰ इति मंत्रेण रुद्रं श्वेतगंधपुष्पा
दिभिः संपूज्य तद्दक्षिणतो यत इंद्रेति भर्ग इंद्रस्त्रिष्टुप् इंद्रावा॰ ॐ यत इंद्र॰ इति इंद्रं संपूज्य ये चेहेति शंखः पितरस्त्रिष्टुप् पित्रावा॰ ॐ ये चेह

पितरो॰ इत्युत्तरतः पितॄन्संपूज्य चतुर्थकुंभेषु वरुणंसंपूज्य आनोभद्राइतिपठेदृग्वेदी यजुर्वेदीनमोवाचइति गवामंगेष्वितिगांदद्यात् शरण्यंसर्व
लोकानांलज्जायारक्षणंपरम् सुवेषधारिवस्त्रत्वमतःशांतिंप्रयच्छमेइतिवस्त्रम् हिरण्यगर्भगर्भस्थमितिसुवर्णम् सर्वभूताश्रयाभूमिर्वराहेण
समुद्धृता अनंतसस्यफलदाअतःशांतिंप्रयच्छमेइतिउर्वरां ततोदशदानानि गोभूतिलहिरण्याज्यवासोधान्यंगुडानिच रौप्यंलवणमित्याहुर्द-
शदानानिपंडिताः गांभुवंचोक्तमंत्राभ्यांपुनर्दत्वा तिलान्दद्यात् महर्षेर्गोत्रसंभूताःकश्यपस्यतिलाःस्मृताः तस्मादेषांप्रदानेनममपापंव्यपोह-
त्विति उक्तमंत्रेणपुनर्हिरण्यंदत्वाज्यंदद्यात् कामधेनुषुसंभूतंसर्वक्रतुषुसंस्थितम् देवानामाज्यमाहारमतःशांतिंप्रयच्छमे उक्तमंत्रेणवासःपुन
र्दत्वाधान्यंदद्यात् सर्वदेवमयंधान्यंसर्वोत्पत्तिकरंमहत् प्राणिनांजीवनोपायमतःशांतिंप्रयच्छमेइति यथादेवेषुविश्वात्माप्रवरश्चजनार्दनःसा
मवेदस्तुवेदानांमहादेवस्तुयोगिनाम् प्रणवःसर्वमंत्राणांनारीणांपार्वतीयथा तथारसानांप्रवरःसदैवेक्षुरसोमतः ममतस्मात्परांशांतिंदत्स्व
गुडसर्वदेतिगुडम् प्रीतिर्यतःपितॄणांचविष्णुशंकरयोःसदा शिवनेत्रोद्भवंरूप्यमतःशांतिंप्रयच्छमेइतिरूप्यम् यस्मादन्नरसाःसर्वेनोत्कृष्टा
लवणंविना शंभोःप्रीतिकरंनित्यमतःशांतिंप्रयच्छमेइतिलवणम् इतिदशदानानि ततःक्षीरंदद्यात् क्षीरजातास्तथाशंखाःक्षीराद
मृतसंभवः क्षीरात्क्षीरोदवत्कीर्तिःक्षीरेप्राणस्यसंभवः तस्मात्क्षीरप्रदानेन अतःशांतिंप्रयच्छमेइति आज्यगुडावुक्तमंत्राभ्यांपुनर्दत्वाज्यपू
र्णेकांस्यपात्रेरूपंरूपमितिसहकुटुंबःप्रतिरूपंवीक्ष्यदद्यात् आज्यंतेजःसमुद्दिष्टमाज्यंपापहरंस्मृतम् आज्यंसुराणामाहारआज्येदेवाःप्रति-

ष्ठिताइति सुवोमानंगोचर्म तिलानांद्रोणः सुवर्णरजतयोःसुवर्णतदर्द्धतदर्द्धान्यतरत् आज्यस्यपलानिचत्वारिंशत् वाससस्त्रित्वम् धान्य
स्यपंचद्रोणाः एवंगुडलवणयोः सप्तहस्तेनदंडेनत्रिंशद्दंडानिवर्त्तनम् दशतान्येवगोचर्म अत्रगवादीनांदक्षिणात्वात्सदक्षिणमनड्वाहमिति बहु
वचनाभावाद्यज्ञियदक्षिणात्मकगोधान्यादेरखिलदक्षिणांतरापेक्षा नचैवंदक्षिणादानकालेदानापत्तिः अग्निगतदीक्षणीयादिगोचरन्यायेनप्रत्य
क्षपाठबलीयस्त्वात् अस्मिन्नप्यवसरेक्रियमाणदानेनर्त्विगानतिरूपप्रयोजनसंभवाच्च आकरेदशदानोत्तरमुक्तक्षीरादिदानस्यहोमोत्तरकर्तव्य-
तोक्तिस्तुकिंमूलेतिनविद्मः आचार्योग्निंप्रतिष्ठाप्यग्रहानावाह्यसंपूज्यान्वाधानंकुर्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यंतेऽत्रप्रधानम् ग्रहानर्कादिसमि
दाज्याहुतिभिःविवक्षितसंख्याभिः त्र्यंबकम् अश्वत्थप्लक्षपालाशखदिरसमिदाहुतिभिःप्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्याभिराज्याहुतिभिश्चर्वाहुति
भिःसर्षपतिलमाषाहुतिभिश्चप्रत्येकंतावतीभिः इंद्रंपितॄंश्चप्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्याभिरष्टसंख्याभिर्वोक्तद्रव्याहुतिभिःत्र्यंबकमितिमंत्रेण
तिलाहुतिभिःप्रजापतिंतिलैः शषेणेत्यादियथान्वाधानंत्यागेकृतेप्रायश्चित्तहोमांतेबलिदानम् धामंतइतिपूर्णाहुतिश्च ततोग्रहकुंभसहि
तचतुःकुंभजलयुतशतच्छिद्रेणमातृपितृशिशूनामभिषेकः तत्त्वायामीतित्रिभिरेषांशुनःशेपोवरुणस्त्रिष्टुप् अभिषेके॰ ॐ तत्त्वायामि॰ऋ
चः३ ततोविभूतिधारणांतेषोडशोपचारैरुद्रस्येतरेषांपंचोपचारैःपूजनम् विसृज्यताःप्रतिमाआचार्यहस्तेप्रतिपाद्याऽग्निंसंपूज्यविसृज्ययथा
शक्तिद्विजाज्ञयाब्राह्मणानन्यांश्चांधपंग्वादीन्भोजयेदिति इतिसिनीवालीकुहूशांतिः अथदर्शशांतिः नारदः अथातोदर्शजाता-

नोमातापित्रोर्दरिद्रता तद्दोषपरिहारार्थंशांतिंवक्ष्यामितेसदा पुण्याहंवाचयित्वादौक्रतुसंकल्पपूर्वकम् कुंडंवामंडलंकुर्यात्तद्देशेस्थापयेद्द्वयं
मंडलंसर्वतोभद्रम् तत्कुंभेनिक्षिपेद्द्रव्यंदधिक्षीरघृतादिकम् आदिशब्दाद्गोमूत्रगोमये न्यग्रोधोदुंबरोश्वत्थसचूतानिंबकास्तथा एतेषांवृक्ष
मूलानित्वगादीन्पल्लवांस्तथा एवंरत्नानिनिक्षिप्यवस्त्रयुग्मेनवेष्टयेत् सर्वेसमुद्राःसरितस्तीर्थानिजलदानदाःआयांतुयजमानस्यदुरितक्षय
कारकाः आपोहिष्ठातृचेनाथकयानश्चित्रइत्यृचा यत्किंचेदमृचाचैवसमुद्रज्येष्ठाइत्यृचा अभिमंत्र्योदकंपश्चादग्नेःपूर्वप्रदेशके उदकम-
भिमंत्र्यपश्चाद्दर्शदेवताःस्थापयेत् इत्याशयः मंडलंकुर्यादितियदुक्तंतदाह हारिद्रंरक्तकंचैवकृष्णंश्वेतंचनीलकम् एतेषांतंडुलैश्चैवसर्वतो
भद्रमुद्धरेत् दर्शस्यदेवतायाश्चसोमसूर्यस्वरूपकाम् प्रतिमांस्वर्णजांनित्यंराजतींताम्रजांतथा दर्शदेवतापितरस्तद्रूपांप्रतिमांस्थापयेत् इ
त्यभेदेनान्वयः कुंभाअपितत्वात्तत्रापीदं सर्वतोभद्रमध्येचस्थापयेद्दर्शदेवताम् ग्रहवर्णवस्त्रयुग्मंतद्वर्णश्वेतपुष्पकम् आप्यायस्वेतिमंत्रे
णसवितापश्चातात्तथैवच उपचारैःसमाराध्यततोहोमंसमाचरेत् कृत्वावन्हिंप्रतिष्ठाप्यक्रतुसंकल्पमीदृशं आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थंसर्वा-
रिष्टप्रशांतये पुत्रस्यदर्शजननदोषनिर्हरणायच मातापित्रोःकुमारस्यसर्वारिष्टप्रशांतये तेषामायुःश्रियैचैवशांतिहोमंकरोम्यहम्
समिधश्चचरुद्रव्यंक्रमेणाज्जुहुयाद्बुधी हुनेत्सवितृमंत्रेणसोमोधेनुंचमंत्रतः एतैर्मंत्रैश्चप्रत्येकंहुनेदष्टोत्तरशतम् एतैरितिबहुवचनंप्रणव-
स्वाहाकारसाहित्याभिप्रायेणअनुवादः अतएवाह दर्शस्यदेवताहोमस्त्वष्टाविंशतिसंख्यया होममेवंतुकृत्वाथविदध्याच्चाभिषेचनं

श्रीसूक्तमायुष्यसूक्तं समुद्रज्येष्ठा इत्यृचा एतैर्मंत्रैरभिषेकं मातापित्रोः शिशोस्तथा ततः स्विष्टकृदादिः स्याद्धोमशेषं समापयेत् हिरण्यंर-
जतं चैव कृष्णां धेनुं सदक्षिणाम् अन्येभ्योपि यथाशक्ति दातव्या दक्षिणा तथा ब्राह्मणान्भोजयेत्तत्र कारयेत्स्वस्तिवाचनम् इति नारदोक्ता
दर्शशांतिः अथ प्रयोगः कर्ता कृतनित्यक्रियः पवित्रपाणिः सपत्नीकः स्वासने उपविश्य देशकालसंकीर्तनांते अस्य बालस्य दर्शज
ननसूचितसर्वारिष्टनिरसनद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं दर्शजननशांतिं करिष्ये अखंडाऽमाजनने इत्थं संकल्पः अमायाः खंडतिथित्वे-
उत्तरवित्थामाजनने कुहूजननशांतिं करिष्ये इति संकल्पे विशेषः ततो गणेशपूजनपुण्याहवाचनाचार्यर्त्विग्वरणाचार्यादिपूजनानि कुर्या
त् ततआचार्यो यदत्र संस्थितमित्यादि स्वस्त्ययनं तार्क्ष्यमिति प्रार्थनांतं कुर्यात् ततआचार्यः कुंडात्स्थंडिलाद्वा पूर्वे सर्वतोभद्रपर्यास्तं-
स्थलमतिक्रम्य महीद्यौरित्यादिना कुंभस्थापनादि जलसेचनांतं कृत्वा तत्र आप्यायस्वेत्यादिमंत्रैः क्षीरदधिघृतानि प्रक्षिप्य गायत्र्या गंध
द्वारामिति च गोमूत्रगोमये प्रक्षिप्य न्यग्रोधोदुंबराश्वत्थचूतनिंबमूलानां त्वचो रुवतिभीम इति तत्पल्लवानश्वत्थे व इति पंचरत्नानि सहि
रत्नानीति निक्षिप्य युवा स्ववासा इति वस्त्रयुग्मेनावेष्ट्य सर्वे समुद्राः सरितः तीर्थानि जलदा नदाः आयांतु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः
इति समुद्रादिदेवतासहितं वरुणमावाह्य संपूज्य कलशोदकं आपो हि ष्ठेति तृचेन कया नश्चित्र इत्यृचा यत्किंचेदमिति समुद्रज्येष्ठा इति-
चतसृभ्यां च अभिमंत्र्य तस्य च मे अग्नेः पूर्वभागे कृष्णनीलरक्तादिवर्णतंडुलैः यथोचितं पूरितं शृंखलावल्लीभद्रादिगर्भं सर्वतोभद्रं संव ६६

त्सरकृत्यांतर्गतानंतत्रनोद्यापनोक्तरीत्याकृत्वातत्रब्रह्मादिप्रसिद्धदेवतापूजांतेमध्येस्वर्णप्रतिमायांपितृनावाहयेत् येचेहेतिशंखःपितर
स्त्रिष्टुप् पित्रावाहने॰ ॐ येचेहपितरो॰१ दक्षिणतःरजत प्रतिमायांसोमम् उत्तरतःताम्रप्रतिमायांसूर्यंचावाहयेत् आप्यायस्वगौतमः
सोमोगायत्री सोमावा॰१ सवितापश्चातादितिनाभागःसवितात्रिष्टुप् सूर्यावाह॰ ॐ सवितापश्चातात्॰ ऋक्१ ततोदेवतात्रयंसंपूज्याऽ
ग्निं प्रतिष्ठाप्यसर्वतोभद्रस्यैशान्यांग्रहप्रतिष्ठापनादिवरुणपूजांतंकृत्वाऽन्वादध्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यंते आदित्यादिग्रहान्चिकीर्षितसं
ख्याभिःसमिच्चर्वाज्याहुति भिःपितृनष्टाविंशतिसंख्याकाभिःसमिच्चर्वाज्याहुतिभिःसोमंसूर्यंचप्रत्येकंअष्टोत्तरशतसंख्याकाभिः
तदाहुतिभिःशेषेणस्विष्टकृतमित्यादि ततःआज्येनसहचरोःपर्यग्निकरणादिकालेकुर्यात् आज्यभागांतेआयुरारोग्यमितिमंत्राभ्यांयज
मानेनहोमसंकल्पपूर्वकंत्यागेकृतेसर्त्विगाचार्यःप्रधानहोमंकुर्यात् तदंतेस्विष्टकृतःपूर्वं हिरण्यवर्णामिति आयुष्यंवर्चस्यमितिसूक्ताभ्यां-
समुद्रज्येष्ठाइत्यृचाचसबालौपितरावभिषिच्यस्विष्टकृदादिकुर्यात् ततोबलिदानपूर्णाहुतीकृत्वाहोमशेषंसमापयेत् ततोयजमानःहि
रण्यरजतेसदक्षिणांकृष्णांधेनुंचआचार्यायदत्वाऋत्विग्भ्यश्चयथाशक्तिदक्षिणांदत्वास्थापितदेवतोपस्थापनक्रमेण उत्तरपूजाविसर्ज-
नेकृत्वाप्रतिमाआचार्यायप्रतिपाद्य अग्निंसंपूज्यगच्छगच्छेतिविसृज्यशांतीःपाठयित्वाब्राह्मणान्भोजयित्वातेभ्योदक्षिणादानांतेस्वस्ति
भवंतोब्रुवंत्वितिवाचयेत् तेचस्वस्तीतिवदेयुः इतिदर्शशांतिः इतिसंस्कारकौस्तुभेदर्शतिथिशांतिप्रयोगः इतितिथिशांतयः

अथनक्षत्रशांतयः अथमूलशांतिविधिः अथातःसंप्रवक्ष्यामिमूलजातहितायच मातापित्रोर्धनस्यापिकुलशांतिहितायच त्यागो-
वामूलजातस्यस्यादष्टाब्दात्प्रदर्शनम् अभुक्तमूलजातानांपरित्यागोविधीयते ज्येष्ठांत्यघटिकाचैकामूलादौघटिकाद्वयम् अभुक्तमूलमि
त्याहुर्जातंपुत्रंविसर्जयेत् अदर्शनाद्वापिपितुःसतुतिष्ठेत्समाष्टकं एवंचदुहितुर्ज्ञेयंमूलजातफलंबुधैः अन्यत्रतु नबालाहंतिमूलर्क्षेपितरं
मातरंतथा मूलजाश्वश्रुरंहंतिव्यालजाचतदंगनाम् महेंद्रजाग्रजंहंतिदेवरंतुद्विदैवजा शांतिर्वापुष्कलास्याच्चेत्तर्हिदोषोनविद्यतेइति
व्यालआश्लेषा माहेंद्रंज्येष्ठा द्विदैवंविशाखा मुख्यकालंप्रवक्ष्यामिशांतिहोमस्ययत्नतः जातस्यद्वादशाहेतुजन्मर्क्षेवाशुभेदिने समाष्ट
केद्वादशाहेकुर्याद्वाशांतिमादरात् उत्तरार्द्धेसमाष्टकेद्वादशाब्देइतिमदनरत्नपाठः समेपुण्यदेशेतुमंडपंकारयेद्बुधः पुण्यर्क्षैर्मंत्रितैस्तो
यैःप्रोक्षितायांक्षितौततः तत्रोदकुंभंसुश्लक्ष्णंरक्तंव्रणविवर्जितम् अकृष्णमूलंनिर्णिक्तंपूरयेन्निर्मलांभसा वस्त्रावगुंठितंकुर्यात्पूरयेत्ती-
र्थवारिणा कूर्चहेमसमायुक्तंचूतपल्लवशोभितम् स्वस्तिकोपरिविन्यस्यक्षीरिद्रुमसपल्लवैः द्रोणव्रीहींश्चनिक्षिप्यईशान्यांचनिधापयेत्
पंचरत्नानिनिक्षिप्यसर्वौषधिसमन्वितम् अर्चितंगंधपुष्पाद्यैःश्रीरुद्रंचस्पृशन्जपेत् षडंगसहितंसम्यक्तंजपेद्रुद्रसंख्यया बह्वृचारुद्रसूक्तं
वाछंदोगारुद्रसामगैः एकादशाष्टत्रिंशद्वैकसंख्यायाथाशक्तितोजपेत् तत्रप्रतिरथंसूक्तंशतरुद्रानुवाककम् रक्षामंत्रंतथापुण्यंरक्षोघ्नंचास्पृ
शन्जपेत् त्र्यंबकंचजपेत्सम्यक्अष्टोत्तरसहस्रकम् एकवारंतथान्येऽपिपावमानीःस्पृशन्जपेत् संस्थाप्यपंचकुंभांश्चद्वयंवातदलाभतः

श्रीरुद्रस्यैककुंभं त्वसर्वसूक्तानितत्रतु तथान्यंचशतंकुंभंपूर्वोक्तैर्लक्षणैर्युतम् चतुःप्रस्रवणंकुर्यात्पंचवक्त्रंतथैवच वस्त्रावगुंठितंकुर्यात्पूरये
त्तीर्थवारिणा पंचरत्नसमायुक्तमाम्रपल्लवसंयुतम् गजाश्वरथ्यावल्मीकसंगमात्ह्रदगोकुलात् राजद्वारप्रदेशाच्चमृदमानीयनिक्षिपेत् कुंभ
स्थनैर्ऋतेदेशेहोमस्थानंप्रकल्पयेत् गोमयालेपितेदेशेकुर्यात्स्थंडिलमुत्तमम् कृत्वाग्निमुखपर्यंतमुल्लेखादिस्वशाखतः पूर्णपात्रनिधानांतंकृ
त्वापूजांसमारभेत् नक्षत्रदेवतारूपंसुवर्णेनप्रयत्नतः निष्कमानेनवार्धेनपादेनाथस्वशक्तितः प्रतिमांलक्षणेनैवकारयित्वाविचक्षणः यद्वा
मूल्यंसुवर्णस्यस्थापयित्वाप्रपूजयेत् सुवर्णसर्वदैवत्यंसर्वदेवात्मकोऽनलः सर्वदेवात्मकोविप्रःसर्वदेवमयोहरिः संस्मरेन्निर्ऋतिंश्यामंसुमुखं
नरवाहनं रक्षोधिपंखड्गहस्तंदिव्याभरणभूषितम् प्रतिमापूजनार्थायवस्त्रयुग्मंप्रकल्पयेत् पंकजंकारयेद्भूमौरक्तामैर्व्रीहितंडुलैः चतुर्विंशद्द
लोपेतंशक्रैर्वाकर्णिकान्वितम् तस्योपरिन्यसेत्पात्रंस्वर्णवारौप्यमृन्मयम् शुद्धवस्त्रेणसंछाद्यतत्रमूलानिनिक्षिपेत् मूलानिशतमूलानितद
लाभेविष्णुक्रांतासहदेवीतुलसीतुशतावरी मूलनामानिगृण्हीयाच्छताभावेविशेषतः स्थापयेत्कर्णिकामध्येवस्त्रगंधाद्यलंकृतम् कूर्चहेमज
लोपेतंकुंभमोषधिसंयुतम् कुंभोपरिन्यसेद्विद्वान्मूलनक्षत्रदेवताम् अधिप्रत्यधिदेवौन्दक्षिणोत्तरदेशयोः अधिदेवंजपेदादौज्येष्ठानक्षत्रदेव
ताम् तथाप्रत्यधिपाठंचपूजयेद्देवतांशुभां उत्तराषाढऋक्षाद्या अनुराधांतमर्चयेत् ऐंद्रादीशानपर्यंतंपूजयेत्स्वस्वनामतः स्वस्वलिंगोक्तमं
त्रैश्चप्रधानादिप्रपूजयेत् पंचामृतेनसंस्नाप्यआवाह्यार्घसमर्चयेत् आवात्येतिल्यबल्लोपेपंचमी अर्थेतिपूर्णपात्रनिधानांतंकृत्वेत्युक्तानंतर्यात्

वारः अतएवाह उपचारैःषोडशभिरिति आवाहनमारभ्यार्चनविवरणम् उपचारैःषोडशभिर्यद्वापंचोपचारकैः रक्तचंदनगंधाद्यैःपुष्पैःकृष्ण
सितादिभिः मेषशृंगादिधूपैश्चघृतदीपैस्तथैवच कृसरापोलिकमांसाद्यैर्नैवेद्यैर्भोजनादिभिः मत्स्यमांसकृसरादीनिब्राह्मणानांविवर्जयेत्
कृसरास्थानेप्रदातव्यंक्षीरंसैंधवमिश्रितम् पायसंलवणोपेतंमांसस्थानेप्रकल्पयेत् उक्तगंधाद्यलाभेतुयथालाभंसमर्पयेत् पुष्पांतंतुसमभ्य
र्च्यहोमंकुर्याद्यथोदितम् निर्वापप्रोक्षणार्दीनिचरोःकुर्याद्यथाविधि हविर्गृहीत्वाविधिवन्नैर्ऋत्यैवऋचाहुनेत् पायसंघृतसंमिश्रंहुनेदष्टोत्त
रंशतम् विधिवदितिपायसचर्वोरवदानधर्मविधेःप्रतिप्रसवः अन्यथानर्थक्यात् समिदाज्यचरून्पश्चाच्छक्तितःसंख्ययाहुनेत् पश्चात्सा
यसहोमोत्तरम् अधिदेवतयोश्चैवंजुहुयात्स्वस्वमंत्रतः चतुर्थ्यंतैर्नमोंतैश्चस्वाहांतैःस्वस्वमंत्रकैः नक्षत्रदेवताभ्यश्चपायसेनतुहोमयेत्
कृणुष्वेतिपंचदशभिर्जुहुयात्कृसरंततः गायत्र्याजातवेदसेत्र्यंबकमितिक्रमात् सीरायुंजंतितामग्निंवास्तोष्पत्यग्निमेवच क्षेत्रस्यपतिनाग्
णानाग्निंदूतंपुरोदधे श्रीसूक्तेनतथाविद्वान्समिदाज्यचरून्क्रमात् अष्टोत्तरशतैर्वाथअष्टाविंशतिभिःक्रमात् अष्टाष्टसंख्ययावापिजु
हुयाच्छक्तितोबुधः त्वंनःसोमेनपायसंजुहुयात्तुत्रयोदश चतुर्गृहीतमाज्यंचयातेरुद्रेतिमंत्रतः स्रुवेणजुहुयादाज्यंमहाव्याहृतिभिःक्रमा
त् हुत्वास्विष्टंतंपश्चात्प्रायश्चित्ताहुतीर्हुनेत् आचार्योयजमानोवाअग्नेपूर्णाहुतिंहुनेत् समुद्रादूर्मिसूक्तेनप्राजापत्यमृचाथवा पूर्णादर्वीसप्त
तेतिमंत्रैःपूर्णाहुतिंहुनेत् होमशेषंसमाप्याथवन्हिमारोपयेद्बुधः कुंभाभिमंत्रणंकुर्यात्दक्षिणेनाभिमर्शयेत् मृत्युप्रशमनार्थायजपेत्त्र्यंब

कंशनम् रुद्रकुंभोक्तमार्गेणरुद्रमंत्रंस्पृशन्जपेत् धूपंदीपंचनैवेद्यंकुंभयुग्मंनिवेदयेत् प्रसादयेत्ततोदेवमभिषेकार्थमादरात् तस्मिन्कालेग्र
हातिथ्यंकर्तव्यंभूतिमिच्छता पृथक्प्रशस्तंतेनैवनक्षत्रेष्वासहैववा अभिषेकविधिंवक्ष्येसर्वाचार्यैरुदीरितम् भद्रासनोपविष्टस्ययजमान
स्यऋत्विजः दारपुत्रसमेतस्यकुर्युःसर्वेभिषेचनम् अक्षीभ्यामितिसूक्तेनपावमानीभिरेवच आपोहिष्ठेतिनवभिरापइद्वाद्वयेनच सहस्रा-
क्षत्र्चेनापिदेवस्यत्वेतिमंत्रकैः शिवसंकल्पमंत्रेणवक्ष्यमाणैश्चमंत्रकैः योसौवज्रधरोदेवोमहेंद्रोगजवाहनः मूलजातशिशोर्दोषंमातापि-
त्रोर्व्यपोहतु योसौशक्तिधरोदेवोहुतभुङ्मेषवाहनः सप्तजिह्वश्चदेवोग्निर्मूलदोषंव्यपोहतु योसौदंडधरोदेवोधर्मोमहिषवाहनः मूलजा
तशिशोर्दोषंव्यपोहतुयमोमम योसौखड्गधरोदेवोनिर्ऋतीराक्षसाधिपः प्रशामयतुमूलोत्थंदोषंगंडांतसंभवम् योसौपाशधरोदेवोवरुण
श्चजलेश्वरः नक्रवाहःप्रचेतान्होमूलोत्थाघंव्यपोहतु योसौदेवोजगत्प्राणोमारुतोमृगवाहनः प्रशामयतुमूलोत्थंदोषंबालस्यशांतिदः यो
सौनिधिपतिर्देवःखड्गभृद्वाजिवाहनः मातापित्रोःशिशोश्चैवमूलदोषंव्यपोहतु योसौपशुपतिर्देवःपिनाकीवृषवाहनः आश्लेषामूलगंडांत
दोषमाशुव्यपोहतु विघ्नेशःक्षेत्रपोदुर्गालोकपालानवग्रहाः सर्वदोषप्रशमनंसर्वेकुर्वंतुशांतिदाः तच्छयोरभिषेकंतुसर्वदोषोपशांतिदम्
सर्वकामप्रदंदिव्यंमंगलानांचमंगलम् वस्त्रांतरितकुंभाभ्यांपश्चात्तुस्नापयेद्बुधः ततःशुक्लांबरधरःशुक्लमाल्यानुलेपनः यजमानोदक्षि
णाभिस्तोषयेदृत्विगादिकान् धेनुंपयस्विनींदद्यादाचार्यायसवत्सकाम् निर्ऋतिप्रतिमांवस्त्रंकुंभंहेमचदापयेत् ग्रहार्थंवस्त्रप्रतिमात

तदुक्ताश्चदक्षिणाः श्रीरुजापिनेदेयोकृष्णोनड्वान्प्रयत्नतः तत्कुंभवस्त्रप्रतिमास्तस्मैदद्यात्प्रयत्नतः इतरेभ्योपिविप्रेभ्यःशक्त्यादद्या-
च्चदक्षिणाम् उक्ताल्लाभेततोदद्यादाचार्यब्रह्मऋत्विजाम् तत्तन्मूल्यंप्रदातव्यंशक्त्यावाथप्रदापयेत् आचार्यायचयद्दत्तंतदर्द्धंब्रह्मणेददेत्
सदस्यायब्रह्मणोर्धमृत्विग्भ्यश्चतदर्द्धकम् आशीश्चतेभ्योगृह्णीयात्प्रणम्याथसमापयेत् दद्यादन्नंपायसादिब्राह्मणान्भोजयेच्छतम्
अलाभेसतिपंचाशद्दशकंतदभावतः सर्वशांतेश्चपठनंब्राह्मणैराशिषस्तथा गृहीक्षमापयेद्विद्वान्निर्ऋतिःप्रीयतामिति विधानेचरितेऽस्मिं
स्तुततःशांतिर्भवेद्ध्रुवम् गंडांतेप्येवंकर्तव्यंपुष्यार्द्धेतद्वदेवतु समाष्टकेद्वादशाहेकुर्याद्वाशांतिमादरात् इत्युक्तंमनुनासम्यक्मूलजातहि
तायच मातापित्रोर्धनस्यापिबंधुशोकापनुत्तये अथैतदनुसारीप्रयोगः अभुक्तमूलोत्पत्तौवर्षाष्टकसहितद्वादशाहांतेवर्षाष्टकांतेद्वद-
शाब्दांतेवातदन्यमूलोत्पत्तौतुद्वादशाहे अव्यवहितागामिमूलनक्षत्रयुतेशुभदिनेवागोप्रसवशांतिमुक्तविधिनाकृत्वादेशकालकीर्तनांतेस्य
कुमारस्यमूलप्रथमचरणजन्मसूचितसकलारिष्टपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंशौनकोक्तप्रकारांसग्रहमखांशांतिंकरिष्ये इतिसंकल्प्य
गणपतिपूजादिऋत्विग्वरणांतंकुर्यात् द्वितीयादिचरणोत्पत्तौसंकल्पोहोबोध्यव्यः ब्रह्मसदस्यौकृताकृतौ ऋत्विजश्चाष्टौद्वादशषोडश
वा ब्राह्मणाःश्रोत्रियाश्चाष्टौद्वादशत्वथषोडशेतिकश्यपोक्तेःअत्यंताशक्तौचत्वारोपि यथाशक्तिवस्त्रालंकारमधुपर्केणान्यथावातेषां
पूजनम् ततआचार्यःपवित्रपाणिःप्राणानायम्ययथाचारंसंकल्प्यस्नातसमीकृतपुण्यदेशेयदत्रसंस्थितमितिसर्षपान्विकीर्यएतोन्विंद्रंस्तवा

मेतितिसृभिर्ऋग्भिर्जलमभिमंत्र्यतेनापोहिष्ठेतितृचेन तांभूमिंप्रोक्ष्यमंडपपक्षेमंडपदेवतापूजनंमाधवकृत्योक्तविधिनाकुर्यात् ततःप्रतिमा
ग्न्युत्तारणंकृत्वामंडपस्यतदभावेप्रोक्षितभूमेर्वाग्नेय्यांस्वस्तिकंविरच्यमहीद्यौरितिभुवंस्पृष्ट्वा ओषधयःसमितिद्रोणपरिमितव्रीहीन्प्र-
क्षिपेत् यथोक्तलक्षणंकलशंप्रक्षालितवस्त्रावगुंठितंयुवासुवासाइतिकृत्वातीर्थवारिणेमंमेगंगेइत्यापूर्यशरासःकुशरासइतिहिरण्यरूप
इति कूर्चहेमसमायुक्तंविधायचूतपल्लवैःसंयुक्तंस्वस्तिकेव्रीहिषुविन्यस्यसपल्लवाःक्षीरद्रुमशाखा अश्वत्थेवइतिनिक्षिप्यसहिरत्नानीतिपंच
रत्नानियाओषधीरितिसर्वौषधीःगंधद्वारामितिगंधंयाःफलिनीरितिपुष्पफले ओषधय इतियवान्कांडात्कांडादिति दूर्वाःस्योनेतिमृदःआ
पोहिष्ठेतितृचेनपंचगव्यंनिःक्षिप्यपूर्णादर्वीतिपूर्णपात्रंनिधाय तस्मात्कलशाच्चतुर्दिक्षुमहीद्यौरित्यादिमंत्रावृत्त्याचतुर्णांकलशानांपूर्णपा
त्रनिधानांतंकृत्वामध्यकलशेस्थितसाष्टदलवाससिहेमप्रतिमायांयातेरुद्रेतिमंत्रस्यकश्यपोरुद्रःस्वराडनुष्टुप् तेनमंत्रेणरुद्रमावाह्यतेनैव-
संपूज्यचतुर्षुवरुणमावाह्यपंचोपचारैःसंपूज्य यजुर्वेदीयजमानश्चेत्कंचिदृत्विजंमध्यकुंभेषडंगैकादशिनीजपेयोजयेत् सचरुद्रकलशंस्पृ
शन्जपेत् बह्वृचोयजमानश्चेद्रुद्रसूक्तजपेकंचिद्योजयेत् छंदोगश्चेद्रुद्रसामजपेसामगांस्त्रीन्योजयेत् तेपिकलशंस्पृशंतोजपेयुः सूक्त
सामजपयोरेकादशाष्टद्वित्र्येकसख्यानांविकल्पः कद्रुद्रायेतिनवर्चस्यघोरःकण्वोरुद्रोगायत्री इमारुद्रायेत्येकादशर्चस्यसूक्तस्यकुत्सोरुद्रो
नवजगत्योंत्येत्रिष्टुभौ आतेपितरितिपंचदशर्चस्यसूक्तस्यगृत्समदोरुद्रस्त्रिष्टुप् सर्वेषांजपेविनियोगः ॐ कद्रुद्रायप्रचेतसे० ऋच०ः९ ॐ इ

मारुद्रापनवसेकपर्दिने॰ ऋच॰ ११ ॐ आतेपितर्मरुतांसुम्नमेतु॰ ऋच॰ १५ सूक्तांतरेसत्वेपिनतज्जपः बहुवचनस्यत्रिष्टुपपत्तेः आवोराजानमि तित्रयाणांसाम्नांवामदेवोरुद्रआद्यस्यात्रिष्टुप्द्वयोर्गायत्रीजपेवि॰ ॐ आवोराजानमध्वरस्यरुद्रं॰ ऋच॰ ३ चतुर्णामन्येषामपितत्रैवजपः तत्रत्य जपसंदेशपाठात् आशुः शिशानइतित्रयोदशर्चस्यसूक्तस्यैंद्रोप्रतिरथइंद्रः चतुर्थ्याबृहस्पतिस्त्रिष्टुप् अंत्यानुष्टुप् त्वमग्नेरुद्रइत्यनुवाक-स्यहव्यवाड्ऋषिः अग्न्यात्मारुद्रोदेवता जगतीछंदः रक्षाणोअग्नेइत्यस्यवामदेवोग्निस्त्रिष्टुप् रक्षोहणमितिपंचविंशर्चस्यसूक्तस्यआंगिरसः पायुरग्निस्त्रिष्टुप् चतस्रोंत्याअनुष्टुभः सर्वेषांजपेविनियोगः अत्राऽपिशक्त्यापूर्वोक्तसंख्यास्वीकारः ततस्त्र्यंबकमंत्रस्याऽष्टोत्तरश हस्रंजपंतत्रैवकश्चित्कुर्यात् पावमानीनांतिसृणामृचांच आसोमधुच्छंदाः पवमानसोमोगायत्री अन्येषुकलशेषुशांतिजपमृत्विजः कुर्युः यद्वाकुंभ पंचकस्थानेकुंभद्वयंसंस्थाप्य तत्रैकादिमरुद्रकुंभेरुद्रादिसर्वजपः अन्यकुंभेतदुत्तरस्थेवरुणमावाह्यशांतिजपः यद्वा चतुःप्रस्रवणएकवक्त्रकुंभः पंचकुंभस्थानेस्थापनीयः तत्रमुखेमध्यमकुंभकार्यंचतुर्षुप्रस्रवणेषुकुंभचतुष्टयकार्यंकर्तव्यमितिव्यव स्था ततःस्थापितकुंभोत्तरतोरक्तवर्णैः शक्लैर्वाव्रीहितंडुलैश्चतुर्विंशद्दलोपेतंसकर्णिकंपंकजंविधायतत्कर्णिकायांमहीद्यौरितिभूमिंस्पृ ष्ट्वा ओषधयःसमितिव्रीहीन्निःक्षिप्य सौवर्णंराजतंमृन्मयंवापूर्वोक्तमंत्रेणसुन्दवस्त्रवेष्टितंकृत्वातत्रेमंमेगंगेइतितीर्थजलमानीयव- हिःशिखादीनिशतमूलानितदभावेविष्णुक्रांतासहदेवीतुलसीशतावरीनिःक्षिप्योक्तमंत्रैर्यवादिप्रक्षेपंकृत्वागंधाद्यलंकृतंकूर्चहेमोपेतंकुं ७०

कुंभसर्वौषधिसंयुतंविधाय आकलशेष्विति कर्णिकायांस्थापयेत् ततः पूर्ववत् या ओषधीरित्यादिमंत्रैर्यवादिप्रक्षेपंकृत्वा पूर्णादर्वी
तिनिहितपूर्णपात्रे साष्टदलवस्त्रंनिधाय निष्कतदर्धतदर्धान्यतरमान हेमनिर्मितांनिर्ऋतिप्रतिमांप्रतिमांतराणि पंचामृतेन प्रक्षाल्य तत्रवस्त्रे
निर्ऋतिप्रतिमांतद्दक्षिणतउत्तरतश्चेंद्रप्रतिमामपांप्रतिमां पूर्वादिदलेषु विश्वेदेवप्रतिमास्तदभावे फलानि तंडुलपुंजान्वानिधाय प्राच्यादिस्था
नेषुलोकपालप्रतिमाः फलादिवानिधाय प्रतिमासुदेवता आवाहयेत् तद्यथा मोषुणोघोरः कण्वोनिर्ऋतिर्गायत्री निर्ऋत्यावा॰ इंद्रंवोम
ध्रुच्छंदाइंद्रोगायत्री इंद्रावा॰ अप्सुमेमेधातिथिरापोनुष्टुप् अबावाह॰ विश्वान्देवानावाहयामि विष्णुं॰ वसून्॰ वरुणं॰ अजैकपदं॰
अहिर्बुध्न्यं॰ पूषणं॰ अश्विनौ॰ यमं॰ अग्निं॰ प्रजापतिं॰ सोमं॰ रुद्रं॰ अदितिं॰ बृहस्पतिं॰ सर्पान्॰ पितृन्॰ भगं॰ अर्यमणं॰ सवितारंत्व-
ष्टारं॰ वायुं॰ इंद्राग्नी॰ मित्रं॰ इत्यावाहनांतेग्रहमखरीत्यालोकपालानावाह्य नैर्ऋतिप्रदेशेस्थंडिलाद्यग्निस्थापनांतंकृत्वास्थापितकुंभे
शानदेशेग्रहानावाह्यसंपूज्य तदेशान्यांकलशप्रार्थनांतंकुर्यात् ततोऽन्वाधानम् चक्षुषीआज्येनेत्यंते आदित्यादिनवग्रहान्प्रत्येकं अ-
र्कादिजातीयसमिच्चर्वाज्याहुतिभिरेतत्संख्याभिरधिदेवताप्रत्यधिदेवताविनायकादिक्षेत्रपालांताः लोकपालांश्च पूर्वोक्ताहुतिभिरेतत्सं
ख्याभिः निर्ऋतिंप्रत्येकंअष्टोत्तरशतसंख्याभिर्घृतसंमिश्रपायससमिदाज्यचर्वाहुतिभिः समिदाद्याहुतीनांशक्तितोन्यूनसंख्याकरणप-
क्षेतथैवनिर्देशः इंद्रमपश्च प्रतिद्रव्यमष्टाविंशतिसंख्याभिरुक्ताहुतिभिर्विश्वेदेवाद्याश्चतुर्विंशतिदेवता अष्टाष्टसंख्याभिः पायसाहु-

भिभिः रक्षोहणमग्निंविंशत्यधिकशतसंख्याभिः कृसराहु॰ सवितारंदुर्गांत्र्यंबकंकवीन्दुर्गांवास्तोष्पतिमग्निंक्षेत्राधिपतिंमित्रावरुणावग्निं
चएताः देवताः प्रत्येकमष्टाष्टसंख्याभिः कृसराहुतिभिः श्रियंप्रतिद्रव्यंविंशत्यधिकशतसंख्याभिः समिदाज्यचर्वाहुतिभिः सोमंत्रयोदश
वारंपायसाहुतिभिः रुद्रंस्वराजंचतुर्गृहीताज्येन अग्निंपृथिवींमहांतंवायुमंतरिक्षंमहांतं आदित्यंदिवंमहांतं चंद्रमसंनक्षत्राणिदिशोम
हांतंचाज्येन शेषेणेत्यादिपात्रासादनेपायसचरुकृसरार्थस्थालीनांस्रुवाणामाज्यस्थालीनांशूर्पाणांचासादनादि प्रणीतास्थापनांतं
कृत्वानिर्ऋत्यादीनांवक्ष्यमाणतत्तन्मंत्रैः पूजांकुर्यात् निर्ऋतयेवस्त्रयुग्मंरक्तचंदनंकृष्णासितादिपुष्पाणिमेषशृंगधूपआज्यदीपः पौ
लिकौदनसुरामांसात्मकंपुरुषाहारपर्याप्तंनैवेद्यं तत्रब्राह्मणेनसुरास्थानेसैंधवमिश्रंक्षीरंमांसस्थानेलवणमिश्रंपायसंदेयम् अन्यैः
संभवेमुख्यमेवोभयम् पुष्पांजल्यंतेपूजनेकृतेनिर्ऋतिमिदमपश्चोद्दिश्यशूर्पयोः पायसार्थंचर्वर्थंचद्वादशमुष्टीन्तूष्णींनिरूप्य पायसार्थे
निरुप्तेषण्णवतिमुष्टीन्तूष्णींनिरूप्यपुनः शूर्पांतरेकृसरार्थंचतुश्चत्वारिंशत्संख्यान्मुष्टीन्निरूप्यचर्वर्थेपुनश्चतुरः पायसार्थेद्विपंचा
शन्मुष्टीन्निरूप्यतत्तत्संख्ययाप्रोक्ष्यक्रमेणावहत्यपात्रत्रयेहविस्त्रयंश्रपयेत् ततोयथान्वाधानंत्यागः तद्यथा एतत्संख्याहुतिपर्या
प्तंसमिद्द्रव्यंचरुराज्यंच आदित्यायसोमायेत्यादि एवमधिदेवतादिभ्यस्त्यागः ततोष्टोत्तरशतसंख्याहुतिपर्याप्तंघृतसंमिश्रपायसंनि
र्ऋतयेसमिदादिषुसैवसंख्यान्यूनसंख्यावायापूर्वंसंकल्पितातदनुसारीत्यागः इयदाहुतिपर्याप्तंसमिदाज्यचर्वात्मकंद्रव्यत्रयंनिर्ऋतये॰ अष्टाविंशत्या

हुतिपर्याप्तंउक्तद्रव्यचतुष्टयंइंद्राय॰ एवमग्रः ॰अष्टाष्टसंख्याहुतिपर्याप्तंपायसंविश्वेभ्योदेवेभ्यः॰विष्णवे॰ वसुभ्यो॰ वरुणाय॰ अजैकप
दे॰ अहयेबुध्नियाय॰ पूष्णे॰ अश्विभ्यां॰ यमाय॰ अग्नये॰ प्रजापतये॰ सोमाय॰ रुद्राय॰ अदितये॰ बृहस्पतये॰ सर्पेभ्यो॰ पितृभ्यो॰ भगाय॰ अ
र्यम्णे॰ सवित्रे॰ त्वष्ट्रे॰ वायवे॰ इंद्राग्निभ्यां॰ मित्राय॰ विंशत्यधिकशताहुतिपर्याप्तंकृसरंहविः॰ रक्षोघ्नेग्नये अष्टाष्टसंख्याहुतिपर्याप्तंकृसर
द्रव्यं॰ सवित्रे॰ दुर्गायै॰ त्र्यंबकाय॰ कविभ्यो॰ दुर्गायै॰ वास्तोष्पतये॰ अग्नये॰ क्षेत्राधिपतये॰ मित्रावरुणाभ्यां॰ अग्नयेच॰ विंशत्यधिकशतसं
ख्याहुतिपर्याप्ताः समिधः तावदाज्यंतावांश्चरुः श्रियैत्रयोदशाहुतिपर्याप्तंपायसं॰ सोमंचतुर्गृहीताज्यं॰ रुद्रायस्वराजेएकैकाहुतिपर्याप्तमा-
ज्यं॰ अग्नयेपृथिव्यैमहते॰ वायवेंतरिक्षायमहते॰ आदित्यायदिवेमहते॰ चंद्रमसेनक्षत्रेभ्योदिग्भ्योमहतेच॰ एवंत्यागेकृतेसाचार्याऋत्विज
स्तथैवजुहुयुः तत्रादित्यादिभ्योरजोदर्शनशांत्युक्तरीत्याहोमः मोषुणोघोरःकण्वोनिर्ऋतिर्गायत्री होमेविनि॰ ॐमोषुणःपरापरा॰ इंद्रंवो-
मधुच्छंदाइंद्रोगायत्री होमे॰ अप्रक्रमेमेधातिथिरापोनुष्टुप् होमेवि॰ एतैर्मंत्रैः प्रणवादिस्वाहांतैःयज्ञियतरुसमिधःसंकल्पानुसारिसंख्या
दधिमधुघृताक्ताहोतव्याः पायसचरूंश्चतुरवत्ताद्यवदानविधिनाहविर्गृहीत्वाजुहुयात् विधिवदित्याकारोक्तेः पायसहोमेसमाप्तेसमिदादि
होमारंभः ततः ॐविश्वेभ्योदेवेभ्योस्वाहेत्येवंउक्तचतुर्विंशतिनाममंत्रैः प्रत्येकमष्टाष्टसंख्ययापायसहोमः कृणुष्वेतिपंचदशर्चस्यगोतमो-
वामदेवोरक्षोहाग्निस्त्रिष्टुप् कृसरहोमेवि॰ ॐ कृणुष्वपाजःप्रसितिं॰ ऋचः १५ प्रत्यृचमष्टाष्टसंख्ययाहोमः गायत्र्याप्यष्टौतदाहुतयः जात

वेदसेकश्यपोदुर्गात्रिष्टुप् कृसरहोमे॰ ॐ जातवेदसे॰ त्र्यंबकंवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप् कृसरहोमे॰ ततः सीरायुंजंतीत्यस्यबुधःसौम्यःकवयोगायत्री
कृसरहोमे॰ ॐ सीरायुंजंति॰८ तामग्निवर्णासोभरिर्दुर्गात्रिष्टुप् कृसरहो॰ ॐ तामग्निवर्णातपसाज्वलंतीं॰८ वास्तोष्पतेवसिष्ठोवास्तोष्पतिस्त्रि-
ष्टुप् कृसरहो॰ ओं वास्तोष्पतेप्रति॰८ ततः अग्निंकाण्वोमेधातिथिरग्निर्गायत्री कृसरहोमे॰ ॐ अग्निंदूतं॰८ क्षेत्रस्यपतिनावामदेवःक्षेत्राधिप
तिरनुष्टुप् कृसर॰ ॐ क्षेत्रस्यपतिनावयं॰८ गृणानाजमदग्निर्मित्रावरुणौगायत्री कृसर॰ ॐ गृणानाजमदग्निना॰८ ततः अग्निंदूतंपुरोदधइत्यां
गिरसोविरूपोग्निर्गायत्री कृसरहोमे॰ ओं अग्निंदूतंपुरोदधे॰८ ततः हिरण्यवर्णामितिपंचदशर्चस्यसूक्तस्यआनंदकर्दमचिक्लीतेंदिराक्ष-
ताऋषयः श्रीर्देवता आद्याश्चतस्रोनुष्टुभः चतुर्थीप्रस्तारपंक्तिः पंचमीषष्ठ्यौत्रिष्टुभौ ततोष्टावनुष्टुभः अंत्याप्रस्तारपंक्तिः होमेविनियो॰
ॐ हिरण्यवर्णांहरिणीं॰ ऋचः १५ प्रत्यृचं समिदाज्यचरून् अष्टसंख्ययाजुहुयात् त्वंनःसोमविश्वतइत्यस्यप्रगाथःसोमस्त्रिष्टुप् पायस-
होमे॰ ॐ त्वंनःसोमविश्वतो॰ १३ यातेरुद्रेत्यस्यकश्यपोरुद्रःस्वराळनुष्टुप् आज्यहोमे॰ ॐ यातेरुद्रशिवा॰ अनेनचतुर्गृहीतंहुत्वास्रुवेणच
तस्रआज्याहुतीर्जुहुयात् भूरग्नयेचपृथिव्यैचमहतेचस्वाहा भुवोवायवेचांतरिक्षायचमहतेचस्वाहा स्वरादित्यायचदिवेचमहतेच॰
भूर्भुवःस्वश्चंद्रमसेचनक्षत्रेभ्यश्चदिग्भ्यश्चस्वाहेति ततःस्विष्टकृत्पायसाज्यचरूणांसकृत्सकृदवदायाज्यंद्विर्गृहीत्वा॰ यदस्येति॰ ततः
प्रायश्चित्तहोमांतेकृतेदिक्पालग्रहविनायकादिभ्योरुद्रायनिर्ऋतयेइंद्रायान्यश्चसदीपमाषभक्तबलिदानंकार्यं आचार्योयजमानोवा पूर्णाहु

तिंजुहुयात् समुद्रादूर्मिरित्येकादशर्चस्यसूक्तस्यगोतमोवामदेवोग्निस्त्रिष्टुप् अंत्याजगती पूर्णाहुतिहोमेवि० ॐ समुद्रादूर्मिर्मधुमांउदार०
ऋच:११ प्रजापतेहिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् पूर्णाहुतिहोमे० ॐ प्रजापतेन० ऋक् १ पूर्णादर्वीतिविश्वेदेवाः शतक्रतुरनुष्टुप् पूर्णाहुति०
ॐ पूर्णादर्विपरापत० ऋक् १ सप्ततेअग्नेसप्ततानग्निर्जगती पूर्णाहुतिहोमे० ॐ सप्ततेअग्ने० १ अग्नयेप्रजापतयेशतक्रतवेसप्तवतेअग्नये० त
तःप्रणीतानिनयनसंस्थाजपपरिस्तरणाविसर्जनपरिसमूहनपर्युक्षणानिकृत्वा गृत्याग्नौएतच्छांतिकरणेपक्षेतत्समारोपः ततोरुद्रकलशंद
क्षिणतःस्पृशन् त्र्यंबकमितिमंत्रंशतकृत्वोजपेत् यजमानस्ययाजुषत्वादिनिमित्तकंचपूर्ववद्रुद्रैकादशिन्यादिजपमपि अत्रापिसंख्याविकल्पः
पूर्ववत् अथरुद्रकुंभनिर्ऋतिकुंभगतदेवताःपंचोपचारैःसंपूज्यभवत्प्रसादेनयजमानाभिषेकंकरिष्यइतिताःप्रार्थयेत् अस्मिन्समयेप्रभू
तिमिच्छतायहपूजनंकार्यम् सर्वकलशोदकंक्वचित्पात्रेआदायविनायकशांतिवत्स्वस्तिकचर्मपीठेनिर्मितेभद्रासनेउपविष्टंधृतनववस्त्रंसर्वौ
षध्यनुलिप्तांगंयजमानंतद्वामभागोपविष्टांतादृशींसापत्यांपत्नींचस्रग्विगाचार्योभिषिंचेत् कश्यपोक्तंशतच्छिद्रधारणंकृताकृतम् अभिषे-
केमंत्राः अक्षीभ्यामितिषण्णांकश्यपोविवृहायक्ष्मनाशनोनुष्टुप् अभिषेकेवि० ओं अक्षीभ्यांतेनासिका० ऋचः६ त्रिभिष्ट्वंदेवेतिसप्ता-
नांवसिष्ठऋषिःआद्यानांत्रयाणामग्निश्चतुर्णांविश्वेदेवाः आद्यागायत्रीद्वितीयानुष्टुप्तिस्रोगायत्र्योंत्येद्वेनुष्टुभौ अभिषेके० ओंत्रिभि
ष्ट्वंदेवसवित० ऋचः७ आपोहिष्ठेतिनवर्चस्यसूक्तस्यांबरीषःसिंधुद्वीपआपोगायत्री अंत्येद्वेनुष्टुभौपंचमीवर्द्धमानासप्तमीप्रतिष्ठाअभि

षेके० ओं आपोहिष्ठामयो० ऋचः९ आपइद्वेतिद्वयोः सप्तर्षयोविश्वेदेवाअनुष्टुप् अभिषेकेवि०ॐ आपइद्वाउभेषजी० ऋचौ२ सहस्रा
क्षेति तृचस्य प्राजापत्योयक्ष्मनाशनोयक्ष्महात्रिष्टुप् अभिषेके०ॐ सहस्राक्षेणशतशारदे — ० ऋचः३ देवस्यत्वेतित्रिभिर्याजुषैः यज्जाग्रत
इतिषण्णांप्रजापतिर्मनस्त्रिष्टुप् अभिषेके०ओं यज्जाग्रतो० ६ अथ योसौवज्रधरोदेवोमहेंद्रोगजवाहनः मूलजातशिशोर्दोषंमाता
पित्रोर्व्यपोहतु योसौशक्तिधरोदेवोहुतभुङ्मेषवाहनः सप्तजिव्हश्चदेवोग्निर्मूलदोषंव्यपोहतु योसौदंडधरोदेवोधर्मोमहिषवाहनः
मूलजातशिशोर्दोषंव्यपोहतुयमोमम योसौखड्गधरोदेवोनिर्ऋतीराक्षसाधिपः प्रशामयतुमूलोत्थंदोषंगंडांतसंभवम् योसौपाश
धरोदेवोवरुणश्चजलेश्वरः नक्रवाहःप्रचेतानोमूलोत्थाघंव्यपोहतु यासौदेवोजगत्प्राणोमारुतोमृगवाहनः प्रशामयतुमूलोत्थंदोषं
बालस्यशांतिदः योसौनिधिपतिर्देवःखड्गभृद्वाजिवाहनः मातापित्रोःशिशोश्चैवमूलदोषंव्यपोहतु योसौपशुपतिर्देवःपिनाकीवृष
वाहनः आश्लेषामूलगंडांतदोषमाशुव्यपोहतु विघ्नेशःक्षेत्रपोदुर्गालोकपालानवग्रहाः सर्वदोषप्रशमनंसर्वेकुर्वंतुशांतिदाइतिमंत्रैःस्रु-
रास्त्वाभित्यादिभिश्चाभिषिंचेत् तच्छंयोःशंयुर्विश्वेदेवाःशक्करी अभिषेके० ॐ तच्छंयोरावृणीमहे० ततोवस्त्रवेष्टितमुखाभ्यांनै
र्ऋतिकुंभाभ्यां अभिषिक्तोयजमानः सुत्थवस्त्रगंधमाल्यधरःसपत्नीकःसापत्योविभूतिधारणंकृत्वानिर्ऋतिरुद्रकलशस्थदेवताःसंपू ७३
ज्यविसृज्यग्रहाणापुनरपूजांविसर्जनंच कृत्वाआचार्यादींश्चंदनादिनासंपूज्य आचार्यायसवत्सांपयस्विनींगांदद्यात् निर्ऋतिप्रतिमां

सोपस्करांतत्कलशंतथाग्र[illegible]तिमाग्रहप्रीत्यर्थंदक्षिणाश्च ततोरुद्रजापिनेकृष्णोनड्वान्देयः रुद्रप्रतिमाःसोपस्करास्तत्कुंभांश्च इतरे
भ्योपियथाशक्तिदक्षिणांदद्यात् धेन्वनडुहोरसंभवेदशकार्षापणाधेनावष्टावनडुहिस्मृताइतिमूल्यंदेयम् तदसंभवेयथाशक्तिदद्या
त् तत्राचार्यदत्तार्द्धंब्रह्मणेतद्दत्तार्द्धंसदस्याय तद्दत्तार्द्धंप्रत्येकमृत्विग्भ्योदेयम् ततस्तेभ्योमूलजननसूचितसर्वारिष्टनिवृत्तिरस्त्वित्याशिषं
गृहीत्वाप्रणम्यक्षमापयेत् ततःपायसादिनाशतंतदर्द्धंदशवाब्राह्मणान्भोजयेत्तैश्चब्राह्मणैःसर्वशांतिपाठपूर्वकंभुक्त्वाशिषोदेयाःयज
मानो निर्ऋतिःप्रीयतामितितान्क्षमापयेत् ततईश्वरार्पणंकुर्यादितिमूलशांतिः मंडलादिष्वाग्नेयमंत्रादितिपरिभाषावशात् कृणु
ष्वेतिसूक्तेरक्षोहाग्निर्देवतागुणस्यविशेष्यंप्रतिसाक्षेपत्वाच्च यत्तुकैश्चिदुक्तंऋत्विक्स्तुतिर्वेत्यनुक्रमणिकोक्तेः सीरायुंजंतीत्यस्यऋत्वि
क्स्तुतिर्देवतेतितन्न स्तुतेर्मंत्राप्रकाश्यत्वेनस्तुत्यपन्यासस्यस्तुतिविषयेदेवतात्वद्योतनार्थत्वात् तथाचसमुद्रादूर्मिरित्येकादशाग्नेयं
जगत्यंतंसौर्यंवापंचगव्यंवाघृतस्तुतिर्वेत्यनुक्रमणिकामनुसृत्याहवेदभाष्यकारःअग्निसूर्याब्गोघृतानामन्यतमादेवतेति तथायच्चिद्धीत्वे
तिसूक्तेउच्छिष्टंचम्वोर्भरेत्येतदृग्विषयामंत्याचर्मप्रशंसावेतितामनुसृत्याहसः अधिषवणचर्मदेवतेति तथाश्वमेधांगभूताभिगुर्विनियु
क्तसूक्तगोचरामानोमित्रइत्यधिकाश्वस्तुतिरित्येवंरूपांतामेवानुसृत्यसएवाह अश्वस्यस्तूयमानत्वात्यातेनोच्यतेसादेवतेतिन्यायेनाश्वोदेवते
ति ऋत्विक्स्तुतेर्देवतात्वेनत्तुल्यन्यायतयोक्तविषयेषुघृतस्तुतिचर्मप्रशंसाश्वस्तुतीनामेवदेवतात्वंभाष्यकारोब्रूयान्नघृतादीनाम् किंच

पित्वन्नस्तुतिरित्यनुक्रमणीव्याख्यावसरे तद्भाष्यकारेणोक्तम् अन्नस्तुतिरन्नमस्यदेवतेत्यर्थइतियुक्तंचैतत् यातेनोच्यतेसादेवतेतिअ
नुक्रमणीपरिभाषोक्तेः तद्यानिनामानिप्राधान्यस्तुतीनांदेवतानांतद्दैवतमित्याचक्षतेसैषादेवतोपपरीक्षायत्काम ऋषिर्यस्यांदेवतायामार्थपत्यमि-
च्छंस्तुतिंप्रयुंक्तेतद्दैवतःसमंत्रोभवतीतिनिरुक्ताच्च स्तुतिंप्रयुक्तेयेनमंत्रेणसाप्राधान्यस्तुतिभाक् तस्यदेवतेति अत्रव्याख्याद्वयेपिस्तुति
भागेवदेवतास्तुतिरितिस्फुटप्रतीयते अत्रभाष्यं यमर्थंसिंधुकामयमानऋषिर्यस्यांदेवतायांअभिहूतायामार्थपत्यमर्थपतिभावमा-
त्मनइच्छन् अमुष्यादेवतायाःप्रसादेनाहममुष्यार्थस्यपतिर्भविष्यामीत्येतांबुद्धिंपुरोधाय स्तुतिंप्रयुंक्तेतद्दैवतएवसमंत्रोर्थाद्भवतिएतेन
लक्षणेनसर्वमंत्रेषुदेवतोपलक्ष्या अथवास्यार्थस्येयंदेवतादातुंसमर्थेतिजानीयस्तुतिंप्रयुंक्ते येनमंत्रेणसाप्राधान्यस्तुतिभाक् तस्यदेवते-
ति अत्रव्याख्याद्वयेपिस्तुतिभागेवदेवतानस्तुतिरितिस्फुटंप्रतीयते अतएवऋत्विक्स्तुतिर्वेतिवाशब्दोविश्वेदेवदेवतार्थाक्षिप्तस्तुत
त्वाविकल्पार्थः वैश्वदेवंतुत्रिष्टुबंतसुहुत्व्यध्वंबुधःसौम्यऋत्विक्स्तुतिर्वेतिपठितेहियंथेपूर्वसूक्तेदेवतात्वेनोक्ताविश्वेदेवाउहुत्व्यध्वमि-
तिसूक्तेनुवर्तेते तुहिहवैतच्छब्दविशिष्टान्यृषिदेवच्छंदांसिहित्रिचतुःपंचषट्सूक्तभांजीतिपरिभाषानुसारिणातुशब्देनतद्द्योतमानात्
नचैवमन्वाधानादोविश्वेदेवशब्दस्यऋत्विक्शब्दस्यवानिर्देशेनभवितव्यं नकविशब्दनिर्देशेनेतिवाच्यम् तद्यानिनामानीतिनिरुक्तेन
योयंनामार्थःप्राधान्येनमंत्रे[illegible]त्यत याप्रतीयतेतन्नाम्नानिर्दिश्यमानस्यैवतस्यदेवतात्वप्रतीतेः पार्वणोजुहोतीतिविहितहोमयोऋषभम-

मावास्येतिमंत्रवर्णगतपूर्णमासामावास्याशब्दाभ्यामेवोद्देशस्यसर्वयाज्ञिकसंमतत्वदर्शनाच्चविधिशब्दस्यमंत्रत्वमितिन्यायेनहोमविधि-
नाशब्दविशेषणदेवतोद्देशविधित्सतांतरंगमंत्रानुसारेणैवक्रमस्यैवदेवताशब्दस्यापिनियमान्नोचित्याच्च कविर्धीरनाम्नोर्मेधाविनामपा
ठेतुल्येपिधीरपदार्थकविविशेषणतयाभाष्यकृतोक्तेश्च विश्वेषांदेवानामिवार्त्विजामपिबहुवचनांतकविपदेनाभिधानसंभवाच्च प्रया-
जाधिकारपठितनिरुक्तोक्तन्यायेनदेवताविकल्पस्यध्यानफलतासंभवाच्चेत्यलम् अथाश्लेषाशांतिविधिः मानवसंहितायाम्
असंभवेतुजन्मर्क्षे अन्यस्मिन्वाशुभेदिने स्नातोऽभ्यंगादिभिस्तस्मिन्वरयेत्तुद्विजोत्तमान् विभवेपंचकुंभांस्तु द्वयंवानदलाभतः देवता-
स्थापनेचैकमेकंरुद्राभिमंत्रणे मूलर्क्षोक्तप्रकारेण कुंभेनिःक्षिप्यपूजयेत् गोमयालेपितेदेशेधान्याद्यैःपरिशोभिते पंकजंकारयेत्तत्र
चतुर्विंशद्दलान्वितं तंडुलैःकारयेद्यद्वारक्तपीतसितासितैः कर्णिकायांन्यसेद्व्रीहीन्स्थापयेत्तेषुकुंभकम् आकलशेष्वित्यनयाकलशस्था
पनेशुभम् इमंमेगंगेमंत्रेण पूरयेत्तीर्थवारिणा कुंभंचवस्त्रगंधाद्यैस्तत्तन्मंत्रैःप्रपूजयेत् याःफलिनीरित्यनयाक्षिपेत्सर्वौषधादिकान्
कुंभोपरिस्थपात्रेतु आश्लेषाप्रतिमांयजेत् तत्पूर्वोत्तरनक्षत्रेदक्षिणोत्तरयोर्यजेत् ऐंद्रादीशानपर्यंतमितरर्क्षाणिपूजयेत् मूलोक्तेनविधा-
नेनकुंभयोरभिमंत्रणम् रुद्रार्चारुद्रकुंभेतुपूर्ववच्छेषमाचरेत् नमोवोअस्तुसर्पेभ्यःपूजामंत्रइतीरितः सर्पोरक्तस्त्रिनेत्रश्चद्विभुजःपी
नवक्षकः फलकाशिधरस्तीक्ष्णोदिव्याभरणभूषितः एवंध्यात्वाततोऽभ्यर्च्यहोमकर्मसमारभेत् कर्तुःशाखोक्तमार्गेणआचार्यस्याथवा

चरेत् इदंसर्पेभ्योजुहुयादधिप्रत्यधिदेवतम् अष्टोत्तरशतंवापिअष्टाविंशतिमेववा मूलनक्षत्रवच्छेशेषंहोमकर्मसमाचरेत् पूर्णाहुत्यं
तकर्माणिकृत्वासंपातकंतथा कुंभेजलेषुप्रक्षिप्यअभिषेकमथाचरेत् दारपुत्रसमेतस्ययजमानस्यपूर्ववत् अभिमंत्रितकुंभाद्भिराभिषे
चनमाचरेत् तथापौराणमंत्रैश्चपल्लवैरभिषेचयेत् आश्लेषाऋक्षजातस्यमातापित्रोर्धनस्यच भ्रातृज्ञातिकुलस्थानांदोषंसर्वंव्यपोह-
तु योसौवागीश्वरोनामाअधिदेवोबृहस्पतिः मातापित्रोःशिशोश्चैवगंडांतंसव्यपोहतु मातरःसर्वभूतानांरक्षंतुपितरःसदा सर्पन
क्षत्रजातस्यवित्तंचज्ञातिबांधवान् ततःशुक्लांबरधरोयजमानःस्वभूषितः दक्षिणाभिस्ततोविद्वान्मूलवच्चप्रतोषयेत् स्वस्तवाच्य-
श्चविप्रेभ्यःस्वीकुर्यादाशिषंगृही इत्यनेनविधानेनसर्वारिष्टंविनश्यति सर्पाधीशनमस्तुभ्यंनागानांचगणाधिप गृहाणार्घ्यमयाद
त्तंसर्वारिष्टप्रशांतये मूलनक्षत्रवत्कुर्यात्सर्पखंडेस्वनामतइति अथप्रयोगः द्वादशाहेतदसंभवेजन्मर्क्षेन्यस्मिन्सुशुभेदिनेवा-
प्रातर्नित्यविधिंविधायतैलाभ्यंगोद्वर्त्तनादिनास्नातोदेशकालौसंकीर्त्यगोमुखप्रसवंकृत्वा ऽस्यशिशोराश्लेषाजननसूचितसर्वारिष्ट-
निरसनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थमनूक्तविधिनासग्रहमखामाश्लेषाशांतिंकरिष्येइतिसंकल्प्यगणेशपूजनादिऋत्विग्वरणांतंकुर्यात्
अग्न्युत्तारणंसर्षपविकिरणाद्यंतेमूलशांत्युक्तप्रकारेणकुंभपंचकेचतुःप्रस्रवणपंचवक्त्रैककुंभेवासर्ववरुणरुद्रस्यावाहनादिपूजनंवि
धायरुद्रैकादशिनीजपरक्षोहणमितिसूक्तजपांतेरुद्रकुंभोत्तरभागेगोमयेनोपलिप्तेधान्यादिभिःपरितःशोभितेसुन्दरतंडुलैरक्तपीतसित

कृष्णापिष्टकैर्वा चतुर्विंशद्दलान्वितं पंकजं विधाय तत्कर्णिकायां भूमिं मही द्यौरित्यभिमृश्य ओषधय इति व्रीहीन्निक्षिप्याकलशेष्विति स्था
पितकलशमिमं मे गंग इति तीर्थोदकेनापूर्य गंधद्वारामिति गंधपुष्पाभ्यां युवा सुवासा इति वस्त्रवेष्टनेन च संपूज्य कांडात्कांडादिति दूर्वाभि
श्च अश्वत्थेव इति पंचपल्लवैः स्योनेति सप्तमृद्भिः आपोहिष्ठेति पंचगव्येन च संयोज्य याः फलिनीरिति फलानि पंचरत्नानि यवान् सर्वौष
धीश्च प्रक्षिप्य पूर्णादर्वीति निहित पूर्णपात्रे साष्टदलवस्त्रे आश्लेषादेवताप्रतिमायां नमो अस्तु सर्पेभ्य इति सर्पानावाह्य ध्यायेत् सर्पो रक्त
स्त्रिनेत्रश्च द्विभुजः पीतवस्त्रकः फलकासिधरस्तीक्ष्णो दिव्याभरणभूषित इति तद्दक्षिणोत्तरदेशयोः पुष्यमघे अधिप्रत्यधिदेवते आवा-
ह्य चतुर्विंशति दलेषु पूर्वदलमारभ्य प्रादक्षिण्येन पूर्वाफल्गुनीमारभ्य पुनर्वसुपर्यंतानि नक्षत्राणि आवाहयेत् तत्र पुष्यावाहने बृहस्पतिः प्र
थमं जायमानः तिष्यं नक्षत्रमभिसंबभूव श्रेष्ठो देवानां पृतनासु जिष्णुः दिशोनु सर्वा अभयं नो अस्तु तिष्यः पुरस्तादुत मध्यतो नः बृहस्प
तिर्नः परिपातु पश्चात् बाधेतां द्वेषो अभयं कृणुतां सुवीर्यस्य पतयः स्यामेति तैत्तिरीयशाखोक्तो मंत्रः तथा मघावाहने उपहूताः पितरो ये
मघासु मनोजवसः सुकृतः सुकृत्याः ते नो नक्षत्रे हवमागमिष्ठाः स्वधाभिर्यज्ञं प्रयतं जुषंताम् ये अग्निदग्धा येनग्निदग्धाः येमुंलोकं पित-
रः क्षियंति यांश्च विद्म यांउ च न प्रविद्म मघासु यज्ञं सुकृतं जुषंतामिति तथा पूर्वाफल्गुन्याद्यावाहनानि तत्रत्यैरेव गवांपतिः फल्गुनीनामसि
त्वमित्यादिवाक्याष्टकैः कर्तव्यानि यद्वा नाममंत्रैः पूर्वाफल्गुनीभ्यां नमः पूर्वाफल्गुन्यावावाहयामि उत्तराफल्गुनीभ्यां० हस्तायनमः

चित्रायै॰ निष्ट्यायै॰विशाखाभ्यां॰ अनूराधेभ्यो॰ ज्येष्ठायै॰ मूलाय॰ पूर्वाषाढाभ्य ॰उत्तराषाढाभ्यां ॰ श्रोणायै॰ श्रविष्ठाभ्यो॰ शतभिषजे॰ पूर्वा-प्रोष्ठप देभ्यो॰उत्तरप्रोष्ठपदेभ्यो॰ रेवत्यै॰ अश्वयुग्भ्यां॰ अपभरणीभ्यो॰ कृत्तिकाभ्यो॰ रोहिण्यै॰ मृगशीर्षाय॰ आर्द्रायै॰ पुनर्वसूभ्यां॰ इत्येतैः तत आवाहितदेवता उक्तमंत्रैः षोडशोपचारैः संपूज्य आचार्यो यजमानशाखोक्तेन वा विधिना ऽग्निं प्रतिष्ठाप्य ग्रहपूजां वरुणपूजां तां कृत्वा ऽन्वादध्यात् तत्र ग्रहपीठस्थदेवतानां मूलशांतिवन्निर्देशं कृत्वा सर्पान् प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्याभिर्घृतसंमिश्रपायससमिदाज्यचर्वाहुतिभिः तिष्यं मघाश्च अष्टाविंशतिभिस्तदाहुतिभिः सर्पाणामष्टाविंशतिश्चेतरयोरष्टावष्टौ पूर्वाफल्गुन्यादिचतुर्विंशतिदेवताः प्रत्येकमष्टाष्टसंख्याभिः-पायसाहुतिभिः रक्षोहप्रभृतिदेवतानिर्देशो मूलशांतिवत् शेषेणेत्यादि पायसकृसरचरूणां श्रपणं आज्यभागांते यथान्वाधानं त्यागं यजमानः तत्तन्मंत्रैर्होमं च सर्त्विगाचार्यः कुर्यात् आज्यहोमेषु प्रत्याहुति उत्तरतः स्थापितजलकुंभे संपाताख्य शेषं प्रक्षिपेत् सर्पेभ्यो होमस्तु इदं सर्पेभ्यो हविरस्य जुष्टं आश्रेषा येषामनुयंति चेतः ये अंतरिक्षं पृथिवीं क्षियंति तेन : सर्पासो हवमागमिष्ठाः ये रोचने सूर्यस्यापि सर्पाः ये दिवं देवीमनुसंचरंति येषामाश्रेषा अनुयंति कामं तेभ्यः सर्पेभ्यो मधुमज्जुहोमीति तैत्तिरीयोक्तवाक्याष्टकेन कार्यः इदं सर्पेभ्यो जुहुयादिति मानवोक्तेः मदनरत्नोदाहृतसंहितायामस्यामेव शांतौ होमाधिकारे इदं सर्पेभ्य इति च वाक्यान्यष्टौ तु सर्पेभ्य इत्युक्त्या संवादलाभाच्च अतएवेदं हविरिति योजनयेदमित्यस्य मानववाक्ये वैय्यर्थ्यमापादयन्त्यो नमो मान्येभ्यः सर्पतिष्यमघाहोमो वदानसंपदा पायसचर्वोः कार्यः

यश्चित्तहोमांतेविनायकादिभ्योबलिदानांतंकृत्वारुद्रायसर्पेभ्यस्तिष्यायमघाभ्यः क्षेत्रपालायचसदीपबलीन्दद्यात् ततआचार्योद्वादश
गृहीतादिविधिनामूलशांतिवत्पूर्णाहुतिंहुत्वासंपातंकुंभेक्षिपेत् ततः प्रणीतानिनयनादितद्दत्पर्युक्षणांतम् ततोरुद्रकुंभंदक्षिणतःस्पृष्ट्वा
त्र्यंबकजपादिमूलशांतिवत् ततोरुद्रसर्पादिदेवतानांपंचोपचारैरुत्तरपूजांकृत्वाऽभिषेकानुज्ञांतद्देवादायसंपातोदकमितरकुंभजलानिचादा
याऽभिषिंचेत् सर्त्विगाचार्यः अक्षीभ्यामित्यादियज्जाग्रतइत्यंतंमूलशांतिवत् श्लोकेविशेषः योसौवज्रधरोदेवोमहेंद्रोगजवाहनः सार्प
जातशिशोर्दोषंमातापित्रोर्व्यपोहतु योसौशक्तिधरोदेवोहुतभुङ्मेषवाहनः सप्तजिह्वश्चदेवोग्निःसार्पदोषंव्यपोहतु योसौदंडधरोदेवो-
धर्मोमहिषवाहनः सार्पजातशिशोर्दोषंव्यपोहतुयमोमम योसौखड्गधरोदेवोनिर्ऋतीराक्षसाधिपः प्रशामयतुसार्पोत्थंदोषंगंडांतसंभवम्
योसौपाशधरोदेवोवरुणश्चजलेश्वरः नक्रवाहःप्रचेतानःसार्पोत्थाघंव्यपोहतु योसौदेवोजगत्प्राणोमारुतोमृगवाहनः मातापित्रोःशिशो
श्चैवसार्पदोषंव्यपोहतु योसोनिधिपतिर्देवःखड्गभृद्वाजिवाहनः प्रशामयतुसार्पोत्थंदोषंबालस्यशांतिदः योसौपशुपतिर्देवःपिनाकी
वृषवाहनः आश्लेषामूलगंडांतदोषमाशुव्यपोहतु विघ्नेशःक्षेत्रपोदुर्गालोकपालानवग्रहाः सर्वदोषप्रशमनंसर्वेकुर्वंतुशांतिदाः आश्ले-
षाऋक्षजातस्यमातापित्रोर्धनस्यच भ्रातुर्ज्ञातिकुलस्थानांदोषंसर्वंव्यपोहतु योसौवागीश्वरोनामाअधिदेवोबृहस्पतिः मातापित्रोःशिशो
श्चैवगंडांतंसंव्यपोहतु मातरःसर्वभूतानांरक्षंतुपितरःसदा सर्पनक्षत्रजातस्यवित्तंचज्ञातिबांधवान् सुरास्त्वामभिषिंचंतु० तच्छंयोरा०

शतच्छिद्रांतर्धानेन मूलवदभिषेकांते आचार्यरुद्रजापिभ्यां धेनुकृष्णानड्डुहोरन्येभ्यो दक्षिणायादानं मूलवत्कृत्वा ग्रहाणामुत्तरपूजां विधाय सर्पेभ्योऽक्षतफलपुष्पयुतमर्घ्यं दद्यात् मंत्रः सर्पाधीशनमस्तुभ्यं नागानां च गणाधिप गृहाणार्घ्यं मया दत्तं सर्वारिष्टप्रशांतये इति ततो ब्राह्मणभोजनसंकल्पादि आशीर्ग्रहणांतं मूलवदिति इत्यास्लेषाशांतिः अथ ज्येष्ठाशांतिविधिर्ब्रह्मयामले ज्येष्ठादौ जननी माता द्वितीये जननी पिता तृतीये जननी भ्राता स्वयं माता चतुर्थके वसिष्ठः स्वरेशतारा जनिता धवाग्रजं हि दैवतारा जनिता तु देवरम् पुरंदरर्क्षेजनितः स्वतस्तथा स्वस्याग्रजं हंति न पुत्रिका यदि पारिजाते गार्ग्यः सुखासीनं मुनिश्रेष्ठं गर्गं मुनिगणान्वितम् कृतांजलिपुटो भूत्वा पप्रच्छ प्रतिशौनकः गर्गः ज्येष्ठानक्षत्रसंभूतं गंडदोषविनिर्णयम् तस्य शांतिविधानं च यथावत्कथयाम्यहम् घटिकैका च मैत्रांते ज्येष्ठादौ घटिकाद्वयम् तयोः संधिरिति ज्ञेयं शिशुगंडं समीरितम् प्रथमे च द्वितीये च ज्येष्ठर्क्षे च तृतीयके पादत्रये जातनरो ज्येष्ठोऽप्यत्र प्रजायते ज्येष्ठांत्यपादजातस्तु पितुः स्वस्य विनाशनः जायते नाऽत्र संदेहो दशाहाभ्यंतरे तथा ज्येष्ठर्क्षेऽथ पुमान् जातो ह्यग्रजस्य विनाशनः ज्येष्ठर्क्षे कन्यका जाता हंति शीघ्रं धवाग्रजं तच्छांतिं तस्य वक्ष्यामि गंडदोषप्रशांतये सुदिने शुभनक्षत्रे चंद्रताराबलान्विते सूतकांते तथा कुर्याज्ज्येष्ठाशांतिविधानतः वज्रांकुशधरं देवमैरावतगजान्वितम् कुर्याच्छचीपतिं रम्यं देवेंद्रं सुरनायकम् कर्षमात्रसुवर्णेन कर्षार्द्धेनाऽथ पादतः तदर्द्धार्धं प्रकुर्वीत वित्तशाठ्यं न कारयेत् शालितंडुलसंपूर्णकुंभस्योपरि पूजयेत् इंद्रायेंद्रो मरुत्वत इति मंत्रेण वाग्यतः

गंधपुष्पैर्धूपदीपैर्नानाभक्ष्यनिवेदनैः पूजयेद्विधिनाविप्रलोकपालगणान्वितम् रक्तवस्त्रद्वयोपेतंपूजयेत्सुरनायकम् तत्रसंस्था-
पयेत्कुंभान्चतुर्दिक्षुविशेषतः तन्मध्येस्थापयेत्कुंभंशतच्छिद्रसमन्वितम् पुण्योदकसमायुक्तान्वस्त्रयुग्मेनवेष्टितान् कुंभेषुनि
न्यसेद्धीमान्पंचगव्यंसमंत्रकम् पंचामृतंपंचरत्नंमृत्तिकाःपंचसंख्यकाः पंचवृक्षकषायांश्चपंचपल्लवकांस्तथा सुवर्णंकुशदूर्वाश्च
शतौषधिविनिक्षिपेत् पूजयेद्वारुणैर्मंत्रैःकुंभांस्तत्रप्रयत्नतः त्वंनोअग्नेजपेदादौसत्वंनोपिद्वितीयकम् समुद्रज्येष्ठाइतिचेमंमे
गंगेचतुर्थकम् पूजयेद्वस्त्रयुग्माद्यैश्चतुरःकलशानपि कलशस्थान्वरुणानपीत्यर्थः जपंकुर्युःप्रयत्नेनमंत्रैरेभिर्द्विजोत्तमाः
आनोभद्राजपंकुर्यादिंद्राअग्नीविशेषतः तृतीयंपुरुषसूक्तंचकद्रुद्रायचतुर्थकम् आचार्योमूलमंत्रेणजपंकुर्याद्विशेषतः इंद्रसूक्तंरु
द्रसूक्तंजपेन्मृत्युंजयंततः इंद्रंसंपूज्यदेवेशंवरुणंकुंभसंस्थितम् सुसंकल्पविधानेनहोमकार्यंततश्चरेत् समिद्भिर्ब्रह्मवृक्षस्य
शतमष्टोत्तरंतथा सर्पिषाचरुणाचैवमूलमंत्रेणवाग्यतः हुनेज्जाप्यंचतेनैवयतइंद्रभयेतिच तिलान्व्याहृतिभिर्हुत्वाशतमष्टोत्त
रंपृथक् भार्याशिशुसमोपेतंयजमानंविशेषतः अभिषेकंप्रकुर्वीतसूक्तैर्वारुणसंज्ञकैः समुद्रज्येष्ठादिभिर्मंत्रैरिमंमेवरुणस्तथा
द्यौःशांतेत्यादिभिर्मंत्रैरभिषेकंततश्चरेत् अभिषेकनिवृत्तौतुयजमानःसमन्वितः शुक्लवस्त्राणिधृत्वाथकुर्यादाज्यावलोकनम् रू
पंरूपेतिमंत्रेणचित्रंतच्चक्षुरेवच देवतापुरतःस्थित्वाधूपदीपनिवेदनम् दद्यात्स्वाचमनंसम्यक्तांबूलार्घ्यंतथैवच नमस्तेसु

रणाथायनमस्तुभ्यंशचीपते गृहाणार्घ्यंमयादत्तंगंडदोषप्रशांतये कार्ययत्पूजकादीनांकारितंयत्फलंशुभं जत्वातुनत्फलंसर्वंदद्देवेंद्रा
यसमर्पयेत् आचार्यायचगांदद्यात्सुशीलांचपयस्विनीम् रक्तवर्णांवत्सयुतांसर्वालंकारभूषिताम् वस्त्रयुग्मपिधानांचयथाविभव
सारतः यक्षगंधर्वसिद्धैश्चपूजितोसिशचीपते दानेनानेनदेवेशगंडदोषंविनाशय अष्टोत्तरशतंसंख्यांकुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् न
नोपिदक्षिणांदत्वाप्रणिपत्यक्षमापयेत् ज्येष्ठाशांतिमिमांकृत्वायथाविध्युक्तमार्गतः गंडदोषंविनिर्जित्यआयुष्मान्जायतेनरः इत्यु
क्तंवृद्धगर्गेणशौनकायविशेषतः ज्येष्ठानक्षत्रसंभूतगंडदोषप्रशांतये अज्ञानाद्वाथवाज्ञानाद्वैकल्याद्वाधनस्यच यन्न्यूनमतिरिक्तं
वातत्सर्वंक्षंतुमर्हसि इतिज्येष्ठानक्षत्रशांतिः अथप्रयोगः शुभदिनेदेवनक्षत्रयुतेबालपितुश्चंद्रताराबलान्विते सूतकां
तेसपत्नीकः कर्त्तादेशकालसंकीर्तनांते अस्यशिशोर्ज्येष्ठाजननसूचितसर्वारिष्टपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंज्येष्ठजननशांतिंक
रिष्ये इतिसंकल्प्यगणेशपूजनादिऋत्विग्वरणांतंकुर्यात् ततआचार्यःसर्षपविकिरणभूप्रोक्षणप्रतिमाग्न्युत्तारणानिकृत्वामहीद्यौ-
रित्यादिविधिनास्थापितकलशंशालितंडुलैःपूरयित्वातत्रपूर्णादर्वीतिनिहितपूर्णपात्रेसाष्टदलवस्त्रेकर्षतदर्द्धतदर्द्धान्यतरमानहेम
निर्मितांशच्यासहैरावतारोहणांवज्रांकुशाढ्यभुजांइंद्रप्रतिमांनिधायेंद्रमावाहनाद्युपचारैःपूजयेत् इंद्रायेंदोमरुत्वतइतिमंत्रस्यक-
श्यपोमारीचइंद्रोगायत्री पूजनेविनि॰ ओं इंद्रायेंदोमरुत्वते॰ऋक्१ इंद्रमावात्यलोकपालांश्चावात्यतत्समन्वितमिंद्रमुक्तमंत्रेणपूजय

यन्मासमाप्तिमौनीभवेत् धस्त्रार्पणकालेरक्तवस्त्रद्वयंनैवेद्यकालेशष्कुल्यादिनानाभक्ष्यनिवेदनंकुर्यात् पूजांतेतस्यचतुर्दिक्षुकुंभ
चतुष्टयंतत्पूर्वमध्यभागेचशतच्छिद्रंमहीद्यौरित्याद्यान्त्यानिधायेमंमेगंगइतिचतुरउदकेनापूर्यतेषुगायत्र्यादिभिःपंचगव्यंगोमूत्रादि-
आप्यायस्वेत्यादिभिःपंचामृतंक्षीरादिसहिरत्नानीतिपंचरत्नानि स्योनेतिपंचमृत्तिकाः अश्वत्थेवइतिपंचपल्लवान् तत्कषायसहिता
न् हिरण्यरूपइतिहेमशरासइतिकुशान् कांडात्कांडादितिदूर्वाः याओषधीरितिसर्वौषधीः मादस्विण्येनमंत्रात्त्यानिक्षिप्य युवा-
सुवासाइतिवस्त्रयुग्मवेष्टितेषुतेषु पूर्णपात्राणिनिधायतेषुक्रमेणवरुणपूजांकुर्यात् प्रथमकलशेत्वंनोअग्नइत्यस्यगौतमोवामदे-
वोवरुणस्त्रिष्टुप् वरुणपूजने० ॐ त्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वान्० १ द्वितीये सत्वंनइत्यस्यगौतमोवामदेवोवरुणस्त्रिष्टुप् वरुणपूजने०
ॐ सत्वंनोअग्नेवमोभवो० १ तृतीये समुद्रज्येष्ठावसिष्ठोरुद्रस्त्रिष्टुप् वरुणपूजने० ॐ समुद्रज्येष्ठाः० १ चतुर्थे इमंमेगंगइत्यस्यसिं
धुक्षित्प्रैयमेधोवरुणोजगती वरुणपूजने० ॐ इमंमेगंगे० १ प्रतिकुंभंवस्त्रयुग्मंवस्त्रार्पणासमयेऽर्पयेत् ततश्चतुर्षुकुंभेषुऋत्विज
श्चत्वारिसूक्तानिजपेयुः आनोभद्राइतिदशर्चस्यसूक्तस्यराहूगणोगौतमोविश्वेदेवाः आद्याःपंचसप्तमीचजगत्यः षष्ठीविराट् शेषा-
स्त्रिष्टुभः प्रथमकलशेजपेवि० ओं आनोभद्राःक्रतवो० सूक्तम् १५ भद्राअग्नेरितिद्वादशर्चस्यसूक्तस्यवाध्र्यश्वःसुमित्रोऽग्निः आद्येद्वे-
जगत्यौ अंत्यास्त्रिष्टुभः द्वितीयकलशेजपे० ॐ भद्राअग्नेवध्र्यश्वस्य० ऋचः १२ पुरुषसूक्तस्यपुरुषोनारायणोऽनुष्टुप् अंत्यात्रिष्टुप् तृ

तीयकलशेजपे० ओं सहस्रशीर्षा० ऋचः १६ ततः कद्रुद्रायेत्यस्यनवर्चस्यसूक्तस्य घोरः कण्वोरुद्रोगायत्री अंत्यानुष्टुप् चतुर्थकलशेजपे०
ॐ कद्रुद्रायप्र० ऋचः ९ आचार्यऐंद्रकलशे इंद्रायेंदोमरुत्वतइत्येतदष्टोत्तरशतादिसंख्ययाजपित्वा यतइंद्रेत्यस्यभर्गइंद्रस्त्रिष्टुप् एतत्
सूक्तं इंद्रंविश्वाअवीवृधन्नित्यष्टर्चमिंद्रसूक्तंचजपित्वारुद्रसूक्तंजपंत्र्यंबकमितिमृत्युंजयपंचाष्टाविंशत्यादिसंख्ययाकुर्यात् ततःस्थंडि
लेऽग्निंवेद्यांग्रहांश्वप्रतिष्ठाप्याऽन्वादध्यात् अत्रप्रधानं ग्रहानेतत्संख्याभिःसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः तदंगदेवताअप्येतत्संख्याभिरुक्ता
हुतिभिः इंद्रंपलाशसमिदाज्यचर्वाहुतिभिः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्याभिः प्रजापतिमष्टोत्तरशततिलाहुतिभिः शेषेणेत्यादिआज्य-
भागांतेअष्टोत्तरशताहुतिपर्याप्तंसमिदाज्यचर्वात्मकंद्रव्यत्रयमिंद्रायेति तत्संख्याहुतिपर्याप्तास्तिलाःप्रजापतयइतित्यागोत्तरंवाग्यतआ
चार्योद्रव्यत्रयेणोक्तसंख्यंहोमंकुर्यात् एतद्धोमांतेइंद्रायेंदोमरुत्वतइति० यतइंद्रेतितृचंजपेत् ततोव्याहृतिभिःतिलानष्टोत्तरशतंजुहुया-
त् आज्यतिलचरुशेषैःस्विष्टकृतंहुत्वाप्रायश्चित्तहोमांतंकुर्यात् ततोबलिदानंलोकपालादिभ्योंतेइंद्रायक्षेत्रपालायच ततः पूर्णाहु
तिः प्रणीताविमोकः संस्त्राजपश्च परिस्तरणाविसर्जनादि पर्युक्षणांतं ततोभार्याशिशुसहितयजमानमासनेसमुपवेश्याऽभिषेकः नहि
तेक्षत्रमि तिदशर्चस्यसूक्तस्य अजीगर्तिः शुनःशेपोवरुणस्त्रिष्टुप् अभिषेके० ओं नहितेक्षत्रंनसहोन० ऋचः १० यच्चिद्धीत्येकविंशर्च ७१
स्यसूक्तस्य अजीगर्तिःशुनःशेपोवरुणोगायत्री अभिषेके० ओं यच्चिद्धितेविशोय० ऋचः २१ इदंकवेरित्येकादशर्चस्यसूक्तस्य कूर्मोगृ

त्समदोवरुणास्त्रिष्टुप् अभिषेके० ॐ इदंकबेरादिस्य० ऋच:११ समुद्रज्येष्ठेतिमंत्राणांवसिष्ठआपस्त्रिष्टुप् अभिषेके० ओंसमुद्रज्येष्ठाः
सलिलस्य० ऋचः४ समुद्रज्येष्ठादिभिर्मंत्रैः इमंमेवरुणेत्यस्याजीगर्तिःशुनशेपोवरुणोगायत्री अभिषे० ओंइमंमेवरुण० ऋक् द्यौः-
शांतासादित्येनशांतेति० पृथिवीशांतिरंतरिक्षंशांतिरिति० तयाहंशांत्येतियाजुषमंत्रैश्चत्रिभिरभिषिक्तोयजमानःपत्न्यासहशुक्लवस्त्र
चंदनकुंकुमानिधृत्वारूपंरूपमितिचित्रंदेवानामितितच्चक्षुरितिमंत्रैरवलोकितमाज्यंसदक्षिणंब्राह्मणायदत्वाइंद्रपुरोभागेस्थित्वागंधा
दिपंचोपचारैःसंपूज्यआचमनतांबूलेनिवेद्यगंधपुष्पफलयुक्तमर्घ्यंनिवेदयेत् मंत्रः नमस्तेस्तुरनाथायनमस्तश्चयंशचीपते गृहाणा-
र्घ्यंमयादत्तंगंडदोषप्रशांतयेइति ततआचार्यायकृशलांपयस्विनींरक्तवर्णांसवत्सांहेमशृंगादिसर्वालंकारभूषितांगांदद्यात् गोदा
नविधिना मंत्रविशेषः यक्षगंधर्वसिद्धैश्चपूजितोसिशचीपते दानेनानेनदेवेशगंडदोषंप्रशामयेति अस्यागोर्दक्षिणात्वान्नदक्षि
णांतरम् ततोष्टोत्तरशतब्राह्मणान्भोजयेत् तेभ्योयथाशक्तिदक्षिणांदत्वाप्रणिपत्यक्षमध्वंममापराधानितिक्षमाप्येंद्रंप्रार्थयेत् अज्ञा
नादथवाज्ञानाद्वैकल्याद्वाधनस्यच यन्न्यूनमतिरिक्तंवातत्सर्वंक्षंतुमर्हसिइति ततोविसर्जनं आचार्यहस्तेसोपस्करांप्रतिमांदत्वाऽग्निंसं
पूज्यविभूतिंधृत्वागच्छगच्छेतितंविसृज्यज्येष्ठाशांतिस्कृतंयन्मयालब्धंतेनदेवेंद्रनामेश्वरःप्रीयतामिति इतिज्येष्ठाशांतिविधिः
अथव्यतीपातवैधृतिसंक्रमणशांतिः शौनकः अथातःसंप्रवक्ष्यामिशौनकःशांतिमुत्तमाम् वैधृतौचव्यतीपातेमहादोषोऽ

भिजायते कुमारजन्मकालेतुव्यतीपातश्चवैधृतिः संक्रमश्चरवेस्तत्रजातोदारिद्र्यकारकः दरिद्राणांमहादुःखंव्याधिपीडामहद्भयम्
अथवायंमृत्युमाप्नोतिनाऽत्रकार्याविचारणा स्त्रीणांचशोकदुःखंचसर्वनाशकरोभवेत् शांतिर्वापुष्कलाकार्यातत्रदोषोनकश्चन गोमुख
प्रसवंकुर्याच्छांतिंकुर्यात्प्रयत्नतः जपाभिषेकदानैश्चहोमादपिविशेषतः नवग्रहमखंकुर्यात्तस्यदोषस्यशांतये प्रथमंगोमुखाज्जन्मत-
तःशांतिंसमाचरेत् ग्रहस्यपूर्वदिग्भागेगोमयेनानुलिप्यच अलंकृतेस्वदेशेतुव्रीहिराशिंप्रकल्पयेत् पंचद्रोणमितंधान्यंतदर्द्धंतंडुलेन
च तदर्द्धंतुतिलैःकुर्यादन्योन्योपरिकल्पयेत् द्रव्यत्रितयराशौतुअष्टपत्रंलिखेद्बुधः पुण्याहंवाचयित्वातुआचार्यंवृणुयात्पुरा आचा
र्यंतंधर्मज्ञंकुलीनंचकुटुंबिनम् मंत्रतंत्रार्थतत्वज्ञंशांतिकर्मणिकोविदम् पंचांगभूषणंदद्यात्पट्टवस्त्रांगुलीयकम् राशौप्रतिष्ठितंकुं
भमव्रणंस्वमनोहरम् तीर्थोदकेनसंपूर्यसमृदौषधिपल्लवम् सगव्यपंचरत्नंचवस्त्रयुग्मेनवेष्टयेत् तस्योपरिन्यसेत्पात्रंसूक्ष्मवस्त्रेण
संयुतम् प्रतिमांस्थापयेद्धीमान्साधिप्रत्यधिदेवताम् चंद्रादित्याकृतीपार्श्वेमध्येवैधृतिमर्चयेत् वैधृतिंतद्देवतांरुद्रम् एवमेवव्य
तीपातशांतौसंक्रमणस्यच भानोरुत्तरतोरुद्रमग्निंदक्षिणतोयजेत् निष्कमात्रेणवार्द्धेनपादेनापिस्वशक्तितः प्रतिमांकारयेद्धीमान्उत्त
मलक्षणलक्षिताम् प्रतिमापूजनार्थायवस्त्रयुग्मंनिवेदयेत् अधिदेवोभवेत्सूर्यश्चंद्रःप्रत्यधिदैवतम् ततोव्याहृतिपूर्वेणतत्त-
मंत्रेणपूजयेत् त्र्यंबकेनमंत्रेणप्रधानप्रतिमांयजेत् उत्सूर्यइतिमंत्रेणसूर्यपूजांसमाचरेत् आप्यायस्वेतिमंत्रेणासोमपूजांसमा
संपूर्य

चरेत् उपचारैःषोडशभिर्यद्वापंचोपचारकैः अर्चित्वागंधपुष्पाद्यैःफलंनैवेद्यमर्पयेत् मृत्युंजयेनमंत्रेण प्रधानप्रतिमांस्पृशेत्
अष्टोत्तरसहस्रंवा अष्टोत्तरशतंतुवा अष्टाविंशतिवारंवापूजांतेचस्वशक्तितः सर्वसौरंप्रजाप्यायसोमेथसोममंत्रतःआनोभद्रेति
सूक्तंचभद्राअग्नेश्चसूक्तकम् जपेत्तुपौरुषंसूक्तंत्रैयंबकमतःपरम् कुंभांस्पृष्ट्वाचतुर्दिक्षुजपंकुर्युस्तथार्त्विजः कुंभस्यपश्चिमे
देशेस्थंडिलेग्निंप्रकल्पयेत् अष्टोत्तरसहस्रंवाअष्टोत्तरशतंतुवा अष्टाविंशतिवाकुर्यात्स्वस्यशक्त्यानुसारतः मृत्युंजयेनमंत्रेण
तिलहोमंसमाचरेत् ततःस्विष्टकृतंहुत्वा अभिषेकंतुकारयेत् समुद्रज्येष्ठासूक्तेन आपोहिष्ठात्र्यृचेनच अक्षीभ्यामितिसूक्तेनपाव
मानीभिरेवच त्रैयंबकेण उत्सूर्य आप्यायस्वेतिमंत्रतः सुरास्त्वामितिमंत्रैश्च अभिषेकंसमाचरेत् अभिषेकाप्लुतंवस्त्रमाचार्या
यनिवेदयेत् श्वेतवस्त्रधरोभूत्वाभूषणाद्यैरलंकृतः यजमानस्त्रियायुक्तआज्यावेक्षणमाचरेत् आचार्यंपूजयेद्भक्त्यावस्त्रहेमांगु
लीयकैः गोदानंवस्त्रदानंचस्वर्णदानंविशेषतः तद्दोषशमनार्थाय आचार्यायप्रदापयेत् प्रच्छादनपटंदद्यात्ततःशांतिर्भवेदिति
जापकेभ्योब्राह्मणेभ्योदक्षिणाःप्रतिपादयेत् दीनांधकृपणेभ्यश्चप्रदद्याद्भूरिदक्षिणाम् ब्राह्मणान्शतसंख्याकान्मिष्टान्नैर्भोज-
येच्चतान् तानाचार्यऋत्विजश्चेत्यर्थः बंधुभिःसहभुंजीत यथाविभवसारतः एवंयःकुरुतेमर्त्योनैवदुःखमवाप्नुयात् आयुरारो
ग्यमैश्वर्यंमातापित्रोश्चशिशोरपि सर्वदुःखनिवृत्तिश्चपुत्रपौत्रप्रवर्द्धनम् सर्वान्कामानवाप्नोतिस्करवीमूलाच्चिरंवसेदिति अथप्र-

योगः गोमुखप्रसवमुक्तविधिना कृत्वा देशकालौ संकीर्त्यास्य शिशोर्व्यतीपातजन्मसूचितसर्वारिष्टपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्री
त्यर्थं शांतिं करिष्य इति संकल्प्य गणेशपूजनाद्युक्तलक्षणाचार्यवरणं कुर्यात् तनायनस्मै पट्टवस्त्रयुगं कुंडलयुगमंगुलीयकं च दद्यात्
आचार्यो यदत्र संस्थितमिति सर्षपविकिरणं शन्नर्चा वा इति पंचगव्येन आपो हि ष्ठेत्यद्भिश्च गृहपूर्वदिग्भागं प्रोक्ष्य स्वस्त्ययनं तार्क्ष्यमिति मंत्राभ्यां
मांगल्यं तत्रैव गोमयलिप्ते रंगवल्ल्याद्यलंकृते समदेशे मही द्यौरिति भुवमभिमृश्य ओषधयः समिति पंचद्रोणपरिमितव्रीहिराशिं कृत्वा तदु
परि सार्द्धद्रोणद्वयमिततंडुलराशिं तदुपरि सपादद्रोणमिततिलराशिं च कृत्वा तत्राष्टदलं कृत्वा आकलशेष्विति तत्राव्रणं कुंभं प्रतिष्ठाप्य
इमं मे गंगे इति तीर्थोदकेनापूर्य स्योना पृथिवीति सप्तमृदः या ओषधीरिति सर्वौषधीरश्वत्थे व इति पंचपल्लवान् गायत्र्या गंधद्वारामाप्या
यस्व दधिक्राव्णस्तेजोसि शुक्रमसीति पंचगव्यानि गंधद्वारामिति गंधं सहिरण्यानीति पंचरत्नानि तत्र निक्षिप्य वस्त्रयुग्मेनावेष्ट्य तदुपरि-
सूक्ष्मवस्त्रयुतं पूर्णपात्रं पूर्णा दर्वीति निधाय तदुपरि निष्क तदर्द्ध तदर्द्धान्यतरमानेन हेमनिर्मितां सूर्यप्रतिमां निधाय तत्र सूर्यमावाहनाद्युपचा
रैः पूजयेत् व्याहृतीनां परमेष्ठी प्रजापतिः प्रजापतिर्बृहती उत्सूर्य इति मंत्रस्य मैत्रावरुणिर्वसिष्ठः सूर्यस्त्रिष्टुप् पूजने वि॰ ॐ भूर्भुवः
स्वः उत्सूर्यो बृहदर्चीं॰ ऋक् १ तद्दक्षिणतोग्निमावाहयेत् अग्निं दूतं काण्वो मेधातिथिरग्निर्गायत्री अग्निपूजने॰ ओं भूर्भुवः स्वः अग्निं दूतं॰
ऋक् उत्तरतो रुद्रमावाहयेत् त्र्यंबकं वसिष्ठो रुद्रोनुष्टुप् रुद्रपू॰ ॐ भूर्भुवः स्वः त्र्यंबकं यजा॰ ऋक् एवमेव संक्रांतिशांतौ संक्रांतिशा ८१

मिंकरिष्येइतिसंकल्पेविशेषः व्यतीपातसंक्रमणयो र्जन्मनितुव्यतीपातसंक्रांतिशांतीतंत्रेणकरिष्येइतिसंकल्पः ततोदेवताःषो
डशोपचारैः वस्त्रयुग्मसहितैः पंचोपचारैर्वासंपूज्यगंधपुष्पाद्यर्चितफलंनैवेद्यंसमर्प्यप्रधानप्रतिमांस्पृशन्सर्वसौरमंत्रान्जपेत् उदुत्य
मितित्रयोदशर्चस्यसूक्तस्यकण्वपुत्रःप्रस्कण्वोनवाद्यागायत्र्योंत्याश्चतस्रोनुष्टुभः चित्रंदेवानामितिषळृचस्यसूक्तस्यआंगिरसःकुत्स
स्त्रिष्टुप् इंद्रंमित्रमितिद्वयोरौचथ्योदीर्घतमास्त्रिष्टुप् हंसःशुचिषदित्यस्यगौतमपुत्रोवामदेवोजगती यत्त्वासूर्येत्यस्यात्रिरनुष्टुप् य
दद्यसूर्येत्येकस्याउत्सूर्यइतितिसृणां उद्घेतीतिसार्द्धर्चतसृणां उदुत्यदर्शतमितितिसृणांमैत्रावरुणिर्वसिष्ठस्त्रिष्टुप् उदुत्यदर्शतामिति
बृहती शीर्ष्णःशीर्ष्णःसतोबृहतीतच्चक्षुरितिपुरउष्णिक् बण्महां असीतिद्वयोः भृगुपुत्रोजमदग्निःपूर्वाबृहती उत्तरासतोबृहती न
मोमित्रस्येतिद्वादशर्चस्यसूक्तस्यसूर्योभितपाःसूर्योजगती दशमीत्रिष्टुप् सूर्योनोदिवइतिपंचर्चस्यसूक्तस्यसूर्यपुत्रश्चक्षुर्गायत्री
विभ्राड्बृहदितिचतसृणांसूर्यपुत्रोविभ्राड्जगती विभ्राजमितिप्रस्तारपंक्तिः आयंगौरितितृचस्यसार्पराज्ञीगायत्री सर्वेषांसूर्योदे
वता जपेवि० ततोरुद्रप्रतिमांस्पृशन्मृत्युंजयमंत्रमष्टोत्तरसहस्रमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिवारंवाजपेत् ततश्चत्वारऋत्विजश्चतुर्दि
क्षु कुंभंस्पृष्ट्वाक्रमेणसूक्तानिजपेयुः पूर्वस्याम् आनोभद्राइतिसूक्तस्यराहूगणोगोतमऋषिः विश्वेदेवादेवता आद्याःपंचसप्तमी
चजगत्यः षष्ठीविराट्स्थाना शेषास्त्रिष्टुभः जपेवि० ॐ आनोभद्राः० ऋचः१५ दक्षिणस्याम् भद्राअग्नेरितिद्वदशर्चस्यवाध्र्यश्वः

कुत्समित्रऋषिः अग्निर्देवता आद्येद्वेजगत्यौ अंत्यास्त्रिष्टुभः जपेवि० ॐ भद्रा अग्नेर्वध्र्यश्वस्य० ऋचः१२प्रतीच्यांसहस्रशीर्षेतिषोडशर्चस्यसू
क्तस्य नारायणऋषिः पुरुषोदेवता जपेवि०ॐ सहस्रशीर्षा० ऋचः१६ उत्तरस्याम् त्र्यंबकंवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप् जपेवि० ॐ त्र्यंबकंयजा०
अथकुंभपश्चिमदेशेऽग्निस्थंडिलेस्वगृह्योक्तविधिनाप्रतिष्ठाप्यकुंभस्योत्तरतोग्रहाणामावाहनादिपूजांकृत्वातदीशान्यांकलशस्थापनंकृ
त्वाऽग्नेःपश्चिमतउपविश्यान्वादध्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यंतेऽत्रप्रधानम् आदित्यादिग्रहांश्चिकीर्षितसंख्याकाभिः अर्कादिजातीयस
मिच्चर्वाज्याहुतिभिः ग्रहपीठदेवताःएकैकसंख्याभिःसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः सूर्यंप्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्याभिःसमिदाज्यचर्वाहुतिभिः
अग्निंरुद्रंचप्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्याभिःस्तदाहुतिभिः मृत्युंजयं अष्टोत्तरशतसंख्याभिस्तिलाहुतिभिः शेषेणेत्यादि० प्रायश्चित्ताहु
त्यंतेबलिदानंततः पूर्णाहुतिःप्रणीताविमोकःसंस्थाजपेनोपस्थानंच ततोधृतनूतनवस्त्रयोर्दंपत्योःसबालयोरभिषेकः समुद्रज्येष्ठा-
इतिसूक्तस्यवसिष्ठआपस्त्रिष्टुप् अभिषेके० आपोहिष्ठेतितिसृणांसिंधुद्वीपआपोगायत्री अभिषेके० अक्षीभ्यांतइतिषण्णांवि
विहायक्ष्महानुष्टुप् अभिषेके० स्वादिष्ठयेतिपावमानीनांमधुच्छंदाःपवमानसोमोगायत्री अभिषेके० उत्सूर्यो० अग्निंदूतं०त्र्यंबकं०
पूजाकालेउक्तमेषामृष्यादि सुरास्त्वामभिषिंचंत्वित्यादिनापौराणमंत्रेणचाभिषेकांतेऽभिषेकवास आचार्यायसमर्प्पयेत्सपत्नीकः-
श्वेतवस्त्रचंदनादिधृत्वाभूषणमालादिनालंकृत्य आज्यमवेक्ष्यतत्पात्रंसदक्षिणंब्राह्मणायदत्वावस्त्रहेमांगुलीयकैःआचार्यंसंपूज्य-

व्यतीपातजननदोषशांत्यर्थंगोवस्त्रस्वर्णानितुभ्यंसंप्रददे इति आचार्यायतानिदत्वातदर्थंप्रच्छादनपटंतथैवदद्यात् ऋत्विग्भ्योयथाश
क्तिदक्षिणांदत्वादीनांधकृपणेभ्योभूयसींदत्वा शतंब्राह्मणान्ऋत्विग्भिः सहमिष्टान्नैर्भोजयित्वासंपूर्णतांवाचयित्वाकर्मेश्वरार्पणंकृत्वा-
बंधुभिःसहभुंजीतेतिव्यतीपातसंक्रांतिशांतिः वैधृतिशांतौतुसंकल्पेवैधृतेरुद्धेरवः आवाहनमध्येसव्याद्दतिकेनत्र्यंबकमितिमं
त्रेणरुद्रमावाह्य दक्षिणत उत्सूर्योबृहदर्चींषीतिसूर्यं उत्तरतआप्यायस्वेतिसोममावाह्यपूजनम् रुद्रप्रतिमांस्पृष्ट्वामृत्युंजयमंत्रमष्टोत्त-
रसाहस्रमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिवारंवाजपः सूर्यप्रतिमांस्पृष्ट्वासर्वसौरजपः सोमप्रतिमांस्पृष्ट्वा आप्यायस्वेतिजपः अन्वाधानेरु
द्रंसमिच्चर्वाज्यैःप्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्याहुतिभिः सूर्यसोमौप्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्याभिस्तदाहुतिभिः मृत्युंजयमष्टोत्तरसहस्रशत
विंशत्यन्यतरसंख्याभिस्तिलाहुतिभिः शेषेणत्यादितथैवहोमःकार्यइतिविशेषः इतिवैधृतिशांतिः अथैकनक्षत्रजननशांतिः
वृद्धगार्ग्यः एकस्मिन्नेवनक्षत्रेभ्रात्रोर्वापितृपुत्रयोः प्रसूतिश्चेत्तयोर्मृत्युर्भवेदेकस्यनिश्चयः तद्दोषनाशायतदाप्रशस्तांशांतिंच
कुर्यादभिषेचनंच संपूज्यऋक्षप्रतिमांतदग्रेदानंचकुर्याद्विभवानुरूपम् तत्रशांतिंप्रवक्ष्यामिसर्वाचार्यमतेनतु शुभर्क्षेशुभवारेचचं
द्रताराबलान्विते रिक्ताविष्टिविवर्जेतुप्रारभेद्विभवेसुधीः आचार्यंवरयेत्पूर्वंचतुरश्चद्विजोत्तमान् पुण्याहंवाचयित्वातुशांतिकर्मसमा
रभेत् अग्नेरीशानदिग्भागेनक्षत्रप्रतिमांततःतत्तदृक्षोक्तमंत्रेणअर्चयेत्कलशोपरि रक्तवस्त्रेणसंछाद्यवस्त्रयुग्मेनवेष्टयेत् स्वशाखो-

केनमार्गेणकुर्यादग्निमुखंततः अनेनैवतुमंत्रेणजुहुयादष्टोत्तरंशतम् प्रत्येकंसमिदन्नाज्यैःप्रायश्चित्तांतमेवच अभिषेकंततःकुर्यादाचा
र्यःपितृपुत्रयोः वस्त्रालंकारगोदानैराचार्यंपूजयेत्पुनः ऋत्विजांदक्षिणांदत्वामाषत्रयसुवर्णकम् देवताप्रतिमादानंधान्यवस्त्रादिभिः
सह यानशय्यासनादीनिदद्यात्तद्दोषशांतये भोजयेद्ब्राह्मणान्सर्वान्वित्तशाठ्यविवर्जितइति भ्रात्रोःपितृपुत्रयोरित्यत्रपुंस्त्वमविव-
क्षितंपुंनिमित्तविशेषणत्वात् एकोदरयोर्जन्यजनकयोश्चैकनक्षत्रजननेशांतिरित्याशयः पूर्वंविधित्सितपुण्याहवाचनात् अतएव
वाचयित्वेतिआनंतर्यार्थकम् नक्षत्रप्रतिमांतद्देवताप्रतिमांवा नक्षत्रदेवतापूज्यात्वधिप्रत्यधिपूर्वकमितिज्योतिर्निबंधात् तत्तदृक्षोक्त
मंत्राःअग्निर्नःपातुकृत्तिकाइत्यादयः नक्षत्रतद्देवतोभयप्रकाशकत्वात्पक्षद्वयेपिविनियोगार्हाः अथप्रयोगः उक्तसमयेजनक
नक्षत्रोत्पत्तौगोमुखप्रसवंकृत्वा एकोदरनक्षत्रोत्पत्तौतमकृत्वा देशकालौसंकीर्त्य अस्यशिशोःपित्रेकनक्षत्रोत्पत्तिसूचितसर्वारिष्टप-
रिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंशांतिमभिषेकंपूजितनक्षत्रप्रतिमाग्रेयथाशक्तिदानंचकरिष्येइतिसंकल्प्यगणपतिंपूज्यआचार्यंचतु
रऋत्विजश्चवृत्वापुण्याहंवाचयीत भ्रात्रेकनक्षत्रेत्याद्यूहेनान्यत्रसंकल्पः ततआचार्योयदत्रसंस्थितमितिसर्षपविकिरणंप्रोक्षणप्रा
र्थनानिकृत्वास्थंडिलादैशान्यांकलशंमहीद्यौरित्यादिनास्थाप्यतत्ररक्तवस्त्राच्छादिते नक्षत्रतद्देवतान्यतरप्रतिमांकृताग्न्युत्तारणां
तन्मंत्रेणावाहनाद्युपचारैःपूजयेत् वस्त्रार्पणेतद्युग्ममर्पयेत् पूजांतेऽग्निंव्याहृतिभिःप्रतिष्ठाप्यान्वाधानेचक्षुषीआज्येनेत्यंतेऽदीन

क्षत्रमिमांदेवतांवाप्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्याभिःसमिच्चर्वाज्याहुतिभिःशेषेणेत्यादिप्रायश्चित्तहोमांतेप्रणीताविमोकादि आचार्यः
कलशोदकेनतयोरभिषेकंकुर्यात्तयोरेकनक्षत्रजन्म ततःपूजितप्रतिमाद्येआचार्यायवस्त्रालंकारगांदद्यात् ज्योतिर्निबंधोक्तत्यास्व
र्णरूप्यमयौहरिहरौसंपूज्यतौवादद्यात् विविधस्याऽस्यविश्वस्यपितरौविश्वतोमुखौ प्रीयेतांमूर्तिदानेनदेवौहरिहरावुभाविति माष
त्रयसुवर्णमूर्ति गयांदत्वा उत्तरपूजाविसर्जनेआचार्यहस्तेप्रतिमाप्रतिपादनंधान्यवस्त्रादिभिःसहयानशय्यासनादीनांब्राह्म-
णांतरेभ्योदानंकृत्वातैःसहाचार्यऋत्विजोभोजयित्वापूर्णतांवाचयित्वाकर्मेश्वरार्पणंकुर्यादिति इत्येकनक्षत्रजननशांतिः

अथग्रहणजननशांतिः पारिजाते ग्रहणेचंद्रसूर्यस्यप्रसूतिर्यदिजायते शांतिंतेषांप्रवक्ष्यामिनराणांहितकाम्यया यस्मि
न्नृक्षेविशेषेणग्रहणंसंप्रजायते तदृक्षाधिपतेरूपंसुवर्णेनप्रकल्पयेत् यथाशक्त्यनुसारेणवित्तशाठ्यंनकारयेत् सूर्यग्रहे-
सूर्यरूपंसुवर्णेनविशेषतः चंद्रंचंद्रग्रहेधीमान्रजतेनविशेषतः राहुरूपंप्रकुर्वीतनागेनैवविचक्षणः शुचौदेशेप्रयत्नेनगोम
येनप्रलेपयेत् नागेनसीसेन तस्योपरिन्यसेत्धीमान्नववस्त्रंसुशोभनम् त्रयाणांचैवरूपाणांस्थापनंतत्रकारयेत् रक्ताक्ष
तंरक्तगंधंरक्तपुष्पांबराणिच सूर्यग्रहेप्रदातव्यंसूर्यप्रीतिकरंचतत् श्वेतवस्त्रंश्वेतमाल्यंश्वेतगंधाक्षतादिभिः चंद्रग्रहेप्रदात-

व्यंचंद्रप्रीतिकरंपरम् राहवेचैवदातव्यंकृष्णापुष्पांबराणिच दद्यान्नक्षत्रनाथेभ्यः श्वेतगंधानुलेपनम् सूर्यंसंपूजयेन्द्धीमानाकृष्णे
नेतिमंत्रतः चंद्रग्रहेतथासम्यगाप्यायस्वेतिमंत्रतः स्वर्भानोरितिमंत्रेणसर्हुंयत्नेनपूजयेत् एवंसंपूजयेद्धीमान्समिद्भिश्चार्कसंभवैः
चंद्रग्रहेचपालाशैःसमिद्भिर्जुहुयान्नरः दूर्वाभिर्जुहुयाद्धीमान्राहोःसंप्रीणनायच समिद्भिर्जलवृक्षस्यभेशायजुहुयाद्बुधः भेशा
यनक्षत्राधिपतये आज्येनचरुणाचैवतिलैश्चजुहुयात्ततः पंचगव्यैःपंचरत्नैःपंचत्वक्पंचपल्लवैः जलैरोषधिकल्कैश्चसहितेःक
लशोदकैः अभिषेकंप्रकुर्वीतयजमानंप्रयत्नतः मंत्रैर्वरुणदेवत्यैरापोहिष्ठादिभिस्त्रिभिः इमंमेगंगेपिनरस्तत्वायामीतिमंत्रकैः
अभिषेकेनिवृत्तेतुयजमानःसमाहितः आचार्यंपूजयेत्सम्यक्शांतोनियतेंद्रियः तस्मैदद्यात्प्रयत्नेनभक्त्याप्रतिकृतित्रयम् दक्षि
णाभिश्चसंयुक्तंयथाशक्त्यनुसारतः ब्राह्मणान्भोजयित्वातुप्रणिपत्यक्षमापयेत् तेभ्योपिदक्षिणांदद्याद्यजमानःसमाहितः
अनेनविधिनाशांतिंकृत्वासम्यग्विशेषतः अकालमृत्युंशोकंचव्याधिपीडांचनाप्नुयात् सौख्यंसौमनसंनित्यंसौभाग्यंलभतेनरः
इत्थंग्रहणजातानांसर्वारिष्टविनाशनम् कथितंभार्गवेणेदंशौनकायमहात्मने अथप्रयोगः सूर्यग्रहणेप्रसूतौतत्कालस्थि
तनक्षत्रस्ययाधिष्ठात्र्यग्न्यादिदेवतातस्याःसूर्यस्यचयथाशक्तिहेम्नाप्रतिमेविधायराहोःसीसेननागाकृतिंकृत्वाशौचांतेममभार्या-
याःसूर्यग्रहणकालीनप्रसूतिसूचितसर्वारिष्टपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंसग्रहमखांशांतिंकरिष्येइतिसंकल्प्यगणेशपू-

जनाद्याचार्यवरणपूजांतंकुर्यात् चंद्रग्रहेतुसूर्यस्थानेराजनंचंद्रबिंबंकुर्यात् अन्यद्दयंपूर्ववत्संकल्पेसूर्यस्थानेचंद्रपदप्रयोगः त
तआचार्योयदत्रेत्याद्यंतेशुचिदेशंगोमयेनोपलिप्यतत्रनवंसदशंक्षालितंश्वेतवस्त्रंप्रसार्यतत्रोक्तदेवतानांरूपत्रयंनिधाय आकृष्णेन
हिरण्यस्तूपःसवितात्रिष्टुप् पूजनेवि॰ ॐ आकृष्णेनरज॰ मध्येसूर्यंरक्तवर्णैर्वस्त्रगंधाक्षतपुष्पैर्धूपदीपादिभिश्चपूजयेत् तद्दक्षिण
तोराहुंकृष्णवर्णैर्गंधादिभिर्धूपादिभिश्चपूजयेत् स्वर्भानोरित्यस्यात्रिःस्वर्भानुरत्रिष्टुप् राहुपूजने॰ ॐ स्वर्भानोरधयदिं॰ नक्षत्रदेव
तामग्निर्नःपातुकृत्तिकाइतितैत्तिरीयपठिततत्तद्वाक्याष्टकेनपूजयेत् सूर्यस्योत्तरतः चंद्रग्रहेतुमध्येचंद्रपूजनम् आप्यायस्वगो
तमःसोमोगायत्री चंद्रपूजनेवि॰ ॐ आप्यायस्व॰ इतिमंत्रेणश्वेतगंधादिभिर्धूपादिभिश्चेतिविशेषः अन्यदेवतयोःपूजनंपूर्ववत्
ततोऽग्निस्थापनंग्रहपूजाकलशस्थापनांतंकृत्वाऽन्वाधानंकुर्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यंतेग्रहान्वाधानंकृत्वा सवितारंअर्कसमिदाज्य
चरुतिलानांप्रत्येकमष्टोत्तरशताहुतिभिः स्वर्भानुंदूर्वासहिताज्यादीनांतावतीभिराहुतिभिः नक्षत्रदेवतामग्निंजलवृक्षसमित्सहिता-
ज्यादीनां तावतीभिराहुतिभिःशेषेणेत्यादि चंद्रग्रहे अर्कस्थानेचंद्रस्यार्कसमित्स्थानेपालाशसमिधांनिर्देशः गृहसिद्धान्नस्यपर्य-
ग्निकरणादि यथान्वाधानंत्यागः प्रायश्चित्तांतेबलिपूर्णाहुतीसंस्थाजपांतेपंचगव्यपंचरत्नपंचत्वक्पंचपल्लवैरोषधिकल्कैश्चमिश्रि
तलौकिकजलैर्ग्रहकलशोदकैश्चसहितैरभिषेकः आपोहिष्ठेतितृचस्यसिंधुद्वीपआपोगायत्री अभिषेके॰ इमंमेगंगेइतिसिंधुक्षिप्रैष्य

मेधोनद्योजगती पितरःपितामहाःपरेवरेइतियाजुषमंत्रेण तत्त्वायामिशुनःशेपोवरुणस्त्रिष्टुप् अभिषेके॰ अभिषेकांतेआचा
र्यंसंपूज्यतस्मैप्रतिमात्रयंदक्षिणांचदद्यात् ततोग्रहाणांपूजनविसर्जनेप्रतिमाप्रतिपादनंब्राह्मणभोजनसंकल्पश्चेतिग्रहणशांतिः
पारिजाते अश्विनीमघमूलादौत्रिषट्कनवनाडिकाः रेवतीसार्पशाक्रांतेमासाश्वक्रतुसायकाः अश्विनीमघमूलादौनाडिकाद्वि
तयंतथा रेवतीसार्पशाक्रांतेनाडिकाद्वयमेवहि अश्विनीमघमूलानांपूर्वार्द्धेबाध्यतेपिता पूषाहिशाक्रपश्चार्द्धेजननीबाध्यतेशिशोः
पूषारेवती अहिराश्लेषा शाक्रंज्येष्ठा पितृप्रश्चदिवाजातोरात्रिजातस्तुमातृहा दिवाजातोदिवागंडांतेजातइतियावत् आत्मप्र
संध्ययोर्जातोनास्तिगंडेनिरामयः सर्वेषांगंडजातानांपरित्यागोविधीयते वर्जयेद्दर्शनंश्चावंतत्त्वषाण्मासिकंभवेत् तत्त्ववर्जनम् त
स्यशांतिंप्रवक्ष्यामिसोममंत्रेणभक्तिमान् कांस्यपात्रंप्रकुर्वीत पलैःषोडशभिर्नवम् अष्टाभिश्चचतुर्भिर्वाह्याभ्यांवाशोभनंतथा
तन्मध्येपायसेशंखेनवनीतेनपूरिते राजतंचंद्रमर्चेतसितपुष्पसहस्रकैः देवज्ञःक्षौमवासास्तुसितपुष्पांबरार्चितः सोमोहमिति
संचिंत्यपूजांकुर्याद्दतंद्रितः जपेत्सहस्रकंमंत्रंश्रद्दधानःसमाहितः आप्यायस्वेतिमंत्रेणपूजांकुर्यात्समाहितः दद्याद्वैदक्षिणामि-
ष्टांगंडदोषप्रशांतये शुक्लंवागीश्वरंचैवताम्रपात्रसमन्वितम् गंडदोषप्रशांत्यर्थंदद्याद्वेदविदेशुचिः ज्योतिर्निबंधे कुंकुमंचंद
नंकुष्ठंगोरोचनमथापिच चूतपर्णेषुकुंभेषुचतुर्षुप्रक्षिपेत्क्रमात् सहस्राक्षेणमंत्रेणबालकंस्नापयेन्नरः पितृयुक्तंदिवाजातंमातृयु

कंतुराशिजम् स्नापयेत्पितृमातृभ्यां संभयोरुभयोरपि कांस्यपात्रंघृतपूर्णंगंडदोषोपशांतये सक्षीरंमौक्तिकंशंखवंश्वेतव-
स्त्रयुगंशुभं यजुर्वेदविदेविद्याद्गंडदोषापनुत्तये दद्याद्देवंहिरण्यंचग्रहांश्चापिप्रपूजयेत् आयुर्हेत्विकरंजस्त्वाकुर्याद्ब्राह्मणतर्प
णमिति अत्रचाश्विन्यादिभागेत्र्यादिसंख्यारेवत्याद्यंत्यभागेद्वादशादिसंख्याघटिकादुष्टाः तत्तदाद्यंत्यभागस्थेद्वेद्वेघटिकेदुष्टतरे
अश्विन्यादिभागोदिवा रेवत्याद्यंत्यभागोरात्रौदुष्टतमो तत्रापिद्वेघटिकेतिदुष्टे अतएवनिमित्ततारतम्येननैमित्तिकतारतम्यंकांस्य
पात्रपरिमाणचतुष्टयोपन्यासेनसूचितम् अतएवचंद्रवागीश्वरप्रतिमादावपिकर्षादिपरिमाणतारतम्यमूह्यम् अथप्रयोगः
षण्मासोत्तरमेकादशेवाहनिप्रथमतोगोप्रसवंकृत्वा देशकालौसंकीर्त्यममाऽस्यशिशोरेवत्यश्विनीसंध्यात्मकगंडांतजननसूचित
सर्वारिष्टनिरसनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंनक्षत्रगंडांतशांतिंकरिष्येइतिसंकल्प्यगणेशपूजनादियजुर्वेदविद्दैवज्ञाचार्यर्त्विग्वरणं
तंकुर्यात् ततस्तंचंदनशुक्लमाल्यैः क्षौमशुक्लवासोभ्यांपूजयेत् ततआचार्योनिर्मितस्यापिनिमित्तानुसारिपरिमाणकांस्यपात्रस्य-
पुनर्निर्माणमाप्यायस्वेतिमंत्रेणकुर्याच्चंद्रप्रतिमाग्न्युत्तारणंच ततोयदत्रेतिसर्षपविकिरणादिनाभूसंस्कारंकृत्वाउपलिप्तेदेशेकांस्य
पात्रेपायसंपयोवानिक्षिप्यतत्रनवनीतपूर्णशंखंनिधायतत्रराजतंचंद्रबिंबंस्थापयित्वासोमोहमितिध्यानपूर्वकंसमाहितचेताआ
प्यायस्वेतिमंत्रेणावाहनादिषोडशोपचारैस्तत्रचंद्रपूजनंकुर्यात् तत्रश्वेतंसदशंवस्त्रद्वयंसमर्पणीयंपुष्पाणिश्वेतानिसहस्त्रमर्पणी

यानिमौक्तिकंदक्षिणातदसंभवेद्रव्यमन्यत् पूजांतेतमेवमंत्रंसविश्वासंचंद्रंध्यायन्सहस्रंसप्रणवमृष्यादिस्मरणपूर्वकंजपेत् तदुत्त
रतस्ताम्रकलशंमहीद्यौरित्यादिविधिनास्थापयित्वातत्ररजतप्रतिमायांबृहस्पतिमंत्रेणवागीश्वरंसंपूज्यतदुत्तरतःक्रमेणतेनैवविधि
नाभिहितकुंभचतुष्टये अश्वत्थेवोनिषदनमित्याम्रपल्लवप्रक्षेपांतंकृत्वाचतुर्षुक्रमेणद्रवीभूतानिकुंकुमचंदनकुष्ठगोरोचनानिसिंचेत् ते
षुवरुणंपूजयेत् ततःपश्चिमदेशेस्थंडिलाद्यग्निप्रतिष्ठापनांतंकृत्वा स्थापितकलशोत्तरभागेग्रहावाहनादिवरुणपूजांतंकृत्वाऽन्वाधा
नादिग्रहमखवत्पूर्णाहुत्यंतंकुर्यात् अभिषेककालेवारुणकलशचतुष्टयस्थोदकेनदिवागंडांतजातंबालंपित्रासहरात्रिजातंमात्रास‑
हसंध्ययोर्जातमुभाभ्यांसहाभिषिंचेत् सहस्राक्षेणेतिमंत्रस्ययक्ष्मनाशनःप्राजापत्यइंद्रस्त्रिष्टुप् अभिषेकेवि॰ ॐ सहस्राक्षे‑
ण॰ ऋ॰क॰१ ततःसर्वकलशोदकैः समुद्रज्येष्ठाइत्यादिभिःसुरास्त्वामित्यादिभिर्मंत्रैश्चाभिषेकांतेकृतस्नातःसपत्नीकः कर्ताधृतश्वेतचंद
नादिर्विभूतिधारणंकृत्वा आचार्यायशंखदानंकुर्यात् इमंसचंद्रंशंखंसवस्त्रयुगंसमौक्तिकंनवनीताद्युपस्करसहितंगंडदोषापनुत्त
येदैवज्ञाययजुर्वेदविदेतुभ्यमहंसंप्रददइति तत्सांगतासिद्ध्यर्थंसहिरण्यांधेनुंदद्यात् ततोवागीश्वरंताम्रपात्रसहितंतुभ्यंगंडदोषशां
त्यर्थंसंप्रददइतिबृहस्पतिप्रतिमादानंतदंगत्वेनयथाशक्तिदक्षिणादानंच ततःस्थापितेतरदेवतानांउत्तरपूजापूर्वकंविसर्जनमाचार्यह
स्तेप्रतिपादनंच ततःसहस्राक्षेणेतिमंत्रस्यायुर्वृद्ध्यर्थंयथाशक्तिजपोदशावरब्राह्मणभोजनंच इतिनक्षत्रगंडांतशांतिः

अथतिथ्यादिगंडांतशांतिः पारिजातेगार्ग्यः अभुक्तेतरजातस्यसूतकांत्यदिनेथवा शांतिंशुभेऽह्निवाकुर्यात्तावत्पुत्रंनलोकयेत् तिथिगंडेत्वनड्वाहंनक्षत्रेधेनुरुच्यते कांचनंलग्नगंडेतुगंडदोषोविनश्यति आद्यभागेपितुर्गंडेत्रयाणामभिषेचनम् मातापित्रोः शिशोश्चेत्यर्थः इतरत्रशिशोर्मातुरभिषेकंकारयेत् द्वयोरेवेत्यर्थः उत्तरेतिलपात्रंस्यात्पुष्येगोदानमुच्यते अजाप्रदानंत्वाष्ट्रेचपूर्वाषाढेचकांचनम् उत्तरातिष्यचित्रर्क्षेपूर्वाषाढोद्भवस्यच कुर्याच्छांतिंप्रयत्नेननक्षत्राकारजंबुधः स्रुवर्णेनतदर्थेनयथावित्तानुसारतः नक्षत्राधिपतेरूपंकृत्वावरुणहृयान्वितम् वरुणस्यार्चनंकार्यंस्वस्तिवाचनपूर्वकम् सर्वौषधींश्चरत्नानिमृत्त्वक्पल्लवसंयुतम् प्रक्षिप्येतिशेषः पूजांतेसमिदन्नाज्यैर्होमंतिलयवैस्तथा ततःपूर्णाहुतिंहुत्वावेदाध्यायिकुटुंबिने उत्तराप्रथमेपादेतिलपात्रंतथैवच तिष्येतुगांसवत्सांचसुशीलांचपयस्विनीम् अजांचित्रासुवैदद्यात्पूर्वाषाढेतुकांचनम् यवांश्चव्रीहीन्माषांश्चतिलमुद्गांश्चदापयेत् यथावित्तानुसारेणकुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् पितुरायुष्यसिद्ध्यर्थंशांतिरत्रविधीयते एवंयःकुरुतेनूनंशांतिकर्मसमाहितः नदोषैर्लिप्यतेनूनंपद्मपत्रमिवांभसेति तिथिलग्नगंडांतलक्षणंज्योतिर्निबंधे पूर्णानंदाख्ययोस्तिथ्योःसंधिनाडीद्वयंतथा गंडांतंमृत्युदंजन्मयात्रोद्वाहव्रतादिषु कुलीरसिंहयोःकीटचापयोर्मीनमेषयोः गंडांतमंतरालंस्याद्घटिकार्द्धंमृतिप्रदमिति पूर्णाःपंचमीदशमीपंचदश्यः नंदाएतदुत्तराःषष्ठ्याद्याः कुलीरःकर्कः कीटोवृश्चिकः चापंधनुः उत्तरादीनांनिषिद्धभागेव्यवस्थोक्तानृपसिंहप्रसादे

चित्राद्यार्धेपुष्यमध्येद्विपादेपूर्वाषाढाधिष्ण्यपादेतृतीये जातःपुत्रश्चोत्तराद्येविधत्तेपित्रोर्भ्रातुःस्वस्यचापिप्रणाशमिति उत्तराफल्गु
न्याद्यपादइत्यर्थः एवंचोदाहृतगार्ग्यस्मृतावुत्तरादौतिथिगंडादौचदानशांत्योर्वक्ष्यमाणवचनेनालोचनेनसमुच्चयप्रोक्तावभुक्तेतरजा-
तस्येत्यनेनसर्वनिषिद्धैतत्कालानामभुक्तशब्दोक्तपूर्वार्द्धेतरोत्तरार्द्धेजन्मनिमित्तेशांतिरेवनबहिःप्रयोगंदानमितिबाध्यते पूर्वार्द्धेज
न्मनितुदानमप्याहतिथिगंडांतइति नक्षत्रेनक्षत्रगंडेज्येष्ठामूलसंध्यादावित्यर्थः ननूत्तरादौ तत्रदानांतरस्यवक्ष्यमाणत्वात् अत्रच
निमित्तानंतरंनालब्धेदात्पूर्वेगंडोत्तरार्द्धाधिकरणकंदानंकार्यमितिदर्शयितुंसप्तमीनिर्देशः पूर्वोत्तरवाक्यपर्यालोचनेनैवनिमित्तला-
भात् उत्तरार्धात्पूर्वार्द्धेदोषाधिक्यमेवदर्शयितुमाह आद्यभागइत्येवंउत्तरेतिलपात्रंस्यादित्यादावपि पूर्वार्धजन्मनिउत्तरार्धेदानानि
कर्तव्यानीत्युच्यते अतएवशांतिविधौप्रयत्नेनेतिपूर्वोत्तरार्द्धयोर्जन्मनिशांतिर्नियमेनकर्तव्येतिज्ञापनार्थेनक्षत्राकारेतिपदंरूपमित्यने
नसंबध्यते अर्चनंकार्यमितिचाग्रिमपदद्वयम् ततश्चाऽधिष्ठात्रधिष्ठेययोरभेदचिंतनेनपूजादिकार्यम् अतोमंत्रोप्युभयप्रकाश-
कस्तैत्तिरीयशाखागतोवाक्याष्टकरूपएवग्राह्यः होमकालीनत्यागोपिनक्षत्रेष्टाविवाधिष्ठात्रधिष्ठेयोभयोद्देशेनकार्यइतिसूच्य
ते तिथिलग्नगंडजन्मनिचाह वरुणस्येतिनक्षत्राधिपतेरितिपदवर्जंपूर्वश्लोकानुषंगः ततश्चतत्रवरुणपूजनमेवकार्यमित्यर्थः
तत्रैवशांत्यंगत्वेनदानमाहयवांश्चेत्यादिना कर्त्तुरकरणेदोषेनशांतेरावश्यकतांसूचयितुमाह पितुरिति अथप्रयोगः ति

थिगंडपूर्वार्धजन्मनिकर्त्तास्मातः पुत्रमनालोक्याऽस्यशिशोस्तिथिगंडपूर्वार्धजन्मसूचितसर्वारिष्टनिरसनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंअ
नड्डुद्दानंकरिष्येइतिसंकल्प्यनालच्छेदनात्पूर्वंगंडदोषेब्राह्मणपूजनपूर्वकंअनड्डाहंदद्यात् असंभवेकार्षापणाष्टकंवा सूतकांतेशुभदिनेवा
स्नातोऽनड्डुद्दानमित्यस्यस्थानेशांतिमित्यूहेनसंकल्प्य गणेशपूजादिआचार्यवरणांतंकुर्यात् सचयदत्रेत्यादिनाभूसुद्धिकलशस्थाप
नेकृत्वाकलशेयाओषधीःसहिरत्नानिस्योनापृथिविरुवत्यश्वत्थेवइतिशंतोषधीरत्नानिमृदंत्वचः पल्लवांश्चनिक्षिप्यपूर्णादर्वीतिस्था-
पितपूर्णपात्रेस्थापितहैमवरुणप्रतिमायांतत्त्वायामीतिवरुणंपूजयेत् ततोऽग्निंप्रतिष्ठाप्यग्रहान्संपूज्यान्वादध्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यं
तेऽत्रप्रधानम् वरुणंप्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्याभिःसमिधां चरोराज्यतिलयवानांचाहुतिभिः शषेणेत्यादिबलिदानपूर्णाहुतिप्रणी
ताविसर्गांतेकलशद्वयोदकेनसमुद्रज्येष्ठेत्यादिभिःपित्रादित्रयाणामभिषेकोयवव्रीहिमाषतिलमुद्गानांदक्षिणात्वेनदानंविसर्जनादि
यथाशक्तिब्राह्मणभोजनंचेति तिथिगंडोत्तरार्द्धजन्मनिनतुतत्कालिकदानं शांतौमातुःशिशोश्चाभिषेकइतिविशेषः लग्नगंडपू
र्वार्द्धजन्मनिकांचनदानमितिविशेषः नक्षत्रगंडस्योत्तरादिनिषिद्धभागस्यनपूर्वार्द्धजन्मनिधेनोस्तिलपात्रादेश्चदानम् शांतौनक्षत्र
प्रतिमायास्तत्तद्वाक्याष्टकेनपूजनम् उत्तरार्द्धजन्मनिनदानम् दक्षिणाकालेउत्तरार्दौतिलपात्रादेर्दानम् इतरत्रयवव्रीत्यादेरभिषेक
व्यवस्थाचपूर्ववत् इतितिथ्यादिगंडांतशांतयः अथदिनक्षयादिशांतयः पारिजातेगार्ग्यः अथातःसंप्रवक्ष्यामिज

न्मकालेविशेषतः गंडांतानांचनामानिमहादोषकराणिच दिनक्षयेव्यतीपातेव्याघातेविष्टिवैधृतौ शूलेगंडेतिगंडेचपरिघेयमघंटके कालदंडेमृत्युयोगेदग्धयोगेचदारुणे तस्मिन्गंडदिनेप्राप्तेप्रसूतिर्यदिजायते अतिदोषकरीप्रोक्तातस्मिन्पापयुतेसति यजनंदेवतानां चग्रहाणांचैवपूजनम् दीपंशिवालयेभक्त्याघृतेनपरिदापयेत् अभिषेकंशंकरायअश्वत्थस्यप्रदक्षिणाः आयुर्वृद्धिकरंजाप्यंस र्वारिष्टविनाशनम् गुरुदैवतविप्राणांपूजनंगोत्रवर्द्धनम् पुण्यायुस्त्कष्टिशांत्यर्थमभीष्टफलसिद्धये सर्वारिष्टहरार्थायग्रहयज्ञंस माचरेत् शिवायविधिवद्भक्त्यादीपदानंकरोतियः अखंडगोघृतेनैवसर्वेमृत्युंजयेन्नरः विष्णुमूर्तिंमहापुण्यामश्वत्थंश्रीकरंस- दा प्रदक्षिणंनरोभक्त्याकृत्वामृत्युंजयंजपेत् सर्वसंपत्समृत्थ्यर्थंतथाकल्याणवृद्धये अभीष्टफलसिद्ध्यर्थंकुर्याद्ब्राह्मणभोजन म् अभिषेकंशिवेशांतिंकृत्वाभक्त्यानरोत्तमः अकालमृत्युंनिर्जित्यदीर्घायुर्जायतेनरः गाणपत्यंपुरुषसूक्तंसौरंमृत्युंजयंतथा शांतिजाप्यंरुद्रजाप्यंकृत्वामृत्युंजयीभवेत् मूलेवासर्पगंडेवाकुर्यादेतानियत्नतः आयुर्वृद्धिकरार्थायगंडदोषप्रशांतयइति त स्मिन्पापयुतेसतीतिविष्ट्यादेरपिनिषिद्धांशयुतेजन्मकालेसतिदोषाधिक्यमित्याशयः ततश्चप्रतिप्रसूतेर्भद्रापुच्छादौजन्मनिस्व ल्पदोषइत्यर्थः शूलादीनांनिषिद्धांशानाहवृत्थवसिष्ठः विरुद्धयोगेषुयआद्यपादःसर्वेषुकार्येषुविवर्जनीयः सवैधृतेयोव्यतिपात योगःसर्वोपिनेष्टःपरिघार्द्धमाद्यम् तिस्रस्तुनाड्यःप्रथमाश्चवज्रेगंडातिगंडेपिचषट्चषट्च व्याघातयोगेनवपंचशूलेसुभेषुका ८८

र्येषुविवर्जनीयाइति यमघंटान्सएवाह अर्कारतमसौम्यार्यमंदायद्येकराशिगाः कंटकाख्योमहादोषःसर्वकर्मविनाशकृ
त् आरोभौमः तमोराहुः आर्योबृहस्पतिः मंदःशनिः मैत्रविश्वांबुपाद्येंदुसार्पसूर्याख्यतारकाः मृत्युयोगामृतकराःसूर्यवा
रादिषुक्रमात् विश्वेतिवैश्वदेवसुत्तराषाढेत्यर्थः अंबुपंशततारकेत्यर्थः यमघंटकइतिपाठः तमाहगार्ग्यः मघाविशाखाआ-
र्द्राचमूलमृक्षंचकृत्तिकाः रोहिणीहस्तइत्येतेयमघंटाःक्रमाद्रवेरिति रविवारमारभ्येत्यर्थः दग्धयोगानाहनारदः एकादशी-
चेंदुवारेद्वादशीचार्कवासरे षष्ठीबृहस्पतेर्वारेतृतीयाबुधवासरे अष्टमीशुक्रवारेचनवमीशनिवासरे पंचमीसोमवारेचदग्ध
योगाःप्रकीर्तिताइति कालदंडोभानुवासरभरणीयोगः अश्विन्यादिसाभिजिन्नक्षत्राणांचतुर्भिश्चतुर्भिःक्रमेणादित्यवारादिषु
योगेननिष्पन्नेष्वष्टाविंशतियोगेषुपठितः आनंदःकालदंडश्चेति यजनंदेवतानामितिदेवतापदेनगुरुदेवताविभागृत्यंते जपांतो
क्तकर्मणांप्रशंसापरवाक्यशेषेतत्संकीर्तनात् ब्राह्मणभोजनाश्वत्थप्रदक्षिणांतानिसमाप्यतन्मध्यपठितस्यापिशंकराभिषेकस्य
शांतिपदसामानाधिकरण्येनपृथक्संकीर्तनं पूर्वोक्तपूजादीनामन्यशांतीनांचनिरपेक्षकार्यभिषकेइतिद्योतनार्थंजपस्यतदनंत
रंसंकीर्तनंततुल्यताज्ञापनार्थंनिमित्तभूयस्त्वेनैकादशिन्यभिषेकजपयोःसंख्याविवृद्धिःकल्पनीया मूलेवेतितद्गंडइत्यर्थः पूर्वोक्त
गंडांतशांत्यासहविकल्पेनाभिषेकसहितानिजपकर्माणिकुर्यादित्यर्थः इतिदिनक्षयादिगंडांतशांतयः अथविषनाडीजन-

नशांतिः पारिजातेवृन्दगार्ग्यः विषनाडीषुसंजातःपितृमातृधनात्मनाम् नाशकृद्विषशस्त्रास्त्रैःक्रूरलग्नेशकेपिवा तद्दोषपरि
हारायशांतिकर्मसमारभेत् रुद्रोयमोग्निर्मृत्युश्चदेवताःपरिकीर्तिताः स्वर्णेनयथाशक्तितत्तल्लक्षणलक्षिताः प्रतिमाःकारयित्वा
तुआढकव्रीहिभिःस्थले स्थंडिलंपरिकल्प्याथकुंभमौषधिसंयुतम् जलैःसंपूर्य्यसंस्थाप्यमृदादिप्रक्षिपेत्ततः वस्त्रद्वयेनसंवेष्ट्य
पंचरत्नानिनिक्षिपेत् कुंभोपरितुसंस्थाप्यचतस्रःप्रतिमास्तथा तत्तन्मंत्रैश्चसंपूज्यगंधपुष्पोपहारकैः कद्रुद्रायेतिमंत्रेणयमायसो
ममित्यथ अग्निर्मूर्द्धेतिमंत्रेणपरंमृत्योरितित्वथ एतैश्चतुर्भिर्मंत्रैश्चक्रमादर्चेज्जुहुनेत्तथा समिच्चरुघृतद्रव्यैःप्रत्येकंत्वयथाक्रमम्
ऋत्विग्भिश्चसहाचार्योहुनेदष्टसहस्रकम् अष्टोत्तरशतंवापिअष्टाविंशतिमेववा ततस्तिलैर्हुनेद्द्वांस्तत्तन्मंत्रैश्चमंत्रवित् ततोभि
षेचयेद्धुनमंत्रैःपौराणिकैःक्रमात् वक्ष्यमाणैरितिशेषः प्रीयतांभगवानीशःपिनाकीसर्वतोमुखः तवमूर्तिप्रदानेनसर्वाभीष्टप्र-
दोभव ईषत्पीनोयमःकालोदंडहस्तःप्रसन्नधीः रक्तदृङ्नीलकायश्चमहिषस्थःशिवंकुरु पिंगभ्रूश्मश्रुकेशांतःपिंगाक्षत्वरणो
रुणः छागस्थःसहस्रत्रश्चसप्तार्चीरक्तलोचनः तवमूर्तिप्रदानेनममपापंविनाशय दंष्ट्राकरालवदनोनीलांजनसमाकृतिः रक्ताक्षो
सिगदापाणिर्मृत्युर्मापातुसर्वदा दानमेवंविधैर्मंत्रैर्यथाविधिसमाहितः गोभूहिरण्यवस्त्रैश्चआचार्यंपूजयेत्सुधीः एवंकुर्याद्विधा
नेनविषदोषःप्रशाम्यति विषनाडीस्तिथिवारसंबंधिनीराहवृन्दगार्ग्यः तिथीषुनागाद्रिगिरीशवारिधिर्गजाद्रि ७ दिक् १० पाव

क२ दिक्१० भास्कराः १२ मुनी ७ भ ८ संख्याप्रथमातिथेः क्रमात्परं विषाख्यं घटिकाचतुष्टयमिति तिथीनां पंचदशत्वात् तिथिशब्दे
न पंचदशसंख्योच्यते एवमग्रेपि एवं च सति प्रथमां प्रतिपदमारभ्य एकोनविंशतिपर्यंतं विषम् द्वितीयायां षष्ठीमारभ्य नवमीपर्यंतं वि
षम् एवमग्रेप्यूह्यम् विंश २० चतुर् ४ द्वादश १२ दिक् १० च शैला ७ बाणा ५ श्च तत्त्वानि २५ यथाक्रमेण सूर्यादिवारेषु भवंत्यनंत
रं नाड्यो विषाख्यं घटिकाचतुष्टयमिति अत्रापि आदित्यवासरे विंशत्युत्तरं चतस्रः सोमवारे चतुष्टयोत्तरं चतस्र इत्येवं व्यवस्था पूर्वव
द्बोध्या नक्षत्रविषनाड्यो नारदेनोक्ताः खमार्गणा ५० वेदपक्षाः २४ खरामा ३० व्योमसागराः ४० वार्धिचंद्रा १४ रूपदस्राः २१ खरा
मा ३० व्योमबाहवः २० द्विरामाः ३२ खवाग्नयः ३० शून्यदस्राः २० कुंजरभूमयः १८ रूपपक्षा २१ व्योमदस्रा २० वेदचंद्रा १४ श्चतुर्दश १४
शून्यचंद्रा १० वेदचंद्राः १४ षडक्षा ५६ वेदबाहवः २४ शून्यदस्राः २० शून्यचंद्राः १० पूर्णचंद्र १० गजेंदवः १८ तर्कचंद्रा १६ वेदपक्षाः २४ खरा
मा ३० अश्विनीक्रमात् आभ्यः परास्तु घटिकाश्चतस्रो विषसंज्ञिता इति अत्रापि अश्विन्यां पंचाशद्घटिकोत्तरं चतस्रो भरण्यां चतुर्विं
शतिघटिकोत्तरं चतस्रो घटिका विषनाड्य इत्येवं व्यवस्था पूर्ववद्बोध्या अथ प्रयोगः कर्ता शौचांते देशकालौ संकीर्त्य विषनाड्यां
एतन्छिशुजननसूचितसर्वारिष्टपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं वृद्धगार्ग्योक्तविधिना शांतिकर्म करिष्य इति संकल्प्य गणेशपूजनाद्या
चार्यऋत्विग्वरणांतं कुर्यात् आचार्यो यदत्र संस्थितमिति स्थलशुद्धिं कृत्वा यथाशक्ति यथालक्षणां निर्मितानां हैमीनां रुद्रादिप्रतिमा

नांचतक्षणामग्न्युत्तारणं कृत्वा पूर्वभागे मही द्यौरिति स्पृष्ट्वा तत्र ओषधयः संवदंत इति चतुःप्रस्थपरिमितान्व्रीहीन्प्रक्षिप्य तेः स्थं-
डिलं परिकल्प्य तत्र कलशस्थापनोदकपूरणे समंत्रके कृत्वा या ओषधीरिति सर्वौषधीः प्रक्षिप्य स्योनेति मृदः अश्वत्थे व इति पंचपल्लवान्कां
डात्कांडादिति दूर्वाः हिरण्यरूप इति हिरण्यं याः फलिनीरिति फलं युवासुवासा इति वस्त्रद्वयेनावेष्ट्य सहिरत्नानीति पंचरत्नानि निक्षिप्य
गंधद्वारामिति गंधादिना कलशं संपूज्य पूर्णा दर्वीति पूर्णपात्रं निधाय तत्र प्रतिमाचतुष्टयं निधाय तास्वावाहनादिषोडशोपचारैर्देवताः
पूजयेत् कद्रुद्रायेत्यस्य कण्वो रुद्रो गायत्री यमाय सोमंयमोयमोनुष्टुप् अग्निर्मूर्धा विरूपोग्निर्गायत्री परंमृत्योरित्यस्य संकुसु-
कोमृत्युस्त्रिष्टुप् पूजांते स्थंडिले पश्चिमभागस्थेऽग्निं प्रतिष्ठाप्य स्थापितोत्तरभागे ग्रहपूजनं कलशस्थापनांतं कृत्वाऽन्वादध्यात्
चक्षुषी आज्येनेत्यंते ग्रहपीठदेवतान्वाधानं प्रसिद्धमित्याकृत्वा रुद्रं प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्याभिः समिच्चरुघृताहुतिभिः यममग्निं
मृत्युं च तावतीभिस्तद्द्व्याहुतिभिः एता एव देवतास्तिलाहुतिभिश्च तत्संख्याभिः शेषेणेत्यादि प्रणीताप्रणयनांते आज्यनिर्वापः आज्ये
न सह गृहसिद्धान्नस्य पर्यग्निकरणसंमार्गांते चरोरग्नावधिश्रपणमभिघारणं च कृत्वोद्गुद्वासनादि आज्यभागांते ग्रहपीठदेवताय-
थान्वाधानं त्यागे कृते प्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्याहुतिपर्याप्तं समिच्चरुघृतात्मकद्रव्यत्रयं रुद्राय॰ एवं यमाय॰ अग्नये॰ मृत्यवे॰ एवं त
त्संख्याहुतिपर्याप्तं तिलद्रव्यं रुद्रादिभ्यो न मम इति त्यागे कृते ऋत्विक्सहित आचार्यस्तत्तन्मंत्रैर्जुहुयात् प्रायश्चित्तहोमांते लो

कपालेभ्योग्रहपीठदेवताभ्यश्चबलिदानंरुद्रयमाग्निमृत्युभ्यश्चांतेक्षेत्रपालायपूर्णाहुत्यंतेप्रणीताविमोकः कलशद्वयोदकेनाभिषेकः समुद्रज्येष्ठेत्यादिभिर्मंत्रैः प्रीयतांभगवानीश इत्यादिभिश्चतुर्भिः श्लोकैश्चततएतैरेवश्लोकैः समाहितएकैकांदेवतामाचार्यायदद्यात् ततस्तस्मैगोभूहिरण्यवस्त्रादि तन्निष्क्रयंवादद्यात् कृतस्यकर्मणःसांगतायैइमांदक्षिणांतुभ्यमहंसंप्रददइति एवमृत्विग्भ्योपियथाशक्तिदक्षिणादानंततोग्रहपीठदेवतानांपूजनविसर्जने आचार्यहस्तेप्रतिपादनंब्राह्मणभोजनंचेतिविषनाडीशांतिः

अथयमलशांतिः तत्रैतरेयिब्राह्मणम् यआहिताग्निर्यस्यभार्यागौर्वायमौजनयेत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेमरुत्वते त्रयोदशकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येमरुतोयस्यहिक्षयेराइवेदचरमाअहेवेत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेमरुत्वतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिरिति आहिताग्नेःकृतप्रकृत्यारंभस्यैवेष्टिरकृततदारंभस्यपूर्णाहुतिरितिवृत्तिकारः आश्वलायनसूत्रकारेणतुयस्यभार्यागौर्वायमौजनयेदिष्टिर्मरुतइतिमारुतयागउक्तः वृत्तिकृद्देवत्रातापस्यांमरुतएवात्रदेवतेत्युक्तेः एवकारवशेनसिद्धांतभाष्यकृतापितदुपपादनाच्चनपूर्णाहुतिरितितदीयमेवकारव्याख्यांतरंवृत्तिकृदाद्यनादरादुपेक्षणीयम् अनाहिताग्नेस्तुगृह्याग्निमतआहकारिकाकारः अथयस्यवधूर्गौर्वाजनयेच्चेद्यमौततः समरुन्वश्चरुंकुर्यात्पूर्णाहुतिमथापिवेति गृह्याग्निनापिभून्योबव्हृचस्तुकात्यायनोक्तप्रायश्चित्तंकुर्यात् स्वगृह्योक्ताभावेपरगृह्योक्तस्यलौकिकाग्नौसंभवात् तच्चतदी

यगृह्येपठितम् । अथातोयमलजननेप्रायश्चित्तविधिंव्याख्यास्यामोयस्यभार्यागौर्दासीवडवाविकृतिंप्रसवेत्सप्रायश्चित्तीभवेत्पूर्णेदशा
हेचतुर्णांक्षीरवृक्षाणांकषायमुपाहरेत्प्लक्षवटोदुंबराश्वत्थशमीदेवदारुगौरसर्षपास्तेषांमिश्रमपोहिरण्यदूर्वांकुरैराम्रपल्लवैः सर्वौषधीभिर
ष्टकलशानापूर्यदंपतीस्नपयेत् आपोहिष्ठेतितिसृभिःकयानइतिद्वाभ्यांपंचैंद्रेणपंचवारुणेनेदमापःप्रवहतेत्यपाघमितिस्नापयित्वाऽलंकृ
त्यतौदर्भेषूपवेशयतिमारुतंस्थालीपाकंश्रपयित्वाज्यभागाविष्ट्वाज्याहुतीर्जुहोतिपूर्वोक्तैःस्नपनमंत्रैःस्थालीपाकस्यजुहोति अग्नयेस्वा
हा सोमायस्वाहा पवमानाय॰ पावकाय॰ मरुताय॰ मरुद्भ्यः॰ यमाय॰ अंतकाय॰ मृत्यवे॰ अग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहेत्येतदेवगृहोत्पातेषुउलू
कःकपोतोगृध्रःश्येनोवागृहंप्रविशेत्स्तंभोवाप्ररोहेत् हूल्मीकंमधुजालंवास्वेदुदकुंभेप्रज्वलनेआसनशयनयानभंगेगृहगोधिकाकृक
लाससरीसृपसर्पणेछत्रध्वजविनाशेष्वन्येषुउत्पातेषुएतदेवप्रायश्चित्तंग्रहशांतिंचोक्तेनविधिनाकृत्वाचार्यायवरंदत्वाब्राह्मणान्भोजयि
त्वास्वस्तिवाच्याशिषःप्रतिगृण्हीयादिति विकृतिप्रसवोयमलोत्पत्तिः अद्भिःपूरितेषुकलशेषुकषायैःप्लक्षादिशाखाभिर्गौरसर्षपै-
र्मिश्रितंहिरण्यंप्रक्षिप्यदूर्वांकुराणांसर्वौषधीनांचप्रक्षेपःकार्यः पंचैंद्रामंत्रायस्मिन्तत्पंचैंद्रंसूक्तम् एवमन्यत् इदमितिक्रुत्विक् अ
पाघं अपनःशोशुचदघमितिसूक्तम् उत्पातेष्वित्यनंतरंभूकंपोल्कापातकाकसर्पसंगमप्रेक्षणादिष्वितिक्वचित्पाठः आहिताग्न्यधि ९१
कारिमारुतपुरोडाशस्थानेविहितस्यमारुतस्थालीपाकस्यप्रायश्चित्तसमाख्ययातुल्यकार्यस्यपुरोडाशेनसहसमुच्चयंवदन्योनमोमा-

न्येभ्यः अथप्रयोगः ममभार्यायायमलजननसूचितसर्वारिष्टपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंइस्यायस्येइतिसंकल्प्यश्रौता-
ग्निमतोगृह्याग्निमतस्तकमारुतस्थालीपाकेनयक्ष्यइतिसंकल्पः अकृतप्रत्यारंभस्यतत्स्थानेपूर्णाहुतिंहोष्यामीति अग्निशून्यस्तुसंग्रह
मरवं कात्यायनोक्तंप्रायश्चित्तंकरिष्येइतिसंकल्प्यगणेशपूजनाद्याचार्यवरणांतंकुर्यात् आचार्योयदत्रेत्यादिनाभूशुद्धिंविधायप्रागादि
क्रमेणईशान्यंतास्कदिक्षुमहीद्यौरित्यादिविधिनाकलशाष्टकपूरणांतंकृत्वाहिरण्यरूपइतिहिरण्यंकषायादिसहितंप्रक्षिप्यकांडात्कांडा
दितिदूर्वायाओषधीरितिसर्वौषधीश्चप्रक्षिप्यगंधादिप्रक्षेपादिवरुणपूजांतंकुर्यात् अथकलशोदकैराचार्योदंपत्योरभिषेकंकुर्यात्
आपोहिष्ठेतितिसृणामांबरीषःसिंधुद्वीपआपोगायत्री अभिषेकेविनियोगः कयानइतिद्वयोर्वामदेवइंद्रोगायत्री अभिषेके॰ आन
स्तुनइतिपंचानांवामदेवइंद्रस्त्रिष्टुप् अभिषेके॰ मोष्वितिपंचानांवसिष्ठोवरुणोगायत्री अभिषेके॰ इदमापइत्यस्यसिंधुद्वीपआपोऽ
नुष्टुप् अभिषेके॰ अपनःशोशुचदघमित्यष्टर्चस्यसूक्तस्यकुत्सोग्निर्गायत्री अभिषेके॰ एवमभिषिक्तौदंपतीश्वेतैर्वस्त्रचंदनपुष्पैः
सौवर्णभूषणैश्चाऽलंकृत्यदर्भेषूपवेशयतितौतत्रोदङ्मुखौतिष्ठतः तत्समीपेप्राङ्मुखआचार्यःस्थंडिलेग्निंप्रतिष्ठाप्येशान्यांग्रहपूजाक
लशस्थापनांतंकृत्वाऽन्वाधानंकुर्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यंते अ परस्तिसृभिराज्याहुतिभिः इंद्रंसप्तभिः वरुणंपंचभिः अपएकया
अग्निमष्टाभिराज्याहुतिभिः अग्निंसोमंपवमानंपावकंमारुतंमरुतोयमंअंतकंमृत्युंच एकैकयाचर्वाहुत्या शेषेणेत्यादितूष्णींष इन्त्रिंश-

द्वारंनिर्वापप्रोक्षणेयथान्वाधानमाज्याहुतिषुत्यागः अग्नयेस्वाहेत्यवदानसंपादनंवाहुतयः यथालिंगंत्यजतापि अग्न्याद्यात्मनामरु
तोध्येयाः प्रयाजेषुसमिध्यइतित्यागेपिसमिदाद्यात्मनानिरुक्तोक्ताग्निध्यानवत् ततःस्विष्टकृदादिबलिदानांतेपूर्णाहुतिःपूर्णपात्रनिनय
नं[illegible]कलशेनाभिषेकआचार्यायदक्षिणादानंस्थापितदेवतानांपूजनादिआचार्यहस्तेप्रतिपादनांतंचकृत्वाब्राह्मणान्भोजयित्वास्वस्ति-
भवंतोब्रुवंत्विति वाचयीततेचस्वस्तीतिवदेयुस्तेभ्यआशिषोगृहीत्वेश्वरार्पणंकुर्यादिति इतियमलजननशांतिः अथत्रिकप्र
सवशांतिः शांतिसर्वस्वे सुतत्रयेसुताचेत्स्यात्तत्त्रयेवासुतोयदि मातापित्रोःकुलस्यापितदानिष्टंमहद्भवेत् ज्येष्ठनाशोधनेहा
निर्दुःखंवासुमहद्भवेत् जातस्यैकादशाहेवाद्वादशाहेशुभेदिने आचार्यमृत्विजोवृत्वाग्रहयज्ञपुरःसरम् ब्रह्माविष्णुमहेशेंद्रप्रतिमाःस्व
र्णतःकृताः पूजयेद्धान्यराशिस्थकलशोपरिशक्तितः पंचमेकलशेरुद्रंपूजयेद्रुद्रसंख्यया रुद्रसंख्ययाचत्वारिसूक्तानिजपेदि
त्यन्वयः रुद्रसूक्तानिचत्वारिशांतिसूक्तानिसर्वशः आचार्योजुहुयात्तत्रसमिदाज्यतिलांश्चरुम् अष्टोत्तरसहस्रंवात्रिशतंवाशतंतुवा
देवताभ्यश्चतुर्वक्त्रादिभ्योग्रहपुरःसरम् ब्रह्मादिमंत्रैरिंद्रस्ययतइंद्रभयामहे ततःस्विष्टकृतंहुत्वाबलिंपूर्णाहुतिंततः अभिषेकंकु
टुंबस्यकृत्वाचार्यंप्रपूजयेत् हिरण्यंधेनुरेकाचऋत्विजांदक्षिणाततः आज्यस्यावेक्षणंकृत्वाशांतिपाठंतुकारयेत् अथप्रयोगः ९२
एकादशेद्वादशेअन्यस्मिन्वाशुभेऽहनिसभार्योदेशकालौसंकीर्त्यममसुतत्रयजन्मानंतरंसुताजननसूचितसर्वारिष्टपरिहारद्वारा

श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंसग्रहमखांशांतिंकरिष्येइतिसंकल्पः निमित्तांतरेतूहःकार्यः ततोगणेशपूजनाद्याचार्यर्त्विग्वरणांतपूजांते आचार्यायदत्त्वेत्याद्यग्न्युत्तारणंचततःस्थंडिलपूर्वभागेग्रहपूजाकलशस्थापनवरुणपूजनांतंकृत्वातदुत्तरतउदकुसंस्थानांपंचकलशा नांमहीद्यौरित्यादिविधिनायथाशक्तिधान्योपरिस्थापितानामुपरियथाशक्तिहेमनिर्मिताःब्रह्मविष्णुमहेशेंद्ररुद्रप्रतिमाःस्थापयि-त्वातास्कंदेवताःपूजयेत् ब्रह्मजज्ञानंवामदेवोब्रह्मात्रिष्टुप् इदंविष्णुरित्यस्यमेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री तत्पुरुषायेत्यस्यहिरण्यगर्भोमहे शोगायत्री यतइंद्रेत्यस्यभर्गइंद्रोबृहती कद्रुद्रायेत्यस्यघोरःकण्वोरुद्रोगायत्री पूजांतेरुद्रकलशंस्पृष्ट्वाचत्वारिरुद्रसूक्तानिक श्चिद्दत्विग्जपेत् कद्रुद्रायेत्यस्यर्च्याद्युक्तम् इमारुद्रायतवसइत्येकादशर्चस्यसूक्तस्य कुत्सोरुद्रःआद्यानवजगत्यःअंत्येद्वेत्रिष्टुभौ आतेपितरितिपंचदशर्चस्यसूक्तस्यगृत्समदोरुद्रस्त्रिष्टुप् इमारुद्रायस्थिरधन्वनइतिचतसृणांवसिष्ठआद्यास्तिस्रोजगत्यःअंत्यात्रि ष्टुप् जपेवि॰ प्रत्येकमेकादशवारंसूक्तानांजपः तदंतेआनोभद्राइत्यादिशांतिसूक्तानिजपेत् ततोऽग्निप्रतिष्ठापनादिअन्वाधानेचक्षु षीआज्येनेत्यंतेप्रसिद्धं ग्रहपीठगतदेवतान्वाधानंकृत्वाब्रह्माणंविष्णुंमहेशंइंद्रंरुद्रंच प्रत्येकंसमिदाज्यतिलचरूणांप्रत्येकमष्टोत्तर सहस्राहुतिभिःशेषेणेत्यादि असंभवेअष्टोत्तरत्रिंशताहुतिभिरिति अत्राप्यशक्तौअष्टोत्तरशताहुतिभिरितिवा आज्यभागांतेय-थान्वाधानंत्यागः ततःप्रधानहोममुक्तमंत्रैराचार्यर्त्विक्कर्तृकग्रहहोमपुरःसरंकुर्यात् प्रायश्चित्तहोमांतेबलिःपूर्णाहुतिश्च ततःप्रणी

ताविमोकसंस्थाजपपरिस्तरणविमोकांतेषट्कलशोदकेनसहकुटुंबयजमानाभिषेकः समुद्रज्येष्ठाइत्यादिमंत्रैः ततआचार्यायसहि
रण्यधेनुंदत्वाऋत्विग्भ्योयथाशक्तिदानंचकृत्वास्थापितदेवतानामुत्तरपूजनविसर्जनांतेतत्प्रतिमाआचार्यहस्तेप्रतिपाद्यकांस्यपात्रेरूपं
रूपमित्याज्यमवेक्ष्यसदक्षिणतद्दानंकृत्वाब्राह्मणभोजनंयथाशक्तिसंकल्प्ययथाशक्तिशांतिपाठंकारयित्वापरमेश्वरार्पणंकुर्यादिति
त्रिकशांतिः अथसदंतजननशांतिः अद्भुतसागरेपाद्मे दंतजन्मनिसामान्येशृणुस्नानमतःपरम् भद्रासनेनिवेश्यैनंमृ
द्भिर्मूलफलैस्तथा सर्वौषधीःसर्वबीजैःसर्वगंधैस्तथैवच स्नापयेत्पूजयेच्चात्रवन्हिंसोमंसमीरणम् पर्वतांश्चतथाख्यातान्देवदे
वंचकेशवम् एतेषामेवजुहुयाद्धुतमग्नौयथाविधि ब्राह्मणानांचदातव्यायथाशक्त्याचदक्षिणेति तत्रैववृहस्पतिः बालानामष्ट
मेमासिषष्ठेमासिततःपुनः दंतायस्यचजायंतेमातावाम्रियतेपिता बालकःपीड्यतेतत्रस्वयमेवनसंशयः दधिक्षौद्रघृताक्तानामः
श्वत्थसमिधांततः हुनेदष्टशतंप्राज्ञःसमंत्रेणतुमंत्रवित् धेनुंचदक्षिणांदद्यात्ततःसंपद्यतेशिवमिति विष्णुधर्मोत्तरेतु दंतजन्मनि
बालानांलक्षणंतन्निबोधमे उपरिप्रथमंयस्यजायंतेथशिशोर्द्विजाः दंतैर्वासहयस्यस्याज्जन्मभार्गवसत्तम द्वितीयेचतृतीयेच
चतुर्थेपंचमेतथा यदादंताश्चजायंतेमासेचैवमहद्भयम् पितरंमातरंवाथखादेदात्मानमेवच तत्रशांतिंप्रवक्ष्यामितांमेनिगदतःशृणु ९३
गजपृष्ठगतंबालंनौस्थंवास्नापयेद्द्विजः तदभावेतुधर्मज्ञकांचनेतुवरासने सर्वौषधीःसर्वगंधैर्बीजैःपुष्पैःफलैस्तथा पंचगव्येनर

तैश्च भृतिकामिश्च भार्गव स्थालीपाकेन धातारं पूजयेत्तदनंतरम् सप्ताहं चात्र कर्तव्यं तथा ब्राह्मणभोजनम् अष्टमेहनि विप्राणां तु
थादेया च दक्षिणा कांचनं राजतं गाश्च भुवं वा धनमेव चेति अथ प्रयोगः अस्य शिशोः प्रथममूर्ध्वदंतजननसूचितसर्वारिष्ट
परिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं शांतिं करिष्ये निमित्तांतरे सदंतजननसूचितेत्यूहः द्वितीयमासदंतजननसूचितेत्येवमूहश्च कल्प्यः
गणेशपूजनाद्याचार्यवरणांते आचार्योयदत्रेत्यादि प्रतिमानामग्न्युत्तारणं च कृत्वा होमदेशोत्तरभागे गजपृष्ठे नौकायां सौवर्णपीठे वा स्व
स्तिकन्वर्मयोगे भद्रासनत्वेन कल्पिते बालमुपवेश्य सर्वौषधिसर्वगंधादियुक्तजलैः स्नापयित्वा होमदेशपूर्वभागे स्थापितकलशोपरि
धातारं वन्हिं सोमं वायुं पर्वतान् केशवं च षट्प्रतिमासु संपूज्याग्निं प्रतिष्ठाप्य ग्रहान् संपूज्यान्वादध्यात् अत्र प्रधानं ग्रहान्वाधानां
ते धातारं सकृच्चरुणा वन्ह्याद्या देवता एकैकयाज्याहुत्या शेषेणेत्यादि धात्रे त्वा जुष्टं निर्वपामीति प्रोक्षामीति समंत्रे निर्वापप्रोक्षणे ग्र-
हानुद्दिश्य त्यागहोमांते धात्रे स्वाहेत्यवदानधर्मेण सकृदाहुतिः ॐ वन्हये स्वाहा ॐ सोमाय० ॐ समीरणाय० ॐ पर्वतेभ्यः० ॐ केश-
वाय० इति स्रुवेणाज्याहुतयः यथालिंगं त्यागः चर्वाज्याभ्यां स्विष्टकृद्बलिपूर्णाहुत्यंते कलशद्वयोदकेनाभिषेकः यथाशक्त्याचार्या
य दक्षिणादानं तद्धस्ते प्रतिमा प्रतिपादनांते भूयसीं दक्षिणामन्येभ्यो यथाशक्ति दत्वा सप्ताहं ब्राह्मणान् भोजयेत् अष्टमेहनि शक्त्य
नुसारेण कांचनादिदानं तेभ्यः कार्यं दिनाष्टकं ब्रह्मचर्यादि व्रतं चर्यं इति परमेश्वरार्पणं कुर्यादिति सदंतजननादिशांतिः षष्ठेऽष्टमे वा

मासेदंतोत्पत्तौतुतदनुसारिसंकल्पपूर्वकंबृहस्पतेरेवमंत्रेणतत्पूजनविधिनापूजनंदधिमधुघृतानांअश्वत्थसमिधामष्टोत्तरशतंतन्मंत्रे
णहोमः आज्येनस्विष्टकृदादितत्कलशोदकेनाभिषेकः आचार्यायधेनुर्देयाब्राह्मणभोजनांतेईश्वरार्पणंकुर्यादितिषष्ठाष्टममासदंतो-
त्पत्तिशांतिः अष्टमादिषुमासेषुदंतजन्मशुभावहमितिज्योतिर्निबंधवाक्येतुअतद्गुणसंविज्ञानबहुव्रीहिणानवमादिग्रहणमितिवृ-
द्धाः अथप्रसववैकृतशांतिः वृद्धगर्गः यत्रगर्भेविपर्यासोमानुषाणांगवामपि अद्भुतानिप्रसूयंतेतस्यदेशस्यविद्रवः अत्राऽ
पिदिव्यजाशांतिःकार्यापंचदशीबुधैः पंचदशीप्राप्येतिशेषः पर्वणीत्यर्थः मानुषामानुषाणांचगोजाश्वमृगपक्षिणाम् जायंतेजातिभे
दाश्चसदंताविकृतास्तथा बहुशीर्षाअशीर्षावाबहुकर्णाअकर्णकाः एकशृंगाद्विशृंगाश्चतथैवचचतुराद्विजाः दीर्घकर्णामहाकर्णागि-
जकर्णाश्चमानवाः मानवाश्चयदाव्याघ्रमार्जारास्तनुधारिणाम् जायंतेपुरुषायत्रतत्रसंग्राममादिशेत् राजश्रेष्ठकुलेनाशोधनस्यचकु
लस्यच यमलायत्रजायंतेनारीणांगजवाजिनाम् ब्रह्मशांतिंततःकुर्याद्यत्रब्रह्माप्रशासिता अष्टोत्तरसहस्राणिचरुंवैजुहुयाहुतम्
समिधांतुपलाशानांतर्पयेत्पूर्ववद्विजान् दासीदाससमायुक्तंगोदानफलसंयुतम् कांचनंवृषभंवस्त्रंदद्याद्विप्रायदक्षिणाम् अशिराजा
यतेजंतुस्तथाद्वित्रिशिरास्तथा सूर्याद्भुतंविजानीयात्पूजयित्वादिवाकरम् दध्याज्यमधुसंयुक्ताःसमिधस्त्वर्कसंभवाः यद्यजनःप्रसू
तिभिर्जुहुयाद्धुतमेवच धेनुंस्वर्णवस्त्रंचदद्याद्धात्रेचदक्षिणाम् सर्वेदोषाविनश्यंतिततःसंपद्यतेशुभम् मृगीजनयतेसर्पान्मंडूकांश्चा

प्यमानुषान् बृहस्पत्यद्भुतमिदंतद्वारेसंप्रपूजयेत् औदुंबरस्यसमिधोदधिसर्पिःसमन्विताः दोषोपशमनार्थायजुहुयान्नियमेस्थितः
वस्त्रंसुवर्णंधेनुंचदद्याद्विप्रायदक्षिणाम् स्त्रीगर्भपातोयमलंप्रसूयतेऽथवास्त्रियः सदंताश्चैवजायंतेजातमात्रंहनंतिच बुधाद्भु
तंविजानीयात्तद्वारेतुप्रपूजयेत् वस्त्रंगावःसुवर्णंचदद्याद्विप्रायदक्षिणाम् अद्भुतसागरेनारदः भानौसिंहगतेचैवयस्यगौःसं
प्रसूयते मरणंतस्यनिर्दिष्टंषड्भिर्मासैर्नसंशयः तत्रशांतिंप्रवक्ष्यामियेनसंपद्यतेशुभम् प्रसूतांतत्क्षणादेवतांगांविप्रायदापयेत् त
तोहोमंप्रकुर्वीत घृताक्तैराजसर्षपैः अयुतोहोमोव्याहृतिभिःकार्यइति तथा अस्यवामस्येतिसूक्तेनतद्विष्णोरितिमंत्रतः जुहुया
याच्चतिलाज्येनशतमष्टोत्तराधिकम् मृत्युंजयेनमंत्रेणजुहुयाच्चतथायुतं श्रीसूक्तेनततःस्नायाच्छांतिसूक्तेनवापुनरिति अथसुख
प्रसवकरम् मदनरत्नेनारायणीयटिकायाम् करंकोभूतगोमूर्धासूतिकाभवनोपरि तात्कालनिहितोनार्याःसुखप्रसवकारकः
अस्थिमात्रावशिष्टोगोमस्तक इत्यर्थः उपोदक्यास्तुमूलानितैलयुक्तानिकारयेत् योनिप्रलेपोदानव्यःसुखंनारीप्रसूयते वंशनिंबयो
स्त्वक्तुलसीमूलंकपित्थपत्रंच करवीरमेतत्पिष्ट्वाक्षीरेणमाहिषेणैव समतोलितंसतैलंयोनौलिप्त्वाचतेनापि मृतगर्भंनिःसारय
तिकिमत्रचित्रंसुखप्रसवे अत्रसर्वत्रप्रयोगाःसुगमाइतिनलिख्यंते यत्कांत्यासूर्यचंद्राद्याअभवन्प्रोदकांतयः श्रीकांतस्यमुदे
तस्यप्रोक्ताजननशांतयः इत्यापदेवसुतानंतदेवकृतेसंस्कारकौस्तुभेजननशांतिनिरूपणम् अथनामकरणम् तत्र

नामवास्मैदधुरितिसूत्रव्याख्यावसरेवृत्तिकृतोक्तंनामकरणस्याचार्येणकालांतरानुक्तेजातकर्मानंतरंकार्यमित्येकइति तथाचज्योति-
[illegible]षः जन्माहाद्द्वादशाहेवादशाहेवाविशेषतः कुर्याद्वैनामकरणंकुमारस्येतिवैस्मृतिरिति पारस्करः दशम्यामुत्थाप्यब्राह्मणान्भो-
जयित्वापितानामकरोति उत्थाप्यसूतिकाम् नचदशम्यामतीतायामितिव्याख्यानमुचितम् अध्याहारस्यानुचितत्वात् अपरार्केमे
धातिथिभ्यामंगीकाराच्च जन्मतोदशमेवापिद्वादश्यांवापितत्पुनः विप्राणांनामकर्मस्यादाशौचांतेतुशेषयोरिति नारदवाक्येविप्राणां
दशमेआशौचनिवृत्तिंविनापिकर्तव्यताप्रतीतेश्च एवंएषांदशाहतःप्राक्शुद्धिस्तद्विषयंदशम्यामितिकल्पतरूक्तिरप्ययुक्ता तथासतिक्ष
त्रियवैश्ययोर्विप्रवैधर्म्योक्तोउक्तवाक्यस्यायांनिस्तात्पर्यकत्वापत्तेः याज्ञवल्क्यः अहन्येकादशेनामेति पारिजातेबृहस्पतिः द्वादशे
दशमेवापिजन्मतोदिवसेशुभे षोडशेविंशतौचैवद्वात्रिंशेवर्णतःक्रमात्इति षोडशेकोनविंशेवाद्वात्रिंशेवर्णतइतिक्वचित्पाठः कीदृ-
शःक्रमादित्यस्यार्थइत्यपेक्षायां उक्तंसंग्रहे एकादशेऽह्निविप्राणांक्षत्रियाणांत्रयोदशे वैश्यानांषोडशेकार्यमासांतेशूद्रजन्मनइति एकाद
शइतिदशमद्वादशयोरुपलक्षणम् त्रयोदशइतिषोडशइतिचविंशादेःक्षत्रियादिभिःस्वाशौचकालात्पूर्वंनकार्यमित्यत्रतात्पर्यम् भवि
ष्येनामकरणप्रकरणे द्वादश्यामपरेरात्र्यांमासेपूर्णेतथापरे अष्टादशेऽह्निचतथावदंत्यन्येमनीषिणइति आश्वलायनपरिशिष्टे नाम
त्वेकादशेदिवसेशतरात्रेसंवत्सरेवायथोपपत्त्येके जन्मन्येकादशेचैवनक्षत्रइतिगोभिलपरिशिष्टे जननाद्दशरात्रेव्युष्टेशतरात्रेसंव-

त्सरेवानामकरणमिति व्युष्टेअतिक्रांते मनुः नामधेयंदशम्यांतु द्वादश्यांवापिकारयेत् पुण्येतिथौमुहूर्तेवानक्षत्रेवागुणान्वितेइति
अपिशब्दादेकादशे ततश्चद्वादशदिनांतकालेषुनपुण्यतिथिनक्षत्रचंद्रानुकूल्यादिगुणादरः तुल्यन्यायात् तथाक्षत्रियादेर्विशिष्यवि
हितेत्रयोदशादि दिनेपिनतदादरःकार्यइतिउत्तरार्द्धगतैकवाशब्दस्यार्थः ततश्चकालांतरेषुतदादरोनित्यंध्वन्यते द्वितीयवाशब्देनतुगु
णान्वितंनक्षत्रमपिस्वतंत्रःकालइतिज्ञाप्यते अतएवब्राह्मणादेर्दशमैकादशद्वादशदिनेषुकुर्वतःक्षत्रियादेश्चत्रयोदशादौनमलमासगु
रुशुक्रमौढ्यादिनिषेधादरोपि तथातदीयदीपिकायाम् गर्भाधानमुखंचचौलविधितःप्राग्जातयागंविनेतिप्रकृत्योक्तम् अधिकेमा
स्येवमाद्याचरेदिति तथापिपारिजातेबृहस्पतिनापि यस्यांक्रियायांयश्चोक्तःकालोमासादिनैरपि तस्यांनदोषोभूदत्वंवक्रेवाजीवशुक्र
योरिति दिनैरितितृतीयोत्थंभावेमासात्मनादिनात्मनावायोनियतःकालस्तस्मिन्क्रियमाणायांतस्यांमूढत्वादिनदूषणमित्यर्थः एवमु-
क्तदिनेषुसर्वनिषेधानादरेप्राप्तेतदपवादंतत्रैवगर्गः व्यतीपातेचसंक्रांतौग्रहणेवैधृतावपि श्राद्धंविनाशुभंनैवप्राप्तकालेपिमानवः कु
र्यादितिशेषः तथा अमासंक्रांतिविष्ट्यादौप्राप्तकालेपिनाचरेदिति सर्वदिनेषुविशेषांतरंमुहूर्तसंग्रहे पूर्वाण्हःश्रेष्ठइत्युक्तोम-
ध्यान्होमध्यमःस्मृतः अपराण्हंचरात्रिंचवर्जयेन्नामकर्मणीति तथोक्तदिनेषु कृतस्यनामकर्मणःकालांतरेक्रियमाणस्यापेक्षितस्ति
थ्यादिनिर्णयः पारिजातेनृसिंहः छिद्राख्यांपर्वनवमींहित्वाशेषाःशुभावहाइति चतुर्थीषष्ठ्यष्टमीद्वादशीचतुर्दश्यःछिद्राहृ-

पर्वयानवमीवित्यष्टौतिथीर्विहाय शेषास्तिथयोनामकर्मणिशस्ताइत्यर्थः बसिष्ठः बुधेंदुसितजीवानामंशकेदिवसोदये द्रेक्काणेका-
लहोरायांनामकर्मप्रशस्यते षष्ठ्यंतस्यसप्तम्यंतेषुप्रत्येकंसमन्वयः अंशकोनवांशोराशेः उदयोलग्नंद्रेक्काणोराशेस्तृतीयांशः काल
होरावारप्रवृत्तिमारभ्याहोरात्रसंबंधिनोभागभेदाः दिवसोदयइत्येकवद्भावः ततश्चत्वारोवासराः प्रशस्ताइत्यर्थः पारिजाते मि
त्रादित्यमधोत्तराशतभिषक्स्वातीधनिष्ठाच्युतप्राजेशाश्विशशांकपौष्णादिनकृत्पुष्येषुराशौस्थिरे छिद्रांपंचदशींविहायनवमींस्युद्दे
ष्टमेभार्गवज्ञाचार्यामृतपादभागदिवसेनामानिकुर्याच्छिशोरिति मित्रोऽनुराधा आदित्यंपुनर्वसुः उत्तरेत्युत्तरात्रयम् गृह्यतेत्रीण्यु
त्तराण्यहुरुडुनिनाम्नीतिशास्त्रांतरसंवादात् अच्युतःश्रवणः प्राजेशंरोहिणी अश्वीत्यश्विनी शशांकोमृगशिरः पौष्णंरेवतीदिन
कृद्धस्तः राशौस्थिरे वृषसिंहवृश्चिककुंभलग्नेषु तेष्वप्येवाष्टमस्थानेरिष्टसूचकग्रहाणांक्रमणांशकृद्धत्वम् आर्योगुरुः अमृतपादश्चं
द्रः एषांभागाख्यांशेदिवसाख्यवासरेप्रत्येकमन्वयः भागदिवसमित्येकवद्भावः नामानीतिबहुवचनमेकस्यशिशोर्बहूनिनामानी
तिज्ञापनार्थम् प्रथममाहशंखः कुलदेवतासंबद्धंपितानामकुर्यादितिकुलपूज्यायादेवतातत्संबद्धमित्यर्थः अस्यांव्याख्यायामना
दिराचारोमूलम् द्वितीयमाहगार्ग्यः मासनामगुरोर्नामदद्याद्बालस्यवैपिता कृष्णोनंतोच्युतश्चक्रीवैकुंठोथजनार्दनः उपेंद्रोयज्ञपुरुषो
वासुदेवोहरिस्तथा योगीशःपुंडरीकाक्षोमासनामान्यनुक्रमात् अत्रमार्गशीर्षादिक्रमः चैत्रादिमासनामादिर्वैकुंठोऽथजनार्द्दनः

रुपेंद्रोयज्ञपुरुषोवासुदेवोहरिस्तथा योगीशः पुंडरीकाक्षः कृष्णोऽनंतोऽच्युतस्तथा चक्रधारीतिचैतानिक्रमादाहुर्मनीषिणइतिमदन
रत्नोदाहृतगर्गवचः संवादात् मासाश्चाऽत्रचांद्रास्तेष्वेवचैत्रादिशब्दानांमुख्यत्वात् तेचशुक्लादिकृष्णांताएव तादृशचांद्रमानस्यैवमुख्य
त्वात् ब्राह्मणेनचैतदेवविशेषेणादरणीयम् अमावास्यापरिच्छिन्नोमासः स्याद्ब्राह्मणस्यत्वितिवचनात् तृतीयमप्याहबौधायनः न
क्षत्रनामधेयेनद्वितीयंनामधेयंगुह्यमस्यान्यत् अभिवादनीयमुपनयनान्मातापितरौसंविदितौभवतोविज्ञायतेद्विनामाब्राह्मणइति
अन्यद्व्यावहारिकात् नक्षत्रनामधेयेनेतितृतीययातत्रजातइत्यधिकारेविहिततद्धितांतेनकृत्तिकादिनाम्नानिष्पन्नमित्यर्थोलभ्यते अ-
तएवनक्षत्रनामद्वितीयंस्यादितिहिरण्यकेशिसूत्रव्याख्यावसरेमातृदत्तग्रंथः किंतत् जन्मनक्षत्रप्रकृतिकंतत्रजातार्थतद्धितांतम्
यथारौहिणः श्राविष्ठः आर्द्रकइतीति उक्तश्चास्यनाम्नोविनियोगः सूक्तवाकेआश्वलायनेन असावसावित्यस्यादिश्यनामनीइति
उक्तंचैतद्व्याख्यावसरेनाम्नोः क्रमनियमायदेवत्रातेन तत्रजातइत्यस्मिन्नर्थेतद्धितउत्पद्यतेइतिप्रकृत्यतस्मादेवंप्रयोगोभवति अनूराधो
देवदत्तइति तथाबौधायनेनपुत्रस्यनामगृण्हातीतिप्रक्रम्यरोहिणायतिष्यायेतियथानुशासनंविनियोगोप्यधायि तथोपनयनप्रक
रणस्थस्यकोनामासीतिनामधेयंपृच्छतितस्याचार्यः अभिवादनीयनामधेयंकल्पयित्वादेवताश्रयंनक्षत्राश्रयंगोत्राश्रयमप्येकइतिसू
त्रस्यव्याख्यावसरेछंदोगसूत्रभाष्यकृतोक्तंनक्षत्राश्रयंफल्गुननामासीतियथोक्ततद्धितानामेवन क्षत्रनाम्नांसंग्रहार्थःश्लोकःस्कंदर्शि

नभाष्येविद्यारण्यभाष्येचसमुदाहृतः रोरेममृज्येविधुवृद्धिरादौष्वांत्येचवांत्यश्चवशाश्वयुक्ष शेषेषुनाम्वौः कपरःस्वरोंऽत्यस्वाघो
रदीर्घःसविसर्गइष्टइति रोइतिरोहिणी आदौआद्याक्षरे ततश्चरौहिणः रैवतः माघः मार्गशीर्षः ज्येष्ठः चैत्रइतिषण्णांसिद्धिः
प्रोष्ठपदाप्रकृतिकेनाम्निठकरात्परेवृद्धिरित्यर्थः ततश्चप्रोष्ठपादइतिनक्षत्रद्वयसंबंधिनामसिद्धिः अंत्यमपभरणी तैत्तिरीयाणांनक्ष
त्रेष्टिपाठेकृत्तिकाद्यपभरण्यंतपाठात्ततश्चअपभरणः आपभरणः श्रवणः श्रावणः शातभिषजः शतभिषक् जातार्थेप्रतिप्रसू
तोणडिद्वावक्तव्यइतिवाक्यकारोक्तेः शातभिषइत्यपि अश्वयुक्आश्वयुजः एवंचतुर्नक्षत्रसंबंधिनामसिद्धिः शेषषुउक्तान्यन
क्षत्रप्रकृतिकनामसुनवृद्धिः श्रविष्ठाफल्गुन्यनुराधेत्यादिसूत्रेतद्धितलुकोनियमात् लुक्तद्धितलुकीति श्रविष्ठाफल्गुन्या
दौस्त्रीप्रत्ययनिवृत्त्याच श्रविष्ठः फल्गुनः अनुराधः तिष्यः आश्लेषः हस्तः विशाखः अषाढः कृत्तिकः बहुलइतिवेतिएकादशसं
बंधिनामसिद्धिः आम्वौः आर्द्रामूलयोरंत्यस्वरः ककारात्परोभवति रेफग्रहणम् आश्लेषाग्रहणमाकारेणमाभूदिति आर्द्रकः मूल
कइति स्वाप्वोः स्वातीपुनर्वस्वोरंत्यस्वरः सविसर्गोज्ञेयः स्वातिः पुनर्वसुरिति केषांचित्स्वातीतिसदीर्घपाठात्पुनर्वस्वोर्हित्वेनच
पुनर्वसूइतिदीर्घत्वप्रसक्तेरदीर्घत्वमुक्तम् पूर्वैःसहेमानिचत्वारि सप्तविंशतिनक्षत्रसंबंधिनाम्नामेवंसिद्धिः तैत्तिरीयैर्नक्षत्रेष्टि ९७
ष्वभिजितः पृथगाम्नातेपि पाणिनिनापिवत्सशालाभिजिदश्वयुगितितत्प्रकृतिकयोरभिजिदाभिजित इतिनाम्नोरनुशिष्टयो

रपिश्लोकेतयोर्नादरः सतस्यनक्षत्रांतरेंतर्भावात्तन्नाम्नैवव्यवहारसौकर्यादितिबोध्यम् आहृतंत्वाभिजितइतिनाक्षत्रनाममा-
तृदत्तेनेतितत्स्वीकारेपिनबाधकम् अभिजित्स्वरूपंतैत्तिरीयाआमनंति अभिजिन्नामनक्षत्रंउपरिष्टादषाढानांअधस्ताच्छ्रोणाया
इति विवृतमेतद्वसिष्ठेन अभिजिद्भागमेतद्वैश्वदेवांत्यपादमखिलम् आद्यश्विंतस्रोनाड्योहरिभस्येति वैश्वदेवमुत्तराषाढाश्रवत
स्नइतिपंचदशांशोपलक्षणम् द्वयोर्नक्षत्रयोर्दृग्द्विक्षयालोचनेन पादपंचदशांशावभिजिदित्यर्थः उक्तनाक्षत्रनामानिस्त्रीप्रत्ययांतानि
स्त्रीणांमातृदत्तेनैवकार्तिकीरोहिणीत्याद्यनुक्रमणाव् तूष्णीमेताःक्रियाःस्त्रीणामिति स्मृत्या वृत्तेवकुमार्याइतिगृह्येणचमंत्ररहितय
थावस्थितसंस्काराणांतास्वपिविधानात् उक्तोऽत्रविशेषोमातृदत्तेनैवपुण्याहादिवाचनंकार्यंनान्यदस्तीति अश्वयुक्आश्वयुजइतिवि
कल्पेप्राप्तेनियमः परिशिष्टे तदक्षरादिकंनामयस्मिन्धिष्ण्येयदक्षरमिति अक्षरंस्वरः द्व्यक्षरमित्यादौतथादर्शनात् ततश्चा
श्वयुगित्येवोचित एवंचज्योतिर्वित्प्रसिद्धस्वरोदयाभिहितशतपदचक्रसारोत्थारोयोज्योतिषार्केभिहितः चूचेचोलापदेष्वाद्येली
लूलेलोयमस्यचेत्यादि तत्रेतिप्रोक्ताइमेपद्येवर्णानामाद्विजाःस्फुटाइतिउपसंहारादाद्येअश्विन्यांपदेषुचरणेषुयेचूइत्यादयोवर्णास्त-
दादीनिनामानिचूडामणिश्चेदिपतिःचोलपतिःलाटपतिरित्येवंकार्याणीतिप्रतीतेर्ज्योतिर्विदांनक्षत्रतच्चरणज्ञानफलानिसंतुतान्यपि-
नामानि यदिनामकरणप्रकरणेक्वचिद्गृह्यग्रंथेत्तादृशनाक्षत्रनामकार्यमितिस्फुटोविधिर्भवेत्तदापिसूक्तवाकादिसंबंधकर्मानधिकृत-

जात्यंधविषयोसाविति ज्ञेयम् तदधिकृत्यान्यतिव्याकरणानुसारिनाक्षत्रनाम्नामेवावश्यकतया दर्शितत्वात् शांखायनात्क कृत्तिकास्त्व
न्नस्यअग्निशर्मेत्येवंनाक्षत्राणिनामानितत्तद्देवतासंबद्धानिमन्यंते उदात्ततंचश्रुतिभाष्येवन्चनं नक्षत्रेदेवताएताएताभिर्यज्ञकर्मणि यजमानस्य
शास्त्रज्ञैर्नामनक्षत्रजंस्मृतं शर्मांतंब्राह्मणस्योक्तमिति अभिवादनिकंचसूक्तवाकेपठनीयंनाक्षत्रादन्यदेवे त्यपितत्सूत्रभाष्ये कातीयाअपि
देवतासंबद्धमेवनाक्षत्रनाममन्यंते नैतदाश्वलायनानां व्यावहारिकंनामाहबृहस्पतिः नामाखिलस्यव्यवहारहेतुःशुभावहमिति तत्स्वरू
पमाहाश्वलायनः नामचास्मैदद्युर्घोषवदाद्यंतरंतस्थमभिनिष्ठानांतंद्व्यक्षरंचतुरक्षरंवाद्व्यक्षरंप्रतिष्ठाकामश्चतुरक्षरंब्रह्मवर्चसकामोयु
ग्मानित्वेवपुंसामयुजानिस्त्रीणामिति वर्गेषुकखचछेत्यादिप्रथमद्वितीयभिन्नागच्छेत्यादयःपंचदशहकारश्चेत्येतेघोषवंतोहलः तदन्यतरआ
दिर्यस्यअंतस्थोयरलवान्यतरोमध्येयस्याभिनिष्ठानोविसर्जनीयोंतेयस्याक्षरंस्वरःसकृत्भिन्नःयस्मिन्द्वेअक्षरेचत्वारिव्यंजनेषुनसंख्यानियमःयु
ग्मानित्वेवेतितदन्यलक्षणानादरेपिनदोषइतिज्ञापनार्थं ततश्चदेवइत्यादिवद्रुद्रइत्याद्यपिकार्यं अत्रविशेषंवसिष्ठः द्व्यक्षरंवाचतुरक्षंवाविवर्जयेदं
त्यलकाररेफं तन्मासनामादिकमेवनित्यंस्फुटंवदेद्दक्षिणकर्णरंध्रइति महाभाष्येयाज्ञिकाःपठंति त्रिषुपुरुषानूकमनारिप्रतिष्ठितंकुर्यान्नतद्धितमिति
कृदंतंकुर्यान्नतद्धितांतमितिभावः कपिलसंहितायां देवतानांविशेषेणपित्रोर्वानामशस्यतइति हिरण्यकेश्यापस्तंबाभ्यांविशेषांतरमुक्तं नामा- ९८
द्यास्त्यातांतंनामाहिरण्यदाइत्यादिस्त्रियुपसर्गादिवाकश्रीरित्या दीति व्यावहारिकानामाधिकारेयमःशर्मदेवश्चविप्रस्यवर्मराजाचभूभुजः

गुप्तोदत्तश्चवैश्यस्यदासःशूद्रस्यकरयेदिति मनुः स्त्रीणांचसुखमक्रूरंविस्पष्टार्थंमनोरथम् मंगल्यंदीर्घवर्णान्तमाशीर्वादाभिधा
नवदिति प्रासादादीनामपिनामकार्यमितिस्कांदे देवालयगजाश्वानांवृक्षाणांवापिकूपयोः सर्वापणानांपण्यानांचिन्हानांयोषि
तांनृणाम् काव्यादीनांकवीनांचपश्वादीनांविशेषतः गजप्रासादयज्ञानांनामकर्मयथोदितमिति नामकर्मणिविशेषंपारिजाते
भगवान् शिशोर्नामाथपित्रादिर्दशमेद्वादशेपिवा कुर्याद्यद्वागुणैर्युक्तेनक्षत्रेनुगुणेशिशोः इदमार्याःकुमारस्यनामास्यविदधाम्य
हम् इतिविज्ञापितैर्विप्रैर्विद्वद्भिरनुमोदितम् ब्राह्मणैःसार्द्धमारभ्यपूर्वंपुण्याहवाचनम् तत्रपुण्याहपर्यायंयथाविधिसमाप्यच
स्वस्तिपर्यायमध्येतुनामधेयंविधित्सितम् चेतुर्थ्यंतमुदीर्यादौपितातन्नामकर्मणि स्वस्तीत्याद्यब्रुवंस्तंभवत्पदमुदीरयेत् वक्तारश्च
चतुर्थ्यंतंबालनामोक्तिपूर्वकम् स्वस्तीत्येवंप्रतिब्रूयुरिति आहृतश्चासौस्वस्तिवाचनगतोविशेषःशौनकजयंतकारिकासुपारिजाता
दिप्रयोगेषुच अभिवादनीयंचनामनस्त्रीणामित्युक्तंजयंतेनेत्यलम् अथप्रयोगः तत्रगर्भाधानादिसंस्कारातिपत्तौप्रमा
दादकरणेजातकर्मणःकालातिपत्तिनिमित्तकाज्यहोमपूर्वकंप्रत्येकंपादकृच्छ्रंबुद्धिपूर्वकाकरणेप्रत्येकमर्द्धकृच्छ्रंगोदानतिलसहस्रहो-
माद्यन्यतरप्रत्याम्नायेनकुर्यात् तद्यथा जातकर्मणःकालातिपत्तिनिमित्तदोषपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंप्रायश्चित्तहोमंकरि
ष्येइतिसंकल्प्यउपलेपनाद्याज्यभागांतंकृत्वा ॐ भूर्भुवःस्वःस्वाहेत्याज्याहुतिंहुत्वास्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यगर्भाधानपुंसवना

नवलोभनसीमंतोन्नयनलोपनिमित्तदोषपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंइयनःपादकृच्छ्रान्एतत्प्रत्याम्नायेनाचरिष्यइतिसंकल्प्य
तान्संकल्पपूर्वकमर्धकृच्छ्रान्वाचरेत् आरभ्याधानमाचौलात्कालेऽतीतेतुकर्मणाम् व्यात्हृत्याज्यंसंस्कृत्यहुत्वाकर्मयथाक्रम
म् एतेष्वेकैकलोपेपिपादकृच्छ्रंसमाचरेत् चूडायाअर्द्धकृच्छ्रंस्यादापदित्वेतदीरितम् अनापदितुसर्वत्रतदेवद्विगुणंचरेदितिभग
वदुक्तेः अस्मिन्होमेपारिजातमनुसृत्यपाकयज्ञतंत्रमुक्तम् केचित्तुआज्यंसंस्कृत्येतिवचनादग्निस्थापनाज्यसंस्कारपात्रसंमार्गा
तिरिक्तंनकार्यमित्याहुः अथदेशकालौसंकीर्त्यअस्यकुमारस्यआयुरभिवृद्धिव्यवहारसिद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वाराश्री
परमेश्वरप्रीत्यर्थंनामकर्मकरिष्यइतिसंकल्प्य गणेशपूजनस्वस्तिवाचनादिकुर्यात् केवलनामचिकीर्षायांस्वस्तिवाचनमुपक्रम्यपुण्या
हत्रयमुक्त्वाऽमुकनाम्नेऽस्मैस्वस्तिभवंतोब्रुवंत्वितित्रिर्वदेत् ब्राह्मणाश्चैतन्नाम्नेस्वस्तीतिप्रतिब्रूयुः ततश्चपुण्याहशेषंसमापयेत् जा
तकर्मसहितनामचिकीर्षायामस्यकुमारस्यजातकर्मनामकर्मणोःपुण्याहंभवंतोब्रुवंत्वितित्रिरुक्त्वात्रिःप्रत्युक्तेअस्यकुमारस्यजातकर्म-
अमुकनाम्नेऽस्मैचस्वस्तिभवंतोब्रुवंत्वितित्रिर्वदेत् तदनुसारिप्रतिवचनेब्राह्मणैर्दत्तेऽस्यकुमारस्यजातकर्मणोः ऋद्धिंभवंतोब्रुवंत्विति
त्रिर्वदेत् ऋध्यतामितिब्राह्मणाःप्रतिब्रूयुः ततःपुण्याहशेषंसमाप्यनांदीश्राद्धांतंकृत्वाआचारप्राप्तंनामदेवतापूजनंकुर्यात् तदि
त्थम् तंडुलपूर्णकांस्यपात्रेसुवर्णशलाकयाश्रीगणेशायनमइतिलिखित्वाकुलदेवतानामलिखेत् श्रीनृसिंहभक्तइत्यादिततोमा-

सनामकृष्णइत्यादिततोनाक्षत्रनामकृत्तिकइत्यादि ततोव्यावहारिकंशिवशर्मेति नामदेवताभ्योनमइतितेभ्यस्तेषुनामदेवताआवा-
हयेत् तदस्तुमित्रावरुणा० गृहावैप्रतिष्ठा० प्रतिष्ठाप्यनाममंत्रेणषोडशोपचारैः संपूज्य बालस्यदक्षिणकर्णेउपदिशेत् तदित्थम् इदमा
र्याः कुमारस्यनामास्थविदध्यास्यहमितिप्रार्थितब्राह्मणैः अनुज्ञातः श्रीगणपतयेनमइत्यक्प न्यस्य कुलदेवतानाम्नाश्रीनृसिंहभक्तोऽ
सिमासनाम्नाकृष्णोसि ततोनाक्षत्रेणनाम्नाकृत्तिकोसिइत्युपांशुवदेत् ततोव्यावहारिकेणनाम्नाशिवशर्मासीति तदस्तुमित्रावरु
णा० गृहावैप्रतिष्ठेत्युक्त्वाप्रति ष्ठितंनामास्त्विति ब्राह्मणाः प्रवदेयुः ततः कर्तातिघ्नन्कुलदेवतानाम्नाश्रीनृसिंहभक्तोभवतः सर्वा-
न्ब्राह्मणानभिवादयतेइतिवदेत्तेचायुष्मान्भवतुश्रीनृसिंहभक्तइतिवदेयुः एवंकर्तामासनाम्नाकृष्णोभवतअभिवादयतेइतिवदे-
त् तेचायुष्मान्० कृष्णइतिवदेयुः कर्तोपांशुवदेन्नाक्षत्रेणनाम्नाकृत्तिकइतिभवतः सर्वान्ब्राह्मणानभिवादयतेइत्युच्चैः आयुष्मान्भव
तुभवदुक्तनामेतितेवदेयुः कर्ताव्यावहारिकेणनाम्नाशिवशर्माभवतइति तेचायुष्मान्भवतुशिवशर्मेतिवदेयुः तदस्तु० गृहावैप्रति०
ततः कृतस्यनामकर्मणः पूर्णतासिद्ध्यर्थंदशब्राह्मणान्भोजयिष्येइतिसंकल्प्य भूयसीदानंचसंकल्प्येश्वरार्पणंकुर्यात् प्रयोगकाले
पिअभिवादनीयनाम्नउपांशुत्वमाहशौनकः अभिवादननामेदमस्येत्यालोच्यचेतसा उपांशुनिर्दिशेच्चैतन्नजानीयुःपरेयथेति अ
भिवादनीयंचनाक्षत्रमेवपूर्वोदाहृतबौधायनवचनात् तच्चव्यावहारिकोत्तरंकार्यमितियद्यपिआश्वलायनीयपाठक्रमादवगम्यते यद्य

पिपारिजातेप्रयोगकालेयमेवक्रमोनुसृतस्तथापिसूक्तवाकेदेवत्रातेननाक्षत्रोत्तरं व्यावहारिकविनियोगकथनात् तदुदाहृततत्साधकन्या
यसहकृतहृद्याचारवशाच्चविपरीतक्रमोमयोदाहृतः नामकर्मणिव्यावहारिकस्यैवशर्मातत्वेस्मृतिसिद्धेपि अभिवादनेनाक्षत्रस्यतदं
तत्वंधाचनिकम् इतिपुंसांनामकर्म अथस्त्रीणाम् संकल्पेऽस्याःकुमार्याइतिविशेषः स्वस्तिवाचनेएतन्नाम्न्यैअस्यैस्वस्तिभ
वंतोब्रुवंत्विति स्वस्तिवाचनांतेनामानिलिखेत् भक्त्याचंतंकुलदेवतानामामासनामस्फचक्रिणीवैकुंठीवासुदेवीति त्रीणिङीबंतानि
सांकेतिकेषु अवयवार्थाभावेपिनांतत्वाणंतत्वयोर्ङीब्व्युत्पत्तिनिमित्तयोरनपायात् हरिरित्यविकृतंसंकेतनमतिशब्दवत्स्त्रियांसंभवा
त् कृष्णाअनंतेत्येवमवशिष्टान्याबंतानि अदंतत्वात् ननाक्षत्रंमातृदत्तोक्तमपि आश्वलायनशाखिभिःकार्यं अभिवादनीयनिषेधस्य
जयंतेनोदाहृतत्वात् व्यावहारिकेदायज्ञदाशर्मेत्यादि पुंवत्प्रयोगः नाममंत्रेणपूजादि वैदिकमंत्रवर्जंपुंवत् द्विविधमप्येतत्पितुरसान्नि
ध्येपितामहादिःकुलवृत्थःकुर्यात् पितानामकुर्यादन्योवाकुलवृद्धइतिशंखस्मरणात् इतिसंस्कारकौस्तुभेनामकर्म अथ
दोलारोहणं भविष्ये अभीष्टेपुण्यदिवसेचंद्रताराबलान्विते मृदुध्रुवक्षिप्रभेषुमातावाकुलयोषितः योगशायिहरिंस्मृत्वाप्राकृशी
र्षंविन्यसेच्छिशुमिति मृदुध्रुवादिलक्षणंश्रीपतिः रोहिण्युत्तरभंस्थिरंगिरिशमूलेंद्रोरगंदारुणंक्षिप्रंचाश्विदिनेशपुष्यमनलैंद्राग्नीतु-
साधारणम् उग्रंपूर्वमघांतकंमृदुमृगत्वाष्ट्रांत्यमैत्रंचराविष्णुस्वातिशतोडुवस्त्वदितयःकुर्युःस्वसंज्ञाफलमिति रोहिणीउत्तरात्रयंचेतिस्थि

रं आर्द्रामूलज्येष्ठाश्लेषादारुणानि अश्विनीहस्तपुष्याः क्षिप्राणि कृत्तिकाविशाखे साधारणे पूर्वात्रयं मघा भरणी उग्राणि मृगचि-
त्रारेवत्यनुराधामृदूनि श्रवणस्वातीशततारकाधनिष्ठापुनर्वसवश्चराणि एतेषां संज्ञानुसारिफलं ज्ञेयमिति ईदृशनक्षत्रनियमाय वादो
ज्योतिर्निबंधे आंदोलाशयने पुंसो द्वादशो दिवसः शुभः त्रयोदशस्तु कन्यायां न नक्षत्रविचारणा अन्यस्मिन्दिवसे चेत्स्यात्तिर्यगास्ये प्र-
शस्यत इति अन्यदिवसानाह पारिजाते बृहस्पतिः दोलारोहस्तु कर्तव्यो दशमे द्वादशेऽपि वा षोडशे दिवसे वापि द्वाविंशे दिवसेऽपि वेति द्वा
त्रिंश इति क्वचित्पाठः इति संस्कारकौस्तुभे दोलारोहणम् अथ दुग्धपानं श्रीधरीये एकत्रिंशे वासरे वा द्वितीये जन्मर्क्षे वा
शुद्धलग्ने नुकूले शंखे क्षीरं संनिदध्यात्स्थिशूनां दक्षे धात्री पूज्यपूजां विधायेति शंख इति सप्तमी तृतीयार्थे पूज्याः कुलदेवताविप्राश्च
नृसिंहः पूर्वाण्हे वाथ मध्यान्हे कुर्याद्रात्रिं विवर्जयेत् योगिनीराहुरुद्रादि मुखं चैव विवर्जयेदिति योगिन्यादिलक्षणं योगिनीनां-
स्थिरचरभेदश्च ज्योतिःशास्त्रादवगंतव्यः इति संस्कारकौस्तुभे दुग्धपानम् अथाचारप्राप्तं जलपूजनमाहुर्ज्योतिर्विदः
कवीज्यास्तचैत्राधिमासे न पौषे जलं पूजयेत्सूतिकामासपूर्तौ बुधेंद्वीज्यवारे विरिक्ते तिथौ हि श्रुतीज्यादितीद्वर्कनैर्ऋत्यमैत्रे रिति शुक्रगु
र्वस्तयोश्चैत्रेऽधिमासे पौषे च न कार्यं मासांते बुधसोमगुरुवारेषु रिक्तान्यतिथौ श्रवणपुष्यपुनर्वसुमृगहस्तमूलानुराधानक्षत्रेषु कुर्या-
दिति भावः इति संस्कारकौस्तुभे जलपूजनम् अथ शिशोस्तांबूलभक्षणम् सार्धे मासद्वये दद्यात्तांबूलं प्रथमं शिशोः कर्पू

राद्रिकसंमिश्रंविलासायहितायच सार्धयुग्मकमासेतुपूगस्यप्राशनंशुभम् षड्भिरन्नस्यमासेस्तुभोगीभोगेभवेन्नरइति षड्भिर्मासैरन्नस्यभोगइत्यन्वयः अतोऽन्नप्राशनकालस्तांबूलभक्षणेविशिष्टइतिप्रतीयते इतितांबूलभक्षणम् अथसूर्यावलोकनसंस्कारः पारिजातेयमः तृतीयेमासिकर्त्तव्यमहःसूर्यस्यदर्शनम् चतुर्थेमासिकर्तव्यमग्नेश्चंद्रस्यदर्शनम् उपनिष्क्रमणंकुर्याच्चतुर्थेमासिसावनेइति शौनकः अन्नप्राशनकालेवाकुर्यान्निष्क्रमणक्रियामिति अथनिष्क्रमणकालः मुहूर्तसंग्रहे पूर्वपक्षःशुभःप्रोक्तःकृष्णश्चांत्यत्रिकंविना तथा रिक्ताषष्ठ्यष्टमीदर्शोद्वादशीचविवर्जिताइति वारनक्षत्राण्याहबृहस्पतिः जीवभार्गवसोम्यानांशिशुनिष्क्रमणक्रिया दिवसेशस्यतेनित्यमायुर्वृद्धिधनप्रदेति अश्विनीरेवतीहस्तधनिष्ठारोहिणीतथा श्रवणंपुष्यसंयुक्तंमृगेणोत्तरफल्गुनी अनुराधोत्तराषाढातथैवचपुनर्वसुः इमानिभानिशस्तानिशिशोर्निष्क्रमणेविधाविति योगादिमुहूर्तसंग्रहे वर्ज्याश्चाऽशुभयोगाश्चविष्टिश्चशकुनादिचेति आदिशब्देननिषिद्धकरणांतरसंग्रहः अथनिष्क्रमणेविशेषविधिर्विष्णुधर्मोत्तरे चतुर्थेमासिकर्त्तव्यंशिशोर्निष्क्रमणंगृहात् दिगीशानांदिशांतत्रतथाचंद्रार्कयोर्द्विजः पूजनंवासुदेवस्यगगनस्यचकारयेत् ततःस्वलंकृताधात्रीबालमादायपूजितम् बहिर्निष्कासयेद्गेहाच्छंखपुण्याहनिस्वनैः ततस्तत्रपठेन्मंत्रंयंतंरामनिबोधमे चंद्रार्कयोर्दिगीशानांदिशांचगमनस्यच निक्षेपार्थमसुंदद्मितेऽमुंरक्षंतुसर्वदा अप्रमत्तंप्रमत्तंवादिवारात्रमथापिवा रक्षंतुसततंस

वैदेवाः शक्रपुरोगमा इति स्त्रीणामविधवानांच द्विजानांकुर्यात्तदाविधवानांतथा तदातुपूजाकर्तव्यागीतनृत्यैस्तथोत्सवइति शंखग्रहणंवा
द्यांतरोपलक्षणे तत्रबहिर्देशगमनेतुमंत्रांतरमाहाश्वलायनः नयेदाकल्पकैः सम्यग्देवतायतनंगृह्यात् अभ्यर्च्यदेवतामूर्तिपंचघो
षपुरःसरम् भोजयित्वाद्विजान्गृहेस्वस्तिवाचनमाचरेत् शाकुंतेप्रजपेत्सूक्तंशिशोर्निष्क्रमणेपितेति आकल्पैर्भूषणैः पंच
घोषाः पंचविधावाद्यघोषाः शाकुंतेसूक्तेकनिक्रददितिप्रदक्षिणिदितिच ततोमंगलदर्शनंकारणीयमित्यपिविष्णुधर्मोत्तरे द्विजा
श्चादर्शपूर्वाणिमंगलानिपुरोनयेत् दर्पणः कलशः कन्यातथासुमनसोक्षताः दीपमालाध्वजोलाजाः संप्रोक्तंचाष्टमंगलम् वि
वाहेनिष्क्रमेकाम्येवृद्धौमूर्तौसमागमे उत्सवेषुचयात्रायांप्रशस्तंचाष्टमंगलमिति शौनकः निर्गमय्यगृहाद्देवंनीत्वाचेष्टस्क
रालयम् ततः प्रदक्षिणंनीत्वाबालंतद्देवतालये गंधमाल्यादिभिस्तत्रपूजयित्वाचदेवताम् प्रणमय्यचतंबालंततोदेवालय
स्थितैः विद्वद्भिर्ब्राह्मणैराशीर्वादाद्यैरभिनंदितम् मातुलादेः समासन्नबंधोः प्रापय्यमंदिरम् तत्रोपाहरदानाद्यैराशिर्भिश्चापि
लालितम् कुमारंपरिगृह्यैनंप्रापयेत्स्वगृहंततइति जयंतः ततोमातृष्वसृमातुलादिगृहंगत्वातेषांचाशीर्वचनादिभिर्नंदितोदी
र्घायुर्भवतीति बृहस्पतिः स्वस्तिवाच्यसमारूढवाहनंनिर्ययेद्गृहात् मातुलोवावहेत्तत्रनिर्वाहवशिशुंस्वयम् शिशुनासहभूमि
श्चाणिनिर्गच्छेयुर्गृह्यलग्नपश् सहदुंदुभिघोषैश्चवाद्यशब्दसमन्वितैः चतुरस्रेशुचौदेशेगोमयेनोपलेपिते धान्यपुंजसमासीनं

बालंबालामथापिवा अर्चयेद्गंधपुष्पाद्यैस्तस्मिन्मूर्ध्नि ललाटके अस्यरक्षांततः कृत्वामृतसंजीवनंजपेत् तत्रार्चयेद्गणेशानं भूतेशानं
तथैवच भक्ष्यैर्विचित्रैः सफलैःशिशूनभ्यर्चयेद्बुध इति कृत्वेतिमुखंव्यादायस्वपितीतिवत् पौर्वापर्यमविवक्षितम् शिशुनेतिनद्धस्ते
न पूजनं कारयेदित्यर्थः अत्रकर्तृनियममाहशौनकः मासेचतुर्थेषष्ठेवाशिशोर्निष्क्रमणंगृहात् विदधीतास्यपित्रादिर्हितैषीयश्चरक्ष
कइति यद्यपि सूर्येद्वोः कर्मणीयेचतयोःश्राद्धंनविद्यतइतिकातीयस्मरणान्नात्रनांदीश्राद्धमितिकल्पतरुणोक्तंतथापिआश्वलाय
नशाखिभिरिच्छयानुष्ठेयम् अन्येःषोडशसंस्कारश्रावण्यादिष्वपीष्यतइतिकारिकोक्तेः अस्यनित्यकाम्यत्वमाहबृहस्पतिः अथ
निष्क्रमणंनामगृहात्प्रथमनिर्गमः अकृतायांक्रियायांस्यादायुःश्रीनाशनंशिशोः कृतेसंपद्विवृद्धिःस्यादायुर्वर्द्धनमेवचेति अथ
भूमावुपवेशनकालः विष्णुधर्मोत्तरे पंचमेचतथामासेभूमौतमुपवेशयेत् तिथिंविवर्जयेद्रिक्तांशस्तानिश्टणुभानिमे उत्तरात्रि
तयंसौम्यंपुष्यर्क्षंशक्रदैवतम् प्राजापत्यंचहस्तंचशस्तमाश्विनमित्रभम् नचसर्वेग्रहाःशस्ताभौमोरामविशेषतः भौमानुकूल्यमत्रा
वश्यकमितिभावः वाराहंपूजयेद्देवींपृथिवींचतथाद्विजः पूजनंपूर्ववत्कृत्वागुरुदेवद्विजन्मनाम् देवःकुलदैवतम् भूभागमुपलि
प्याथकृत्वातत्रतुमंडलम् शंखपुण्याहशब्देनभूमौतमुपवेशयेत् मंत्राश्चात्रभवंतीमेतान्मेनिगदतःश्टणु रक्षैनंवसुधेदेविसदासर्वग
तंशुभे आयुःप्रमाणंसकलंनिक्षिपस्वहरिप्रिये अचिरादायुषस्तस्ययेकेचित्परिपंथिनः जीवितारोग्यवित्तेषुनिर्दहस्वाचिरेणतान्

धारिण्यशेषभूतानांमातस्त्वमधिकात्यसि अजरावाप्रमेयाचसर्वभूतनमस्कृते त्वमेवाशेषजगतांप्रतिष्ठाचाश्रयात्यसि कुमारंपाहि
मातस्त्वंब्रह्मानदनुमन्यतामिति तस्योपवेशनंकृत्वाभूमौब्राह्मणपूजनम् ततःकृत्वाततःकार्यमुत्सवंपूर्ववद्द्विजइति उत्सवंनीराज-
नादीतिव्याख्यातंपारिजाते एतत्कुमार्याअपि अथान्नप्राशनकालः आश्वलायनः षष्ठेमास्यन्नप्राशनमिति पारिजातेनारदः
जन्मतोमासिषष्ठेस्यात्सौरेणोत्तममन्नदम् तदभावेऽष्टमेमासेनवमेदशमेपिवा द्वादशेवापिकुर्वीतप्रथमान्नाशनंपरं संवत्सरेवासं
पूर्णेकेचिदिच्छंतिपंडिताइति सौरेणमानेनषष्ठइत्यन्वयः नचायमेवनियमः बालान्नभोजनविधौगुरुशुक्रमौल्यबाल्यप्रयुक्तमशु-
भंत्वधिमासदोषः नास्त्येवसावनविधाविहमासिषष्ठेयुग्मेचमासिपरतःशुभचंद्रपक्षइतिविधिरलं सावनमानेनापिषष्ठस्यमासस्य-
विधानात् शुभचंद्रपक्षःशुक्लपक्षः तत्रापिपरस्मिन्पंचम्याःपरभागइत्यर्थः पंचम्याःकृष्णपक्षइतिशास्त्रांतरसंवादात् युग्ममासी-
तिषष्ठासंभवेऽष्टमादियुग्ममासएवपुंसान्नप्राशनेग्राह्यइतिनियमार्थं अतएवनारदवाक्येननवममासविधिःस्त्रीणामन्नप्राशन-
विषयः तथाचगर्गः नरस्याऽन्नाशनेयुग्मंस्त्रीणामन्नाशनेयुजमिति तत्रापियथाकुलधर्मंव्यवस्था यद्वेष्टंमंगलंकुलइतिम-
नूक्तेः तिथीःप्राहलघुनारदः द्वितीयाचतृतीयाचपंचमीसप्तमीतथा त्रयोदशीचदशमीप्राशनेतिथयःशुभाः पंचपर्वसुरिक्ता-
यांनंदायामाद्यभोजनम् बलमायुर्यशोहंतिसप्तम्यांचेतिकेचन रिक्तांदिनक्षयंनंदांद्वादशीमष्टमीमिमाम् त्यक्त्वान्यतिथयःश्रेष्ठाः

प्राशनेशुभवासराइति वासराइत्यनंतरंश्रेष्ठाइत्यनुषंगः वासराणांशुभत्वंफलद्वारेणाहमार्तंडः वाचालोबलवान्दिनेदिनपतेरत्यं-
तदीप्तानलोदेहीहीनहुताशनःशिशिरगौकोजेरुजापीडितः बौधेभोगसुखंश्रियोनवरतंजीवेचिरायुःसुरवीशुक्रेचातिबलान्वितो॰
तिमलिनोमंदेचमंदानलइति शिशिरगुःसोमवारः कौजोभौमवारः बृहस्पतिः पौष्णादितीदुहस्ताश्विवत्वाष्ट्रवैष्णववासवाः रोहि
णीमैत्रतिष्याश्चवरुणश्चोत्तरात्रयम् श्रविष्ठाचशुभात्येतेषोडशान्नाशनेशुभाइति पौष्णंरेवती अदितिःपुनर्वसुः इंदुर्मृगः वासवं
धनिष्ठा वरुणःशतभिषक् ज्योतिरर्णवः जन्मर्क्षेश्रीक्षयंविद्यात्कर्मर्क्षेचापिसौख्यकृत् आधानर्क्षेचबालानांभोजनेरोगनाशन
मिति एतान्युक्तानिसंग्रहे जन्मभंजन्मनक्षत्रंदशमंकर्मसंज्ञितम् एकोनविंशमाधानमिति यत्तुनारदेनोक्तम् पट्टबंधनचौलान्न
प्राशनेचोपनायने शुभदंजन्मनक्षत्रमशुभंत्वन्यकर्मणीति तत्क्षत्रियविषयं पट्टबंधसाहचर्यात् बृहस्पतिः नवेधृतौव्यतीपा
तेविष्कंभेगंडातिगंडयोः शूलेवज्रेनपरिघेबालान्नप्राशनंशुभमिति लग्ननियममाहकश्यपः गोश्वकुंभतुलाकन्यासिंहकर्किनृयु
ग्मकाः शुभदाराशयश्चैतेनमेषझषवृश्चिकाइति अश्वोधनुरुच्यते राजमार्तंडः लाभत्रिषष्ठनवमोपगतास्त्वसौम्याःसौम्यग्र
हानवमपंचमकंटकस्थाः लग्नेष्वदैत्यसचिवज्ञबृहस्पतीनामन्नोपभोगकरणेविविधोपभोक्त्रीति कंटकशब्देनप्रथमचतुर्थसप्तम
दशमस्थानानिकेंद्रपदवाच्यान्युच्यंते अन्नप्राशनांतेकर्तव्यंपारिजातेमाधवीयेचमार्कंडेयः अग्रतोथपरिन्यस्यशिल्पभांडानि

सर्वशः शस्त्राणिचैववस्त्राणिततःपश्येत्तुलक्षणम् प्रथमंयत्स्पृशेद्बाल स्ततोभांडंस्वयंतदा जीविकातस्यबालस्यतेनैवतुभविष्यती
ति एवंसूर्यावलोकनादीनांभिन्नकालत्वोपदेशेपिशिष्टैरन्नप्राशनकालेएवप्रायशोनुष्ठानात् शौनकेननिष्क्रमणेऽन्नप्राशनकालोपदे-
शात्सौकर्यात्सहप्रयोगोभिधीयते तत्रान्नप्राशनकालविरोधेननिष्क्रमणादिकालोपसंहारेणनिर्णीतदिनेभार्ययासहकृताभ्यंगस्नानोदेशका
लौसंकीर्त्यममाऽस्यकुमारस्यायुरभिवृद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंसूर्यावलोकनंआयुरभिवृद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वाराश्रीप
रमेश्वरप्रीत्यर्थंनिष्क्रमणंआयुरभिवृद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंभूमावुपवेशनंमातृगर्भमलप्राशनशुद्ध्यन्नाद्यब्रह्मवर्चसतेजइंद्रियायु
र्लक्षणफलसिद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं अन्नप्राशनंचकरिष्यइतिसंकल्प्यगणेशपूजनादिनांदीश्राद्धांतं-
कृत्वानिष्क्रमणांगत्वेनेंद्रादिविंशतिदेवताउपवेशनांगत्वेनवाराहंपृथिवींचसूर्यावलोकनादिसंकल्पितसकलकर्मांगत्वेनइष्टदेवतांचपूज
यिष्यइतिसंकल्प्यत्रयोविंशतिप्रतिमासुधान्यपुंजेषुवा ॐ इंद्रायनमः इंद्रमावाहयामीत्येवमिंद्राग्नियमादिलोकपालान् ॐ प्राच्यैनमः
प्राचीमावाहयामीत्येवंप्राच्याद्यैशान्यंतादिशश्चंद्रायनमोऽर्कायनमोवासुदेवायनमोगगनायनमोवराहायनमोपृथिव्यैनमइत्येतैर्मं-
त्रैःप्रणवाद्यैरमुमावाहयामीत्यंतैश्चेंद्रादिदेवताअमुष्मैनमोऽमुमावाहयामीतीष्टदेवंचावाह्यषोडशोपचारैःसंपूज्यसूर्यावलोकनंका
रयेत् तद्यथा स्वस्तिनःस्वस्त्यात्रेयोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् शिशोरंकारोपणेविनियोगः ॐ स्वस्तिनोमिमीतामितिमंत्रेणशिशुमंक-

मारोप्य आशुःशिशानइतिसूक्तस्येंद्रोप्रतिरथइंद्रस्त्रिष्टुप् चतुर्थीबार्हस्पत्यात्रयोदश्यनुष्टुप् जपेवि॰ ॐ आशुःशिशानो॰ वरंवरम् त
च्चक्षुर्वसिष्ठःसूर्यःपुरउष्णिक् शिशोःसूर्यावेक्षणेवि॰ तच्चक्षुर्देवहितं॰ ऋक् अथनिष्क्रमणम् पूजितदेवताप्रीत्यर्थंत्र्यवरब्रा
ह्मणान्भोजयित्वा ऽस्मैकुमारायस्वस्तिभवंतोब्रुवंत्वितिस्वस्तिवाचयित्वायथाशक्त्यलंकृतंबालंधात्र्यामातुलेनवावाहनेवोह्यमानंमंगल
वाद्यघोषेणकनिक्रददितिशाकुंतसूक्तद्वयंपठन्ज्ञातिभिःसहबहिर्नीत्वापुरोभागेब्राह्मणानांदर्पणकलशकन्याद्यष्टमंगलानांसूर्याग्नि
चंद्रधेनूनांयथासंभवंदर्शनंकारयित्वाबहिर्देशेशुचौस्थानेसशिशुरुपविश्यदेवताःप्रार्थयेत् चंद्रार्कयोर्दिगीशानांदिशांचगगनस्य
च निक्षेपार्थमिमंदद्मितेमंरक्षंतुसर्वदा अप्रमत्तंप्रमत्तंवादिवारात्रावथापिवा रक्षंतुसततंसर्वेदेवाःशक्रपुरोगमाइति वरुणस्यचे
तिपाठः दिशांचेत्यनुक्तसमुच्चयार्थंचकारोच्चारणकालेवास्कंदेवंध्यायेत् तेममित्येकारश्छांदसः त्वामित्यपपाठः पारिजातधृतपौरा
णपाठावदर्शनात् ततोविष्णुशिवादीष्टदेवालयंनीत्वास्वगृहस्थदेवसमीपंवानीत्वादेवंसंपूज्यबालंप्रणमय्यप्रदक्षिणंचकारयित्वा
मातुलादिबंधुगृहंप्रापय्यस्वगृहेतमानीयमातुलादिनावस्त्रादिभिःपितृभ्यांसहबालेपूजितेस्वगृहेगोमयेनोपलिप्तेदेशेचतुरस्रेधा
न्यराशिंविधायतेषूपविष्टबालस्यशिरसिभालेचविभूत्यालेपनेनरक्षांकुर्यात् त्र्यंबकंवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप् रक्षाकरणेवि॰ ॐ हौंजूंसःत्र्यं १०५
बकंयजामहे॰ मृतात् सःजूंहौंॐमितिमृतसंजीवनमंत्रेणततोगणेशंभूतेशंचशिशुहस्तेनसफलापूपाद्युपहारैस्तोषयित्वाब्राह्म

णैः सुवासिनीभिश्चाशिषोवाचयेत् इतिनिष्क्रमणम् अथोपवेशनम् गोमानुकूल्येगुरुंद्विजन्मनश्चसंपूज्यकृतकर्मणऐशा
नदेशेउपलिप्तेतंडुलपिष्टेनतंडुलैश्चकृतमंडलोपरिवाद्यशब्देनब्राह्मणकर्तृकेणउद्गातेवशकुनेसामगायसीत्यादिमंत्रघोषेणचबालं
पित्रादिरुपवेशयेत् तस्यमंत्राः रक्षैनंवसुधेदेविसदासर्वगतंशुभे आयुःप्रमाणंसकलंनिक्षिपस्वहरिप्रिये अचिरादायुषस्त्वस्यये
केचित्परिपंथिनः जीवितारोग्यवित्तेषुनिर्दहस्वाचिरेणतान् धारिण्यशेषभूतानांमातस्त्वमधिकाह्यसि अजराचाप्रमेयाचस-
र्वभूतनमस्कृते त्वमेवाशेषजगतांप्रतिष्ठाचाश्रयाह्यसि कुमारंपाहिमातस्त्वंब्रह्मातदनुमन्यतामिति पारिजातानुसारेयंपाठः
केचित्तुप्रमाणंनिखिलमितिपठंति अन्येमातात्वमसिकामधुगिति ततोब्राह्मणान्संपूज्यबालस्यसुवासिनीभिर्नीराजनंकारणीयं
श्रियेजातइतिब्राह्मणाः इत्युपवेशनम् अथान्नप्राशनम् दधिमधुघृतमिश्रमन्नंनवेकांचनेकांस्यमयेवापात्रेनिक्षि-
प्यपूजितेष्टदेवंप्रणम्यतत्पुरतःशुभ्रवस्त्रोपरिस्थितमातुरुत्संगेप्राङ्मुखोपविष्टशिशोःसुवर्णहस्तोन्नंपात्रादीषदादायमंत्रेण
प्रथमप्राशनंकारयेत् अन्नपतइत्यस्यनलकूबरोन्नपतिर्जगती अन्नप्राशनेवि० ओंअन्नपतेन्नस्यनोदेह्यनमीवस्यशुष्मिणः प्र
प्रदातारंतारिषऊर्जंनोधेहिद्विपदेचतुष्पदइति ततोयथेच्छंभोजयित्वाबालस्यमुखंस्वहस्तंप्रक्षाल्याचामेत् जयंतस्त्वाह अन्नं
संस्कृत्यप्रथमंब्राह्मणानाराध्यतेषुशोभनमभिहितवत्सुस्नातमलंकृतंसुकृत्यआसनेप्राङ्मुखमुपवेश्योक्तविधिनान्नंमंत्रेणप्राशये

त् ततःपंचकृत्वस्तूष्णींप्राशयेदिति ततःकर्पूरैलादिसंयुक्ततांबूलंप्राशयेत् ततःपुस्तकशस्त्रादीनिशिल्पानिबालस्याऽग्रेनिधा
यपरीक्षांकुर्यात् ततःप्रतिसंस्कारंदशदशेतित्रींस्त्रीनितिवाब्राह्मणान्भोजयिष्यइतिसंकल्प्यनिष्क्रमणांगत्वनयथाशक्तिसुवासि
नीर्भोजयिष्यइतिचसंकल्प्यभूयसींदक्षिणांचसंकल्प्येश्वरार्पणंकुर्यादिति इतिसंस्कारकौस्तुभेसूर्यावलोकननिष्क्रमणोपवे
शनान्नप्राशनप्रयोगः अथकर्णवेधः तत्रराजमार्त्तंडः ताराचंद्रानुकूल्येऽन्हिशस्तेभास्वतिवाक्पतौ अयुक्संवत्सरेप्राहुः
कर्णवेधविधिंबुधाइति मुहूर्तसंग्रहे दशमेद्वादशेवाऽन्हिषोडशेकर्णवेधनम् प्रथमेसप्तमेमासिअष्टमेदशमेपिवा द्वादशेचतथा
कुर्यात्कर्णवेधंशुभावहमिति गर्गः मासेषष्ठेसप्तमेवाअष्टमेमासिवत्सरे कर्णवेधंप्रशंसंतिपुष्ट्यायुःश्रीविवृद्धयइति वत्स
रइतिप्रथमवत्सरांतर्गतानुक्तमाससंग्रहार्थम् तत्रतृतीयादिवत्सरेत्वनियममाहव्यासः कार्तिकेपौषमासेवाचैत्रेवाफाल्गुनेपिवा क
र्णवेधंप्रशंसंतिशुक्लपक्षेशुभेदिनेइति व्यावहारोच्चयेतु नजन्ममासेनचचैत्रपौषेनभाद्रसंज्ञेनहरौप्रसुप्ते तिथौनरिक्तेनचविष्टि
दुष्टेकर्णस्यवेधंमुनयोवदंतीति अत्रचैत्रपौषनिषेधोमीनधनुःस्थसूर्यविशिष्टकालविषयइतिवृद्धाः बोधिन्युत्तरभागविषय-
श्चकार्तिकविधिः भाद्रपदनिषेधश्चदोषाधिक्यार्थः तिथीराहबृहस्पतिः द्वितीयादशमीषष्ठीसप्तमीचत्रयोदशी द्वादशीपंच
मीशस्तातृतीयाकर्णवधने नृसिंहः एकादश्यष्टमीपर्वरिक्तावर्ज्याइति वारान्नक्षत्राणिचबृहस्पतिः भूमिजार्कात्मजार्काणां

दिवसान्परिवर्जयेत् जीवेंदुजेंदुशुक्राणांदिवसाःपूजितामताइति सौम्यार्यादित्यश्रुत्तरात्रिहस्तचित्राश्विविष्णुभम् धनिष्ठारेवती
चैवशस्ताःस्युःकर्णवेधनइति आर्यःपुष्यः कश्यपः शुभयोगेषुसर्वेषुकर्णवेधःशुभावहइति लग्नव्यवस्थांनारदः वृषमेमि-
थुनेमीनेकुलीरेकन्यकासुच तुलाचापेतुकुर्वीतकर्णवेधंशुभंद्वये मेषश्चमकरश्चैवमध्यमौगुरुणोदितौ सिंहवृश्चिककुंभाश्च-
अधमत्वाद्विवर्जिताइति कर्णवेधविधिर्विष्णुधर्मोत्तरे पूर्वाह्णेपूजनंकुर्यात्केशवस्यशिवस्यवा ब्रह्मणश्चंद्रसूर्याभ्यांदिगीशा
नांतथैवच नासत्ययोःसरस्वत्याब्राह्मणानांगवांतथा गुरूणामर्चनंकृत्वातत्रदत्वावरासनम् तथोपवेशयेत्तत्रधात्रींशुक्लांबरांत
था अलंकृतंतदुत्संगेबालंधृत्वातुसांत्वितम् धृतस्यनिश्चलंसम्यगलक्तकरसांकिते विध्येदेवंकृतेछिद्रेसकृदेवात्रलाघवात्
प्रादक्षिणेकुमारस्यभिषक्वामेतुयोषितः शिशोर्विवर्धनंकार्यंयावदाभरणक्षमम् कर्णवेधेसदाविप्राःसांवत्सरचिकित्सकाः
पूज्याश्चाविधवानार्यःसुहृदश्चतथाद्विजाइति अत्रसूचीव्यवस्थामाहबृहस्पतिः सौवर्णीराजपुत्रस्यराजतीविप्रवैश्ययोः शूद्र
स्यचायसीसूचीमध्यमाष्टांगुलात्मिकेति बालस्यमध्यमांगुलिमध्यपर्वमितांगुलेनाष्टांगुलेत्यर्थः छिद्रमानमाहदेवलः कर्णरंध्रे
रवेश्छायानविशेदग्रजन्मनः तंदृष्ट्वाविलयंयांतिपुण्यौघाश्चपुरातनाइति इतिसंस्कारकौस्तुभेकर्णवेधः अथबाल
स्यदुष्टदृष्टिदोषादौरक्षाविधिः पारिजातेकपिलसंहितायाम् शिशुसंरक्षणार्थायाःशुभग्रहनिवारिणीम् रक्षांसंध्या-

स्फुर्वानिंबसर्षपगृजनैः फलीकरणसंमिश्रैःकरंजैरवलोकने वचोधरान्नदेशेषुबालग्रहविमुक्तये वासुदेवोजगन्नाथःपूत
१०६ नार्जुनोहरिः रक्षतुत्वरितोबालंमुंचमुंचकुमारकम् कृष्णरक्षशिशुंशंखमधुकैटभमर्दन प्रातःसंगवमध्यान्हसायान्हेषुचसंध्ययोः
महानिशिसदारक्षकंसारिष्टनिषूदन यद्गोरजःपिशाचांश्चग्रहान्मातृग्रहानपि बालग्रहान्विशेषेणछिंधिछिंधिमहाभयात् त्रा
हित्राहिहरेनित्यंत्वद्रक्षाभूषितंशिशुम् इतिभस्माभिमंत्र्येवभूषयेत्तेनभस्मना शिरोललाटद्यंगेषुरक्षांकुर्याद्यथाविधि मंत्र
संरक्षणादेवंशिशुःसंवर्धतेऽन्वहमिति वचनकालेधरारिंगणकालेअन्नप्राशनकालेवृक्षादिच्छायादर्शनेदुष्टदृष्ट्यवलोकनेनिमि
त्तेकरंजातद्र्व्यैरक्षांकुर्वीतेत्यन्वयः यद्गोरजइतिगोरजसःप्रार्थनाप्रतीतेर्गोरजःसहितभस्माभिमंत्रणंद्रष्टव्यम् इतिसंस्का
रकौस्तुभेदृष्टिदोषरक्षाविधिः बालस्यस्खलनादौरक्षाविधिर्हरिवंशे नंदोंकमेनमारोप्यभूरेणुंपरिगृह्यच शिरःप्रदक्षि
णंकुर्वन्मंत्रमेनंजजाप ह विष्णुस्तेपूर्वतःपातुरुद्रोरक्षतुदक्षिणे ब्रह्माचपश्चिमेपायाच्चंद्रोरक्षत्वथोत्तरम् उपरिष्टात्तथासूर्यः-
पायाच्चाधश्चवासुकिः पायादूर्ध्वमधोवत्सशिष्टाःकाष्ठाःसमीरणः स्वस्तिंकरोतुभगवान्पिनाकीवृषभध्वजः गावोरक्षंतुसर्व
त्रभूमिःपातुसदाशिवा एवमुच्चार्यनंदस्तकृष्णंपस्पर्शसर्वतः एषमंत्रोहिबालानांरक्षार्थेपरिकीर्तितः इतिसंस्कारकौस्तुभे १०६
स्खलनादौरक्षाविधिः अथाब्दांतेजन्मतिथिकृत्यम् ब्रह्मपुराणगर्गसंहितयोः सर्वैश्चजन्मदिवसेस्नातैर्मंगलपाणि

भिः गुरुदेवाग्निविप्राश्चपूजनीयाःप्रयत्नतः देवःकुलदेवता सर्वपदेनशूद्राणामपिसंग्रहः स्नानंतिलैःकार्यमित्यपितत्रैवोक्तम्
तिलोद्वर्ती तिलस्नायी तिलहोमी तिलप्रदः तिलभुक्तिलवापीचषट्तिलोनावसीदतीति होमप्रकारश्चतत्रैवोक्तः एकैकांदेवतांराम-
समुद्दिश्ययथाविधि चतुर्थ्यंतेनधर्मज्ञनाम्नाचप्रणवादिनेति देवताःकाइत्यपेक्षायामुक्तम् स्वनक्षत्रंचपितरौतथादेवःप्रजापतिः
प्रतिसंवत्सरंचैककर्त्तव्यश्चमहोत्सवःगुडदुग्धतिलान्दद्याज्जन्मग्रंथेश्चबंधनं कुर्यादितिशेषः तदुपयोगिद्रव्याण्यपितत्रैवोक्ता-
नि गुग्गुलंनिंबसिद्धार्थदूर्वागोरोचनायुतम् उक्तपंचद्रव्यगर्भपोटलिकाबंधनंदक्षिणहस्तेकार्यमित्याशयः संपूज्यभानुविघ्ने-
शौमहर्षिंप्रार्थयेदिदम् चिरंजीवीयथात्वंभोभविष्यामितथामुने रूपवान्वित्तवांश्चैवश्रियायुक्तश्चसर्वदा मार्कंडेयनमस्तेस्तुस
सप्तकल्पांतजीवन आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थंप्रसीदभगवन्मुने चिरंजीवीयथात्वंतुमुनीनांप्रवरद्विज कुरुष्वमुनिशार्दूलतथामां
चिरजीविनम् मार्कंडेयमहाभागसप्तकल्पांतजीवन आयुरिष्टार्थसिद्ध्यर्थमस्माकंवरदोभवेति श्रीपतिव्यवहारेमार्कंडेयपू-
जोत्तरमन्येषामपिपूजोक्ता ततोदीर्घायुषंव्यासंरामंद्रौणिंकृपंबलिम् प्रह्लादंचहनूमंतंबिभीषणमथार्चयेत् षष्ठींचदधिभक्तेन
वर्षेवर्षेपुनःपुनरिति ततोगुडतिलमिश्रपयःपानंसमंत्रकंकृत्वागुरुपूजनंचकार्यमित्यप्युक्तम् अथप्रयोगः ममामुक-
शर्मणआयुष्याभिवृद्ध्यर्थंवर्षवृद्धिकर्मकरिष्यइतिसंकल्प्यतिलोद्वर्तनपूर्वकंतिलोदकेनस्नात्वानव्यवस्त्रंपरिधायकृतसंध्यावि-

धिः दक्षिणपाणौगुग्गुलादिपंचगव्यगर्भपोटलिकाबंधनंकृत्वागुरुंविप्रांश्चसंपूज्यप्रतिमासुअक्षतपुंजेषुवाओंकुलदेवतायेनमइत्ये
वंकुलदेवतांस्वनक्षत्रंप्रकृतिपुरुषात्मानौपितरौप्रजापतिंभानुंविघ्नेशंमार्कंडेयंव्यासंजामदग्न्यंरामंअश्वत्थामानंकृपंबलिंप्रल्हादंहनू
मंतंबिभीषणंषष्ठींचेतिदेवताआवात्यसंपूजयेत षष्ठ्यैदधिभक्तनैवेद्यंदद्यात् ततोनमस्कृत्यचिरंजीवीत्यादिश्लोकचतुष्टयेनमार्कंडे
यंप्रार्थ्यषष्ठींप्रार्थयेत् जयदेविजगन्मातर्जगदानंदकारिणि प्रसीदममकल्याणिनमस्तेषष्ठिदेवते रूपंदेहियशोदेहिभगंभवतिदेहि
मे पुत्रान्देहिधनंदेहिसर्वान्कामांश्चदेहिमे त्रैलोक्येयानिभूतानिस्थावराणिचराणिच ब्रह्मविष्णुशिवैःसार्द्धंरक्षांकुर्वंतुतानिमेइति
ततःपूजितदेवताभ्योयथोक्तदेवतानामभिःप्रणवादिचतुर्थ्यंतैःप्रत्येकमष्टाविंशत्यवरसंख्ययातिलाहुतीर्हुत्वाभ्यक्व्यपितिलावापंकृत्वा
तिलगुडसंमिश्रमंजल्यर्द्धमितंपयःपिबेत् तन्मंत्रः सतिलंगुडसंमिश्रमंजल्यर्द्धमितंपयः मार्कंडेयवरंलब्ध्वापिबाम्यायुष्यवृत्थय
यइति ततोगुरुंसंपूज्यतस्मैदक्षिणांदद्यात् अन्यानपिब्राह्मणांश्चभोजयेदिति तद्दिननियमाश्चस्कांदे खंडनंनखकेशानांमैथु-
नाधानमेवच आमिषंकलहंहिंसांवर्षवृद्धौविवर्जयेदिति जन्मतिथिद्वैधे निर्णयोबृहद्राजमार्तंडे घस्रद्वयेजन्मतिथिर्यदिस्यात्कुर्या
त्तदाजन्मभसंमितांच असंगतानेनदिनद्वयेचेत्पूज्यापरायाभवतीहयत्नादिति यत्तुशौनकः अथस्वजन्मनक्षत्रेस्नातःशुक्लां
बरोनृपः कृतकौतुकबंधश्चसर्वाभरणभूषितः नक्षत्रदेवतापूजांकुर्याद्गुरुसमन्वितः आचार्येणैवहोतव्योहोमःसर्वत्रभूपतेः

१०७

स्थंडिलाद्याज्यभागांतंकृत्वासर्वंयथाक्रमम् दूर्वाघृताक्ताजुहुयादष्टोत्तरशताहुतीः यद्दैवताकंनक्षत्रंमंत्रस्तद्दैवतःस्मृतः ततःस्वि
ष्टकृतासर्वंहोमशेषंसमापयेत् गोभूहिरण्यवस्त्राद्यैर्ब्राह्मणान्पूजयेन्नृपः दुःस्वार्तान्सर्ववर्णांश्च मोचयेन्नृपतिस्ततः द्विजा
न्स्ववानथाप्यर्च्यपूजितव्यान्सबांधवान् नहिंस्यात्सर्वभूतानि नदहस्तविशेषतः एवंसमाचरन्राजासुखीभवतिसर्वदेति
राजानंप्रत्येवजन्मनक्षत्रमात्रेविहितमितिनब्राह्मणादीन्प्रत्यब्दांततिथिकृत्यांतर्गतत्वेनवक्तुमुचितम् एवमप्यन्यदप्यूह्यम् ब्रह्म
पुराणोक्तमृत्युंजयदेवताकदूर्वाहोमस्यापिजन्मर्क्षेविहितस्यकटिसूत्रबंधनांगकस्यउक्ततिथिकृत्यांतर्गतत्वेनगृहस्थब्राह्मणंप्रतिवक्तु
मनुचितत्वात् यत्किंचित्कुरुतेकर्मवैदिकंवाथतांत्रिकम् कटिबंधनसंयुक्तंतत्सर्वंनिष्फलंभवेत् रौप्यंकार्पासकंहैमंपट्टसूत्रकृतंत
था वर्जयेत्कर्मकालेषुकांचींविप्रोविशेषतइतिपारिजातेआश्वलायनोक्तेः इतिवर्द्धापनम् अथचौलम् तत्राश्वलाय
नः तृतीयेपंचमेवाब्देचौलकर्मप्रशस्यते प्राग्वासमेसप्तमेवासहोपनयनेनवेति उपनीतेःप्रागयुग्मेवेत्यर्थः वसिष्ठः तृतीयेब्दे
पंचमेब्देस्वकुलाचारतोपिवा चौलंशिशूनांयत्नेनस्वगृह्योक्तविधानतः आधानतोजन्मतोवासप्तमाब्देपिकारयेत् स्वकुलाचारत
इतिविहितकल्पानांव्यवस्थार्थंनतुकालांतरम् अतएवयाज्ञवल्क्येनसामान्यतोभ्यधायिचूडाकार्यायथाकुलमिति आधानतःग
र्भाधानात् अवधिद्वयस्यपूर्वत्राप्यन्वयः नारदः जन्मतस्तुतृतीयेचश्रेष्ठमिच्छंतिपंडिताः पंचमेसप्तमेवर्षेजन्मतोमध्यमंभवेत्

का० अथमंगर्भतःस्यात्तुदशमेकादशेपिवेति देवरातः अयनेचोत्तरेक्षौरव्यंदक्षिणेत्वशुभावहमिति तत्रविशेषोज्योतिरर्णवे मकरे
१०८ सर्वसंपत्तिःकुंभःसंतानकारकः मीनेतुसर्वदासौख्यंमेषेसर्वार्थसाधनम् विजयंवृषभेविद्यान्मिथुनेवंशवृद्धिकृदिति सारसंग्रहे
ज्येष्ठेमासितथामार्गेक्षौरंपरिणयंव्रतम् ज्येष्ठपुत्रदुहित्रोश्चयत्नतःपरिवर्जयेत्इति कृत्तिकास्थंरविंत्यक्त्वाज्येष्ठेज्येष्ठस्यकारयेत्
अधिमासेतुयत्क्षौरंजन्ममासेतुजन्मभे नभवेत्तत्रकल्याणमितिशंसंतिसूरयइति मुहूर्तसंग्रहे पूर्वपक्षःशुभःप्रोक्तःकृष्णश्चांत्य
त्रिकंविनेति पराशरः पंचमीसप्तमीचैवदशम्येकादशीतथा त्रयोदशीतृतीयाचचौलकर्मशुभावहमिति वसिष्ठोपि द्वित्रिपं
चमसप्तम्यामेकादश्यांतथैवच दशम्यांचत्रयोदश्यांकार्यंक्षौरंविजानतेति पराशरः सितेज्यसौम्यवारेषुचौलंपक्षद्वयेहितम् इं
दुवारःसितेपक्षेवाराःशेषानशोभनाइति नारदः दस्रादितीज्यचंद्रेंद्रपौष्णभानिशुभानिच चौलकर्मणिहस्तर्क्षात्त्रीणित्रीणि
चविष्णुभादिति बृहस्पतिः हस्ताश्विविष्णुपौष्णानिश्रविष्ठादित्यपुष्यभम् सौम्यचित्रेनवक्षौरेउत्तमानवतारकाः त्रीण्युत्तराणि
वायव्यंरोहिणीवारुणंतथा क्षौरेषण्मध्यमाःप्रोक्ताःशेषाद्वादशगर्हिताइति लल्लः हित्वैकंजन्मनक्षत्रंहितारेजन्मसंज्ञितेशुभदे
उद्वाहेचोपनयनेयात्रायामन्नभोजनेक्षुरकार्यइति राजमार्तंडः क्षौरंप्रशस्तंमृगचापमीनेकन्याऽविकुंभेमिथुनेवृषेचेति अत्रकुं
भविधिर्मत्यंतराभावे कुंभःकुलविनाशायकथितःक्षुरकर्मणि शुभैर्दृष्टोथवायुक्तोनशुभःकुंभभृत्सदेति भृगुः कृष्टिःप्र १०८

याणं क्षौरं च मध्येव वर्ज्यं यथाष्टम इति कृष्टिः कर्षणम् मध्ये द्वितीयादिक्षौरे पारिजाते नर्मदोत्तरदेशे तु सिंहस्थे देवमंत्रिणि शुभं कर्म न कुर्वीत निषेधो नास्ति दक्षिणे इति मातरि गर्भिण्यां व्यवस्थामाह नारदः सूनोर्मातरि गर्भिण्यां चूडाकर्म न कारयेत् पंचाब्दात् प्रागथोर्ध्वं तु गर्भिण्यामपि कारयेत् सहोपनीत्या कुर्याच्चेत्तदा दोषो न विद्यत इति अत एव कैश्चिदुदाहृतस्य सूनोर्मातरि गर्भिण्यां मौंजीचूडं न कारयेदित्यस्य वचसः समूलत्वेपि प्रत्येकमेव निषेधो न सहितयोः पंचाब्दानि पूर्यंते यस्मिन् दिने तत्पंचाब्दं प्रकारांतरेण निषेधापवादमाह वसिष्ठः गर्भिमातुः कुमारस्य न कुर्याच्चौलकर्म तु पंचमासादधः कुर्यादत ऊर्ध्वं न कारयेत् पंचमासा गर्भसंबंधिनः पूर्यंते यस्मिन्दिने तत्पंचमासं मातरि रजस्वलायां वृद्धगार्ग्यः विवाहव्रतचूडासु माता यदि रजस्वला तस्याः शुद्धेः परं कार्यं मांगल्यं मनुरब्रवीदिति चौलादिप्रारंभोत्तरं रजः प्रारंभात् प्रागपि रजसि मुहूर्तांतराभावो वा तदा शांतिं कृत्वा तद्देवकार्यम् यथोक्तं कारिकानिबंधे सूतिकोदक्ययोः शुद्ध्यै गांदद्यान्होमपूर्वकम् प्राप्ते कर्मणि शुद्धा स्यादितरस्मिन्न शुध्यति अलाभे सुमुहूर्तस्य रजोदोष उपस्थिते श्रियं संपूज्य तत्कुर्याद्ब्रह्महत्याभयंकरीम् हैमीं माषमितां पद्मां श्रीसूक्तविधिनार्चयेत् प्रत्यृचं पायसं हुत्वाभिषिच्य शुभमाचरेदिति श्लोकभेदेन प्राप्तपदोक्तारंभस्य मुहूर्तांतरलाभस्य च श्रवणान्न परस्परसापेक्षत्वम् प्रकारांतरेण चौलनिषेधं कात्यायनः कुले ऋतुत्रयादर्वाङ्मंडनान्न तु मुंडनम् प्रवेशान्निर्गमो नेष्टो न कुर्यान्मंगलत्रयमिति ऋतुत्रयं षण्मासाः कुले त्रिपु

रुषम् पुरुषत्रयपर्यंतंप्रतिकूलंस्वगोत्रिणाम् प्रवेशान्निर्गमस्तद्वत्तथामंडनमुंडनइतिमेधातिथ्युक्तेः तथाचकुलेचतुःपुरुषप-
र्यंतंसपिंडीकरणांतप्रेतकर्मसमाप्तेःप्रागाभ्युदयिकंकर्मनकार्यमित्यपिसः प्रेतकर्माण्यनिर्वर्त्यचरेन्नाभ्युदयक्रियाम् आचतुर्थंत
तःपुंसिपत्नीमेश्रुभदंभवेदिति अतएवानिर्वर्त्येत्यत्रसमानकर्तृकत्वमविवक्षितम् यदोर्वंशंनरःश्रुत्वासर्वपापैःप्रमुच्यतइतिव-
चनात् मुंडनादिस्वरूपमपिकात्यायनः पुत्रोद्वाहःप्रवेशाख्यःकन्योद्वाहस्तुनिर्गमः मुंडनंचौलमित्युक्तंव्रतोद्वाहौतुमंगलम् चौ
लंमुंडनमेवोक्तंवर्जयेद्वरणात्परम् वरणात्तदुपक्रमकालाद्वाग्दानादित्यर्थः मौंजीचोपनयतःकार्यायतोमौंजीनमुंडनमिति उपनयतो
विवाहात्प्रागूर्ध्वंचेत्यर्थः वृद्धमनुः एकमातृजयोरेकवत्सरेपुरुषद्वयोः नसमानक्रियांकुर्यान्मातृभेदेविधीयतइति तथारंभोत्त
रंसूतकेप्राप्तेविशेषःसंग्रहे कूष्मांडीभिर्घृतंहुत्वागांदद्याच्चपयस्विनीम् चूडोपनयनोद्वाहप्रतिष्ठादिकमारभेदिति अथ
प्रयोगः कर्ताकृतमंगलस्नानंबालमलंकृत्यस्वदक्षिणास्थितमात्रंकेतमुपवेश्यदेशकालौसंकीर्त्यास्यकुमारस्यबीजगर्भसमु
द्भवैनोनिबर्हणबलायुर्वर्चोभिवृद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं चौलकर्मकरिष्ये तृतीयेवर्षेइतिसहोपनीत्येतिवासंकल्प्यगणेश
पूजनादिनांदीश्राद्धांतंकृत्वाअग्निस्थापनतत्त्वानांतंकृत्वाआघारावाज्येनेत्यंतेत्रिरग्निंपवमानंप्रजापतिंचेतिप्रधानदेवताआज्ये- १०९
नशेषेणस्विष्टकृतमग्निमित्यादिपूर्णपात्रनिधानांतेकृतेप्रणीतानामुत्तरतोदर्भेषुव्रीहियवमाषतिलैःपृथक्पूरितानिनवानिशरा

वाण्येकैकशः प्राक्संस्थानिसादयेत् अथान्यतस्यादथाप रमितिकारिकायामथशब्दनककशआसादनप्रतीतिः मातुः पूर्वभागेऽ
ग्नेः पश्चादानडुहगोमयपुतंशरावंशमीपर्णशरावंचनिदध्यात् यवानामसंभवेतत्सदृशैर्व्रीहिभिः पूरयेदिति गोमयमभूमिस्पृष्ट-
मितिजयंतः अनड्वान्शकटवहनसमर्थोबलीवर्दः मातुर्दक्षिणातः पिताब्रह्मावाएकविंशतिकुशपिंजूलानिधारयन्नास्ते अत्रवि-
शेषंजयंतः पितुरसंभवेन्यस्मिन्वाकर्तरिब्रह्मधारणएवाश्रयितव्यइति तदाब्रह्मानित्यइतिप्रतीयते अस्मिन्नेवकालेताम्रमयक्ष
रग्रहइत्यपिसः अतःप्रक्षालितःप्रागग्नेःसमीपेनिधेयः ततःकर्त्ताधारांतंकुमारेणान्वारब्धः कृत्वा अग्नआयूंषीतितिसृणांशा
तंवैखानसाऋषयः अग्निःपवमानोदेवता गायत्रीछंदः चौलप्रधानाज्यहोमेवि० तिसृभिर्जुहोति अग्नयेपवमानायेदं० प्रजा
पतेहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप् चौलप्रधानाज्यहामे० प्रजापतेऽइतिजुहुयात् प्रजापतयइदं० अथकर्त्ताशिशोःपश्चिमतः-
स्थित्वाशीतोष्णजलपात्रेदक्षिणपाणिभ्यामादायपात्रांतरेप्राङ्मुखोयुगपन्निनयति ॐ उष्णेनवायउदकेनेहीति महानसादुष्ण
मानीयशरावेकृत्वाशरावांतरेशीतमादायोक्तप्रकारेणशरावांतरेसिंचतीतिजयंतः तासामपामेकदेशंपात्रांतरेगृहीत्वानवनीतेन
तदभावेदधिद्रप्सेनमिश्रयेत् दध्नोरससमुपादत्तेनास्तिचेन्नवनीतकमितिकारिकोक्तेः ताभिरद्भिःकुमारशिरोवामकर्णमारभ्य
प्रदक्षिणंत्रिःक्लेदयति ॐ अदितिःकेशान्वपत्वापउंदंतुवर्चसइतिमंत्रंप्रतिक्लेदनमावर्तयेत् ततएकविंशतिकुशपिंजूलमध्येत्री

पयादाय कुमारस्य दक्षिणेकेशपक्षे अप्स्वात्माग्राणिनिदधाति दक्षिणेकेशपक्षेथबालस्यत्रीन्कुशांकुरान् बालाभिमुखयपर्यंतान्प
ठित्वामंत्रमोषधेत्रायस्वैनमितिन्यसेदितिशौनकः कुमाराभिमुखंपश्चिमाग्रान्कृत्वामंत्रेणनिधानमितिपारिजाते केशपक्षेकुमार
स्य त्दयंतत्कुशत्रयमितिकारिकाकारः अंग्रैर्हृदयमालिखन्निवनिदधातीतिजयंतः शौनकानुसारिपारिजातमतेकुमाराभि
मुख्येनपश्चिमाग्रान्कृत्वानिधानम् प्रागग्राणांतस्यनित्याःप्राञ्च इतिपरिभाषायाः जयंतानुसारिकारिकामतेतुत्दयाभिमुखा
ग्रत्वंयुक्तंचैतत् आत्मानंप्रत्यभिमृश्येत्यत्रत्दयाभिमर्शनस्यैवसर्वयाज्ञिकसंमतत्वात् तेषुपिंजूलेषुस्वधितिंनिदधातिस्वधिते
मैनंहिंसीरिति ॐ येनावपत्सविताक्षुरेणसोमस्यराज्ञोवरुणस्यविद्वान् तेनब्रह्माणोवपतेदमस्यायुष्मान्जरदष्टिर्यथासदितिस
केशानिपिंजूलानिछित्वाप्रागग्राणिकृत्वासादितशमीपर्णैरेकीकृत्यशिशुमातृहस्तेनिदधाति सानडुहेगोमयेनिदधाति प्रथमनि
धानेप्रागग्रत्वनियमोस्तिनद्वितीयइतिदेवत्रातः ततोमेध्यछिन्नकेशस्पर्शनिमित्ताशुचित्वनिवृत्त्यर्थोजलस्पर्शःकार्यः एवमु
त्तरच्छेदनेषुसमंत्रकंपिंजूलनिधानादि येनधातेतिद्वितीयच्छेदनेमंत्रः ॐ येनभूयश्चरात्र्यामितितृतीये उक्तत्रिमंत्रैश्चतुर्थेतु
चत्वार्येवदक्षिणतश्छेदनानि एवमुत्तरतःप्रत्येकंमंत्रैःत्रीणिकृत्वाक्षुरधारामयतःआरभ्यामूलंमंत्रेणनिमृजेत् यत्क्षुरेण ११०
मर्चयतासुपेशसावप्तावपसिकेशान् शुंधिशिरोमास्यायुःप्रमोषीरिति ॐ शीतोष्णाभिरद्भिरबर्थंकुर्वाणोक्षणवन्क्षुशलीकु

र्विति प्रैषेण नापितमनुशास्य प्रैषार्थमवबोधयेत् ततो नवनीताद्यमिश्रितशीतोष्णाभिरद्भिरार्द्रीकृतशिरसः प्राङ्मुखस्य
कुमारस्य दक्षिणकर्णमारभ्य शिखांतं शिखामारभ्य वामकर्णांतं वपनं कुर्वता नापितेन यथाकुलाचारं शिखावपनं कारणीयम् उद
ङ्मुखः प्राङ्मुखो वा वपनं कारयेत्सुधीः केशश्मश्रुलोमनखान्युदक्संस्थानि वापयेत् दक्षिणं कर्णमारभ्य धर्मार्थं पापसंचये शि-
खाद्यं नवसंस्कारे शिखाद्यंतं शिरो वपेत् इत्यपरार्कोक्तेः नवसंस्कारे प्रथमे चूडाकर्मोपनयनादौ प्रायश्चित्तार्थस्य द्वितीयोपनयना
देः पापसंचय इत्यनेन संग्रहात् पराशरमाधवीये लौगाक्षिः दक्षिणतः कम्बुजा वसिष्ठानामुभयतोत्रिकश्यपानां मुंडा भृगवः पंच
चूडा अंगिरसो वाजिमेके मंगलार्थं शिखिनोन्ये यथाकुलधर्मं चेति कम्बुजा शिखा वासिष्ठानामेकप्रवरिणामेकैव दक्षिणतो निय
म्यते त्र्यार्षेयाणां तु तिस्रः अत्रीणां च कश्यपानां द्व्यार्षेयाणां वामदक्षिणे द्वे शिखे त्र्यार्षेयाणां मध्येप्यन्या भृगूणां वंशसमाचारा
विरोधेन मुंडत्वम् तद्विरोधे तु त्र्यार्षेयाणां तिस्रः पंचार्षेयाणां पंच एवमंगिरसां पंचार्षेयाणां पंच त्र्यार्षेयाणां तिस्र एके पुनर्वाजिं
ललाटकर्णमूलस्पर्शिनीं मालामिव केशपंक्तिं मंगलार्थं कुर्वंति मंगलार्थत्वकीर्तनेन तस्यां सत्यामपि तदन्यशिखाधारणमावश्य
कमिति ध्वन्यते शिखिनोन्य इति कुलधर्मत एव तेषां देशनियमो मान्यः प्रकार इत्यर्थः संख्यानियममाहाश्वलायनकारि-
काकारः शिखा अपि च कर्तव्या कुमारस्यार्षसंख्ययेति एवं चौलकालधृतशिखानां मध्ये मध्यशिखेतरशिखानामुपनयनका

लेवपनंकार्यं मध्येशिरसिचूडास्याद्वसिष्ठानांतुदक्षिणे उभयोःपार्श्वयोरत्रिकश्यपानांशिखामनेति वृन्द्वोदात्ततवचसि मध्य शिखाया
निमित्तविशेषसंयोगंविनाविहितायानित्यत्वेन सदाबद्धशिखेनचेतिनित्यविधिविषयत्वौचित्यादितरशिखानामुपनीतधार्यत्वेनमाध-
वोक्तेश्चेत्यलम् वपनोत्तरंस्नापितंभूषितंकुमारंदक्षिणतोमातुरुत्संगेस्थापयित्वास्विष्टकृदादिहोमशेषंसमापयेत् व्रीह्यादिपात्रा-
णिनापितायदत्वा दशानांत्रयाणांवाब्राह्मणानामन्नेनतर्पणंसंकल्प्यभूयसींदक्षिणांदत्वेश्वरार्पणंकुर्यात् अत्रत्यब्राह्मणभोजनेभु
क्तवतःप्रायश्चित्तमाहपराशरः निवृत्तेचूडहोमेतुप्राङ्नामकरणात्तथा चरेत्सांतपनंभुक्त्वाजातकर्मणिचैवहि अतोन्येषुतुभुक्त्वाऽ
न्नंसंस्कारेषुद्विजोत्तमः नियोगादुपवासेनशुध्यतेनिंद्यभोजनादिति चौलोत्तरंविशेषःस्मृत्यर्थसारे विवाहमौंजीचौलोर्ध्वंवर्ष
मर्धंतदर्धकम् सपिंडाःपिंडनोदद्युर्गयायांदद्युरेवतइति एवममंत्राचौलक्रियाकुमार्याभवतिहोमस्तुसमंत्रकइतिपारिजाते हो
मोप्यमंत्रःकार्योनवेतिवृत्तिकृद्द्वैवत्रातश्च जयंतस्त्वाह स्त्रियामप्येवमेवहोमकमग्निस्थापनपूर्णनिधानांतंकृत्वोदकसमानय
नादिक्षुरमार्जनपर्यवसानममंत्रकंभवतीति केचित्कर्मबोधनार्थइतिकृत्वाशीतोष्णाभिरितिप्रैषमिच्छंतीतिच आश्वलायन-
स्मृतौ होमकृत्यंतुपुंवत्स्यात्स्त्रीणांचूडाकृतावपीति मनुः अमंत्रिकातुकार्येयंस्त्रीणामावृदशेषतइति एवंचामंत्रकहोमा
नुष्ठानमुचितमितिप्रतिभातिसूत्रमनुवाक्ययोःसंवादात् मंत्राणामुपगमेपितत्प्रमाणकदेवतानांहोमांगत्वसंभवेनतदुद्देश्यकत्या

गसंभवात् दक्षिणेग्नौप्रतिप्रस्थातृकर्तृकेदशांतिमुक्तिहोमानांबौधायनीयकल्पभाष्येप्रसिद्धत्वाच्चेत्यलम् शूद्रस्याप्यमंत्रकंचू-
डाकर्माहयमः शूद्रोप्येवंविधःकार्योविनामंत्रेणसंस्कृतः नकेनचित्समसृजच्छंदसातंप्रजापतिरिति अतएवतदीयचूडाकर्मणिलग्ने
विशेषमाहगुरुः चंद्रोदयेंगनानांतुप्रशस्तःक्षुरकर्मणि प्रशस्तःकथितस्तद्वद्विट्शूद्राणांयमोदयइति चंद्रोदयश्चंद्रदेवताकंलग्नं
यमोदयःशनिदेवताकंलग्नं नचैवंशूद्रस्यशिखाधारणंस्यात्तत्रचनशिखानोपवीतंचनोच्चरेत्संस्कृतांगिरमितिप्रभासखंडवचोविरोधइ
तिशंक्यम् पारंपर्येणशिखाधारणादिसदाचारयुक्तसच्छूद्रविषयत्वाद्विधेःनिषेधस्यतदितरविषयत्वात् इतिसंस्कारकौस्तुभे
चौलम् अथाक्षरस्वीकारः नृसिंहः अक्षरस्वीकृतिःप्रोक्ताप्राप्तेपंचमहायने उत्तरायणगेसूर्येकुंभमासंविवर्जयेदिति
मुहूर्तसंग्रहे उत्तरायणगेसूर्येकुंभमासंविवर्जयेत् पूर्वपक्षःशुभःप्रोक्तःकृष्णश्चांत्यत्रिकंविनेति बृहस्पतिः विद्यारंभोव्रतोद्देशः
क्षौरंचैवविशेषतः गलग्रहेनकर्तव्यंयदीच्छेत्पुत्रजीवितमिति गलग्रहस्वरूपंराजमार्तंडः त्रयोदश्याश्चतुष्कंचसप्तम्यादिदिनत्रय
म् चतुर्थीचैकतःप्रोक्ताअष्टावेतेगलग्रहाइति ल्यबूलोपेपंचमी तस्याःप्रतिप्रसवमाहदेवरातः त्रयोदश्यक्षरेश्रेष्ठेति मार्कंडेयः
वारेदिनेशभृगुशक्रजबृहस्पतीनांविद्यानसौभवतीति वसिष्ठः रविवारेतुपूर्वाह्णेविद्यारंभोविधीयते चंद्रवारेपराह्णेतुविद्यागुर्वीवि
धीयतेइति महेश्वरः हस्तादित्रितयेतथानिर्ऋतिभेपूर्वांत्यभेष्वश्विभेमित्रर्क्षेचमृगादिपंचकभः प्रारंभआद्यःस्मृतः विद्यानां

हरिभवपेचदिवसेसूरे मृगोर्वादिनेऽनध्यायाख्यतदाद्यवर्जिततिथौकेंद्रस्थितैःसद्ग्रहैरिति राजमार्तंडः विद्यारंभःप्रशस्तोभवति
मधुरिपौप्राप्तबोधेशशांकेशस्तेतीक्ष्णद्युतौचत्रिदशपतिगुरावुद्गतेचाथशुक्रे स्वाध्यायेसिंहसंस्थखरकिरणयुतंदेवपूज्यंविहायश्चु-
क्रादित्येज्यवारेत्रिदशपतिगुरौकेंद्रसंस्थेतुपापे पापेनिषित्थस्थानस्थिते अक्षरारंभप्रकारस्तुमाधवीयेमार्कंडेयेनोक्तः पूजयित्वाहरिं
लक्ष्मींदेवींचैवसरस्वतीम् स्वविद्यासूत्रकारांश्चस्वविद्यांचविशेषतः एतेषामेवदेवानांनाम्नातुजुहुयाद्धुतम् दक्षिणाभिर्द्विजेंद्राणांक
र्तव्यंचात्रपूजनम् प्राङ्मुखोगुरुरासीनवरुणाभिमुखंशिशुम् अध्यापयेत्तुप्रथमंद्विजातिभिःसुपूजितइति अनेनगुरुपूजनमपि
कर्तव्यमितिसूचितम् सरस्वतीपूजनादिप्रकारमाहपारिजातेगर्गः स्नात्वाशुचौसमेदेशेगोचर्ममात्रमुपलिप्यसैकतंस्थलंकृत्वापा
लाशशाखयामृदंखनित्वातस्यांसरस्वतीमावाहयेत् एवनमातःसर्ववाङ्मयरूपेणागच्छेति ततःप्रणवेणार्घ्यपाद्याचमनीयगंध
पुष्पाक्षतधूपदीपपायसगुडौदननैवेद्यसमर्पणनमस्कारान्कृत्वाचार्यंशक्तितोवस्त्रालंकारादिभिःपूजयित्वासरस्वतीविघ्नेशाचार्यो
क्त्रिःप्रदक्षिणीकृत्यप्रणवपूर्वकमक्षरमारभेत ततआचार्याभिवंदनंकृत्वासरस्वत्यादीनावाहनक्रमेणोद्वासयेद्विद्यावृद्धिर्भवती
ति विष्णुधर्मोत्तरेधात्रीपूजममंत्राधिकमुक्तम् ब्राह्मणानांगुरूणांचदेवतानामनंतरम् ततःसंपूज्यवित्तेनधात्रीरामगुरुंतथेति
गुरूणांपित्रादीनांगुरुमाचार्यम् इतिसंस्कारकौस्तुभेऽक्षरस्वीकारः अथानुपनीतधर्माः माधवीयेविष्णुपुराणे

भक्ष्याभक्ष्येतथापेयेवाच्यावाच्येतथानृते अस्मिन्कालेनदोषः स्यात्सयावन्नोपनीयतइति एतदपवादस्तत्रैवस्मृत्यंतरे स्यात्कामचा
रभक्ष्योक्तिर्महतःपातकादृतेति गौतमः यथोपपादितमूत्रपुरीषोभवतिनतस्याचमनकल्पोविद्यतेनब्रह्माभिव्याहरेदन्यत्रस्वधानिन
यनादि यथोपपादितेत्यनेनदिवासंध्यासूदङ्मुखत्वंरात्रौदक्षिणामुखत्वमित्यादिनियमाभावोज्ञाप्यते कल्पग्रहणाद्विरुन्मृजेत्या दी-
तिकर्तव्यतानिषेधोनत्वाचमनस्यैव शुध्येरन्स्त्रीचशूद्रश्चसकृत्स्पृष्टाभिरंततइतियाज्ञवल्क्यवचोव्याख्यावसरेचकारादनुपनीतोऽ
पीतिविज्ञानेश्वरेणानुपनीतस्याचमननिमित्तेस्त्रीशूद्रतुल्याचमनस्वीकाराच्च रजस्वलादिस्पर्शे तु पारिजातेस्मृतिदीपिकायांव्यवस्थो
क्ता शिरोरभ्युक्षणंप्रोक्तंबालस्याचमनंस्मृतम् रजस्वलादिसंस्पर्शेस्नानमेवकुमारके प्राक्चूडाकरणाद्बालः प्रागन्नप्राशनाच्छि-
शुः कुमारकस्तुविज्ञेयोयावन्मौजीनिबंधनमिति विज्ञानेश्वरोक्तमनुपनीताचमनमपिकुमारावस्थायांबोध्यम् रजस्वलादिस्पर्श
निमित्तस्नानविधेस्तन्निमित्ताचमनविधेश्चसाहचर्यदर्शनात् अन्यत्रेत्यादिनापितृकर्मणि दाहादावनुपनीतस्यापिमंत्रोच्चारणंभवती
तिज्ञाप्यते तदपिकृतचूडस्यत्रिवर्षस्यवाज्ञेयम् अनुपनीतोपिकुर्वीतमंत्रवत्पैतृमेधिकम् यद्यसौकृतचूडःस्याद्यदिस्याच्चत्रिवत्सरइ
तिस्मृत्युक्तेः अत्रचूडाप्रथमवर्षातिरिक्तवर्षकृताज्ञेया कृतचूडस्तुकुर्वीतउदकंपिंडमेवच स्वधाकारंप्रयुंजीतवेदोच्चारंनकारयेदि-
ति व्याघ्रवचनस्यस्मृत्युक्तवचनाविरोधायप्रथमवर्षकृतचूडविषयत्वात् तथैवमाधवादिभिरुक्तेः यत्तु असंस्कृतेनयत्प्राप्तमग्निदानं-

समंत्रकम् कर्तव्यमितरत्सर्वंकारयेदन्यमेवहीति तदपि प्रथमवर्षकृतचूडं प्रत्येवाग्निदानेन मंत्रप्रतिप्रसवार्थंलाघवात् शेषस्याश
क्तिप्राप्तार्थानुवादत्वसंभवात् नकृतचूडविषयं अत्यंताप्राप्तविशिष्टविधेरन्याय्यत्वात् नापिक्रमंतुवाक्यविषयेप्यशक्तविषयम् अ
ग्निदानेऽश्रुतप्रतिनिधिनिरासपरत्वकल्पनाया अन्याय्यत्वात् एतच्चौरसविषयम् पित्रोरनुपनीतोपिविदध्यादौरसः कृतः और्ध्वदे
हिकमन्येतुसंस्कृताः श्राद्धकारकाइतिस्कांदात् नाभिव्याहारयेद्ब्रह्म यावन्मौंजीनिबध्यते मंत्राननुपनीतोपिपठेदेवैक औरसइति
क्रमंत्रूक्तेश्च इतिसंस्कारकौस्तुभेऽनुपनीतधर्माः अथबालपितृधर्माः विष्णुधर्मोत्तरे अपथ्यंनचबालानांतथाप्रा
र्थपश्यताम् पश्यद्भिःपित्रादिभिरपथ्यंनिवारणीयमित्यर्थः बालकाश्चानुनेयास्तु धर्मकामैःसदानरैः तेषांभोज्यप्रदानेनगो-
दानफलमाप्नुयात् तेषांक्रीडनकंदत्वामोदतेनंदतेदिवि तस्मात्सर्वप्रयत्नेन बालानयेतुभोजयेत् अभक्तवत्सबालेषुनचाश्नीयात्कदा
चनेति इतिसंस्कारकौस्तुभे बालपितृधर्माः अथोपनयनम् योगरूढमेतत्पदम् आचार्यसमीपनयनांगकोगायत्र्युप
देशोहिप्रधानम् गायत्र्याब्राह्मणमसृजदितिश्रुतौ गायत्र्या ब्राह्मणमुपनयीतेतिकातीयवाक्ये तत्रयद्ब्रह्मास्यमौंजीबंधनचिह्नि
तम् तातस्यमातासावित्रीतिमनुवाक्येऽत्रास्यमातासावित्रीतिगौतमवाक्येच द्विजत्वसंस्कारेगायत्रीहेतुत्वसंकीर्तनस्य गायत्र्युप
देशहेतुकत्वाशयेनैववर्णनीयत्वात् समिद्दर्शनादिपदस्येवांगवाचिनोप्युपनयनपदस्य तत्संबंधेनप्रधानसंज्ञात्वोपपत्तेः अ

नएवापरार्केणोक्तम् उपनयनंनाम बटोर्गायत्रीसंबंधकरणंतच्चाचार्यकर्तृकम् अधीहिभोरितिराचार्यप्रयोजकव्यापारउपनयनम्
अष्टवर्षंब्राह्मणआत्मानमुपनाययेदितिबुधस्मृतौस्पष्टाभिधानादिति यद्यपिकल्पतरुणाबुधवचनंपित्राद्युपनेत्रभावविषयमितिव्या
ख्यातम् यद्यपिचमेधातिथिनापितुरभावेव्युत्पन्नमतिनामाणवकेनात्मोपनाययितव्यः गौतमंप्रतिजाबालस्यब्रह्मचर्यंभगवतिव
त्स्यामीतिप्रार्थलिंगादित्युक्तम् तथापिबहिःप्रयोगंप्रार्थनादिव्यापारांतस्यणिजर्थत्वांगीकारेणोपनयनपदएवापरार्कोक्तार्थादतिरिक्ता
र्थांगीकारस्तयोर्नतूपनयनशब्देतदुक्तार्थत्यागइतिमंतव्यम् अथोपनयनाधिकारिणः तत्रवृद्धगार्ग्यः पितापितामहोभ्रा
ताज्ञातयोगोत्रजाग्रजाः उपानयेऽधिकारीस्यात्पूर्वाभावेपरस्परइति भ्रातापितुर्भ्राता पितैवोपनयेत्पुत्रंतदभावेपितुःपिता तद-
भावेपितुर्भ्राताातदभावेतुसोदरइतिपितामहस्मरणात् अग्रजाइत्यत्राकारलोपश्छांदसः तथाचज्ञातिपदोक्तेषुसपिंडेषुतदतिरिक्ते
षुचगोत्रजेषुयेऽग्रजावृद्धाः बटोरपेक्षयेत्यर्थः उपनेयकनिष्ठाचार्यत्वस्यनिषिद्धत्वात् यत्तु असंस्कृतास्तुसंस्कार्याभ्रातृभिःपूर्वसंस्कृ
तैरितियोगीश्वरवचःतत्पितामहवचोनुरोधेनपितृव्याभावविषयम् पित्राद्युक्ताधिकार्यभावेकर्तारमाहशौनकः कुमारस्योपनयनंश्रुता
भिजनवृत्तवान् तपसाधूतनिःशेषपाप्माकुर्याद्द्विजोत्तमइति आचार्यंकुर्यादित्यधिकृत्यव्यासोपि वेदैकनिष्ठंधर्मज्ञंकुलीनंश्रोत्रियं
शुचिम् स्वशाखाध्ययमनालस्यंविप्रंकर्तारमीप्सितमिति श्रोत्रियलक्षणंब्राह्मे जन्मनाब्राह्मणोज्ञेयःसंस्कारैर्द्विजउच्यते विद्यात्वात्

चापिविप्रत्वंत्रिभिः श्रोत्रियउच्यतेइति अविद्वत्कर्तृकोपनयनेदोषमाह श्रुतिरुभयोस्तमसोवाएषतमः प्रविशति यमविद्वानुपनयतेपश्चाद्वि
द्वानिति नचैतद्वचनेभ्यः कृत्स्नशाखाध्यायिनएवाचार्यत्वंनैकदेशाध्यायिनइतिशंक्यं गोमधुपर्कार्हौवेदाध्यायआचार्यऋत्विक्स्नातको
राजाधर्मयुक्तश्चेति धर्मप्रश्नव्याख्यावसरेउज्वलाकृता अतएववेदैकदेशाध्यायिनावप्यृत्विगाचार्यौसंभवतइत्यभिधानात् बहूपनेत्रो
रधिकारसिद्ध्यैप्रायश्चित्तमाहपारिजातेवृद्धविष्णुः कृच्छ्रत्रयंचोपनेतात्रीन्कृच्छ्रांश्चवटुश्चरेदिति आचार्यस्यगायत्र्युपदेशेयोग्यतासि-
द्ध्यैजपमप्याहसएवसावित्रीमभ्यसेदग्निपवित्राणिचसंस्मरन् सहस्रंद्वादशावृत्तंसावित्रींप्रजपेद्बुधः स्वाधिकारार्थमेवास्याः प्रदानार्थं
हितत्स्मृतमिति अग्निपवित्राणि अग्निःशुचिव्रततमइत्यादीनि संस्मरन्निति लडादेशेनगायत्रीजपसंकल्प्यतस्मात्पूर्वमानसजपएतेषांगा
यत्रीजपाधिकारसिद्ध्यर्थंकार्यइतिज्ञाप्यते इत्थंहिसंस्मरणस्याभ्यसेदित्युक्तभावनासमकालत्वंलभ्यते सावित्रीपदसमानाधिकरण-
सहस्रपदस्यसंख्ययाविशिष्टसंख्येयपरत्वाच्च द्वादशावृत्तमित्यस्यनसंख्यायामन्वयः पंचपंचाशतस्त्रिवृत्तइत्यत्रनिवृत्तामितिविप-
रिणामाभावेपंचसंख्यायाइवपंचाशत्संख्यायांसंभवतितुविशेष्येएकसंख्या परिच्छिन्नेपिसंख्यांतरपरिच्छिन्नावृत्तिवैशिष्ट्यस्यवक्तुं
शक्यत्वात् ततश्चद्वादशाधिकसहस्रसंख्योजपः कार्यइतितात्पर्यार्थः गायत्र्याः प्रदानार्थंयोधिकारस्तदर्थमित्यंत्यार्धेयोजना इ
त्युपनयनाधिकारिनिर्णयः अथोपनयनकालः याज्ञवल्क्यः गर्भाष्टमेऽष्टमेवाऽब्देब्राह्मणस्योपनायनम् राज्ञामेकादशेसैके

विशामेकेयथाकुलमिति गर्भाधानमवधिंकृत्वाजन्मतोवाष्टमइतिव्याख्यामाहविज्ञानेश्वरः गर्भग्रहणंसर्वत्रानुवर्तते गर्भादेकादशे
राज्ञोगर्भात्तुद्वादशेविशइतिस्मृत्यंतरादप्याह हेमाद्रौपैठीनसिः गर्भपंचमेब्राह्मणमुपनयेद्गर्भाष्टमेवागर्भैकादशेराजन्यंगर्भद्वादशेवाग
र्भद्वादशेवैश्यंगर्भषोडशेवेति अत्रकामसंयोगंविनागर्भाष्टमात्पूर्वंपाठेनगर्भपंचमस्यापिनित्यत्वंज्ञाप्यते बौधायनः गर्भादिसंख्याव
र्षाणांतदष्टमेषुब्राह्मणमुपनयेद्राजन्यमेकादशेवैश्यंद्वादशाइति तदष्टमेषुगर्भाष्टमेषुबहुवचनंषष्ठसप्तमयोःसंग्रहार्थं यस्मिन्वर्षेगर्भोपप
त्त्वाशेतेसगर्भइतिहरदत्तः गर्भसहचरितोब्दोगर्भशब्देनोच्यतइतिभारुचिःकर्कश्च अब्दश्चात्रचांद्रश्चैत्रशुक्लप्रतिपदादिरितिकेचित् अ
न्येत्वष्टममासारंभंगर्भाधानमारभ्यवर्षप्रवृत्तिरित्याहुः तस्मात्पंचममितिपंचमीसमासः एवंगर्भाष्टमादिशब्देषुद्रष्टव्यम् उक्तवचनेषु-
अष्टमवर्षसंबंधेनैवाष्टवर्षत्वम् नत्वतीताष्टवर्षत्वेन इतिनित्यःकालः अथकाम्यः उशनाः जन्मतःपंचमेवर्षेब्राह्मणस्योपनायनं
राज्ञस्तुषष्ठेवैश्यस्यसप्तमेतुबलार्थिनइति बौधायनः अथकाम्यानिभवंतिसप्तमेब्रह्मवर्चसकाममष्टमेआयुःकामंनवमेतेजस्कामंदश
मेऽन्नाद्यकाममेकादशइंद्रियकामंद्वादशेपशुकामंत्रयोदशेमेधाकामंचतुर्दशेपुष्टिकामंपंचदशेभ्रातृव्यवंतंषोडशेसर्वकाममिति भ्रातृ-
व्यवंतमित्यनेनाभिचारकाममितिध्वन्यते हेमाद्रौसप्तमइत्यारभ्यपशुकाममित्यंतंबौधायनीयसदृशमापस्तंबवचउदाहृत्याद्यवाक्यद्वय
मब्राह्मणविषयम् शेषंवर्णत्रयसाधारणमित्युक्तम् इतिकाम्यःकालः गौणकालावधीनाहवर्णभेदेनयाज्ञवल्क्यः आषोडशा

द्वाविंशाच्चचतुर्विंशाच्चवत्सरात् ब्रह्मक्षत्रविशांकालऔपनायनिकःपरइति यद्यप्ययमाङ्अभिविधौषोडशाब्दानिविप्रस्येतिशांखस्मृते-
स्तथापिगर्भादि संख्यावर्षाणामित्युपक्रम्याषोडशाद्ब्राह्मणस्यापतितासावित्रीतिगौतमेनाभिधानात्पंचदशवर्षाण्येवगौणःकालइति
मंतव्यम् अतएवयमः सावित्रीपतितायस्यदशवर्षाणिपंचच सशिरवंवपनंकृत्वाव्रतंकुर्यात्समाहितः एकविंशतिरात्रंचपिबेत्प्रसृति
यावकम् हविषाभोजयेच्चैवब्राह्मणान्सप्तपंचवा ततोयावकशुद्धस्यतस्योपनयनंस्मृतमिति इदंचोक्तावधिगौणकालानंतरंवत्सरेसंभव
दुपनयनस्यज्ञेयम् .तदुत्तरोत्तरसंवत्सरेषुतुक्रमेणामनूक्तं कृच्छ्रत्रयमापस्तंबोक्तंद्वैमासिकंत्रैमासिकंब्रह्मचर्यंवसिष्ठोक्तंत्रिरात्राधिकमासवतु
ष्टयसाध्यमुद्दालकव्रतम् युक्तमेवाश्वसुधावभृथस्नानम् तदुक्तमेवव्रात्यस्तोमानुष्ठानमितिव्यवस्थया कृतप्रायश्चित्तानामुपनयनंबो
ध्यम् अथोपनयनेऽयनादिनिर्णयः तत्राश्वलायनः उदगयनआपूर्यमाणपक्षेकल्याणेनक्षत्रेचौलकर्मोपनयनगोदानविवाहाइ-
ति कल्याणंज्योतिःशास्त्राविरोधीतिवृत्तिकृत् उदगयननियमापवादमाहवृद्धवसिष्ठः विप्रस्यक्षत्रियस्यापिमौंजीस्यादुत्तरायणे
दक्षिणेतुविशांकुर्यान्नानध्यायेनसंक्रमइति वर्णविशेषंप्रतिऋतुविशेषमाशास्त्यसूक्तंश्रुतौ वसंतेब्राह्मणमुपनयीतग्रीष्मेराजन्यंश
रदिवैश्यंवर्षास्वरथकारमिति अत्रमाहिष्येणकरण्यांतुरथकारःप्रजायतइत्युक्तरथकारस्यवर्षावधिः तदीयोपनयनेसप्रमाणत्व ११५
स्यविज्ञानेश्वरेणोपन्यासात् नतुसौधन्वनस्य तस्योपनयनेप्रमाणाभावात् नचैवंविप्रंप्रतिवसंतनियमात् विनर्तुनावसंतेनकृष्णाप-

क्षेगलग्रहे अनध्यायेचोपनीतः पुनः संस्कारमर्हतीति बृहस्पतिनावसंताभावेदोषकथनाच्चोत्तरायणस्यतंप्रतिनित्यप्राप्ततयाविधिर्वैय्य
र्थ्यमितिवाच्यम् केनापिनिमित्तेनवसंतालाभेतदन्योत्तरायणप्रापणार्थत्वात् तथाचगर्गः माघादिशुक्रांतकपंचमासाः साधारणावास-
कलद्विजानामिति वृद्धगार्ग्यः माघादिमासषट्केतुमेखलाबंधनंमतमिति नचैवमेताभ्यामेवशास्त्राभ्यांपौनरुक्त्यम् उत्तरायणशून्य
माघादिभागाषाढांत्यभागयोर्निवृत्त्यैउत्तरायणविधेरावश्यकत्वात् नचोत्तरायणविधिनैवमाघादिमासप्राप्तेस्तच्छास्त्रंव्यर्थमितिवाच्य
म् मकरार्कविशिष्टपौषनिषेधार्थत्वात् पंचसंख्याविधेर्मिथुनार्कविशिष्टपाठनिवृत्त्यर्थत्वाच्च षट्संख्याविधिस्तुवैश्यंप्रतिश्रावणा
दिनिषेधार्थत्वात् अनिहितंप्रतिदक्षिणायनविधिर्बृहस्पतिवृद्धवसिष्ठोक्तः विप्रस्यक्षत्रियस्यापिमौंजीस्यादुत्तरायणे दक्षिणेतुविशां
कुर्यान्नानध्यायेनसंक्रमइति शरदलाभेश्रावणाद्यन्यदक्षिणायनप्रापकस्यवक्तुंशक्यत्वाच्च एवंचब्राह्मणेनदक्षिणायनेउपनयनंन
कार्यंनापिपौषाषाढयोः सत्यप्युत्तरायणे उत्तरायणविशिष्टमाघादिपंचमासेषुकार्यंतत्रापिमीनार्कप्रभृतियावन्मिथुनप्रवेशंप्रशस्तःका
लः चांद्रसौरान्यतरवसंतलाभात् मीनमेषयोर्वावसंतइतिबौधायनोक्तेः मीनमेषयोस्तुप्रशस्ततरः मृगकुंभगतेभानौमध्यमंमीनमे
षयोः उत्तमंगोयुगस्थेऽर्केऽधमंचोपनायनमितिबृहस्पतिवचनात् मृगोमकरः गोर्वृषः युगंमिथुनम् मीनार्कविशिष्टश्चैत्रोनेकनि
षेधापवादकतयाप्रशस्ततमः मीनस्थितेऽर्केरवलुचैत्रमासेसुभप्रदोब्राह्मणमौंजिबंधइतिबृहस्पतिवाक्यस्यतदर्थत्वात् अतएवोक्तं

तेनैव गोचराष्टकवर्षाभ्यां गुरुशुद्धिर्नलभ्यते तदोपनयनं कार्यं चैत्रे मीनगते रवौ शुक्रेनष्टे तथा जीवे दुर्बलेन्दं भास्करे व्रतोपनयनं कार्यं चैत्रे
मीनगते रवौ जीवभार्गवयोरस्ते सिंहस्थे देवतागुरौ मेखलाबंधनं शस्तं चैत्रे मीनगते रवौ असुनैवाशयेनाह राजमार्त्तंडः वसंतसमये कु
र्याद्‌ब्दे गर्भाष्टमे पि वा मेधावी मेखलाबंधं जन्ममासे थ जन्मभे इति अत्र वसंतपदं मीनार्कविशिष्टचैत्रपदनिषेधसामान्यापवादकत्वेनक्ल
प्तकालस्यैव निषेधविशेषापवादकत्वबोधने लाघवात् विप्रप्रत्येव तद्विशेषप्रशस्ततमत्वज्ञापने लाघवात् गर्भाष्टमेपि वेत्यव्ययाभ्यां तद-
नादरो ध्वन्यते अतएव शौनकः गर्भाष्टमे गर्गपराशराद्यैः फलं यदुक्तं व्रतबंधने तु ततोधिकं जन्मऋतारकाऋमासे थ वा जन्मनि वाडवाना
मिति वाडवानां ब्राह्मणानां यन्मीनार्के जन्ममासे जन्मनक्षत्रे चोपनयनं कर्त्तव्यमिति अनूद्यतद्गर्भाष्टकफलाधिकमिति तात्पर्यार्थः य
तु राजमार्त्तंडः जातं दिनं दूषयते वसिष्ठो त्वष्टौ च गर्गो नियतं दशात्रिः जातस्य पक्षं किल भागुरिश्च शेषाः प्रशस्ताः खलु जन्ममासि
जन्ममासे तिथौ भे च विपरीतदले सति कार्यं मंगलमित्याहुर्गर्गभार्गवशौनका इति तन्मीनार्कचैत्रान्यकालविषयम् त्रिविधेप्युक्त
समये शुक्लपक्षः प्रशस्ततमः आपूर्यमाणपक्ष इत्याश्वलायनोक्तेः कृष्णपक्षे त्रेधा विभक्ते त्यतृतीयांशो निषिद्धः मध्यमप्रथमांशौ प्र
शस्ततरौ शुक्लपक्षः शुभः प्रोक्तः कृष्णश्चांत्यत्रिकं विनेति बृहस्पत्युक्तेः शुक्लपक्षः शुभः प्रोक्तः कृष्णपक्षे त्रिधा कृते अंत्यभागं
विना द्वौ द्वौ गणितौ मध्यमाधमाविति स्मृत्यंतराच्च अथ तिथयो नृसिंहः तृतीया पंचमी षष्ठी द्वितीया चापि सप्तमी उभयोः पक्ष

योऽस्मैवविशेषेणसपूजिताः धर्मकामौसितेपक्षेकृष्णेचप्रथमातथा कृष्णेत्रयोदशीकेचिदिच्छंतिमुनयस्तथा द्वादश्येकादशीचैवम
ध्यमेचप्रचक्षतइति धर्मोदशमी कामस्त्रयोदशी तेअपिसितेकृष्णेचेत्यन्वयः प्रथमातथाकृष्णे कृष्णेत्रयोदशीमितिमध्यममणिन्या
येनान्वयः मध्यमेचैवपक्षद्वयइतिबोध्यम् नारदः एकांचतुर्थीसंत्यज्यकृष्णापक्षेतुमध्यमाः आपंचम्यास्तुतिथयःपराःस्युरति
निंदिताइति परास्तृतीयांशगताः यत्तुप्रथमातथेतिप्रतिपद्विधिःसकृतप्रायश्चित्तव्रात्योपनयनविषयः प्रशस्ताप्रतिपत्कृष्णे
कदाचिच्छुभगेविधौ चंद्रेबलयुतेलग्नेवर्षाणामतिलंघनइतिव्यासोक्तेः एवं चंद्रेबलयुतेलग्नाच्छुभभावेशुभेक्षिते चतुर्दशींप्रशं
संतिकुमारेवयसाधिकेइति चतुर्दशीविधिरपि अतिलंघनाधिकशब्दाभ्यांगौणकालातिक्रमस्यविवक्षितत्वात् अपरार्के नष्टेचंद्रेष्ट
मेशुक्रेनिरंशेभास्करेतथा कर्तव्यंनोपनयनंनानध्यायेगलग्रहेइति निरंशस्वरूपमन्यत्रोक्तम् राशेःप्रथमभागस्थोनिरंशःसूर्यउ
च्यते युगादित्वादिनानध्यायानामपिप्रतिप्रसवमाहभारद्वाजः याचैत्रवैशाखसितातृतीयामाघस्यसप्तम्यथफाल्गुनस्य कृष्णेद्वि
तीयोपनयेप्रशस्ता प्रोक्ताभरद्वाजमुनींद्रमुख्यैरितिअत्रचैत्रसिततृतीयामाघशुक्लसप्तम्योर्मन्वाद्योःप्रतिप्रसवः मन्वादिषुतयोःस्मृ
त्यर्थसारेपाठात् वैशाखतृतीयायायुगादेरपि ज्येष्ठशुक्लद्वितीयातु आश्विनेदशमीसिता चतुर्थीद्वादशीमाघेएताःसोपपदाःस्मृ
ताइत्येतासामपितत्रैवानध्यायत्वमुक्तमितितात्रअपिवर्ज्याः गलग्रहाउक्ताःमुहूर्ततत्त्वे प्रतिपत्पूर्वंचतुष्कंनवमीपूर्वत्रयंचतुर्थीच अ

ष्टोगलग्रहास्त्याज्यागर्गस्यमतेतथाषष्ठी अत्राप्यपवादः षष्ठीसप्तमीत्रयोदशीनांविनायोगोपन्यासेनदर्शितःस्मृत्यंतरे अनध्याय
स्यपूर्वेद्युरनध्यायात्परेहनि ब्रतारंभंविसर्गंचविद्यारंभंविवर्जयेदिति एतदपवादोपिद्वितीयासप्तमीत्रयोदशीविनियोगेनदर्शितः अ
यंगलग्रहापवादश्चकूपाद्युपनयनविषयइतिकेचित् वासरनियममाहनारदः गुरुशुक्रबुधानांतुवाराःश्रेष्ठतमाःस्मृताः अधमःसो
मवाररक्तःसूर्यवाररक्तःमध्यमः वारौमंदारयोर्वर्ज्यौकृष्णोवर्ज्योनिशापतेः अस्तंगतस्यसौम्यस्यवारोवर्ज्योद्विजन्मनीति तथा
शाखाधिपतिवारश्चशाखाधिपबलंतथा शाखाधिपतिलग्नंचदुर्लभंत्रितयंव्रतइति शाखाधिपवारानाहबृहस्पतिः बह्वृचानां
गुरोर्वारोयजुर्वेदजुषांकवेः सामगानांधरासूनोरथर्वविदुषांरवेरिति अमुनैववाक्येनबह्वृचशाखाधिपोगुरुरित्यादिध्वन्यते बलं
गोचराष्टवर्गादि शाखाधिपबलासंभवेदोषमप्याहमदनरत्नेवृद्धगार्ग्यः शाखाधिपेबलिनिकेंद्रगतेचमौंजीबंधस्तदीयदिवसेषुशु
भायकृतः अस्मिन्बलेरहितेतुपुनर्द्विजानांस्याद्वर्णसंकरइतिप्रवदंतितज्ज्ञाइति तथावर्णाधिपबलमप्यपेक्ष्यते मदानुकूलेचे-
कस्मिन्वर्णेशबलशालिनि ब्राह्मणादेःप्रकुर्वीतकुमारंब्रह्मचारिणमितिपराशरोक्तेः पतीसितेज्यौविप्राणांनृपाणांकुजभास्करौ
वैश्यानांशशभृत्सौम्याविति वर्णाधिपाःस्मृताइतित्तेनैवव्यवस्थाप्रदर्शनाच्च मदनरत्नेराजमार्तंडः पितुःसूर्यबलंश्रेष्ठंशाखावर्णेशयो ११७
र्बटोः सर्वेषांगुरुचंद्रर्क्षबलंश्रेष्ठंव्रतादिषु मौंजीबंधेविवाहेचप्रतिष्ठायांविशेषतः गोचरेणैवकर्त्तव्यंवेधंबलमकारणमिति सर्वेषा

मित्यनेनयेषांनशाखाधिपोगुरुस्तेषामपिबहूनांतस्मित्तृणांचगुरुबलमावश्यकम् उभयोरलाभेबटोरावश्यकमितिध्वन्यते वैधंवामवेधप्रयु
क्तं गर्भाष्टमादिनित्यकालेबटोर्गुरुबलालाभेशांत्यानल्लाभः अनित्यकालेनैवमित्याहनारदः बालस्यबलहीनोपिशांत्याजीवोबलप्र-
दः यथोक्तवत्सरेकार्यमनुक्तेनोपनायनमिति अनुक्ते नित्यत्वेनेतिशेषः केचिद्दुष्टस्थानेषुस्थितेबृहस्पतौशांत्यापिनोपनयनाधिकार
इत्याहवसिष्ठः बंधौतृतीयेरिपुराशिसंस्थे इच्छंतिपूजांदशमेस्मरेज्ये नेच्छंतिपूजाजनिगेव्ययस्थेपुरातनाअष्टमगेपिसूराविति बंधुस्तु
तुर्यः रिपुराशिःषष्ठः जनिर्जन्मराशिः अतिसंकटे एतेष्वपिराशिषु पूजाहोमादेर्द्विगुणत्वादिवृत्तिकल्पनयोपनयनंकार्यं नतूक्तसंव-
त्सरातिक्रमःकार्यः तथाचगुरुः तस्माद्ग्रहेभ्यःकालत्वाद्बलीसंवत्सरोमतइति राशिविशेषस्थस्यगुरोरष्टमादिस्थानस्थितस्यापिना
धिकारप्रतिबंधत्वमित्याहभरद्वाजः धनुर्मीनकुलीरस्थोजीवोजन्मांत्यमृत्युगः आतिसौख्यंबटोःकुर्याद्वसिष्ठवचनंयथेति धनुर्मी
नौहिगुरुस्वामिकौयथाहुर्दैवज्ञाः पंचाननेरविंविद्यात्सोमंकर्कटकेतथा मेषवृश्चिकयोर्भौमःकन्यामिथुनयोर्बुधः गुरुर्धनुषिमीने
चतुलायांवृषभेगुरुः शनिस्तुमकरेकुंभेराशीनामधिपाःस्मृताइति कुलीरःकर्कःसचगुरोरुच्चस्थानं यथाहुः अजवृषभमृगांगना
कुलीराझषवणिजौचदिवाकरादितुंगाइति मृगोमकरः कुलीरःकर्क झषोमीनः वणिक्तुला वेदविशेषणनक्षत्रविशेषाविधि-
र्ज्योतिर्निबंधे मूलेहस्तत्रयेसार्पेशैवेपूर्वात्रयेतथा ऋग्वेदाध्यायिनांकार्यंमेखलाबंधनंबुधैः पुष्येपुनर्वसौपौष्णेहस्तेमैत्रेशशांक

मे ध्रुवेषुच प्रशस्तंस्याद्यजुषांमौंजिबंधनम् पुष्यवासवहस्ताश्विविशि वविष्णूत्तरात्रयम् प्रशस्तंमेखलाबंधेबह्वृनांसामगायिनाम्
मृगमैत्राश्विनीहस्तरेवत्यादित्यवासवम् अथर्वशाखिनांशस्तो भगणोयंव्रतार्पणइति हस्तत्रयंहस्तचित्रास्वातीति पूर्वात्रयंपूर्वापू
र्वाषाढापूर्वाभाद्रपदेति शैवमार्द्रा एषामसंभवेसारसमुच्चये मघाग्नेयविशाखेंद्रयाम्यंहित्वाचवारुणम् व्रतेशस्तानिसर्वेषांचेच्छाखोक्ति
नलभ्यते आग्नेयंकृत्तिका इंद्रोज्येष्ठा याम्यंभरणी वारुणंशततारका शार्ङ्गधरीये श्रवणादित्यपौष्णादिद्वयेहस्तत्रयेमृगे सर्वेषांमे
खलाबंधः शुभः प्रोक्तोद्विजन्मनामिति आदित्यंपुनर्वसुः सचऋक्सामशाखिव्यतिरिक्तविषयः व्यवस्थावाक्यानुसारेणऋक्सा
मशाखीतरान्प्रत्यप्रवृत्तेन चंद्रतारानुकूलेषुग्रहाब्देषुशुभेष्वपि पुनर्वसौकृतोविप्रः पुनःसंस्कारमर्हतीतिराजमार्त्तंडवाक्येनोक्तशा-
खिनःप्रत्येवव्यवस्थावाक्यप्रामाण्याःपुनर्वसुनिवृत्तेःसर्वसाधारणविनियोगविधिनाऽपवादप्रसक्तौप्रतिप्रसवेलाघवात् वस्तुतस्तु
ज्योतिर्वित्प्रसिद्धवसिष्ठादिसंहितासुक्वचिदपिपुनर्वसुनिषेधादर्शनात्तासुहेमाद्र्यादिमहानिबंधेषुचपुनर्वसुविधेरेवप्रतीतेर्दाक्षि-
णात्यसकलशिष्टानांपुनर्वसावुपनयनाचारस्योपलंभाच्चराजमार्त्तंडवाक्यंनिर्मूलं समूलत्वेपिनयजुर्वेदिप्रभृतिविषयं उक्तव्यवस्थाविं
त्वात् यत्तुविप्रपदोपेतेतद्वाक्यबलेनयजुर्वेद्यादीन्प्रतिपुनर्वसुविधिरेवक्षत्रियवैश्यविषयइति तन्न नक्षत्रांतरेवर्णत्रयसाधार
णस्यतस्यतथात्वेवैरूप्यापत्तेः जातिवाचकविप्रपदोपेतत्वेनसामान्यशास्त्राद्व्यक्तिवाचिपदोपेतत्वेनविशेषशास्त्रस्योक्तविधेर्बलवत्वा

त् सावकाशतायाउभयत्रतुल्यत्वेनाविनिगमकत्वात् आदित्यवारनिषेधात् नक्तविधेर्बलवत्त्वेमहानिबंधोक्तन्यायेनकल्पनिषे-
धात् क्रमविधेःस्मरांबलवत्त्वाच्च प्रतिप्रसवत्वप्रयुक्तलाघवस्यसामान्यप्रवृत्तशास्त्रसंकोचतायाः पौष्णापेषणादौक्रमत्वेनत
द्विरुद्दकल्पनायाअन्याय्यत्वाच्च विप्रान्प्रतिसर्वथैवपुनर्वसुनिषेधेसर्वेषांद्विजन्मनामितिबहुत्वोक्तेर्द्विजन्मद्वयेऽनुपपत्तेश्च अस्म
न्मतेतुउक्तनिषेधस्यनिर्मूलत्वेऽन्यशाखिनोपिप्रतिअनुकल्पत्वेनपुनर्वसुविध्यंगीकारेणतदुपपत्तेः समूलत्वेपियजुर्वेद्यात्मकत्रि
वर्णविषयत्वात् योगेषुव्यवस्थामाहश्रीपतिः सवैधृतिस्तव्यतिपातनामासर्वोप्यनिष्टःपरिघस्यचार्धम् तिस्रस्तुयोगेप्रथ
मेसवज्रेव्याघातसंज्ञेनवपंचशूले गंडेतिगंडेचषडेवनाड्यःशुभेषुकार्येषुविवर्जनीयाइति उक्तान्यविषयेत्वाहबृहस्पतिः
शिष्टाष्टादशयोगेषुप्रशस्तंत्वोपनायनमिति करणेव्यवस्थामाहसएव बवादीनांतुषट्कंस्यादुपनयनेसुपूजितम् शकुन्या-
दीनिविष्टिंच वर्जयेच्चविशेषतइति दिनभागव्यवस्थामाहमनुः सर्वदेशेषुपूर्वाण्हेमुख्यंस्यादुपनायनम् मध्यान्हेमध्यमंप्रो
क्तमपराण्हेचगर्हितमिति एवंव्यवस्थितेपिशुभकालेनिमित्तविशेषेणनिषेधमाहगर्गः ग्रहेरवींद्वोरवनिप्रकंपेकेतूद्गमो
ल्कापतनादिदोषे व्रतेदशाहानिवदंतितज्ज्ञास्त्रयोदशाहानिवदंतिकेचिदिति वर्ज्यानीतिशेषः अत्रतु दाहेदिशांचैवधराप्र
कंपेवज्रप्रपातेचविदारणेच केतौतथोल्कासुकणप्रपातेत्र्यहंनकुर्याद्व्रतमंगलानीति अत्रांशुकणेतिपदेननिमित्तलाघवएत

दितिसूच्यते तथालल्लुः व्रतेऽन्हिपूर्वसंध्यायांवारिदोयदिगर्जति तद्दिनेस्यादनध्यायोव्रतंतत्रविवर्जयेदिति यत्तुज्योतिर्निबं
धे नांदीश्राद्धंकृतंचेत्स्यादनध्यायस्त्वकालिकः तदोपनयनंकार्यंवेदारंभंनकारयेदिति एतन्नबह्वृचविषयम् तेषामुपनयनेवे
दारंभाभावेननिषेधासंभवादितिबहवः केचित्तु कार्यमित्यंतंसर्वसाधारणंनिषेधस्तुसंभवत्यांमिकविशेषविषयोस्तु आर्षे
यंवृणीतेत्यादेःसाधारणत्वेपियाज्ञिकमतेनचतुरोवृणीतइत्यादिनिषेधयोर्द्व्यामुष्यायणविषयत्ववदित्याहुः उपनयनोत्तरंग र्जि
तसंभावनायांसतिगर्जितेचानुप्रवचनीयात्पूर्वंयत्कार्यंतदवसरेवक्ष्यामः अथोपकल्पनम् सुमुहूर्तनिरीक्षणकालेएकम
हतंकौपीनधारणोत्तरमपरम् अहतस्वरूपमाहप्रचेताः ईषद्धौतंनवंश्वेतंसदशंयंन्नधारितम् अहतंतद्धिजानीयात्सर्वकर्म
सुपावनमिति तच्चकार्पासम् शुक्लमहतंवासोब्राह्मणस्यकार्पासमितिवसिष्ठोक्तेः शाणंवा वासीरन्नानुपूर्व्येणशाणक्षौ-
मादिकानिचेतिमनूक्तेः प्रावरणार्थमैणेयमजिनंवासोवा ऐणेयेनवाजिनेनब्राह्मणमित्याश्वलायनोक्तेः एणीबिंदुरहितामृगी
तत्संबंध्यैणेयंतदभावेकृष्णाहरिणंवा हारिणमैणेयंवाकृष्णंब्राह्मणस्येत्यापस्तंबोक्तेः तच्चनोपस्तीर्यासीतशयीतवातथैवत
दुक्तेः तत्परिणाममाहशाकलः अखंडंवात्रिखंडंवाषट्चत्वारिंशदंगुलम् चतुरंगुलविस्तीर्णंधारयेदजिनंसदेति खंडत्रयमानव्य ११९
वस्थापिस्मृत्यंतरे त्र्यंगुलंतुबहिर्लोमयद्वास्याच्चतुरंगुलम् अजिनेधारयेद्विप्रश्चतुर्विंशाष्टषोडशैरिति चतुर्विंशांगुलएकः अष्टांगु

लोहितीयः षोडशांगुलस्तृतीयः एवंत्रिभिःषोडशैरष्टचत्वारिंशदंगुलंपरिमंडलंधार्यमित्यर्थः उपवीतमाहमनुः कार्पासमुपवीतं-
स्याद्विप्रस्योर्ध्ववृतंत्रिवृदिति ऊर्ध्ववृतमाहसंग्रहकारः करेणदक्षिणेनोर्ध्वगतेनत्रिगुणीकृतम् वलितंमानवैःसूत्रंशास्त्रेऊर्ध्ववृतं
स्मृतमिति तन्निर्माणप्रकारःस्मृत्यर्थसारे शुचौदेशेशुचिःसूत्रंसंहतांगुलिमूलकैः आवेष्ट्यषण्णवत्यातत्त्रिगुणीकृत्ययत्नतःअब्
लिंगकैस्त्रिभिःसम्यक्प्रक्षाल्योर्ध्ववृतंतुनत् अथप्रदक्षिणावृत्तंसावित्र्यात्रिगुणीकृतम् त्रिरावेष्ट्यदृढंबध्वाहरिब्रह्मेश्वरान्न्यसेत् य
ज्ञोपवीतंपरममितिमंत्रेणधारयेत् सूत्रंसलोमकंचेत्स्यात्ततःकृत्वाविलोमकम् सावित्र्यादशकृत्वोऽद्भिर्मंत्रिताभिस्तदुक्षयेदिति धारणे
विशेषःश्रुत्यैवोक्तः दक्षिणंबाहुमुद्धरतेवधत्तेसव्यमिति तथान्यच्च विच्छिन्नंचाप्यधोयातंभुक्त्वानिर्मितमुत्सृजेत् परिमाणांतरम
पितत्रैवोक्तम् यद्दत्युपक्रम्य पृष्ठदेशेचनाभ्यांचयत्स्मृतंविंदतेकटिम् तद्धार्यमुपवीतंस्यान्नातिलंबंनचोच्छ्रितम् स्तनादूर्ध्वमधोना
भेर्नधार्यंतत्कथंचन ब्रह्मचारिणएकंस्यात्स्नातकेद्वेबहूनिवा तृतीयमुत्तरीयंवावस्त्राभावेतदिष्यते एतच्चवस्त्रोत्तरीयाभावेतृतीयो
पवीतधारणंकर्मांगम् बहूनिवेतिकाम्यम् बहूनिचायुष्कामस्येतिदेवलोक्तेः अस्यकंठादुत्तारणनिषेधःक्षालनार्थंचशाखाविशेषे-
णातदपवादमाहभृगुः मंत्रपूतंस्थितंकायेयस्ययज्ञोपवीतकम् नोत्सरेच्चततःप्राज्ञोयइच्छेच्छ्रेयआत्मनः सकृच्चधारणात्तस्यप्राय
श्चित्तीभवेद्द्विजः तैत्तिरीयाःकठाःकण्वाश्चारकावाजपेयिनः कंठादुत्तार्यसूत्रंतुकुर्वंतुक्षालनंद्विजाः बह्वृचाःसामगाश्चैवयेचा

न्येयजुःशाखिनः कंठादूर्ध्वंयंसूत्रंतुपुनरर्हतिसंस्क्रियाम् संस्क्रियांमंत्रेणोपवीतांतरधारणम् अभ्यंगेचोदधिस्नानेमातापित्रोर्मृ
तेऽहनि कंठादूर्ध्वंयंसूत्रंतुकुर्याद्विक्षालनंद्विजइति एतद्वाक्यबोधितविषयेष्वेवोक्तव्यवस्थाबोध्या मेखलामाहमनुः मौंजीत्रिवृत्समा-
श्लक्ष्णाकार्याविप्रस्यमेखला त्रिवृताग्रंथिनैकेनत्रिभिःपंचभिरेववेति आश्वलायनः त्रिवृतामेखलाकार्यात्रिवारंस्यात्समावृता त
द्ग्रंथयस्त्रयःकार्याःपंचवासप्तवापुनः वेदत्रयेणावृतोहमितिमन्येतसद्विजः तद्ग्रंथयस्तदंगानितद्दृहस्यानिसंस्मरेदिति ग्रंथिसं
ख्यानांप्रवरसंख्यानुसारेणव्यवस्थितविकल्पोबोध्यः मनुः मुंजाभावेतुकर्तव्याकुशाश्मंतकबल्बजैरितिदंडमाहाश्वलायनः पा
लाशोब्राह्मणस्येतिकेशसंमितोब्राह्मणस्येतिच गौतमः यज्ञियोवासर्वेषामिति मूर्धललाटनासाग्रप्रमाणइतिच अतएवकेशांतत्वंमू
र्धप्रमाणमितिकेचित् त्रिवृत्कादिसूत्रंकौपीनंभिक्षापात्रंकमंडलुमाचाराद्विवाहवेदिंचसंपादयेत् इत्युपकल्पनम् पूर्वसंस्कारा
तिपत्तौतन्निमित्तंव्याहृतिहोमंकृच्छ्रानुष्ठानंचकृत्वातन्मंत्रेणनांदीश्राद्धंकृत्वोपनयनांगत्वेनमंडपदेवताप्रतिष्ठापनांतेचौलाद्यभावःसं
स्कारान्पूर्वेद्युःकुर्यात् चौलोपनयनेतुपरदिनएवकुर्यादितिपारिजाते अथोपनयनांतर्गतपदार्थेषुविशेषाः तत्रवासःपरिधानानं
तरंपूर्वोक्तानुपवीताचमनरीत्याद्विराचमनंकार्यम् कारयंतिचशिष्टाभोजनरथ्याप्रसर्पणनिमित्ताचमनमनुपनीतावस्थायांउपवीतधा
रणानंतरंतुतत्तद्गुणान्वितविधिनैवाचमनम् आचांतमुत्तरेणाज्यमितिकारिकाद्युक्तेः यज्ञोपवीतिनंकृत्वायथाशास्त्रमाचामयतीति

जयंतोक्तेश्च अथ जयंतोक्ताचमनप्रकारः अंतर्जानुकरः प्रणवसावित्रीबद्धशिखो दक्षिणहस्तं गोकर्णाकारं संहतांगुलिं कृत्वाब्र
ह्मतीर्थेन वीक्षितमंबु फेनबुद्बुदविकृतगंधरसवर्जितं त्रिर्मंत्रितं पिबेत् ऋग्वेदः प्रीयतामिति प्रथमं यजुर्वेदः प्रीयतामिति द्वितीयम्
सामवेदः प्रीयतामिति तृतीयम् पाणिं प्रक्षाल्याल्पलोमकौ संवृतावोष्ठौ संहतांगुलिपाण्यंगुष्ठमूलेन द्विः परिमृजति अथर्ववेदः प्रीयता
मिति इतिहासपुराणानि प्रीयंतामिति द्वितीयम् ततः पाणी प्रक्षाल्य पादौ शिरश्चाभ्युक्षेत् विष्णुः प्रीयतामिति अपः स्पृष्ट्वा संहता
भिस्तिसृभिरंगुष्ठेन च मुखं स्पृशेत् अग्निः प्रीयतामिति अपः स्पृष्ट्वा अंगुष्ठप्रदेशिनीभ्यां नासिकां प्राणः प्रीयतामिति अपः स्पृ-
ष्ट्वा अंगुष्ठानामिकाभ्यां चक्षुषी चंद्रादित्यौ प्रीयेतामिति अपः स्पृष्ट्वा तथैव कर्णौ दिशः प्रीयंतामिति अपः स्पृष्ट्वांगुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां
नाभिं पृथिवी प्रीयतामिति अपः स्पृष्ट्वा हृदयं तलेन रुद्रः प्रीयतामिति अपः स्पृष्ट्वा सर्वाभिः शिरः सप्तर्षयः प्रीयंतामिति अपः स्पृ-
ष्ट्वा बाहू अग्रेण इंद्रः प्रीयतामिति एवं भोक्ष्यमाणसंध्योपासनादौ च द्विराचमनमेवेति पारिजाते व्याघ्रपादः केशवादित्रिभिः पीत्वा
चतुर्थेन मृजेत्करम् पंचमेन च षष्ठेन द्विरोष्ठावुन्मृजेत्क्रमात् तौ सप्तमेन च मृजेदेकवारं तु मंत्रवित् अष्टमेन तु मंत्रेण अभिमंत्र्य जलं शु
चि वामं संप्रोक्षयेत्पाणिं प्रत्युनानवमेन तु दक्षिणं दशमेनांघ्रिं वाममेकादशेन वै मूर्धानं द्वादशेनाथ स्पृशेदूर्ध्वोष्ठमृष्टकम् संकर्षणा
यनम इति स्पृशेदंगुलिमूर्धभिः अंगुष्ठतर्जन्यग्राभ्यां संश्लिष्टाभ्यां जलैः सह नासारंध्रे वासुदेवप्रद्युम्नाभ्यां स्पृशेच्छुभे अंगुष्ठाना

मिकाभ्यांच संश्लिष्टाभ्यांजलेः सह अनिरुद्धायनमइतिसंस्पृशेदक्षिदक्षिणम् पुरुषोत्तममंत्रेणताभ्यांवामांस्पृशेद्दृशं तथांगुष्ठ
कनिष्ठाभ्यांसंश्लिष्टाभ्यांजलेः सह अधोक्षजनृसिंहाभ्यांश्रोत्रेद्वेसंस्पृशेत्क्रमात् नाभिमच्युतमंत्रेणताभ्यामेवस्पृशेद्बुधः श्रीज-
नार्दनमंत्रेणतलेनत्हृदयंस्पृशेत् उपेंद्रायेतिमूर्धानंस्पृशेत्सजलपाणिना सर्वांगुल्यग्रभागेस्तु समाश्लिष्टैर्जलैः सहः भुजौतुहरि
कृष्णाभ्यांसंस्पृशद्दक्षिणोत्तरौ आचामेदपएवंतुभगवन्नामभिःक्रमात् सद्यःपूतःसविहितेष्वत्तरेष्वधिकारवानिति यत्तुतत्रैवभरद्वा
जः देव्याःपादैस्त्रिभिःपीत्वाअब्लिंगैर्नवधास्पृशेत् पुनर्व्याहृतिगायत्र्याशिरोमंत्रैर्द्विधास्पृशेत् देव्याःगायत्र्याः अब्लिंगैरित्यनंत
रं पादैरित्यनुषंगः आपोहिष्ठेत्यादिभिर्नवभिःपादैर्मुखघ्राण २ नेत्र २ श्रोत्र २ नाभिहृदयानिनवस्थानानिसंस्पृश्यव्याहृत्यादिमंत्रैः
शिरोद्विःसंस्पृशेदित्यर्थः नायंविधिःप्रकृताचमनोपयोगीगायत्रीसाध्यस्यगायत्र्युपदेशोत्तरभाव्याचमनविषयतायाउचितत्वा-
दिति आचमनोत्तरंकार्यमुक्तंकारिकायाम् आचांतमुत्तरेणाज्येयज्ञपात्राणिचानयेत् अंतरेणाग्निमात्मानंदक्षिणेतूपवेशयेत्
आहचवृत्तिकारः ब्रह्मचारीतीर्थेनप्रविश्याचार्यस्यचदक्षिणतउपविशेत् तीर्थंनामप्रणीतानांपश्चिमोदेशः सर्वत्रतीर्थेनैवप्र
विश्यकर्मकुर्यादिति पश्चिमश्चपूर्वेणोत्करमपरेणप्रणीताइतिसूत्रोक्तउत्कराभावेपितदुपलक्षणार्हो बोध्यः एकपुरोडाशायांअ
ग्नीषोमीयाभावेपितदुपलक्षितांतरालवत् ततःकर्तव्यंकारिकायाम् अंतरेणाग्निमात्मानंदक्षिणेतूपवेशयेत् बहिरास्तरणादि- १२१

दिति आश्वलायनस्मृतौतु स्रुवसंमार्जनंकृत्वाकुर्याद्यज्ञोपवीतिनम् यज्ञोपवीतमिति एतेनवक्ष्यमाणेवोप्यसेरुदकृतिष्ठंतमर्भ
कम् प्राङ्मुखंप्राङ्मुखस्तिष्ठन्कुर्याद्यज्ञोपवीतिनम् आचार्येणाजिनादीनिदातव्यानिस्थितस्यवै सम्यगाचमयित्वातमित्यादिनास्रु
वसंमार्जनांतेयज्ञोपवीतदानाद्याचमनांतमुक्तम् अवक्षारणेविशेषंशौनकः शिष्यांजलौस्वांजलिस्थमवक्षार्योदकंगुरुःशिष्यांजलि
गताश्चापोवक्षार्यस्वेनपाणिनेति कस्येतिपरिदायैनंप्रजाधिपतयेततइति यद्यपिमंत्रस्यपरिदानेनकरणत्वंप्रतीयते तथापिजपो
यंपरिदानसंकल्पोत्तरंकार्यः आदित्यमीक्षयेच्छिष्यमथोभावपिपूर्ववत् तिष्ठेतामुत्तरेणाग्निमन्योन्याभिमुखौततः धात्रेपरिद
दाम्येनमितिसंकल्पपूर्वकम् कस्यब्रह्मादिकंमंत्रंददाम्यंतंगुरुंजपेदिति कारिकोक्तेः तथैवजयंताक्तेश्च जपत्वस्यवृत्तिकृदुक्तत्वा
च्च अवक्षारणादिसमिदाधानांतंगायत्र्युपदेशेसन्निपात्यंगमितिप्राहाश्वलायनः शुचित्वसिद्ध्येतस्यसावित्र्याग्रहणेगुरुः अभि
मंत्र्ययथावारिसिंचत्येवतदंजलौ हस्तंगृहीत्वाशिष्यस्यमंत्रशिष्यत्वसिद्धये कर्मसाक्षिणमादित्यंतर्पयेत्तंयथोक्तवत् ततोव्रता
नांपतयेददातिरवयेवटुं रवेःसंमानार्थायरक्षार्थंतद्वटोरपि असामर्थ्यात्समाहर्त्तुमात्मनस्तंगुरुः पुनः ददातिमंत्रवद्भृत्यप्रजानां
पतयेपुनः प्रजानांपतयेसूर्यायताभ्यांदत्तइतिस्मरन् गृहीत्वैवानयोःशिष्यंसमालभ्यात्मसात्करोत् योमयोभाभ्यांदत्तःसताभ्यां
मत्यंपुनर्दत्तइतिस्मरन्नित्यर्थःकरोत्करोतु कुर्वत्येवात्मसात्संतःसर्वान्पूर्वंसुखस्थितान् तस्मात्पूर्वंसुखंकृत्वागृण्हीयाच्छिष्यमे

वनम् गुरोरग्नेः प्रधानत्वात्प्रागग्नेर्जुहुयाद्धृदुरिति अग्नेर्गुरुत्वोक्त्यागुरोरिवाग्नेरपि अभिवादनंकार्यमिति सूच्यते एतदंतेआचारमा
तंगायत्रीपूजनंजान्वाच्योपसंगृत्ये्ति सूत्रोक्तप्रकारउपदेशश्चाग्नेरुत्तंरदेशेकार्यः अथास्मैसावित्री मन्वाहोत्तरतोग्नेःप्रत्यङ्मुखायो
पविष्टाय सन्नायदक्षिणतस्तिष्ठत आसीनायेत्येक इतिपारस्करोक्तेः इत्थमेवकातीयसूत्राच्च कल्पसूत्राधिकरणोक्तरीत्याषडंगमेक
इतिवदत्यत्रयैकीयत्वोक्त्यादक्षिणत उपविष्टायोपदेशस्यनाभिमतत्वसूचनाच्च उत्तरेणाग्निमुपविशतःप्राङ्मुखआचार्यःप्रत्यङ्मु-
खइतर इति गायत्र्युपदेशपरशांखायनसूत्रवाक्यशेषस्याध्यासीनोविशमेकांप्रशस्तांप्राचीमुदीचीमपराजितांवेत्यस्यव्याख्यावसरे
एकःश्रोतादक्षिणतोनिषीदेदित्येतन्निषिध्यते अनेनसूत्रेणेतितद्भाष्याच्च उदगग्नेरुत्सृज्य प्रागाचार्यउपविशति उदगग्रेषुदर्भेषुप्र
त्यङ्माणवकइति छंदोगसूत्रव्याख्यावसरेउत्तरतएवाग्नेरितितद्भाष्योक्तेश्च उत्तरतोग्नेःप्राङ्मुख आचार्योवतिष्ठतेपुरस्तात्प्रत्यङ्मुख
इतरइत्याश्वलायनेनापि गायत्र्युपदेशांगोःवक्षारणादावुत्तरदेशोपदेशस्यप्रयोगविषयत्वेनगायत्र्युपदेशेपितद्देशत्वौचित्यसूचना
च्च होमदेशनिरूपितोत्तरदेशस्योक्तसूत्रेषुविधित्सितत्वेनहोमस्यसत्यप्यंगत्वे तद्देशत्वमनाशंक्यं तत्तद्धोमसमयेऽग्नेःपश्चादुभयो-
र्दक्षिणोत्तराभावेनजयंतादिभिरुपवेशनविधानाच्च अस्मादेवब्रह्मचारिणोदक्षिणदेशेस्थितिनियमात् ब्रह्मचारिकर्तृकेसंस्थाज
पोपस्थानादौपरिभाषाप्राप्तेनाग्नेःप्रत्यगुदग्देशावस्थानंभवति अनियतदेशप्राप्तोपरिभाषायानियमार्थत्वात् मानांतरनियतदेश

१२२

बाधेनापूर्वविधित्वासंभवात् योपिजयंतग्रंथः अथोभयोरपि अग्नेःपश्चाद्यथोपवेष्टुंशक्यंतथोपविशत्याचार्यस्तस्याभिमुखोब्रह्म-
चारीति ब्रह्मचारिणाग्नेःपश्चतःकरणस्यपरिभाषाविरुद्धत्वात् अनेकोदात्तत्वसूत्रानुरोधाच्च अग्नेःप्रत्यगुदग्देशएवपश्चादितित
त्रनिर्दिष्टइतिद्रष्टव्यम् अग्नयेसमिधमितिमंत्रोऽविज्ञातस्वरत्वाद्विभाषाच्छंदसीत्येकश्रुत्यविधानाच्चैकश्रुत्येनैवप्रयोक्तव्योऽतःसर्व
त्राप्यविज्ञातस्वरामंत्राएकश्रुत्येनैवप्रयोक्तव्याइतिजयंतः अथोपसंग्रहणम् तत्रकारिकाकारः जान्वाच्यदक्षिणंपादमाचा
र्यस्योपगृत्यचेति पादावुपसंगृत्येतिजयंतः उपसंग्रहणंनामामुकगोत्रोदेवदत्तशर्माहंभो अभिवादयइत्युक्त्वा कर्णौदक्षिणोत्तरौ
पाणिभ्यांस्पृष्ट्वादक्षिणेनपाणिनागुरोर्दक्षिणपादंसव्येनसव्यंगृहीत्वाशिरोवनमनमिति अनेनैवाशयेनविष्णुः तस्यचव्यत्य
स्तकरःपादावुपस्पृशेदिति अत्रविशेषमाहबौधायनः श्रोत्रेसंस्पृश्यमनःसमाधायाऽधस्ताज्जान्वोरापद्भ्यामन्योपसंग्रहण-
मिति अन्यस्यगुर्वादेः अत्रापिविशेषमाह्निकपारिजाते भारद्वाजः कर्णयुग्मंस्वहस्ताभ्यांस्पृष्ट्वाजानुद्वयादिकम् चरणौगु
रुयुग्मांतंसमृज्यतुशनैःशनैः दक्षश्रोत्रसमंबाहुंदक्षिणंतुप्रसार्यच बाहूपरिशिरोनम्रमुक्तंतदभिवादनमिति यद्यपिस्मृत्यर्थसा
रेगुरुषूपसंग्रहणंवृद्धतरेष्वभिवादनंवृद्धेषुनमस्कारंकुर्यादितिउक्त्वाऽभिवादनेपादग्रहणंनास्तिपादस्पर्शनंकार्यंनवेत्युक्तंतथापिअ
भिवादनविशेषात्मकोपसंग्रहणविषयाभरद्वाजोक्तिरितिनविरोधः गोत्रपरिचर्यार्थंप्रवरकीर्त्तनमपिकार्यमितिवृद्धाः यद्यपिस

र्वन्नप्रत्युत्थायाभिवादनमिति आपस्तंबोक्तिस्तयाग्रीह जान्वाच्योपसंगत्यस्त्वाद्युपपाद्यते अथप्रत्यभिवादनम् मनुः आयुष्मा
न्भवसौम्येतिवाच्याविप्रोभिवादने अकारश्चास्यनाम्नोंतेवाच्यः पूर्वाक्षरः प्लुतइति तथाचायुष्मान्भवसौम्यदेवदत्तशर्मन्अइतिवा-
क्यंसंपद्यतेइतिकेचित् प्रत्यभिवादेशूद्रे एचोपगृत्यस्य दूराद्धूतेपूर्वस्यार्धस्यादुत्तरस्येदुताविति पाणिनीयसूत्रयोरनुसारेणातुअ
कारांत देवदत्तादिनाम्नोंतेविद्यमानस्याकारस्यप्लुतत्वं हरेशंभाइत्यादौहराइशंभाउइत्येवंसंध्यक्षरविश्लेषेणाक्षरपूर्वभागाकारस्यप्लु
तत्वंविधीयतेइतिमनुवाक्यार्थः संभवति पूर्वकार्यइतिवच्च पूर्वाक्षरइत्यप्यक्षरपूर्वार्द्धइत्यर्थेसंभवति लभ्यतेचैवम् मनुवाक्यस्यार्थे
त्रितेयोंत्यस्वरः प्लुतसंध्यक्षरमप्रगृत्यमाईआउभावंवापद्यतेइतिवसिष्ठवाक्यसंवादोपि तस्मादायुष्मान्भवसौम्यदेवदत्ता३इत्येवप्र
त्यभिवादउचितः सगंच्छतेचैवंसति देवदत्ता३ अग्निभूता३इ पठा३उ ईदृश प्रत्यभिवादवाक्योदाहरणंवैयाकरणानाम् पारिजातादि
प्रयोगकाराणांचदेवदत्ताइतिप्लुतांतप्रत्यभिवादकथनंसंगच्छते नोक्तमनुवाक्यव्याख्यावसरेव्याख्यातॄणामीदृशग्रंथः अभिवादकस्य
यन्नामतस्यांतोयोऽकारादिस्वरः नाम्नामकारांतत्वनियमाभावात्सप्लुतः कार्यइत्युपक्रम्य पठितः एतच्चप्रत्यभिवादेऽशूद्रेइतिप्लुतं-
स्मरन्पाणिनिः स्फुटमुक्तवानिति यदिशर्मान्नित्येवप्लुतोविवक्षितस्तदाकारांतत्वनियमाभावोक्तिः पाणिनीयवाक्योदाहरणंचसंभवतः
अतश्चस्मृत्यर्थसारेप्रत्यभिवादपक्षेषुबहुषुसत्स्वपिदेवदत्ता३इतिप्लुतांगीकारपक्षएवश्रेयानितिमंतव्यम् ब्रह्मचार्योपदेशोवेदमधीष्वेति

सूत्रकृतेतिकरणप्रयोगादुपदेशसमाप्तिः प्रैषार्थमेवमुक्त्वातुकालमेकंविनिर्दिशेदितिकारिकायामपिन्यायप्राप्तंशाकस्यवैकल्पि-
ककालावधारणमुक्तं नतुपूर्वोपदेशवदर्थानित्योपदेशः यस्त्वस्मिन्नवसरेपारिजातादौसायंप्रातर्भिक्षेथाःसायंप्रातःसमिधमाधेहि
इत्युपदेशपाठः सकर्मकुर्वन्नित्यनेनैवगतार्थत्वात्प्रमादपाठः अनुप्रवचनीयार्थभिक्षायामेवभिक्षांभवान्ददात्वितिभिक्षांभवती-
ददात्वित्यनुप्रवचनीयमितिर्वेतिभवच्छब्दमध्यकभिक्षावाक्यप्रयोगनियमोनसायंप्रातर्भिक्षायाम् तत्रत्वादिमध्यावसानेषुभवच्छ
ब्दोपलक्षितेतिस्मृत्युक्तप्रकारेणैवतद्वाक्यप्रयोगइतिभाष्यकारः इत्युपनयनपदार्थेषुविशेषकथनम् अथोपनयनप्रयोगंवक्तुं
द्वितीयजन्मप्रदत्वेनेतरकर्माधिकारसाधकत्वेनेतरसंस्कारेभ्यस्तस्यवैशिष्ट्यात्तत्फलप्राप्तौविघ्नपरिहारायविनायकशांतिरुच्यते तत्र
याज्ञवल्क्यः एवंविनायकंपूज्यग्रहांश्चैवविधानतः कर्मणांफलमाप्नोतिश्रियंचाप्नोत्यनुत्तमामिति बृहत्पराशरः चतुर्थ्यांशुक्ल
पक्षेतुश्रवणेचोत्तरेतथा पुण्यार्थंसर्वसिद्ध्यर्थंकुर्याच्छांतिंविनायकीम् नक्षत्रांतराणिविष्णुधर्मे इमांशांतिंप्रकृत्य हस्तपुष्याश्वि
युग्सौम्यवैष्णवान्यतमेशुभे नक्षत्रेचमुहूर्तेचमैत्रेवाब्रह्मदैवतइतिभविष्ये शुक्लपक्षेचतुर्थ्यांचवारेणाधिषणस्यतु तिष्येचवीरन-
क्षत्रेतस्यैवपुरतोनृपेति एतद्वचनमुदाहृत्यापरार्कः तच्छ्रीकामस्यविनायकस्नपनविषयम् उपसृष्टविषयंतुपुण्याहविधा-
नम् उपसृष्टस्यविलंबायोगात् धिषणोगुरुः तस्यैवविनायकस्येत्यर्थइतिउपनयनादिफलप्राप्त्यैक्रियमाणायामपिविनायकशां

तौउपनयनकालाविरोधेन संभवत्कालोपसंग्रहः कार्योनतु तद्विरोधेनेतिबोध्यम् अथप्रयोगः उक्तकालेपवित्रपाणिरधिकारीप्रा
णानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यास्यकुमारस्योपनयनकर्मणोनिर्विघ्नफलसिद्ध्यर्थं विनायकशांतिंकरिष्यइतिसंकल्प्य तदंगत्वेनगणेशपूजादि-
नांदीश्राद्धांतंकृत्वाचार्यवरणंकुर्यात् आचार्यस्तुयथास्वर्गे॰ चतुर्णामृत्विजांच अस्ययागस्यनिष्पत्तौ॰ पंचानांवस्त्रादिभिःपूजनम् ततआ-
चार्योपिपवित्रपाणिःप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्याचार्यकर्मकरिष्यइतिसंकल्प्य यदत्रसंस्थितमिति सर्षपान्विकीर्य शुचीवइत्याद्भिर्भवंप्रो
क्ष्यस्वस्त्यनंतार्क्ष्यमिति मंत्रद्वयेन प्रार्थ्य प्रतिमाहूयस्याऽग्न्युत्तारणंकृत्वामध्यदेशेशुचौस्फलिप्तेस्थंडिलेपंचवर्णैःपिष्टैः स्वस्तिकंकृत्वातस्मि
न्प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमानडुहंरक्तमरक्तंवाचर्मास्तीर्यतत्रश्रीपर्णीपीठंनिधायतच्छुक्लेतवाससाच्छाद्य पूर्वादिक्रमेणचतसृषुदिक्षुस्वस्तिकानि
कृत्वातेष्विमान्पदार्थान् कांडानुसमयेनकुर्यात् महीद्यौरितिभुवंस्पृष्ट्वा ओषधयःसमितिधान्यंनिःक्षिप्य आकलशेष्विति एकरूपमव्र
णाकलशंनिधाय इमंमेगंगेइतिसंगमोदकेन ह्रदोदकेनवापूर्य उत्धृतासिवराहेण कृष्णेनशतबाहुना मृत्तिकेहरमेपापंयन्मयादुष्कृतंकृत
मिति अश्वस्थानगजस्थानवल्मीकसंगमह्रदमृदोनिःक्षिप्य गंधद्वारामितिचंदनागरुकेसरकस्तूरिकर्पूरगोरोचनानिनिःक्षिप्य तूष्णीं
गुग्गुलंचनिक्षिप्य याओषधीरितिसर्वौषधीः ओषधयःसमितियवान् कांडात्कांडादितिदूर्वाः अश्वत्थेवइतिपल्लवान् याःफलिनी-
रितिफलम् सहिरत्नानीतिपंचरत्नानि हिरण्यरूपइतिहिरण्यं युवासुवासाइतिवस्त्रेणावेष्ट्यचंदनमाल्यभूषितंकृत्वा पूर्णादर्वीतिपूर्णं १२४

पात्रं निधाय कलशस्य मुखे विष्णुः॰ यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः॰ सर्वे समुद्राः सरितः॰ देवदानवसंवादे मथ्यमान इति च पठेत् द-
क्षिणपश्चिमोत्तरकलशेष्वित्यंते कर्मण्याचार्येण कृते चत्वार ऋत्विजः पवित्रपाणयः आचम्य प्राङ्मुखास्तत्त्वायामीति वरुणमावाह्य
षोडशोपचारैरभ्यर्च्य पूर्वकलशे श्रीसूक्तं दक्षिणे महित्रीणां पश्चिमकलशेन हि ते क्षत्रं उत्तरकलशे वामदेव्यं आनोभद्रा इति बह्वृचाः
नमो वाच इति॰ शं नो वातः पवतामिति तैत्तिरीयाः पठेयुः तदेवाचार्यो भद्रासनप्राग्देशे होमार्थं स्थंडिलं कृत्वा तदैशान्यां वेद्यां पीठे-
वा वस्त्रादौ प्रतिमाद्वये विनायकांबिकयोरावाहनादिभिर्नैवेद्यांतैरुपचारैः पूजां कुर्यात् तत्र मंत्रौ तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुंडाय धी
महि तन्नो दंती प्रचोदयात् सुभगायै विद्महे काममालिन्यै च धीमहि तन्नो गौरी प्रचोदयात् अपरार्के हेमाद्रिमते प्रतिमयोरुत्त
रतो नमोंतैर्नाममंत्रैरन्या देवता आवाह्य षोडशोपचारैः पूजयेत् मंत्राः व्योमकेशाय नमः पार्वत्यै॰ भीमतायै॰ कृष्णास्य पित्रे॰
अर्काय॰ आराय॰ सिताय॰ धिषणाय॰ क्लेदपुत्राय॰ कोणाय॰ लक्ष्मवते॰ विधुंतुदाय॰ केतवे॰ बाहुलेयाय॰ नंदकस्य धारिणे॰
१५ ततो होमार्थं स्थंडिले यजमानगृह्योक्तविधिनाऽग्निं प्रतिष्ठाप्यान्वादध्यात् तत्र चक्षुषी आज्येनेत्यंतेऽत्र प्रधानं मितं संमितं शा-
लंकटंकटं कूष्मांडं राजपुत्रं व्योमकेशं नंदकस्य धारिणं पार्वतीं भीमतां कृष्णास्य पितरं अर्कं आरं सितं धिषणं क्लेदपुत्रं कोणं लक्ष्म
वंतं विधुंतुदं केतुं बाहुलेयं एताः प्रधानदेवताः एकैकया चर्वाहुत्या शेषेणेत्यादि निर्वापकाले मिताय त्वेत्यादिभिरेकविंशतिमंत्रैः

प्रत्येकंचतुरावृत्तैश्चतुरशीतिवारं निरूप्य तथैवप्रोक्ष्य बर्हिष्यासादनांतंकृत्वा गव्याज्यप्लोलीकृतेनसिद्धार्थपिष्टेनोद्वर्त्तितांगस्यसर्वौष
धैःसर्वगंधैश्चविलिप्तशिरसोयजमानस्यमंगलवेदघोषेणवस्त्राच्छादनादिनोक्तपीठात्मकभद्रासनोपर्याचार्येणोपवेशनंकार्यं उपवेश
नोत्तरमुहूर्त्तनंमदनरत्नोक्तंतु मिताक्षरामहार्णवादिमहानिबंधेविरोधादुपेक्ष्यम् सर्वौषधानि प्रियंगुनागकेसरादीनीतिमिताक्षरा
याम् अपरार्के वृद्धवसिष्ठः चिक्कणाइति बालाचशंखपुष्पीचकुष्ठंचैववचातथा नागकेसरचूर्णंचसर्वौषधिगणोमृगोइति छंदो
गपरिशिष्टेतु कुष्ठंमासीहरिद्रेद्वेमुराशैलेयचंदने वचाचंपकमुस्तेचसर्वौषध्योदशस्मृताइति महार्णवेतु मुरामांसीवचाकुष्ठंशैले
यंरजनीद्वयम् सटीचंपकमुस्ताचसर्वौषधिगणःस्मृतइति सटीकचोराइति सर्वगंधामदनरत्ने कुंकुमागरुकर्पूरकस्तूरीचंदनंत
था जातीफलमितिप्रोक्ताःसर्वगंधाःसदाबुधैरिति हेमाद्रौगारुडे कर्पूरंचंदनंदर्पःकुंकुमंचसमांशुकम् सर्वगंधमितिप्रोक्तंसमस्त-
सुरवल्लभमिति भद्रासनमुपविष्टोयजमानःऋत्विग्भिर्गृह्योक्तविधिनास्वस्तिवाचनंकुर्यात् तत्रजीवत्पतिपुत्रादिभिःसुवेषा-
भिःस्त्रीभिर्नीराजितस्नाप्यःसकंचुकानिवस्त्राणिदद्यात्शिष्टाचारात् ततआचार्योयजमानदक्षिणतउदङ्मुखवस्तिष्ठन्नृत्वि
ग्दत्तपूर्वादिकुंभत्रयेणक्रमेणैकैकमंत्रेणस्नापयेत् सहस्राक्षंशतधारमृषिभिःपवमानंकृतं तेनत्वामभिषिंचामिपावमान्यःपुनंतु १२५
ते भगंतेवरुणोराजाभगंसूर्योबृहस्पतिः भगमिंद्रश्चवायुश्चभगंसप्तर्षयोददुः २ यत्तेकेशेषुदौर्भाग्यंसीमंतेयच्चमूर्धनि ललाटेक

र्णयोरक्ष्णोरापस्तघ्नंतुसर्वदा ३ उत्तरकलशेमंत्रत्रयसमुच्चयइतिहेमाद्रिमिताक्षरामहार्णवकृन्मतम् प्रतिकलशंमंत्रत्रयावृत्तिरित्यपरा
र्कः ततश्चतुर्भिर्मीलितैः कलशैर्कत्विग्धृतैर्हस्तराशरोक्तैर्मंत्रैरभिषेकंकारयेत् मंत्रान्स्वयंपठेदाचार्यः एतद्धैपाव नंस्नानसहस्रा
क्षमृषिस्मृतम् तेनत्वाशतधारेणपावमान्यःपुनंत्विमाः शक्रादिदशदिक्पाला ब्रह्मेशाः केशवादयः आपस्तेघ्नंतुदौर्भाग्यंशांतिंदद
तुसर्वदा स्नमिन्मानआपओषधयःसंतुदुर्मित्र्यास्तस्मैसंतुयोस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मः समुद्रागिरयोनद्योमुनयश्चपतिव्रताः
दौर्भाग्यंघ्नंतुतेसर्वेशांतिंयच्छंतुसर्वदा पादगुल्फोरुजंघास्यनितंबोदरनाभिषु स्तनोरोबाहुहस्ताग्रग्रीवांसांगसंधिषु नासाललाट
कर्णभ्रूकेशांतेषुचयत्स्थितम् तदापोघ्नंतुदौर्भाग्यंशांतिंयच्छंतुसर्वदेति ततआचार्यउपविश्यसव्यपाणिगृहीतकुशत्रयांतर्हिते
यजमानमूर्धनिऔदुंबरेणस्रुवेणसार्षपंतैलंजुहुयात् ॐ मितायस्वाहा ॐ संमितायस्वाहा ॰ ॐ शालाय ॰ ॐ कटंकटाय ॰ ॐ कू
ष्मांडाय ॰ ॐ राजपुत्रायस्वाहेतियथामंत्रलिंगंत्यागंयजमानः शालकटंकटाकूष्मांडराजपुत्रायेतिसमासांगीकारेणआहुतिचतु
ष्टयमित्यपरार्कः ततइध्माधानादिमितादिषण्मंत्रैरग्नावदानधर्मेणहोमः व्योमकेशायस्वाहेत्येवंपंचदशाहुतयश्च ततःस्वि
ष्टकृतादिपूर्णपात्रनिनयनसंस्थाजपांतंकृत्वाचरुशेषेणाभिषेकशालायांलोकपालेभ्योबलीन्दद्यात् ओंइंद्रायनमः ईशाना
यनमइत्यष्टदिक्षु ब्रह्मणेनमः अनंतायनमः ईशानपूर्वयोर्मध्येबलिद्वयं अथयजमानःस्नातः शुक्लानुलेपनमाल्यांबरधरआ

चार्यसहितस्तीर्णकुशेशूर्पेनिहितमुपहारंगायत्र्याविनायकायैतमुपहारंनिवेदयामीत्यंतयाविनायकायनिवेदयेत् सक्तुदवहता-
स्तंडुलास्तिलपिष्टमिश्रोदनः पक्वमत्स्याः ३ अपक्वाः ३ माषविकारास्तदाकारावा पक्वमपक्वंचमांसंतादृशमाषविकारोवा चित्रंस्र
गंधिपुष्पं चंदनादिस्रुगंधिद्रव्यं त्रिविधास्सुरा गुडमधुपिष्टमिश्राणिससैंधवानिपात्रत्रयस्थितानिक्षीराणिवा मूलकं ३ पूरिकाः ३
अपूपाः ३ औंडेरकस्रजः ३ दध्योदनः पायसंगुडमिश्रितंतंडुलादिपिष्टं लड्डुकाः ३ इत्युपहाराः इदृशमेवोपहारमंबिकागायत्र्यां
बिकायैएतमुपहारंनिवेदयामीत्यंतयांबिकायैनिवेदयेत् ततआचमनफलतांबूलदक्षिणानीराजनपुष्पांजलिभिरभ्यर्च्यशिरसाभू
मिंगत्वोक्तगायत्रीभ्यांविनायकमंबिकांचनमस्कुर्यात् गंधपुष्पदूर्वासर्षपयुक्तेनकुंकुममात्रयुतेनवोदकेनांजलिमापूर्यपूर्वोक्त-
गायत्रीभ्यामर्घ्यंदत्वादूर्वासर्षपपुष्पपूर्णांजलीताभ्यांदत्वाविनायकमुपतिष्ठेत् रूपंदेहियशोदेहि भगंभवतिदेहिमे पुत्रान्दे
हि॰ यथापाठेमंत्रेणांबिकामुपतिष्ठेतेतिमहार्णवः बृहत्पाराशरेणोपस्थानेमंत्रांतरमुक्तम् सौभाग्यमंबिकेदेहि भगंरूपंय-
शोपिच स्त्रियंपुत्रांश्चकामांश्चतथाशौर्यंचदेहिमे गणेशमातस्त्वंबालेयत्किंचिन्मदभीप्सितम् एकनाम्नैवतद्देहिदेहिगौ
रिवरानूममेति ततआस्तीर्णकुशेशूर्पेसर्वप्रकारमुपहारशेषंनिधायचतुष्पथभुवमुपलिप्यतत्रगुरुःशूर्पंनिदध्यात् यज
मानःप्रक्षालितपादआचांतोमंत्रोक्तदेवताभ्योबलिं दद्यात् मंत्राः बलिंगृण्हंत्विमेदेवाआदित्यावसवस्तथा मरुतश्चा

शिवनौरुद्राः सुपर्णाःपन्नगाग्रहाः असुरायातुधानाश्चपिशाचामातरोनगाः शाकिन्योयक्षवेतालायोगिन्यःपूतनाःशिवाः जृं
भकाःसिद्धगंधर्वानागाविद्याधरानराः दिक्पालालोकपालाश्चयेचविघ्नविनायकाः जगतांशांतिकर्त्तारोब्रह्माद्याश्चमहर्षयःमा
विघ्नंमाचमेपापंमासंतुपरिपंथिनः सौम्याभवंतुतृप्ताश्चभूतप्रेताःसुखावहाइति ततोयजमानोगृहमागत्यक्षालितपादआचम्याचा-
र्यसंपूज्यसदक्षिणंवस्त्रयुग्मंतस्मैदद्यादृत्विग्भ्योयथाशक्तिहेमदक्षिणांदत्वाऽन्येभ्यश्चभूयसींदद्यात् स्थापितदेवतानामुत्तरपूजा-
विसर्जनपूर्वकमाचार्यायसमर्पणंविधायपरिस्तरणविसर्जनादिविभूतिधारणांतंकृत्वागच्छगच्छेत्यग्निंविसृज्यदशावरान्ब्राह्मणान्भो
जयेदीश्वरार्पणंकुर्यात् विवाहाद्यारंभेविवाहकर्मणोनिर्विघ्नतासिद्ध्यर्थंइत्येवंसंकल्पवाक्योहः एवमुपसर्गनिवृत्तिकामइ-
तिश्रीकामइतिवाऽन्यत्रतदूहोबोध्यः इतिवैनायकीशांतिःसमवादियथामति अनंतेनभवेदेषागणेशांबिकयोर्मुदे
अपरार्कमतेकलशेषुपूजांतेव्योमकेशादिदेवतापूजनं ततउत्सादनादिसंस्कृतस्योपवेशनम् ततःसहस्राक्षमितिमंत्रत्रयादृ
त्याचतुर्भिःकलशैरभिषेकः ततोमितायस्वाहेतिचतुर्भिर्मंत्रैस्तैलहोमः तैरेवचतुर्भिर्मंत्रैश्चतुष्पथेबलिदानंततोऽर्घ्यदानमु
पस्थानंततःशुक्लवस्त्रादिधारणंब्राह्मणभोजनंगुरवेवस्त्रयुग्मदानंगुरुवत्पूजनंचेतिप्रयोगः अत्रोपकल्पनश्लोकामहार्णवे
अथोच्यंतेऽत्रसंभारारोचनापंचमृत्तिकाः अश्वस्थानाद्गजस्थानाद्वल्मीकात्संगमाद्ध्रदात् चंदनागरुकस्तूरीकर्पूराद्याःसुगंधयः

गौरसर्षपकल्करक्तगव्याज्येनविमिश्रितः गुग्गुलश्चापिसंशुद्धः सर्वौषधिगणस्तथा पुरा चत्वारःकलशाएककवर्णाश्चास्फुटिना
व्रणाः ह्रदोदकयुतावापिनिम्नगासंगमोदकाः सग्रीवपुच्छमारक्तंचर्मचानडुहंतथा श्रीपर्णिकाष्ठपीठंचसहकारस्यपल्लवाः
अश्वत्थपल्लवाःस्कश्चस्रगंधिरक्तमनांस्यपि स्रजःशोभनगंधाश्चविचित्रकुसुमानिच कलशावेष्टनार्थंतुनववस्त्रचतुष्टयं पीठ
स्याच्छादनार्थंतुशुभवस्त्रमथापरम् गणेशांबिकयोरर्थेवस्त्रयुग्मंसुशोभनम् आचार्यदक्षिणार्थंतुमहार्हवसनद्वयम् पंचवर्णा
निपिष्टानिस्वस्तिकस्यविनिर्मितैः तैलंचसार्षपंतद्वदुदुंबरविनिर्मिताः स्रुवःकुशाश्चरुस्थालीपाकार्थंतंडुलाःशुभाः किंचिद्धं
तिक्रियांकुमारस्तंडुलाश्चापरेतथा तिलपिष्टेनसंयुक्तओदनःशूर्पमेवच पक्वाश्चमत्स्याश्चापक्वामांसंपक्वमपक्वकम् गौडीपैष्टी
चमाध्वीचेत्येवंवैत्रिविधासुरा मत्स्यादिकंसुरांतंचनिषिद्धंयच्चयस्यतत् नग्राह्यंतुविशेषेणद्विजैस्त्याज्यासुरासदा यजमा
नस्तुशूद्रश्चेद्द्विजैस्तानियोजयेत् मत्स्यस्तुमूलकंवास्यादुक्तभक्षस्तथाकृतः अपूपापूरिकाश्चैवतथवोंडेरकस्रजः दध्यन्नंपा
यसंचैवपिष्टंचगुडमिश्रितम् लड्डुकाश्चतथादूर्वाःसर्षपागौरसंज्ञिताः गणेशप्रतिमाचैवगौर्याश्चप्रतिमातथा एवंसंभृतसंभारः
शांतिंकुर्याच्छुभेदिने इतिविनायकशांतिः अथपरिशिष्टोक्तविधिनाग्रहमखउच्यते तत्रपरिशिष्टे आदित्य
इंदुरंगारकःसौम्योगुरुर्भार्गवःशनैश्चरोराहुःकेतुरितिनवग्रहाः तैहिस्वगत्यादिभिर्गृण्हंतितानयनादिषुपुण्यकालेषुयजेत्शांत

येसद्योऽङ्कुनेषुचाभ्युदयिकंकरिष्यमाणोग्रहयज्ञंकुर्यात् अनाभ्युदयिकंहिशांतिकर्मयदितदानुकूल्यकामःस्यात्कामंप्रा
गभ्युदयात् संभाहान्यंतरीत्यकुर्यात्तंदशावराहुतिंस्वयमेकःकुर्यात् ऊर्ध्वमापंचाशतश्चत्वारऋत्विजःशतावरान्हुतावष्टौनव
मआचार्यःस्वयमेववायदिस्वयमाचार्यःस्यात्तद्भागंकल्पविदेदद्यात् तान्विधिवद्वरयित्वार्चयेत् आचार्यआदित्यायजुहुयात्
इतरेभ्यइतरेपूर्वोत्तरंतंत्रमाचार्यःकुर्यादितरेतमन्वालभेरन्निति अभ्युदयकामंप्रत्ययनादिपुण्यकालनियममुक्त्वाऽङ्कुनाख्योसा
तेषुनच्छांत्यर्थंप्रयोगेऽयनादिपुण्यकालापेक्षेतिसद्यइत्यनेनोक्तं आभ्युदयिकमित्यादेर्व्याख्यानमुक्तंपारिजाते विवाहोपनयना
दिष्वाभ्युदयिकेषुकर्मसुआदौग्रहयज्ञंकुर्यात् अनाभ्युदयिकेश्राद्धातिरिक्तकर्मसुग्रहानुकूल्यकामोग्रहयज्ञंकुर्यादिति आभ्युद-
यिककर्माव्यवहितपूर्वकालेऽसंभवतोग्रहयज्ञस्यनियतव्यवहितकालेनानुष्ठानमभ्यनुजानाति व्यवहितानुष्ठानेपिसमादिनाधिक
व्यवधानंकार्यमित्यर्थः होमगतसंख्यानिमित्तांकर्तृसंख्याव्यवस्थामाहदशेत्यादिना ऊर्ध्वमितिदशभ्यऊर्ध्वंपंचाशतमभिव्याप्यच
त्वारऋत्विजःततऊर्ध्वंशतपर्यंतमष्टौऋत्विजोनवमआचार्यःसइतिआचार्यकर्मस्वयमेववाकुर्यादित्यर्थः अस्मिन्पक्षेआचार्यायदे
यांदक्षिणांग्रहकल्पविदेदद्यात् इतरेभ्यःसोमादिभ्यःतत्रानुष्ठानकालेऋत्विग्भिराचार्यान्वारंभःकार्यइतिविधीयते अथप्रयो
गः पत्न्याबहुनासहकृताभ्यंगस्नानोयजमानोदेशकालौसंकीर्त्याऽस्यकुमारस्यकरिष्यमाणोपनयनेनिर्विघ्नफलसिद्धिकामो

बह्वृचगृह्यपरिशिष्टोक्तरीत्याग्रहमखंकरिष्येइतिसंकल्प्यगणपतिपूजनमाचार्यर्त्विग्वरणतत्पूजनांतंकुर्यात् ततआचार्योग्रहप्रति
मानामग्न्युत्तारणंकुर्यात् तद्विधिःपरिशिष्टे ताम्रंस्फाटिकंरक्तचंदनंसुवर्णंतद्वरजतंलोहंसीसंकांस्यंइतिनवग्रहप्रतिमाद्र
व्याणि सुवर्णमेकमेववासर्वेषामिति तदेवाह बृहस्पतेरपिबुधवत्सौवर्णीप्रतिमेत्याशयः आचार्योयजमानानुज्ञयाचार्यकर्मक
रिष्येइतिसंकल्प्य हस्तमात्रांवरंचतुरस्रंस्थंडिलंकुंडंवासंस्कृत्य ततऐशान्यांकुंडवदायतांचतुरस्रांद्व्यंगुलोच्छ्रितत्रिवप्रमिकांग्र
हवेदिंकृत्वातस्यांशुक्लैर्व्रीहितंडुलैःसकर्णिकमष्टदलमंबुजमुल्लिखेत् आहुतिसंख्यावृत्त्यनुसारेणकुंडादौहस्ताधिकपरिमाण-
व्यवस्थासंवत्सरकौस्तुभांतर्गतमाघकृत्येद्रष्टव्या कुंडतुल्यैवग्रहवेदिर्वृद्धैःकल्प्या कर्णिकायांग्रहपीठानिकुर्यात् कर्णिका-
यांमध्येरक्ताक्षतैर्वर्तुलं आग्नेयदलेशुक्लाक्षतैश्चतुरस्रं दक्षिणेरक्ताक्षतैस्त्रिकोणं ऐशान्येहरिताक्षतैर्बाणाकारं उत्तरेपीताक्षतैर्दी
र्घचतुरस्रं पूर्वस्मिन्शुक्लाक्षतैःपंचकोणं पश्चिमेकृष्णाक्षतैश्चापाकारं नैर्ऋतेतादृशैःशूर्पाकारं वायव्येचित्राक्षतैर्ध्वजाकारमिति त
तउदीच्यांरंगवल्लीपद्मेधान्येनकुंभयोग्यंपीठंकल्प्यतत्रनवमव्रणंतैजसंमृन्मयंवातंतुलिप्तमक्षतपुष्पमालाद्यलंकृतंकुंभंस्थापये-
त् आकलशेष्वित्यस्यगाधिपुत्रोविश्वामित्रःपवमानसोमोगायत्री कलशस्थापने॰ ततःकुंभंशुद्धाद्भिःपूरयेत् इमंमेगंगेइत्यस्यसिं
धुक्षित्से यमेधोनद्योजगती उदकपूरणेवि॰ ततःकर्तव्यक्रमःपरिशिष्टे अद्भिःपूरयित्वापंचगव्यानिपंचामृतानिनवपर्वतधातून्

पवित्रमृदो नवरत्नानि प्रक्षिप्य दूर्वापल्लवैर्मुखमव छाद्य वस्त्रयुग्मेन वेष्टयित्वा समुद्रादौ निर्तीर्थान्यावाह्य कुंभमभिमृश्याऽब्लिंगा
वारुणीः पावमानीश्च जपेदिति तत्र आप्यायस्वेत्यस्य राहूगणो गोतमः सोमो गायत्री क्षीर प्रक्षेपे वि॰ दधिक्राव्ण इत्यस्य गौत-
मो वामदेवो दधिक्रावानुष्टुप् दधिप्रक्षेपे वि॰ उक्तमंत्राभ्यां क्षीरदधिनी क्रमेण प्रक्षिप्य शुक्रमसि ज्योतिर सीति घृतं गंधद्वारामि-
त्यस्यानंदः श्रीरनुष्टुप् गोमय प्रक्षेपे॰ इति गोमयं गायत्र्या विश्वामित्रः सविता गायत्री गोमूत्र प्रक्षेपे॰ इति गोमूत्रं पुनराप्यायस्वे
त्यादिभिस्त्रिभिः क्षीरदधिघृतानि प्रक्षिप्य मधुवाता इति तिसृणां राहूगणो गौतमो विश्वेदेवा गायत्री मधु प्रक्षेपे॰ मधु प्रक्षिप्य
स्वादुः पवस्वेत्यस्य रेणुर्भार्गवः पवमानसोमस्त्रिष्टुप् शर्कराप्रक्षेपे॰ शर्करां च प्रक्षिप्य नूतनाल्हृत पवित्र पर्वत धात्तून्त्य वरान्ह्य
गजवल्मीक ह्रदगोष्ठ राजद्वार चतुष्पथेभ्यो नूतनाल्हृत पवित्रमृदश्च क्षिपेत् उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना मृत्तिके हन
मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतमिति सहिरत्नानीत्यस्य श्यावाश्वः सविता गायत्री नूतनाल्हृत रत्नानि प्रक्षिप्य रुवति भीम इत्यस्य वैश्वा
मित्रो रेणुः पवमानसोमो जगती त्वक्प्रक्षेपे॰ न्यग्रोधाश्वत्थप्लक्षजंबूचूतत्वचः प्रक्षिप्य या ओषधीरित्यास्याथर्वणो भिषगोष
धयोनुष्टुप् अनेन शतौषधानि तदभावे दशमूलानि स्रुवर्णवानिः क्षिप्य गंधद्वारामिति गंधं कांडात्कांडादिति दूर्वाः ततः प्रवोय
ज्ञे इत्यस्य वसिष्ठो विश्वेदेवा अनुष्टुप् पल्लवप्रक्षेपे॰ न्यग्रोधाद्युक्तपल्लवैर्मुखमाच्छाद्य युवं वस्त्राणीति वस्त्रयुग्मेन वेष्टयित्वा कुंभे

र्तीर्थान्यावाहयेत् सर्वेसमुद्राः सरितस्तीर्थानिजलदानदाः आयांतुयजमानस्यदुरितक्षयकारकाः गंगेचयमुनेचैवगोदावरिसरस्व
ति नर्मदेसिंधुकावेरि जलेस्मिन्सन्निधिंकुरुइति इमंमेगंगेइतिच ततःकुंभमभिमृश्यजपेत् आपोहिष्ठेतितृचस्यांबरीषःसिंधु
द्वीपआपोगायत्री नहितेक्षत्रमिति तिसृणामजीगर्तिःशुनःशेपोवरुणस्त्रिष्टुप् स्वादिष्ठयेतितिसृणांमधुच्छंदाःपवमानसोमोगाय
त्री सर्वासांजपे॰ मूलेस्त्रीलिंगबहुवचनाच्छब्देस्तिसृणामेवर्चांविनियोगप्रतीतेःप्राचांसूक्तोपन्यासश्चिंत्यः काम्येस्वयमेवायंजपआ
चार्येणकार्यः नैमित्तिकेस्वाशक्तौमंत्रविदमन्यंनियुंजीत अथयजमानःप्राङ्मुखःसमाहितचित्तःआचार्यर्त्विक्सहितःपुण्याहवाचनं
कुर्यात् अस्यनवग्रहकर्मणःपुण्याहंभवंतोब्रुवंत्विति एवंस्वस्तीत्यादि ततोग्रहपूजांकरिष्येइतिसंकल्प्य ततःपूर्वनिर्मितपीठेषुयथास्था
नमुदग्रहप्रतिमाःस्थापयित्वातद्दक्षिणवामपार्श्वयोरधिदेवताप्रत्यधिदेवताप्रतिमेतदभिमुखेस्थापयेत् तत्प्रतिमानामसंभवेपु
ष्पाक्षतादिषुदेवताआवाहयेच्च प्रणवव्याहृतिभिर्वक्ष्यमाणरीत्यावाह्याकृष्णेनेत्यृगंतेभगवन्नादित्येत्याद्यावाहयामीत्यंतंपरिशिष्टोक्तं
गंधमंत्रंपठित्वाकर्णिकास्थताम्रप्रतिमायांप्राङ्मुखःपुष्पांजलिंनिक्षिपेदित्यावाहनं एवंप्रत्यावाहनंपुष्पांजलिप्रयोगोबोध्यः तत्राऽयं
क्रमः व्यस्तसमस्तव्याहृतीनामत्रिभृगुभरद्वाजप्रजापतयऋषयःअग्निवायुसूर्यप्रजापतयोदेवताःगायत्र्युष्णिगनुष्टुप्बृहत्यश्छंदांसि
आवाहने॰ ॐभूरादित्यमावाहयामि ॐभुवआदित्य॰ ॐस्वरादित्यमा॰ ॐभूर्भुवःस्वरादित्यमावाहयामि आकृष्णेनेत्यस्यहि १२९

रण्यस्तूप ऋषिः सविता देवता त्रिष्टुप्छंदः आवाहने विनियोगः ओं आकृष्णेन रजसा॰ पश्यन्निति मंत्रं समुच्चार्य भगवन्ना
दित्य ग्रहाधिपते काश्यपगोत्र कलिंगदेशेश्वर जपापुष्पोपमांगद्युते द्विभुज पद्माभयहस्त सिंदूरवर्णांबरमाल्यानुलेपनज्वलन्मा
णिक्यरत्नखचितसर्वांगाभरण भास्करतेजोनिधे त्रिलोकप्रकाशक त्रिदेवतामयमूर्त्ते नमस्ते सन्नद्धारुणध्वजपताकोपशोभितेन सप्ता
श्वरथवाहनेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छाग्निरुद्राभ्यां सह पद्मकर्णिकायां नाम्न प्रतिमां प्राङ्मुखवर्तुलपीठे धिति ष्ठ पूजार्थं त्वामावा
हयामि इत्यादित्यमावाहयेत् तद्दक्षिणपार्श्वे ओं भूरादित्याधिदेवमग्निमावाहयामि ॐ भुव आदित्याधिदेवमग्निमावाहयामि ॐ स्व
रादित्याधिदेवमग्निमावा॰ ॐ भूर्भुवः स्वरादित्याधिदेवमग्निमावा॰ ॐ अग्निं दूतमित्यस्य काण्वो मेधातिथिर्ऋषिः अग्निर्देवता
गायत्री छंदः आवाहने॰ ॐ अग्निं दूतमिति मंत्रमुच्चार्य पिंगलश्मश्रुकेशं पिंगाक्षित्रितयं अरुणवर्णं छागस्थं साक्षसूत्रं सप्तार्चिषं श
क्तिधरं वरदहस्तद्वयमादित्याधिदेवमग्निमावाहयामि तद्वामपार्श्वे ॐ भूरादित्य प्रत्यधिदेवं रुद्रमावाहयामि ॐ भुव आदित्यप्रत्यधि
देवं रुद्रमावाह॰ ॐ स्वरादित्यप्रत्यधिदेवं रुद्रमावा॰ ॐ भूर्भुवः स्वरादित्यप्रत्यधिदेवं रुद्रमावा॰ त्र्यंबकमित्यस्य वसिष्ठ ऋषिः त्र्यं
बको देवता अनुष्टुप्छंदः आवाहने॰ ॐ त्र्यंबकं यजामहे॰ मृत्वान् इमं मंत्रं समुच्चार्य त्रिलोचनोपेतं पंचवक्त्रं वृषारूढं कपालशूलखट्वां
गधारिणं चंद्रमौलिं सदाशिवमादित्यप्रत्यधिदेवं रुद्रमावा॰ १ तद्दक्षिणपूर्वदले ॐ भूः सोममावाह॰ ॐ भुवः सोममा॰ ॐ स्वः सो

ममावाह॰ ॐ भूर्भुवः स्वः सोममावाह॰ आप्यायस्वेत्यस्यगौतमऋषिः सोमोदेवता गायत्रीछंदः आवाहने॰ ॐ आप्यायस्वसमेतुते॰
इमंमंत्रमुच्चार्य भगवन्सोमद्विजाधिपतेसुधामयशरीर अत्रिगोत्रयमुनातीरदेशोद्भवरक्षीरधवलांगकांतेद्विभुजगदावरदानोंकि
तकरशुक्लांबरमाल्यानुलेपनसर्वांगयुक्तमौक्तिकाभरणारमणीयसमस्तलोकाप्यायकदेवतास्वाद्यमूर्त्ते नमस्तेसन्नद्धधवलध्वजपता
कोपशोभितेनदशाश्वेताश्वरथवाहनेनमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छाग्निरुमयासहाग्नेयदलमध्येस्फाटिकप्रतिमांप्रत्यङ्मुखींचतु
रस्रपीठेधितिष्ठपूजार्थंत्वामावाहयामि तद्दक्षिणपार्श्वे ॐ भूः सोमाधिदेवताअपआवाहयामि ॐ भुवः सोमाधि
देवता अपआवा॰ ॐ भूर्भुवः स्वः सोमाधिदेवताअपआवा॰ ॐ भूर्भुवः स्वः सोमाधिदेवताअपआवा॰ अप्सुमइत्यस्यसिंधुद्वीपऋ
षिः आपोदेवताः गायत्रीछंदः आवाहने॰ ॐ अप्सुमेसोमो॰ शंभुवं इमंमंत्रमुच्चार्य स्त्रीरूपधारिणीः श्वेतवर्णाः मकरवाहनाः पा
शकलशधारिणीः मुक्ताभरणभूषिताः सोमाधिदेवताअपआवा॰ तद्वामपार्श्वे ॐ भूः सोमप्रत्यधिदेवनामुमामावाह॰ ॐ भुवः सो
मप्रत्यधिदेवतामुमामावा॰ ॐ स्वः सोमप्रत्यधिदेवतामुमामा॰ ॐ भूर्भुवः स्वः सोमप्रत्यधिदेवतामुमामावाह॰ गौरीर्मिमायेत्य
स्यदीर्घतमाऋषिः उमादेवताजगतीछंदः आवाहने॰ ॐ गौरीर्मिमायसलिला॰ परमेव्योमन् इमंमंत्रमुच्चार्य अक्षसूत्रकम १३०
लदर्पणकमंडलुधारिणींत्रिदशपूजितांसोमप्रत्यधिदेवतामुमामावाह॰ २ दक्षिणदेशे ॐ भूरंगारकमावा॰ ॐ भुवोंगारकमावाहया॰

ॐ स्वरंगारकमावाह० ॐ भूर्भुवः स्वरंगारकमावाह० अग्निर्मूर्द्धेत्यस्य विरूपऋषिः अंगारकोदेवता गायत्रीछंदः आवाहने० ॐ अ
ग्निर्मूर्धा० जिन्वति इमंमंत्रंसमुच्चार्य भगवन्नंगारकाग्न्याकृते भारद्वाजगोत्र अवंति देशेश्वर ज्वालापुंजांगद्युते चतुर्भुजशक्तिशूल
गदाखड्गधारिन् रक्तांबरमाल्यानुलेपन प्रवालभूषिताभरणसर्वांग दुरालोकदीप्तेन मस्तेसन्नद्धरक्तध्वजपताकोपशोभितेनरक्तमे
षरथवाहनेन मेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छ भूमिस्कंदाभ्यां सहपद्मदक्षिणदलमध्ये रक्तचंदनप्रतिमांदक्षिणामुखीं त्रिकोणपीठेधितिष्ठ
पूजार्थंत्वामावाहयामि तद्दक्षिणपार्श्वे ॐ भूरंगारकाधिदेवतांभूमिमावाह० ॐ भुवोंगारकाधिदेवतांभूमिमावाह० ॐ स्वरंगार
काधिदेवतांभूमिमावा० ॐ भूर्भुवः स्वरंगारकाधिदेवतांभूमिमावाह० स्योनापृथिवीत्यस्य मेधातिथिर्ऋषिः पृथिवीदेवता गायत्रीछं
दः आवाहने० ॐ स्योनापृथिवि० इमंमंत्रंसमुच्चार्य शुक्लवर्णांदिव्याभरणभूषितांचतुर्भुजांसौम्यवपुषंचंडांशुसदृशांबरांरत्नपात्रस
स्यपात्रौषधिपात्रपद्मोपेतकरांचतुर्दिङ्नगपृष्ठगतां अंगारकाधिदेवतांभूमिमावाहयामि तद्वामपार्श्वे ॐ भूरंगारकप्रत्यधिदेवंस्कं-
दमावा० ॐ भुवोंगारकप्रत्यधिदेवंस्कंदमावा० ॐ स्वरंगारकप्रत्यधिदेवंस्कंदमावा० ॐ भूर्भुवः स्वरंगारकप्रत्यधिदेवंस्कंदमावा० कु
मारश्चित्पितरमित्यस्य गृत्समदऋषिः स्कंदोदेवता त्रिष्टुप्छंदः आवाहने० ॐ कुमारश्चित्पितरं० इमंमंत्रंसमुच्चार्य षण्मुखंबंशिखंवं
डकविभूषणं रक्तांबरधरंमयूरयानं कुक्कुटघंटापताकाशक्त्युपेतंचतुर्भुजमंगारकप्रत्यधिदेवंस्कंदमावाह० ३ ततः प्रागुत्तरदले ॐ भूः

बुधमावा॰ ॐ भुवोबुधमावा॰ ॐ स्वर्बुधमावा॰ ॐ भूर्भुवःस्वर्बुधमावा॰ उद्बुध्यस्वेत्यस्य बुधऋषिः सौम्योदेवता त्रिष्टुप्छं-
दः आवाहने॰ ओंउद्बुध्यध्वंसमनसः॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य भगवन्सौम्यसौम्याकृतेसर्वज्ञानमयात्रिगोत्रमगधदेशेश्वरकुंकु
मवर्णांगद्युतेचतुर्भुजखड्गखेटगदावरदानांकितपीतांबरमाल्यानुलेपनमरकताभरणालंकृतसर्वांगविबुधपतेनमस्तेसिंहरूपीतध्व
जपताकोपशोभितेनचतुःसिंहरथवाहनेनमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छविष्णुपुरुषाभ्यांसहेशानदलमध्येसुवर्णप्रतिमामुदङ्मुखीं
बाणाकारपीठेधितिष्ठपूजार्थंत्वामा॰ तद्दक्षिणपार्श्वे ॐ भूःसौम्याधिदेवंविष्णुमावा॰ ॐ भुवःसौम्याधिदेवंविष्णुमावा॰ ॐ स्वःसौ-
म्याधिदेवंविष्णुमावा॰ ॐ भूर्भुवःस्वःसौम्याधिदेवंविष्णुमावा॰ इदंविष्णुरित्यस्यकाण्वोमेधातिथिर्ऋषिः विष्णुर्देवतागायत्रीछंदः
आवाहने॰ ॐ इदंविष्णुर्वि॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य कौमोदकीपद्मशंखचक्रोपेतंचतुर्भुजंसौम्याधिदेवंविष्णुमावा॰ तद्वामपार्श्वे ॐ भूःसौ
म्यप्रत्यधिदेवंपुरुषमावा॰ ॐ भुवःसौम्यप्रत्यधिदेवंपुरुषमावा॰ ॐ स्वःसौम्यप्रत्यधिदेवंपुरुषमावा॰ ॐ भूर्भुवःस्वःसौम्यप्रत्यधिदे
वंपुरुषमावाहयामि सहस्रशीर्षेत्यस्यनारायणऋषिः पुरुषोदेवता अनुष्टुप्छंदः आवाहने॰ ॐ सहस्रशीर्षापुरुषः॰ इमंमंत्रंस-
मुच्चार्य कौमोदकीपद्मशंखचक्रोपेतचतुर्भुजंसौम्यप्रत्यधिदेवंपुरुषमावा॰ उत्तरदले ॐ भूः बृहस्पतिमावा॰ ॐ भुवःबृहस्पति
मा॰ ॐ स्वःबृहस्पतिमावाहयामि ॐ भूर्भुवःस्वः बृहस्पतिमावाह॰ बृहस्पतेअतीत्यस्यगृत्समदऋषिः बृहस्पतिर्देवतात्रिष्टुप्छंदः

आवाहने॰ ॐ बृहस्पते अतियदर्यो अर्हा॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य भगवन्बृहस्पते समस्तदेवताचार्यांगिरसगोत्र सिंधुदेशेश्वर दीप्तस्व-
वर्णसदृशार्दीप्तचतुर्भुजदंडकमंडल्वक्षसूत्रवरदानांकितपीतांवरमाल्यानुलेपनपुष्परागमयाभरणारमर्णायसमस्तविद्याधिपते नमस्ते
सन्नद्धपीतध्वजपताकोपशोभितेनपीताश्वरथवाहनेन मेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छेंद्रब्रह्माभ्यांसह पद्मोत्तरदलमध्ये स्ववर्णप्रतिमामु
दङ्मुखींदीर्घचतुरस्रपीठेऽधितिष्ठपूजार्थंत्वामावाहयामि तद्दक्षिणपार्श्वे ॐ भूर्बृहस्पत्यधिदेवेंद्रमावाहयामि ॐ भुवर्बृहस्पत्य
धिदेवेंद्रमावाह॰ ॐ स्वर्बृहस्पत्यधिदेवेंद्रमावा॰ ॐ भूर्भुवः स्वर्बृहस्पत्यधिदेवेंद्रमावाह॰ इंद्र श्रेष्ठानीत्यस्यगृत्समदऋषिः इंद्रोदे
वतात्रिष्टुप्छंदः आवाहनेविनि॰ ॐ इंद्र श्रेष्ठानिद्रविणानि॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य चतुर्दंतगजारूढंवज्रांकुशधरंशचीपतिंनानाभर
णभूषितंबृहस्पत्यधिदेवमिंद्रमावाहयामि तद्वामपार्श्वेॐभूर्बृहस्पतिप्रत्यधिदेवंब्रह्माणमावाहयामि ॐ भुवःबृहस्पतिप्रत्यधिदे
वंब्रह्माणमावा॰ ओं स्वर्बृहस्पतिप्रत्यधिदेवंब्रह्माणमा॰ ॐ भूर्भुवःस्वर्बृहस्पतिप्रत्यधिदेवंब्रह्माणमावा॰ ब्रह्मणातेब्रह्मयुजेत्यस्य
विश्वामित्रऋषिः ब्रह्मादेवता त्रिष्टुप्छंदः आवाहनेविनि॰ ॐ ब्रह्मणातेब्रह्मयुजायुनज्मि॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य पद्मासनस्थंजटिलं
चतुर्मुखमक्षमालास्रुवपुस्तककमंडलुधारिणंकृष्णाजिनवाससंपार्श्वस्थितहंसंबृहस्पतिप्रत्य॰ ब्रह्माणमा॰ततःप्राग्दले ॐ भूः शु
क्रमावाहयामि ॐ भुवः शुक्रमावा॰ ॐ स्वः शुक्रमावाह॰ ॐ भूर्भुवःस्वः शुक्रमावा॰ शुक्रंते अन्यदित्यस्य भरद्वाजऋषिः शुक्रोदेव-

तात्रिष्टुप्छंदः आवाहनेवि॰ ॐ शक्रंतेअन्यद्यजतंते॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य भगवन्भार्गवसमस्तदैत्यगुरोभार्गवगोत्रभोजकटदेशेश्वररजतोज्ज्वलांगकांतेचतुर्भुजदंडकमंडल्वक्षसूत्रवरदानांकितशुक्लांबरमाल्यानुलेपनवज्राभरणभूषितसर्वांगसमस्तनीतिशास्त्रनिपुणमतेनमस्तेसन्नद्धशुक्लध्वजपताकोपशोभितेनशुक्लाश्वसहितेनरथेनमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छेंद्राणींद्राभ्यांसहपूर्वदलमध्येरजतप्रतिमांप्राङ्मुखींपंचकोणपीठेऽधितिष्ठपूजार्थंत्वामावाहयामि तद्दक्षिणपार्श्वे ॐ भूःशुक्राधिदेवतामिंद्राणीमावाहयामि ॐ भुवःशुक्राधिदेवतामिंद्राणीमावाह॰ ॐ स्वःशुक्राधिदेवतामिंद्राणीमावा॰ ॐ भूर्भुवःस्वःशुक्राधिदेवतामिंद्राणीमावा॰ इंद्राणीमास्वित्यस्यवृषाकपिर्ऋषिः इंद्राणीदेवता पंक्तिश्छंदः आवाहनेवि॰ ॐ इंद्राणीमासुनारिषु॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य संतानमंजरीवरदानधरांद्विभुजांशुक्राधिदेवतामिंद्राणीमावा॰ वामपार्श्वे ॐ भूःशुक्रप्रत्यधिदेवमिंद्रमावाहयामि ओंभुवःशुक्रप्रत्यधिदेवमिंद्र॰ ॐ स्वःशुक्रप्रत्यधिदेवमिंद्रमावा॰ ॐ भूर्भुवःस्वःशक्रप्रत्यधिदेवमिंद्रमावा॰ इंद्रमिद्देवतातयइत्यस्यमेधातिथिर्ऋषिः इंद्रोदेवता प्रगाथाबृहतीछंदः आवाहनेवि॰ ॐ इंद्रमिद्देवतातय॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य चतुर्दंतगजारूढंवज्रांकुशधरंशचीपतिंनानाभरणभूषितंभार्गवप्रत्यधिदेवमिंद्रमावाह॰ पश्चिमदले ॐ भूःशनैश्चरमावाह॰ ॐ भुवःशनैश्चरमावा॰ ॐ स्वःशनैश्चरमावा॰ ॐ भूर्भुवःस्वःशनैश्चरमा॰ शमग्निरित्यस्यरिरिंबिठिःशनैश्चरोदेवता उष्णिक्छंदः आवाहने॰ ॐ शमग्निरग्निभिः॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य भगवन्

शनैश्चर भास्करतनय काश्यपगोत्र सौराष्ट्रदेशेश्वर कज्जलभ नीलकांते चतुर्भुज चापतूणीरकृपाणाभयांकित नीलांबरमाल्यानुले-
पन नीलरत्नभूषणालंकृत सर्वांग समस्त भुवनभीषणामर्षमूर्ते नमस्ते सन्नद्धनीलध्वजपताकोपशोभितेन गृध्ररथवाहनेन मेरुं प्रद-
क्षिणीकुर्वन्नागच्छ प्रजापतियमाभ्यां सह पद्मपश्चिमदलमध्ये कालायसप्रतिमां प्रत्यङ्मुखं चापाकार पीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावा
हयामि तद्दक्षिणपार्श्वे ॐ भूः शनैश्चराधिदेवं प्रजापतिमावाहयामि ॐ भुवः शनैश्चराधिदेवं प्रजापतिमावा० ॐ स्वः शनैश्चरा-
धिदेवं प्रजापतिमावाह० ॐ भूर्भुवःस्वः शनैश्चराधिदेवं प्रजापतिमावा० प्रजापते नत्वदित्यस्य हिरण्यगर्भ ऋषिः प्रजापतिर्दे
वता त्रिष्टुप् छंदः आवाहने वि० ॐ प्रजापते नत्व० इमं मंत्रं समुच्चार्य यज्ञोपवीतिनं हंसस्थमेकवक्त्रं अक्षमालास्रुवपुस्तककमं
डलुसहितचतुर्भुजं शनैश्चराधिदेवं प्रजापतिमावा० तद्वामपार्श्वे ॐ भूः शनैश्चरप्रत्यधिदेवं यममावा० ॐ भुवः शनैश्चरप्र-
त्यधिदेवं यममावाहयामि ॐ भुवः शनैश्चरप्रत्यधिदेवं यममावा० ॐ स्वः शनैश्चरप्रत्यधिदेवं यममावा० ॐ भूर्भुवःस्वः शनै
श्चरप्रत्यधिदेवं यममावाहयामि यमाय सोमं सुनुतेत्यस्य यम ऋषिः यमो देवता अनुष्टुप् छंदः आवाहने० ॐ यमाय सोमं सुनुत०
इमं मंत्रमुच्चार्य ईषत्पीनं दंडहस्तं रक्तसदृशं पाशधरं कृष्णवर्णं महिषारूढं सर्वाभरणभूषितं शनैश्चरप्रत्यधिदेवं यममावाह०
पद्मनैर्ऋतदले ॐ भूराहुमावाह० ॐ भुवो राहुमावा० ॐ स्वो राहुमावा० ॐ भूर्भुवःस्वो राहुमावा० कयानश्चित्र इत्यस्य वाम

देवऋषिः राहुर्देवता गायत्रीछंदः आवाहनेवि० ॐ कयानश्चित्रआभुव० इमंमंत्रंसमुच्चार्य भगवन्राहोरविसोममर्दनसिंहिका
[illegible]ठीनसगोत्रबर्बरदेशेश्वरकालमेघद्युते व्याघ्रवदनचतुर्भुजश्खड्गचर्मशूलवरदानांकित कृष्णांबरमाल्यानुलेपनगोमेदकाभ
रणाभूषितसर्वांगशौर्यनिधेनमस्तेसन्नत्थकृष्णध्वजपताकोपशोभितेन कृष्णसिंहरथवाहनेनमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छसर्प
कालाभ्यांसह पद्मनैर्ऋतदलमध्येसीसकप्रतिमांदक्षिणासुरवींशूर्पाकारपीठेधितिष्ठपूजार्थंत्वामावाहयामि तद्दक्षिणपार्श्वे
ॐ भूराह्वधिदेवान्सर्पानावाह० ॐ भुवोराह्वधिदेवान्सर्पानावा० ॐ स्वोराह्वधिदेवान्सर्पानावाह० ॐ भूर्भुवःस्वोराह्वधिदे
वान्सर्पानावाहयामि आयंगोरि त्यस्यसार्पराज्ञीऋषिः सर्पादेवताःगायत्रीच्छंदः आवाहने० ॐ आयंगोःपृश्नि० इमंमंत्रंस-
मुच्चार्य अक्षसूत्रधरान्कुंडिकाकार पुच्छयुक्तान् एकभोगान्राह्वधिदेवान्सर्पानावाहयामि तद्वामपार्श्वे ॐ भूराहुप्र
त्यधिदेवंकालमावा० ॐ भुवोराहुप्रत्यधिदेवंकालमावा० ॐ स्वोराहुप्रत्यधिदेवंकालंआवाहयामि ॐ भूर्भुवःस्वोराहुप्रत्यधिदे
वंकालमावा० परंमृत्योरित्यस्यसंकुसुककऋषिः मृत्युर्देवता त्रिष्टुप्छंदः आवाहने० ॐ परंमृत्योअनुपरे० इमंमंत्रंसमुच्चार्य करालव
दनंनित्यगं भीषणंपाशदंडधरंसर्पवृश्चिकरोमाणंराहुप्रत्यधिदेवंकालमावाहयामि प्रत्यगुत्तरदले ॐ भूःकेतुमावाहयामि ॐ १३३
भुवःकेतुमावा० ॐ स्वःकेतुमावा० ॐ भूर्भुवःस्वःकेतुमावाहया० केतुंकृण्वन्नित्यस्यमधुच्छंदाऋषिः केतुर्देवता गायत्रीछंदः

आवाहने॰ ओंकेतुंकृण्वन्नकेत॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य भगवन्केतोकामरूपजैमिनिगोत्र मध्यदेशेश्वर धूम्रवर्ण ध्वजाकृते द्विभुजेगदा-
वरदानांकितविचित्रांबरमाल्यानुलेपन वैडूर्यमयाभरणभूषितसर्वांगचित्रशक्तेनमस्तेसन्नद्धचित्र ध्वजपताकोपशोभितेन कपोतरथवा
हनेनमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छ ब्रह्मचित्रगुप्ताभ्यांसहपद्मवायव्यदलमध्येकांस्यप्रतिमांदक्षिणाभिमुखींध्वजाकारपीठेधितिष्ठपूजार्थं
त्वामावा॰ तद्दक्षिणपार्श्वे ॐ भूः केत्वधिदेवंब्रह्माणमावा॰ ॐ भुवः केत्वधिदेवंब्रह्माणमावा॰ ॐ स्वः केत्वधिदेवंब्रह्माणमावा॰
ॐ भूर्भुवः स्वः केत्वधिदेवंब्रह्माणमावा॰ ब्रह्मजज्ञानमित्यस्यनकुलऋषिः ब्रह्मादेवता त्रिष्टुप्छंदः आवाहनेवि॰ ॐ ब्रह्म-
जज्ञानंप्रथमं॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य पद्मासनस्थंजटिलंचतुर्मुखमक्षमालास्रुवपुस्तककमंडलुधरं कृष्णाजिनवाससंपार्श्वस्थित
हंसंकेत्वधिदेवंब्रह्माणमावाह॰ तद्वामपार्श्वे ॐ भूः केतुप्रत्यधिदेवंचित्रगुप्तमावा॰ ॐ भुवः केतुप्रत्यधिदेवंचित्रगुप्तमावाह॰
ॐ स्वः केतुप्रत्यधिदेवंचित्रगुप्तमावा॰ ॐ भूर्भुवः स्वः केतुप्रत्यधिदेवंचित्रगुप्तमावाह॰ सचित्रचित्रमित्यस्य भरद्वाजऋषिः चि
त्रगुप्तोदेवता त्रिष्टुप्छंदः आवाहनेवि॰ ॐ सचित्रचित्रंचितयंत॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य उदीच्यवेषधरंसौम्यदर्शनंलेखनीपत्रोपे
तद्विभुजंकेतुप्रत्यधिदेवंचित्रगुप्तमावा॰ ९ अथकर्मसाद्गुण्यकरदेवतावाहनं शुक्लतंडुलपीठेषुकुर्यात् तत्राऽयंक्रमः शनेर्वा
युप्रदेशे ॐ भूः विनायकमावा॰ ॐ भुवः विनायकमावा॰ ॐ स्वः विनायकमा॰ ॐ भूर्भुवः स्वः विनायकमावा॰ आतूनइंद्रेत्य

स्यकाण्व॰कुसीद ऋषिः विनायकोदेवता गायत्रीछंदः आवाहने॰ ॐ आतूनइंद्रक्षुमंतं॰ इमंमंत्रं समुच्चार्य चतुर्भुजंत्रिनेत्रंगजान
नंनागयज्ञोपवीतिनंचंद्रधरं दंताक्षमालापरशुमोदकोपेतंचतुर्भुजंविनायकमावा॰१ तद्दक्षिणतः ॐ भूः दुर्गामावाहयामि ॐ भुवः
दुर्गामावा॰ ॐ स्वः दुर्गामावा॰ ॐ भूर्भुवःस्वः दुर्गामावा॰ जातवेदसइत्यस्य कश्यपऋषिः दुर्गादेवता त्रिष्टुप्छंदः आवाहनेविनि॰
ॐ जातवेदसेसुनवाम॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य शक्तिबाणशूलखड्गचक्रचंद्रबिंबखेटकपालपरशु टंकोपेतदशभुजांसिंहारूढांदुर्गाख्यां
दैत्यासुरहारिणींदुर्गामावा॰२ तद्दक्षिणतः ॐ भूः क्षेत्रपालमावा॰ ॐ भुवः क्षेत्रपालमावा॰ ॐ स्वः क्षेत्रपालमावाह॰ ॐ भूर्भुवःस्वः
क्षेत्रपालमावा॰ क्षेत्रस्यपतिनेत्यस्यवामदेवऋषिः क्षेत्रपतिर्देवता ऽनुष्टुप्छंदः आवाहनेवि॰ ॐ क्षेत्रस्यपतिनावयं॰ इमंमंत्रमुच्चार्य
श्यामवर्णंत्रिलोचनमूर्ध्वकेशंस्फुरदंष्ट्रंभ्रुकुटीकुटिलाननंनूपुरालंकृतांघ्रिंसर्पमेखलायुतसर्वांगमतिकुद्धंक्षुद्रघंटिकाढ्यंगुल्फावलंबि
नृकरोटिमालाधारिणंउरगकौपीनंचंद्रमौलिंदक्षिणहस्तैःशूलवेतालखड्गडुडुभीन्दधानंवामहस्तैःकपालघंटाचर्मचापान्दधानंभीमं-
दिग्वाससममितद्युतिंक्षेत्रपालमावाहयामि ३ तद्दक्षिणतः ॐ भूःवायुमावाह॰ ॐ भुवोवायुमा॰ ॐ स्वर्वायुमावा॰ ॐ भूर्भुवःस्व
र्वायुमावा॰ प्राणाशिशुरित्यस्यत्रितऋषिः वायुर्देवता ष्णिक्छंदः आवाहने॰ ॐ प्राणाशिशुर्महीनां॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य धाव
द्धरिणपृष्ठगतंध्वजवरदानधारिणंधूम्रवर्णवायुमावाह॰ ४ तद्दक्षिणतः ॐ भूराकाशमावाह॰ ॐ भुव आकाशमावा॰ ॐ स्वरा-

काशमावा॰ ॐ भूर्भुवः स्वराकाशमावा॰ आदित्प्रत्नस्येत्यस्य वत्सऋषिः अंतरिक्षंदेवता गायत्रीछंदः आवाहनेवि॰ ओंआदित्प्रत्नस्य
रे॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य नीलोत्पलाभंनीलांबरधारिणंचंद्रार्कोपेतद्विभुजं षंढमाकाशमावाह॰५ तद्दक्षिणतः ॐ भूरश्विनावावाह॰ ॐ भुवो
श्विनावावाह॰ ओंस्वरश्विनावावाह॰ ॐ भूर्भुवःस्वरश्विनावावाह॰ अश्विनावर्त्तिरस्मदित्यस्यराहूगणोगौतमऋषिः अश्विनौदेवते उ-
ष्णिक्छंदः आवाहनेवि॰ ओंअश्विनावर्त्तिरस्मदा॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य प्रत्येकं ओषधिपुस्तकोपेतदक्षिणवामहस्तावन्योन्यसंयुक्त
देहौ एकस्यदक्षिणपार्श्वे अपरस्यवामपार्श्वेरत्नभांडकरशुक्लांबरधारिनारीयुग्मोपेतौदेवभिषजावश्विनावावाहयामि ६ अथक्रतु
संरक्षकेंद्रादिलोकपालावाहनंपूर्ववत्तंडुलपीठेषुकुर्यात् तत्राऽयंक्रमः तत्रप्राग्दलाग्रे॰ भूरिंद्रमावाह॰ भुवइंद्रमावा॰ ॐस्वरिंद्र
मावा॰ ॐ भूर्भुवःस्वरिंद्रमावा॰ इंद्रंवइत्यस्यमधुच्छंदाऋषिः इंद्रोदेवता गायत्रीछंदः आवाहने॰ ॐ इंद्रंवोविश्वत॰ इमंमंत्रंसमु-
स्वर्णवर्णसहस्राक्षंवज्रपाणिंशचीप्रियमिंद्रमावाह॰ १ आग्नेयदलाग्रे ॐ भूरग्निमावाह॰ ॐ भुवोऽग्निमावा॰ ॐ स्वरग्निमावाह॰
ॐ भूर्भुवःस्वरग्निमावा॰ अग्निमीळइत्यस्यमधुच्छंदाअग्निर्गायत्री आवाहने॰ ओंअग्निमीळे॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य रक्तवर्णसप्ता
र्चिषंसप्तहस्तंशक्तयन्नस्रुक्स्रुवतोमरव्यंजनघृतपात्राणिदधानंस्वाहाप्रियंमेषवाहनमग्निमावाहयामि २ याम्यदलाग्रे ॐ भूर्य
ममावाह॰ ॐ भुवोयममावा॰ ॐ स्वर्यममावाह॰ ॐ भूर्भुवःस्वर्यममावा॰ यमायसोममित्यस्ययमोयमोऽनुष्टुप् आवाहनेवि॰

ॐ यमायसोमंसुनुत॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य रक्तवर्णंदंडधरंमहिषवाहनमिलाप्रियंयममावा॰ ३ नैर्ऋतदलाग्रे ॐ भूः निर्ऋतिमा॰
ॐ भुवः निर्ऋतिमावा॰ ॐ स्वः निर्ऋतिमावा॰ ॐ भूर्भुवः स्वः निर्ऋतिमावा॰ मोषुणइत्यस्यघोरः कण्वोनिर्ऋतिर्गायत्री आवा
हने॰ ॐ मोषुणःपरापरा॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य नीलवर्णंखड्गचर्मधरंऊर्ध्वकेशंनरवाहनंकालिकाप्रियंनिर्ऋतिमावाहयामि ४
पश्चिमदलाग्रे ॐ भूः वरुणमावाह॰ ॐ भुवः वरुणमावा॰ ॐ स्वः वरुणमावा॰ ॐ भूर्भुवः स्वः वरुणमावा॰ उदुत्तमंमुमुग्धि
नइत्यस्यशुनःशेपऋषिः वरुणोदेवतागायत्रीछंदः आवाहने॰ ओंउदुत्तमंमुमुग्धिनो॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य रक्तभूषणंनागपाश
धरंमकरवाहनंपद्मिनीप्रियंसुवर्णवर्णंवरुणमावा॰ ५ वायव्यदलाग्रे ॐ भूः वायुमावा॰ ॐ भुवोवायुमावा॰ ॐ स्वर्वायु-
मावाह॰ ॐ भूर्भुवःस्वर्वायुमावा॰ तववायोइत्यस्यांगिरसोव्यश्वऋषिः वायुर्देवता गायत्रीछंदः आवाहने॰ ॐ तववायवृत॰
इमंमंत्रमुच्चार्य श्यामवर्णंहेमदंडधरंकृष्णमृगवाहनंजगत्प्राणरूपंमोहिनीप्रियंवायुमावाहयामि ६ उत्तरदलाग्रे ॐ भूः कु-
बेरमावाह॰ ॐ भुवः कुबेरमावा॰ ॐ स्वः कुबेरमावा॰ ॐ भूर्भुवःस्वः कुबेरमावा॰ त्वंनःसोमइत्यस्यगोतमोराहूगणः कुबेरो-
गायत्री कुबेरावाह॰ ॐ त्वंनःसोमविश्वतो॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य स्वर्णवर्णंनिधीश्वरंकुंतपाणिमश्ववाहनंचित्रिणीप्रियंकुबेर
मावाह॰ ७ ऐशानदलाग्रे ॐ भूरीशानमावा॰ ॐ भुवईशानमावा॰ ॐ स्वरीशानमावा॰ ॐ भूर्भुवःस्वरीशानमावाहया॰

कद्रुद्रायेत्यस्यकण्वऋषिः रुद्रोदेवतागायत्रीछंदः आवाहने॰ ॐ कद्रुद्रायप्रचेतसे॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य शुद्धस्फटिकवर्णवरदाभ
यशूलाक्षसूत्रधरंवृषवाहनंगौरीप्रियमीशानमावाह॰ ८ एवमेकचत्वारिंशद्देवताआवाह्यकलशेचवरुणमावाह्यपूजयेत् तत्रचंद
नादिषुग्रहभेदेनव्यवस्थाविधिः परिशिष्टे रक्तचंदनोमलयजोदेवदारुः कुंकुमोमनःशिलाशंखपिष्टंतिलपिष्टं केतकीरजः कस्तू
रिका तेनवानुलेपनानि मलयजमेववा रक्तपद्मं कुमुदं रक्तकरवीरम् पाटलं चंपकं कुंदमिंदीवरं कृष्णाधत्तूरं तच्चित्रवर्णमिति नव
पुष्पाणि मल्लिकैववा कृष्णावर्णाःअक्षताः अहतवस्त्रयुग्मानिच कंदरसी मयूरशिरवा दशांगः सर्जरसोबिल्वफलं श्रीवासःकृ
ष्णागरुः जटामांसी मधूकमितिनवधूपाः गुग्गुलरेकएववा सर्पिषादीपस्तिलतैलेनवा हविष्यान्नं पायसं पललान्नं क्षीरोदनः
दध्योदनः कृसरोमाषान्नं चित्रान्नमिति नवोपहारास्त्रिवृदन्नमेकमेववा माणिक्यंमौक्तिकं प्रवालं मरकतं पुष्पराग:वज्रो
नीलः गोमेदिकं वैडूर्यमिति नवरत्नान्येकमेववा माणिक्यमिति पूजायांविशेषांतरमपितत्रैवोक्तंपुष्पांजलिप्रयोगेणावाहनमं
त्रैरावाह्यनमोंतैर्नामभिः क्रमेणधूपदीपांतानुपचारानर्पयेदिति नामभिः ॐआदित्यायनमः इत्येवंरूपैःक्रमेणेति असनपाद्या
र्घादीनांप्रसिद्धक्रमेणैवाऽर्पणंकार्यमित्युच्यतेतेनपुष्पांनंतरंपठितानामप्यक्षतवस्त्राणांस्वकालएवार्पणंबोध्यम् दीपांतानित्य
तद्गुणसंविज्ञानबहुव्रीहिः पुष्पांतानितियावत्प्राकृस्विष्टकृतोग्रहाणांघंटादिशब्दैर्धूपदीपैरुपहारानुपहृत्येतिहोमोत्तरंपरिशिष्टे

क्तेः पारिजातादिप्रयोगेषु होमात्पूर्वं ग्रहाणां पूर्वोक्तद्रव्यैः पुष्पसमर्पणपर्यंतं पूजां कुर्यात् अन्यदेवतामलयजगंधशतपत्रपुष्पैस्तथै
व पूजयेदित्युक्तेः होमोत्तरं च सर्वदेवतानां धूपदीपप्रभृतिपूजायाएवोपदेशात् अतोहोमात्पूर्वोत्तरकालयोर्व्य वस्थयाविततापूजा
कार्या तत्रपूर्वकाले गंधपुष्पेषु यथोपदेशोशक्तं प्रतिद्रव्यव्यवस्था अशक्तं प्रत्येकोपदेशः उत्तरपूजायां नैवेद्येषु सपुष्परत्ननिवेदनेषु
च तथैवोपदेशाइतिबोध्यम् उत्तरपूजावसरएवरत्नासंभवेसुवर्णपुष्पाणि दद्यादित्युक्तं परिशिष्टे एवं ग्रहपीठगतसर्वदेवतानां पुष्पांतपूजां
कृत्वा स्थंडिले कुंडे वाचार्योऽग्निं प्रतिष्ठाप्यान्वादध्यात् तत्रपरिशिष्टम् अथाग्निमुपसमाधायसहर्त्विग्भिः समिच्चर्वाज्यानि प्रत्ये-
कं शतैकावराभिः सहस्रपराभिराहुतिभिर्निमित्तशक्त्यपेक्षयाजुहुयात् प्रधानदशांशेनपार्श्वदेवतयोस्तदर्द्धेनेतरेषांस्वाहांतैर्नामभि
र्होमस्तल्लिंगमंत्रैर्वासकृदवदानेन चरुहोमः पाणिनाप्रसृतिमितान्व्रीहींस्तिलांश्च व्याहृतिभिर्हुत्वेति सयदिमंत्रैरिष्टस्तदेतेमंत्रा-
गर्वत्याकृष्णेनेत्यादि चर्वाहुतिप्रमाणं सिद्धांतशेखरे अन्नं ग्राससमं ग्राह्यमिति हेमाद्रौस्कांदे अष्टोत्तरसहस्रं वाशतमष्टोत्तरं
तथा अष्टाविंशतिमष्टौ वा एकैकस्यतु होमयेत् नैवेद्यशेषंहुत्वाच होममंत्रैस्ततः परम् अथव्याहृतिभिर्हुत्वा एकैकस्य यथाक्र
ममिति पचनाग्नौपक्वमन्नं गुडादिमिश्रं कृत्वा किंचित्किंचित्सूर्यादिभ्यो निवेद्यतच्छेषं मंत्रैर्जुहुयादित्यर्थः एतद्बह्वृचान्यविषयं बह्वृ १३६
चानां तु परिशिष्टे होमानंतरमेव नैवेद्यसमर्पणस्योक्तत्वात्तथैवानुष्ठानं युक्तमिति पारिजातः अनेनाहुतिसंख्यादावपि परिशिष्टोक्तपक्ष

स्येषबह्वृचैरादरः कार्य इत्युक्तं भवति यद्यप्याश्वलायनेनाष्टोत्तरशतं होममष्टाविंशतिमेव वा कुंडे वा स्थंडिले वैकः कुर्यात्कुर्वन्पृथ-
क्पृथगिति स्मृतिरूपेणोक्तम् तत्रैकः कुर्वन्कुर्यादित्येकाचार्यपक्षे नियमपरम् प्रधानहोमानंतरं होमांतरमाह पारिजाते भगवान्
अथ स्रुवेण जुहुयात्सूर्यपाकरुद्रकान् सूर्यो नो पंचकं सूक्तमुदुत्यं जातवेदसम् नमो मित्रस्य वरुणश्चित्रं देवानामित्यपि उद्धेति सुभगः
पंचर्चाभिः क्रमाभिर्घृताहुतीः त्वमग्ने प्रथमं सूक्तमित्यष्टादशकर्चकम् त्वमग्नेद्युभिः षोडशभिर्घृतेन जुहुयात्ततः अथ रुद्राय जुहुयात्कद्रु
द्राय षड्वाहुतीः इमा रुद्राय च तथा सूक्तेन च ततः परम् आ ते पितर्मरुतामिति सूक्तेन च घृताहुतीरिति आश्वलायनः पूर्णाहुतिं च व
स्वंते होमे ग्रहमखे गुरुशिवस्त्वं ते होमांते इति व्याख्यातं पारिजाते अतः प्रायश्चित्तहोमांते पूर्णपात्रनिनयनात्प्राक् पूर्णाहुतिः कार्येत्यर्थः
पूर्णाहुत्यनंतरं प्रणीतानिनयनाद्यर्चनांतं कृत्वाऽभिषेकः होमं समापयेदिति प्रकृत्याऽथ यजमानाभिषेक इति परिशिष्टात् एवं प्रकृत्य तद्वि
धिरुक्तस्तत्रैव ग्रहवेदेः प्रागुदीच्यां शुचौ देशे संमृष्टालंकृते प्राक्प्रवणे चतुष्पादं दीर्घं चतुरस्रं सोत्तरच्छदं पीठं निधाय तत्रोदगग्रानमू-
लान्हरितदर्भानास्तीर्य प्राङ्मुखं कर्तारं सामात्यमुपवेश्याचार्यः सहर्त्विग्भिरभिषेककुंभमादाय प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन्नोदुंबर्यार्द्रया शाख
या सपलाशया सहिरण्यपवित्रया सकुशदूर्वापल्लवया अंतर्धाय कुंभोदकपृषद्भिरभिषेचयेत् अब्लिंगाभिर्वारुणीभिरन्याभिः शांतिपवि
त्रलिंगाभिर्ग्रहाभिषेकमंत्रैः श्रीसूक्तेनेमा आपः शिवतमा इति तृचेन देवस्य त्वेति च यजुषा भूर्भुवः स्वरिति च व्याहृतिभिरेवमभिषिक्त-

स्तेभ्योग्रहेभ्योक्तांदक्षिणांदद्यात् गौःशंखोरक्तोनड्वान् हिरण्यंपीतंवासःश्वेतोऽश्वःकृष्णागौःकालायसंहस्तीछागोवेतिपुनर्हिरण्ये
नसंमितांकुर्यादभावेसर्वेषांहिरण्यमेववातुष्टिकरंदद्यात् द्विगुणमाचार्यायत्रिघृतान्नेनब्राह्मणान् भोजयित्वाशांतिःपुष्टिस्तुष्टिश्चास्त्वि
तिवाचयेत् ज्ञातिसंबंधिबांधवांश्चतोषयेदेषग्रहयज्ञःसर्वारिष्टशमनःसर्वपुष्टिकरःसर्वाभीष्टप्रदइति त्रिघृतान्नेनेतिस्थानेघृतान्नेने
तिक्वचित्पाठः अभिषेकादौविशेषःपारिजाते वसिष्ठः स्वस्तिकंकल्पयेत्तस्मात्कुंडस्यैशानदेशतः यजमानाभिषेकार्थंतत्रभद्रा
सनंन्यसेत् प्राङ्मुखस्योपविष्टस्ययजमानस्यतत्रच अभिषेकंततःकुर्यादाचार्योब्राह्मणैःसह वक्ष्यमाणैःस्वमंत्रैश्च अब्लिंगैर्वेदमंत्र
कैः स्वमंत्रैर्ग्रहमंत्रैः कुंभोदकैःपुण्यतमैरुक्तद्रव्यसमन्वितैः ततस्तस्याभिषिक्तस्यरक्षार्थंबलिमुत्सृजेत् दिग्विदिक्षुचचित्रान्नै
र्दीपैर्नीराजयेत्ततः शुक्लमाल्यांबरधरःशुक्लगंधानुलेपनः ततोमंडपमागत्यध्यायेदग्निंग्रहान्सुरान् प्रत्येकंप्रतिमंत्रैश्चदद्यात्पुष्पां
जलिंततइति उद्वासनविधिःपारिजातेवामनीये प्रणवंत्वादितःकृत्वाभूर्भुवःस्वस्ततःपरम् चतुर्थ्यानामसंयुक्तंनमस्कारांत
योजितम् अनेनावाहनंकुर्यादनेनैवविसर्जनम् आचार्यप्रभृतिभ्यश्चग्रहार्चनफलंततः समिदाज्यचरूणांचतिलहोमफलंततः
ब्रह्मणेकुंभपूजायांचार्चनस्यफलंचयत् लोकपालगणेशाद्यास्तत्रयाअंगदेवताः तासांहोमफलंतद्वद्गृहीयाज्जलपूर्वकम् आज्यं- ११७
निरीक्ष्यदत्त्वाचब्राह्मणान् भोजयेत्ततइति ब्राह्मणभोजनेशक्ताशक्तभेदेनव्यवस्थोक्तामात्स्ये एकमेकाहुतेर्विप्रंहोमेत्वन्नेनभो

जयेत् अत्याद्योमध्यमश्चापिविप्रमेकंशताहुते: सहस्रस्याहुतेर्वैकंजघन्योविप्रभोजयेत् अन्यथादद्दातिक्षिप्रंतद्राष्ट्रंनात्रसंश-
यः अन्नतःभाहरेद्राष्ट्रमममंत्रश्चर्त्विजोगुरुम् होमःकारयितारंचसकृतोपिलदक्षिणः तस्माद्दातुमशक्तोयोदक्षिणाश्चान्नमेव
च जपैःप्रणामैःस्तोत्रैश्चतोषयेत्तर्पयेत्ग्रहानिति अन्वाधानादिप्रयोगः ऋत्विग्भिरन्वारब्ध:समिद्वयमादायचक्षुषी आज्येने-
त्यंते आदित्यंप्रत्येकंशतसंख्याभिरर्कसमिच्चर्वाज्याहुतिभिःअग्निंरुद्रंचप्रत्येकंदशसंख्याभिस्तदाहुतिभिः सोमंप्रत्येकं१००शत
संख्याभिःपलाशसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः अपःगौरींच प्रत्येकंदशसंख्याभिस्तदाहुतिभिः अंगारकं प्रत्येकंशतसंख्याभिःखदि
रसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः पृथिवींस्कंदंच प्रत्येकंदशसंख्याभिस्तदाहुतिभिः बुधं प्रत्येकंशतसंख्याभिरपामार्गसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः
विष्णुंपुरुषंच प्रत्येकंदशसंख्याभिस्तदाहुतिभिः बृहस्पतिं प्रत्येकंशतसंख्याभिरश्वत्थसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः इंद्रंब्रह्माणंच
प्रत्येकंदशसंख्याभिस्तदाहुतिभिः शुक्रं प्रत्येकंशतसंख्याभिरौदुंबरसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः इंद्राणीमिंद्रंच प्रत्येकं दशसंख्या-
भिस्तदाहुतिभिः शनिं प्रत्येकंशतसंख्याभिःशमीसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः प्रजापतिंयमंच प्रत्येकंदशसंख्याभिस्तदाहुतिभिः
राहुं प्रत्येकंशतसंख्याभिर्दूर्वास.र्वाज्याहुतिभिः सर्पान्कालंच प्रत्येकंदशसंख्याभिस्तदाहुतिभिः केतुं प्रत्येकंशतसंख्याभिः
कुशसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः ब्रह्माणंचित्रगुप्तंच प्रत्येकंदशसंख्याभिस्तदाहुतिभिः ९ विनायकंदुर्गांक्षेत्रपालंवायुमाकाशं

अश्विनाविद्रुमग्निंयमंनिर्ऋतिंवरुणंवायुंकुबेरमीशानंच प्रत्येकंपंचसंख्याभिः पालाशसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः अग्निंवायुंसूर्यं-
प्रजापतिंचैकैकयाव्रीहितिलाहुत्यासूर्यंत्रयोदशवारमाज्येन अग्निंचतुस्त्रिंशद्वारंरुद्रंद्वात्रिंशद्वारमाज्येन शेषेणस्विष्टकृतमित्या
दिपात्रासादनकालेबह्वीनांचरूद्वासनस्थालीनामाज्यस्थालीनांस्रुवाणांचबहूनामासादनंकार्यंयुगपदनेककर्तृकचर्वाज्यहोम-
निर्वाहायकालेलोकसिद्धान्नतिलव्रीहिभिः सहाज्यस्यत्रिःपर्यग्निकरणम् स्रुवाणांसंमार्गोतेद्व्योःसंमार्गः ततोऽन्नंपात्रांत
रेपृथक्कृत्वाग्नावधिश्रित्यस्रुवेणाभिघार्योदगुद्वास्याज्याद्दक्षिणतोव्यवहितदेशेबर्हिष्यासाद्यप्रत्यभिघार्यतदुत्तरतोव्रीहितिला-
नासाद्यर्त्विगन्वारब्धइध्माधानादिआज्यभागांतंकुर्यात् ततोयजमानस्त्यागंकुर्यात् शतशतसंख्याआर्कादिजातीयसमि
धःशतशतसंख्याहुतिपर्याप्तश्चरुःशतशतसंख्याहुतिपर्याप्तमाज्यंच आदित्यायसोमायांगारकायबुधायबृहस्पतयेशुक्रायश
नैश्चरायराहवेकेतवेचनमम दशदशसंख्याअर्कादिजातीयसमिधः दशदशसंख्याहुतिपर्याप्तश्चरुः दशदशसंख्याहुतिपार्या-
प्तमाज्यंच अग्नयेरुद्रायाउमायैस्कंदायविष्णवेपुरुषायेंद्रायब्रह्मणइंद्राण्याइंद्रायप्रजापतयेयमायसर्पेभ्यःकालायब्रह्म
णोचित्रगुप्तायनमम पंचपंचसंख्यापलाशसमिधःपंचपंचसंख्याहुतिपर्याप्तश्चरुःपंचपंचसंख्याहुतिपर्याप्तमाज्यंच विनाय १३८
कायदुर्गायैक्षेत्रपालायवायवेआकाशायाश्विभ्यां इंद्रायाग्नयेयमायनिर्ऋतयेवरुणायवायवेकुबेरायेशानाय एकैकाहुतिप

यामास्तिलव्रीहयोऽग्नयेवायवेसूर्यायप्रजापतये त्रयोदशाहुतिपर्याप्तमाज्यंसूर्याय चतुस्त्रिंशदाहुतिपर्याप्तमाज्यमग्नये द्वात्रिं
शदाहुतिपर्याप्तमाज्यंरुद्रायेति ततोऽष्टर्त्विक्सहिताचार्यपक्षेआचार्यआदित्यायजुहुयादितरेइतरग्रहेभ्यः ऋत्विक्चतुष्टयप
क्षे द्वाभ्यांद्वाभ्यांग्रहाभ्यामेकैकोजुहुयात् तत्रद्व्यंगुलादूर्ध्वंमध्यमानामिकांगुष्ठैर्मूलभागेसमिधमादायदधिमध्वाज्याक्तांजुहुयात्
पाणिनाग्रासपरिमितंचरुं आज्यंस्रुवेण तदभावेऽश्वत्थादियज्ञियपर्णेनसर्वेप्राङ्मुखाउदङ्मुखावाहृदयनिहितोर्ध्ववामपाणयोजुहुयुः
आचार्यःप्रभूततिलव्रीहीन्व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्हुत्वाऽज्यहोमंकुर्यात् सूर्योनइतिपंचर्चस्यसूक्तस्यसूर्यपुत्रश्चक्षुःसूर्योगायत्री
ग्रहमखांगाज्यहोमेविनियोगः उदुत्यमित्यस्यकाण्वःप्रस्कण्वःसूर्योगायत्री नमोमित्रस्येत्यस्यसूर्यपुत्रोऽभितपाःसूर्योजगती चि
त्रंदेवानामित्यस्यांगिरसःकुत्सःसूर्यस्त्रिष्टुप् उद्वेतिसुभगइतिपंचर्चस्यसूक्तस्यमैत्रावरुणिर्वसिष्ठःसूर्यस्त्रिष्टुप् त्वमग्नेप्रथ
मइत्यष्टादशर्चस्य सूक्तस्यांगिरसोहिरण्यस्तूपोऽग्निर्जगतीअंत्याष्टमीषोडश्यस्त्रिष्टुभः त्वमग्नेद्युभिरित्यस्यषोडशर्चस्य
सूक्तस्यगृत्समदोऽग्निर्जगती कद्रुद्रायेतिनवर्चस्यसूक्तस्यघोरःकण्वोरुद्रोगायत्री इमारुद्रायतवसेत्येकादशर्चस्यसूक्तस्यकु
त्सोरुद्रोजगत्यंत्येत्रिष्टुभौ आतेपितरितिपंचदशर्चस्यास्यसूक्तस्यगृत्समदोरुद्रस्त्रिष्टुप् एवमेकोनाशीतिमंत्रैःस्वाहांतैस्तावती
राहुतीर्हुत्वाग्रहवेदिस्थदेवताभ्योवरुणायचघंटाशब्देनधूपदीपनैवेद्यतांबूलादीन्पुष्पांजल्यंतानुपचारान्समर्पयेत् धूपदीप

नैवेद्येषु पूर्वोक्तव्यवस्थाविधिस्तदसंभवेनूक्तसाधारणविधिःस्वीकार्यः तत्रसूर्यायभद्रमुस्ताख्यकंदधूपः सोमायमयूरशिखा
भौमायदशांगः बुधायशालाख्यःसर्जरसः गुरवेबिल्वफलं शुक्रायवीडाख्यःश्रीवासः शिष्टत्रिभ्यःक्रमेणकृष्णागरुजटामांसी
मधूकानीतिधूपाःदीपःसर्पिषातिलतैलेनवासर्वेषां षाष्टिकमादित्याय सोमायपायसं भौमायपयोमिश्रितौदनः बुधायगुडमि-
श्रितक्षीरमोदनंच पृथग्गुरवे भृगवेदध्योदनः शनयेकृसरः मांसस्थानीयमाषविकारमिश्रितौदनोराहवे चित्रान्नंकेतवे इतिनैवेद्या
नि माणिक्यप्रभृतिरत्नानिसपुष्पाणिपुष्पांजलिरूपेणदद्यात् माणिक्यान्येववातावंतिसुवर्णपुष्पाणिवाप्रसीदंतुभवंतइतितान्सं-
प्रार्थ्य ऋत्विगन्वारब्धश्चर्वाज्यतिलव्रीहिशेषेणस्विष्टकृतंहुत्वाप्रायश्चित्तहोमांतंकुर्यात् ततःसामात्ययजमानोन्वारब्धआचार्योहुत्वा
दशागृहीतेनपूर्णाहुतिंकुर्यात् ततःपूर्णपात्रंनिनीयसंस्थाजपेनोपस्थायपरिस्तरणविसर्जनाद्यग्न्यर्चनांतंकुर्यात् अथग्रहवेदेःप्राग्
दीच्यांशुचौसंमृष्टेरंगवल्यास्वस्तिकालंकृतेप्राक्प्रवणेचतुष्पदंदीर्घंचतुरस्रंसोत्तरच्छदंपीठंनिधाय तत्रोदगग्रानमूलान्हरितदर्भाना
स्तीर्यतत्राङ्मुखंसामात्यंयजमानंपरिहितनववस्त्रमभिषिंचेत् आपोहिष्ठेतितिसृणामांबरीषःसिंधुद्वीपआपोगायत्री अभिषेके
वि० तत्त्वायामीतितिसृणांशुनःशेपोवरुणस्त्रिष्टुप् अभिषेके० स्वादिष्ठयेतितिसृणांमधुच्छंदाःपवमानसोमोगायत्री अभिषेके०
शंनइंद्राग्नीइतितिसृणांवसिष्ठोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् अभिषेके० पवित्रंतइतितिसृणामांगिरसःपवित्रःपवमानसोमोजगतीअभि०

ग्रहमंत्रैः ग्रहाणामादिरादित्योलोकरक्षणकारकः विषमस्थानसंभूतांपीडांहरतुमेरविः रोहिणीशः सुधामूर्तिः सुधागात्रः सुधा
शनः विषमस्थानसंभूतांपीडांहरतुमेविधुः भूमिपुत्रोमहातेजा जगतांभयकृत्सदा वृष्टिकृद्दृष्टिहर्ताचपीडांहरतुमेकुजः उत्पातरू
पोजगतांचंद्रपुत्रोमहाद्युतिः सूर्यप्रियकरोविद्वान्पीडांहरतुमेबुधः देवमंत्रीविशालाक्षः सदालोकहितेरतः अनेकशिष्यसंपूर्णः पीडां
हरतुमेगुरुः दैत्यमंत्रीगुरुस्तेषांप्राणदश्चमहामतिः प्रभुस्ताराग्रहाणांचपीडांहरतुमेभृगुः सूर्यपुत्रोदीर्घदेहोविशालाक्षःशिवप्रियः
मंदचारः प्रसन्नात्मापीडांहरतुमेशनिः महाशिरामहावक्त्रोमहादंष्ट्रोमहाबलः अतनुश्चोर्ध्वकेशश्चपीडांहरतुमेतमः अनेकरूपवर्णै-
श्च शतशोथसहस्रशः उत्पातरूपोजगतांपीडांहरतुमेशिखी सुरास्त्वामभिषिंचंत्वित्यादिपौराणमंत्रैश्चप्रतिमंत्रमभिषिंच्य हिर
ण्यवर्णांहरिणीमित्यस्यसूक्तस्यानंदादयऋषयः श्रीर्देवता अनुष्टुबादीनिच्छंदांसि प्रत्यृचमभिषिच्येमा आपःशिवतमाइतितृचेनदे
वस्यत्वेतियजुषाभूर्भुवःस्व रितिव्याहृतिभिश्चाभिषिंचेत् ततोऽभिषेकशालायामेवाभिषिक्तयजमानस्यपूर्वादिदिक्षुचचित्रान्नेरा-
चार्योदिग्देवताभ्योबलिमुत्क्षिपेत् इंद्रायनमःअग्नयेनमः यमायनमइत्यादिनाममंत्रैः ततोयजमानस्यसुवासिनीभिर्नी
राजनंकारयेत् ततोयजमानोऽभिषेकवस्त्रमाचार्यायदत्वाश्वेतांबरेधृत्वाश्वेतचंदनेश्वेतपुष्पाणिचधृत्वाऽभिषेकशालातोग्निस-
मीपमागत्याऽग्नेर्ग्रहपीठदेवतानांचपंचोपचारपूजांतेऽग्निंग्रहांस्तदुपदेवताश्चध्यात्वा अग्नयेनमः आदित्यायनमइतिमंत्रैःप्रणवादि-

भिः प्रत्येकंपुष्पांजलिमर्पयेत् ततआचार्यउद्वासनंकुर्यात् ॐ भूर्भुवःस्वः आदित्यायनमः आदित्यमुद्वासयामीति एवंसोमादीनामु
द्वासनवाक्यमूह्यम् ततोब्राह्मणेभ्योजपहोमफलंगृहीत्वाचार्यादिभ्योदक्षिणांदद्यात् सूर्यप्रीत्यर्थमाचार्यायगां अथर्त्विग्भ्यःसोम
प्रीत्यर्थंशंखं अंगारकप्रीत्यर्थंरक्तमनड्वाहं बुधप्रीत्यर्थंसुवर्णं बृहस्पतिप्रीत्यर्थंपीतंवासः शुक्रप्रीत्यर्थंश्वेतमश्वं शनिप्रीत्यर्थंकृ
ष्णांगां राहुप्रीत्यर्थंकालायसं केतुप्रीत्यर्थंहस्तिनंछागंवेति तत्तद्धोमकर्तृव्यवस्थयातांतांदक्षिणांदद्यात् तत्रमंत्राः कपिले
सर्वदेवानांपूजनीयासिसर्वदा सर्वदेवमयीयस्मादतःशांतिंप्रयच्छमे त्वंपुरासागरोत्पन्नोविष्णुनाविधृतःकरे पांचजन्यप्रदास्या
मित्यतःशांतिंप्रयच्छमे धर्मस्त्वंवृषरूपेणजगदानंदकारकः अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतःपाहिसनातन हिरण्यगर्भगर्भस्थंहेम॰
पीनवस्त्रयुगंयस्माद्वासुदेवस्यवल्लभम् प्रदानात्तस्यमेविष्णोरतःशांतिंप्रयच्छमे विष्णुस्त्वमश्वरूपेणयस्मादमृतसंभवः चंद्रा
र्कवाहनोनित्यमतःशांतिंप्रयच्छमे येनत्वंपृथिवीसर्वाधेनोवैकृष्णसन्निभे सर्वपापहरानित्यमतःशांतिंप्रयच्छमे यस्मादाय
सकार्याणित्वदधीनानिसर्वदा लांगलाद्यायुधादीनितस्माच्छांतिंप्रयच्छमे यस्मात्त्वंछागयज्ञानामंगत्वेनव्यवस्थितः यानंविभा
वसोर्नित्यमतःशांतिंप्रयच्छमइति एषामर्थानांविषममूल्यत्वेपिन्यूनताभवद्भिःसुवर्णदानेनलाभसाम्यंसंपादनीयम् उक्तदक्षि
णानामभावेसर्वेभ्यस्तत्कालिकरंहिरण्यमेववाद्यात् अतोनात्रमूल्याध्यायोक्तमूल्यदानंसर्वस्मिन्पक्षे आचार्यायद्विगुणंदद्यात्

कांस्यपात्रगतमाज्यमवेक्ष्य सदक्षिणं ब्राह्मणाय दत्वा यावत्यः प्रधानाहुतयस्तावतो ब्राह्मणान् भोजयेत् यावंति तदाहुतिशतानि
तावतो वा यावंति तत्सहस्राणि तावतो वा भुक्तवद्भ्यो यथाशक्ति दक्षिणां दत्वा प्रार्थयेत् शांतिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्त्विति भवंतो ब्रुवंत्वि-
ति ते च वदेयुः शांतिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्त्विति ततोऽच्युतानंतगोविंदेति नामत्रयं जपेदिति पारिजाते ततो ज्ञातिसंबंधिबांधवानां
भोजनवस्त्रादिदानेन तोषं संपाद्येश्वरार्पणं कृत्वा भुंजीतेति परिशिष्टोक्तमार्गेण ग्रहयज्ञनिरूपणम् अकार्येन तदेवं न देवेशस्तेन
तुष्यतु इति संस्कारकौस्तुभे नवग्रहमखः एतदसंभवे उपनयनकाले च बृहस्पतेरानुकूल्याभावे तच्छांतिः कार्या उक्तेऽपि
वर्षे नबली गुरुश्चेच्छांत्या प्रशस्तं व्रतबंधकर्मेति वृद्धवसिष्ठोक्तेः तामाह शौनकः कन्यकोद्वाहकाले तु आनुकूल्यं न विद्यते ब्राह्म
णस्योपनयने गुरोर्विधिरुदाहृतः सुवर्णेन गुरुं कृत्वा पीतवस्त्रेण वेष्टयेत् ईशान्यां धवलं कुंभं धान्योपरि निधाय च दमनं मधुपु-
ष्पाणि पत्रपालाशसर्षपान् मांसीगुडुच्यपामार्गविडंगं शंखिनी वचा सहदेवी विष्णुक्रांता सर्वौषधि शतावरी कुंभे निक्षिपेदि-
ति शेषः कृत्वाज्यभागपर्यंतं स्वशाखोक्तविधानतः ग्रहोक्तमंडलेऽभ्यर्च्य पीतपुष्पाक्षतादिभिः देवपूजोत्तरे काले ततः कुंभानुमंत्र
णं अश्वत्थसमिधश्चाज्यं पायसं सर्पिषायुतम् यवव्रीहितिलाः साज्या मंत्रेणैव बृहस्पतेः अष्टोत्तरशतं सर्वं होमशेषं समापये-
त् पुत्रदारसमेतस्य अभिषेकं समाचरेत् कुंभाभिमंत्रणोक्तैश्च समुद्रज्येष्ठमंत्रतः प्रतिमां कुंभवस्त्रं च आचार्याय निवेदयेत्

[illegible]भोजयेत्तस्मात्सुखपरःस्यान्नसंशयः इतिबृहस्पतिशांतिः तथामदनरत्नेस्कंदेगुरुपूजोक्ता कन्याविवाहकालेतुगु-
[illegible]योगे ब्राह्मणस्योपनयनेयस्यस्याद्दुःस्थितंनतः दुःस्थितंदुःस्थानमष्टमादिआगतोगुरुरितिशेषः तदापूजागुरोःका
[illegible]भिर्मे मदंतीकामपुष्पाणिपत्रंपालाशसर्षपाः मदंतीयूथिका कामोदमनः गुडूचीचाप्यपामार्गविडं
[illegible]वचा सहदेवीविष्णुक्रांतासर्वौषध्यःशतावरी कुष्ठंमांसीहरिद्रेद्वेमुराशैलेयचंदनम् वचाकचोरमुस्तंचसर्वौषध्यःप्रकी
र्तिताः तथैवाश्वत्थसंगांश्चपंचगव्यंजलंतथा नूतनंसोदकुंभंचपीतवस्त्रसमन्वितम् पंचरत्नैःसमायुक्तमीशान्यांस्थाप्यचानलात्
[illegible]देशात् याओषधीरितिमंत्रेणसर्वास्तत्वस्मिन्विनिक्षिपेत् कुंभस्योपरिभागेतुस्थापयित्वाबृहस्पतिम् सुवर्णपात्रेसौवर्णीप्रतिमां
[illegible]विधिर कारयेत्तुयथाशक्त्यावित्तशाठ्यविवर्जितः पीतवस्त्रयुगच्छन्नांपीतयज्ञोपवीतिनींपूजयेद्गंधपुष्पाद्यैस्ततोहोमंसमाच
रेत् समिधोश्वत्थवृक्षस्यहोम्याअष्टोत्तरंशतम् तिलव्रीहियवंमिश्रंहोतव्यंचयथाक्रमम् अनेनग्रहमखवदष्टस्यसमिद्धोमानंत
[illegible]वाज्यहोमस्यानंतरमागंतुःअयंहोमःकार्यइतिज्ञाप्यते बृहस्पतेतिमंत्रेणऋषिच्छंदःसमन्वितम् ततोहोमावसानेतु
[illegible]बृहस्पतिम् पीतगंधैस्तथापुष्पैर्धूपैर्दीपैश्चभक्तितः दध्योदनंचनैवेद्यंफलतांबूलसंयुतम् नमअंगिरसांनाथवाक्पते
[illegible]ते सुरग्रहैःपीडितानामभृतायनमोनमः पूजयित्वासुराचार्यंपश्चादर्घंनिवेदयेत् गंभीरदृढरूपांगदेवेज्यसुमतेप्रभो १४१

नमस्ते वाक्पते शांत गृहाणार्घ्यं नमोस्तु ते अर्घ्यं दत्वा सुरेशाय जपं होमं समर्पयेत् भक्त्या यत्ते सुराचार्य होमपूजादि यत्कृतम् तत्त्वं गृ
हाण शांत्यर्थं बृहस्पते नमोनमः मंत्रेणानेन संकल्प्य पश्चात्संप्रार्थयेन्नृप जीवो बृहस्पतिः सूरिराचार्यो गुरुरंगिराः वाचस्पतिर्देवमंत्री सु
भं कुर्यात्सदा मम सर्वोपचारसंयुक्तां प्रतिमां तां युधिष्ठिर प्रणम्य च गवा युक्तामाचार्याय निवेदयेत् अथाचार्यस्तु नियतो वेदवेदांग
पारगः यजमानं सपत्नीकं शांतचित्तो जितेंद्रियः कुंभोदकं गृहीत्वाथ मंत्रैरेतैः प्रसिंचयेत् इदमापो यमंत्रेण तामग्निमित्यृचा तथा
या ओषधीरश्वावती कूश्मांडैश्चाभिषेचयेत् पश्चात्संभोजयेद्विप्रान् यथाशक्ति युधिष्ठिर संक्रांतावपि कौंतेय तथास्वाभ्युदयेषु च
कुर्वन् बृहस्पतेः पूजामभीष्टफलमाप्नुयादिति संक्रांतौ गुरोः इति संस्कारकौस्तुभे स्कांदोक्ता गुरुपूजा अत्र च शौनकोक्तौ स्कां
दोक्तौ च शाखाभेदे द्वादशकपालैकादशकपालादिभेदस्येव यूथिकासदसत्त्वादिप्रयुक्ते षड्ढे लक्षण्यस्यापि कर्मभेद कल्पासंभवादुभय
गतगुणोपसंहारेण कुंभानुमंत्रणादिसाधारणधर्माणां दीर्घचतुरस्रमंडलाद्यसाधारणधर्माणां विनियोगवशेनापेक्षितानां ग्रहमखा
स्वीकारेण तावद्भिरेव ग्रहमेधीयवन्नैराकांक्ष्यसंभवेनाविप्रयुक्ततत्रत्यधर्मानादरेण प्रयोगं वदामः अस्य कुमारस्योपनयनकाले बृ-
हस्पत्यानुकूल्यसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं बृहस्पतिशांतिं करिष्ये इति संकल्प्य गणेशपूजनाद्याचार्यवरणांतं कुर्यात् ततः आ
चार्यः कर्षतदर्धादिपरिमितहेम्ना यथाशक्ति निर्मितप्रतिमाया अग्न्युत्तारणं कृत्वा यदत्र संस्थितं भूतमित्यादि देशसंस्कारांते होमदेश

सं॰कौ॰ स्यैशानदेशेमहीद्यौरितिस्पृष्ट्वाभुविओषधयइतिधान्यंप्रक्षिप्याकलशोष्वितिधवलकुंभंस्थाप्यइमंमेगंगइतितीर्थोदकेनापूर्याश्वत्थेवो-
निषदनमितिअश्वत्थपल्लवान् गायत्र्यादिमंत्रैःपंचगव्यंदेवस्यत्वा मभिषिंचामीतिकुशोदकंनिक्षिप्ययुवासुवासाइतिपीतवस्त्रेणसं
वेष्ट्यसहिरत्नानीतिपंचरत्नानिप्रक्षिप्ययाओषधीरितिवक्ष्यमाणान्सर्वान्निक्षिपेत् यूथिकादमनसुधुस्र ध्याणिपत्रंभाषायांपत्रजमि
निप्रसिद्धम् पलाशंसर्षपान् जटामांसींगुडूचीं अपामार्गविडंगंशंखिनींवचांसहदेवींविष्णुक्रांतांशतावरीं कुष्टंमांसींहरिद्रेद्वेमु
राशैलेयचंदनम् षचाककचोरमुस्तांश्चेति ततश्चंदनादिनाकुंभमभ्यर्च्यपूर्णादर्वीतियथाविभवंसौवर्णादिपूर्णपात्रंनिधायतत्राष्टद
लोत्तरदलेहरितालक्षतनिर्मितदीर्घचतुरस्रपीठेहैमींबृहस्पतिप्रतिमांस्थापयित्वास्थंडिलेऽग्निप्रतिष्ठापनादिअन्वाधानेचक्षुषीआज्ये-
नेत्यंतेबृहस्पतिमष्टोत्तरशतसंख्याभिरश्वत्थसमिद्भिस्तावतीभिराज्याहुतिभिस्तावतीभिःसर्पिर्मिश्रपायसाहुतिभिस्तावतीभिः-
साज्ययवव्रीहितिलाहुतिभिश्चशेषेणस्विष्टकृतमित्यादिस्वशाखोक्तविधिनाज्यभागांतंकृत्वाकुंभोपरिस्थापितप्रतिमायामावाहनादि
षोडशोपचारैर्बृहस्पतिंपूजयेत् तत्रविशेषाः पीतवस्त्रयुग्मंपीतंयज्ञोपवीतंपीतंचंदनंपीताक्षतान् चंपकादिपीतपुष्पं बिल्वमज्जा
धूपं घृतदीपं दध्योदनंनैवेद्यं दक्षिणायांपुष्परागोमाणिक्यंयथाशक्तिहेमवा पूजांतेऽब्लिंगाभिर्वारुणीभिःपावमानीभिश्चग्रह १४२
मखोक्ताभिःकुंभानुमंत्रणम् ततोयजमानोयथान्वाधानंबृहस्पतयइदंनममेतित्यागंकुर्यात् अथाचार्योबृहस्पतिमंत्रेणप्रणवादि-

नाकृष्यादिस्मरणपूर्वकंदधिमध्वक्ताअष्टोत्तरशतमश्वत्थसमिधोजुहुयात्तावतीराज्याहुतीः सर्पिर्मिश्रलोकसिन्दूपायसाहुतीःसाज्यय
वधीहितिलाहुतीश्च ततःस्विष्टकृदादिहोमशेषंपरिस्तरणाविसर्जनाद्यर्चनांतंकुर्यात् ततोबृहस्पतेर्गंधादिभिःपूर्वोक्तैःफलतांबूला-
तैःपूजनंकृत्वासयजमानोनमस्कुर्यात् ततस्ताम्रपात्रेशंखोदकंप्रक्षिप्यतत्रपीतानिगंधाक्षतपुष्पाणिफलंचप्रक्षिप्यार्घ्यंदद्यात् गं
भीरदृढरूपांगदेवेज्यसुमतेप्रभो नमस्तेवाक्पतेशांतगृहाणार्घ्यंबृहस्पतइति ततोयजमानोबृहस्पतयेकृतकर्मार्पणंकुर्यात् भक्त्या
यनेकृताचार्यहोमपूजादियत्कृतम् तत्त्वंगृहाणशांत्यर्थंबृहस्पतेनमोनमइति ततःप्रार्थयेत् जीवोबृहस्पतिःसूरिराचार्योगुरुरं
गिराः वाचस्पतिर्देवमंत्रीशुभंकुर्यात्सदाममेति ततोविसर्जनंकृत्वाचार्यंप्रणम्यसर्वोपचारसंयुक्तांगोयुक्तामिमांप्रतिमांतुभ्यमहंसंप्र
ददइतितादृशप्रतिमांदद्यादभिषेकोत्तरंवाप्रतिमादानंकुंभोदकेनाचार्यःपुत्रदारसमेतंयजमानमभिषिंचेत् आपोहिष्ठेतितिसृणा-
मांबरीषःसिंधुद्वीपआपोगायत्री तत्त्वायामीतितिसृणांशुनःशेपोवरुणास्त्रिष्टुप् स्वादिष्ठयेतितिसृणांमधुच्छंदाःपवमानसोमो
गायत्री समुद्रज्येष्ठाइतिमंत्राणांवसिष्ठआपस्त्रिष्टुप् इदमापइत्यस्यसिंधुद्वीपआपोनुष्टुप् तामग्निवर्णामित्यस्यहिरण्यगर्भो
दुर्गात्रिष्टुप् याओषधीरित्यस्याभिषगोषधयोनुष्टुप् अश्वावतीर्गोमतीरित्यस्यवसिष्ठउषसस्त्रिष्टुप् यद्देवादेवहेडनंयद्दीव्यमा
युष्टेविश्वतोदधदित्यापस्तंबशाखोक्तैरनुवाकैश्चतच्छंयोरावृणीमहइति ततोयथाशक्तिब्राह्मणान्भोजयेत् इतिसंस्कार

कौस्तुभे बृहस्पतिशांतिः अथोपनयनप्रयोगः उपनयनात्पूर्वेद्युरहतवस्त्रमजिनंयज्ञोपवीतंमेखलांदंडंकटिसूत्रंकौपीन-
मित्येतान्युक्तलक्षणानिसंपाद्यभिक्षापात्रजलपात्रेच संपाद्यस्वस्योपनेतृत्वयोग्यतायैकृच्छ्रत्रयंसंकल्प्य तिलसहस्रहोमगोदानाद्य-
न्यतरमत्याम्नायेनतदाचरणपूर्वकंद्वादशसहस्रंगायत्रीजपंतद्योग्यतायैकृत्वोपनेयत्वयोग्यतायैबटुनापि कृच्छ्रत्रयंकारयित्वायदि
जातकर्मादिसंस्काराअतीतास्तदाजातकर्मादिसंस्काराणांकालातिपत्तिप्रायश्चित्तहोमंकरिष्यइतिसंकल्पपूर्वकंपूर्वोत्तराज्यभा-
गांतस्विष्टकृदादितंत्रयुताअतिपन्नसंस्कारसंख्यापूर्भुवस्स्वाहेत्याज्याहुतीर्हुत्वाप्रमादादतिपत्तौप्रत्येकंपादकृच्छ्रंचौलस्यार्द्धकृच्छ्रं
बुद्धिपूर्वकाकरणेतूक्तद्विगुणंकुमारेणकारयेत् चौलेकुलधर्मप्राप्ततृतीयवर्षादिनियतकालातिपत्तावेतत् सहोपनीत्येत्यस्यकुलध
र्मप्राप्तत्वेतुनैतत् पत्न्यासहोपविश्यदेशकालौसंकीर्त्यअस्यकुमारस्यगर्भांबुपानजनितदोषनिबर्हणायुर्मेधाभिवृद्धिबीजगर्भस
मुद्भवैनोनिबर्हणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंअतिक्रांतंजातकर्म बीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणायुरभिवृद्धिव्यवहारसिद्धिद्वाराश्री
परमेश्वरप्रीत्यर्थंनामकर्म आयुरभिवृद्धिद्वारा॰ र्थंसूर्यावलोकनं॰ आयुःश्रीवृद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणार्थंनिष्क्रम-
णं आयुरभिवृद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंउपवेशनं मातृगर्भमलप्राशनशुद्धिअन्नाद्यब्रह्मवर्चसतेजइंद्रियायुरभिवृद्धि
बीजगर्भ॰ प्रीत्यर्थंअन्नप्राशनंवाद्यकरिष्ये बीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणबलायुर्वर्चोभिवृद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंचौलं

द्विजत्वसिध्द्याऽवेदाध्ययनाधिकारार्थंउपनयनंचश्वःकरिष्ये इतिसंकल्प्यतदंगत्वेनस्वस्तिपुण्याहवाचनंमातृकापूजनंनांदीश्रा
द्धंचकरिष्ये उपनयनांगत्वेननंदिन्यादिमंडपदेवतानांपूजनपूर्वकंतासांकुलदेवतादीनांचस्थापनंकरिष्ये तदादौनिर्विघ्नतासिद्ध्य
र्थंगणेशपूजनंकरिष्ये इतिसंकल्प्य तंत्रेणनांदीश्राद्धांतंकुर्यात् सर्वेषांसद्यःकरणेसर्वसंकल्पांतेअद्यकरिष्ये इतिसंकल्पः ब
हूनांसंकल्पेकर्तृभ्येतामिति चौलोपनयनयोःसंकल्पेकर्तृभ्येतामिति उपनयनमात्रसंकल्पेकर्तृभ्यतामिति नांदीश्राद्धांतेमातृका-
अविसृज्ययथाचारंबन्हाद्याःशाखाःनंदिन्यैनमः नंदिनीमावाहयामि नलिन्यैनमः नलिनीमावा० मैत्रायैनमः मैत्रामावाह०
उमायैन०उमामा० पशुवर्द्धिन्यै० पशुवर्द्धिनीमा० भगवत्यै० भगवतीमा० अविघ्नगणपतयेनमः अविघ्नगणपतिमा० सापिधा
नकलशयोःगृहावैप्रतिष्ठेत्यावाहितदेवताःप्रतिष्ठाप्यासनाद्याचमनांतसमर्पणेकृतेत्रिसूत्रवेष्टितकुंभचतुष्टयमध्यस्थाभिषे
कपात्रेताःशाखानिधायपल्यातन्नीराजनंश्रियेजातइतिकारयित्वाकनिक्रददितितैलेनाभ्यज्यस्नगंधिपिष्टंताःस्नानिक्षिप्योष्णो
दकेनाभिषिच्यापोहिष्ठेतितृचेनकुंभचतुष्टयोदकेनाभिषिच्याचमनादिपुष्पांतोपचारसमर्पणांतेदधिक्राव्णइतिदध्नाकांडात्कांडा
त्प्ररोहंतीतिदूर्वाभिश्चाभ्यर्च्यधूपादिपूजांसमाप्यमंत्रहीनमितिसंप्रार्थ्यमातृकासहितास्ताःशाखाःस्वयमादधन्तौकलशौपत्नी-
यंत्रादिवाद्यघोषेणकनिक्रददितिसूक्तेनचप्रतिष्ठापनदेशंगत्वासूपलिप्तेऽलंकृतेतस्मिन्नुदेशेगृहावैप्रतिष्ठेतिकलशाभ्यांसहिताः

शाखाः प्रतिष्ठाप्य पंचोपचारैः संपूज्य स्थापितदेवताप्रीत्यर्थं यथाशक्ति ब्राह्मणान् सुवासिनीश्च भोजयिष्ये तेभ्यो यथाशक्ति वस्त्र
दक्षिणादानं च करिष्य इति संकल्पयेत् ततो नीराजिताभ्यां दंपतीभ्यां सुहृदो वस्त्राणि दद्युः युवं वस्त्राणि पीवसा॰ अभिवस्त्रा सुव॰
भद्रा वस्त्रा समन्या॰ वसिष्वा हि मियेध्य॰ सतु वस्त्राण्यध पेशनानि॰ वेदिषदे प्रियधामाय॰ प्रसेनानीः शूरो अग्रे रथानां॰ उभा उ नू-
नं तदिदर्थ॰ इमान्मंत्रान् पठेयुः ततोऽनिष्क्रांतजातकर्मादिसंस्कारानुष्ठानानां केचिन्मंडपनिर्माणपूर्वकं देवतास्थापनं कुर्वंति तदि
त्थम्, आग्नेय्यां आम्रेण जंबूवा वा स्तंभः नैर्ऋत्यां खादिरेण धात्र्या वा वायव्यामुदुंबरेण शम्या वा ऐशान्यां बदर्याः श्मंतकेन वा
यथाकुलधर्मं शम्यर्कादिजातीययज्ञियवृक्षस्य षट् शाखायुग्मानि सूत्रवेष्टितानि कार्याणि षष्ठं छुरिकागर्भं देवकमित्युच्यते आ
याश्वतस्रः शाखा दधिक्राव्ण इति या ओषधीरिति च मंत्राभ्यां चतुर्णां ब्राह्मणानां हस्ते दत्वाग्नेयस्तंभे गंगायै नमः गंगामावाहयामी
त्यावाहनादि षोडशोपचारैः संपूज्य स्तृ ददाति स्थिरा भवेति प्रार्थयेत् एवं नैर्ऋत्ये गौरीं वायव्ये धरणीं ऐशान्ये लक्ष्मीं तत आग्ने
यस्तंभे नंदिनीमावाहयामि गृहा वै प्रतिष्ठा सूक्तमिति शाखायुग्मं प्रतिष्ठापयेत् एवं नैर्ऋत्ये नलिनीं वायव्ये मैत्रां ऐशान्ये उमां
मंडपाच्छादनोपरि देशमध्ये पशुवर्द्धिन्यै नमः इति यथाचारं मुसलमंडकादियुक्तं शाखायुग्मं रोपयेत् सर्वत्र गृहा वै प्रतिष्ठेत्यस्याहूभिः
ततस्ता मंडपदेवताः षोडशोपचारैः संपूज्य मंडपमध्ये आग्नेयादिक्रमेण कलशस्थापनविधिनोदकपूर्णमाम्रपल्लवादियुतं कुंभच- १४४

तुष्टयंस्थापयित्वासूक्तयेनतन्मअग्नेतुपहतपीठेदंपतीदेवकस्थापनमित्यंकुरुतः वंशपात्रस्थपूर्वोक्तदेवके भगवत्या आवाहनाद्याचम
नांतोपचारार्पणे कृते च तस्मैः सुवासिन्योनीराजनाभ्यंगोद्वर्त्तनोष्णोदकशीतोदकस्नानानि कारयेयुः ततः कनिक्रददिति सूक्तेन दे
वकसहितंवंशपात्रंउक्तपीठेस्थाप्य गृह्यावै प्रतिष्ठेतिप्रतिष्ठाप्य षरूभ्याद्युपचारैःपूजयेत् भगवत्यैनमइतिमंत्रेणभगवतीपूजनेनसहावि
घ्नगणपतिपूजनंचतत्रैवकार्यं ततोब्राह्मणभोजनादिसंकल्पःपूर्ववत्कार्यइति बद्धहस्तेनचतुर्हस्ताचतुरस्राहस्तोच्छ्रिताश्ल-
क्ष्णासोपानांकिनाप्रागुदक्प्रवणाकदलीस्तंभतोरणपुष्पमालाद्यलंकृतावेदिःकार्येत्यपिकेचित् इतिपूर्वदिनकृत्यम् परदिने-
ऽतिक्रांतचौलंकृत्वा प्रागेवजातचौलंत्वभ्यंगस्नानेनस्नापयित्वामात्रासहभोजयेत् ततोब्रह्मचारिण्योऽन्नदानमाचारात्कार्यं
ततोदेशकालौसंकीर्त्याऽस्यकुमारस्यद्विजत्वसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंगायत्र्युपदेशंकर्तुंतत्प्राच्यांगभूतंवपनादिकरिष्ये इतिसंक
ल्प्यवापनंकारयेत् मुख्यशिखाधिकशिखानांचौलेधृतानामत्रवापनम् ततःस्नापितमहतांबरंबद्धशिखंमंगलतिलकंबटुंकुर्युः
मौहूर्तिकंसंपूज्यतदुक्तशुभमुहूर्तेआचार्योवेद्यांप्राङ्मुखउपविष्टस्तन्मुखमीक्षेत कृतनमस्कारंतंस्वांकेकुर्वीत ततोब्राह्मणायेयज्ञेने
तिमंत्रैर्यथाचारमुभयोःशिरस्यक्षतान्क्षिपेयुः नदस्तकगृह्यावैप्रतिष्ठेतिच ततःकुमारंदक्षिणउपवेश्याचम्यप्राणानायम्यदेशका-
लौसंकीर्त्योपनयनहोमंकर्तुंस्थंडिलादिकरिष्यइतिसंकल्प्यस्थंडिलादिकुर्यात् आघारावाज्येनेत्यंतेत्रिरग्निंपवमानंप्रजापतिंचा-

ज्येनशेषेणस्विष्टकृमित्यादि कुमारेणाऽन्वारब्धःसमिद्धोमंकुर्यात् ततोबर्हिःसन्नहना द्याज्योत्सवनांतंकुर्यात् ततःस्वदक्षिण
तःकुमारंप्राङ्मुखमवस्थाप्य स्वयंचोत्थायतमुत्थाप्येत्यर्थः अथोत्थायगुरोर्वन्हेरित्यादिशौनकोक्तेः त्रिवृत्कार्पाससूत्रंकटावाबध्य
कौपीनंपरिधाप्याहतंशक्लंवासःसमंत्रंपरिधापयेत् युवंवस्त्राणीत्यस्योचथ्योदीर्घतमामित्रावरुणौत्रिष्टुप् वासोधारणेविनियो-
गः वाससैवप्रावरणपक्षेमंत्रावृत्तिः ततउत्तरतोनीतेनकुमारेणद्विवारमुदकप्राशनंकारयित्वोपवीतधारणादि अजिनेनप्रावरण
पक्षेतदादिवाकुर्यात् मित्रस्यचक्षुरित्यस्यवामदेवोजिनंत्रिष्टुप् अजिनधारणेवि० ॐमित्रस्यचक्षुर्धरुणंबलीयस्तेजोयशस्वीस्थ
विरंसमिद्धम् अनाहनस्यंवसनंजरिष्णुपरीदंवाज्यजिनंदधेहम् उक्तप्रकारमजिनंधारयित्वागायत्र्यादशकृत्वोभिमंत्रिताद्भिरुपवी
तंप्रोक्ष्यतद्धारयेत् यज्ञोपवीतमितिमंत्रस्यपरब्रह्मऋषिःपरमात्मादेवता त्रिष्टुप्छंदः श्रौतस्मार्तकर्माधिकारसित्यर्थेउपवीतधारणे
विनियोगः अध्ययनकालेमंत्राक्षराणांसंधिवशेनयेविकारास्तानत्यजन्मंत्रंवाचयित्वातद्दक्षिणबाहुमुद्धार्योपवीतंधारयित्वाकु
मारमात्मनोग्नेश्चमध्येनयज्ञपात्रोत्तरभागेननीत्वाजयंतोक्तेनविधिनापारिजातोक्तेनवाचमध्यप्रणीतापूर्वभागेनीत्वातत्पश्चिमभागा
त्मकतीर्थेनप्रपन्नंपूर्ववदानीतंदक्षिणतउपवेश्यबर्हिष्याज्यमासाद्यस्रुवसंमार्गाद्यर्चनंकृत्वाब्रह्मचार्यन्वारब्धइध्माधानाद्याज्यभा-
गवर्ज्यंचौलवदाज्याहुतिचतुष्टयंहुत्वाचार्यउत्तरतोऽग्नेःप्राङ्मुखस्तिष्ठेत् कुमारस्तयोर्मध्येनगत्वाचार्याभिमुखस्तिष्ठेत ततआ-

चार्योनुच्छिष्टजलेनशिष्यांजलिमापूर्यस्वांजलिपूरणमन्येनकारयित्वा तत्सवितुरित्यस्याग्नेयः श्यावाश्वः सवितात्रिष्टुप् अवसावणे
विनियोगः ओंतत्सवितुर्व० मंत्रांतेस्वाजलिस्थोदकेशिष्यांजल्युदके आसिच्य स्वदक्षिणपाणि धृतेन तदंजलिनातज्जलमवस्रावयेत्
ततः स्वदक्षिणपाणिना कुमारस्यसांगुष्ठदक्षिणपाणिग्रहणंकुर्यात् देवस्यत्वासवितुः० अमुकशर्मन्निति अभिवादनिकंनामशर्मातं
संबुद्ध्या निर्दिशेत् पुनर्द्वि: पूर्ववत्पूरणादि सवितातेहस्तमग्रभीदितिमंत्रांते पूर्ववन्नामग्रहणपूर्वकंहस्तग्रहणंद्वितीयपर्याये तृती
येतु अग्निराचार्यस्तवेत्यंते ततोयत्रदेशेब्रह्मचारिणआदित्येक्षणंभवतिब्रह्मचारिणासहतंदेशंगत्वादेवसवितरेषतेब्रह्मचारीतंगो
पायसमामृतेत्युच्चार्यब्रह्मचारीयथादित्यमीक्षेततथाकुर्यात् ततोऽग्नेरुत्तरतोऽन्योन्याभिमुखावतिष्ठतः आचार्यः प्रजापतयेरक्षणार्थं
मनसाब्रह्मचारिणंसमर्प्य कस्यब्रह्मचार्यसिप्राणस्यब्रह्मचार्यसिकस्त्वाकमुपनयतेकायत्वापरिददामीतिजपेत् युवासुवासाइत्य-
स्यकौशिकोविश्वामित्रोयूपस्त्रिष्टुप् पूर्वार्द्धर्चस्यप्रदक्षिणावर्त्तनउत्तरार्द्धर्चस्य पाणिभ्यांबटुहृदयालंभनेविनियोगः युवासुवासाइ
त्यर्धर्चमुच्चार्यप्रदक्षिणमावर्त्यप्राङ्मुखमवस्थाप्यकुमारांसयोरुपरिस्वपाणीगमयित्वा तंधीरासइत्यर्द्धर्चांतेपाणिभ्यांयुगपत्तदीय
हृदयंस्पृशेत् ततः पूर्वेणैवपश्चात्समानीयस्वदक्षिणउपविशेत् अथब्रह्मचारी अग्नयेसमिधमित्यस्यहिरण्यगर्भोऽग्निर्बृहती समि
दाधानेविनियोगः अग्नयेसमिधमाहार्षंबृहतेजातवेदसे तयात्वमग्नेवर्द्धस्वसमिधाब्रह्मणावयंस्वाहेतिमंत्रमेकश्रुत्यैवपठित्वा

समिधमाधाया ऽग्नयइदंनममेतित्यागांतेदक्षिणंपाणिंप्रक्षाल्याऽग्नौप्रताप्य ओंतेजसामासमनज्मिइतिसंहृतौष्ठमुखमवाङ्भिमृजेत् एवं
पाणिप्रक्षालनादिमुखमार्जनांतंपुनर्द्विःकुर्यात् ततःपाणिंप्रक्षाल्यतिष्ठन्त्दृदिकृतप्रणातिमुद्रायुतकरसंपुटउपतिष्ठते मयिमेधामितिष
ण्णांहिरण्यगर्भः त्रयाणामग्नींद्रसूर्याः त्रयाणामग्निर्गायत्री उपस्थानेवि० मयिमेधांमयिप्रजांमय्यग्निस्तेजोदधातु मयिमेधां-
मयिप्रजांमयींद्रइंद्रियंदधातु मयिमेधांमयिप्रजांमयिसूर्योभ्राजोदधातु यत्तेअग्नेतेजस्तेनाहंतेजस्वीभूयासं यत्तेअग्नेवर्चस्तेनाहं-
वर्चस्वीभूयासम् यत्तेअग्नेहरस्तेनाहंहरस्वीभूयासं मानस्तोकइतिमंत्रस्यकुत्सोरुद्रोजगती भस्मधारणेविनियोगः मानस्तोके
तनये० त्र्यायुषंजमदग्नेरितिललाटे कश्यपस्यत्र्यायुषंकंठे अगस्त्यस्यत्र्यायुषंनाभौ यद्देवानांत्र्यायुषंदक्षिणांसे तन्मेअस्तुत्र्यायुषंवा-
मांसे शतायुषंशिरसि कृतांजलिरुपतिष्ठते ओंचमेस्वरश्चमे० तस्मैतेनमः अग्नयेनमः स्वस्तिश्रद्धांमेधांयशः प्रज्ञांविद्यांबुद्धिं-
श्रियंबलं आयुष्यंतेजआरोग्यंदेहिमेहव्यवाहन देहिमेहव्यवाहनेनमः एतत्प्रवरान्वितेतद्गोत्रोत्पन्नएतच्छर्माऽहंभोअग्नेअभि
वादयेइत्यग्निमभिवाद्योत्तरतउपविष्टस्याचार्यस्याभिमुखउत्तरतउपविशेत् अथयथाचारमाचार्येणगायत्रीपूजनेकृतेदक्षिणंजा
नुंभूतलेनिपात्यदक्षिणसव्यहस्ताभ्यांसव्यदक्षिणश्रोत्रेसंस्पृश्याचार्यस्यदक्षिणसव्यपादौव्यस्ताभ्यांस्वीयसव्यदक्षिणहस्ताभ्यांजा-
नुप्रभृतिपादांगुष्ठाग्रपर्यंतंस्पृष्ट्वा एतत्प्रवरान्वितेत्यादि अहंभोअभिवादयइत्यंतंपूर्ववदुक्त्वाआचार्यपादयोःशिरोनिधानेनप्रणमेत्

अकारांतंकृत्तिकरोहिणादिनाम्ना ऽभिवादने आचार्य आयुष्मान्भवसौम्य कृत्तिका ३ आयुष्मान्भवसौम्यरोहिणा३इत्याशिषंप्रयुंजी
त इकारांतंस्वातिनाम्नाभिवादने आयुष्मान्भवसौम्यस्वाता३इ३इति उकारांतपुनर्वसुनाम्नाभिवादने आयुष्मान्भवसौम्यपुनर्वसा३
उ३इति एवमन्यत्रोत्यम् ततःसविनयं अधीहिभोःसावित्रींभो अनुब्रूहीत्याचार्यंसंप्रार्थ्योत्तानीकृतवामपाण्यंगुष्ठांगुलीर्न्यङ्मुखीकृ
त्य दक्षिण पाण्यंगुष्ठांगुलीभिर्दृढंसंयोगिनीःकृत्वातादृशोब्रह्मांजलिंदक्षिणांकेनिःक्षिप्यासीत आचार्यस्तमंजलिंतत्परिधानीय
वाससाच्छाद्यतादृशंस्वपाणिभ्यांप्रदायसप्रणवव्याहृतिकांसावित्रीमुपदिशेत् तद्यथा प्रणवस्यपरब्रह्मऋषिःपरमात्मादेवतादै
वीगायत्रीछंदः व्याहृतीनांपरमेष्ठीप्रजापतिःप्रजापतिर्बृहती गायत्र्याविश्वामित्रःसवितागायत्री उपनयनप्रधानोपदेशेविनि॰
सप्रणवव्याहृतिकांसावित्रींस्वयंपच्छउक्त्वातथैवकुमारंवाचयीत अशक्तेयथाशक्तिततस्तादृशीमर्द्धर्चशउक्त्वावाचयीत तत
स्तादृशीमनवानमुक्त्वावाचयीत यथाशक्तिसर्वत्रवाचयन्संधिकृतंवर्णविकारंनान्यथाकुर्वीत ममव्रतइतिमंत्रस्यप्रजापति
र्बृहस्पतिस्त्रिष्टुप् अस्यहृदयदेशेऊर्ध्वांगुलिपाण्युपदधानेविनि॰ ओंममव्रतेत्हृदयंतेदधामि ममचित्तमनुचित्तंतेअस्तु ममवा
चमेकव्रतोजुषस्व बृहस्पतिष्ट्वानियुनक्तुमह्यं इतिब्रह्मचारिणोहृदयेस्वदक्षिणपाणिमूर्ध्वांगुलिंन्यङ्मुखमुपधायमेखलाबंध
नंकुर्यात् इयंदुरुक्तादितिद्वयोर्वामदेवोमेखलात्रिष्टुप् मेखलाबंधनेविनि॰ इयंदुरुक्तात्परिबाधमानाछर्मवरूथंपुनतीनआ

गात् प्राणापानाभ्यांबलमाभरंतीप्रियादेवानांस्वसागामेखलेयं ऋतस्यगोप्त्रीतपसःपरस्पीघ्नतीरक्षःसहमानाअरातीःसानःस
मंतमनुपरीहिभद्रयाभर्तारस्तेमेखलेमारिषामेति परेहीत्यपपाठः आनुपूर्व्येणपरिगच्छेतिपारिजात व्याख्यानासंगतेः कटि
देशेमेखलांत्रिरावृत्त्यनाभिप्रदेशेग्रंथित्रयंकुर्यात् तदाब्रह्मचारीसांगरहस्यवेदत्रयेणसंवृतोहमितिमन्येत अथास्मैदंडंदद्यात् स्व
स्तिनइत्यस्यस्वस्त्यात्रेयोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् दंडदानेविनि॰ स्वस्तिनोमिमीता॰ अदांतंदमयित्वामांमार्गेसंस्थापयन्स्वयम् दंडःकरे
स्थितोयस्मात्तस्माद्रक्षयतोभयमिति मंत्रांतेब्रह्मचारीतंगृह्णीयात् अथाचार्योब्रह्मचारिणमाह ब्रह्मचार्यसि बटुरोमितिस्वी
कुर्यात् अपोशान मूत्रोत्सर्गादौनिमित्तेशौचांतेविधिनाआचमनंकुर्वितियावत् कर्मकुरु संध्योपासनाग्निकार्यादिसायंप्रातःकुरु
दिवामास्वाप्सीः दिवानिद्रांमाकुरु आचार्याधीनोभव तदाज्ञोल्लंघनंमाकुरु वेदमधीष्व द्वादशवर्षाद्यन्यतरपक्षाश्रयणेनवेदाध्य
यनंकुर्वितितंप्रत्युपदेशमर्थंबोधयेत् परश्वस्वीकुर्यात् ततःस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्य दशतेब्राह्मणान्भोजयिष्यइतिश
तंशतंवायथाशक्तिवासंकल्प्यनानानामगोत्रेभ्योब्राह्मणेभ्यःभूयसींदातुमुत्सृज्यइतिचसंकल्प्यब्राह्मणाशिषोगृह्णीयात् ततो
ब्रह्मचारीनूतनभिक्षापात्रेमातरमनुप्रवचनीयकर्मार्थंतंडुलान्याचेतभिक्षांभवतीददात्विति अनुप्रवचनीयंभवतीददात्वितिवा
मातुरभावेमातुःस्वसारंस्वभगिनींज्येष्ठभ्रातृपत्नींवाप्रत्याख्यायिनीमित्थमेवयाचयेत् स्वपितरंवाभिक्षांभवान्ददात्विति अनुप्र- १४७

वचनीयमितिवातद्वैक्षमाचार्यायनिवेद्यमध्यान्हसंध्यामुपास्यगुरुसन्निधावचपलस्तिष्ठन् अहःशेषंनयेत् अनुप्रवचनीयारंभात्पू-
र्वंगर्जितवृष्ट्यादिसंभावनायांदिवैवचरुश्रपणांतंकृत्वाऽस्तमितेहोमंकुर्यात् नसंध्यागर्जितंकालेनवृष्ट्युत्पातदूषिते ब्रह्मौदनंपचेदग्नौ
पक्वंचेन्ननिवर्त्ततेइतिसंग्रहोक्तेः पाकाभावेगर्जितादिनिमित्तेतुशांतिंकृत्वापाकःकार्यः यथोक्तंविधानमालायां ब्रह्मौदनविधेःपूर्वंप्र
दोषेगर्जितंभवेत् तदाविघ्नकरंज्ञेयंबटोरध्ययनस्यतत् १ तस्यशांतिविधानंतुवक्ष्येशास्त्रानुसारतः स्वस्तिवाचनपूर्वंतुहवनंका
रयेद्बुधः २ प्रधानंपायसंतत्रसाज्यंसाष्टशतंपतिः सूक्तंबृहस्पतेर्विद्वान्पठेत्प्रज्ञाविवृद्धये ३ गायत्र्यायजनेमंत्रःप्रायश्चित्तंतुस-
र्पिषा धेनुंसवत्सकांदद्यादाचार्यायपयस्विनीम् ४ शालाहोमविधेःपश्चाद्ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः शतमष्टोत्तरंधीमान्ततोब्रह्मौ
दनंपचेदिति अथप्रयोगः ब्रह्मौदनपाकात्पूर्वंगर्जितेनसूचितस्यब्रह्मचारीकर्त्तृकाध्ययनविघ्नस्यनिरसनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्री
त्यर्थंशांतिंकरिष्येइतिसंकल्प्यगणेशपूजनस्वस्तिवाचनेकृत्वाचार्यवरणंकार्यं आचार्यःयदत्रेतिसर्षपविकिरणादिभूसंस्कारं कृ-
त्वास्थंडिलेऽग्निंप्रतिष्ठाप्यान्वाधानंकुर्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यंते अत्रप्रधानं सवितारं अष्टोत्तरशतसंख्याभिः साज्यपायसाहुतिभिः
शेषेणेत्यादिमरुतःआज्येनेत्यंते सवितारमाज्येनेतिप्रणीताप्रणयनांते आज्यनिर्वापादि आज्येनसहगृहसिद्धपायसस्यपर्यग्निकरणं
संमार्गांते पायसमग्नावधिश्रित्याभिघार्योदगुद्वास्य दक्षिणतआसाद्याग्न्यर्चनाद्याज्यभागांते ष्टोत्तरशतसंख्याहुतिपर्याप्तंसाज्यपाय-

संस्रवित्रेनममेतित्यक्तस्याचार्यस्तावतीराहुतीर्हस्तेनगायत्र्याजुहुयात् ततोबृहस्पतिसूक्तंजपेत् ततःस्विष्टकृदादियद्वोदेवाइत्याहु-
त्यंतेगायत्र्याज्याहुतीः कर्मशेषंसमाप्याचार्यायसवत्सांपयस्विनींधेनुंसंप्रददे इतिसंकल्प्य अष्टोत्तरशतसंख्यान्कुशलान्ब्राह्मणा
न्भोजयिष्ये इतिसंकल्पंकुर्यात् यथाशक्तिवा ततईश्वरार्पणंकुर्यादिति ब्रह्मौदनपाकात्पूर्वंगर्जितनिमित्तकशांतिः मेधाजननात्पूर्वका
लीनाग्निकार्येयावदुपनयनाग्निनाशेउपनयनाहुतिभिः कटिसूत्रादिधारणादिमाणवकसंस्कारावधारणाग्निकार्यं गायत्र्युपदेशंवर्जं
पूर्वोत्तरतंत्रसहिताभिरग्निमुत्पाद्यतत्रानुप्रवचनीयादिपूर्वभाव्यग्निकार्यपूर्वकमनुप्रवचनीयादिकार्यं अष्टवर्षंब्राह्मणमुपनयीतेत्यत्रद्वि
तीयावगतस्यसंस्कारस्यहोमात्कथंसिद्धिरित्याकांक्षायां आज्यसमिदाहुतिसंस्कृताग्नितेजसामासमनज्मीतिसमंजनद्वारेणेतिसा
मर्थ्यादवगमात् गायत्र्युपदेशपूर्वभाविनःसमंजनस्यतद्योग्यतामिवानुप्रवचनीयामेधाजननाद्गायत्र्युपदेशात्पूर्वंसमंजनस्यतत्तद्योग्यता
यामुपयोगस्यौचित्यापातत्वात् मेधाजननांतानांत्रयाणामपिवेदाध्ययनोपयोगित्वंनतद्वारामीमांसकप्रसिद्धाध्ययनांगत्वोपपत्तेः
अनयैवरीत्यामेधाजननोत्तरमग्निकार्याणामपिसमंजनकरणकाध्ययनयोग्यताद्वारैवनियुक्ताध्ययनांगत्वोपपत्तेः ज्योतिष्टोमभाव
नारंभेसमुत्पन्नयूपस्यतद्भावनांतर्गतपशुत्रयसाधारण्यवच्चोपनयनभावनारंभेसमुत्पन्नाग्नेस्तद्भावनांतर्गतयोग्यतात्रयसाधारण्य- १४८
मभिप्रेत्ययुक्तैर्मेधाजननपर्यंतमुपनयनाग्निधारणोक्तिसंभवात् एवंचशेषिणांमेधाजननांतानांशेषानुष्ठानसमर्थत्वात्भवत्युपनय

नाहुतिभिरग्न्युत्पत्तिः नचसंस्कृतमाणवकस्य संस्कारैः प्रयोजनमितिपुनःसंधाने पाणिग्रहणादीनामिवात्रापिकटिसूत्र धारणा-
दीनांनिवृत्तिः नष्टस्योपनयनाग्नेःपुनरुत्पत्तिंकरिष्यइतिसंकल्पः नष्टस्योपनयनाग्न्युत्पत्तिहोमेविनियोगइतिविशेषः अथब्र-
ह्मचारीसायंसंध्यामुपास्यसायमग्निकार्यंचोपनयनाग्नौकृत्वा स्वासीनःप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्य उपनयनांगमनुप्रवचनीय
होमंकरिष्येइतिसंकल्प्यस्थंडिलांतरेहोमचिकीर्षयासमुपलेपाद्युपनयनाग्निप्रतिष्ठापनांतंकृत्वा अन्यथात्वग्निध्यानाद्वाआ
घारावाज्येनेत्यंते सदसस्पतिंसवितारमृषीन् प्रधानदेवताश्चरुणाशेषेणास्विष्टकृतमित्यादिसद्योयक्ष्यइत्यंतमुक्त्वासमिद्धूयाधाना
दिप्रणयनांतंकृत्वाभिक्षातंडुलांस्तूष्णींदेवतात्रयमुद्दिश्यचतुरश्चतुरोमुष्टीन् निरूप्यब्राह्मणभोजनपर्याप्तमन्वोप्यतूष्णींप्रोक्ष्याव
हत्यत्रिःफलीकृत्यप्रक्षाल्यश्रपयित्वाशृतःस्थालीपाकइत्याचार्यायनिवेदयेत् शृतोब्रह्मौदनःशृतोनुप्रवचनीयइतिचेतिजयंतः
बटोरेवंकरणाशक्तौश्रपणांतमन्येनकारयेत् अथाचार्यआज्यसंस्काराद्याघारांतंकृत्वाऽवदानधर्मेणचरुमवदायजुहुयात् सद
सस्पतिमित्यस्यकाण्वोमेधातिथिःसदसस्पतिर्गायत्री अनुप्रवचनीयचरुहोमेविनियोगः सदसस्पतिम॰ मेधांस्वाहा बटुःस
दसस्पतयइदं॰ तत्सवितुर्विश्वामित्रःसविताग्रायत्री अनुप्रवचनीयचरुहोमे॰ तत्स॰ स्वाहा बटुःसवित्रइदं॰ ऋषिभ्यःस्वा॰
बटुःऋषिभ्यइदं॰ ततःस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यचरुशेषेणत्र्यवरान्ब्राह्मणान्भोजयित्वादक्षिणांदत्वास्यवेदसमाप्तिर

स्त्विति भवंतो ब्रुवंत्विति प्रार्थयेत् ते च वेदसमाप्तिरस्त्विति ब्रूयुः ईश्वरार्पणं कृत्वा साचार्यो भुंजीतेत्यनुप्रवचनीयप्रयोगः अत्र प्र
तंकारिकायां क्षीरादिवर्जमश्नीयाद्ब्रह्मचारी दिनत्रयम् शयीताधश्चतुर्थेन्हि मेधाजननमाचरेत् यद्वा द्वादशरात्रं स्याद्व्द्रतमथा
पिवा तदानदंत एव स्यान्मेधाजननसंज्ञकमिति मेधाजननविधिश्चोक्त आश्वलायनस्मृतौ कुर्यात्त्रिमेखलां वेदिं सर्वतो द्वादशांगुलां
शुचौ भागुत्तरे भागे तस्यां मेधां समर्चयेत् पलाशशाखां वा तन्मध्ये पत्रांकुरसमन्विताम् आर्द्रां वाथ कुशस्तंबं समूलं स्थापयेद्गुरुः मेधा
मावाह्य मतिमान् मेधायै नम इत्यथ गंधपुष्पाक्षतैः सम्यक् धूपदीपादिभिः पुरा इष्ट्वा निवेदयेदेनां सक्तुमिश्रं सयावकम् समोद
कं निवेद्यान्नं पुनश्चाप्यभ्यर्च्य पूर्ववत् प्रणम्य तस्यै मेधायै व्रतिभिः सारयेज्जलम् उच्चरन् सुश्रवो मंत्रं जलं गृह्य प्रदक्षिणं संस्राव्य
तां नमस्कृत्य तथा कुर्यात्पुनः पुनः एवं त्रिवारमावर्त्य दंडाजिनकमंडलून् वेद्यां निःक्षिप्य च स्नात्वा वाससी च विनिःक्षिपेत्
मेखलां चोपवीतं च धृत्वान्ये ते विनिःक्षिपेत् वाससी ते स्वगुरवे मेधाजननकर्मणि दद्यात्तावत्प्रभृत्येव कौपीनेन प्रवर्तते पुण्याह
वाचनं कृत्वा ब्राह्मणांश्चापि भोजयेत् त्वामावहति सा मेधा मेधाजननकर्मणः तत्कर्तव्यं प्रयत्नेन व्रतस्य च समाप्तय इति पारि-
जाते भगवान् गृहान् प्रतीयाद्गुर्वाद्यैः समस्तैर्बंधुभिः सह पथि स्वस्त्ययनान्मंत्रान् पठेयुर्ब्राह्मणाः सह ततः सन्मंगलैर्दीपैः पूर्ण १४९
कुंभादिभिर्युतः प्रापयेद्गृहमाचार्यः पुण्याहं वाचयेत्तत इति अथ प्रयोगः व्रतसमाप्तिपरदिने स्वगृहान्नैर्ऋतदक्षिणाग्ने-

यदि गन्यदिक्स्थमशारवं तदभावे सशारवं वा पलाशं तदभावे कुशस्तंबं वा यत्र क्वापि न द्युसन्नं वक्ष्यमाणरीत्या पूजयेत् तदभावे स्वगृ
हस्योपनयनवेद्या मैशानदिशि सर्वतो द्वादशांगुलां त्रिमेखलां वेदिं कृत्वा तस्यां सपत्रांकुरमार्द्रं समूलं पलाशशारवां कुशस्तंबं वा प्रति
ष्ठाप्य ब्रह्मचार्यन्वारब्धः स्तिथ्यादि संकीर्त्य अस्योपनयनव्रतसमाप्ति वेदधारणसामर्थ्यलक्षणमेधासिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं मे
धाख्यसावित्रीपूजनमहं करिष्ये इति संकल्प्य तत्र मेधायै नम इति मंत्रेणावाहनप्रभृत्युपचारसमर्पणं कुर्यात् नैवेद्यसमये या-
वकसक्तुमोदकसहितमोदनमर्पयेत् एतत्पूजांते पुनः पंचोपचारैः पूर्वोक्तनैवेद्यसहितैः संपूज्य ब्रह्मचारिणा प्रणामं कारयित्वा-
प्रादक्षिण्येन त्रिः शुद्धोदकेन परिषिंचंतं वाचयति सुश्रवः सुश्रवा असि यथा त्वं सुश्रवः सुश्रवा अस्येवं मां सुश्रवः सौश्रवसं कुरु
यथा त्वं देवानां यज्ञस्य निधिपोऽस्येवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासमिति प्रतिप्रदक्षिणं मंत्रावृत्तिः अंते प्रणामावृत्तिश्च
ततो दंडाजिनकमंडलून्मेधासमीपे वेद्यां निःक्षिप्य स्नात्वा मंत्रस्नानं कृत्वा वा वाससी तत्रैव निःक्षिप्य नूतनान्वासोजिनोपवीत
मेखलादंडान्क्रमेणोक्तसविधिमंत्रैर्धृत्वा मेखलोपवीते जीर्णे तत्रैव निःक्षिप्य निक्षिप्तवाससी गुरवे दत्त्वा पुण्याहं वाचयेत् अस्य
मेधाजननकर्मणः पुण्याहं भवंतो ब्रुवंत्विति यदि गृहाद्बहिर्मेधाजननं कृतं तदा स्वस्ति न इंद्रो वृद्धश्रवा इत्यादि स्वस्त्ययनमंत्रान्य
ठद्भिर्बांधवैर्ब्राह्मणैः सह मंगलदीपपूर्णकुंभभेर्यादिशब्दैरेनं गुरुर्गृहं प्रापयित्वा पुण्याहं वाचयेदिति ततो मेधासूक्तपाठमाचा

रात्केचिदिच्छंति ओंमेधामत्यमंगिरसोमेधांसप्तऋषयोददुः मेधामिंद्रश्चाग्निश्चमेधांधातादधातुते॰ स्वधयाप्रयोगइतिमे
धाजननम् अथमंडपदेवतोद्वासनम् स्थापितदेवताःपंचोपचारैरभ्यर्च्यप्रदेशांतरमानीयपत्न्याब्रह्मचारिणासहप्राङ्मु
खउपविश्यदेशकालौसंकीर्त्यउपनयनार्थंस्थापितदेवतानांषोडशोपचारैःपूजनंविसर्जनंतदंगत्वेनपुण्याहवाचनंचकरिष्ये
इतिसंकल्प्यगणेशमभ्यर्च्यषोडशोपचारैःदेवताःपूजयेत् तत्राभिषेककालेनीराजनंकनिक्रददितितैलाभ्यंगस्रग्गंधिद्रव्यार्प
णोष्णोदकस्नानादिपूर्ववत् ततउत्तिष्ठब्रह्मणस्पतेअभ्यारमितद्वयइतिविसर्जनम् ततःपुण्याहवाचनम् तत्रास्यमंडपदे
वतोद्वासनकर्मणःपुण्याहंभवंतइतिवाक्यप्रयोगः समुद्रज्येष्ठाइत्यभिषेकांतेपुरोहितोन्योवामान्यउन्मुक्तसूत्राःशाखाः
वंशपात्रेनिधायतदुपरिक्षिप्ताभिषेकजलंसपत्नीकसापत्ययजमानशिरसिकिंचित्किंचित्स्रावयेत् प्रेतिवेतिचेत्यनेनद्वेसर्वं
स्वस्त्ययनं॰ स्वस्तिपुनरागच्छतीति ततःकर्ताषट्सुषट्सुमासेष्वस्मद्गृहेशोभनानिभवंत्वितिप्रार्थयेत् तेपितथास्त्वि
तिब्रूयुः ततउन्मुक्तंसूत्रंक्षीराभ्यक्तंकृत्वाक्षतपूगीफलयुक्तंतद्धस्तेआदायपतिर्भार्यामाहतत्त्वंगृहाणेति सावदेत्किंपतेइ
ति पतिःप्रत्याहशतैःसहस्रैरिति एवंत्रिः तत्सूत्रंवस्त्रादिधनपेटिकायांस्थापनीयं ततस्ताःशाखास्तदभिषेकजलंगृ १५०
हेपरिशुचिदेशेनिःक्षिप्यागणावितानस्यैशानकोणेविमोक्षंकृत्वायथाशक्तिब्राह्मणभोजनंसंकल्प्यभूयसींदक्षिणांसंकल्प

पूर्वकंब्राह्मणेभ्योदत्वापरमेश्वरार्पणंकुर्यादिति अत्रकालविधिमाहुश्छंदोगाः समेचदिवसेकुर्याद्देवकोत्थापनंबुधः षष्ठंचविष
मनेष्टमुक्त्वापंचमसप्तमाविति समेषुषष्ठंविषमेषुपंचमसप्तमातिरिक्तंनिषिद्धमित्यर्थः अथनांदीश्राद्धोत्तरंदेवतोद्वास
नपर्यंतंनिषेधाः गार्ग्यः नांदीश्राद्धेकृतेपश्चाद्यावन्मातृविसर्जनं दर्शश्राद्धंक्षयश्राद्धंस्नानंशीतोदकेनच अपसव्यंस्वधा
कारंनित्यश्राद्धंतथैवच ब्रह्मयज्ञंचाध्ययनंनदीसीमातिलंघनं उपवासव्रतंचैवश्राद्धभोजनमेवच नैवकुर्युःसपिंडाश्चमंड-
पोद्वासनावधीति अत्रनित्यश्राद्धनिषेधेनतत्कार्यविहितपितृयज्ञनिषेधसिद्धेःस्वधाकारग्रहणंतत्स ह्चरितवैश्वदेवनिषे-
धार्थमाचारसंवादलाभाच्चेतिबहवः तथान्यत्र अभ्यंगेसूतकेचैवविवाहेपुत्रजन्मनि मांगल्येषुचसर्वेषुनधार्यंगोपिचंदनमि
ति अत्रादौविप्रतुष्ट्यर्थमौपनायनिकोविधिः इत्थंसर्वोप्यनंतेनतयायातुमुदंहरिः १ इतिसंस्कारकौस्तुभेउपनयनम्
विकलांगविषयेउक्तंस्मृत्यर्थसारे षंढांधबधिरस्तब्धजडगद्गदपंगुषु कुब्जवामनरोगार्तशुष्कांगविकलांगिषु व्यक्तपुं
स्त्वेपिचतेषुसंस्काराःस्युर्यथोचितं मत्तोन्मत्तौनसंस्कार्यावित्येकेकर्मस्वनधिकारात् पतितत्वंनास्तितदपत्यंसंस्कार्यंब्राह्म
ण्यांब्राह्मणादुत्पन्नोब्राह्मणएवेतिश्रुतेः अन्येसंस्कार्याइत्याहुः होममाचार्यःकरोति उपनयनंचाचार्यसमीपेनयनंअग्नि
समीपेवासावित्रीवाचनंवा अन्यदंगंयथासंभवंकार्यमिति त्रयाणांपक्षाणामन्यतमेनप्रधानसिद्धिरित्याशयः मूकबधिरादेः

सावित्रीवाचनासंभवेस्पृष्ट्वासावित्रीजपोवाकार्यः संस्कारमंत्रहोमादीन्करोत्याचार्यएवतु उपनेयांश्चविधिवदाचार्यःस्वसमीप-
त [illegible]यामिसमीपेतुसावित्रींस्पृश्यवाजपेदिति कन्यास्वीकरणादन्यत्सर्वंविप्रेणकारयेदितिपारिजाते ब्रह्मोक्तेः संस्कारमंत्रा
उपनेयस्यवासःपरिणयति तूष्णींमेखलांतूष्णीमजिनंप्रतिमुंचति तूष्णींदंडंप्रयच्छतीतिप्रकृत्यसर्वान्मंत्रानाचार्यएवजपेदित्ये
केइत्याह इतिसंस्कारकौस्तुभेविकलांगोपनयनम् नत्वामामाधवौदेवौब्राह्मणप्रीतिसिद्धये अनंतदेवस्तनुतेपुनःसंस्कार
पद्धतिम् पुनःसंस्कारःपुनरुपनयनम् तच्चत्रिविधं प्रत्यवायनिमित्तेप्रायश्चित्तत्वेनविहितं निमित्तविशेषेणकृतोपनयनवृथात्वे-
च्छान्वापत्तौतत्फलार्थत्वेनविहितं वेदांतराध्ययनचिकीर्षायांतदर्थत्वेनविहितमितितत्राद्यंतावद्बौधायनः अमत्यासुरापानेकृच्छ्रात्र्य
पादंचरित्वापुनरुपनयनमिति औषधांतरानाश्यव्याध्युपशमनार्थंपि ष्टीपानेएतदितिमदनरत्नेवसिष्ठः मत्यामद्यपानेत्वसुरायास्सु
रायाश्चाज्ञानेकृच्छ्रातिकृच्छ्रौघृतप्राशनंपुनःसंस्कारश्चेति अत्रसुरायाश्चेतिसुराशब्दोनपैष्टीपरः तदज्ञानपानेद्वादशाब्दोक्ताःशू
लपाणौयमः अज्ञानाद्वारुणींपीत्वाप्राश्यमूत्रपुरीषयोः पुनःसंस्कारमर्हंतित्रयोवर्णाद्विजातयइति यद्यपिसंस्कारशब्दोजातक
र्मादिसाधारणस्तथापीहशविधिसंस्कारशब्देनोपनयनमेवोच्यते तस्यद्विजत्वसंपादनरूपातिशययोगेनबुद्ध्यारोहात् अनंतर
वक्ष्यमाणमनुवचसिवाक्यशेषेणतथाप्रतीतेश्च भविष्ये अज्ञानाद्वारुणींपीत्वासंस्कारेणैवशुद्ध्यति तप्तकृच्छ्राणितेनेहकेव

लेनतुशुध्यति तदशुक्तव्याध्युपशमनार्थपानएवाज्ञानकृतेबोध्यम् स्मृत्यंतरेरेतोमूत्रपुरीषाणांगौडीमाध्व्योश्चप्राशने कृच्छ्रा
दपश्चुविष्ठानांसंस्काराच्छुद्धिरिष्यते मनुः अज्ञानात्प्राश्यविण्मूत्रंसुरासंसृष्टमेवच पुनःसंस्कारमर्हंतित्रयोवर्णाद्विजातयः
वपनंमेखलादंडोभैक्ष्यचर्याव्रतानिच निवर्तंतेद्विजातीनांपुनःसंस्कारकर्मणीति एतदतीतसुरासंपर्कविषयम् तप्तकृच्छ्रपू
र्वकश्चायंविधिर्ज्ञेयः वक्ष्यमाणगौतमस्मृतिनिर्दिष्टविण्मूत्रसाहचर्यात् विष्णुः मलानांमद्यानामन्यतमस्यप्राशनेचांद्रायणं
कुर्यात् लशुनपलांडुगृंजनतद्गंधिविड्वराहग्रामकुक्कुटनगरगोमांसभक्षणेचसर्वेष्वेतेषुद्विजातीनांप्रायश्चित्तांतेपुनःसंस्कारंकु
र्यादिति ज्ञानतःसकृद्भक्षणेएतदितिशूलपाणिः तत्रैवशातातपः उष्ट्रीक्षीरमानुषीक्षीरप्राशनेपुनरुपनयनं तप्तकृच्छ्रंचेति
पानाभ्यासएतदितिशूलपाणिः मिताक्षरायाम् पैठीनसिः अविखरोष्ट्रमानुषीक्षीरप्राशनेतप्तकृच्छ्रंपुनरुपनयनंचेति
बृहस्पतिः रेतोमूत्रपुरीषाणांशुध्यैचांद्रायणंचरेत् तप्तकृच्छ्रपूर्वकंपुनःसंस्कारंप्रकृत्यगौतमः मूत्रपुरीषकुणपरेतसांप्राश
नेचैवमिति अत्रचांद्रायणतप्तकृच्छ्रयोर्ज्ञानाज्ञानाभ्यांव्यवस्था संस्कारस्तूभयत्रतुल्यएवेति शूलपाणिहेमाद्री प्रेतशाद्धाम
शिप्राशीपुनःसंस्कारमर्हतीति आचारोद्योतेवृद्धमनुः जीवन्यदिसमागच्छेद्घृतकुंभेनियोजयेत् उद्धृत्यस्नापयित्वास्यजातकर्मा
दिकारयेत् द्वादशाहव्रतंचर्यात्त्रिरात्रमथवास्यतु स्नातोद्वहेत्ततोभार्यामन्यांवातदभावतः अग्नीनाधायविधिवद्व्रात्यस्तोमेन

वायजेत् अथैंद्राग्नेनपशुनागिरिंगत्वानुयत्नतु इष्टिमायुष्मतींकुर्यादीप्सितांश्चक्रतूंस्तथा प्रायश्चित्तोद्योते सिंधुसौवीरसौराष्ट्रा
स्तथाप्रत्यंतवासिनः अंगवंगकलिंगांध्रान्गत्वासंस्कारमर्हति एतच्चतीर्थयात्रांविनागमनेसतिबोध्यम् तीर्थयात्रांविनागत्वापु
नःसंस्कारमर्हतीतिप्रयोगपारिजातबौधायनस्मरणात् मनुः चंडालान्नंद्विजोभुक्त्वासम्यक्चांद्रायणंचरेत् बुद्धिपूर्वंतुकृच्छ्राब्दं
पुनःसंस्कारमेवचेति अभ्यासविषयमेतदितिमदनरत्ने पाराशर्यप्रायश्चित्तकांडे अजिनंमेखलादंडोभैक्ष्यचर्याव्रतानिच नि-
वर्त्ततेद्विजातीनांपुनःसंस्कारकर्मणीति ब्रह्मचारिणंपुनःसंस्कृत्यपैठीनसिः मधुमांसाशनेत्रिरात्रमुपवासः पुनरुपनयनंचेति
अयंचत्रिरात्रोपवासःप्राजापत्याशक्तस्येत्युक्तम् मदनरत्नेएतयोर ज्ञातभक्षणेकृच्छ्रःमत्यापराकः अभ्यासेद्विगुणम् पुनःसंस्का
रश्चेति स्मृत्यर्थसारे तथात्रैव मातापितृगुर्वाचार्योपाध्यायेभ्योऽन्यप्रेतसंस्कारेब्रह्मचारिणःपुनरुपनयनंकार्यमिति तथारेतो
विण्मूत्रकरनिर्मथितदधिबर्हिर्वेदिपुरोडाशभक्षणानामत्यंताभ्यासे तिकृच्छ्रःपुनरुपनयनंचेति पराशरः यःप्रत्यवासितोविप्रः
प्रव्रज्यातोविनिर्गतः अनाशकनिवृत्तश्चगार्हस्थ्यंचेच्चिकीर्षति सचरेत्त्रीणिकृच्छ्राणित्रीणिचांद्रायणानिच जातकर्मादिभिःसर्वैःसं
स्कृतःशुद्धिमाप्नुयात् वसिष्ठः संन्यस्यदुर्मतिःकश्चित्प्रत्यापत्तिंव्रजेद्यदि सकुर्यात्कृच्छ्रमश्रांतःषण्मासान्प्रत्यनंतरमिति अत्र
विप्रस्यषण्मासिकःकृच्छ्रःक्षत्रियस्यचांद्रत्रयंवैश्यस्यकृच्छ्रत्रयमितिव्यवस्थामिताक्षरायांप्रपद्यते कर्मनाशाजलस्पर्शात्करतो

याविलंघनात् गंडकीबाहुतरणात्पुनः संस्कारमर्हतीति इत्थंविहिते प्रायश्चित्तभूतपुनरुपनयनेविशेषः पारिजातमदनरत्नयोः क
श्यपः चीर्णप्रायश्चित्तः प्राच्यामुदीच्यांवादिशिगत्वायत्रग्राम्यपशूनांशब्दोनश्रूयतेतस्मिन्देशेग्निंप्रज्वाल्यब्रह्मासनमास्तीर्यप्राक्प्र
णीतेनविधिनापुनः संस्कारमर्हतीति ब्रह्मासनमितिब्रह्मनियमार्थं अथद्वितीयउपनयनप्रकारः समयोद्योते विनर्तुनावसंते
नकृष्णपक्षेगलग्रहे अपराह्णेचोपनीतः पुनः संस्कारमर्हति तथादक्षिणोत्तराभ्यांपाणिभ्यांकुमारस्यांसाभिमर्शनपूर्वकंसमीपानयन
विधायकहिरण्यकेशिसूत्रेमातृदत्तः इदंप्रधानकर्मास्यविस्मरणेसर्वमावर्त्तनइति वसिष्ठः पापांशकगतेचंद्रेअरिनीचस्थितेपिच
अनध्यायेचोपनीतः पुनः संस्कारमर्हतीतिदोषाधिक्यतात्पर्यग्राहकप्रायश्चित्तोपदेशाभावात् अतः सर्वान्प्रतिअनध्यायत्वंत्रिपादी
सिद्धहत्तुत्वेनादायचतुर्थपादेनपरिसंख्यांकुर्वताधैरात्रादिगर्जननिमित्तानध्यायस्यापिनपुनः संस्कारगतानध्यायशब्देनग्रहणमिति-
दर्शितंभवतिसर्वेचत्रिरात्राकालिकाद्यनध्यायागर्जितादिनिमित्ततयाप्रतीयमानाः पौषादिमुख्यकालीनोत्सर्जनसापेक्षगर्जनादिनि-
मित्ताइतिकातीयसूत्रसंवादिनोक्तश्रुतिभाष्येणलभ्यतइतिनतस्योपनयनकालेप्रसक्तिर्नैतरांपुनः संस्कारनिमित्तत्वं अतः सिद्धमेत
त् प्रातर्गर्जितनिमित्तानध्यायाः प्रतिपदाद्यनध्यायाश्चपुनः संस्कारविधिगतानध्यायशब्देनगृह्यंतइति अत्रचानध्यायशब्देननान-
ध्यायाः सर्वेपिसर्वान्प्रतिपुनः संस्कारनिमित्तत्वेनसर्वदेशेषुविवक्षिताः यतोहेमाद्रिरनध्यायप्रकरणेप्रसिद्धाप्रसिद्धानध्यायानुपन्य

स्यांतेस्मृतिवाक्यमुदाजहार चतुर्दश्यष्टमीपर्वप्रतिपत्स्वेवसर्वदा दुर्मेधानामनध्यायस्त्वंतस्तगमनेषुचेति शिष्टाअपिकलौपुरु
षान्दुर्मेधान्मन्यमानाउक्तवाक्यवशेनवेदाध्ययनेएतानेवानध्यायान्वर्जयंतोदृश्यंते उचितंचदुर्मेधत्वांगीकारेणैवतेषांस्वस्वगृह्यो-
क्तपौषादिकालेअध्ययनसंकोचापवादकोत्सर्जनानुष्ठानम् पुष्येतूत्सर्जनंकुर्यादुपाकर्मदिने पिवेति छंदोगशाखीयस्वादिरगृह्यानु-
सारेणचोपाकर्मदिनेनुष्ठानम् एवंचऐतरेयिणांमहाव्रतप्रकरणेत्रिरात्रानध्यायःपठ्यते आपत्तौवर्षेत्रिरात्रंवैदिकेनाध्यायेनांत रि
यादिति तथाआपस्तंबीयधर्मप्रश्नेपिविद्युत्स्तनयित्नुर्वृष्टिश्चापत्तौयत्रसंनिपतेयुस्त्र्यहमनध्यायोयावद्भूमिर्व्युदकेत्येकइति यच्च
मनुनाऽकालिकानध्यायउक्तः विद्युत्स्तनितवर्षेषुमहोल्कानांचसंप्लवे अकालिकमनध्यायमेतेषुमनुरब्रवीदिति तथा प्रादुष्कृतेष्वग्नि
षुतुविद्युत्स्तनितनिःस्वने सज्योतिःस्यादनध्यायःशेषेरात्रौयथादिवेति यच्चस्मृत्यर्थसारेअकालिकानध्यायउक्तः अर्द्धरात्रादूर्ध्वं
गर्जनेअर्द्धरात्रेवाऽकालिकोनध्यायःप्रातःसंध्यागर्जितेत्वहोरात्रमिति ईदृशसर्वानध्यायदिनंप्रतिपत्स्वेवेत्येवकारेणात्रत्यैकवाक्य
नीतिवन्निर्दोषश्रौतपरिसंख्यायादुर्मेधान्प्रतिज्ञापनात्तेषांतावदुक्तानध्यायदिनोपनयनंनपुनःसंस्कारनिमित्तम् अतएवनमेधाव
तोपिप्रतिपत्पुनःसंस्कारनिमित्तम् दुर्मेधान्प्रतिनिषेधेनाध्ययनेचतुर्दश्यादिवदितरानध्यायानांनित्यत्वाभावनिर्णयेसतिनित्यचतु
र्दश्याद्यनध्यायग्रहणेनोपनयनस्यपुनःसंस्कारविधिगतानध्यायशब्दस्यानित्यानध्यायग्राहकत्वासंभवात् उक्तंहि पंचमेअग्नीषोमी १५३

यथागोत्कर्षपर तया प्रतीयमानेन यदेवादः पौर्णमासं हविरिति वचनेनाग्नीषोमीयस्य पुरोडाशयागस्यैवोत्कर्षो न त्वग्नीषोमीयोपांशुया-
जस्य नित्याग्नीषोमीयग्रहणेनोपपत्तावनित्याग्नीषोमीयग्रहणायोगादिति किंचोज्ज्वलायां हरदत्तेन धर्मप्रश्नगतोदाहृतवाक्यस्यैत्थं व्या
रव्यानं कृतं यस्मिन्देशे यो वर्षाकालस्ततोन्यस्तत्रापर्त्तुरिति नचात्र वर्षशब्दो वर्षर्त्तुपरः तस्य सर्वदेशे मासद्वयात्मकत्वात् तथैवोक्तं श्रुति
भाष्ये उक्तत्वाच्च किंतु वृष्टिपरः एवं च यस्मिन् माघादिकाले वृष्टिर्यत्र नियता नासावपर्त्तुः दृश्यते च यथा वृष्टिकालो दक्षिणायन एक-
स्तथोदगयनेप्यपर इत्यर्थस्य ज्ञापकं महाभारते वैराटपर्वणि बृहन्नलावाक्यमुत्तरं प्रति मेतत्पार्थस्य लोकेषु विदितं धनुरिति प्रकृत्य एतद्व
र्षसहस्रं तु ब्रह्मा पूर्वमधारयत् ततोनंतरमेवाथ प्रजापतिरधारयत् त्रीणि पंचशतं चैव शक्रोऽशीति च पंच च सोमः पंचशतं राजा तथै
व वरुणः शतम् पार्थः पंच च षष्टिं च तथैव श्वेतवाहन इति अत्र च खांडवदाहानंतरलब्धधनुषः पार्थकर्त्तृकधारणे पंचषष्टिवत्सरात्मक
वर्षाणां बाधितत्वाद्वर्षशब्दं वृष्टिकालपरं स्वीकृत्यैकैकस्मिन्वत्सरे द्वौ द्वावुक्तरीत्या वृष्टिकालावभिप्रेत्य सार्द्धद्वात्रिंशद्वत्सराः षंचषष्टिव
र्षशब्दे विवक्षिता इत्यवश्यं वाच्यम् अन्यथा अतीतानागतवत्सराभिप्रायव्याख्याने भूतनिर्देशानुपपत्तेः किंच यावद्भूमिर्व्युदके तिथ
र्मप्रश्न एव पक्षांतरसत्वान्न त्रिरात्रानध्यायस्य नित्यत्वम् नापि मनूक्ताकालिकस्य नित्यत्वम् उक्तमनुवाक्ये एतेषु मनुरब्रवीदिति चतुर्थपा
दस्य श्लोकपूरणार्थत्वे ऽनुशयं मन्यमानो मेधातिथिर्यत आह मनुरब्रवीदित्युक्तिर्विकल्पार्थेत्यन्ये इति किंच प्रादुष्कृतेष्विति वाक्यशेषा

दपितद्दिने प्रातःसन्निपातएवाकालिकानध्यायनिमित्तंनपूर्वदिनेसायंसंध्यागतोपीतिप्रतीयते यतोत्रव्याख्यातृभिरेवंव्याख्यातं शेषर्तौवृ-
ष्टिकालभिन्नकालेउक्तनिमित्तेचरणत्रयोक्तसज्योतिरनध्यायवशेनयथादिवानध्यायस्तथारात्रावपीतिसायंसंध्यागतनिमित्तवशेनज्यो
तिरनध्यायस्यचदिवानध्यायस्याप्राप्तस्यानुवादासंभवः रात्रावनध्यायस्यचप्राप्तस्यविध्यसंभवः प्रातःसंध्यानिमित्तेचतयोःसंभव-
इतिशाब्दन्यायविद्भिरालोचनीयम् अतोपिनमनूक्ताकालिकस्यनित्यत्वम् नापिस्मृत्यर्थसारोक्ताकालिकानध्यायस्यनित्यतयापुनःसं
स्कारविधिगतानध्यायपदेनग्रहणं यतोस्तिवसिष्ठवचोलल्लादिनिबंधोदाहृतम् व्रत्येन्हिपूर्वसंध्यायांवारिदोयदिगर्जति तद्दिनेस्याद
नध्यायोव्रतंतत्रविवर्जयेदिति तन्निषेधमुखपरिसंख्यांकुर्वन्प्रातःसंध्याकालीनगर्जननिमित्तानध्यायंनोपनयनेविवर्जयेदित्यर्थपरं
भवतिनक्षूपालैरनुत्सवइतिवत् नचदुर्मेधान्प्रतिप्रातर्गर्जितनिमित्तानध्यायप्रतिप्रसवार्थमेतदितिशंक्यम् त्रिपाद्यैतदुपपत्तौचतुर्थ
पादानर्थक्यापत्तेः नापिदोषाधिक्यार्थंनश्रोत्रियोहंतव्यइत्यत्रवद्दोषाधिक्यतात्पर्यग्राहकप्रायश्चित्तोपदेशाभावात् अतःसर्वानुप्र
ति अनध्यायत्वंत्रिपादीसिद्धंहेतुत्वेनादायचतुर्थपादेनपरिसंख्यांकुर्वताऊर्ध्वरात्रादिगर्जननिमित्तानध्यायस्यापिनपुनःसंस्कविधिग
तानध्यायशब्देनग्रहणमितिदर्शितंभवतिसर्वत्रत्रिरात्राकालिकाद्यनध्यायागर्जितादिनिमित्ततयाप्रतीयमानाःपौषादिमुख्यकालीनो १५८
त्सर्जनसापेक्षगर्जनादिनिमित्ताइतिकातीयसूत्रसंवादिनोक्तश्रुतिभाष्येणलभ्यतइतिनतस्योपनयनकालेप्रसक्तिर्नतरांपुनःसंस्कारनि

भित्तत्वम् अतःसिद्धमेतत् प्रातर्गर्जितनिमित्तानध्यायः प्रतिपदाद्यनध्यायश्च पुनः संस्कारविधिगतानध्यायशब्देनगृह्यतइति अथ
तृतीयप्रकारः तत्रजयंतः यजुर्वेदंचाधीत्यऋग्वेदमध्येतुकामस्यैतदेवोपनयनमलंकारवर्जंभवतीतिगृह्यकारिकायाम् वेदा
न्तरमधीत्यैवमृग्वेदंयेत्वधीयते उपनीतिरियंतेषामलंकरणवर्जितेति पारिजातेभगवान् द्वितीयमिममृग्वेदमध्येतुमभिवाञ्छ
या एतद्गृह्योक्तविधिनापुनश्चैवोपनीयतइति इतितृतीयप्रकारः अयंचप्रकारोनतैत्तिरीयाणांयथोक्तमापस्तंबेनधर्मप्रश्नेसर्वे-
भ्योवैवेदेभ्यःसावित्र्यनूच्यतइतिहिब्राह्मणमिति व्याख्यातमेतदित्थमुज्ज्वलायाम् त्रिभ्यएवतुवेदेभ्यःपादंपादमदूदुहत् तदित्यृ
चोस्याःसावित्र्याःपरमेष्ठीप्रजापतिरितिमनुः ततश्चोपनयनसावित्र्याअनुवचनंतन्मुखेनसर्वेवेदाअनूक्ताभवंति अतोगृह्यमा
णविशेषत्वादेकमेवोपपन्नंसर्वार्थम् आथर्वणार्थेतुपृथगुपनयंकार्यंनान्यत्रसंस्कृतोभृग्वंगिरसोधीयीतेतिश्रुतेः भृग्वंगिरसआ
थर्वणमिति पुनरुपनयनेविशेषमाहाश्वलायनः अथोपेतपूर्वस्यकृताकृतंकेशवपनंमेधाजननंचानिरुक्तंपरिदानंकालश्चतत्स
वितुर्वृणीमहइतिसावित्रीमिति अनिरुक्तंनभवति इयंचवृत्तिकारिकाजयंतपर्यालोचनेप्रायश्चित्तभूतपुनरुपनयनविषय-
मेवप्रतीयते प्रायश्चित्तत्वेनपुनरुपनयनप्राप्तावेवंकुर्यादितिवृत्तिकृतैतद्व्याख्यानेभिधानात् जयंतेनप्रायश्चित्तनिमित्तंयस्य
पुनरुपनयनंक्रियतेतस्यायंविधिरुच्यते इत्युपक्रम्यैतत्सूत्रव्याख्यानात् यदैतदुपनीतस्यप्रायश्चित्तंतदाभवेत् कृताकृतंच

वपनंमेधाजननमेवच मेधाजननसद्भावेव्रतचर्याभवेदिह अनुप्रवचनीयश्चतदभावेद्वयंनच परिदानंनकार्यंस्यान्निमित्तानंतरंक्वि
इत्य पूर्वस्यवान्वयेत्स्थानेतत्सवितुर्वृणीमहे भणितोत्रविशेषोयंसमानमितरज्जवे दिति कारिकोक्तिश्चनिमित्तानंतरंक्विदमित्युक्त्वा
चनैमित्तिकेनिमित्तानंतर्यस्योचितत्वान्न्यायमूलकंकालश्चेतिसूत्रंनिमित्तानंतर्यासंभवेतुजातेष्टिवदुदगयनादिकालोपेक्षणीयएवेतिसू
चितम् परिदानंकस्यब्रह्मचार्यसीत्यादेःपरिददामीत्यंतस्यमंत्रस्योच्चारणम् भणितोत्रेतिप्रायश्चित्तार्थेपुनरुपनयनएवगायत्र्या
स्थानेएषाऋग्भवति नतुतदनंतरभाविषुब्रह्मयज्ञादिष्वपितत्रपूर्वविहितगायत्रीबाधेमानाभावादितिदर्शयति मातृदत्तोपि
अत्रसावित्रींवाचयति यदिपुरस्तादुपेतोभवतितर्हिअनुपत्तेतस्य्यहे प्रायश्चित्तार्थे पुनरुपनयनांतर्गतसावित्रीवाचनांगत्वेनपरिदा
नांतंयंकालविधिंवदंस्तस्मिन्नेवप्रकरणेपरिदानसूत्रेपुनरुपनयनविषयत्वमेवदर्शितम् तस्मिन्नेवप्रकरणेतत्सूत्रव्याख्याका
ले अहतवासोमेखलाजिनभैक्षचर्यादंडानामत्रनिवृत्तिःपुनरुपनयनइत्याह हरदत्तेनतु अथोपेतपूर्वस्येतिसूत्रीयव्याख्यावस
रेऽयकस् अथानंतरंवेदांतरे उपेतपूर्वोयइमंवेदमध्येतुमिच्छतितस्योपनयनेविशेषोवक्ष्यतइति अस्तिचतदनुसारिणीस्मृतिः
कारिकाते अध्वर्यूणांसामगानामेवमध्येतुमिच्छताम् क्रियास्यात्परिदानांतादीक्षादिनाविधीयते ब्रह्मौदनंचमेधार्थादीक्षा
जातंविधीयते ऋचमध्येतुकामानांदीक्षामिच्छंतिकेचनेति अत्राध्वर्युसामग्रहणस्यायमाशयः ऋग्वेदाध्ययनांगत्वे

नोपनयनमाश्वलायनोक्तेतिकर्तव्यताकंभवति सत्यप्युपनयनेकर्मतत्तदाम्नायाध्ययनांगभूतएतस्मिंस्तत्तद्गृह्योक्तेतिकर्तव्यताभव
तीतिस्मृतिपादेन्यायसुधायामुक्तेः नचऋग्वेदिनांतदध्ययनार्थंपुनरुपनयनंभवति तैःप्रथमोपनयनानंतरमेवतदध्ययनस्योचित
त्वात् अतोन्यवेदिनामेवऋग्वेदार्थंपुनरुपनयनेऽयंविधिरिति अतएवपूर्वोदाहृतजयंतकारिकयोःऋग्वेदग्रहणंकृतम् यच्चतत्रहर
दत्तीयेचऋग्वेदाध्ययनपूर्वकएववेदांतराध्ययनेषुपुनरुपनयनकथनम् तेनयुगपदनेकवेदारंभेनोपनयनावृत्त्यपेक्षेतिसूचितम्
अस्तित्वन्यवेदिनांकामिकवेदारंभपक्षोयुगपत्तदासमस्तपक्षश्च तथाच हरिहरेणोपनयनानंतरंवेदारंभसमयइत्युक्त्वावेदारंभांगभू-
ताःकात्यायनोक्ताआहुतीर्दर्शयथोक्तम् यदिऋग्वेदआरभ्यतेतदापृथिव्यैस्वाहा अग्नयेस्वाहा यदियजुर्वेदः अंतरिक्षायस्वाहा
वायवेस्वाहेति यदिसामवेदः दिव्यःस्वाहा चंद्रमसेस्वाहा यद्येकदासर्ववेदारंभः प्रतिवेदंवेदाहुतिद्वयंहुत्वाप्रायश्चित्ताहुतीर्जुहु
यादिति अतश्चयुगपदनेकवेदारंभेषुसकृदुपनयनेनैवसकलवेदारंभसिद्धिः इत्यभिप्रेत्योक्तमापस्तंबेनसर्वेभ्योवैवेदेभ्यःसावित्र्यनू
च्यतइतिसंक्षेपः वेदांतराध्ययनपूर्वकमृग्वेदाध्ययनचिकीर्षतआश्वलायनोक्तेतिकर्तव्यताकंपुनरुपनयनंकार्यम् तत्रजयंतकारि
कामतेऽलंकारमात्रवर्जम् हरदत्तमतेसूत्रोक्तसकलपुनरुपनयनगतविशेषविशिष्टंभवति स्मृतिमतेतुदीक्षापिवैकल्पिकी द्वि
तीयपुनरुपनयननिमित्तेत्वविकृतपुनरुपनयनंकार्यम् गार्हपत्याधानात्प्राक्सूर्योदयेविकृताधानवत् तत्रपुनरुपनयनेकृचिदपि

ग्रंथेविशेषानुक्तेः अथोपेतपूर्वस्येतिसूत्रस्यतत्राप्रवृत्तेश्च प्रायश्चित्तभूतपुनरुपनयनेतूक्तवचनेभ्योनेकविशेषावगतेस्तत्प्रयोगो
लिख्यते तत्रयत्रप्रायश्चित्तांतरसहितंविहितंतत्रपर्षदुपदिष्टविधिनातत्प्रायश्चित्तंकृत्वाकार्यम् यथोच्छिष्टपानादौ यत्रजातकर्मा
दिसंस्कारसहितंविहितंतत्रनिमित्तानंतरकरणपक्षेपुण्यनक्षत्राद्यनालोच्यपर्षदुपदेशेनचौलांतसंस्कारान्कृत्वाकार्यम् अन्यथोचि
तंनक्षत्राद्यावश्यकम् कर्ताचपितृसत्त्वेसएव तदभावेपितृव्यादिसपिंडः तदभावेकश्चित् पुनरुपनयनंयत्रचिकीर्षितंतत्रैवदेशे-
जातकर्मादयःकार्याः अस्यकृतौर्ध्वदेहिकस्यपुनःसंस्कारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंजातकर्मादीन्युपनयनांतानिकर्माणिकरिष्ये
इतिसंकल्प्यसर्वोद्देशेनस्वस्तिवाचनादिश्मश्रुवापनानंतरंचौलेकेशवापनमितिविशेषोमहद्भयसः विवाहसंकल्पंतदूर्ध्वंस्वस्तिवा
चनादिकंतुस्वयमेवपृथक्कुर्यात् एवंनिमित्तांतरेपिसंकल्पऊह्यः यत्रतूपनयनमात्रंप्रायश्चित्तत्वेनविहितंतत्रपर्षदुपदिष्टविधिना
तदेवकार्यम् तत्राचार्यः कृच्छ्रत्रयंद्वादशसहस्रंतत्सवितुर्वरेण्यमित्यस्यजपंकुर्वीत सत्कार्योनिमित्तांतरोपनयनेप्रायश्चित्तं-
कालांतरोपनयनेत्वेवंसंस्कुर्यात् ततोग्रामात्प्राच्यामुदीच्यांवादिशिगत्वायत्रग्राम्यपशुशब्दोनश्रूयतेतादृशदेशंमार्जनोपलेपनाभ्यां
शोधयित्वातत्रकृतनित्यक्रियःआचार्यःस्वदक्षिणतःसंस्कार्यमुपवेश्यप्रत्यंतदेशगमनजनितदोषनिरासनेनपुनःसंस्कारसिद्धि-
द्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंपुनरुपनयनंकरिष्यइत्येवंतन्निमित्तानुसारिसंकल्पंकृत्वातदगभूतेत्यादिसंकल्पपूर्वकंमंडपदेवताप्र-

तिष्ठापनांतंकुर्यात् स्वस्तिवाचनेऽग्निःश्रीयतामितिविशेषः पुनरुपनयनेऽग्निरितिबौधायनोक्तेः कृतमंगलस्नानंसंस्कार्यंभोजयि
त्वावपनपक्षे संकल्पपूर्वकंवपनस्नानेकारयित्वा अन्यथाकारयित्वानित्योपनयनवदन्वाधानात्प्राकृतंत्रंकृत्वाऽस्यप्रायश्चित्तार्थेपुनरु-
पनयनहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये अस्मिन्नन्वाहितेग्नावित्यादिप्रोक्षणांतंनित्यवत्कुर्यात् ततोब्रह्माणमुपवेश्यप्रणी-
ताप्रणयनाद्याज्यभागांतंकृत्वावासोधारणपक्षेनित्यवत्समंत्रधारणंतयोःकुर्यात् तदभावपक्षेपूर्वमेवकुमारेणपरिहितवस्त्रेणभावि
तव्यम् ततोब्रह्मचारिणःपुनरुपनयनेतुवस्त्रादिनित्यंयज्ञोपवीतधारणादिआज्येक्षणांतंनित्यवत्कुर्यात् ततोयुवासुवासाइत्येतन्मंत्रे
णप्रदक्षिणमावर्त्तनादिवाससापाणिभ्यांतदंजलिग्रहणांतंकृत्वाप्रणवव्याहृतीनामृष्यादिस्मरणांते तत्सवितुःश्यावाश्वःसवितानुष्टु
प् पुनरुपनयनेविनियोगः प्रथमंपादशःस्वयमुक्त्वावाचयेत् ततोर्द्धर्चशः ततःसर्वाम् ततोमेखलादंडदानपक्षेसमंत्रकंतद्दानं
कृत्वाब्रह्मचर्यमादिशेत् यदिब्रह्मचारिणोऽसमापितवेदस्यपुनरुपनयनंनित्यवत् अन्यथास्यतादृशस्यपुनरुपनयनेतुअपोशान क
र्मकुरु दिवामास्वाप्सीः वेदमधीष्वेति समापितवेदस्यतुस्वाप्सीरित्यंतमेव ततःस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमापयेत् मेधाजननकर
णपक्षेतत्पर्यंतमग्निंरक्षेत् व्रतचर्यांचकुर्यात् उपनयनदिनेभिक्षायाचनपूर्वकमनुप्रवचनीयंच तत्रगायत्र्यास्थानेतत्सवितुर्वृणी
महइतिएतांपठित्वाद्वितीयामाहुतिंजहुयात् उक्तमृष्यादिनित्यस्त्यागः यद्यसमापितवेदस्यपुनरुपनयनंवेदसमाप्तिवाचनंकुर्यात्

नान्यथा ततस्त्रिरात्रंद्वादशरात्रमब्दंवाव्रतचर्यातत्कृतायांमेधाजननम् तत्रयदिपुनरुपनीतोब्रह्मचारीतदायस्यपलाशस्यकुशस्तंब
स्यवोक्षणंकृतंतत्रैवमेखलादीनिव्युदस्यनव्यानिधारयेत् अन्यस्तुपुनरुपनीतोयोपिव्रतमेखलादिरव्युदस्यनान्यानिधारयेत् यस्मि
न्नाश्रमेपुनरुपनयनंप्राप्तंतदाश्रमधर्मान्नकुर्यात् यत्रतुपुनरुपनयनानंतरमाश्रमांतर स्वीकारःश्रूयते यथास्नात्वोद्वहेत् ततोभा-
र्यामित्यादौतत्रमेखलादीनिव्युदस्यपुनस्तानिधारयित्वाब्रह्मचारीव्रतचर्यामुचितकालेनसमाप्यविधिनाआश्रमांतरंस्वीकुर्यात् इ
तिश्रीमदनंतदेवकृतसंस्कारकौस्तुभेबह्वृचानांपुनःसंस्कारविधिः अथयजुःशाखिनाम् तत्रबौधायनः अथोपनीतस्यव्रत्या
निभवंति नान्यस्योच्छिष्टंभुंजीतान्यत्रपितृज्येष्ठाभ्यांनस्त्रियासहभुंजीतमधुमांसश्राद्धसूतकान्ननिर्दशाहंसंधिनिक्षीरंछत्राकिनि
र्यासौविलापनंगणान्नगणिकान्नमित्येतेषुपुनःसंस्कारःप्रतिषिद्धदेशगमनमित्येकेषामथाप्युदाहरंतिकुराष्ट्रंसिंधुसौवीरमवंतीदक्षि
णापथं एतानिब्राह्मणोगत्वापुनःसंस्कारमर्हतिइत्यथपुनःसंस्कारंव्याख्यास्यामोथदेवयजनोल्लेपनप्रभृत्याग्निमुखान्कृत्वापाला
शींसमिधमाज्येनवाभ्याधायवाचयति पुनस्त्वादित्यारुद्राव॰कामात्स्वाहेत्यथाव्रत्यप्रायश्चित्तंजुहोति यन्मआत्मनोमिंदाभू॰पुनरग्नि
श्चक्षुरदादितिद्वाभ्यांअथपक्वाज्जुहोति सप्ततेअग्ने॰घृतेनस्वाहा अथाज्याहुतीरुपजुहोति येनदेवाःपवित्रेणोतितिसृभिरनुछंदसं- १५७
स्विष्टकृत्प्रभृतिसिद्धमाधेनुवरप्रदानात् अथोपरमापरिधानान्कृत्वापालाशींसमिधमाधायाथाव्रत्यप्रायश्चित्तंजुहोति अथव्या

स्तीर्जुहोति अथापरोब्राह्मणवचनादेवसावित्र्याशतकृत्वोघृतमभिमंत्र्यप्राश्यकृतप्रायश्चित्तोभवतिगुरोर्वाप्युच्छिष्टंभुंजीताप्यु
दाहरंतिवपनंदक्षिणादानंमेखलांदंडमजिनंभैक्षचर्याव्रतानिचैतानिननिवर्तंतेपुनःसंस्कारकर्मणीत्येतेपुनःसंस्काराव्याख्याताइ-
ति अत्रशक्ताशक्तभेदेनगुरुलघुकल्पव्यवस्थाबोध्या ब्राह्मणप्रीतयेकारिपुनःसंस्कारपद्धतिः प्रीतस्तत्प्रीतितःकुर्याच्छंनो
विष्णुरुरुक्रम इतिश्रीमदनंतदेवकृतासंस्कारकौस्तुभेपुनःसंस्कारपद्धतिः अथब्रह्मचारीधर्माः मनुः प्रतिगृह्ये-
प्सितंदंडमुपस्थायचभास्करम् प्रदक्षिणंपरीत्याग्निंचरेद्भैक्षंयथाविधि एतद्व्याख्यामाहमाधवः दंडप्रतिग्रहांतमुपनयनंप्रा
प्यगायत्र्यर्थंभास्करमुपस्थायसोहमितिज्ञात्वाग्निंपरिचर्यंभैक्षंपरिचरेदितिपरिचर्यार्थंसमिदाहरणमाहबैजवापः पुरस्ता
मयास्मागुदीचींदिशंगत्वाहिंसन्नरण्यात्समिन्धमाहरेच्छुष्कांब्रह्मवर्चसकाम आर्द्रामन्नाद्यकामउभयीमुभयकामइतिजा-
तिनियमोवायुपुराणे पालाश्यःसमिधःकार्याःखादिर्यस्तदलाभतः शमीरोहितकाश्वत्थास्तदभावेर्कवेतसाविति याज्ञ
वल्क्यः आदिमध्यावसानेषुभवच्छब्दोपलक्षिता ब्राह्मणक्षत्रियविशांभैक्षचर्यायथाक्रममितिव्यासः ब्राह्मणक्षत्रियवि
शम्वरेषुभैक्षमन्वहम् सजातीयगृहेष्वेवसार्ववर्णिकमेववेति अत्रद्वितीयपक्षआपद्विषयइत्युक्तंभविष्ये चातुर्वर्ण्यचरेद्भैक्षम
लाभेकुरुनंदनेति आपद्यपिनश्शूद्रात्पक्वंगृण्हीयात् आममेवाददीतास्मादहृत्तावेकरात्रकामित्यंगिरोवचनात् मनुः वेदय

भैरहीमानां प्रशस्तानां स्वकर्मसु ब्रह्मचार्याहरेद्भैक्षं गृहेभ्यः प्रयतोन्वहम् समाहृत्य तु तद्भैक्षं यावदर्थममायया निवेद्य गुरवेश्नीया-
दाचम्य प्राङ्मुखः शुचिः भैक्षेण वर्त्तयन्नित्यं नैकान्नाशी भवेद्द्विजः भैक्षेण व्रतिनो वृत्तिरुपवाससमा स्मृता व्रतवादेवदैवत्ये पित्र्ये कर्मण्य
थर्षिवत् काममभ्यर्थितोऽश्नीयाद्व्रतमस्य न लुप्यत इति भैक्षचर्याया नित्यत्वमाह स एव अग्नीन्धनं भैक्षचर्या मधःशय्यां गुरोर्हितं
आसमावर्त्तनात्कुर्यात्कृतोपनयनो द्विज इति स्मृत्यन्तरेपि ब्रह्मचर्यं तपो भैक्षं संध्ययोरग्निकर्म च स्वाध्यायो गुरुवृत्तिश्च चर्येयं ब्रह्म
चारिण इति स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञः स चोपाकरणात्पूर्वमपि गायत्र्या कार्यः अनुपाकृतवेदस्य कर्त्तव्यो ब्रह्मयज्ञकः वेदस्थाने तु सा
वित्री गृह्यते तत्समीपत इति कौर्मे नादर्शं चैव वीक्षेत नाचरेद्दंतधावनं गुरूच्छिष्टं भेषजार्थं प्रयुंजीत न कामत इति अत्र मधुमां
सांजनोच्छिष्टशुक्तस्त्रीप्राणिहिंसनम् भास्करालोकनाश्लीलपरिवादादि वर्जयेदिति याज्ञवल्क्येन निषिद्ध मध्वादेस्तदन्यानिवर्त्य
रोगपरिहारायावश्यकभक्षणप्रसक्तौ गुरूच्छिष्टतद्भक्षणप्रतिप्रसवः क्रियते तदन्यगुरूच्छिष्टभोजनस्य पुण्यजनकत्वात् पितुर्ज्ये-
ष्ठस्य भ्रातुरुच्छिष्टं भोज्यमित्यादिस्मृतिपौराणवाक्यैस्तथा बोधनात् तांबूलादिवर्जनमाह प्रचेताः तांबूलाभ्यंजनं चैव कांस्यपात्रे
च भोजनं यतिश्च ब्रह्मचारी च विधवा च विवर्जयेदिति माधवीये भृगुः सदोपवीतिना भाव्यं सदा बद्धशिखेन च विशिखो व्युपवी- १५८
तश्च यत्करोति न तत्कृतमिति यमः दंडं कमंडलुं वेदं मौंजीं च रशनां तथा धारयेद्व्रतयुक्तं च भिक्षान्नाशी गुरौ वसन् मेखलामजि

नंदंडमुपवीतंचनित्यशः कौपीनंकटिसूत्रंच ब्रह्मचारीचधारयेदिति वेदोदर्भमुष्टिरितिमाधवः त्रुटितानांप्रतिपत्तिंमनुः मेखलामजिनंदंडमुपवीतंकमंडलुं अप्सुप्रास्येद्विनष्टानिगृहीत्वान्यानिमंत्रतइति उपनयनप्रकरणोक्तैर्मंत्रैरित्यर्थः उपवीतनाशेविशेषं हारीतः मनोव्रातपतीभिश्चतस्रोहुत्वापुनःप्रतीयादितिमनोज्योतिरित्येकाव्रातपतीभिस्तिस्रइत्यर्थः व्यासः जघन्यशायीपूर्वंस्यादुत्थायगुरुवेश्मनि यच्चशिष्येणकर्तव्यंयच्चदानेनवापुनः कृतमित्येवतत्सर्वंकृत्वातिष्ठेत्तुपार्श्वतइति तथा अभुक्तवतिनाश्नीयादपीतवतिनोपिबेत् नतिष्ठतितथासीतनास्पृप्तेप्रस्वपेत्तथेति ईदृशीगुरुशुश्रूषाचावर्त्यमानेवनिर्विघ्नतयावेदविद्यांसवीर्यांकरोतीतिजैमिनीयतंत्रे आचाराद्धृत्यमाणेषुतथास्यादित्यादिप्रदेशेषूपपादितंतदीयैः इतिब्रह्मचारिधर्माः अथतदतिक्रमेप्रायश्चित्तं स्मृत्यर्थसारे संध्याग्निकार्यलोपेस्नात्वाष्टसहस्रजपः भिक्षालोपेष्टशतम् अभ्यासेद्विगुणंपुनःसंस्कारश्चेति जपश्चायंगायत्र्याः यःसंध्यांचैवनोपास्तेअग्निकार्यंयथाविधि गायत्र्यष्टसहस्रंतु जपेत्स्नात्वासमाहितइति शातातपः ब्रह्मचारीतुयोश्नीयान्मधुमांसंतथैवच प्राजापत्यंचरेत्कृच्छ्रंव्रतशेषंसमापयेदिति मनुः अवकीर्णीतुकाणेनगर्दभेनचतुष्पथेपाकयज्ञविधानेनयजेद्वैनिर्ऋतिंनिशीति एकानेकव्रतलोपसाधारणंप्रायश्चित्तमुक्तमृग्विधाने तंवोधियाजपेन्मंत्रंलक्षंचैवशिवालये ब्रह्मचारीस्वधर्मेषुन्यूनंचेत्पूर्णमेवतदिति इतिश्रीसंस्कारकौस्तुभेब्रह्मचारिव्रतलोपप्रायश्चित्तम् उपाकर्मकाल-

निर्णयस्तत्प्रयोगश्चसंवत्सरकौस्तुभेनिरूपितइतिनेहनिरूप्यते तथाविद्यारंभकालस्तत्रविहितोलक्ष्मीहरिपूजादिर्गुरुपूजांतप्रकार-
श्चाक्षरारंभांगत्वेनप्रागुपन्यस्तोवेदारंभेपिद्रष्टव्यः अथानध्यायाः माधवेहारीतः प्रतिपत्सुचतुर्दश्यामष्टम्यांपर्वणोर्द्वयोः श्वोऽ
नध्यायेऽद्यशर्वर्यांनाधीयीतकदाचनेति श्वइतिउदयानंतरमनध्यायतिथिसत्वे तदनंतरंस्वाध्यायतिथिसत्वेतुनपूर्वशर्वर्यामनध्याय
इतिशिष्टाः उक्ततिथीनामहोरात्रानध्यायनियामकपरिमाणंस्मृत्यर्थसारे उदयेस्तमयेचापिमुहूर्तत्रयगामियत् तद्दिनंतदहोरात्र
मनध्यायविदोविदुरिति दिनंचांद्रंतिथिरितियावत् यद्यस्मिन्नहोरात्रे अनध्यायत्वेनतद्विदुरित्यर्थः तत्रैवकौर्मे उपाकर्मणिचो
त्सर्गेत्रिरात्रंक्षपणंस्मृतम् अष्टकासुत्वहोरात्रमृत्वंतासुचरात्रिषु अत्रर्तवःसौराः तदंतरात्रीणामप्राप्तानध्यायस्यप्रापणेऽर्थव-
त्वात् गौतमः कार्तिकीफाल्गुन्याषाढीपौर्णमासीस्तिस्रोष्टकास्त्रिरात्रमिति उक्तपौर्णमासीरारभ्यत्रिरात्रंतथातिस्रोष्टकाःसप्त-
म्याद्योष्टकासंबंधिन्यस्तिथयस्तास्वनध्ययनमितिमाधवेनव्याख्यातं तत्रैवनारदः अयनेविषुवेचैवशयनेबोधनेहरेः अनध्यायस्तु
कर्त्तव्योमन्वादिषुयुगादिषु एतेकालाःसंवत्सरकृत्यगततन्निर्णयानुसारेणबोध्याः आपस्तंबः श्रावण्यांपौर्णमास्या
मनध्यायमुपाकृत्यमासंप्रदोषेनाधीयीतेति प्रदोषशब्देनात्रपूर्वरात्रिर्विवक्षितेतिमाधवः त्रयोदश्यादिप्रदोषेष्वपिनाध्येय- १५९
मित्यस्मिन्नर्थेपौराणंवाक्यंतत्रैवोदाहृतम् मेधाकामस्त्रयोदश्यांसप्तम्यांचविशेषतः चतुर्थ्यांचप्रदोषेषुनस्मरेन्नचकीर्त्तयेदिति

नस्मरेदित्यन्यानध्यायेभ्यो ऽत्रदोषाधिक्यंध्वन्यते त्रयोदश्यादिद्वैविध्येनिर्णयेतत्रैव प्रजापतिः षष्ठीचद्वादशीचैव अर्धरात्रोननाडि
का प्रदोषेनत्वधीयीततृतीयानवनाडिकेति अनेनेदृशास्थले पूर्वदिनएवप्रदोषप्रयुक्तो ऽध्ययननिषेधोनतूत्तरत्ररात्रिसुरवेसप्तम्या-
दिसत्वेपीतिनियम्यते याज्ञवल्क्यः अहंप्रेतेष्वनध्यायःशिष्यर्त्विग्गुरुबंधुषु उपाकर्मणिचोत्सर्गेस्वशारवाश्रोत्रियेतथा संध्या
गर्जितनिर्घातभूकंपोल्कानिपातने समाप्यवेदंद्युतिशमारण्यकमधीत्यच पंचदश्यांचतुर्दश्यामष्टम्यांराहुसूतके ऋतुसंधिषुभुक्त्वा
चश्राद्धिकंप्रतिगृह्यच श्राद्धिकमित्यस्य पूर्वोत्तरक्रियाभ्यांसंबंधः एतत्सावर्णविषयम् एकोद्दिष्टान्नभोजनादौतुत्र्यहमितिमन्वा
दयः पशुमंडूकनकुलश्वाहिमार्जारमूषकैः कृतेंतरेत्वहोरात्रंशक्रपातेतथोच्छ्रयइतितात्कालिकानध्यायानपिसएव श्वक्रोष्टुग
र्दभोलूकसामवर्णार्त्तनिःस्वने अमेध्यशवशूद्रांत्यश्मशानपतितांतिके देशेष्वशुचावात्मनिचविद्युत्स्तनितसंप्लवे भुक्त्वार्द्रपाणिरं
भोंतरर्द्धरात्रेतिमारुते पांसुप्रवर्षेदिग्दाहेसंध्यानीहारभीतिषु धावतःपूतिगंधेचशिष्टेचगृहमागते खरोष्ट्रयानहस्त्यश्वनावृक्षो
परिरोहणे सप्तविंशदनध्यायानेतांस्तात्कालिकान्विदुरिति विद्युतिविशेषंगौतमः विद्युतिनक्तंचापररात्रिभागादिप्रवृ-
त्तौसर्वमिति पूर्वरात्रौविद्युतिअपरात्रावधिरनध्यायः दिनतृतीयांशोत्तरंतस्यांरात्रिसमाप्तिपर्यंतं एतद्वर्षातिरिक्तविषयम्
वर्षासुतुतात्कालिकइतिव्यवस्था गर्जितेविशेषंहारीतः सायंसंध्यास्तनितेरात्रिःप्रातःसंध्यास्तनितेऽहोरात्रमिति

विष्णुः नवादित्रशब्दभूद्पतितयोःसमीपे नदेवतायतनस्मशानचतुष्पथरथ्यासुनोदकांतः नपीठोपहितपादः नहस्त्यश्वोष्ट्र-
नौगोयानेषु नवांतोनविरिक्तोनाजीर्णीनपंचनखांतरागमनइति पीठेतितदुपरिस्थापितपादतलइत्यर्थः यानेषुतिष्ठन्नितिशेषः
वांतःकृतवमनःविरिक्तःकृतविवेकःअजीर्णीअजीर्णीतियावत् भुक्तपाकपर्यंतंपंचनखाःश्वादयःतदंतरागमनेविशेषः स्मृत्यर्थसारे
आरण्यमार्जारसर्पनकुलपंचनखादेरंतरागमनेत्रिरात्रं आरण्यश्वसृगालवानरादेर्द्वादशरात्रं श्वखरोष्ट्रचांडालसूतिकोदक्या-
देर्मासम् गोगवयाजनास्तिकादेस्त्रिमासम् शशमेषश्वपाकादेःषण्मासम् गजसारससिंहव्याघ्रमहापातकिकृतघ्नादेरब्दम्
शोभनदिनेचानध्यायः विवाहप्रतिष्ठोत्थापनादिष्वासमाप्तेःसगोत्राणामिति अन्येप्यनध्यायास्तत्रैव श्रवणद्वादशीमहाभ
रण्योःप्रेतद्वितीयायांरथसप्तम्यामाकाशेशवदर्शनेचाहोरात्रमिति महाभरणीमहालयांतर्गता प्रेतद्वितीयायमद्वितीया अय
नेविषुवेपक्षिणीतिच मनुः शयानःप्रौढपादश्चकृत्वाचैवावसक्थिकम् नाधीयीतामिषंजग्ध्वासूतकान्नाद्यमेवचेति माध
वीयेकौर्मे श्लेष्मातकस्यछायायांशाल्मलेर्मधुकस्यच कदाचिदपिनाध्येयंकोविदारकपित्थयोरिति निर्णयामृते चातुर्मास्य-
द्वितीयासुमन्वादिषुयुगादिषु अनध्यायस्तुकर्तव्योयाश्चसोपपदातिथिरिति उक्तद्वितीयाआहगर्गः शुचावूर्जेतपस्येचयाद्वितीया
याविधुक्षये चातुर्मास्यद्वितीयास्ताःप्रवदंतिमनीषिणइति सोपपदाःपूर्वमेवोक्ताः इत्यनध्यायाः अथाध्ययनधर्माः ओं

कारं प्रथमं कृत्वा ततो ब्रह्म प्रवर्त्तयेत् ओंकारं च पुनः कृत्वा भूमिं स्पृष्ट्वा विरामयेदिति विष्णुः शिष्येण ब्रह्मारंभावसानयोर्गुरोः पा
दोपसंग्रहणं कार्यमिति नापररात्रमधीत्य शयीतेति च मनुः प्रदोषपश्चिमौ यामौ वेदाभ्यासेन योजयेत् यामद्वयं शयानस्तु ब्रह्मभूया
य कल्पते इति विष्णुः अननुज्ञातमन्यस्मा अधीयानान्न विद्यामादद्यात् य आवृणोत्यवितथेन कर्णावदुःखं कुर्वन्नमृतं संप्रयच्छन्
तं त्वै मन्येत पितरं मातरं च तस्मै न द्रुह्येत्कतमस्य जानन्नित्यध्ययनधर्माः अथ व्रतानि तदुपयोगिकालनिर्णयः श्रीधरीये तिथि-
नक्षत्रवारांशवर्गोदयनिरीक्षणम् चौलवत्सर्वमाख्यातं सगोदानव्रतेषु च व्रतानां चरणं त्वेवं कृत्वा स्नानं समाचरेदिति सगोदानेति गोदा
नेन सहितेषु महानाम्न्यादि व्रतेष्वित्यर्थः कृत्वे पि यद्यपि व्रताचरणस्य स्नानाधिकारहेतुत्वं प्रतीयते तथापि नैतन्नित्यमित्यवसरे वक्ष्या
मः अथ महानाम्नीव्रतम् जन्मप्रभृति त्रयोदशवर्षे चौलोचितोदगयनादिकाले पूर्वदिने ब्रह्मचारिणा सहाचार्यः कृतस्नानो देशकालो-
च्चारणांते एवं ब्रह्मचारिणं महानाम्नीरध्यापयिष्यमाणो महानाम्नीव्रतसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं होमं करिष्य इति संकल्प्य तदंग
त्वेन गणपतिपूजनादि नांदीश्राद्धांतं कृत्वा परेद्युः कारितवपनस्नानं बद्धशिखं ब्रह्मचारिणं कृतमुहूर्त्ते स्वदक्षिणत उपवेश्य विधिवदग्निं प्रति
ष्ठाप्य महानाम्नीव्रतांग होमे देवतापरिग्रहार्थमित्यादि कायत्वा परिददामीत्यंतमुपनयनवत्कुर्यात् तत्र प्रावरणं काषायवास इति पा
रिजाते प्रधानहोमे च महानाम्नीव्रतप्रधानाज्यहोमे विनियोग इति विशेषः परिददामीति प्रजापतये मनसा वक्तुं समर्प्य आसने उप

विस्मोपनयनोक्तविधिनामेखलादंडधारणंकारयित्वापुराणयज्ञोपवीतादीनिजलेनिक्षिप्यस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्य ब्रह्मचा-
रिणंमातिकेन् महानाम्नीव्रतंसंवत्सरंचरेति सचरिष्यामीत्युक्त्वासंवत्सरंकेशादिधारणभिक्षाचरणादिव्रतंचरेत् पूर्णेब्दे उदगय
नेशुक्लपक्षेबटुसहितोगुरुर्विविक्तदेवालयादिदेशंगत्वातिथ्यादिसंकीर्त्य अस्यबटोर्महानाम्नीश्रवणांगभूतव्रतपूर्तिद्वाराश्रीपरमे
श्वरप्रीत्यर्थंहोमंकरिष्ये इतिसंकल्प्य उपलेपनाद्यग्निप्रतिष्ठापनांतंकुर्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यंते अत्रप्रधानं अग्निं१संराधनीं
२अग्निं३अग्निं४ असूयतीं अनुमतीं५प्रदातारं६अग्निं७वायुं८सूर्यंच९एताःदेवताः कृसरान्नेनशेषेणेत्यादिपूर्णपात्रनिधानां
तंकुर्यात् ततोबटुर्होमायस्वभोजनायचपर्याप्ततंडुलान्भिक्षार्जितान्स्थालीपाकविधिनातूष्णींषट्त्रिंशत्संख्ययानिरूप्यतथैव
प्रोक्ष्यस्थाल्यांप्रक्षिप्ततंडुलेषुतिलानोप्यश्रपयित्वाश्रृतःस्थालीपाकइतिज्ञापयेत् ततआचार्योबटुंप्रतिव्रतलोपान्पृच्छेत् ते
नोत्तरेदत्ते लोपगौरवेप्रायश्चित्तंकारयित्वापुनःसंवत्सरव्रतंकारयेत् आपत्प्रयुक्ततयालोपलाघवेदानजपादिप्रायश्चित्तेनसद्यःशु
द्धिंसंपाद्यनव्रतमावर्तयेदितिपारिजातादयाः बहवोव्रतलोपाश्चेत्पुनरावर्तयेद्व्रतम् लोपेष्वापत्प्रयुक्तेषुपुनर्वावृत्तिरिष्यतइति
कारिकोक्तेर्लोपलाघवेव्रतानावृत्तिवत्प्रायश्चित्ताभावोप्युचितः आपदाकारिताश्चेदग्नावग्निरित्यादिभिर्जुहुयात् नप्रायश्चित्तांत
रंकर्तव्यमितिकृताष्टमाध्यायगतमहानाम्नीव्रतसूत्रव्याख्यानात् शुचिनातेनान्वारब्धआज्यसंस्काराद्याज्यभागांतंकृत्वा१प्रदान १६१

धर्मेणान्वर्वाहुतीर्जुहुयात् नवभिर्मंत्रैरेकश्रुत्येन अग्नावग्निश्चरति प्रविष्टऋषीणांपुत्रोअधिराजएषः तस्मैजुहोमिहविषाघृतेनमा
देवानांमोमुषुहद्भागधेयंमोअस्माकंमोमुषुहद्भागधेयंस्वाहा अग्नयइदं॰ यान्तिरश्चीनिपद्यतेहंविधरणीइति तांत्वाघृतस्यधारयायजे
संराधनीमहंस्वाहा संराधन्याइदं॰ यस्मैत्वाकामकामायवयंसम्राड्यजामहे तमस्मभ्यंकामंदत्वाथेदंत्वघृतंपिबस्वाहा अग्नयइ॰
अयंनोअग्निर्वरिवःकृणोत्वयंमृधःपुरएतुप्रभिंदन् अयंशत्रून्जयतुजर्हृषाणोयंवाजंजयतुवाजसातौस्वाहा अग्नयइदं॰ असूर्यंत्वै
चानुमत्यैचस्वाहा असूर्यंत्याअनुमत्याइदं॰ प्रदात्रेस्वाहा प्रदात्रेइदं॰ भूःस्वाहा अग्नय॰ भुवःस्वाहा वायव॰ स्वःस्वाहा सूर्याये॰
ततःस्विष्टकृदर्थंस्त्रुच्यवदायतांबर्हिषिनिधाय ब्रह्मचारिणमाह एतंस्थालीपाकंसर्वमशानेति ब्रह्मचारीसर्वमश्नीयात् भुक्तवंतमाचा
तंतंप्रतिब्रूयात् उपतिष्ठस्वादित्यमिति ब्रह्मचारीततोपूर्णमंजलिंसिंचेत् त्वंव्रतानांव्रतपतिरसिव्रतंचरिष्यामितच्छकेयंतंतेनशके
यंतेनराध्यासमित्युपतिष्ठमानः ततएकरात्रंसंमीलिताक्षोवाग्यतआसीत्वा तदनंतरदिने आचार्येणसहसमवायंगमिष्यामीतिध्याये
त् यएकरात्राध्ययनेनमहानाम्नीरध्यापयितुंशक्नुयाद्ब्रह्मचारी योबहुभिरेवाहोभिःशक्नुयात् सउक्तसंकल्पकालेएकरात्रस्थानेत्रिरात्रं
ध्यायेत् उक्तादित्योपस्थानानंतरमेवैतत्ध्याननमध्येकालविक्षेपःकार्यइति वृत्तिसिद्धांतभाष्यकृतौ ततआचार्यःसंमीलिताक्षवा
ग्यतबटोर्मुखसहितंशिरोवामकर्णदेशमारभ्यत्रिःप्रदक्षिणंतत्परिहिताहतवाससासंवेष्ट्ययथानतद्वासःपतेत्तथोपायंकृत्वाब्रूयादा

चार्यः एतंकालमेवंभूतोस्वपन्भवेति एतमित्यस्यस्थाने ब्रह्मचारी संकल्पानुसारेण एकरात्रमित्यादिवदेत् नकालमित्यस्यलोपः ब्रह्म
चारीउक्तकालेऽवश्यकर्तव्यसंध्यावंदनादेरितरत्स्नानभोजनस्वापगमनादिनकुर्यात् आचार्यःप्रैषांतेस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमापये
त् संकल्पितकालांतेआचार्योनुवक्ष्यतीतिनिश्चयोत्तरं बहिर्ग्रामादैशान्यांदिशिस्त्रीसंचाररहितेशुचौदेशेउल्लेखनादिकृत्वाग्निंप्रति
ष्ठाप्यतस्योत्तरतोसिमुदककमंडलुमश्मानंचनिधायतस्यैवप्रत्यगुदग्देशेवत्सतरींतथाबध्नीयात् यथाग्निसमीपेउच्चार्यमाणःशब्दोव
त्सतर्यानसम्यक्श्रूयते साचरम्याद्विवर्षारक्तातदभावेश्वेतेतिपारिजातः एतावत्कर्मब्रह्मचारिणःकश्चित्करोतीतिवृत्तिकृत् अ
तएवान्योब्रह्मचारी कुर्यादितिपारिजातः एतावत्कृतमित्याचार्यायवेदयीतसंस्कार्यः एतदनंतरं आचार्यएवोल्लेखनाद्यग्निप्रतिष्ठा
पनांतंकुर्यादितिपारिजातादयः तस्मादग्नेःपश्चात्प्रागग्रेषुदर्भेषु आचार्यऐशानदिगभिमुखउपविशेदितिवृत्तिकृत्पारिजातादयः
पश्चादग्नेस्तृणेषुतु ईशान्यग्रेपूपविशेदीक्षमाणस्तुतांदिशमितिकारिकायाम् ततःशिष्योमुखदेशाद्वस्त्रमपसार्यमुखंप्रक्षाल्य
कंठस्नानंकृत्वाचम्याग्निमाचार्यंचप्रदक्षिणीकृत्याचार्यंविधिवदुपसंगृह्यपश्चादाचार्यस्यतदासनप्रागग्रदर्भेष्वेवमूलदेशेस्वपृष्ठ-
माचार्यपृष्ठेनसंधायप्रत्यग्दक्षिणांदिशमभिसमीक्षमाणोंकधारणयोपविशेत् ततोमनसागुरुंवदेत् ओंमहानाम्नीर्भोअनुब्रू- १६२
हीतिगुरुरियताकालेनानेनैतदुक्तमिति ज्ञात्वातदहर्व्रतलोपान्पृष्ट्वानुतापिनेश्रद्दधानायब्रह्मचारिणेस्वयोनिमीलिताक्षोमहा

नाम्नीर्विदामघव न्विदेत्याद्यानवर्चः एवात्येवैवात्यमाइत्यादीनिनवपुरीषपदानिच प्रणवादीनित्रिरुपदिशेत् शिष्योपित्रिःपठे-
त् ततोगुरुःशिरोवेष्टनंशिष्यस्योन्मुच्यब्रूयात् आदित्यमीक्षस्वेति बटुर्मित्रस्यत्वाचक्षुषाप्रतीक्षेमित्रस्यत्वाचक्षुषासमीक्षइति
मंत्रद्वयेनादित्यमवेक्षेत ततोमित्रस्यवश्चक्षुषानुवीक्षइतिससंभारादिशोवीक्षेत पुनरादित्यमीक्षस्वेत्युक्तस्तमीक्षेत मित्रस्यत्वाचक्षु
षाप्रतिपश्यामियोस्मान्द्वे ष्टियंचवयंद्विष्मस्तंचक्षुषाहेतिर्ऋच्छत्विति ततोभूमिमेभिर्मंत्रैर्ध्रुवमभिमृशेत् अग्नइळानमइळानमऋ
षिभ्योमंत्रकृद्भ्योमंत्रपतिभ्योनमोवोअस्तुदेवेभ्यःशिवानःशंतमाभवसुमृळीकासरस्वतिमातेव्योमसंदृशि १ भद्रंकर्णेभिरित्य
स्यराहूगणोगौतमोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् भूमिस्पर्शनेवि० भद्रंकर्णेभिःशृणु०२ शंनइंद्राग्नीइतिवसिष्ठोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् भूमि-
स्पर्शने० शंनइंद्राग्नीभवता०३ स्तुषेजनमित्यस्यऋजिश्वाविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् भूमिस्पर्शने० स्तुषेजनंसुव्रतंनव्यसीभिः०४ क
यानइतितृचस्यवामदेवइंद्रोगायत्री भूमिस्पर्शने० कयानश्चित्रआ०५ कस्त्वासत्यो०६ अभीषुणःसखी०७ स्योनापृथिवीत्यस्य-
मेधातिथिर्भूमिर्गायत्री भूमिस्पर्शने० स्योनापृथिवि०८ ततोवत्सतरींगुरवेदत्वाइश्वरार्पणंकृत्वातंडुलभिक्षापूर्वकमुपनयनव
द्विवेव ब्रह्मौदनहोमंकुर्यात् तत्रमहानाम्न्यध्ययनांगभूतमनुप्रवचनीयहोमंकरिष्यइतिसंकल्प्याघारावाज्येनेत्यंते सदसस्पतिं-
महानाम्नीःऋषींश्चवरुणाशेषेणेत्यादिपूर्णपात्रनिधानांतेकृतेभैक्षतंडुलानांतूष्णींनिर्वापाधिश्रपणांतेशृतोब्रह्मौदनइतिनिवे-

दयेत् ततोगुरुः शिष्येणान्वारब्ध आज्यसंस्काराद्याघारांतंकृत्वा सदसस्पतिमित्यस्यकाण्वोमेधातिथिः सदसस्पतिर्गायत्री म-
हानाम्न्यध्ययनाग्तभूतानुप्रवचनीयहोमेवि॰ ओंसदसस्पतिमद्भुतं॰ सदस्पतये॰१ महानाम्नीभ्यःस्वाहा महानाम्नीभ्य इदं॰२ ऋषिभ्यः
स्वाहा॰ ऋषिभ्यइदं॰३ इत्यवदानधर्मेणतिस्रआहुतीर्हुत्वाकर्मशेषंसमाप्यचरुशेषेणब्राह्मणान्भोजयित्वाततोगुर्जानेतिमहानाम्नी
व्रतम् अथमहाव्रतम् उदगयनादिकालेप्रथमहोमांते पूर्ववज्जातेसंवत्सरमहाव्रतमाचरेतिप्रेषितेनबटुनासंवत्सरंव्रतेकृ
तेग्रामाद्बहिःशुचिदेशेप्रागग्रदर्भेषुप्राङ्मुखउपविशेत् शिष्योविधिवदभिवादनपूर्वकंमहाव्रतंभोअनुब्रूहीतिवाचावदेत् अ
थतंप्राङ्मुखमुपवेश्यअथमहाव्रतमित्याद्यारण्यकंत्रिर्ब्रूयात् शिष्योपित्रिःपठित्वापूर्ववन्मंत्रद्वयेनादित्यमीक्षेत ततृतीयेनसंभारा
न् ततःपूर्ववदग्नइळेत्यादिभिर्भूमिस्पर्शनं ततःशिष्यकर्तृकनिवेदनांतमाचार्यकर्तृकश्चहोमःपूर्ववन्महानाम्नीभ्यःस्वाहेत्यस्य
स्थानेमहाव्रतायस्वाहेत्याहुतिः शेषंमहानाम्नीवत् इतिमहाव्रतम् अथोपनिषद्व्रतम् सर्वंमहाव्रतवत्संवत्सरमुपनिषद्व्र
तंचरेतिबटुंप्रतिप्रैषः उपनिषदंभोअनुब्रूहीतितदुक्तिः अनुप्रवचनीयहोमेउपनिषदेस्वाहेतिमध्यमाहुतिः आचार्याभावेशि
ष्यः स्वयमेवमहाव्रताद्यध्ययनादिकंकुर्यादितिपारिजाते व्रतकालीनश्रवणेनैवाध्ययनसिद्धिरितितदाशयः अतोमहानाम्नीश्र
वणोत्तरमध्ययनमाचार्याधीनमेव त्रयाणामध्ययनंश्रवणोत्तरंपूर्वमधीतवद्भिःफाल्गुनमारभ्यश्रावणीपर्यंतंकर्तव्यं अधीपू-

पूर्वैस्तु पौषीमारभ्य श्रावणीपर्यंतमिति कालनियम उक्तः सूत्रकृता । इत्युपनिषद्व्रतम् अथ गोदानव्रतम् तच्च जन्मतः षोडशे वर्षे चौलार्हतिथ्यादिकाले तद्वदेव कार्यम् अस्य ब्रह्मचारिणो गोदानिकव्रतं करिष्य इति संकल्पः तदंगगणेशपूजनादि नांदीश्राद्धांते ऽग्निप्रतिष्ठापनादि नांके संस्कार्योपवेशनं मातुरुत्तरतो बटुः तदुत्तरतस्तदान्वारब्ध आचार्य आज्यभागांतं कृत्वा शीतोष्णजलानयनादि कुर्यात् अदितिः श्मश्रूणि वपत्वित्यूहितमंत्रेण वा मश्मश्रुदेशमारभ्य प्रदक्षिणं श्मश्रूणामेव त्रिः छेदनं दक्षिणोत्तरश्मश्रुभागयोरेवं कुशपवित्रनिधानादीनि सप्त छेदनानि सकुशश्मश्रूणामेव छेदनादि गोमयनिधानांतं क्षुरावमार्जनमंत्रे वप्ता वपसि श्मश्रूणि शुंधि शिरो मुखं मास्यायुरित्यूहः नापितप्रैषे विशेषः अक्षण्वन् कुशली केशश्मश्रुलोमनखान्युदकसंस्थानि कुर्विति नापितस्ताभिरद्भिः श्मश्रूणामुदकसंस्थं वपनं कृत्वा तथैव शिरसि केशानामुपपक्षादिलोम्नां वपनं नखनिकृंतनं च कुर्यात् ततः स्नातं बटुं दक्षिणत उपवेश्य होमशेषं समाप्य पात्रदानांतं गुरुणा कृते हःशेषं वाग्यतो बटुस्तिष्ठन्नेव नयेत् संध्यावंदनांतं गुरोरंतिके वरं ददामीति वाचं विसृज्य गोमिथुनं दक्षिणां दद्यात् गोमिथुनं वरं ददामीति जयंतः ततः परेद्युर्गुरुणा गोदानव्रतमाचरेदित्युक्तः केशादिधारणं कुर्वन् संवत्सरं ब्रह्मचारि व्रतं कुर्यादिति गोदानव्रतम् अथ समावर्तनम् तत्र याज्ञवल्क्यः गुरवे तु वरं दत्वा स्नायीत तदनुज्ञया वेदव्रतानि वा पारं नीत्वा ह्युभयमेव वेति वरस्वरूपं मनुः स्नास्यंस्तु गुरुणाज्ञप्तः शक्त्या गुर्वर्थमाचरेत् क्षेत्रं हिरण्यं गामश्वं छत्रोपानहमंततः

धान्यंवासांसिशाकंवागुरवेप्रीतिमावहन्निति प्रीतिमितिएतेषुमध्येयदेवगुरोःप्रियंतदेवदद्यादित्याशयः दानमंतरेणैवगुरोःप्रीताव-
नुज्ञयैवसमावर्तनंकुर्यादित्यपिसूच्यते अतएवोक्तंसंग्रहे तेनोक्तंचतथाकृत्वास्नानंशिष्यःसमाचरेत् अलमर्थेनमेवत्सत्वद्गुणै
रस्मितोषितः गृहान्गत्वानुजानामीत्यनुज्ञातोथवाचरेदिति छत्रोपानहोःसहितयोर्दानं द्वंद्वोपादानात् वासांसित्रीणि गुरुप्री
त्यर्थमेतद्दानंनविद्यानिष्क्रयः एकमप्यक्षरंयस्तुगुरुःशिष्येनिवेदयेत् पृथिव्यांनास्तितद्द्रव्यंयद्दत्वातदनृणीभवेदिति अश्वप्रति
ग्रहेतन्निष्क्रयस्यषष्ठांशंद्वादशांशंवाब्राह्मणायदत्वाहिताग्निःप्राजापत्येष्टिंकुर्यात् गृह्याग्निनाप्राजापत्यचरुं अनग्निंप्रत्यरुणस्मृ
तौ अश्वंपरिग्रहंकृत्वाचरेच्चांद्रायणत्रयम् लक्षत्रयंवागायत्र्याजपेद्विद्वान्समाहितः त्रिगुणंवाचयेद्वेदंशतंविप्रांश्चभोजयेदि
ति ब्राह्मणभोजनमुक्तोपायत्रयेप्रत्येकंसंबध्यते वेदमित्यनेनत्रिविधस्नातकउच्यते तत्रवेदशब्देनसार्थवेदाधिगमउच्यते वे
दंवेदौतथावेदान्वेदान्वाचतुरोद्विजः अधीत्यचाधिगम्यार्थंततःस्नायाद्द्विजोत्तमइति माधवीयेकौर्मोक्तेः वेदानितित्रित्वाभि
प्रायं उक्तश्चार्थज्ञानंविनाध्ययमात्रेणसमावर्तनाधिकाराभावः प्रथमसूत्रएवजैमिन्यादिभिः अनश्चविद्यास्नातकोभयस्ना
तकयोरुभयोरपिस्नानात्पूर्ववेदार्थज्ञानमावश्यकमितिसिद्धम् व्रतशब्देनचउपनयनव्रतसावित्रीव्रतवेदाब्दव्रतोपनिषद्व्रतान्युच्यं
तेइतिमाधवादयः तत्रोपनयनानंतरंत्रिरात्रंद्वादशरात्रंसंवत्सरंवामेधाजननात्पूर्वंविहितमक्षारालवणाशित्वादिरूपंगृह्येप्रसिद्ध

मुपनयनव्रतं तदुत्तरमुपाकर्मांतं अग्निकार्यादि ब्रह्मचारिधर्मानुष्ठानं सावित्री व्रतं तदुत्तरं वेदाध्ययनं कुर्वतायत्तदनुष्ठानं तद्वेदव्रतं
वेदाध्ययनांगभूत संख्यापरिच्छिन्न वर्षसाध्यत्वात् तत्संख्यागतविकल्पमाह मनुः षट्त्रिंशदाब्दिकं चर्यं गुरौ त्रैविद्यकं व्रतम्
तदर्द्धपादिकं वापि ग्रहणांतिकमेव वेति स्पष्टीकृतमेतद्दीपिकायाम् प्रतिवेदब्रह्मचर्यं वर्षाणि द्वादशाथवा षट्त्रींणि ग्रहणांतं वे
ति वेदाद्व्रतांते आरण्यक व्रतानीति स्मृत्यर्थसारे आश्वलायनसूत्रस्य वृत्तिभाष्यकाराभ्यां तु द्वादशवर्षादि परिच्छिन्नं वेदाध्यय-
नांगभूतं ब्रह्मचर्यमेव व्रतं तादृशब्रह्मचर्येण यो वेदं समापयति स विद्याव्रतस्नातकः तादृशब्रह्मचर्यसमाप्तेपि यस्य वेदसमाप्तिर्न
जाता स व्रतस्नातकः तादृशब्रह्मचर्यसमाप्तेः प्रागेव यस्य वेदसमाप्तिर्जाता स विद्यास्नातक इत्युक्तम् अस्मिन्मते च त्रिविधमपि-
स्नातकत्वं तादृशब्रह्मचर्यसमाप्त्युत्तरकालीनाभिमतमहानाम्न्यादिव्रताधीनं न भवति भवति तु माधवादिमते मतद्वयेपि व्रत-
स्नातकेनापि उपनिषद्विशेषाध्ययनं कृत्वैव समावर्त्तनं कर्त्तव्यम् तेन विना तादृगधिकाराभावादित्युक्तं श्रुत्यैव नेदमनधीयन्स्ना
तको भवतीति अत एव विद्यांते गुरुमामंत्र्येति सूत्रं स्नातकत्रैविध्यानुरोधेन वेदांत्यभागरूपोपनिषदध्ययने सत्येव समावर्तनाधि
कार इत्याशयेनैव व्याख्यातं वृत्तिकृता आश्वलायनशाखिविषयं चैतत् क्लृप्तसंबंधनियमे लाघवात् येन वेदभागमनधीत्यापि स
मावर्तनं कृतं तदुत्तरमपि अध्ययनांगनियमविशिष्टेन तदध्ययनं कार्यम् समावृत्तो ब्रह्मचारिकल्पेनेति सूत्रात् स्वाध्यायकालेवि

विहितायेधर्मामधुमांसस्त्रीगमनखट्वादिवाशयनादिवर्जनादयस्तैर्युक्तोधीयीतसमावृतः मेखलादयस्तुनभवंति अस्वाध्यायध
र्मत्वादितिवृत्तिकृदुक्तेश्च ऋतोभार्योपगमनंतुतेनापिकार्यंजायोपेयेत्येकेप्राजापत्यंतदितिसूत्रस्यवृत्तिकृतैवतादृशाशयेनव्या-
ख्यानात् अधीत्यवेदंस्नानमितिहिरण्यकेशीसूत्रव्याख्यावसरेमातृदत्तः अतिक्रांतेप्युक्तकालेसतिसंभवेधीत्यैवस्नातव्यम्
अत्यंताशक्तावेवव्रतमात्रेणस्नातव्यमितिव्रतमात्रस्नानंगर्हितमितिच कामंतुयाज्ञिकस्येतिसूत्रव्याख्यावसरेकर्कः यज्ञंवेदे
तियाज्ञिकस्तस्यकामंस्नानंभवति षडंगमर्थतोनधिगम्याधीति तथाहरिहरः मंत्रब्राह्मणात्मकंवेदमधीत्यावबुध्यस्नायादि
त्येकःपक्षः सांगवेदमधीत्यावबुध्यस्नायादित्यपरःपक्षः ग्रंथमात्रमधीत्ययज्ञविद्यांचाभ्यस्यस्नायादितितृतीयः यज्ञविद्या
विरहेणग्रंथमात्रेधीतेनस्नायादितिनिषेधइतिच संहितापदवाच्यमंत्राध्ययनेनुकूल्यांतराणिशांखायनः आद्योत्तमेकामसू
क्तेवानुब्रूयादृषेरनुवाकस्यवैकैकांसूक्तादाविति एषाभक्तिरितिकामंसूक्तादावाचार्यइति ऋषिदृष्टस्यमंत्रजालस्यानुवाक
स्यवाआद्योत्तमेसूक्तेअनुब्रूयात्प्रतिसूक्तंप्रथमामृचंवाचयेत्कृत्स्नं कतिपयसूक्तानामेवप्रथमामृचंवेत्यर्थः तच्चसमावर्तनेब्रह्म
चारिव्रतलोपप्रायश्चित्तंकृत्वैवकर्त्तव्यंतदाहपारिजातेबौधायनः शौचाचमनेत्यादीनिब्रह्मचारिव्रतान्यनुक्रम्यतल्लोपज
नितसकलदोषपरिहारार्थंब्रह्मचारीकृच्छ्रत्रयंचरेत् महाव्याहृतिहोमंचकुर्यात् प्रथमंव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिश्चतस्र

आज्याहुतीर्हुत्वा भूरग्नयेचेति महाव्याहृतिभिश्चतसृभिर्हुत्वा यज्ञंपाहिविभावसोस्वाहा सर्वंपाहिशतक्रतोस्वाहा पुनरूर्जानिवर्त्त-
स्वपुनरग्न इषायुषा पुनर्नःपाह्यंहसःस्वाहा सहरय्यानिवर्त्तस्वाग्नेपिन्वस्वधारया विश्वप्स्याविश्वतस्परिस्वाहा पाहिनोअ-
ग्नएनसेस्वाहा पाहिनोविश्ववेदसेस्वाहा व्याहृतिभिरितेचतस्र आहुतीर्जुहुयादिति केचित्पाहिनोअग्नइत्याहुतिद्वयांतेयज्ञंपा-
हीत्याहुतिचतुष्टयंपठंति एतदल्पधर्मलोपे बहुधर्मलोपेतुपारिजातएवकृग्विधाने तंवोधियाजपेन्मंत्रं लक्षंचैवशिवालये ब्रह्म
चारीस्वधर्मंच न्यूनंचेत्पूर्णमेवतदिति न्यूनंचेज्जानीयाज्जपेत् तत्तेनजपेनन्यूनमपिधर्मंपूर्णमेवजानीयादित्यर्थः यत्तुस्मृत्यर्थ
सारे महानाम्न्यादिव्रतेषुलुप्तेषुतारतम्येनत्रीन्षड्द्वादशवा कृच्छ्रान्कृत्वापुनर्व्रतमारभेतेति तद्व्रतस्नातकस्यविद्याव्रतस्ना-
तकस्यवामाधवादिमते वृत्तिकारादिमतेत्रिविधस्यापिस्नातकस्यारब्धव्रतस्यमध्येप्रेषेज्ञेयं पुनर्व्रतमारभेतेतिवचसस्तथैव-
साफल्यात् विद्यास्नातकस्यतुनव्रतलोपप्रायश्चित्तंस्नानाधिकारसिद्ध्यर्थमपेक्षितंमतद्वये इतिसंस्कारकौस्तुभेसमावर्त्तना
धिकारः अथैतत्कालनिर्णयः आश्वलायनः विद्यांतेगुरुमर्थेननिमंत्र्यकृतानुज्ञातस्यवास्नानमिति पारिजाते-
श्रीधरीये वागीशादितिसौम्यपौष्णादिनकृन्मैत्रोत्तरारोहिणीगोविंदेषुशशांकभानुगुरुविच्छुक्रांशवारादिषु रिक्तांपर्वतथाष्ट-
मींप्रतिपदंमेषंचकीटंहरिंहित्वाशुद्धियुतेष्टमेऽन्हिविमलेकुर्यात्समावर्त्तनमिति पुष्यपुनर्वसूमृगरेवती हस्तानुराधोत्तरात्र

यरोहिणीश्रवणेष्वेकादशनक्षत्रेषु सोमादित्यबृहस्पतिबुधशुक्रवारेषु तदीयांशहोरासु रिक्तात्रयपर्वद्वयाष्टमीप्रतिपद्भिन्नति-
थिषु मेषवृश्चिकसिंहभिन्नलग्नेषु अष्टमस्थाने ग्रहविशेषाक्रमणादोषशून्ये ऽन्हि विमले गुरुशुक्रास्तादिदोषशून्य इत्यर्थः तथा
च मदनरत्ने नारदः अथोत्तरायणे जीवशुक्रयोर्दृश्यमानयोः द्विजातीनां गुरोर्गेहान्निवृत्तानां यथात्मनाम् मित्रोत्तरादितीज्यां-
त्यहरींदुरविधातृषु मैषु अर्केंद्विज्यार्यशुक्राणां वारलग्नांशकेषु च अथवा बीजनक्षत्रवारलग्नांशकेष्वपि प्रतिपत्पर्वरिक्ताख्यामष्टमीं च दिनक्षयम्
हित्वान्यदिवसे कार्यं समावर्त्तनमंडनमिति बीजनक्षत्राणि बीजवापनक्षत्राणि रूदर्शनस्त्त उदगयने कृत
समावर्त्तनस्य दक्षिणायने विवाहप्रसक्तौ अनाश्रमी न तिष्ठेतेति निषेधातिक्रमापत्तेः आश्वलायनेन चौलविकारे गोदाने प्राप्तो-
दगयनस्य पुनर्विधानेन तद्विकारे समावर्त्तने उदगयननियमाभावज्ञापनात् बौधायनेनापि समावर्त्तने चौलविकारत्वेनैव शुक्लप-
क्षप्राप्तौ पुनस्तन्नतद्विधानेनोदगयनानियमज्ञापनात् न समावर्त्तने उदगयननियम इत्याह हिरण्यकेशीनां तु चित्रायां विशाख-
योर्वैतिनक्षत्रद्वयमधिकमुक्तम् इति समावर्त्तनकालः आश्वलायनः अथैतान्युपकल्पयीत समावर्त्यमानो मणिं कुंड-
ले वस्त्रयुगं छत्रमुपानद्युगं दंडं स्रजमुन्मर्द्दनमनुलेपनमांजनमुष्णीषमित्यात्मने चाचार्याय च यद्युभयोर्न विंदेताचार्यायैवेति १६६
अथ प्रयोगः पूर्वेद्युस्तद्दिन एव वा देशकालौ संकीर्त्य मम शौचाचमनादिब्रह्मचर्यनियमलोपजनितसंभावितदोषपरिहारे

णसमावर्तनाधिकारसंपादनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं आज्यहोमपूर्वकं कृच्छ्रत्रयमाचरिष्ये इतिसंकल्प्यस्थंडिलसंस्काराद्यग्नि-
ध्यानांते ऽन्वाधानंकुर्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यंते अत्रप्रधानं अग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंचतस्रोदेवताः चतसृभिराज्याहुतिभिः अग्निं
पृथिवींमहांतंएकयाज्याहुत्या वायुमंतरिक्षिमहांतमेकयाज्याहुत्या आदित्यंदिवंमहांतमेकया॰ चंद्रमसंनक्षत्राणिदिशोमहां
तमेकया॰ हिरग्निमाज्येन॰विभावसुं॰ शतक्रतुं॰अग्निं॰अग्निं॰अग्निं॰ वायुंसूर्यं॰प्रजापतिंचेत्यष्टौदेवताएकैकयाज्याहुत्याशे
षेणेत्यादिषट्पात्रासादनंप्रणीताप्रणयनांतेआज्यस्यनिर्वापादिबर्हिषिसादनांतंस्रुवसंमार्गश्च ततोऽग्न्यर्चनाद्याज्यभागांते
व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिश्चतस्रआहुतीर्हुत्वा ओंभूरग्नयेचपृथिव्यैचमहतेचस्वाहा अग्नयेपृथिव्यैमहतइदं॰ भुवोवायवेचां
तरिक्षायचमहतेचस्वाहा वायवेंतरिक्षायमहतइदं॰ स्वरादित्यायचदिवेचमहतेचस्वाहा आदित्यायदिवेमहतइदं॰ भूर्भुवः
स्वश्चंद्रमसेचनक्षत्रेभ्यश्चदिग्भ्यश्चमहतेचस्वाहा चंद्रमसेनक्षत्रेभ्योदिग्भ्योमहतइदं॰ पाहिनोअग्नएनसेस्वाहा अग्नय
इदं॰ पाहिनोअग्नेविश्ववेदसेस्वाहा अग्नयइदं॰ यज्ञंपाहिविभावसोस्वाहा विभावसवइदं॰ सर्वंपाहिशतक्रतोस्वाहा
शतक्रतवइदं॰ पुनरूर्जानिवर्तस्वपुनरग्नइहायुषा पुनर्नःपाह्यंहसःस्वाहा अग्नयइदं॰ सहरय्यानिवर्त्तस्वाग्नेपिन्वस्वधारया
विश्वप्स्न्याविश्वतस्परिस्वाहा अग्नयइदं॰ पुनर्व्याहृतिभिराहुतिचतुष्टयंहुत्वाकृच्छ्रप्रत्याम्नायत्वेनगोदानाद्यन्यतरच्चरित्वा-

स्विष्टकृदादिहोमशेषंसमापयेत् व्रतलोपचतुष्टये प्रत्येकंगायत्र्याष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिमष्टौवाज्याहुतीर्हुत्वा एकैकंकृच्छ्रंचरित्वा
पुनर्व्रतानिकुर्यादितिवृद्धाः अस्मिन्विषयेबौधायनीयगृह्यसूत्रेअन्यथाआम्नातंदृश्यते तद्यथाब्रह्मचारिव्रतविपर्यासेमेखला
लायज्ञोपवीतानांछेदनेकृष्णाजिनस्याधारणेकमंडल्वधारणेदंडभंगेसंध्यालोपेस्वाध्यायलोपेभिक्षाचरणलोपेशुश्रूषाशूद्रे एतेष्वा
न्येष्वनाम्नातेषुप्रायश्चित्तमग्निमुपसमाधायसंपरिस्तीर्यप्रायश्चित्तंजुहोति पाहिनोअग्नएनसेस्वाहा पाहिनोविश्ववेदसेस्वा
हा यज्ञंपाहिविभावसोस्वाहा सर्वंपाहिशतक्रतोस्वाहा पाहिनोअग्नएकयापाह्युतद्वितीयया पाह्यूर्जंतृतीययापाहिगीर्भि
श्चतसृभिर्वसोस्वाहेति अथविवाहेचतुर्थेसद्यस्कालब्रह्मचर्येविच्छिन्नेप्रायश्चित्तानिव्याख्यास्यामश्चतुर्होतासारस्वतोहोमोभव
तोदुर्गामनस्वतीर्मिंदाहुतीर्महाव्याहृतीर्व्याहृतयश्चप्रायश्चित्तंजुहुयादिति व्याहृतिभिःपुरस्ताच्चोपरिष्टाच्चसानुक्रमणंयथा
पूर्वंकरणंअविच्छिन्नंसंततंभवति आम्नातेष्वित्यंतरंप्रायश्चित्तेष्वितिशेषः अत्रब्रह्मचारीधर्मलोपप्रायश्चित्तंविवाहचतुर्थदि
नगतब्रह्मचर्यव्रतभ्रंशप्रायश्चित्तंचप्रकृत्यआम्नातेनव्याहृतिभिःपुरस्ताच्चोपरिष्टाच्चेतिसूत्रेणाद्विविधप्रायश्चित्तस्यापिउपक्रम
समाप्त्योर्व्याहृतिभिश्चतस्रश्चतस्रआहुतयोविहिताभवंतिततश्चब्रह्मचारिधर्मलोपेत्रयोदशैवप्रधानाहुतयःसिद्धाभवंति
महानाम्न्यादिव्रतलोपप्रायश्चित्तपूर्वकंपुनःकरणंतुविद्यारम्भात्तकेननैवकार्या इतराभ्यामपिआरब्धव्रतस्यमध्यभ्रेषविष

यमितिप्रागेवोक्तम् अथसमावर्तनप्रयोगः ब्रह्मचारीकृताग्निकार्योतनित्यक्रियोगुरवेसंतोषावहंद्रव्यंदत्वादेशकालौ संकीर्त्यममगृहस्थाश्रमार्हतासिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंसमावर्तनंकरिष्यइतिसंकल्प्यगणेशपूजनादिनांदीश्राद्धांतंकुर्यात् जीवपितृकश्चेत्पितुर्मात्रादीनुद्दिश्यश्राद्धंकुर्यात् ब्रह्मचारिणोशक्तौतद्द्वारासंकल्पंकारयित्वापित्रादिस्तत्प्रतिनिधित्वेनतानेवोद्दिश्यकुर्यात् ततोयज्ञियस्यवृक्षस्याऽश्वत्थादेरैशानदिशिनिर्गतांशाखांआर्द्रांशुष्कांआर्द्रशुष्कांवायथायामंप्रादेशमितामात्त्वोपरिनिधायकरिष्यमाणसमावर्तनांगत्वेनत्रिभ्योब्राह्मणेभ्योभोजनपर्याप्तमन्नंगवातत्प्रत्याम्नायद्रव्येणवासहितंसंप्रददइत्येवंसंकल्पोल्लेखनाद्यग्निप्रतिष्ठापनांतंकृत्वाअग्निध्यानांतेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये आघारावाज्येनेत्यंतेत्रिरग्निंपवमानंप्रजापतिमाज्येन अग्निमूर्ध्वसमिधाविश्वान्देवान्दशसमिद्भिः शेषेणस्विष्टकृतमिध्मसन्नहनमित्यादिपूर्णपात्रनिधानांतेउत्तरतोग्नेर्दर्भेषुव्रीहियवमाषतिलैःपूरितानिशरावपात्राण्येकैकशःप्राक्संस्थान्यासाद्याग्नेःपश्चान्मातुरग्रेशमीपर्णयुक्तमेकंशरावमानडुहगोमययुक्तंचपरमासाद्यव्रीत्यादिपात्राणामुत्तरतस्ताम्रंकरंशीतोष्णोउदकेनवनीतंदधिद्रप्सान्वामण्याद्येकादशद्रव्याणिचासादयति ब्रह्मादक्षिणतएकविंशतिकुशपिंजूलानिधारयन्नास्ते ब्रह्मचारीआघारांतेचोलवच्चतस्रआज्याहुतीर्जुहुयात् समावर्तनप्रधानाज्यहोमेविनियोगइतिविशेषः ततोब्रह्माऽन्योवोष्णेनवायउदकेनेहीतिचौ

लवत् शीतोष्णेउदकेयुगपन्नीनीय नवनीतेनद ध्नावा तदेकदेशंपात्रांतरे मिश्रयित्वा ऽदितिःश्मश्रूणिवपत्वापउंदंतुवर्चस इति
मंत्रंत्रिरावर्तयन्वामश्मश्रुप्रदेशमारभ्यप्रदक्षिणंत्रिःक्लेदयित्वादक्षिणश्मश्रुप्रदेशेत्रीणिपिंजूलानिचौलवन्निधायसर्वैर्मंत्रैश्च
तुर्थमित्यंतानिचरित्वाछेदनानिकुर्यात् मंत्रेषुविशेषः ओषधेत्रायस्वमां स्वधितेमामाहिꣳसीः येनावपत्सविताक्षुरेण॰
तेनब्रह्माणोवपतेदंममायुष्मान्जरदष्टिर्यथास येनधाता॰ तेनमआयुषे॰ येनभूयश्च॰ तेनमआयु॰ वामभागेप्येवंभूतमंत्रै
स्त्रीण्येवच्छेदनानि यत्क्षुरेणमर्चयता॰ वप्तावपसिश्मश्रूणि शुंधिशिरोमुखंममायुःप्रमोषीरिति॰ क्षुरावमार्जनेविशेषः
अक्षण्वत्कुश लीकेशश्मश्रुलोमनखान्युदक्संस्थानिकुर्विंति प्रैषेविशेषः नापितःपूर्वविशिष्टोदकैःशीतोष्णैःश्मश्रुकेश
लोमान्युदक्संस्थानिवापयित्वातत्संस्थमेवनखनिकृंतनंकुर्यात् तस्मैव्रीह्यादिपात्रचतुष्टयंदत्वाकरंजफलंयदेकबीजंतत्से
षयित्वातेनांगोद्वर्तनंकुर्यादितिवृत्तिकारः करंजफलंकौशेयंवैक बीजंतत्सेषयित्वेतिजयंतः ततःपूर्वावशिष्टाभिःशीतो
ष्णाभिरद्भिःस्नात्वाहिरण्वन्त्याग्नेरंतिकंगत्वायुवंवस्त्राणीत्यस्योचथ्योदीर्घतमामित्रावरुणौत्रिष्टुप् अनेनमंत्रेणैकंवस्त्रंप
रिधायैनदावृत्त्याद्वितीयंप्रावरणांतंकुर्याद्द्विवचनस्यदेवतापरत्वादितिवृत्तिकृद्द्विवचनलिंगत्वान्मंत्रःसकृदेवभवतीतिजयं १६८
तः पुनर्हिरण्वन्त्यदक्षिणकरांगुल्यांजनमादाय अश्मनस्तेजोसिचक्षुर्मेपाहीतिमंत्रमावर्तयन्क्रमेणसव्यदक्षिणचक्षुषी

आंजयीत अश्मनस्तेजोसिश्रोत्रंमेपाहीत्यावर्त्तयन् क्रमेणदक्षिणसव्यश्रोत्रयोः कुंडलेआबध्नीत कुंकुमाद्यनुलिप्ताभ्यां-
सुखमग्रेनुलिप्यपश्चादितरांगान्यनुलिप्य ॐ अनार्तास्यनार्तोहंभूयासमितिशिरसिस्रजंबध्नीत नमालेत्युक्तमालेतिके-
नाप्युक्तेस्रगित्यपिधाय्यबध्नीतदेवानांप्रतिष्ठेस्थः सर्वतोमापातं मंत्रांतेयुगपदुपानहावास्थाय दिवश्छद्मासीतिछत्रंधृ-
त्वा वैणुरसिवानस्पत्योसिसर्वतोमापाहीतिवैणवंदंडमादाय आयुष्यमितिसूक्तेनसौवर्णमणिंकंठेबध्नीयात् आयुष्यमि-
तिसूक्तस्यसनकादयऋषयः हिरण्यंदेवता अनुष्टुबादीनिच्छंदांसि कंठेमणिधारणेविनियोगः आयुष्यंवर्चस्यंरायस्पोष-
मौद्भिदं इदंहिरण्यंवर्चस्वज्जैत्रायाविशतादिमाम् उच्चैर्वाजिपृतनाषाट्सभासाहंधनंजयम् सर्वाःसमग्राऋद्धयोहिरण्ये-
स्मिन्समाहिताः शुनमहंहिरण्यस्यपितुर्नामेवजग्रभ तेनमांसूर्यत्वचमकरंपूरुषुप्रियं सम्राजंचविराजंचाभिष्टिर्याचमे
ध्रुवा लक्ष्मीराष्ट्रस्ययामुखेतयामामिंद्रसंसृज अग्नेःप्रयातंपरियद्धिरण्यममृतंजज्ञेअधिमर्त्येषु यएनद्वेदसइदेनमर्ह-
तिजरामृत्युर्भवतियोबिभर्ति यद्वेदराजावरुणोयदुदेवीसरस्वती इंद्रोयद्वृत्रहावेदतन्मेवर्चसआयुषे नैतद्रक्षांसिनपिशाचा-
श्चरंतिदेवानामोजःप्रथमजंह्येतत् योबिभर्तिदाक्षायणाहिरण्यंसदेवेषुकृणुतेदीर्घमायुःसमनुष्येषुकृणुतेदीर्घमायुः य-
दाबध्नन्दाक्षायणाहिरण्यंशतानीकायसुमनस्यमानाः तन्नआबध्नामिशतशारदायायुष्मान्जरदष्टिर्यथासत् घृतादुल्लु-

सुमधुमत्कवर्णधनंजयंधरुणंधारयिष्णु ऋणक्सपत्नादधरांश्चकृण्वदारोहमांमहतेसौभगाय प्रियंमाकुरुदेवेषुप्रियंराजसु
माकुरु प्रियंविश्वेषुगोप्त्रेषुमयिधेहिरुचारुचं अग्निर्येनविराजतिसूर्योयेनविराजति विराड्येनविराजतितेनास्मान्ब्रह्मण
स्पतेविराजसमिधंकुरु इतिसूक्तांतेकंठेमणिंबध्नीयात् ततउष्णीषंशिरसिप्रादक्षिण्येनसंवेष्ट्य आचारप्राप्तंबहिर्गमनादि-
उपानहौसंत्यज्यउपरिनिहितांसमिधमादायतिष्ठन्नेववक्ष्यमाणमंत्रांतेस्वाहाकारेणाग्नावादध्यात् स्मृतंचमेअस्मृतंचमेतन्मउ-
भयव्रतम् निंदाचमेअनिंदाचमेतन्मउभयव्रतम् विद्याचमेअविद्याचमेतन्म० श्रद्धाचमेअश्रद्धाचमे० प्रज्ञाचमेअप्रज्ञाचमेत
न्म० इष्टंचमेअनिष्टंचमेतन्म० दत्तंचमेअदत्तंचमेतन्म० अधीतंचमेअनधीतंचमेतन्म० कृतंचमेअकृतंचमेतन्मउ० सत्यंचमेअस-
त्यंचमेतन्म० श्रुतंचमेअश्रुतंचमेतन्म० व्रतंचमेअव्रतंचमेतन्मउभयव्रतम् यदग्नेसेंद्रस्यसप्रजापतिकस्यसऋषिकस्यसऋषि-
राजन्यस्यसपितृकस्यसपितृराजन्यस्यसमनुष्यस्यसमनुष्यराजन्यस्यसाकाशस्यसातीकाशस्यसानूकाशस्यसप्रतीकाशस्य
सदेवमनुष्यस्यसगंधर्वाप्सरस्कस्यसहारण्यैश्चपशुभिर्ग्राम्यैश्चयन्मआत्मनआत्मनिव्रतंतन्मेसर्वव्रतमिदमहमग्नेसर्वव्रतोप
यामिस्वाहा अग्नयइदं० अथोपविश्य ममाग्नइतिसूक्तस्यविहव्यऋषिः विश्वेदेवादेवताः अंत्याजगती आद्यास्त्रिष्टुभः १६९
समिदाधानेविनियोगः वक्ष्यमाणदशस्वाहाकारसमकालंदशसमिधोजुहुयात् ममाग्नेवर्चो० मत्यंनमंतो० जयेमस्वाहा

ममदेषा॰ ममांतरिक्ष॰ अस्मिन्स्वाहा मयिदेवाद्रविण॰ दैव्याहोता॰ स्रुवीराःस्वाहा मत्यंयजंतु॰ एनोमानि॰ तानःस्वाहा देवीःष-
ळुर्वी॰ माहास्महि॰ राजन्स्वाहा अग्नेमन्यु॰ प्रत्यंचोयं॰ नेशत्स्वाहा धाताधातृणां॰ इमंयज्ञ॰ न्यर्थात्स्वाहा उरुव्यचानो॰ सनःप्र
जायै॰ दाःस्वाहा येनःसपत्ना॰ वसवोरुद्रा॰ मक्रन्स्वाहा अर्वांचमिंद्र॰ इमंनो॰ मदिनंत्वास्वाहा १० सर्वत्रविश्वेभ्योदेवेभ्यइ
दं॰ प्रत्यृचग्रहणंव्याख्यातमित्यत्र प्रकरणेवृत्तिकृतोक्तम् गृहप्रवेशनीयहोमप्रकरणेतु प्रत्यृचग्रहणव्याख्यावसरे स्वाहाका
रंपठन्जुहुयादित्युक्तम् जयंतेनापिऋगंतेस्वाहाकारंकुर्वन्दशसमिधआदधातीत्युक्तम् कारिकायांतु ममाग्नेदशभिर्हुत्वा
स्वाहाकारमृगंततः परिषेचनपर्यंतंकुर्यात्स्विष्टकृदादिकमित्युक्तम् अत्रापिऋगंतइत्यनंतरंपठन्नित्येवाध्याहारः वृत्त्यादि
मूलानुसारात् ऋगंतस्वाहाकारयोरविच्छेदाच्च एवंसत्यग्नावादध्यात्पश्चात्स्वाहाकारमुच्चारयेदितिवदन्तोनमोमान्येभ्यः वि
भूतिधारणांते कृतसमावर्त्तनसांगतासिद्ध्यर्थंदशब्राह्मणान्भोजयिष्यइतिसंकल्पयेत् असंभवेत्रीनितिवा ततईश्वरार्पणंकु-
र्यात् कौपीनंमेखलांविसृज्यकेशश्मश्रुलोमनखान्यपराजितायांदिशिनिखनेत् यत्रस्वस्यमधुपर्कादिनापूजासंभाव्यतेतत्र
समावर्त्तनानंतरंरात्रौवासःकर्तव्यः तदनंतरंव्रतस्वीकारः दास्यंतिमधुपर्कंयेतत्रैतांरजनींवसेत् ततःसंकल्पयेन्नक्तंनस्नामी-
त्युत्तराण्यपीतिकारिकोक्तेः तत्रैतांरात्रींवसेत्. अथव्रतानि ननक्तंस्नायादित्येवमादीन्यन्यान्यप्यत्रोत्यानीतिजयंतोक्तेश्च

अतश्चस्मृत्युक्तंव्रतवत्सूत्रोक्तान्यपिपुरुषार्थान्येवनसमावर्तनांगानीतिभ्रमितव्यं समावर्तनभिन्नदेशकालत्वेन कारिकाकारा
दिभिः प्रतिपादनात् अनेगभूतवासप्रायःपाठात् आद्यंतयोस्तस्येति महद्देभूतंस्नातको भवतीतिविज्ञायतइतिसूत्रकृदुक्तयास्ना
तकपुरुषार्थप्रतीतेश्च स्नातकशब्दस्यवृत्तिकृतोगृहस्थपरत्वेनाभिप्रेतत्वप्रतीतेश्च नसंशयमभ्यापद्येतेत्यस्य नसंशयंप्रपद्येते
त्यनेनैकमूलत्वलाघवाच्च अतोशक्तःसूत्रोक्तान्येवव्रतानिकुर्यात् बद्धल्पंवास्वगृह्योक्तमितिशास्त्रात् इत्थंचसंकल्पान्कुर्यात्
ननक्तंस्नायामितिननग्नःस्नास्यामिननग्नांस्त्रियमीक्षिष्ये अन्यत्रमैथुनाद्वर्षतिनधाविष्येनवृक्षमारोहिष्येनकूपमवरोहिष्ये नबा
हुभ्यांनदीस्तरिष्येनसंशयमभ्या पत्स्येइति नदीग्रहणंतडागाद्युपलक्षणं बाहुग्रहणंतुविवक्षितमितिहरदत्तादयःस्मृति-
व्याख्यातारः शक्तस्त्वन्यान्यपि यथोक्तानिमाधवीयेकौर्मे यज्ञोपवीतद्वितयंसोदकंचकमंडलुम् छत्रंचोष्णीषममलंपादुकेवा
प्युपानहौ रौक्मेचकुंडलेवेदं कृत्तकेशनखःशुचिः स्वाध्यायेनित्ययुक्तःस्याद्बहिर्माल्यंचधारयेत् शुक्लांबरधरोनित्यंसुगंधःप्रि
यदर्शनः नजीर्णमलवद्वासाभवेत्तुविभवेसति नरक्तमुल्बणंचान्य धृतंवासोनकंथिकामिति नित्यमित्यस्यप्रत्येकमन्वयः
अतोवेदमित्यंतेषु नित्यंधारयिष्येइतिप्रत्येकंसंकल्पः वेदोदर्भमुष्टिः एवंबहिर्माल्यंधारयिष्येरक्तंवासोनधारयिष्येइत्येवंरक्ता १७०
दिकंथांतेषुसंकल्पः माल्यंनिर्माल्यंस्वशरीरादुत्सृतंचंदनपुष्पादिनपुनर्धारयेत् किंतुबहिस्त्यजेदित्यर्थः नधारयेदितिपाठेतुशि

खावेष्टनादिरूपेण पुष्पमालांनधारयेदित्यर्थः कृत्तेत्यादिषु शुक्लेत्यादिषु च प्रथमांतेषु षट्स्कप्रत्येकंस्यामित्यन्वयेनसंकल्पः कृत्तं कर्त्तनेनन्हस्वतांनीतंनतुवपनेन नसमाहृत्तामुंडयेरन्नितिआपस्तंबोक्तिसंवादात् केशग्रहणंश्मश्रूपलक्षणार्थं कृप्तकेशनख श्मश्रुरितिमनूक्तिव्याख्यावसरे कृप्तंकर्त्तनात्न्हस्वतांनीतंनतुमुंडितमितिनारायणादिभिर्व्याख्यानाच्च विभवेसतिजीर्णमलव द्वासानस्यामितिसंकल्पः उल्वणंशरीरपीठावहं बहुमूल्यंवा एवंयाज्ञवल्क्येन नस्वाध्यायविरोध्यर्थमीहेतेत्यादोदासगोपालकु लमित्रार्धसीरिणः भोज्यान्नानापितश्चैववयश्चात्मानंनिवेदयेदित्यंतेग्रंथे उक्तव्रतानुसारिसंकल्पाअपिशक्तेनकार्याः तत्तपश्चे तिचकारेणकुंभकारस्यापिसंग्रहः अत्रशूद्रविशेषस्यभोज्यान्नत्वोक्तिरत्यंतापद्विषयेतिहरदत्तः कंदुपक्वंशूलपक्वंपायसंदधिसक्त वः एतानिशूद्राद्बाह्यानिभोज्यानिमनुरब्रवीदितिविशेषवचनात् विशेषविषयैवसेतिनारायणः कलौतुनेनद्विषयचिंतायाः- प्रयोजनम् शूद्रेषुदासगोपालकुलमित्रार्द्धसीरिणं भोज्यान्नतेतिकलिवर्जमध्येपाठादिबोध्यम् एवंमनुनापिस्वर्ग्यायुष्यमश स्यानिव्रतानीमानिधारयेत् इत्युपक्रम्य एषोक्षिप्ताहस्थस्यवृत्तिर्विप्रस्यशाश्वती स्नातकव्रतकल्पश्चसत्यव्रतकरःशुभः अनेनवि प्रोवृत्तेनवर्तयन्वेदशास्त्रवित् व्यपेतकल्मषोनित्यंब्रह्मलोकेमहीयते इत्यनेनग्रंथोक्तानिव्रतान्यपिशक्तेनविप्रेणानुष्ठेयानि कल्प इतिविप्रइतिचपदद्वयात् यत्तुतत्रैवपठितंनलंघयेद्वत्सतंत्रींनप्रधावेच्चवर्षति नचोदकेनिरीक्षेतस्वंरूपमितिधारणा नाश्नीयाद्भा

सं॰कौ॰ येयासार्द्धमिति तत्रवत्सतंतीगोवत्सबंधनदामेतिनारायणः नोपरिवत्सतंतींगच्छेदितिगौतमोक्तिव्याख्यावसरेवत्सशब्दोगो-
१७१ जातेरुपलक्षणमितिहरदत्तः सार्द्धमेकयात्रेइतिनारायणः एकस्मिन्कालेइतिव्याख्यांतरंहरदत्तः एतदपवादंमाधवीयेंगिराः
ब्राह्मण्यासहयोऽश्नीयादुच्छिष्टंवाकदाचन नतस्यदोषमिच्छंतिनित्यमेवमनीषिणः इतितद्विवाहविषयमितिस्मृत्यर्थसारादयः
दोषाल्पत्वपरमितिमाधवः यच्च नशूद्रायमतिंदद्यान्नोच्छिष्टंनहविःकृतम् नचास्योपदिशेद्धर्मंनचास्यव्रतमादिशेत् तत्रमतिर्नी
तिशास्त्रादिविषया धर्माद्युपदेशनिषेधस्यपृथगाम्नानात् गृहस्थःशूद्रायनोच्छिष्टंदद्यादितिविवक्षितम् उच्छिष्टमन्नंदातव्यंशू
द्रायागृहमेधिने गृहस्थायतुदातव्यमनुच्छिष्टंदिनेदिनेइतिव्याघ्रवचनादितिहरदत्तः शूद्रायोपदेशनिषेधोपिसाक्षादुपदेशविष
यः श्रावयेच्चतुरोवर्णान्कृत्वाब्राह्मणमग्रतइतिब्राह्मणद्वारकोपदेशस्वीकारविधानात् नचेदंवक्तारंप्रतिब्राह्मणद्वारकवचना-
भ्यनुज्ञाशास्त्रम् तमध्यापयीतएतयान्नाद्यकामंयाजयेदितिवत् प्रयोजकव्यापारेणप्रयोज्यव्यापारंलक्षयित्वाशूद्रंप्रत्येवब्राह्म
णद्वारकश्रवणविध्यभ्युपगमात् एवंगौतमीयनवमाध्यायेपिउक्तान्यनुक्तानिउक्तव्रतभिन्नानिस्नातकव्रतानितान्यपिशक्तेनानुष्ठे-
यानि यथा नरक्तमुल्बणमन्यधृतंवासोबिभृयात् नस्रगुपानहौ निर्णितमशक्तौ नतिष्ठन्नुत्धृतोदकेनाचामेत् नशूद्राशुच्येकपा १७१
णयावर्जितेन नाकल्पांनारीमभिगच्छेत्पादपादधावनासंदिस्थभोजनानिवर्जयेत् नप्राहृत्यशिरोहनिपर्यटेत्प्राहृत्यरात्रौमू-

त्रोच्चरणेच्च सोपानत्कश्चाशनाभिवादननमस्कारान्वर्जयेत् नपदासनमपकर्षेत् नशिश्नोदरपाणिवाक्चक्षश्चापलानिकुर्यात् नकु
लकुलस्यादिति नस्रगित्यत्रान्यधृताइतिविपरिणतानुषंगः अशक्तेत्वन्यधृतमपिवासःप्रभृतिनिर्णिज्यधारयेत् उत्धृतेतिजानुमात्रे
तदधिकेवाजलेतु तिष्ठन्नथाचामेदित्याशयः शूद्रेणानीतंअशुचिनावाब्राह्मणेनशुचिनावातेनएकहस्तेनानीतंयज्जलंतेननाचामेत् पा
देनपादधावनंनकुर्यात् प्रावृत्त्यैवरात्रौपर्यटेत् प्रावृत्त्यैवमूत्रादिकुर्यात् नकुलमितिकुलमेवकुलं यस्यसकुलंकुलः स्वकुलएवाध्येत
व्यमितिनियमंपरित्यज्यविद्यालाभायकुलांतरमपिगच्छेदित्याशयः एवंचसूत्रोक्ताःस्मृत्युक्तावायेसंकल्पाःकृतास्तदुल्लंघनेज्ञान
तोऽज्ञानतोवा कृतेगौतमाद्युक्तंत्र्यहमेकरात्रंवा अभोजनप्रायश्चित्तंबोध्यम् इतिस्नातकव्रतानि अथब्रह्मचारिणआतुरता
दशायामुक्तसमावर्त्तनासंभवे सक्षेपेणतत्कार्यम् संक्षेपप्रकारमाहापस्तंबः अथैतदपरंतूष्णीमेवतीर्थेनस्नात्वातूष्णींसमिधमा
दधाति अत्रस्फुदर्शनः अथापरमेतद्विधानमुच्यते इतिविशेषः तीर्थेपुण्यनद्यादौसमिधंपालाशीं एवकाराच्चास्मिन्विधौनान्य
त्किंचिदनुष्ठेयमिति प्रयोगस्तु ब्रह्मचारिलिंगानि मेखलादीनित्यक्त्वातीर्थेतूष्णींस्नात्वावासोत्तरपरिधानादिकृत्वाश्रोत्रियागारा-
ग्निमाहृत्ययत्रक्वचनाग्निंविधिनोपसमाधायतत्रप्रजापतिंमनसाध्यायन्तूष्णीमेवसमिधमादधाति केशश्मश्रुवपनादिकंअन्यदपि-
अविरोधितूष्णीमेवकर्तव्यमिति अत्रक्रमः संकल्प्यमेखलादीनित्यक्त्वाऽथवपनंततः तीर्थेस्नानमितिपरिधानादीत्यादिपदेन

द्विराचमनंतिलकधारणंचवपनादिकमित्यादिशब्देननरवनिकृंतनम् इतिसमावर्तनानुकल्पः ब्रह्मचारिदशायांमृतसपिंडानांसमावर्तनानंतरंउदकदानपूर्वकंत्रि रात्रमतिक्रांताशौचंकार्यम् आदिष्टीनोदकंकुर्यादाव्रतस्यसमापनात् समाप्तेतूदकंदत्वात्रिरात्रमशुचिर्भवेदितिमनुवचनात् आदिष्टीब्रह्मचारीतिमिताक्षरायाम् ततश्चब्रह्मचर्यदशायांसपिंडमरणेसतिसमावर्त्तनानंतरंत्रिरात्रमध्येविवाहोनकार्यः जननेतुसत्यपिकार्यएवजननेअतिक्रांताशौचाभावात् इतिसंस्कारकौस्तुभेसमावर्त्तनम् अथविवाहः मनुः गुरुणानुमतःस्नात्वासमावृत्तोयथाविधि उद्वहेतद्विजोभार्यासवर्णालक्षणान्वितामिति लक्षणान्यप्याहसएव अव्यंगांगींसौम्यनाम्नींहंसवारणगामिनीम् तनुलोमकेशदंतांमृद्वंगीमुद्वहेत्स्त्रियमिति एतानिबाह्यानि आभ्यंतराणितु अष्टौपिंडान्कृत्वेत्याद्याश्वलायनगृह्योक्तविधानाज्ज्ञेयानि कन्यागतविशेषांतरमाहयाज्ञवल्क्यः अनन्यपूर्विकांकांतामसपिंडांयवीयसीम् अरोगिणींभ्रातृमतीमसमानार्षगोत्रजामिति अन्यपूर्विकाःसप्तविधाःपुनर्भ्वः वाचादत्तामनोदत्ताग्निंपरिगतासप्तमंपदंनीताभुक्तागृहीतगर्भाप्रसूताचेतिबौधायनोक्ताः एतानविवाह्याः इत्येवमर्थमनन्येतिविशेषणम् प्रथमवरस्यपातित्यादिबलवद्दोषनिर्णयेतु आद्यानांतिसृणामन्येनपरिणयनंभवतीत्यवसरेवक्ष्यामः कांतांवरस्यचक्षुर्मनसोरानंदकारिणीमितिविज्ञानेश्वरादयः तेनश्वशुरादिचक्षुरादेस्तत्कारित्वाभावे पिनदोषः एकस्यांपिंडदानक्रियायांदातृत्वपिंडभाक्त्वलेपभाक्त्वान्यतरसंबंधेनान्वयःसापिंड्यं तथाचमात्स्ये लेपभाजश्चतुर्थाद्याः

पित्राद्याः पिंडभागिनः पिंडदः सप्तमस्तेषां सापिंड्यं साप्तपौरुषमिति पिंडद इत्येकवचनांतेनापि यजेतेति वद्व्यासज्यवृत्तिकर्तृत्वाभिप्रा
येणाग्निसाध्यश्राद्धेषु दंपत्यात्मकर्तृनिर्देशात् पत्न्या अपि सापिंड्यसिद्धिः एकस्यामिति चोद्देश्यदेवतायाः कस्या अप्यभेदेन पिंडदानक्रि
याया अभेदो विवक्षितः नतु क्रियाव्यक्त्यैक्यम् तेन चैत्रस्य स्वीयपितृव्यादिभिः सापिंड्यसिद्धिः अस्ति हि चैत्रियश्राद्धोद्देश्य तत्पिता
महादेः तत्पितृव्यकर्तृकश्राद्धेपि तृत्वेनोद्देश्यता न चैवं गयाश्राद्धादौ यन्नाम्ना पातयेत्पिंडं तं नयेद्ब्रह्मशाश्वतमिति शास्त्रेणोद्देश्यतायां
मित्रादि साधारणत्वात्तत्कन्यायामपि सापिंड्येन विवाह्यतापत्तिः अवयवानुवृत्तिः सापिंड्यमिति मते विधात्रवयवानुवृत्त्याति प्रसंगस्येवा
स्याप्यतिप्रसंगस्य सप्तमात्पंचमादूर्ध्वं मातृतः पितृतस्तथेत्यादिवचोनुरोधेन पित्रादिसंबंधिषु केषुचिदेव सपिंडशब्दस्य योगरूढ्यंगीका
रेण परिहारसंभवात् ईदृशसापिंड्यरहिता असपिंडेति केचित् अस्मिन्मते शुक्रशोणिताद्यवयवानुवृत्तिसापेक्षप्रतीतिकस्य पितृत्वा
देरेवरूढिविषयत्वात् अवयवानुवृत्तिः सापिंड्यमित्येवमतं लाघवाद्युक्तम् नहि तत्रमते रूढिविषये पिंडदानक्रियायाः प्रवेशोस्ति अतः
समानएकः पिंडः कूटस्थदेहः आरंभको यस्याः सा सपिंडा तद्भावः सापिंड्यं तच्च द्विविधम् मुख्यमारोपितं च आद्यं द्विविधं साक्षादेक-
शरीरावयवानुवृत्त्या यथा भ्रात्रोर्भगिन्योश्च परंपरया पौत्रयोर्द्वौहित्रयोश्च अत्र हि पितृमातृद्वारकैकशरीरावयवानुवृत्त्या सापिंड्यं उक्त
याज्ञवल्क्यवचनाच्च वधूवरयोः पितृकुले सप्तशीर्षपर्यंतं कूटस्थावयवानुवृत्तिः सपिंडपद रूढिविषयः मातृकुले पंचमपर्यंतं तद

नुवृत्तिः तद्विषयःपंकजशब्दस्यैवपद्मत्वंपद्मत्वे कार्थसमवायिकपंकजनिकर्तृत्वमित्यंगीकारेणनातिप्रसंगदोषः तथाचशास्त्रांत
रस्य वध्वावरस्यवातातः कूटस्थाद्यदिसप्तमः पंचमीचेत्तयोर्माताः सापिंड्यंविनिवर्ततइति अतश्चपितृद्वारकसापिंड्यविचारेसप्त
मादूर्ध्वसापिंड्यनिवृत्तिः मातृद्वारकतद्विचारेतु पंचमादूर्ध्वमितिनिर्णयः एवंचवरादेःपितृद्वारकसापिंड्यचिंतासमयेशीर्षगणनायां
पंचम्यांस्त्रीव्यक्तौसत्यामपितत्पुत्रकन्यानैवविवाह्या शास्त्रबलेनमंडूकप्लुत्यातत्ररूढविषयसापिंड्यानुवृत्त्यभ्युपगमात् यद्वसिष्ठे
नोक्तं पंचमींसप्तमींचैवमातृतःपितृतस्तथेति उद्वहेदितिशेषः यच्चपैठीनसिना त्रीनतीत्यमातृतःपंचातीत्यपितृतइतितदर्वा
ङ्निषेधार्थमितिविज्ञानेश्वरः अनुकल्पपरमितिमाधवः युक्तंचैतत् अश्रुतनिषेधपरत्वात् अनुकल्पतयापिस्वार्थपरतायान्याय्यत्वा
त् दशभिःपुरुषैःख्यातात्छ्रोत्रियाणांमहाकुलात् उद्वहेत्सप्तमादूर्ध्वंतदभावेतुसप्तमीम् पंचमींतदभावेतुपितृपक्षेत्वयंविधिःस
प्तमींचतथाषष्ठींपंचमींचतथैवच एवमुद्वाहयेत्कन्यांनदोषःशाकटायनः तृतीयांवाचतुर्थींवापक्षयोरुभयोरपि विवाहयेन्मनुः
प्राहपाराशर्योगिरायमः असपिंडाचयामातुरसगोत्राचयापितुः साप्रशस्ताद्विजातीनांदारकर्मणिमैथुने यस्त्वदेशानुरूपेणकुल
मार्गेणचोद्वहेत् नित्यंसव्यवहार्यःस्याद्वेदाच्चैतत्प्रतीयते इतिचतुर्विंशतिमताच्च तृतीयांमातृतःकन्यां तृतीयांपितृतस्तथा १७३
विवाहयेन्मनुःप्राहपाराशर्योगिरायमइतिचंद्रिकापारिजातोदाहृतषट्त्रिंशन्मताच्च पूर्वस्मृतौसप्तमीमित्यादिषुचतुर्थीमित्यंतेषु

द्वितीयांतेषु प्रत्येकं महाकुलादित्यंतानां स्यादनुषंगः ततश्च महाकुलानुरोधेन सापिंड्यसंकोचः स्वीकार्यो न तु तद्रीत्या अधमात्कुलात् कन्या स्वीकार्येति विधीयते अत एवाश्वलायनेन प्रथमं कुलपरीक्षैवोक्ता कुलमग्रे परीक्षेत ये मातृतः पितृतश्चेति यथोक्तं पुरस्तादिति ए तद्व्याख्यावसरे वृत्तिकृतोक्तं अग्रवचनं वधूवरगुणेभ्यः कुलमेव कथं प्रधानं स्यादिति पुरस्तादिति श्रौतसूत्रे नवमाध्याये दशमेय प्रकरणे इत्यर्थः यथोक्तमिति प्रतीकगृहीतं च तत्रेत्थं पठितं ये मातृतः पितृतश्च दशपुरुषं समनुष्ठिता विद्यातपोभ्यां पुण्यैश्च कर्मभिर्येषामुभयतो ना ब्राह्मण्यमिति विद्यादिगुणसंपन्ना मातृकुले पंच पितृकुले पंच पुरुषाः विद्यंते तत्कुलमिति दशमेयं क्वचित्क्वस्वीकारा यथा कुलपरीक्षोक्ता सा कन्यास्वीकाराय कार्येत्याशयः मनुरपि महांत्यपि समृद्धानि गोजाविधनधान्यतः स्त्रीसंबंधे दशैतानि कुलानि परिवर्जयेत् हीनक्रियं विहितक्रियारहितं निष्पुरुषं प्रसवरहितं निश्छंदो वेदाध्ययनरहितं रोमशं सर्वांगारूढरोमकं अर्शसमित्यादिपदैस्तत्तद्रोगवंति कुलान्युच्यंते दारसंग्रहफलभूतसंततौ दोषानुवृत्तिपरिहाराय चैषा कुलपरीक्षोच्यते कुलानुरूपाः प्रजाः संभवंतीति हारितवचनात् इत्थं चोक्तं स्मृतौ कुलानुरोधेनानुकूल्यविधिः स्त्रीनेष वर्णान्प्रति स्वीयदेशकुलाचाराविरोधेनोच्यते श्रोत्रियाणामित्युपक्रमात् असपिंडेति श्लोके साप्रशस्ता द्विजातीनामिति महाकुलीनायाः सप्तपुरुषसापिंड्यसामान्यभाववत्या द्विजान्प्रति मुख्यकल्पत्वोक्त्या तदभावविहितानां अनुकल्पानामिति द्विजविषयत्वज्ञापनाच्च मुख्यकल्पानुकल्पयोरेकविषयत्वनियमात् यत्तु देशेति श्लोके

चव्यवहार्यत्वेनवेदसंमतत्वेनचोक्तानुकल्पेषुनिर्दोषतया देशकुलपरिग्रहेणैवोपन्यासात् अतश्चासपिंडेतिश्लोकेद्विजातिग्रहणात्
सापिंड्यसंकोचविधयःशूद्रविषयाः पंचमेसप्तमेचैवयेषांवैवाहिकीक्रिया क्रियापराअपिहितेसर्वेतेशूद्रतांगताइति मरीचिवाक्ये
शूद्रेशूद्रतापत्तेरसंभवाच्चेतिवदंतोनिरस्ताःअंतेशूद्रत्वमसच्छूद्रत्वंतस्यसच्छूद्रेष्वप्यापत्तिसंभवात् यच्चोदाहृतंचतुर्विंशतिम
तात्यश्लोकेवेदाच्चैतत्प्रतीयतइत्युक्तंतस्यायमाशयः तृतीयचतुर्थ्यादिविषयेअनुकल्पतयास्वकुलदेशाविरोधेनपरिणयनमुक्तं तदे
ववेदात्प्रतीयतइत्युक्तम् तद्यथा शतपथेदार्शिकप्रकरणेपठ्यतेतस्मात्समानादेवपुरुषात् अत्ताचाद्यश्चजायतेउततृतीयेसं
गच्छावहैचतुर्थेसंगच्छावहाइति अत्रचकूटस्थादुत्पन्नयोर्भोक्तृभोग्ययोर्मिथःसंकल्पोक्तिस्तृतीयइत्यादिकातद्दशाश्चसापिंड्य-
संकोचविधिकल्पनमितिमाधवः एवंआयाहींद्रपथिभिरितिबह्वृचमंत्रेतृप्तांजहुर्मातुलस्येवयोषाभागस्तेपैतृष्वस्रेयीवपामि
वेतिमातुलकन्यादेःभागिनेयादिंप्रतिभागत्वोक्त्यापरिणयनसूचनात् सापिंड्यसंकोचांगीकारेणमातुलकन्यादिपरिणयनेइदंमं
त्रलिंगमपिसाधकम् इदंच मातुलस्यसुतामूढ्वामातृगोत्रांतथैवच समानप्रवरांचैवकृत्वाचांद्रायणंचरेत्इतिस्मृत्यपेक्षयाब-
लवदितिबलाबलाधिकरणवार्तिकव्याख्यावसरेन्यायसुधाकारउक्तवान्वेदाच्चैतत्प्रतीयत इत्यत्रसर्वनाम्नापूर्वार्धनिर्दिष्टदेश १७४
कुलानुसारिणएवसापिंड्यसंकोचस्यपरामर्शात्तदनुसरणमपिवेदोक्तमितिज्ञाप्यते तथाचाममंतीतिबह्वृचामंत्रं तेनस्वाध्वंतेवत॰

मानः पथः पित्र्या० परावतइति अत्रहिपित्र्यात् पितुरागतात्मानवान्मनुसंचलात् उक्तं हि तेन येनास्यपितरोयातायेनयाताः पि-
तामहाः तेनयायात्सतांमार्गंतेनदुष्यन्नदुष्यतीति यथोक्तमार्गात्तदतिक्रमेणगनोऽस्मान्दूरंमानयतेतिदेवप्रार्थनयाताहशमार्गएवा
वस्थानमुचितमितिज्ञाप्यते इतिस्कृतासोऽसथा० मनोर्देवायज्ञियासइतिपूर्वर्चिप्रकृतिदेवानामेवनेष्ठेतिमध्यमपुरुषेकर्तृत्वात्तुवा
देननिषेधसंभवात् अतएववेदाच्चेतिचकारेणमनुस्मृतेरितिसमुच्चीयते अनेनचयथाभृग्वग्न्यनशनाद्यैश्ववृद्धस्यमरणंतथैनिसत्य-
पिकलिवर्ज्येषुपाठे येचैतन्वां१विसृजंतीतिश्रुतिस्मृतिसिद्धत्वात्त्रिवेणीप्रवेशस्यतत्तद्भिन्नस्यैवजलप्रवेशस्यकलिवर्जत्वंस्वीक्रियते
तथास्वकुलदेशाविरोधिनामातुलदुहितृपरिणयनादेरुक्तविधयानेकश्रुतिस्मृतिसिद्धत्वाद्गोत्रान्मातुःसपिंडाच्चविवाहोगोवधस्तथेति
माधवोदाहृतब्राह्मणवचनेनप्रतीयमानंमातुलकन्यापरिणयनादेः कलिवर्ज्यत्वमपिस्वकुलदेशविरोधितादृशपरिणयनविषयमि-
तिज्ञाप्यते तच्चबौधायनः पंचधाविप्रतिपत्तिर्दक्षिणतस्तथोत्तरतइत्युपक्रम्यदक्षिणतःपर्युषितभोजनादिभिःसहमातुलकन्याप
रिणयनाद्युपन्यस्याहतत्रतदितरस्मिन्दुष्यति इतरदितरस्मिन्तत्तद्देशप्रामाण्यान्मिथ्यैतदितिगौतमः उभयमेवनाद्रियेतशिष्ट-
स्मृतिर्विरोधदर्शनादिति तत्रापिप्रामाण्यादित्यंतोग्रंथोमिथ्यैतदिष्टादिनापर्युषितभोजनसीधुपानादेर्व्याहृत्यमातुलकन्यापरिणयना
दिविषयतयाव्यवस्थाप्यतेवेदाच्चैतत्संतीयतइतिस्मृत्याश्रुतिस्मृतिसिद्धत्वेन्योपन्यस्तोक्तपरिणयनेस्मृतिविरोधोपन्यासासंभवात्

पर्युषितभोजनादौकर्त्तव्यतासूचकश्रुतेर्विशेषतः स्मृतेश्चाभावेनस्मृतिविरोधहेतूपन्याससंभवेनचमिथ्यैतदितितादृक्षकंचेत्यादि-
स्मृधीभिरूह्यम् अतःसिद्धमेतत् कलावपियेषांकुलेदेशेनुकल्पत्वेनसापिंड्यसंकोचःपरंपरयासमागतः तेषांतादृशसंकोचेनवि
वाहेनदोषः अस्तिचभार्यात्वोत्पत्तिः अन्येषांतैःसहव्यवहारेनैवदोषः स्वयंतुस्वकुलदेशाविरुद्धसापिंड्यसंकोचेनविवाहेभवत्येवदो
षः नचभार्यात्वोत्पत्तिः दृश्यंतेहिस्वयंसापिंड्यसंकोचेनविवाहमकुर्वतोपितादृशसंकोचेनासकृज्जातविवाहेभ्यः कन्यास्वीकुर्व-
तस्तत्कुलिनान्श्राद्धादौभोजयंतश्चबहवःशिष्टाः अतएवमातुलकन्योद्वाहिनांहेमाद्र्यादौश्राद्धनिषिद्धोपिस्वकुलदेशपरंपरया
नागतसापिंड्यसंकोचेनकृतविवाहविषयएवेतिबोध्यम् दत्तकसापिंड्यंतुदत्तकनिर्णयेप्रागेवोक्तमितिनेहलिख्यते मुख्यावय
वानुवृत्त्यभावेपिद्वितीयसापिंड्यप्रकारेस्मृतंतुः पितृपत्न्यःसर्वामातरस्तद्भ्रातरोमातुलास्तद्भगिन्योमातृस्वसारस्तद्दुहितरश्चभगि
न्यस्तदपत्यानिभागिनेयानि अन्यथासंकरकारिणःस्युरितिमदनपारिजातेमाधवीयेच तद्भगिन्यइतिनपठितं अन्यग्रंथेषुतुपठ्य-
ते अत्रयावद्वचनंवाचनिकमितिन्यायेनपरिगणितेष्वेवसापिंड्यंनतुसप्तमादिपर्यंतमितिभट्टचरणप्रभृतयोबहवः अन्येतूद्देश
तावच्छेदकानांपितृपत्नीत्वतद्भ्रातृत्वादीनांभेदेनवाक्यभेदात् तन्निवृत्त्यैलक्षणयासापत्नमातामहकुलेचतुःपुरुषंसापिंड्यमतिदे १७५
शकंविधीयते अतश्चमातुलादिदुहितृष्विवतत्पुत्रेष्वपिसापिंड्यात्कन्यायाःसापत्नमातुलपुत्रेणनविवाहइत्याहुः तत्र यत्रहि

श्रुतयावच्छब्दानामेकस्मिन्नर्थे तात्पर्ये लक्षणोत्तरं चैकरूपेण प्रामाण्यं बोद्धव्यानं प्रति संभवति तत्रैव लक्षणया वाक्यभेदपरिहारः य
थार्थमंतर्वेद्यादौ अत्र च पितृपत्न्य इति प्रथमवाक्य एव न सापत्नमातरि उक्तविधसापिंड्यपरिहारं न हि तस्या विवाहप्रसक्तिरस्ति येन-
विवाहप्रतिबंधाय सापिंड्यातिदेशः क्रियते किंतु सापत्नमातरि मुख्यमातृत्वादिवशेन तद्भ्रात्रादितन्निरूपितमुख्यमातुलत्वादेरेव
विवाहप्रतिबंधकतापरम् मदनपारिजाते हि असपिंडा च या मातुरसगोत्रा च या पितुरिति मनुवाक्यव्याख्यावसरे असपिंडा
च या मातुरित्यस्य फलदर्शनायोक्तम् सपत्नमातृकुलजास्वासपिंडा मात्रसगोत्रा मातृसपिंडा चेति तत्र विवाहप्रसक्ताविदमुच्यते
असपिंडा च या मातुरिति तथा च सपत्नमातुः सपिंडेष्वपि मातुलादिव्यवहारं दर्शयति सुमंतुरित्युक्त्वा पितृपत्न्य इत्याद्युदाहृतम् एवं
वदता हि ग्रंथकारेण सर्वेषां वाक्यानां यथाश्रुतेऽर्थ एव तात्पर्यं प्रदर्श्यते लक्षणोत्तरं च भवन्मते सापत्न्यपुत्रं प्रति मातुलसापिंड्योक्ति-
स्तादृशकन्यां प्रति दुहितृषु सापिंड्योक्तिरफलेति नैकरूपेण प्रामाण्यसंभवः लक्षणतः पूर्वं च प्रतिवाक्यं मातृत्वमातुलत्वाद्यतिदे-
शो योग्यतया त्रैयीवधे ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तस्येव मातृगमनप्रायश्चित्तस्य भागिनेयीपरिणयने तदुपगमनादिप्रायश्चित्तस्य चातिदे
शव्यवस्थया कुर्वन्न वैरूप्यमावहतीति न लक्षणोचिता न हि गुणभूतवाक्याश्रितदोषभयात् प्रधानप्रयोजनबाध उचितः उदाहृत
अन्योक्तसुमंतुवाक्येषु प्रतिवाक्यप्रयोजनभेदोऽभियुक्तैः मुख्यमात्रादाविव सपत्नमात्रादौ अभिवादनसंभाननाद्यति दृश्यते तत्तद्रूप

गमनेवधेवातद्दुहित्रादिपरिणयेप्रायश्चित्तंतादृशेमातुलादिमरणेआशौचविशेषोवेति किंच अतर्वेदिदेशमात्राविधानेनवाक्यभेद
परिहारः बहिर्वेदिदेशेनियोगेनार्द्धांतराप्राप्तेरितिवार्तिकादौस्फुटं अत्रतुतदपत्यानिभागिनेयानिइत्येतावतैवतच्छब्दमहिम्नातत्पू
र्ववाक्याधिगम्यसापिंड्यप्राप्तेः पूर्ववाक्यान्यविधायकानिस्युरितिकथंवाक्यभेदः किंचतद्भगिन्योमातृस्वसारइतिभवदुदाहृतपा-
ठेतदनर्थकंभवन्मतेस्यात् तृतीयचतुर्थस्थानइवद्वितीयस्थानेप्येकशीर्षसंकीर्तनेनैवभगिन्यचतुष्टयसापिंड्यलाभात् अनर्थकंच
तद्भ्रातरोमातुलाइत्यपिस्यात् पितृपत्न्यःसर्वामातर स्तद्भागिनेयभगिन्यइत्येतावतापितल्लाभात् एवंश्रीमतांलक्षणांगीकरणंस्व
सिद्धांतविरुद्धम् तथाहि अभ्युदयेष्टिवाक्येष्टस्यपिष्टदभोर्द्वयोरुद्देश्यतानिमित्ताव् वाक्यभेदोभट्टैरंगीकृतः नांगीकृतश्चपंचशरा
ववाक्येद्रव्यदेवताविधिनिमित्तोवाक्यभेदः अनयोर्वाक्यभेदयोःकोभेदइतिकैश्चित्कृताक्षेपनिरासःश्रीमद्भिरित्थंकृतः सहस्र
पयतीतिवाक्यानर्थक्यभयादभ्युदयेष्टिवाक्येतदंगीकारउचितइति एवंसतिप्रकृतेनेकवाक्यानर्थक्यभयात्कथंनतदंगीकारेश्री
मतामौचित्यबुद्धिः अस्तुवाक्यभेदभयाच्चतुःपुरुषसापिंड्यनिषेधलक्षणा चतुष्टयेतुनव्यक्त्यपेक्षंभ्रातृभगिन्यादीनामानंत्यात्
किंतुसप्तपदार्थवाक्येयथाघटादीनांरूपादीनांचयथाक्रममेकत्वापादकद्रव्यत्वगुणत्वादिसामान्यगोचरापेक्षाबुध्यात्मकंसप्तत्वंत
दशबुद्धिजन्यंवास्वीक्रियतेतथाप्रकृतेपितद्भ्रातृदुहितृत्वादिसामान्यविषयापेक्षाबुध्यात्मकंतज्जन्यमेववाचतुष्ट्वादिस्वी-

१७६

कार्यम् नत्वनुपस्थिततदपत्यत्वादिविषयताहृशाबुत्थात्मकम् उपस्थितत्यागेनुपस्थितस्वीकारेचमानाभावात् किंचमाधवेन
असपिंडाचयामातुरसगोत्राचयापितुरितिवाक्यव्याख्यानावसरे ब्राह्मादिषु विवाहेषुयातूढाकन्यकाभवेत् भर्तृगोत्रेणकर्तव्यात-
स्याःपिंडोदकक्रिया गांधर्वादिविवाहेषुपितृगोत्रेणधर्मविदिति मार्कंडेयपुराणमुदाहृत्योक्तंमातुलकन्यादिनिषेधवाक्यानिगांधर्वा
दिविवाहोढोत्पन्नविषयाणितत्रसापिंड्यनिवृत्तेरभावात् मातुलकन्यादिविवाहकर्तव्यताबोधकास्तुश्रुतिस्मृतिसदाचाराब्राह्मादि
विवाहोढोत्पन्नविषयाः तत्रसापिंड्यनिवृत्तेरित्युक्तातादृशनिषेधप्रदर्शनावसरेमातुलस्यसुतामूढ्वेत्यादिप्रायेपितृपत्न्यइत्यादिसु
मंतुवाक्यमुदाहृतम् तद्यथा शातातपः मातुलस्यसुतामूढ्वामातृगोत्रांतथैवच समानप्रवरांचैवत्यक्त्वाचांद्रायणंचरेत् पैठी
नसिः पितृमातृस्वसृदुहितरोधर्मतस्ताभगिन्यस्तावर्जयेदिति सुमंतुरपिपितृपत्न्यइत्यादि व्यासःमातुःसपिंडायत्नेनवर्जनीया
द्विजातिभिरितिततोविशेषप्रवृत्तानामेषांवचनानांकथंविशेषविषयतेत्याशंक्यविशेषवचनबलादिति ब्रूमइतिप्रतिज्ञायमनु
वाक्यमुदाहृतम् पैतृष्वस्रेयींभगिनींस्वस्रेयींमातुरेवच मातुश्चभ्रातुराप्तस्यगत्वाचांद्रायणंचरेत् एतास्तिस्रस्तुभार्यार्थे
नोपयच्छेतबुद्धिमानिति अत्रचभगिनीपदंपूर्वोत्तरद्वितीयाताभ्यांसंबध्यते आप्तपदंचमातुर्गांधर्वादिविवाहप्रयुक्तसापिंड्य
परंस्वस्रेयीगांधर्वविवाहोढैवविवक्षिता अतोभगिन्यादिपदसार्थकत्वानुरोधेनमनुवचनादीनामेषांविशेषविषयमित्युक्तं स्वीकृ

तच्चास्य मनुवाक्यस्य भगिन्यामपदमहिम्नेदृशोपिप्रायोन्यायसुधाकारेणबलाबलाधिकरणे एवंचमाधवेनसुमंतुवाक्यस्यपू
र्वोत्तरदेशोदाहृतशातातपपैठीनसिमनुवाक्येषु मातुलसुतात्व मातृगोत्रत्वाद्युद्देश्यतावच्छेदकभेदेन वाक्यभेदस्यपरिहारायलक्ष
णीयैकोद्देश्यतावच्छेदकस्य वक्तुमशक्यत्वात् तस्यपुंसाधारण्येनच हि जश्चांद्रायणंचरेदिति ताभगिन्य इति एतास्तिस्रस्तुभार्यार्थे
नोपयच्छेतेति नैमित्तिकविधेयसमर्पकपदानन्वयापत्तेर परिहार्योवाक्यभेदः तथाचतत्समानविषयतया माधवोदाहृते सुमं
तुवाक्येपि वाक्यभेद एव माधवसुमंतुरिति स्वीकर्तुमुचितं प्रायपाठभंगस्यन्याय्यत्वात् गांधर्वविवाहप्रयुक्तकुत्समाधवसंमत-
सापिंड्येनैव सकलसुमंतुवाक्यानां संभवश्रुत्यंतरकल्पनापादकत्वत्तुः पुरुषापूर्वपरिणेतृनिरूपितसापिंड्यविधिकल्पनाया अन्या
य्यत्वाच्च कल्पविधिविषयसापिंड्यस्यापि गौणत्वेनविधेयमुख्यत्वालाभाच्च अस्मिन्मते तु मातृत्वाद्यतिदेशेन विधिविषयस्य
समानप्रायश्चित्तादेर्मुख्यत्वात् नचसापिंड्यबोधन एव संकरकारित्वापादनरूपवाक्यशेषोपपत्तिरित्यपि शंक्यम् अवश्यकर्तव्यसं
माननाशौचातिक्रमस्यानाचारसंकरापादकत्वसंभवात् प्रायश्चित्तनिमित्तनिषेधातिक्रमस्य तु तदापादकतायांमतद्वयेपि तुल्यत्वा
त् नन्वेवंमदनपारिजातोक्तवसिष्ठव्याख्या संगच्छते तेनहि पंचमीं सप्तमीं चैव मातृतः पितृतस्तथेति वसिष्ठवाक्यमुदाहृत्योक्तम् १७७
तत्सवर्णसापत्न्यमातामहकुलविषयं ब्राह्मणादीनां क्षत्रियादिदानसमुत्पन्नपितृकुलविषयत्वं च एकत्रावयवानुवृत्तेरभावादन्यत्रसा

षण्यांभावाच्चेतिक्रमंतुवाक्यस्यसापिंड्यविषयत्वेतदवधिप्रदर्शनार्थंवसिष्ठवाक्येपंचमीमितिसंगच्छते अन्यथानुपपन्नंस्यादितिचेत्
नईदृशवाक्यानांचतुर्विंशतिमताद्यनुसारेणानुकल्पाद्यर्थांतरतात्पर्यस्यप्रागेवदर्शितत्वात्पारिजातव्याख्यायामपि तदपत्यानिभागिनेयानी
तिभागिनेयीत्वेनसिद्धायाइवतत्कन्यायाअपियुक्त्याभासेनप्रसिद्धभागिनेयीकन्यायाइवपरिणेयत्वेप्रसक्तेतन्निवृत्त्यासर्वक्रमंतुवाक्यानांय
थाश्रुतेर्थतात्पर्यंदीर्घार्थत्वसंभवात् यथाहिसपत्नमातरिमातृत्वातिदेशपरेप्रथमवाक्येयन्निरूपितंसपत्नमातृत्वंप्रत्येवभवन्मतेपिसापिंड्या-
तिदेशोविधीयतेनतुतत्पुत्रंप्रत्यपियथाचास्मन्मतेमातुलत्वाद्यतिदेशोपितंप्रत्येवविधीयतेनतुमातुलकन्यादौपितुर्भगिनीत्वातिदेशेनपुत्रंप्रत्यपि
यौक्तिकः पितृस्वसृत्वाद्यतिदेशःसिद्ध्यति यथाचतदपत्यानीतिअंत्यवाक्येनभागिनेयत्वातिदेशेपितत्कन्यायांनयौक्तिकोभागिनेयीक
न्यात्वातिदेशःयुक्त्याभासस्येदृशविषयसाधकतयावसिष्ठेनापिपारिजातोक्तरीत्याप्रदर्शनात् तथामातुलकन्याभगिनीत्वातिदेशेपिनमा
तुलकृतेभ्रातृत्वातिदेशोपि यावद्वचनंवाचनिकमित्येवाभियुक्तःस्वीकारोचित्यादित्यलंसवर्णसपत्नमातृकुलेसापिंड्यविचारेण असव
र्णमातृकुलेतुतद्विचारस्यनकलौप्रयोजनम् असवर्णाविवाहस्यकलिवर्जत्वात् वध्वावरस्यवामुख्यपितृद्वारकसापिंड्यंतुकूटस्थमारभ्य
सप्तमादूर्ध्वंनिवर्ततेतयोरेवमुख्यमातृद्वारकंतुमारभ्यैवपंचमादूर्ध्वंनिवर्ततइतिसिद्धम् ततश्चमुख्यकल्पेनकुलद्वयवर्जनीयकन्याना
मभियुक्तोक्तसंख्योपपन्नाभवति यथाहुः उद्वोढुःपितरौपितुश्चपितरौतज्जन्मकृद्दंपतीद्वंद्वंतस्यचतुष्कमष्टकमतोप्यस्यक्रमात्षोडश

वंशारंभकदंपती प्रमितिरित्यासप्तकस्यंरदा एकैकान्वयकन्यकाःपितृकुले त्वासप्तकस्यंब्रुवे १ यद्यप्येकस्य बह्व्योपि स्फुताः स्युस्तदपीह तु सं
बंधसाम्यादेकैव गणितेत्यवधार्यताम् २ एकस्मान्मिथुनात्सुतो थदुहिताद्वंद्वद्वयंतद्द्वयात्तस्माद्वंद्वचतुष्कमष्टचततोतः षोडशातोरदाः यावत्स
प्तमकस्य मप्रिकृतवः कन्याइहैकान्वयेनादंतैर्गुणितार सैकरव दृशोवंशोसपिंडाः पितुः ३ मातुर्जन्मददंपती चमिथुनद्वंद्वंतयोः सागरास्तस्याः
पंचमकस्यमश्वमितिरित्येकान्वयेपुंसुते द्वंद्वाद्वंद्वयुगंततो ऽब्धयइतोष्टौपंचकस्यंशरक्षोण्यः सप्तगुणाः शराप्त्रविधवो मातुःसपिंडाःकुले
४ कुलद्वयस्यकन्यकासुतामिथः सपिंडकाः हिमांशुदृग्धरादृशो २१ २५ विवाहकर्मवर्जिताः ५ अत्रप्रथमश्लोके वरस्य पितृपक्षे सापिंड्ये-
नाविवाह्य कन्यानां संख्यां दर्शयितुं प्रत्येकं एककन्यायाः पितरावेकंद्वंद्वमित्येवमंगीकृत्य सप्तकस्यंद्वंद्वानां संख्यामुक्त्वा पितृपक्षे एकैकद्वंद्वंकुले
तावत्कन्यानां संख्योक्ति प्रतिज्ञा क्रियते तथाहि वरः प्रथमः द्वितीयस्थानस्थितं वरपितरौद्वंद्वं १ तृतीयस्थानेपितुःपितरौद्वंद्वं १ चतुर्थस्था
नेतयोः प्रत्येकं जनके द्वंद्वे २ पंचमस्थाने तद्वंद्वद्वय घटकपुंद्वयस्त्रीद्वययोर्जनकद्वंद्वानि ४ षष्ठस्थाने तद्वदष्टकाष्टसंख्यास्त्रीपुंव्यक्तिजनका
निद्वंद्वानि ८ सप्तमस्थाने तद्वदष्टक षोडशव्यक्तिजनकारि द्वंद्वानि १६ अतोपीति तसिः षष्ठ्यर्थे तज्जन्मकृदिति समासांतर्गतजन्मकृत्सदस्य-
तस्येत्यादिषष्ठ्यंतेषु ननिष्कृष्य प्रत्येकमन्वयः ततश्चतस्यजन्मकृद्द्वंद्वानां चतुष्कमित्येवं वाक्यार्थउन्नेयः इत्यासप्तकस्यमित्यस्य मध्यमणि
न्यायेनन्वयः दंपतिशब्देन द्वंद्वमुच्यते रदशब्देन द्वात्रिंशत्संख्योच्यते ततश्चेतिप्रमितिः सिद्धा तथाचापेक्षाबुध्याउक्तसंख्यासिद्धेत्याशयः ननूनोक्तद्वंद्व

संख्यानापि वक्ष्यमाणा कन्यासंख्यापि संभवति द्वंद्वद्वयघटयोः स्त्रियोरेकद्वंद्वजन्यसंभवात् एकस्माद्द्वंद्वादनेककन्यानामपि संभवात् अतउक्तंयद्य-
पीति एकस्यद्वंद्वस्यस्युरित्यंतेन शंकाद्वयानुवादः इहद्वंद्वसंख्यायांतुशब्दस्तद्विषयप्रथमशंकानिरस्त्यर्थः साम्यादित्यनंतरं एकस्मादिति सामर्थ्य-
लभ्यं ततश्च गणनासौकर्याय जन्यकन्याभेदेन जनकद्वंद्वभेदमारोप्य जनकद्वंद्वैक्येन च जन्यास्वभेदमारोप्य संख्याद्वयोपपत्तिरित्याशयः
उक्तद्वात्रिंशद्द्वंद्वानां मध्ये एकद्वंद्वकुले उद्वोढुः सपिंडकन्यानां त्रिषष्टिरूपामवांतरसंख्यां तावदाह एकस्मादिति प्रथममेकं मिथुनं ततः
पुत्रः कन्या चेति द्वंद्वं द्वितीये स्थाने ततः प्रत्येकं ताभ्यां कयाचित्केनचिन्मिथुनभावं गताभ्यां पुत्रः कन्या चेति द्वंद्वद्वयं तृतीये ततो द्वंद्वद्वया-
त्तयैव रीत्या द्वंद्वचतुष्टयं चतुर्थे ततश्चतुष्टयात्तयैव रीत्या द्वंद्वाष्टकं पंचमे ततोऽष्टकात्तेनैव प्रकारेण षोडश द्वंद्वानि षष्ठे तेभ्यः षोडशेभ्यो
नेनैव प्रकारेण द्वात्रिंशद्द्वंद्वानि सप्तमे स्थाने इति द्वितीयस्थानप्रभृति षष्ठपर्यंतमेकत्रिंशद्द्वंद्वांतर्गता एकत्रिंशत्कन्याः सप्तमस्थानगतद्वा-
त्रिंशद्द्वंद्वांतर्गताभिस्तावतीभिः कन्याभिस्त्रिषष्टिः संपद्यते इयं संख्याग्निऋतव इति पदेनाभिधीयते अग्नयस्त्रयः ऋतवः षट् गण-
करीत्या प्रातिलोम्येनांकपक्षे एतत्संपत्तेः पूर्वोक्तद्वात्रिंशद्द्वंद्वेषु प्रत्येकं त्रिषष्ट्यंगीकारेण पितृवंशे षोडशभिरधिका द्विसहस्री कन्यानां सं-
पद्यते इयं संख्या रसैकखदृश इति पदेनाभिधीयते रसाः षट् खं शून्यं दृशौ द्वे उक्तरीत्या २०१६ ईदृशांकसिद्धेः वरस्य मातृवंशे उक्त-
रीत्यैव आरंभकद्वंद्वसंख्योपपन्यासपूर्वकं कन्यानां पंचोत्तरसंख्यां वक्तुमाह मातुरिति अत्रापि वरः प्रथमे स्थाने तस्य पितरौ द्वितीये

मातुः पितरौतृतीयेद्वंद्वमेकंतयोः प्रत्येकंजनकद्वंद्वंचतुर्थे तद्द्वटकानांचतसृणांव्यक्तीनांप्रत्येकंजनकद्वंद्वचतुष्टयंपंचमे एतेषांसप्त
द्वंद्वानांमध्येएकैकान्वयेपंचदशासपिंडाः कन्याभवंति यत्किंचिदेकंद्वंद्वंकूटस्थंप्रथमेस्थाने ततःपुत्रोदुहिताचेतिद्वंद्वंद्वितीयेप्र
त्येकंताभ्यांजातद्वंद्वयुगंतृतीये ततःपूर्वोक्तरीत्याद्वंद्वचतुष्टयंचतुर्थे ततस्तयैवरीत्याद्वंद्वाष्टकंपंचमे एवंपंचदशद्वंद्वप्रविष्टाःपंचदश
कन्याःसंपद्यते इयंसंख्याशरक्षोण्यपदेनाभिधीयते शराःपंचक्षोण्येकेतिउक्तसप्तद्वंद्वेषुप्रत्येकंपंचदशसंख्यांगीकारेचपंचोत्तरशत
संख्यासंपत्तिःसाचशराभ्रविधवइत्यभिधीयते शराःपंच अभ्रंशून्यंविधुरेकइति कुलेतिपंचमश्लोकेपूर्वोक्तपितृवंशंगतायाःषो-
डशाधिकद्विसहस्रसंख्यायांमातृवंशगतयापंचोत्तरशतसंख्ययामेलनेनमहासंख्याएकविंशतिसहितशताधिकद्विसाहस्रीरूपोच्यते
हिमांशुदृग्धरादृशइति इमांशुरेकःदृशौद्वेधरैका दृशौद्वेउक्तरीत्या २१२१ इदृशांकसिद्धेः ततश्चैतावत्यःकन्याःकुलद्वयगतामुख्य
कल्पेनविवाहकर्मणिवर्जनीयाइत्यर्थः अवादीत्यमनंतेनसापिंड्यस्यविनिर्णयः निर्मत्सरायेविद्वांसस्तोषंसंयांतुतेमुना १ इत्य
नंतदेवीयेसंस्कारकौस्तुभेसापिंड्यनिर्णयः अथगोत्रप्रवरनिर्णयोमदनुजजीवदेवकृतएवास्मिन्नवसरेप्रदर्श्यते तत्रगोत्र
लक्षणंबोधायनःआह विश्वामित्रोजमदग्निर्भरद्वाजोथगोतमः अत्रिर्वसिष्ठःकश्यपइत्येतेसप्तऋषयः सप्तानामृषीणामगस्त्याष्ट १७१
मानांयदपत्यंतद्गोत्रमित्याचक्षतेइति सप्तर्षिशब्दःप्रत्येकंरूढः पंचजनशब्दवत् एतत्सूत्रानुसारेणागस्त्याष्टसप्तर्ष्यपत्यंगोत्रमिति-

स्मृत्यर्थसारादयः केचित्त्वगस्त्याष्टमसप्तर्षय एव स्वापत्यानांगोत्रं वसिष्ठगोत्रावयवमित्यादिव्यवहारादित्याहुः तन्न तदपत्येषुव-
त्सादिषुगोत्रव्यवहारिकस्योपचारिकत्वप्रसंगात् गोत्राणामष्टसंख्यत्वापत्त्या गोत्राणांचसहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानिचेति बौधाय
नसूत्रविरोधाच्च नचभवन्मतेपिवसिष्ठादिगोत्रव्यवहारिकस्यौपचारिकत्वमितिवाच्यम् बौधायनोक्तसमानगोत्रत्वलक्षणसंख्या-
नुरोधेनतस्यस्वीकारात् कुंडिनादीनांस्वस्वगणेएकगोत्रत्वेनअविवाहप्रयोजकत्ववत् वसिष्ठादीनांसर्वगणेषु सदृशगोत्रत्वप्रयो-
जकत्वेनअविवाहप्रयोजकतयासादृश्याच्च यद्वाऽनादौसंसारेतिर्यगधिकरणस्थतंत्ररत्नोक्तन्यायेनपूर्ववसिष्ठाद्यपत्यत्वेनोत्तरोत्तरे
षुवसिष्ठादिषुलक्षणानुगमान्मुख्यएवगोत्रव्यवहारः अगस्त्याष्टमसप्तर्षीणांतुगोत्रत्वेतदपत्येषुगोत्रव्यवहारः सर्वथानुपपन्नइ
त्यपत्यान्येवगोत्रं अत्रकेचित् तानिपूर्वेषांसप्तर्षीणांपरेषांस्वापत्यानांचगोत्राणि इदानींतनेषुवत्सगोत्रावयवमितिबहुव्रीहिणाव्य
वहारात् वत्सेचजमदग्निगोत्रंवत्सइतितत्पुरुषेणव्यवहारात् वत्सइदानींतनानांजमदग्नेश्चगोत्रमित्याहुः तन्न जमदग्निगोत्रवत्स
इतिबहुव्रीहिणैवव्यवहारसंभवात् जमदग्नेर्गोत्रत्वस्यपूर्वोक्तरीत्योपपत्तेः अनादौसंसारेजमदग्नेरपिपूर्वजमदग्न्यपत्यवत्साद्यपत्यत्वसंभ
वेनगोत्रसंबंधसंभवात् जमदग्निर्गोत्रंयेषामितिव्युत्पत्तिरित्यप्याहुः एवंव्यवहारोपपत्तौसप्तर्षीणांयदपत्यंतद्गोत्रमित्यपत्यशब्दान्वितं
सप्तर्षिपदस्यपुनर्गोत्रशब्दान्वयकल्पनानुपपन्नाप्रतीत्यनारूढाचतदपत्यानांतुसीपपन्नेसप्तर्ष्यपत्यानिस्वापत्यभूतानांपरेषामेवगोत्रा

सं.कौ. ॥ णीति वृद्धाः नचपरेषांतदपत्यानां अत्रानुपस्थितिः प्रकरणानुवृत्तौ मार्कंडेयाइत्यादिशब्दगतलुप्तप्रत्ययांशेनतत्समर्पणात् नवसप्तर्ष्यप
१८० त्यत्वगोत्रत्वे ऽस्मदादीनामपि परंपरया तदपत्यत्वादतिप्रसक्तिः प्रसित्थ्यैवतन्निरासात् तथाचगोत्रत्वेन प्रसिद्धं यदगस्त्याष्टमसप्तर्ष्यपत्यंतद्गो-
त्रम् अतएवविज्ञानेश्वरमाधवमदनपारिजातेषु गोत्रं वंशपरंपरा प्रसिद्धमित्युक्तं उक्तंच भट्टपादैरपिसमानेपिब्राह्मण्येक्वाटिनोत्रिरिति
स्मरणलक्षणंगोत्रमिति नत्वेतावताप्रसिद्धमात्रंलक्षणं साधुशब्दप्रसिद्धेरेवगोत्रप्रसिद्धेरपि प्रामाण्यनिश्चयस्यस्मृत्यधीनत्वात् ननुके-
वलभृगुगणेषु यस्कादिषुकेवलांगिरोगणेषु हरितादिष्वव्याप्तिः तेषांसप्तर्ष्यपत्यत्वाभावात् नचतेषांगोत्रत्वंनास्तीतिवाच्यं तयासत्येक
एवऋषिर्यावत्प्रवरेष्वनुवर्तते तावत्समानगोत्रत्वमन्यत्रभृग्वंगिरसांगणादिति बौधायनोक्तपर्युदासानुपपत्तेः प्राप्तिसंभावनायांहिपर्यु-
दासोभवति यथाजयतिषुयेयजामहे करोतीतिसामान्यवाक्यादनुयाजेषु येयजामह प्राप्तिसंभावनायांनानुयाजेष्विति अनुयाजव्यतिरिक्ते
ष्वित्येवपर्युदासः केवलभृग्वंगिरोगणेषुसप्तर्ष्यपत्यबाह्यत्वेन गोत्रत्वप्राप्तिसंभावनाया अभावात् कथमयंपर्युदासः भृग्वंगिरोगणव्यति
रिक्तेषु एकप्रवरानुवृत्त्या समानगोत्रत्वमिति ननुचायंकेवलभृग्वंगिरोगणविषयःपर्युदासः किंतुजामदग्न्यभृगुगणगौतमभारद्वाजांगिरो
गणविषयः तेषांसप्तर्ष्यपत्यत्वेनगोत्रत्वात् तथाचतेष्वितरगणवदेकप्रवरानुवृत्त्यासमानगोत्रत्वसंभावनायामयंपर्युदासः तेनतेषांशा- १८०
खांतरबोधितद्वित्रिप्रवरानुवृत्त्या समानगोत्रत्वंनैकप्रवरानुवृत्त्येतिचेत् नतथासतिकेषुचित्तेष्वेकप्रवरसाम्येसमानगोत्रत्वमविवाह प्रयो

जकंनास्ति नापिसमानप्रवरत्वं तेष्वविवाहप्रयोजकमस्ति पंचानांत्रिषुसामान्यादविवाहस्त्रिषुद्वयोः भृग्वंगिरोगणेष्वेवमितिस्मृत्याद्युक्ति
प्रवरसाम्यस्यैवतेष्वविवाहप्रयोजकतयोक्तत्वात् तथाचतेष्वविवाहप्रयोजकाभावाद्विवाहप्रसंगः नचेष्टापत्तिः भृगूणांवत्साविदाआर्ष्टि
षेणा इत्येतेषांसर्वेषामविवाहः गौतमानांसर्वेषामविवाहइतिबौधायनसूत्रविरोधात् तस्मात्तेष्वेकप्रवरानुवृत्त्यासमानगोत्रत्वमविवाह
प्रयोजकत्वमस्तीतिस्वीकार्यम् तथाचायंपर्युदासःकेवलभृग्वंगिरोगणविषयएव वचनेष्वप्येकप्रवरसाम्यसगोत्रसप्रवरत्वयोरुक्तेन्या
येनाभावाद्विवाहापत्तिः इष्टापत्तेः सचायंपर्युदासोसतिगोत्रत्वेऽनुपपन्नइतितेषांगोत्रत्वंस्वीकार्यं तस्माद्गोत्रलक्षणेदृढाव्याप्तिरिति अ
त्रोच्यते प्रवरमंजरीस्मृत्यर्थसारादिप्रामाणिकनिबंधलिखितत्वेनेदंलक्षणमवश्यंस्वीकार्यम् तस्यचकेवलभृग्वंगिरोगणेष्वभावान्न-
तेषांगोत्रत्वम् पर्युदासानुपपत्तेस्तुसमाधानमाश्वलायनसूत्रवृत्तिकारआह एषांगोत्रसदृशपाठात्जामदग्न्यादिभृग्वंगिरोगणानांचगोत्र
त्वात्तत्सादृश्येनगोत्रत्वभ्रांतिर्भवतितादृशभ्रांतिप्रसक्तिमपेक्ष्यायंपर्युदासः श्राद्धेकुंडगोलकादिनिषेधवदिति स्मृतिचंद्रिकाकारस्त्वा-
ह नास्मिन्बौधायनसूत्रे एकप्रवरानुवृत्त्यासमानगोत्रत्वमुच्यते किंतुसमानप्रवरत्वमेव प्रवरसाम्यस्यैवप्रागुपक्रमात् गोत्रलक्षणस्य
त्वंतेकथनात् प्रवरर्षीणांगोत्रापत्यत्वाच्च गोत्रशब्देनप्रवरलक्षणा सगोत्रसप्रवरयोरविवाहप्रयोजकतासादृश्याद् गौणीवा तथा
चायंपर्युदासः भृग्वंगिरोगणव्यतिरिक्तेष्वेकप्रवरानुवृत्त्यासमानप्रवरत्वमविवाहप्रयोजकमिति अतएवात्रऋषिशब्दःप्रवरर्षिमात्र

परः नतुगोत्रर्षिपरः भृग्वंगिरोगणेषुतुद्वित्रिप्रवरसाम्येनसमानप्रवरत्वमविवाहप्रयोजकंकेवलेषुगोत्रभूतेष्वप्यस्तितेनकेवलाना-
मगोत्रत्वेपिसमानप्रवरत्वस्याविवाहप्रयोजकत्वमस्ति गोत्रभूतभृग्वंगिरोगणेषुतुद्वि त्रिप्रवरसाम्यंसमानप्रवरत्वमपि अतोयंयुक्तःप
र्युदासइति नचायंस्वगोत्रावयवंहरितगोत्रावयवमित्यादिव्यवहारविरोधः गोत्रसदंशपाठात् गोत्रभूतभृग्वंगिरोगणसादृश्याच्चतत्प्रवृ
त्तेः तस्मादुक्तलक्षणंनिर्दोषं केचित्तुकेवलभृग्वंगिरोगणेषुमहर्षिषुचगोत्रव्यवहारोपपत्तयेप्रवरऋषिसंबन्धाऋषयोगोत्रमितिनल्ल-
क्षणंतैर्गोत्राणीतिसत्याषाढवचनात् प्रवरर्षिभिर्गोत्राणिबोद्धव्यानीतितस्यार्थादित्याहुः तत्र अगस्त्याष्टमानामपत्यगोत्रमित्यग्रि
मसत्याषाढोक्तविरोधादस्यान्यथार्थोव्याख्येयः तैःप्रवरैःगोत्राणिसमानानिबोद्धव्यानीति तथैवाहतट्टीकाकारः प्रवरैर्गोत्राणां
गणव्यवस्थासमानताचेति क्वापिनिबंधेअदर्शनादिदंनिर्मूलमितिकेचित् अन्येत्वाहुः यमधिकृत्ययेषांप्रवराभजंतेसतेषांगोत्रंबोध
यनोक्तिस्त्वनुवादत्वादुपलक्षणम् अतःकेवलानामपिगोत्रत्वमुपपन्नमितितदपिनतर्कितलक्षणानुरोधेनवाचनिकलक्षणस्यबाध
कल्पनापत्तेः प्रवरघटितगोत्रलक्षणांगीकारेप्रवरेगोत्रप्रवर्तकस्यमुनेर्व्यावर्त्तकोमुनिगणइतिमाधवाद्युक्तगोत्रघटितप्रवरलक्षणेऽ
न्योन्याश्रयापत्तेश्च केवलभृग्वंगिरोगणेषुमहर्षिषुव्यवहारउपपादितएवेतिसंक्षेपः तच्चाविवाहप्रयोजकंसगोत्रत्वंद्विविधम् ए १८१
कगोत्रत्वंसदृशगोत्रत्वंचेति तत्राद्यमेकैकगणांतःपातिषुतत्रमूलभूतस्यवत्सादेरेकस्यैवगोत्रत्वात् यत्रापिगणावांतरऋषीणांगोत्र

त्वं तत्रापितदपत्यानिप्रतितेषामेकत्वमेव द्वितीयंतुमिथभिन्नगणांतःपातिषु वत्सबिदयोरपिगोत्रयोरेकसमर्ष्यपत्यत्वेनसाद-
श्यात् एकसमर्ष्यपत्यत्वंचतदनुवृत्त्याज्ञायतेतदनुवृत्तिरपिद्वेधा व्रियमाणतयासत्तयाच आद्यावत्सादिषुजमदग्न्यादेःतत्प्रवरे
षुजामदग्न्यादिपदसंकीर्त्तनात् द्वितीयाकपिषुभारद्वाजस्य तत्प्रवरेषुभारद्वाजपदसंकीर्तनाभावात् केवलंसूत्रादिगतानुक्रमणे
षुभरद्वाजगोत्रसंदेशपाठेनतदनुवृत्तिःप्रतीयते तदुक्तंस्मृत्यर्थसारे व्रियमाणतयावापिसत्तयावानुवर्त्तनम् एकस्यदृश्यतेयत्र
तद्गोत्रंतस्यकथ्यतेइति एकस्यागस्त्यादेमंसमर्ष्यन्यतमस्यमहर्षेरपत्यस्य यत्रकुलेतदपत्यंतत्कुलसंबंधिगोत्रंकथ्यतइत्यर्थः
केचित्तुसत्तयानुवृत्तिर्नसगोत्रत्वप्रयोजिकातस्याःपुराणभेदनाव्यवस्थिततत्वात् अन्यथाविश्वामित्रस्यात्रिःवंशत्वेनपुराणेभिधा
नात्तद्गणेष्वत्रेःसत्तयानुवृत्तेरत्रिगोत्रत्वप्रसंगः किंतुव्रियमाणत्वेनैव कपिषुचताद्दशभारद्वाजानुवृत्त्यभावान्नतत्सगोत्रत्वम् त
थाचतेषांभारद्वाजैःसहविवाहएव यथाहाश्वलायनः एतेषांतुविशेषोयमहमप्याभिधानकैः उरुक्षय्यैश्चकपिभिर्विवाहस्त्विभि
रिष्यतेइति एतेषांभरद्वाजगणानांयत्तुस्मृत्यर्थसारः भारद्वाजाश्चकपयोगर्गारौक्षायणाइतिचत्वारोपिभरद्वाजगोत्रैक्यान्नान्वयुर्मि
थइति तद्वर्गांतर्गतकपिविषयमित्याहुः तन्नअविच्छिन्नशिष्टस्मरणपरंपरामूलकैःगोत्रप्रतिपादकैःकल्पसूत्रादिभिर्द्योतितेनेवसत्तया
नुवृत्तिः सगोत्रत्वप्रयोजकांगीक्रियते नचतैर्विश्वामित्रगणेअत्रेःसाद्योतितावापस्तंबादिभिः सर्वैःकपिषुभारद्वाजस्य ऋक्ष-

गर्गसंदंशेनपाठात् अन्यथाभ्रियमाणतयानुवृत्तावप्यनाश्वासः स्यात् तत्रकल्पसूत्रप्रामाण्यमितितत्प्रकृतेपितुल्यम् आश्वलायन-
श्लोकस्तुनिर्मूलएव भाष्यकारादिभिरारव्यातात् स्मृत्यर्थसारादिप्रामाणिकग्रंथविरोधाच्च गर्गांतर्गतकपिविषयत्वापिविवाह
निषेधस्यनयुक्ता गर्गतुल्यकस्तयानिर्देशेनस्वतंत्रकपिप्रतीतेः गर्गांतर्गतकपीनामभावाच्च कात्यायनादिभिः कपिभूमीनांतदंतर्ग
तत्वेनाकृतत्वात् यत्त्वाश्वलायसूत्रेमुद्गलादीनांकेवलांगिरसांभारद्वाजगर्गादिसदंशपाठात्तत्र भारद्वाजस्य सत्तयानुवृत्तिप्रसंगइति त
दपिनबौधायनादिभिः सर्वैः केवलांगिरोमध्येतेषांपाठात् आंगिरसत्वमात्रेणचाश्वलायनीयसंकरपाठोपपत्तेः तस्मात्सत्तयानुवृत्तिर
पिसगोत्रत्वप्रयोजिकेत्यलंप्रपंचेन तत्सिद्धंगोत्रलक्षणम् अथप्रवरलक्षणम् तत्रप्रवरणानिप्रार्थनानिप्रवराइतिनिबंधकारै
र्व्याख्यातम् तस्यप्रार्थनानीत्यपेक्षायांबौधायनादिसूत्रेषु एकार्षेयः प्रवरइत्याद्युक्त्वातद्धितवत्प्रत्ययांतप्रयोगादृषिसंबंधेनाग्नेः प्रार्थना
नीतिज्ञायते हौत्रमंत्रेहि अग्नेमहाँ२असीत्यादिनाग्निप्रार्थनेकृतेतद्धितांतभार्गवादिशब्दप्रयोगः क्रियते पुनश्चदेवेद्धोमन्विद्धइत्यादि-
नाऽग्नेः प्रार्थनंक्रियते तत्सदंशपाठाद्भार्गवादिपदैरपिऋषिसंबंधेनाग्निः प्रार्थ्यते यथायजमानोभृगुवंशोत्पन्नत्वाद्भार्गवः तथात
दुत्पादनत्वात्त्वमपिभार्गवइति अस्यफलंयथाभृग्वादीनांप्रसिद्धब्राह्मण्यानां हविस्त्वयादेवान्प्रतिनीयते तथातद्वंशस्यास्ययज
मानस्यप्रसिद्धब्राह्मण्यस्यहविर्देवान्प्रतिनेयमितिसूचनम् अध्वर्युमंत्रेपिऋषिसंबंधेनाग्नेः प्रार्थनंक्रियते एवंहिमंत्रः अग्निर्दे

वोहोतादेवान्यक्षद्विद्वांश्चिकितित्वन्मनुष्वद्भरतवदित्याद्युक्त्वाजमदग्निवदित्यादिहोतृविपरीतक्रमेणवत्प्रत्ययांतंतत्प्रवरपादान्युच्चार्य-
ब्रह्मएवदावक्ष्यब्राह्मणाअस्ययज्ञस्यप्रावितारोमुकशर्मामानुषइति अस्यार्थः हेब्रह्मप्रमुखाः ब्राह्मणाः यथाग्निर्देवसंबंधीहोतान्वि
कितमनुभरतानामेतद्यजमानपूर्वजानांजमदग्न्यादीनां ब्रह्मणाश्चयज्ञदेवताः यजमानांश्चाधिकारिणोविद्वान्देवानिंद्रादीन्पक्षवक्ष
च्च तथामुकंशर्मायंमानुषोपिहोतातदपत्यत्वेन तत्सदृशस्यास्ययजमानस्ययज्ञेदेवहोत्र्यग्न्यधिष्ठातृबलेनविद्वान्देवान्यजत्वावहतु
चेति तेनोभयत्रापिअग्नेरेवप्रार्थनाख्यवरणकर्मत्वं ऋषीणांतुविशेषणत्वेनतत्संबंधः एतत्संबधविषयेवांऋषेरिदमार्षनामप्रवर-
इतिमिताक्षरायामुक्तं नतुप्राधान्येनतत्प्रकाशनमुभयमंत्रानन्वयापत्तेः केवलप्रातिपदिकेनऋषिप्रकाशासंभवात्तद्धितवत्प्रत्ययांतता
वैयर्थ्याच्च अत्रकेचित् मंत्रकृतोवृणीतइतिविधौमंत्रकृतांकर्मत्वप्रतीतेः प्रव्रियंतइतिव्युत्पत्त्याऋषीणामेवप्रवरत्वम् मत्स्यपु
राणे भृगुच्यवनादिनाशब्दान्प्रयुज्यइत्येतेप्रवरामताइतिकीर्तनात् अतोनाग्नेर्वरणाकर्मत्वंउक्तविध्यनुसारेणमंत्रान्वयानांजस्यनदो
षाय ऐंद्रीवत् तद्धितादेश्चस्वार्थपरार्थादिनायोजनादित्याहुः तत्रतद्धितवत्प्रत्ययांतत्वस्याग्निप्रकाशकमंत्रपाठस्यऋषिपरत्वेआ-
नर्थक्यप्रसंगेनानर्थक्यप्रतिहतानांविपरीतंबलाबलमितिन्यायेनविधिनामेवानांजस्यकल्पनस्योचितत्वात् मंत्रकृतःसंकीर्त्याग्निंवृणी
तइत्यध्याहारेणविधयोव्याख्येयाः यद्वाविनैवाध्याहाराऋषीणामग्निविशेषणत्वेनवरणंप्रत्यनीप्सितकर्मत्वाभिप्रायेणव्याख्येयाः

एवंमस्यपुराणमपिकर्मंब्य त्तयाकरणष्युत्पत्त्यावाव्यारव्येयमितिदिक् तत्सिद्धंप्रवरणान्यभिप्रार्थनानिप्रवराइति इतिप्रवरल-
क्षणम् तच्चविवाहप्रयोजकंसमानप्रवरत्वंद्विविधम् एकप्रवरसाम्यं द्वित्रिप्रवरसाम्यं अ घंभृग्वंगिरोगणेषु तत्रपंचप्रवराणां-
त्रिप्रवरसाम्यं त्रिप्रवराणांद्विप्रवरसाम्यमविवाहप्रयोजकमितिमंतव्यम् पंचानांत्रिषुसामान्याद्विवाहस्त्रिषुद्वयोः भृग्वंगिरोग-
णेष्वेवंशेषेष्वेकोपिवारयेदितिवचनात् शेषेष्वेकोपिप्रवरःसमानश्चेद्विवाहंवारयेदित्यर्थः इदंचासंकीर्णकेवलभृग्वंगिरोगणेष्वविवा
हप्रयोजकम् तेषांगोत्रत्वाभावेनासमानगोत्रत्वस्याप्रसक्तेः अतएवंतेषुद्वित्रिप्रवर साम्याभावेविवाहएवभवति समानगोत्रत्वंचासं-
कीर्णेकपीनांभरद्वाजगणेःसहाविवाहप्रयोजकंतेषामेकप्रवरसाम्येपि अंगिरोगणत्वेनापेक्षितद्वित्रिप्रवरसाम्यस्याभावात् संकीर्णे
त्वेतेप्रायशःसर्वत्रैवेत्यलंभूयसागोत्रप्रवरसंबंधिपरिभाषानिरूपणेकृतेगोत्राणितेषांचप्रवराञ्छणयाम्यहम् तत्रभृगवोद्विविधाः जाम
दग्न्याकेवलाश्चद्वौजामदग्न्यौवत्सविदौकेवलाःषट्वत्साः आर्ष्टिषेणाः यास्काः मित्रयुवः वैन्याः शुनकाः इतितत्रद्विविधाअपिवत्सा
स्तेत्रेणोच्यंते मार्कंडेयाःमांडव्याःपैलाः पैंगलायनाः दार्भायणाःशार्कराक्ष्याः देवतायनाः शौनकायनाःमांडूकेयाः षाषीकाःसाकांभा-
त्तायनाः पैलाः पिंगलायनाः दाभ्रेयकाः वात्स्यकाःप्यवेश्वतरयः वैहितरयः वैरोहिताःबात्स्याः वृन्दाःगोष्ठ्यनाः टीकपाःकाशकृत्स्नाः १८३
वाट्टघ्रतकाः कृतभगाः ऐतिशायनाः जातायनाःपाणिनिः वाल्मीकिः स्यौल्पिंडयः सौपातवाःजिह्नितयः सावर्णीःवाकायनाःबाला

यना : सौहृतयोमंडवः सौविष्टयोहस्ताग्नय : शौहूकयाः शौह्लाकयो वैकर्ण्योद्रोणकजिह्वय : औरसय : कंबलोदरय : वाकारकृतौ
वैहलय : सांकवाहा : कारलंबरा : कारवा : तामसा : विरूपाक्षाः वृकाम्बाः उच्चैर्मन्यवोहैमत्या : आर्यापणाः यार्कायणाः काद्धायणाः
वापनयः वायनिन : शार्ङ्गरवाः चांद्रमसाः गांगेयाः लौयेययाज्ञियः जाबालिः बाहुमित्रार्यणाः आपिशलयः चैषपुरवो लौहितायनाः
उष्ट्राक्षाः मालायनाः शारद्वतायनाः रजतवाहाः वत्साः वत्स्यायना : एतावंतोबोधायनोक्ताः कात्यायनलौगाक्षिभ्यामन्येप्युक्ता :
नालायनाः वागायनाः जैत्रुमानकयो जैह्मतयोजीवंतयः कांबलोदरयोवैहायना : रैरवायनयः पार्षतयः पार्णिलयः उच्चयमानाः
सासकर्णयोवालाकयः तौलकेचिनः ऋतभागाः आर्तभागाः आजिहीनाः आतिथयः स्थैमांगिरयः स्थौलाः सौरवाः बर्हिषोदे-
वमतयोगार्ग्यायणाः गैत्यायनाः गोष्ठायनाः वैशंपायनाः गालवाः सांकृतयः वाणकयः ऐनिकायनाः भ्राष्ट्रेयाः भ्रारुच्येयाः लाक्षेयाः
लाकुचयः लालाटयः आवपाः आगावपाः सौष्मिकयः सात्यकायनाः नैकर्षयः शाकल्याः याकानुमतयोजैकजिह्मयोजैह्लाकनयः
आश्मकमाः कौचहस्तयोऽनुलोमिनः क्रौंचाः चैक्षाः क्रौंचाक्षयः सौरध्वजयः वाध्यात्केपाः निरीणयः वासयः सदनाः स्योपाः
स्यंदनयः कठेरणयः लवेरणयः सौगोलयः मांध्योदाः मात्स्योनाडायनोवैरायणोवैन्योरौहित्यायनिः कृपानीलः सावर्णिः वि-
कस्वरूपः विष्णुः तोलकेशिः जहिनः वीतिनः कनयाः नलिनः शिखापतिर्जलनिधिः सेनाजित् कृत्स्नः पैंगलायनिः दिवः

कधोवारथाः गौरिक्षिताः वैद्यंविताः पंचालवाः पौष्णावताः गौदायनाः पंदुमोदनोभागलिर्भागवतिः पिलिः खलिः काश्यपिः काले
पिःसमदागपिः सौरिः त्वरिः भागंजयः सानुष्टयोमादायनाः शालंकायनाः ताक्ष्यीः प्रावरेपाः शार्करास्तिः कौटिल्योविलेभिक्कियोहाले
योदिर्घवित्तः ५३ इत्येतेयस्काः वैतहव्याइतिकेचित् एषांत्रयः भार्गववैतहव्यसावेतसेति मित्रयुवः रैष्णायनाः सापिंडिनाः
रभिनेयाः मात्याः महाबाल्याः तार्ष्यायणाः कैतरायणाः शाकटास्याः मैत्रेयाः सांवर्याः द्रोणायनाः ऐक्ययनाः आविकायनाः हंस-
जिह्वारोप्यायणाः सात्यडिनः पिंडिकाक्षामोदायनाः कापिशायनाः शौंडेयाः साक्षिनामित्रयुजः आपिशायनाः पाठिकायनाः वा-
ध्र्यश्वादिवोदासः ३१ इत्येतेमित्रयवः दिवोदासाइतिकेचित् एषांत्रयः भार्गववाध्र्यश्वदैवोदासेति अंत्योपांत्ययोर्व्यत्ययोवा
एकोवावाध्र्यश्वेति भार्गवच्यावनदैवोदासेतिवा वैन्याः पार्थाः बाष्कलाः श्येनाः ४ इत्येतेवैन्याः श्येनाइतिकेचित् तेषांत्रयः भा
र्गववैन्यपार्थेति शुनकाः गार्त्समदाः यज्ञपतयः सौगधयः खार्दमायनाः गार्भायणाः मत्स्यगंधाः श्रोत्रियाः तैत्तिरीयाः सौकराः
पासगंधाः प्रत्यूषाः कार्दमायनाः चोक्षाः श्रोण्याः शान्तयायनाः राजबांधवयाः १७ इत्येतेशुनकाः एषामेकः शौनकेति गार्त्सम
देतिवा द्वौवा भार्गवगार्त्समदेति त्रयोवा भार्गवशौनहोत्रगार्त्समदेति शौनहोत्रेत्यस्यस्थानेशौनकेतिकेचित् यास्कादीनांचतु-
र्णांस्वगणंहित्वापरस्परंपूर्वैश्चसहविवाहोभवत्येवहित्रिप्रवरसाम्याभावात् तदुक्तंस्मृत्यर्थसारे यास्कामित्रयुवोवैन्याःशुनकाः

प्रवरैक्यतः स्वंस्वंहित्वागणंसर्वैर्विवहेयुःपरावरैः प्रवरैक्यतःस्वगणंहित्वेतिसंबंधः मित्रयूनांयास्किकाद्वित्रिप्रवरसाम्याच्चिप्रवरै-
र्वत्सादिभिःसहविवाहइतिकेचित् तत्पक्षग्राहिणामविवाहः पक्षांतरग्राहिणांमित्रयूनांविवाहएवेत्यन्ये चतुर्विधशौनकानांपर-
स्परंविवाहएवप्रवरसाम्याभावादितिकेचित् वृद्धास्तु एकगणस्थत्वाद्गोत्रत्वाभावेप्यविवाहएव एतेषामविवाहइतिकात्यायनादि
भिःसर्वेषामविवाहाभिधानात् स्वगणंहित्वेतिस्मृत्यर्थसाराच्चेत्याहुः केचित्त्वधिकंगणद्वयमुक्तम् वेदविश्वज्योतिषांत्रयः भार्गववेदवि
श्वज्योतिषेति शाठरमाठराणांत्रयः भार्गवशाठरमाठरेति अनयोःपरस्परंपूर्वैश्चविवाहः इतिभृगवः अंगिरसस्त्रिविधः गौत
माःभारद्वाजाः केवलाश्च गौतमांगिरसश्चसप्त आयास्याः शरद्वंताः कौमंडाः दीर्घतमसः कारेणुपालयः वामदेवाः औशनसाश्च आ
यास्याःश्रोणिवेधाः मूढरथाः सत्यकायाःस्वैदेहाः कौमारवत्याः तौडंदर्भिः दैवकिः सात्यमुनिः कौबात्याः वैम्याः तौकरिः स्वस्तेषकिः
कीलालयः कारुठायः कांठीरयः काशीवाजः साक्षीकः पार्थिवाः १९ इत्यायास्याः तेषांत्रयः आंगिरसायास्यगौतमेति अथशरद्वंताः
अभिजिनाः रौहिण्याः क्षीरकरंभाः सौमुचयः सौयामुनाः औपविंदवः रहूगणाः गणायोभाषणीक्षौलेमाः नैकरयः करपोगिण्याः सैं
धवागतवाः सांगराः सौमिवयः पौष्पिंडयः भागलाः कुंडवाः कारोठाः काशवरयो माञ्जर्थाः इषवोरोहितायनाः अंगारकाः शौलाय-
नाः कास्तोष्णायो ऽरुणयः पार्थिवाः मौदहायनाः स्कंदाः सरवाः कौटिल्याः वासमुलयो वासपुष्पयो वासरुलेवयो वासधूपयः काचाक्षयः

क्षपावार्षयः करलयःउतथ्याः बोधयनगाः स्फगोमापक्षाः क्षीरयष्टिकयोराहुकर्णायः सौमुत्रयः सामलोमकयः पौष्कजितयोमाग
त्राडांडकाः स्फतयःस्फरेषिणः रौहिणायनयः कौष्टावनयः अरुणायनयः सौदामनयः कासौनाः कौशल्याः रोहिणेयाः कारांधमकः
मूलयःवासवःपुष्पवंतःवाविकःरेवयः औपमन्याः षष्टिकाः शौनरयः शाययत्रवरिकाः नैकषयः तोदेयाः वात्स्यौद्वाः इत्येतेशारद्वताः
तेषांत्रयः आंगिरसः गौतमः शारद्वद्वेति कौमंडःमामंथरेषणाः मांस्फराक्षाः काषरेरवयः ओजायनाःचांजायनाःकाक्षीवताः
औशिजाःमास्फरेस्वयोवाशायः१ इतिकौमंडाः तेषांपंच आंगिरसौ तथ्यकाक्षीवतगौतमकौमंडेति दीर्घतमसांपंच आंगिर
सौ तथ्यकाक्षीवतः गौतमःदीर्घतमसेति त्रयोवा आंगिरसौ तथ्यदैर्घ्यतमसेति कारेणुपालयोवास्तव्याःश्वेतीयाः पौजिष्ठाःऔद
जायनीः साधुक्षाराः अंजगंधाः ७ इतिकारेणुपालयः तेषांत्रयः आंगिरसागौतमकारेणुपालेति वामदेवानांत्रयः आंगिरसवा
मदेव्यबार्हदुक्थ्येतिवा औशनसाः दिश्याः प्रशस्ताःस्फरूपाक्षाःमहोदराःविकंहताः स्फबुत्थ्याःनिहताः राुहाः ९ इत्यौशनसाः
तेषांत्रयः आंगिरसगौतमौशानसेति क्वचिदन्येप्यष्टौउक्ताः औतथ्यानांत्रयःआंगिरसौतथ्यगौतमेति औशिजानांत्रयः औशीरसौ
शिजकाक्षीवतेति आयसौशिजानांपंच आंगिरसायास्यौशिजगौतमकाक्षीवतेति रहूगणानांत्रयः आंगिरसराहूगणगौतमेति
काक्षीवतांपंच आंगिरसौतथ्यगौतमौशिजकाक्षीवतेतिसमुवानांत्रयः आंगिरससुवगौतमेति एषांसर्वेषांगौतमांगिरसांपरस्परंअ

विवाहः गौतमस्यध्रियमाणतयास्तत्तयानुवृत्तेः सगौतमत्वात् प्रायेणाहित्रिप्रवरसाम्याच्च इतिगौतमाः अथभरद्वाजाः ते
चत्वारः भारद्वाजाः कपयः गर्गाः रौक्षायणाश्च भरद्वाजाः क्षाम्यायणाः भेगणाः देवाश्वाः हुंहूहव्याः प्राग्वंशयोवाहलक्षाः वात्यो
गाः वसीतायनाः तैदेहाः आम्लाः औक्षाः शूरयः पारिणद्येयाः केशरवेयाः शौहूयः उरूढाः रवारिग्नीवयः औपवसयोवयोक्षिभेदाः
अग्निवेश्याशयः गौरिवावनाः रवेलकाः स्तनकर्णाः ऋक्षाः माणिभिंद्याः कहादकाः सौज्वलायाः वैलाः रैवारडाः देवयोभरुंडयोः
भद्रादयः सौरभराः शृंगाः देवमतयः इषुमात्राः औद्यमेययः प्रवाहणेयाः कल्माषाः राजस्तवयः संधोपक्तृतयः पराहरयोः बलभीकयो
रुद्रांगयथाः शालहूयोवेलाः नृत्यायनाः नृत्याः शाललयः शार्दूलयः काक्षलयः बाष्कलाः सत्यकेयाः कौंडायनाः कौंडिन्याः ब्रह्मस्तंभाः
राजस्तंभाः अग्निस्तंभाः वायुस्तंभाः सूर्यस्तंभाः सोमस्तंभाः विष्णुस्तंभाः यमस्तंभाः इंद्रस्तंभाः आपस्तंबाः येचान्येस्तंभशब्दांतास्ते
पि आरण्यः सिंधवः कौमुदगंधयः शिरवायनाः मात्रेयापणाः भामारापाः कुक्षाः कौकाक्षयः जैतुंदपादार्भयः शामेयाः मत्स्यका-
पाः कारुणायनाः कारुपथयः कारिषायणाः कावल्याः वालिशायनाः सैरयः वाराहयः विविपयः शिलापलयः पैलाः शालंकायनाः जै
त्यलायनयः साष्टकपः लाभायः आपस्तंबयोधौतांचकयोक्षित्य द्रोणेयोवात्यगच्छेयः व्यटाकपस्वारग्रीवायोवाजहृषयः प्रवाहयः द
शादीकयः तूर्णकर्णयः कांचयः देवगारयः हाविकर्णयः सपैलयः सौगेयाः पालेहराः स्वगरवलायनाः सौविष्टाः हालीहराः सात्या

मुग्रयोलेरवायना: कारुणायना : चैला:रुक्षा:धिकायना :वालुलक्षा:शैरिवा: सौपथा:सौभरा: सोबुन्हूयो धौर कुलिका :विकारा:
कुपिया:मालाहला:श्रीपाया: निद्रांगवधा:शेरवेया:माधकबर्या: कांडण्या : औन्वेया:मैथुनमतय : कौलेत्रया : रवारणादय:देवस्था-
नतय: शालहयो गोरव इंगलयो गांगोदयो अधिकारग्रीवयो यंकवयोमायायणा: शाक्रा:काजा:सोविश्वा: कामुकायना:सिंधव:सा
रावयवाहय: सामस्तंबस्तोमस्तंबय: ब्रह्मस्तंबय: आश्वलायनयोमार्कंडेयोउक्ता: सौगय: १६ इतिभरद्वाजा: तेषांत्रय: आंगिरस:
वार्हस्पत्यभारद्वाजेति कपय:स्वस्तितरयोविदचोदंडिनोदिस्वशक्तय: पतंजयोभूयसिन: तैरंधय: चैतकप:ऊर्ध्वास्ताराजकेशिन:
कलसिन:कण्वा: करीतय:वान्यायवा:आमावास्यायना: कात्यायना: कपेतरा : स्वदतरा: जलसिंचय :कुसीदरय: स्वौजटय:सासव
य:सह्लम: क्षरापा: सावस्थायनय: १३ इतिकपय: तेषांत्रय: आंगिरसामहपौरुस्यायेति आंगिरसामहीयवोरुक्षयसेतिभाश्वला
यनपाठ: केचित्वंगिरस बार्हस्पत्यभारद्वाजेति आंगिरसबार्हस्पत्यकापेयेतिपक्षद्वयमाहु: गर्गा: सांभरायणा: सरवीतयोमाधरा
यणा: बाहुलयोभ्राष्ट्रकृतोभ्राष्ट्रबिंदव: क्रोष्टकप:सौयामुना: भ्राजिनाक्षयोहोत्रापवय: सत्यापवया: मत्स्यतरायणा: संभरा:
वत्सचतुरायणा: काण्वायना:सारव्यायना: कात्यायना: कैवलायना : कौंडायना:भारमता: प्रश्यंगा: पैल्वकायना:विश्वायवकायना: १८७
कौलिन:मधुरावहा: सांपरिवारा: वाल्मतप: शालायतप: साहनायोमाधुरावदा ऐंद्राक्षय: लोपकृत:भालकृतो वांसायना:शारायणा:

शामायनाः रामिणोभागिनः कारिणाः आस्मिनः क्रीडितः रावारताः मालविदाः औपमर्कपः कार्षायनाः कौंजवयः शालंकायनाः कौ
शैन्येतिक्वचित्पाठः त्रयोवा आंगिरससैन्यगार्ग्येति
लाक्षाः श्यामाः ५० इतिगर्गाः तेषांपंचांगिरसः बार्हस्पत्य भारद्वाजसैन्यगार्ग्येति
अंत्ययोर्व्यत्ययोवा भारद्वाजगार्ग्यसैन्येतिवा तित्तिरः कविभूमयः खंडिताइत्येतेषांमार्गणांत्रयः आंगिरससैन्यगार्ग्येति आंगिरसतैत्ति
रकविभुवेतिवा रौक्षायणाः कपिलाः शबलाः शिफिलाः विपिंडयः कौस्तुमाः अग्निजिह्वाः कर्णाः ऋताः ९ इत्युक्ताः तेषांपंच आंगिर
सबार्हस्पत्यभारद्वाजवांदनमातवचसेति त्रयोवा आंगिरसवांदनमातवचसेति आत्मभुवांपंच आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजमंत्रवरा-
त्मभुवेति अयंगणः क्वचित् एषांभारद्वाजांगिरसांपरस्परमविवाहः ध्रियमाणतयासत्तयावाभारद्वाजानुवृत्तेः सगोत्रत्वात् प्रायेण-
त्रिप्रवरसाम्याच्च इतिभरद्वाजाः केवलांगिरसः षट् हरिताः कुत्साः कण्वाः रथीतराः विष्णुवृद्धाः मुद्गलाश्च हरिताः शंखदर्भ
यः सौभाग्याः नेय्यगवाः मतायवाः वालोदराः महोदराः नैमिश्रयोमिश्रोदकाः कौतपाः करीषवः कौलयः पौलयः पौटलयः पौटलाः म-
त्स्याः मांधातवो मांडकारयः खांडायनाः मांडमालयः गवेरणयोमत्स्य मालयोगारागरयोमद्गगरयः कुत्साः हंसाः हस्तिवायसाः पैंग-
ल्याः पिंगाः पालाशिनोदादंलाः हस्तिनः कौमारहारितः इक्ष्वाः ३३ इतिहरिताः तेषांत्रयः आंगिरसांबरीषयौवनाश्वेति मांधात्रांबरी
षयौवनाश्वेतिवा कुत्सानांत्रयः आंगिरसमांधातृकौ त्सेति कण्वाः औपमर्कटायनाः बाष्कलाः पौल हस्तिनोमौंजिभाजयः मौंजि

गंधाः विजयाजयाः वाजश्रवसः भारुडाः भरुडारमणाः सणामर्कराः गर्दभाः माकासराः शाकटायनाः गोदायनाः शानायनाः रामायणाः
शौवेरिणाज्ञारिणाः आर्यादयश्चतुराः श्यामायनाः २२ इतिकण्वाः तेषांत्रयः आंगिरसाजमीढकाण्वेति आंगिरसपौरुकाण्वेतिवा र
थीतराः हस्तिदाः सिकाद्रूयनाः नैतिरक्षयः भैलयः भिलोभायनाः सावहवाः भैक्षवाहाः हेमगवाः वैरूद्याविरूपाः अंगुष्ठाः अष्टादंष्ट्राः प्र
षदश्वाः १५ इत्येतेरथीतराः तेषांचत्रयः आंगिरसवैरूपराथीतरेति आंगिरसवैरूपपार्षदश्वेतिवा अष्टादंष्ट्रवैरूपपार्षदश्वेतिवा अंत्ययो
र्व्यत्ययोवा विष्णुवृद्धाः शठाः मरणाः मद्रणाः भद्रणाः भद्रयः बादरायणाः वात्सप्रायणाः सात्वकपसात्यकायनाः नैतुंद्याः स्तुत्याः भा
रुण्याः वैहोढाः देवस्थायनः क्षात्रिणाः छत्रिणाः होत्रिणाः सत्रिणः जतृणाः वज्रिणाः कर्तृणाः शांवरायनाः औपमीतयः औपगवयः
१५ इत्येतेविष्णुवृद्धाः तेषांत्रयः आंगिरसपौरुकुत्सत्रासदस्य्वेति मुद्गलाः सात्यमुग्रयोहिरण्यस्तंबयोहंसजिह्वाः देवजिह्वा अलबालाः
विडालादयः आभ्रादयः सजयः छत्रहयाः तारणाः कार्यभासिताः हिरण्याक्षा दीर्घजिह्वाः हिरण्यगर्भाः भिंदयः १९ इतिमुद्गलाः ते-
षांत्रयः आंगिरसभार्म्याश्वमौद्गल्येति आद्यस्तार्क्ष्य इतिवा आंगिरसताविमौद्गल्येति वा एषांकेवलांगिरसांस्वस्वगणांहित्वापरस्प
रंपूर्वैरंगिरोभिश्चविवाह एवसगोत्रत्वाभावाद्धि त्रिप्रवरसाम्याभावाच्च हरितकुत्सयोरस्त्वविवाहः पाक्षिकद्विप्रवरसाम्यात् हरितकुत्स १८८
पिंगशंखदर्भभैमगवानामित्याश्वलायनेनसर्वप्रवरसाम्योक्तेरित्याहुः इतिकेवलांगिरसः अथात्रेयाः तेचत्वारः अत्रयः गवि

ष्ठिराः वाडूतकाः मुद्गलाश्च अत्रयोभूरयः छांदयाः छंदोगेयाः पोपिकाः मौहलयः सौवालगलाः छागलाः भुतृणबिंदवः भार्गतपः मा-
लरुचव्यालयः सांचव्यानयः कामर्यानयोदाक्षायस्तेदहामायितथाः औदालकयोद्रोणभावाः गौरीग्रीवयाः मादिरिणः शैशुपालाः क्र
ष्णात्रेयाः गौरात्रेयाः रूक्षात्रेयाः नीलात्रेयाः श्वेतात्रेयाः श्यामात्रेयाः महात्रेयाः गालेयाः वालयाः शौभ्रेयाः बामरथ्याः श्वेतभावाः शो-
द्रेयाः गोपवनाः भारद्वाजायनाः इंद्रातिथयः शारवरयः आहायगाः पवनाशाः किकिंदिवयः शौनककर्णाय ः सौश्रुतयः सौरग्रीवः कैरंज
यः जैत्रायणाश्वेकयः बाहुतंत्राः वाहमित्राः जानुकयाः पतंजनाः भागमादनाः सारव्येयाः सारायणाः सौक्तवराः अर्यमथाः गोपन्याः कल्ल-
जिह्वाः उद्गरग्रीवयोवैडाळयः शाकलायनाः गौणीपथाः बलदाः भागपादाः आर्घ्यायणाः बादर्यायणाः मांगलाः बाहुदंतयाः भागलेयो
हणात्रेयाः दत्तात्रेयाः शैरवयः करायणाः नीशायनाः रथ्याः वुपादुलाः वामरथावैश्वानकयशोधूलकः निकलाः ९४ इत्यात्रेयाः आद्या
त्रयइतिकेचित् तेषांत्रयः आत्रेयार्चनानसश्यावाश्वेति गविष्ठिराः दक्षयोभलंदनाः और्णनाभयः चांद्रात्रेयाबैजवापयः मौजकेशाः
पूर्वातिथयः श्यामपुष्पयः शिलंदलंदलयः ब्रह्मपुष्पयोव्याघ्रपुष्पयोसौपुष्पयः कणशीयवकः हिरण्यपुष्पयः कालासयकालशीर्षयः प्लु
क्षयः वलयः धृतपः पार्ष्णयः कटुकयोमैत्राण्याः शिरीषकाः २४ इतिगविष्ठिराः तेषांत्रयः आत्रेयार्चनानसविष्ठिरेति आत्रेयगाविष्ठि
रपौर्वातिथ्येनिवा वाडूतकानांत्रयः आत्रेयार्चनानस वाडूतकेति मुद्गलाः शालिसंधयः अर्णवाः बौधाक्षाक्षैतवाहः शिरीषयः शालि-

मताः गौरिताः गौरिकाये वाजवतः १० इतिसुडलाः पूर्वातिथयइतिकेचित् तेषांत्रयः आत्रेयार्चनानसपौर्वातिथेति कृविक्षन्येपं
चाक्षातः अतिथयः वामरथ्याः क्रमंगलाः बीजवापाः धनंजयाश्च आद्यचतुर्णां आत्रेयार्चनानसगाविष्ठिरेतिवा क्रमंगलानामत्रिसु
मंगलश्यावाश्वेतिवा धनंजयानां आत्रेयार्चनानसधानंजय्येति वालेयाः डालेयाः कौद्रेयाः शौभ्रेयाः वामरथ्याः गोपवनाः इत्यत्रेः
पुत्रिकापुत्रास्तेषांत्रयः आत्रेयवामरथ्यापौत्रिकेति अत्रीणांसर्वेषामविवाहः सगोत्रत्वात् सप्रवरात्व इत्यत्रयः अथविश्वामित्रा-
स्तेदश कुशिकालोहिताः रौक्षकाः कामकायनाः अजाः कताः धनंजयाः अघमर्षणाः पूरणाः इंद्रकौशिकइतिकुशिकाः पार्णतजयाः
वारक्याः औदलयो मापायो बृहदग्नयः आलवयः आयहयः आयघप्याः कामंतकाः बन्हूकथाः चिकिताः कामकायनाः शालंकायनाः का
त्यायनाः लौकाः गौराः सौगंतव्याः यमदूताः आनभिन्नाः तारकायणाः चौवलाः जाबालयो याज्ञवल्क्याः वितंडाजुवलयः सौश्रुतपाः औ
यगहृतयः उदंपरयः भाष्टग्याः श्यामेयाः चैत्रेयाः तालोंबतराः मयूराः सौमत्याः चित्रतवयाः स्यानलायनाः मानवः ततवः मांतवः पक्षा
न्यत्वशब्दाः बाभ्रव्याः कालायाः उत्सरयो देवजाताः एलकपउलूकाः बाभ्रव्याः शालाः विशालाः कालवचाः संधवायनाः सौरथयः का-
रीषयः संसृत्या ऐलोप्याः पार्योदरयः क्षरयः पडलयो गालवाः वकूलयो वतंडावलशांकवः श्यामायनाः कालाः वालरिवल्याः यांज- १८९
यः सौमेयाः आश्वलायनाः आवाहाः उलूखलाः जैमिनयः सांकृतेयाः ऐधेयाः सास्याः इतिकुशिकाः तेषांत्रयः वैश्वामित्र

देवरातौदलेति लोहिताः कुडकयाः चाक्रवर्णायनाः तानायनाः वासकर्णाष्टकाः ६। इतिलोहिताः रोहिताइतिकेचित् अष्टकावाते-
षांत्रयः वैश्वामित्राष्टकलोहितेति अंत्ययोर्व्यत्ययोवा वैश्वामित्रमाधुच्छंदसाष्टकेतिवा द्वौवाविश्वामित्राष्टकेतिवा रौक्षकाः सौहहल्याः
रेवणाः ३ इतिरौक्षकाः रेवणावा तेषांत्रयः वैश्वामित्ररौक्षरैवणेति वैश्वामित्रगाथिनोरैवणेतिवा कामकायनाः देवश्रवसः श्रो
मनाः ज्यमकायनाः ५ इतिकामकायनाः श्रौमतावा तेषांत्रयः वैश्वामित्रदेवश्रवसदैवतरसेति अजाः मार्गमित्राः माधुच्छंदसा इ
त्यजास्तेषांत्रयः वैश्वामित्रमाधुच्छंदसाज्येतिकताः औदुंबरयः शैशिरयः तैकायनाः स्तोकायनाः तार्क्ष्यायनयः कात्यायनयः क
राभयोबालकेयाः शालंकायनाः मौंजहायनाः गांगायनयः कालयोवेदायनयोगोदायनयोमोदायनयोभेदायनयोवैनायनयोरामणयोरा
नकयोमौंजायनयः ३२ इतिकताः तेषांत्रयः वैश्वामित्रकात्यात्कीलेति धनंजयाः पार्थिवाः मंदकाः बंधुलाः पाणिलाः वैत्रेयाः परि
कूचयः इति धनंजयाः तेषांत्रयः वैश्वामित्रमाधुच्छंदसधानंजय्येति वैश्वामित्रमाधुच्छंदसाघमर्षणेतिवा अघमर्षणानांत्रयः वै
श्वामित्राघमर्षणकौशिकेति पूरणाः वारिधापयंताश्च तेषांद्वौ वैश्वामित्रपौरणेति वैश्वामित्रदेवरातपौरणेतिवा इंद्रकौ[illegible]-
नांद्वौ वैश्वामित्रेंद्रकौशिकेति क्वचिदन्येप्येकादशोक्ताः आश्मरथ्याः साहुवाः गाथिनाः वैपावा हिरण्यरेतसः सुवर्णरेतसः कपोत-
रेतसः शालकायनाः घृतकौशिकाः कथकाः रौहिणाइतिआश्मरथ्याः यौरसुखाः कासुकायनाः कामलायनाः बभ्रुलाः पाणितयो

तेवुलांगुलयः कौशिकाः इत्याश्मरथ्याः कुशिकाइतिकेचित् अजाइत्यन्ये तेषांत्रयः वैश्वामित्राश्वारथ्यवाधुलेति साहुलाः माहु-
लाः [illegible]लाः कहुलाः ऐमिलाः एदलाः शानातपाः कामलायनाः सातवयः जातवयः १३ इतिसाहुलाः तेषांत्रयः वैश्वामित्रसा
हुलमाहुलेति गाथिनाश्चोद्दालकयः उदवासाः रौक्ष्यकाः आन्योक्लाः रेणुकाः इतिगाथिनाः रेणवइतिकेचित् उदवेणवोवा ह
यश्वावा तेषांत्रयः वैश्वामित्रगाथिनरैणवेति रेणुवेतिक्वचित्पाठः वैणवानांत्रयः वैश्वामित्रगाथिनवैणवेति हिरण्यरेतसांह्रौ वै
श्वामित्रहैरण्यरेतसेति सुवर्णरेतसांह्रौ वैश्वामित्रसौवर्णरेतसेति कपोतरेतसांह्रौ वैश्वामित्रकपोतरेतसेति शालंकायनाः शाला
क्षाः लोहिताक्षाः लोहिताः जन्हवः इत्येतेशालंकायनाः कौशिकावा जन्हवोवा तेषांत्रयः वैश्वामित्रशालंकायनकौशिकेति ध
नकौशिकानांह्रौ वैश्वामित्रभृतकौशिकेति कथकाः क्रथकाः अतृद्यपाः उत्तृण्याः ४ इतिकथकाः तेषांत्रयः वैश्वामित्रमाधुच्छंद
सरौहिणेति विश्वामित्रगणानांपरस्परमविवाहः सगोत्रत्वात्सप्रवरत्वाच्च इतिविश्वामित्राः अथकश्यपाः तेषांत्रयः निध्रुवाः
रेभाः शंडिलाश्च निध्रुवाः कश्यपाः अष्टांगिरयो मठराः ऐतिशायनाः आम्भून्या वैशिप्राः धूम्राः धूम्रायणाः सौम्याः धम्यायणाः स्ववहृक्षाः राया
यणाः वैवकपयः सुरायणाः छागव्याः सौनयः स्थैलकेशयः वार्षकयः औपव्याः लाक्षायणाः कौष्टवोजीवनयः स्वाह्वायणाः रोहितायनाः मित
कुंभाः पिंगलाक्षयः औडलयः आरयणाः पौलयो वैकर्णयः कौषीनकेयाः धूमलहाणयः सराः गौरिवायनाः महाचक्रेयाः पैठिनस्याः

विषगणाः दाक्षायणयोर्भालंदजाः शांखमित्रेयाः हरित्याजाः मात्स्याःरमणयः साविश्ववसोर्वैशंपायनाः स्वरंकयः कासलयः उल्का
यनयोर्नार्जलायकाः कासकायनाः देवाः होतारः स्कन्दकयः खरेभा अयस्थूणाः भागुरयः पाथिकयाः गोमयनाः हिरण्यवायाः अग्नयोदेव
यः सौर्याः मुसलाः आविश्रेण्याः उदलीमंत्रिताः वैकर्णयः स्थूलिबिंदवः आग्रायणाः मौषकाः नतिकायनाः औपप्रतिमाः साराहरेयाः कै
रंजाः वैकेताः मानृत्यारैवकयोर्भौवनाः चैत्रगाः आक्कगायका देवयाताः सोमयागाः शत्रुहयः काचायनाश्चक्रधर्मिणः महाचक्रधर्मि
णः श्रैपयणाः हार्करयः दाक्षयाणयोर्हस्तयोर्दासयोर्वात्स्यपाणयोर्हास्तलायणाः अश्वरातायनाः कौसीरकाः खगादाः अग्नि-
शर्माणः कैकशायाः काश्वहायणाविहायना हस्त्यासानुश्रुना हटितायना मार्गणा सोमभुवाः ज्ञानराधात्स्यामा पक्षाबभ्रवोवोजिवा
हायनाः बाह्ककायनाः भामनयाः गाष्ठायनाः वात्स्यायनाः वाष्टायनाः नागशिरसः शौकयाः ज्ञानहस्तयोर्भवनंदयोः प्रतिश्रवाः प्राति
थेयाः कैंजालयः कांडवायनाः पैलमेलयः त्वाक्तायणाः कौषीतकाः मारीचाः कामेयाः नकपोलवणीवभिक्षवः १४ इतिनिध्रुवाः ते
षांत्रयः काश्यपावत्सारनैध्रुवेति रेभाणांत्रयः काश्यपावत्साररैभ्येति शांडिलाः कोहलाः पावकाः वापिकाः औदमेघाः सौदानवाः
सावनसाः कारेयः कौकंटयः तैक्षिमाहवयः महोदकयः कोदायः माजयनाः भागावंशाः स्वावंशायनाः वात्सभालयो गोभिलाः वेदा
यनाः वात्स्यायनाः बहूदरयः खार्दतीमुखाः हिरण्ययावाः नेदेहाः गोमूत्राः वाक्थशठाः जानंधरयो धन्वंतरयो एकरवंडाः गर्दभीमुखाः

अजावंशा स्तृणबिंदवः कोकिलाः पैप्पलादयोजलंधवाः गोशिलाः शत्रुगायनाः जीमाः पिप्पलाः शिंजाः केशिल्आः मुंचमयूराः वैदान-
वाः कौवलयः कोरंडरजाः उत्तराः स्रजातपूरान्वेरलाः स्रकवतवः कुंडलाः वहुपिंडाः हैपुयः चटापनाः महोकोरलयः कुहुलाः मंहलामंग
लाः धवलाः कैराताः पर्यश्वाः भुजांजलयः परिणाः ६३ इतिशांडिल्याः तेषांत्रयः काश्यपावत्साशांडिलेति अंत्यस्थानेदेवलोवा
असितोवा काश्यपासितदेवलेतिवा अंत्ययोर्व्यत्ययोवा शांडिल्यासितदेवलेतिवा शांडिल्येतिकश्चित्पाठः असितदेवलशांडि-
ल्येतिकश्चित्पाठः असितदेवलशांडिल्येतिभवदेवः होता देवलासितेति कश्यपानांपरस्परमविवाहः कश्यपस्यध्रियमाणतयानुवृत्तया
वानुवृत्तेः सगोत्रत्वात्समप्रवरत्वाच्च इतिकाश्यपाः अथवसिष्ठाः तेचत्वारः वसिष्ठाः कुंडिनाउपमन्यवः पराशराश्च वसिष्ठाः वै
तालकवयः करकवयः सारवल्याः गारिश्रवसाः आश्वलायनाः कपिष्ठलाः सौविद्वस्ाः व्याघ्रपादाः बात्स्यकायनयो गायनयो नवाव्याः
जातूकर्ण्याः रौभ्रामयाः कौपोजयः कौलायनाः स्रवाहारिताः कांडहृन्दूहयः सौपवत्सायनाः आलाभायनाः लोमायत्याः स्वस्त्याः
कार्षिताः पार्ष्णिकायनाः पा र्णवल्काः देवनाः गौरव्याः विश्वायनाः वाहकथयः अवकितयोवस्वयाजयाः पूतिमाषाः समवेषाः औप-
गवाः वैष्णवाः सात्वालायनाः औडलोमाः गोपायनाः धौवयो पालिसयावाग्रयया आपः स्थूणा ब्रह्मपुरेयाः स्वस्तिकाः पांडुलयोगो १११
षिलयोमालोहवयः ब्रह्मवलयश्चोलयः यौहिश्रवसोयाज्ञवल्क्याः रावणोयोमौलेयकौलयाः औपलोमाः आम्लायनाः मिथोवलयः

कंडालयोगोडिलयोव्यालाहवः स्यानुमाश्वाः रूपाश्वर्याऽदासव्याः श्मलिशायाः आर्जवाक्षयः ६५ इतिवसिष्ठाः तेषामेकः वासिष्ठे
ति त्रयोवा वासिष्ठेंद्रप्रमदाभरद्वस्विति कुंडिजाःलोहितायनाः गुग्गुलयोऽश्वरथाः बाहवाः कौंक्रोल्याः सांगतिनः कायठवः पैठका
नवग्रामाः हिरण्याक्षायणाः पैप्पलयलादयः सौगम्येक्षिता माध्यंदिनाः सामयक्षयः सौस्थयोघृतयोत्रैम्भृंगाः लोभायनाः गोवनाः वि
धंकषयोमैत्रावरुणाः २५ इतिकुंडिणाः तेषांत्रयः वासिष्ठमैत्रावरुणकौंडिण्येति उपमन्यवः औदलयः मांडलेखयः कापिंजलाःज्ञा
लागताः तपोलोकाः त्रैवर्णाः पर्णगिरयःसादाक्षराः सौलालयोमहाकण्वायनाः बालशिखाः औड्हनायनाः वलायनाःभागवित्तायनाः
कुंडोदरायणाः लाक्ष्मणेयाः वात्स्यकेयोवार्केयः सरावणाः कपवायनाः कालाक्षाः दशेरकाः कृष्णाः तारायणाः पालंकायनाः उड्डाहाः
कौरव्याः क्रोधिनोमानेयाः ब्रह्मवलयोमाशारावत्याः सांख्यायनाःगोत्ररथाः रूहाकाश्यामयोरास्थेयाः औपलेखयोगापोदंतयः कौमा
राकांडोदरयः वक्रदर्भयः कारपुरयः कैलमयः व्याघ्रायणाः रौक्षहेमयोनाहुलयोवाहुलयोकालपायनाः भागुरायणाः शांकर्याः मुंचका
यनाः पाथश्रवसः मारायणाः वादकायनाः स्तंभायनाः धीतुहयोभागहयः कौरकृतःकृशानयाः ७० इत्युपमन्यवः तेषांत्रयः मुंचुकायनाः
पादकायनाः वासिष्ठेंद्रप्रमदाभरद्वस्विति आभरद्वसव्येतिकश्चित्पाठः वासिष्ठाभरद्वाजेंद्रप्रमदेतिवा आद्ययोर्वा पराशराःकांडश
यावाजयोवाजिमंतयोभैमतायनाः गोवालयः भागेहयाः वैकलयःस्लक्ष्यः कौकुचादयोहार्यश्वयः कात्याः पनयोगोपेयाः स्थानयोवा

रूणायो भालर्वाः वाजरयः कैमतयः कृष्णाजिनाःकापिस्करवाःस्वाप्यायनयः श्वेतयूपयः पौष्करसादयः गार्ग्यादयः नार्णेयाः मौतुहवो
लयीजेनयाः पार्थेयाःकारुजायनाः कार्ष्यायनाःशोकयोवा ष्ठ्रायनाकपिश्रोताः स्कंभित्याः मौडिकाः शानयातयाःपठिकाःवधिकाः
तिलयूपयः स्वालायनाः क्षौमयोहर्यावयःशिवयः इर्षाकहस्ताः ५७ इतिपराशराः तेषांत्रयः वासिष्ठशात्त्यपाराशर्येति एषांव-
सिष्ठानांपरस्परमविवाहः सगोत्रत्वात्सप्रवरत्वाच्च इतिवसिष्ठाः अथागस्त्याः तेदश अगस्तयः इध्मवाहाःसोमवाहाःयववाहाः
दर्भवाहाःसारवाहाःपूर्णमासाःपरणिनःहिमोदकाःपाणिकाश्च अगस्त्ययःकरंभयःकौशल्याःस्कमेधसः सोमयोभुवोगाधरायणाः
पुलस्तयःपुलहाः क्रतवःकार्णाटाःमहेंद्राः ११ इत्यगस्तयः तेषांत्रयः आगस्त्यःमहेंद्राःमयोभुवेति इध्मवाहाःविशालाद्याःफा
लायनाःऔपदहनयः कल्मषाःदंडयोलावणयोलव्यावरंडयोवैरणयोसुदोदरयाःसैवथयः शाल्यातयाःमौजिलताःपायोहताःहारिग्री
वाःरोहिण्यामौशलयःसैवराःसामरायणाःकैकर्णायनाःमार्गायणाःआन्वार्याः शालंकायनाःउपकत्यकायमयोवारितापोवात्यायन-
यः क्षौमिनयो लाशयःसाकाक्षयस्तंडयोलाज्यायनयोत्दद्रोगयोप्राहुराक्षयोपंडोहताःकुंड्याक्षयःउपकुलाःअर्बुदाःशैवायुधाः
परहताःवैत्योरंदयःऔकुलाःवैरंडयोगव्यादयोदाम सौम्यादयः ब्राह्मण्याःपुत्रयोवासिष्ठायणाःशारंगराःफायवचनाः ५२ इती १९२
ध्मवाहाः तेषांत्रयः आगस्त्यदार्ढ्यच्युतेध्मवाहेति दार्घेतिवापाठः एकोवा आगस्त्येति संभवाहानांसोमद्राहानांशोभदाहात्यो-

पूर्वान्वैव एवंसोमवाहीनांचतुर्णांतत्तन्नामांत्यापूर्वांचैवपूर्णमासानांपारणिनांचत्रयः आगस्त्यपौर्णमासपारणेति हिमोदकाःअक्राः
शक्राःशुक्राः हसाश्वासाः हेमवर्चयः इतिसोदकास्तेषांत्रयः आगस्त्यहैमवर्चिहैमोदकेति पाणिकाःविमिलयः मामितकलयः वि
नायकाःनंदयोग्निलाःविलयः इतिपाणिकाः तेषांत्रयः आगस्त्यपौनायकपाणिकेति अगस्तीनांसर्वेषांपरस्परमविवाहः सगोत्र
त्वात्सप्रवरत्वाच्च इत्यगस्तयः अथद्विगोत्राः तेत्रयः शौंगशैशिरयःसंकृतयः लौगाक्षयश्चतत्रभरद्वाजाच्छुंगाद्वैश्वामित्रा
स्यशैशिरेःक्षेत्रेजातःशौंगलेशिरिनामतद्गोत्राणांपंच आंगिसबार्हस्पत्यभारद्वाशौंगशैशिरेति अंत्योकात्यात्कीलेतिवा त्रयोवा
आंगिरसकात्यात्कीलेति आद्योभारद्वाजोवा एषांविश्वामित्रभरद्वाजाभ्यांनान्वयः संकृतयःपूतिमाषास्तंडवः शंबवः शैगवाः
सैववग्राः जानकयः सैराद्याः सरव्याः ऋषनयः षारायणायःसहयोगांगयेलौगाक्षयः तालानागहयोभिल्लातयो बीभीतकाः तैलयः
परिभवाः वैय्याग्रपादाःश्रौतायनाःचांद्रायणाःमलकाः शालायनाः आर्षण्याःहारिनिवाःपोलाःव्याग्रपाः २८ इतिसंकृतयस्तेषां
त्रयः आंगिरसगौरिवीतसांकृत्येति शाक्त्यगौरिवीतसांकृत्येतिवा अंत्ययोर्व्यत्ययोवा एवंसंकृतीनांवासिष्ठत्वंतावदस्ति आप
स्तंबादिभिर्वसिष्ठगणमध्येपाठात् वासिष्ठशक्तेःपाक्षिकवरणाच्च आंगिरसत्वमप्यस्ति बोधायनेनकेवलांगिरोमध्येपाठात्
आंगिरसप्रवराच्च तेनैषांसर्वैर्वासिष्ठैरविवाहलौगाक्षिभिश्चसहाविवाहः सगोत्रत्वात् किंचित्प्रवरसाम्याच्च केवलांगिरोगणैश्च

विवाह एव सगोत्रत्वाभावाद्द्वित्रिप्रवरसाम्याभावाच्च केचित्तु भरद्वाजांस्पठितत्वात् भारद्वाजांगिरसत्वमाश्रित्य भरद्वाजानांशैंगशैशि
रैः सहाविवाहमाहुः तन्नेच्छंतिवृद्धाः केवलांगिरसांमध्येपाठात् भरद्वाजस्यसत्तयानुवृत्तेः कपिवज्ज्ञापकाभावात् प्रयोगपारिजा
तेतु काश्यपैरेषामविवाह इत्युक्तम् नव्यास्त्वकेचिदाहुः तत्रहेतुश्चिंत्यः लौगाक्षयः दांभायणाः मैत्रवादयोदेहकालेयाः क्रापुटयः का
लपाः कंसपात्राः बालकामनयोनित्यरातादयः औदकयोकौनामयः सौनामयः सैतिकपौष्ठिमेराः निष्ठयः ऐषिकयः सौस्रुसिकयः
सैरंध्रयः चौषणायोकालकयोराजवाहयः अनष्टयोसिगुरंयोराजवत्रयः सैरयः रिवरोद्वाहयोसजसकवयः सौरंध्रयः पिंगाक्ष्यः काकु-
लयः शाकलयः रावफाल्यः सैकयः सायुधयः शरद्बुताः औपवत्यकटाः सौतपाः १९ इतिलौगाक्षयः तेषांत्रयः काश्यपावत्सारवासिष्ठे
ति काश्यपावत्साराासितेति वासिष्ठावत्सवः काश्यपेतिवा एते ह्वर्वासिष्ठाः नक्तकश्यपाः एषांवसिष्ठकश्यपाभ्यांसंकृतिभिश्चाविवा
हः सगोत्रत्वात् केचित्त्स्रप्रवरत्वादपि पारिजातधृतसंग्रह स्मृत्यर्थसारयोस्त्वन्येषडुक्ताः दैवरातानांत्रयः वैश्वामित्रदेवरातौदलेति ए
षांजमदग्निविश्वामित्राभ्यामविवाहः जमदग्निगणस्यापिविश्वामित्रगणस्यच नदेवरातगोत्रेणविवाहः स्यात्परस्परमिति संग्रहोक्तेः
बोधायनादिभिर्जामदग्न्येषुदेवरातस्यापिपठितत्वात् जामदग्न्यत्वंचिंत्यमितिकेचित् अन्येतु और्वस्यैव मृचीकस्य सत्यवत्यांमहायशाः
जमदग्निस्तपोवीर्योजज्ञे ब्रह्मविदांवरः मध्यमश्चशुनःशेपोः शुनःपुच्छः कनिष्ठक इत्युक्ता देवैर्दत्तः शुनःशेपो विश्वामित्रायभार्गवः

१९३

देवैर्दत्तःसर्वेयस्माद्देवरातस्ततोऽभवेदितिहरिवंशेदेवरातस्यजमदग्निसंबंधस्यकथनाज्जामदग्न्यत्वमुपपन्नमित्याहुः धर्मप्रदीपेतुमाता
महैःशुनःजामदग्न्यैर्देवरातादीनांनविवाहइत्युक्तम् वस्तुतस्तुहरिवंशश्रीभागवतादौभार्गवत्वंतावद्देवरातस्यनिःसंदेहमवगम्यतेतन्नि
र्वाहश्चजामदग्न्यकेवलभार्गवान्यतरत्वेनैववाच्यः नचतत्साधकोबौधायनादिपाठोऽस्ति भवतितुसंग्रहगतादेवरातानांजामदग्न्यैरवि
वाहोक्तिर्जामदग्न्यत्वसाधकासतीभार्गवत्वनिर्वाहकरीयद्यपिजमदग्निभ्रातृत्वंसाक्षान्नजामदग्न्यत्वसाधकंतथापिजमदग्नेर्जामद-
ग्न्येविदेषुमत्स्यपुराणेपाठात्सिद्धम् जामदग्न्यत्वंतदनुजदेवरातस्यापिजामदग्न्यत्वसाधकः नत्वेकस्मादृषेरुत्पन्नयोर्भिन्नगोत्रत्व
प्रवरत्वसंभवः नचविदांतर्गतजमदग्नेर्देवरातज्येष्ठाभेदेमानाभावः भार्गवत्वविवाहकसंग्रहस्यैवतन्मानत्वादित्यलं धनंजयानांवि
श्वामित्रमधुच्छंदसधानंजयेति एषामत्रिविश्वामित्राभ्यामविवाहः जातूकर्ण्यानांवासिष्ठात्रेयजातूकर्ण्येति एषामत्रिवासिष्ठा-
भ्यामविवाहः वामरथ्यादीनांपूर्वोक्तानामत्रिपुत्रिकापुत्राणामत्रिवसिष्ठाभ्यामविवाहः अत्रिविश्वामित्राभ्यामितिकेचित् कपिलानांपं
च आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजवांदनमातवचसेति एषांविश्वामित्रभरद्वाजाभ्यामविवाहः तत्रकपिलस्यविश्वामित्रसंबंधेमानाभा
वः वैश्वामित्रंदेवरातंप्रकृत्य तस्यैतेकापिलेयबाभ्रवाइतिऐतरेयिब्राह्मणगतकापिलोक्तैर्लिंगविधयामानत्वात् कपिलानांवैश्वा
मित्रत्वाभावेकापिलानांवैश्वामित्रत्वानुपपत्तेः कतानांत्रयः वैश्वामित्रकात्यात्कीलेति एषांविश्वामित्रभरद्वाजाभ्यामविवाहः

स्यपिदर्तीतनानामपिदत्तकादीनांद्व्योरपिपित्रोः समगोत्रैरविवाहः यथाह प्रवरमंजरीकारः एवंपुत्रिकापुत्रदत्तक्रीतादीनामपि-
द्व्योरपिगोत्रयोरविवाहइति यत्तुमनुवचनंगोत्ररिक्थेजनयितुर्नभजेद्दत्रिमः सुतः गोत्ररिक्थानुगः पिंडोव्यपैतिददतः स्वधाइति
दत्तकादेर्जीवतः आर्षप्रवरणाभिवादादिपुंस्करण मृतस्यचश्राद्धदेवतात्वेजनकगोत्रसंबंधनिवृत्त्यर्थंविवाहस्तुजनकगोत्राया: निषिद्धए
व स्वस्यचजनकगोत्रसंबंधाभावेनतस्याः स्वगोत्रत्वाभावेपिपितृसगोत्रत्वात् असगोत्राचयापितुरित्यत्रपितृग्रहणस्येदमेवप्रयोजनमि
तिस्मृतिचंद्रिकादौवुक्तमितिसंक्षेपः सर्वेषांचद्व्यामुष्यायणानांगोत्रद्वयसंबंधिप्रवरणप्रसक्तौव्यवस्थामाहाश्वलायनः नेषामुभयतः
प्रवृणीतैकमितरतोद्वावितरतोद्वौचेतरतस्त्रीनितरतोनहिचतुर्णांप्रवरोस्तिनपंचानामतिप्रवरण मांगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजवैश्वामि
त्रकात्यात्कीलेतीति विशेषांतरंकात्यायनलौगाक्षीऊचतुः पूर्वःप्रवरउत्पादयितुरुत्तरः प्रतिग्रहीतुरिति अतएवनचतुरोवृणीतइति
निषेधोमनित्यानुषादाविति उक्तंचपारिजाते संग्रहेद्व्यामुष्यायणकार्येचदत्तकक्रीतकादयः गोत्रद्वयेप्यनुद्वाह्याः शौंगशैशिरयोर्यथे
ति तथानारायणवृत्तौदत्तक्रीतादीनांजनकपाल्योर्गोत्रनिषेधः शौंगशैशिरग्रहणस्यप्रदर्शनार्थत्वात् इतियथाचक्रियाभ्युपगमात्
क्षेत्रबीजिनेयत्प्रदीयतेतस्येहभागिनौदृष्टौबीजीक्षेत्रिकएवच फलंत्वनभिसंधायक्षेत्रिणाबिजिनातथा अत्र पक्षेत्रिणामर्थो- ११४
बीजाद्योनिर्बलीयसीतिमनूक्तेः क्षेत्रजस्याभिसंधिनैवद्व्यामुष्यायणत्वं तथादत्तकादिष्वपीत्यत्रमानमस्ति सर्वेषांतत्वेतूक्तंग्रं-

य एवेत्यलम् इतिद्विगोत्राः अथक्षत्रियवैश्यानांक्षत्रियाणांमनुगोत्रं मानवैलपौरूरवसेतिप्रवराः वैश्यानां भलंदलगोत्रंभा
लंदलवात्सप्रमांकिलेतिप्रवराः यद्वापुरोहितप्रवराएव तेषामितिपक्षद्वयंसूत्रकारैरुक्तम् मिताक्षरादयस्त्वंत्यपक्षमेवस्वीचक्रिरे
तत्रहेतुः नचादौ आगस्त्याष्टमसप्तर्ष्यपत्यत्वरूपंगोत्रलक्षणाभावात् प्रवरमंजरीकारस्तुतयोरेकरूपगोत्रप्रवरत्वेसर्वेषांपरस्परम
विवाहप्रसंगइतिहेतुमाह तस्मात्पुरोहितगोत्रप्रवरादेवेतिराजर्षिप्रवरणस्यचाभिषिक्तविषयत्वंराज्ञामित्यर्थः नक्षत्रियाणामिति
तद्गोत्रेत्यत्रचतच्छब्देनपुरोहितपरामर्शः तस्यैवमुख्यतोगोत्रसंभवाच्छास्त्रांतरसंवादलाभाच्चेति सर्वथैवसिद्धमेतत् विवाहेक्ष-
त्रियवैश्यानांपौरोहित्यप्रवरैक्यप्रयुक्तएवनिषेधइतिबहवः वस्तुतस्तुपौरोहित्यान्राजविशान्राजर्षीन्वाराज्ञांसर्वेषांमानवेतिसंशये
इतिसूत्रंदृष्ट्वाप्रथमभागोयेनमिताक्षराकारेणालिखितः सकथमेवंवदेत् यद्यपिप्रातिस्विकगोत्राभावात्प्रवराभावः तथापिपुरोहि
तगोत्रप्रवरौवेदितव्याविति तस्यैवसूत्रस्यवाक्यशेषेप्रातिस्विकप्रवरदर्शनात् अतोलक्षणांस्त्रियमुद्वहेदिति विवाहाधिकारात्तन्नि
र्णयोपयोगिनापौरोहित्यान्यप्रवराणामभावस्तदभिप्रेतइतिगम्यते तथाचस्मृत्यर्थसारे गुरोःसगोत्रप्रवरानोद्वाह्याक्षत्रविड्द्विज
नैरिति कर्मणितुवरणादौभवतुविकल्पः उक्तसूत्रस्यकर्माधिकारप्रवृत्तेः सोपिव्यवस्थितः येषांकुलेयादृशंवरणमागतंतथैवक-
र्तुमुचितमितिविप्रेष्वपिव्यवस्थादर्शनात् अभिषिक्तराज्ञस्तुपौरोहित्यानांराजऋषिभिःसमुच्चयःक्षत्रियवैश्ययोःपौरोहित्यान्रा

जर्षीन् वेति सत्याषाढसूत्रव्याख्यावसरे शंबरस्वामिना यथोक्तं वाशब्दः समुच्चये कुतः राजन्ये अतिज्ञापनार्थं तद्गोत्रपरिणयनप्रतिषेधा
र्थमिति गतश्रीप्रदर्शनार्थं वचसी वराजन्यः शब्दोक्ताभिषिक्तपरः अतिशब्दश्च वृतेपंचातिवृणीते इत्यत्र प्रसिद्ध पंचाधिकनिषेधः प्रतिप्रस-
वार्थः समुच्चये तदवश्यंभावात् उक्तं च तेनैव प्रवराध्यायांत्यस्याथराजर्षयो मानवैल पौरूरवसेति सूत्रस्य व्याख्यावसरेपि उक्तसमु
च्चयांतर्गतेति अथ गोत्राज्ञाने उपनेतानाचार्यस्तद्गोत्रप्रवरैरेव कर्मणि विवाहाविवाहो च अथासंप्रज्ञातबंधुमाचार्यद्व्यामुष्यायणा नानुप्र
ब्रवीताचार्यप्रवरं वृणीतेति बोधायनवचनात् आचार्यगोत्राज्ञाने तु आचार्यगोत्रप्रवरानभिज्ञस्तु द्विजः स्वयम् दत्वात्मानं तु कस्मैचित्
तद्गोत्रप्रवरो भवेदिति यत्तु गोत्रस्यात्वपरिज्ञाने काश्यपं गोत्रमिष्यते इति तदाचार्यगोत्रज्ञाने सत्वे च विवाहातिरिक्तविषयमिति हृन्द्वाः
अथ मातृगोत्रनिर्णयः मातुलस्य सुतामूढ्वा मातृगोत्रां तथैव च समानप्रवरां चैव त्यक्त्वा चांद्रायणं चरेदिति मातृगोत्रायाविवाहो नि
षिद्धः यद्यप्येकगोत्रत्वं सदृशगोत्रत्वं चेति द्विविधसगोत्रत्वमुक्तम् तथापि मातुर्गोत्रैक्यमेव वर्ज्यम् मातुर्गोत्रं यस्यास्तामिति व्या
ख्यानेनैव तस्य प्रतीतेः मातुश्च गोत्रद्वयम् प्राग्विवाहात्पितृगोत्रं ऊर्ध्वं भर्तृगोत्रं स्वगोत्राद्भ्रश्यते नारी विवाहात्सप्तमे पदे एकत्वं-
सा गता भर्तुः पिंडे गोत्रे च सूतके इति वचनात् पितुर्गोत्रस्य स्वोत्पत्तिदशायामनुवृत्त्या स्वगोत्रेणैव निषेधः तेन परिशेषान्मातृगोत्रपदे १९५
न मातामहसगोत्रस्यैव निषेधः तस्य स्वोत्पत्तिदशायामनुवर्त्तमानस्य सगोत्रत्वप्रयोजकत्वाभावात् अत एव पुत्रिकायां गांधर्वविवाहो

दायांचदानभावेनपितृगोत्रसंबंधस्यानुवृत्तेः स्वोसतिदशायामनुवृत्त्यातस्यस्वगोत्रत्वादेवनिषेधः ब्राह्मादिविवाहोढायांतुपितृगो
त्रसंबंधनिवृत्तावपिभूतपूर्वगत्यामातामहगोत्रस्यैवमातृगोत्रत्वेननिषेधः परिशेषात् एवंचपुत्रिकागांधर्वादिविवाहोढासुतानांसर्वेषां
मातृगोत्रंवर्ज्यं ब्राह्मादिविवाहोढासुतानांसर्वेषांमातृगोत्रत्वंनवर्ज्यं किंतुमाध्यंदिनीयानामेवमातृगोत्रमितिसत्याषाढोक्तेः शिष्टा-
चारोप्येवमेव केचित्तुस्वस्यवचनस्यनिर्मूलत्वात्सर्वेषांमातृगोत्रवर्जनयुक्तमिति युक्तंतुशिष्टाचारसहकृतवचनान्माध्यंदिनानामेवतद्व
र्जनं निर्मूलत्ववचनंतुप्रामाणिकानांनयुक्तं परात्क्रांतंवातत्रसूरिभिरित्युपक्रम्यते कूर्माक्ष्मालवर्तिपंडितजनालंकारचूडामणिर्गो
दातीरजनिर्गुणोत्त्वयरवनिर्नाम्नापदेवोयणीः तत्सूनोरिहजीवदेवकृतिनः सद्धर्मशास्त्रेकृतौगोत्राणांप्रवरैःसहेयमभवन्निर्णी
तिरीशार्पणा १ इतिगोत्रप्रवरनिर्णयः एवंभार्यात्वप्रतिबंधकानिसापिंड्यसगोत्रत्वसप्रवरत्वानिनिरूपितानि विज्ञानेश्वरः
सपिंडासुसमानगोत्रासुसमानप्रवरासुभार्यात्वमेवनोत्पद्यते रोगिण्यादिषुभार्यात्वेउत्पन्नेपिदृष्टविरोधइति इदमुपलक्षणंभा
र्यात्वोत्पत्तावपि अदृष्टदोषांतरप्रयोजकानिसंत्यन्यानि यथाहनारदः प्रत्युद्वाहोनैवकार्योनैकस्मिन्दुहितृद्वयम् नचैकजन्ययोः
पुंसोरेकजन्येतुकन्यके इति स्वकन्यायस्यपुत्रायदत्तातत्कन्यकायाः स्वपुत्रेणपरिणयनंप्रत्युद्वाहः अत्रोत्तरार्द्धगतनिषेधापवादः
पारिजातेस्मृत्यंतरे एकोदरीकरतलग्रहणंपदिस्यादेकोदरस्यवरयोःकुलनाशनंच एकाब्दकेतुविधवाभवतीहकन्यानद्यंतरेतुपृथुशै

लरोध इति विवाहात्त्वेकजातानामेकस्मिन्नुदयेकुले नाशंकरोत्येकवर्षे स्यादेकाविधवातयोरिति उदयोलग्नमिति पारिजाते गर्गः
भ्रात्रोर्युगे स्वसृयुगे भ्रातृस्वसृयुगे तथा नजातु मंगलं कुर्यादेकस्मिन्मंडपेहनि पुत्रीपरिणयादूर्ध्वं यावद्दिनचतुष्टयं पुम्यंतरस्य कुर्वीत
नोद्वाहमितिसूरय इतिवचनद्वयं भिन्नपितृमातृकविषयमिति पारिजाते ज्योतिर्निबंधेचैवं सामान्यप्रवृत्तमपि एकोदरप्रसूताना-
मेकस्मिन्वत्सरेयदि विवाहोनैवकुर्वीतकुर्वंतिमुनयोन्यथेतिसारावलीवचनेनसमानोदरप्रसूतविषयनिषेधस्यप्राप्तत्वात्तद्भिन्न
विषयं भवतीति तदाशयः उद्वाह्यपुत्रीं नपिताविदध्यात्पुत्र्यंतरस्योद्वहनंहिजातु यावच्चतुर्थीदिनमत्रसर्वे समाप्यचान्योद्वहनं विदध्या
दिति कपर्दिवचोप्येवं भिन्नोदरविषयम् अत्रेतिचतुर्थीदिन इत्यर्थः यत्तुज्योतिर्निबंधे मेधातिथिः पृथङ्मातृजयोः कार्योविवाहस्त्वे
कवासरे एकस्मिन्मंडपेकार्यः पृथक्वेदिकयोस्तथा पुष्पंपट्टिकयोः कार्यदर्शनंनशिरःस्थयोः भगिनीभ्यामुभाभ्यांचयावत्स
प्तपदीभवेदिति तत्कर्तृकभेदाभिप्रायं कार्यइतिकर्मप्रत्ययेद्वाभ्यांत्रिभिरित्यन्वयसंभवात् उदाहृतगर्गवाक्ययोः कापर्दिवाक्येनैवं
कर्तारंप्रतिनिषेधोज्ञाप्यते कुर्यात् कुर्वंतिनपिताविदध्यादितिशब्दैस्तथैवप्रतीतेः अतश्चद्वाभ्यांकर्तृभ्यांएकस्मिन्नपिलग्ने एकस्मि
न्नपिगृहे भिन्नोदरयोः कार्यः भिन्नकर्तृकत्वेनैवमंडपप्रतिष्ठादिभेदः प्रतिपत्तौएकः कर्तातुदिनचतुष्टयेनपूर्वविवाहंसमाप्योत्तरं १९६
कुर्यात् अतिसंकटेत्वेकस्मिन्नपिदिने मंडपदेवताप्रतिष्ठाद्यभेदेपिगृहभेदेनचेतिव्यवस्थाबोध्या वक्ष्यमाणवसिष्ठवाक्योत्तरा

र्द्वस्यभिन्नोदरसाधारणत्वात् मदनरत्नेनारदः मातृयज्ञक्रियापूर्वं ज्येष्ठं कृत्वातुमंगलम् ऋतुत्रयंपुनर्यावन्नकुर्याल्लघुमंगलम्
एकमातृजयोरेक वत्सरेपुरुषस्त्रियोः नसमानक्रियांकुर्यात्मातृभेदेविधीयतेइति ऋतुत्रयस्यमध्येचेदन्याब्दस्यप्रवेशनं तदात्वे
कोदरस्यापिविवाहकृत्प्रशस्यते अत्रत्यतुशब्देनविवाहभिन्नमेकोदरविषयंमंगलद्वयमब्दभेदेनभवतीतिज्ञाप्यते तत्रैवमिहिरस्तु
पुत्रोपनयनादूर्ध्वंषण्मासाभ्यंतरेतथा पुत्र्युद्वाहान्नकुर्वीतविवाहव्रतबंधनम् यमयोस्तु एकस्मिन्वत्सरेचैव वासरेमंडपेतथा कर्त-
व्यंमंगलंस्वस्रोर्भ्रात्रोर्यमलजातयोरिति तथामदनरत्नेवसिष्ठः द्विशोभनंत्वेकगृहेपिनेष्टंशुभंतुपश्चान्नवभिर्दिनैस्तु आवश्य
केशोभनमुल्मुकोवाद्वारेथवाचार्यविभेदतोवेति एकोदरप्रसूतानांनाग्निकार्यत्रयंभवेत् भिन्नोदरप्रसूतानांनेतिशातातपोब्रवीदि
ति शातातपग्रहणेभिन्नोदरविषयाग्नित्रयनिषेधस्यानित्यताज्ञाप्यते गृह्यपरिशिष्टे अविरुद्धसंबंधामुपयच्छेतत्युपक्रम्यविरुद्ध-
संबंधोयथाभार्यास्वसादुहितापितृव्यपत्नीस्वसाचेतिइत्युक्तं अथविवाहकालः आश्वलायनः उदगयनआपूर्यमाणपक्षेक-
ल्याणेनक्षत्रेचौलकर्मोपनयनगोदानविवाहाः सार्वकालमेकेविवाहमिति कल्याणनक्षत्रंज्योतिःशास्त्राविरुद्धमितिवृत्तिकृत्
पुण्यनक्षत्रेदारान्कुर्वीतेति छंदोगसूत्रेनक्षत्रग्रहणात्तिथ्याद्यपेक्षयानक्षत्रमावश्यकमितितज्ज्ञाप्यतेनविवाहोदिवाकार्यः रात्राव-
पिकेचित्कुर्वंतितत्रकारणंनविद्मइतिजयतः हेमाद्रौतुदेवलः राहुदर्शनसंक्रांतौविवाहात्ययवृद्धिषु स्नानदानादिकंकुर्युर्नि

शिकाम्यव्रतेषुचेति वृद्धवसिष्ठः ग्रहणोद्वाहसंक्रांतियात्रादौप्रसवेषुच दानंनैमित्तिकंज्ञेयंरात्रावपिलदिष्यत इतिरात्राव-
पिकन्यादानमुक्तम् अन्यत्रापिस्मर्तुः ग्रहणोद्वाहसंक्रांतियात्रार्तिप्रसवेषुच श्रवणेचेतिहासस्यरात्रौदानंप्रशस्यते इतिनिर्णया
मृते अर्कार्किभूमिपुत्राणांदिनेषुकलहप्रियेतिदिनग्रहणाद्रात्रौनदोषइत्युक्तमितिरात्रावपिविवाहसिद्धिः मदनरत्नेनारदः यु
ग्मेद्वेजन्मतःस्त्रीणांप्रीतिदंपाणिपीडनम् एतत्पुंसामयुग्मेद्वेव्य त्ययेनाशकृत्तयोरिति पारिजातेयमः दद्याद्गुणवतेकन्यांनग्नि-
कामविशंकितमिति अस्यामवस्थायांशंकाप्रसक्तिंवदन् अष्टमवर्षपर्यंतोगर्भपंचमप्रभृतिः कन्याविवाहेउचितःकालस्त्रीणा
मुपनयनस्थानापन्नोविवाहइतितदुचितोवयोवस्थायांविवाहस्योचितत्वात् अतस्तत्रविवाहेशंकानेतिदर्शयति षड्वर्षोत्तरंतुप्र
शस्ततरःकालःषडब्दमध्येनोद्वात्याकन्यांवर्षद्वयंततःसोमोभुंक्तेततस्तद्वद्गंधर्वश्चतथानलइतिज्योतिर्निबंधोदाहृतवचनात् हेमा
द्रौवात्स्यः माघेमासेभवेदूढाकन्यासौभाग्यसंयुता फाल्गुनोढाभवेत्साध्वीवैशाखेपुत्रिणीभवेत् धर्मयुक्ताभवेज्ज्येष्ठे धनिनीका
र्तिकेभवेत् देवपूजारतानित्यंमासेस्यात्सोमदेवतइति धनिनीस्वातंत्र्येणधनसंग्रहवती नित्यमितिभर्त्रादिशुश्रूषाव्याहृ-
तिःसूचिता सोमदेवतोमार्गशीर्षः अतएवमदनरत्नेनारदः माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासाःशुभप्रदाः मध्यमःकार्तिकोमार्ग
शीर्षोवैनिंदिताःपरेति यत्तुतत्रैवभरद्वाजवचनम् माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठाषाढामृगाङ्कयाः षडेतेपूजितामासाश्चातुर्वर्ण्येऽत्र-

नित्यशइति अत्रविहितप्रतिषिद्धानामाषाढादीनांदेशभेदेनव्यवस्थेतिमदनरत्ने वसिष्ठस्तु पौषेपिकुर्यान्मकरेस्थितेर्केचैत्रेभवेन्मेष गतोयदास्यात् प्रशस्तमाषाढ कृतंविवाहंवदंतिगर्गामिथुनस्थितेर्केइति यद्यपिज्येष्ठमासाद्यगर्भस्यशुभंवर्ज्यंस्त्रियाअपिइतिनिषे धोस्तितथापिवधूवरयोरन्यतरज्येष्ठत्वेनदोषः ज्येष्ठस्यज्येष्ठकन्यायाविवाहोनप्रशस्यते तयोरन्यतरेज्येष्ठेज्येष्ठोमासःप्रशस्यते द्वौ-ज्येष्ठौमध्यमौप्रोक्तावेकज्येष्ठंसुखावहम् ज्येष्ठत्रयंनकुर्वीतविवाहेसर्वसंमतमितिमिहिरोक्तेः तथाकृत्तिकास्थरवेरतिक्रमेपिनदोषः कृत्तिकास्थरविंत्यक्त्वाज्येष्ठेज्येष्ठस्यकारयेदितिसंग्रहोक्तेः यत्तुसार्वकालवचनंतद्ब्राह्मराद्यधर्म्यविवाहविषयमितिमदनरत्नेआश्व-लायनसूत्रवृत्तिभाष्यकर्तारौतुप्रत्यासन्नर्तुकालायाविवाहविषयमित्यूचतुः इतिमासाः अथतिथयः भारद्वाजः प्रतिपद्दुःखज ननीद्वितीयाप्रीतिवर्द्धनी सौभाग्यदातृतीयास्याच्चतुर्थीचार्थनाशिनी पंचम्यांसुखवित्तानिषष्ठीविघ्नप्रदायिनी विद्याशीलसुखा भिःस्यात्सप्तम्यामफलाष्टमी नवमीशोकफलदाआनंदोदशमीदिने सुखदैकादशीज्ञेयासफलाद्वादशीस्मृता मानपुत्रौत्रयोदश्यां चतुर्दशीतुदोषदाफलंबहुविधंपंचदश्यांनैवविशेषतइति पंचदशीपूर्णमासी विवाहमारभ्यचतुर्थीमध्येश्राद्धंदिनंदर्शदिनंयदिस्यात् वैधव्यमाप्नोतितदाशुकन्याजीवेत्सतिश्चेदनपत्यतास्यादितिज्योतिर्निबंधवचसाऽमायाविवाहाभावान्नान्नांदीश्राद्धनिषेधेनतत्रसुतरां विवाहनिषेध सिद्धेःश्राद्धंतद्युक्तंदिनमितिविवाहमध्येश्राद्धस्यैवनिषेधः नतुतद्रहिततत्तिथिमात्रस्य वृत्तेविवाहेपरतस्तुकुर्या

च्छ्रान्द्रस्वधाभिर्नत्तुदूषयेतेतिशास्त्रांतरस्यानिर्विषयत्वापत्तात् दर्शादिनामभिनिस्वरूपेणतिथिनिषेधः तथासत्येवपृथग्ग्रहणस्यसा-
र्थकत्वात् प्रेतश्राद्धसपिंडीकरणानुमासिकानांतुविवाहादिनिमित्तकवृद्धिपूर्वकालप्रमीतविषयाणांप्राप्तकालानांकालेनुष्ठानेनाप्रा-
प्तकालानामपकृष्य अनुष्ठानेनच प्रेतस्यचतुःपुरुषपर्यंतसापिंडानांवृद्धिश्राद्धविशिष्टतत्कर्मस्वधिकारः प्रेतकर्माण्यनिर्वर्त्यचरेन्नाभ्यु-
दयक्रियां आचतुर्थंततःपुंसिपंचमेशुभदंभवेदितिमेधातिथिवचनात् अतएव प्रेतश्राद्धानिसर्वाणिसपिंडीकरणंतथा अपकृष्या-
पिकुर्वीतकर्तुंनांदीमुखंद्विजेतिहेमाद्रिलिखितशाट्यायनिवचसोपितावत्सपिंडविषयत्वंप्राप्तकालप्रेतकर्मणांयावतःपुरुषान्प्रति-
नांदीमुखानुरोधेनावश्यकर्तव्यताविहितामत्येवापकर्षविधावपिशब्दसामंजस्यात् सपिंडीकरणस्यसत्यपिप्रेतश्राद्धत्वेआहि-
ताग्न्यादिविषयत्वेनव्यवस्थापितत्रिपक्षादिकालबाधेनाप्यपकर्षसित्यर्थेपृथग्ग्रहणं एवंच सपिंडीकरणादर्वागपकृष्यकृतान्यपि
पुनरप्यपकृष्यंतेवृत्त्युत्तरनिषेधनादितिस्मृत्यंतरमपितावत् पुरुषविषयमेवपुनरपीत्युक्तेतान्मत्येवसंभवात् यद्यपिकेचिदपिउ-
क्तानांदीश्राद्धनिमित्तोयमपकर्षोऽसपिंडीकृतानांतत्रदेवतात्वसंभवात् अतःस्वपितृदेवत्यनांदीश्राद्धांगकेसंस्कार्यपितृदेवत्यतदं-
केवोपनयनादौशास्त्रनियुक्तेनपुंसास्वपितुःसंस्कार्यपितुर्वासपिंडीकरणोपस्थितौविहितकालात्प्रागपिषोडशश्राद्धैःसहापकृ-
ष्यसपिंडीकरणंकार्यमितिविधीयते नतुसपिंडकर्तृकनांदीश्राद्धानुरोधेननांदीश्राद्धसंबंधदेवत्यसपिंडीकरणस्याप्यपकर्षःशा

स्यार्थइत्याहुः तथापिनेत्थम् स्वीकर्त्तुमुचितंमेधातिथिवचनविरोधात् संस्कार्यपित्राद्युद्देश्यनांदीश्राद्धांगकोपनयनाच्चतुर्थपु-
रुषादूर्ध्वमपिसंभाव्यते असपिंडीकृतानांचदेवतात्वासंभवस्तत्रापिसमइतिकथंनापकर्षः अतआचतुर्थमित्युपपन्नमितितिथयः
अथनक्षत्राणि कात्यायनः उदगयनआपूर्यमाणपक्षेपुण्याहेकुमार्याःपाणिंगृण्हीयादित्युपक्रम्यत्रिषूत्तरादिषुस्वातौमृगशिरसि
रोहिण्यांचेति उत्तराहस्तचित्राइतित्रीणि तथाउत्तराषाढाश्रवणधनिष्ठाइतित्रीणि उत्तराप्रोष्ठपदारेवत्याश्विन्यइतित्री णीतिव्या-
चष्टेहरिहरः यद्यप्याश्वलायनेनविवाहकालनियममुक्त्वाअलंकृत्यकन्यामुदकपूर्वांदद्यादेषब्राह्मोविवाहइत्युक्तं विवाहपदार्थेदा
नेएवपुण्यनक्षत्रादिनियमः प्रतीयतेतथापिकात्यायनेनपाणिग्रहेनियमविधानात्तदंतकर्मसमुहूर्त्तेकार्यं अतएवपारिजातेबृहस्प
तिरप्यन्यनक्षत्रविधिंवदन्नाह सौम्यपैतृकहस्ताश्वमैत्रमूलाश्विवायवः त्रीण्युत्तराणिपौष्णंचरोहिणीत्रसुभप्रदाः अन्याश्चस
र्वावर्ज्याःस्युस्ताराःपाणिग्रहेसदेति हेमाद्रावपि हस्तोत्तराणिवायव्यंमैत्रंमूलंचरेवती रोहिणीसौम्यपित्र्येचऋक्षंपाणिग्रहेस-
देति विहितेष्वपिग्रहविशेषाक्रमणेननक्षत्रेषुनिषेधंतदपवादंचपारिजातेबृहस्पतिवसिष्ठावूचतुः वत्सरेणतदर्द्धेनतस्याप्यर्द्धेनयां
तिये मंदजीववकुजैर्दग्धाराशयःपूर्वजंगुणमिति राहुकेतुविमुक्तंयदृहचक्रनिपीडितम् वत्सरार्द्धेनसुत्ध्येतग्रहयुद्धयुतंचभमि
ति यस्मिन्भेस्तमयंयांतिग्रहास्तद्भंत्रिमासतः सुहृत्वमुपयातीतिवज्जिन्यद्व्यासनोदितमितिच चंद्रसुक्रसमायोगादुडुनिशुभ

तामियुः ग्रहयुक्तेतुनक्षत्रेतदेवयदिचंद्रमाः तयोर्मध्येव्रजन्पीडांदोषान्सर्वान्अपोहतीतिच इतिनक्षत्राणि अथवासरादिनृ
सिंहेः [illegible]धशुक्रेंदुजीवानांवारेषुशुभदंभवेत् शुभानामंप्यकंश्चेष्ववर्गादिचविवाहक इतिमदनरत्नेगर्गः चंद्रताराबलंमुख्यंदंप-
त्योःपाणिपीडने मुख्यंगुरुबलंवध्वावरस्येष्टंरवेर्बलम् विवाहेमुख्यकालेतयोर्बलाळाभेपूजाकार्या विवाहेबलमावश्यंदंप-
त्योर्गुरुसूर्ययोः चेत्पूजायत्नतःकुर्याद्दुर्बलप्रदतातयोरितितत्रैवनारदवचनात् चेदित्यस्यदुर्बलेत्यत्रान्वयः गुरुपूजाप्रकारस्तु-
पनयनप्रकरणएवोक्तइतिनेहोच्यते रवेरपिपूजाग्रहमखवरीत्याद्रष्टव्या उक्तानुक्तकालसंग्रहार्थश्लोकः श्रीधरीये अर्ककर्-
कंटकन्यकाघटधनुर्युक्तेमृगेमंत्रिणिस्फीतज्योतिषिशीतरोचिषिनवोद्रिक्तेविरिक्तेतिथौ रोहिण्युत्तररेवतीपितृमरुन्मित्रेंदु-
हस्ताक्षरेष्वारार्कार्किजवासरादिरहितेषूद्वाहकर्मारभेदिति मंत्रीगुरुः स्फीतज्योतिषीत्यस्यमध्यमणिन्यायेनाभयतोन्वयः
भृगुमंत्रिणोरनेनविशेषणेनास्त बाल्यादिनिषिध्यते शीतरोचिश्चंद्रः नवोद्रिक्तइतितद्विशेषणेनशुक्लपक्षविधिः पूर्वविशेष-
णेनतत्रापिषष्ठ्यादेःप्राशस्त्यं अनेनैवकृष्णपक्षनिषेधस्तत्रापिपंचम्यंतस्यनानिषेधइतिज्ञाप्यते तत्रस्फीतज्योतिस्त्वाच्चंद्रस्यपूर्वो-
दात्त्तशास्त्रांतराच्चविरिक्तइतिउक्तविहितकालेपिरिक्तानिषेधः पितरोमघाः मरुतःस्वाती मित्रोनुराधाः इंदुर्मृगः अक्षरं मू-
लम् आरोभौमः अर्कजःशनिः आदिशब्देनवि ष्टिव्यतीपातवैधृत्यादिनिषेधाःसंगृह्यंते सिंहस्थेमकरस्थेगुरोनिषेध-

इतिप्रसवव्यवस्था वसंवत्सरकृत्यकौस्तुभे बार्हस्पत्यवत्सरदीधितौद्रष्टव्या जन्ममासादेर्निषेधःप्रतिप्रसवयोर्व्यवस्थोपनयनाधि-
कारएवोक्तइतिनेहोच्यते एवंक्षयपक्षक्षयमासक्षयवत्सराणामपिविवाहेनिषेधः तत्रक्षयपक्षः चंडेश्वरीये त्रयोदशादिनेप
क्षेविवाहादिनकारयेत् गर्गादिमुनयःप्राहुः कृतेमृत्युस्तदाभवेत् मृत्युर्विवाहेदंपत्योः आदिपदोपात्तचौलादौशिशोः ज्यो
तिर्निबंधे उपनयनंपरिणयनंवेश्मारंभादिपुण्यकर्माणि यात्रांद्विःक्षयपक्षेकुर्यान्नजीविषुःपुरुषः मदनरत्ने पक्षस्यमध्ये
द्वितिथीपतेतांतदाभवेद्रौरवकालयोगः पक्षेविनष्टेसकलंविनष्टमित्याहुराचार्यवराःसमस्ताः त्रयोदशदिनेपक्षेनूनंसंहरे-
तेजगत् अपिवर्षसहस्रेणकालयोगःप्रकीर्तितइति तत्रपक्षस्यचांद्रदिनात्मकतिथिसमूहात्मकत्वात्पक्षपदसमभिव्याहारव
शेनदिनपदंचांद्रदिनपरंदिनेशुदर्शनंदिनमितिचप्रसिद्धेस्त इहितर्क्षीणतिथ्योरदिनत्वमभिप्रेत्यतदुदवशिष्टत्रयोदशतिथ्या
त्मकानिदिनानियस्मिन्निितिव्युत्पत्त्यात्रयोदशदिनत्वंपक्षस्यबाध्यं एवंचपक्षांतर्गतयोःकयोरपितिथ्योःक्षयेणतत्प्रसंगे पक्ष-
स्यद्वितिथीपतेतामितिवचनेपक्षइतिसप्तम्यप्रयोगेणमध्यपदप्रयोगेणआरंभसमाप्तित्वेनाभिप्रेतेप्रतिपत्पंचदश्योनक्षयं-
यत्रगच्छतः तद्भिन्नयोःकयोश्चित्तिथ्योःक्षयेणसपक्षोनिंद्यत्वेनाभिप्रेतइतिगम्यते नचप्रतिपदाक्षयेद्वितीयामारभ्यविशेष्य
पक्षस्यापिसंभवइतिकृतबुद्धयएवंविदांकुर्वंतु अतएवभीष्मपर्वणि उत्पातप्रदर्शनेनयुद्धंनिवारयिष्यतोव्यासस्यधृतरा-

द्रुमत्फक्तिः स्वरागोषुप्रजायंतेइत्यादिग्रंथे चतुर्दशीपंचदर्शी भूतपूर्वांनिषोडर्शी इमांचनाभिजानेहममावास्यांत्रयोदशीमिति एक-
तिथिद्व्या षोडशीतत्क्षयेणचतुर्दशीक्षयवत्स्यभावेपंचदर्शीममावास्यां पूर्वंभूतामपिजानेइमां युद्धकालेसन्निहितांतिथिद्वयक्षये
णत्रयोदशीपूर्वकालंभूतांनाभिजाने एषामहानुत्पात इत्याशयः एवंचपूर्वार्द्धेचतुर्दशीत्वादेःप्रतिपन्निरूपितत्वात्तत्सायपाठात्त्रयो
दशीत्वमपिप्रातिपन्निरूपितम् तच्चतदेवंघटते यदिप्रतिपत्पंचदश्योर्नक्षयः अस्तिचमौसलेपिभगवदुक्तिः त्रयोदशीपंचदर्शी-
कृतेयंराहुणापुरा तदाचभारतेयुद्धेप्राप्ताचाद्यक्षयायनइति अत्रापियापंचदशीसात्रयोदशीतिप्रक्तुतामावास्याविषयोक्त्योर्नि
रूपकैक्यावश्यंभावात् प्रतिपत्पंचदशीभिन्नयोरेवतिथ्योःक्षयेणक्षयपक्षोनान्यथेतिसिद्धम् इतिक्षयनिर्णयः तथाक्षयमा
सोपिनिषिद्धः काम्यादिष्वखिलेषुकर्मसुपरित्याज्योक्षयाख्योत्तरासंक्रांतीइति दीपिकोक्तेः तन्निर्णयश्चांद्राब्दकौस्तुभेउ-
क्तइतिनेहोच्यते तथाक्षयसंवत्सरोनिषिद्धः विवाहानुवृत्तौमदनरत्नेलल्लः अतिचारगतोजीवस्तंराशिंनैतिचेद्यदि लुप्तः
संवत्सरोज्ञेयःसर्वकर्मबहिष्कृतइति पूर्वराशिशेषमतिक्रम्यराश्यंतरंसंचारोतिचरः तंप्राप्तोगुरुःपुनस्तंराशिंयदिनैतितदायदि-
लुप्तःसंवत्सरःसर्वधर्मबहिष्कृतोज्ञेयःइत्याशयः एवंचपूर्वनिमित्तेसत्यपिसंवत्सरःक्षयःपाक्षिकइत्युक्तंभवति तथाचविहृतंते २००
नैव यदातिचारंक्रूरराजमंत्रीकरोतिगोहृश्चिकमीनसंस्थः नायात्यसौयद्यपिपूर्वराशिंशुभायपाणिग्रहणेवसिष्ठः मेषेह

षेमीनकुंभे यद्यतिचारगोगुरुः ननत्र कालेलोपःस्यादित्याह गालवोमुनिरिति इतिक्षयसंवत्सरनिर्णयः यच्चमाधवीयादौ
प्रारंभात्प्रागिववाहस्य माता यदि रजस्वला निवृत्तिस्तस्यकर्त्तव्यासहत्वश्रुतिचोदनादितिनिषेधस्तन्निमित्तरजोदर्शनस्यनांदी
श्राद्धोत्तरमुत्पत्तौ ततः पूर्वोत्पत्तावपिमुहूर्त्तांतरालाभेश्रीपूजनादिनाविवाहसंभवोप्युपनयनाधिकार एवोक्तोनुसंधेयः रजोदर्शना
दिसंभावनायांनांदीश्राद्धस्यापकृष्यानुष्ठानेप्यवधिः प्रयोगरत्ने एकविंशत्यहर्यज्ञेविवाहेदशवासराः त्रिषट्चौलोपनयने-
नांदीश्राद्धंविधीयतेइति एवंनांदीश्राद्धोत्तरंसूतकेपिनविवाहप्रतिबंधः विवाहव्रतयज्ञेषुश्राद्धेहोमार्चनेजपे आरब्धेसूतकं
नस्यादनारब्धेतुसूतकम् प्रारंभोवरणंयज्ञेसंकल्पोव्रतसत्रयोः नांदीमुखंविवाहादौश्राद्धेपाकपरिक्रियेतिविष्णूक्तेः मुहूर्तां
तरालाभेसामग्र्यांचकृतायांसूतकिनोप्यधिकारोपायमाह पारिजातेविष्णुः अनारभ्यविशुद्ध्यर्थंकूष्मांडैर्जुहुयाद्घृतम् गांदद्यात्
पंचगव्याशीततःशुध्यतिसूतकी ततःशुध्यतीतिपुनरुक्तिर्विवाहाद्युपयोगिपाकपरिवेषणादावपिशुद्धिज्ञापनार्था गांपयस्वि
नींदद्यात् संकटेसमनुप्राप्तेसूतकेसमुपस्थिते कूष्मांडीभिर्घृतंहुत्वागांचदद्यात्पयस्विनीम् चूडोपनयनोद्वाहप्रतिष्ठादिकं
माचरेत् यदेवसूतकप्राप्तिस्तदेवाभ्युदयक्रियेतिसंग्रहोक्तेः एवंशुद्धिपूर्वकविवाहाद्यनुष्ठानेतदंगत्वेनसंकल्पितान्नभोजनेन
दोषइतिबृहस्पतिनोक्तम् विवाहोत्सवयज्ञेषुत्वंतरामृतसूतके पूर्वसंकल्पितान्नेषुनदोषःपरिकीर्तितइति मृतसूतकमध्ये

विवाहाद्यनुष्ठानेउक्तमुद्धिपूर्वकमारब्धेइत्यर्थः नांदीश्राद्धोत्तरंसूतकादौविवाहारंभोत्तरमपिसंकल्पितान्नेविशेषःषड्विंशन्म
ते पूर्वार्द्धेपूर्ववत् परैरन्नंप्रदातव्यंभोक्तव्यंचद्विजोत्तमैरिति विवाहादिमध्येसूतकादिप्राप्तावित्यर्थः पूर्वसंकल्पितान्नेभो-
जनसमयेसूतकादौतुविशेषस्तत्रैव भुंजानेषुतुविप्रेषुत्वंतरामृतसूतके अन्यगेहोदकाचांताःसर्वेतेशुचयःस्मृताःइति भोक्तृ-
भिर्भुक्तशेषस्त्याज्यःपक्वशेषःसूतकीभिर्भोक्तव्यइत्याशयः कन्यायारजोदर्शनेतुविवाहात्पूर्वजातेविवाहयोग्यतासिद्ध्यर्थं
उपायमाहाश्वलायनः पिताकृत्स्नपुत्र्याश्च गणयेदादितःसुधीः दानावधिगृहेयत्नात्सालयेच्चरजोवर्त्तीं दद्यात्तद्ददुसंख्या
गाःशक्तःकन्यापितायदि दातव्येकापियत्नेनदानेतस्यायथाविधि दद्याद्वाब्राह्मणेष्वन्नमतिथिभ्यःसदक्षिणम् तस्याती
तर्त्तुसंख्येषुवरायप्रतिदापयेत् उपोष्यत्रिदिनंकन्यारात्रौपीत्वागवांपयः अदृष्टरजसेदद्यात्कन्यायैरत्नभूषणं तामुद्वहन्वर-
श्चापिकूष्मांडैर्जुहुयाद्द्विज इति तस्याःकन्यायादानेकर्तव्येयथाविधिस्वर्णश्रृंगादिगोदानविधिनेत्यर्थः वरायेति उक्तप्र-
काराणामन्यतमेनदाताकन्यायोग्योभवतीत्यर्थः उपोष्येतिश्लोकेनदृष्टरजस्ककन्यायाउपवासत्र्यांतेगव्यपयःपानपूर्व
कंअदृष्टरजसेकुमार्यैसरत्नभूषणदानेनविवाहयोग्यतोच्यते तामुद्वहन्नितिवरस्यकूष्मांडहोमेनतदुद्वाहयोग्यतेतिबोध्यं
होमकालेरजोदर्शनेतुयज्ञपार्श्वः विवाहेविततेयज्ञेहोमकालउपस्थिते कन्यामृतुमतींदृष्ट्वाकथंकुर्वंतियाज्ञिकाः स्नापयि

त्वातु तोकन्यामर्चयित्वा यथाविधि युंजानामाहुतिंहुत्वा ततस्तंत्रं प्रवर्तयेति युंजानेति मंत्रस्तैत्तिरीयशाखायां प्रसिद्धः यदा
तु दातृभावेन रजोदर्शनं ततः स्वयंवरं वरयेत् सत्यपि वा रजसि कंचित्कालं जीवत्स्वपि दातृषु तान् प्रतीक्ष्य स्वयंवरं वरयेत् तद्विशे
षमाह मनुः त्रीणि वर्षाण्युदीक्षेत कुमार्यृतुमती सती ऊर्ध्वं तु कालादेतस्माद्विंदेत सदृशं पतिं अदीयमाना भर्तारमधिगच्छेद्य
दि स्वयम् नैनः किंचिदवाप्नोति न च यं साधिगच्छतीति अदीयमाना दातृभावात् दातृोपेक्षणाद्वेति मंतव्यं सा यं भर्तारमधिग
च्छति सोपि नैनोधिगच्छतीति व्याख्यातं माधवेन अथ प्रतिकूलविधिः कृष्णभट्टीये वधूवरार्थं घटितेषु निश्चितेवरस्य
गेहेप्यथ कन्यकायाः म्रियेत कश्चिन्मनुजोथ नारी तदा न कुर्युः खलु मंडनं ते वाङ्निश्चयेकृते पश्चात्पासितरोनिधनं गतौ तयोस्त
त्प्रतिकूलं स्यान्नान्येषां तु कदाचन वृद्धवसिष्ठः वरवध्वोः पिता माता पितृव्यश्च सहोदरः एतेषां प्रतिकूलं स्यान्महाविघ्न
प्रदं भवेत् पिता पितामहश्चैव माता चैव पितामही पितृव्यः स्त्री सुतो भ्राता भगिनी चाविवाहिता एभिरेव विपन्नैश्च प्रतिकू
लं बुधैः स्मृतम् अन्यैरपि विपन्नैस्तु केचिदूचुर्न तद्भवेत् मांडव्यः वाग्दानानंतरं माता पिता भ्राता विपद्यते विवाहो नैव कर्त्त
व्यः स्ववंशहितमिच्छता अथ संकटे प्रवृत्तिप्रकारमाह मेधातिथिः वाग्दानानंतरं यत्र कुलयोः कस्यचिन्मृतिः तदा संवत्सरादू
र्ध्वं विवाहः शुभदो भवेत् पुरुषत्रयपर्यंतं प्रतिकूलं स्वगोत्रिणाम् प्रवेशनिर्गमौ तद्वत्तथा मुंडनमंडने प्रेतकर्माण्यनिर्वर्त्य चरेन्ना

भ्युदयक्रियाम् आचतुर्थंततः पुंसि पंचमेशुभदंभवेत् स्मृतिरत्नावल्याम् पितुरब्दमिहाशौचं तदर्द्धं मातुरेवच मासत्रयंतुभार्याया
स्तदर्द्धं भ्रातृपुत्रयोः अन्येषांतु सपिंडानामाशौचंमाससंमितम् तदंतेशांतिकंकृत्वाततोलग्नंविधीयते ज्योतिःप्रकाशे प्रतिकू-
लेपिकर्त्तव्योविवाहोमासमंतरा शांतिंविधायगांदत्वावाग्दानादिवरेत्पुनरिति स्मृत्यंतरे प्रतिकूलेनकर्त्तव्यंलग्नंयावद्दृतुत्रयम्
प्रतिकूलेपिकर्त्तव्यंकेप्याहुर्बहुसंप्लवे प्रतिकूलेसपिंडस्यमासमेकंविवर्जयेत् विवाहस्तुततःपश्चात्तयोरेवविधीयते ज्योतिःसाग
रे दुर्भिक्षेराष्ट्रभंगेचपित्रोर्वाप्राणसंशये प्रौढायामपिकन्यायांनानुकूलंप्रतीक्षते अन्यत्रापि दीर्घरोगाभिभूतस्यदूरदेश
स्थितस्यच उदासीनस्थितस्यापिप्रतिकूलंनविद्यते संकटेसमनुप्राप्तेयाज्ञवल्क्येनयोगिना शांतिरुक्तागणेशस्यकृत्वातांसु-
समाचरेत् अकृत्वाशांतिकंयस्तुनिषिद्धेसतिदारुणे प्रकरोतिशुभंकर्मविघ्नस्तस्यपदेपदे वृद्धवसिष्ठः प्रतिकूलेतुसंप्रा
प्तेविवाहंनैवकारयेत् अंतेदोषविनाशायकुर्याच्छांतिमिमांशुभाम् श्रियेजातइतिश्रियं इदंविष्णुरितिविष्णुं गौरीर्मिमायेति
गौरीं त्र्यंबकमितित्र्यंबकं परंमृत्योरितियमं पूजयित्वातिलाज्यंचहुनेदष्टोत्तरंशतम् भूःस्वाहामृत्युर्नश्यतांस्नुषायैसकरवं
वर्द्धतांस्वाहा ततोहोमंसमाप्याथगोद्वयंदक्षिणाभवेत् स्मृतिचंद्रिकायां कृतेवाङ्निश्चयेपश्चान्मृत्युर्मर्त्यस्यगोत्रिणः त
दानमंगलंकार्यंनारीवैधव्यंदंध्रुवमिति वाग्दानानंतरंयत्रकुलयोःकस्यचिन्मृतिः तदोद्वाहोनैवकार्यःस्ववंशक्षयदोषतइति २०२

अत्रयद्यपिम्रियतेकश्चिदितिमृत्युर्भवति कस्यचिदितिचाविशेषेणोक्तम् तथापिपितामहादीनामिवमातामहादीनामपिमरण
स्यप्रतिकूलदोषनिमित्तत्वेनक्वचिदकीर्तनादविवाहितायाभगिन्याइवविवाहितायामरणस्यतथात्वानुक्तेर्मेधातिथिवाक्येस्वगो
त्रिणामितिचंद्रिकावाक्येमर्त्यस्यगोत्रिणइतिचकीर्त्तनात् वध्वावरस्यवासगोत्रसपिंडेषुत्रिपुरुषांतर्गतेमर्त्येमृतेप्रतिकूलदोष-
इतिमंतव्यं स्त्रीवरस्यद्वितीयादिविवाहसमपूर्वोढास्रुतस्तस्यांपूर्वोत्पन्नः एतद्गोत्रोपलक्षणम् एवंपितृव्यग्रहणंतत्सुतस्य ए
वंचवरमारभ्यजनकत्रिपुरुषीजन्यात्रिपुरुषीकूटस्थमारभ्यसंतानभेदेनत्रिपुरुष्यत्रबोद्धव्या वधूवरयोःसमानगृहेतन्मरणेकिं-
चित्कालंप्रतीक्ष्यैवविवाहइतितदानकुर्युरित्यादिशब्दैर्बोध्यते तयोस्तत्प्रतिकूलंस्यादितिकालप्रतीक्षाशांतिभ्यामसमाधेयोदो
षोद्वयोर्युगपन्मरणजइत्यर्थः अतएवोक्तं नान्येषांतुकदाचनेति अन्येषांसपिंडानांतयोरप्येकैकमरणजस्तुसमाधेयइत्याशयः
वृद्धवसिष्ठवाक्येचतुर्णांमरणस्यमहाविघ्नस्यमहाविघ्नकरत्वकथनंतत्रप्रतीक्षासहिताकेवलावादिनायकशांतिरितिकथनार्थं
अतएवतद्विधिवाक्यशेषेशांत्यकरणेपदेपदेइतिविघ्नस्यमहत्त्वंप्रदर्शितं एभिरेवविपन्नैरितिकालप्रतीक्षासहितायाःश्रीपूजना
दिशांतेर्निमित्तमेतन्मरणमेवेत्याशयः अतएववाक्येनैवकर्त्तव्योनिमित्तांतरमितिव्याख्येयम् एवंवृद्धवसिष्ठवाक्यमपिप्रती-
क्षाचसामान्यतःसंवत्सरमृतुत्रयंमासमात्रंवेतिपक्षत्रयंमेधातिथिवाक्यसहितस्मृत्यंतरवाक्याद्बोद्धव्यं रत्नावलीवाक्येतुआशौच

शब्देनप्रतिकूलकृतंविवाहानधिकारमात्रंप्रतीक्षातात्पर्यकंबोद्धव्यम् तत्रपितुर्मरणेअब्दप्रतीक्षायामात्रादिमरणनिमित्ततदर्धादिप्र
तीक्षायास्तस्यकल्पनेनोक्तत्वात् पितुर्मरणेसंकटतारतम्येनपक्षत्रयम् मातुर्मरणेतदर्द्धंमासत्रयंवेतिपक्षद्वयं एवंभार्यामरणेमा
समात्रंवेति भ्रातृमरणेपुत्रमरणेचसार्द्धमासंमासमात्रंवेतिपक्षद्वयं पितामह्यादिसपिंडांतरमरणेतुमासमेवप्रतीक्षेतिव्यवस्था य
दिगुणवत्तरमातृमरणेऋतुत्रयप्रतीक्षयापरितोषः तदासंवत्सरप्रतीक्षापिकार्या एवंगुणवत्तरभार्यादिमरणेऋतुत्रयंप्रतीक्षापी
त्याशयेनतयोरपिपक्षयोःसामान्यविध्युपपत्तिः पितृमातृपितृव्यसोदराणांचतुर्णांमरणेउक्तव्यवस्थयाप्रतीक्षांतेविनायकशांतिः
अन्यमरणेतदंतेशांत्यंतरंयदात्वतिसंकटवशेनसर्वत्रनिमित्तेमासाधिकप्रतीक्षायाअसंभवः तदातन्मध्येपिकिंचित्कालंप्रतीक्ष्यो-
क्तव्यवस्थयान्यतरांशांतिंकृत्वागांदत्वापुनर्दानंचरेदितिज्योतिःप्रकाशवाक्यकृतोविशेषः नतुक्वचिदपिप्रतिकूलेपूर्वांशौचादि-
निमित्तेननिवृत्ताशौचस्यापिसद्योविवाहेप्रवृत्तिरुचिता यथासगोत्रसपिंडेषुपुरुषत्रयपर्यंतमेवप्रतिकूलस्यनिषेधनिमित्तत्वम्-
एवंप्रवेशमुंडनयोर्निर्गममंडननिषेधत्वनिमित्तत्वमपितेष्वेतावत्पर्यंतमेवेतिपुरुषत्रयेइतिमेधातिथिवाक्यार्थः प्रेतकर्मणीत्युत्त
रवाक्येतुयद्यपिआचतुर्थमितिसंख्यांतरस्योपादानत्वात् प्रेतकर्मनिवृत्तेर्निमित्तत्वस्यआभ्युदयनिषेधस्यनैमित्तिकस्योपादाना २०३
त् पूर्ववाक्यादत्यंतभिन्नविषयतास्फुटेवप्रतीयतेतथापिस्वगोत्रिणामाचतुर्थमित्यनुषंगलभ्यार्थसिद्ध्येतदनंतरपाठः प्रेतकर्माणी

तिच प्रेतोद्देशेन विहितानि कर्माण्युच्यन्ते न तु प्रेतशब्दोद्देशविशिष्टानि तेन सपिंडीकरणोत्तरं मासिकानामपि संग्रहः तेषामुत्सृष्टिवि-
लायां प्रेतोद्देशेन विहितानामपि तच्छब्दोद्देशरहितपुनरावृत्तेर्वाचनिकत्वात् अत एव कात्यायनः निर्वर्त्य वृद्धितंत्रं तु मासिकानि तु तं
त्रयेत् आयातयामं मरणं न भवेत्पुनरस्य त्विति वृद्धिकर्मोत्तरं मासिकानुष्ठाने मृतस्य मरणं आयातयामं भवेवन्नूतनमिव भवेत् तच्च
मांगलिककर्मणः पूर्वमृतस्य मांगलिककर्मोत्तरमापद्यमानमनुचितमिति भावः शाट्यायनिरपि सपिंडीकरणादर्वागपकृष्य
कृतान्यपि पुनरप्यपकृष्यंते वृद्ध्युत्तरनिषेधनादिति एवं च मृतमरणस्यारोपितनूतनत्वे दोषं वदताऽनारोपितनूतनत्वापादकानां सपिं-
डीकरणांतानामाभ्युदयिकोत्तरमनुष्ठानमतिदुष्टमिति ज्ञाप्यते मासिकसाहचर्यादेव च सपिंडीकरणांतानामनुष्ठानमपि नात्र नां-
दीश्राद्धदेवतात्वसिद्ध्यर्थमुक्तमासिकानां तदर्थतया बाधितत्वात् अनिवर्त्येति यद्यपि प्रेतकर्मभिः सहाभ्युदयक्रियायाः मंगलपरं-
परायाः समानकर्तृकत्वं प्रतीयते तथापि तदसति कर्त्रंतरे मुख्ये सति तु प्रेतकर्मस्य प्रयोजककर्तृतामादायोपपादनीयम् इत्थमेव हि व
ध्वंजलावुपस्तीर्य भ्राता भ्रातृस्थानीयो वा द्विर्लाजानावपतीति सूत्रे वृत्तिकृदादिभिस्तत्तदुपपाद्य विवाहहोमे उपस्तरणस्य वरकर्तृकत्वं
लाजावापस्य भ्रात्रादिकर्तृकत्वं विच्छिन्नसंधानार्थं तु तस्मिन् लाजहोमस्यापि वरकर्तृकत्वमिति वदद्भिः एवं नांदीश्राद्धदेवतात्वसिद्ध्य
र्थं सपिंडीकरणापकर्षपरत्वेन पराभिमतवचनेऽपि समानकर्तृकत्वमित्थमेव स्वीकार्यम् तद्यथा शाट्यायनिः प्रेतश्राद्धानि सर्वाणि स

पिंडीकरणंतथा अपकृष्यापिकुर्वीतकर्तानांदीमुखंततइति तथालघुहारीतोपि भ्रातावाभ्रातृपुत्रोवासापिंडः शिष्यएववा सहपिं-
डक्रियांकृत्वाकुर्यादभ्युदयंततइति मृतस्यकन्यादानेहितस्य ज्येष्ठकनिष्ठौभ्रातरावधिकारिणौकन्यायाः पितृपितामहभ्रातृभावात्सं-
भवतः पितामातामहोभ्रातासकुल्योजननीतथा कन्याप्रदः पूर्वनाशे प्रकृतिस्थः परस्परइतियाज्ञवल्क्यवचनात् तस्यसपिंडीकर
णंतुकनिष्ठस्यैवाधिकारोनज्येष्ठस्य नपुत्रस्यपितादद्यान्नानुजस्यतथाग्रजः अपिस्नेहेनकुर्यातांसपिंडीकरणंविनेतिसपिंडीकरण-
स्यतंप्रतिविशिष्यनिषेधात् नचेदंशास्त्रंशास्त्रांतरावगतकालनियमकर्तृनियमयोर्बाधंकर्तुमिष्टे प्राप्तेकर्मण्युभयविधानेवाक्यभेदात्
अतोज्येष्ठस्यसपिंडीकरणेप्रयोजककर्तृकंकनिष्ठस्यमुख्यकर्तृतामंगीकृत्यैवोक्तवचनयोः समानकर्तृकत्वमुपपादनीयम् एवंचान
योर्वचनयोर्देवतात्वसिद्धिप्रयोजनासंकीर्तनाद्विधेयार्थैक्याच्च मूलैक्यलाघवानुरोधेन प्रेतकर्माण्यनिर्वर्त्येतिकृष्णभट्टीप्रयोगोदाहृत
वचनार्थपरत्वंस्वीकर्तुमुचितं यदिपरंमातामहसपिंडीकरणापकर्षोसगोत्रविषयोनैवंसित्स्यादितितथानस्वीक्रियतेश्रीमद्भिर्मास्वी
कुर्वंतु नतुस्वकृतैतद्वाक्यव्याख्यावशेनानेकाभियुक्तोदाहृतस्यसकलदाक्षिणात्यप्रभृत्यनेकशिष्टाचारसंवादिनः प्रेतकर्माण्यनिर्व-
र्त्येतिवचसोनिर्मूलत्वमर्थांतरकल्पनंचोक्तशिष्टाचारस्यवाप्रामाण्यकल्पनंप्रामाणिकैः स्वीकर्तुमुचितम् आस्तांवचनकथा अस्तिता २०४
वत्प्राच्यभिन्नशिष्टानांसपिंडदाहप्रभृतिपुनर्मासिकांतेप्रेतकर्माभावेमांगलिककर्मांतारंभाचारः सपिंडेषुसंमताचतत्सत्तांश्रीमता

मपितन्मूलंनविद्मः इतिवदता जनपदधर्मोग्रामधर्मोश्चतान्विवाहेप्रतीयादितिगृह्यसूत्रकारैरितीतराचाराणामादरंवदद्भिरस्थानाद
रः कृतइतिकथमिवनिर्धारितम् एवंचनांदीश्राद्धदेवतात्वयोग्यस्यापिसपिंडीकरणापकर्षोमांगलिककर्मानुरोधेनसिद्धिः तथाहि
पितामहेप्रपितामहे अकृतसपिंडनेसतिपितरिमृते औचित्येनतयोः सपिंडीकरणोत्तरंपितुः सपिंडीकरणकर्तव्यतायांप्राप्तायामपिव
दातथानुष्ठानेनपितुः सपिंडीकरणकालातिक्रमोभवतितदान्यायतः कालातिक्रमेण तथैवतत्कर्तव्यतायांप्राप्तायांवचनेनाकृतसपिंडी
करणाभ्यामपिताभ्यांपितुः सपिंडीकरणंकर्तव्यतयाविहितं यथाहकात्यायनः असंस्कृतौनसंस्कार्यौपूर्वौपौत्रप्रपौत्रकैः पितरंत
त्रसंस्कुर्यादितिकात्यायनोब्रवीत् पापिष्ठमपिशुद्धेनशुद्धंपापकृतापिवा पितामहेनपितरंसंस्कुर्यादितिनिश्चयइति असंस्कृतौअ
कृतसपिंडीकरणो पूर्वौपितामहप्रपितामहौ पापिष्ठं अकृतसापिंड्यंपितरं शुद्धेनकृतसापिंड्येन पापकृता अकृतसापिंड्येनवापि
तामहेनसहशुद्धंनिवृत्तप्रेतावस्थंकुर्यादित्यर्थः एवंकृतेदर्शश्राद्धमपिताहृशाभ्यांसहकर्तव्यमित्यपितेनैवोक्तं पितुः सपिंडतांकृत्वाकु
र्यान्मासानुमासिकमिति एवंचदर्शश्राद्धविकृतित्वान्नांदीश्राद्धेपिताहृशयोर्देवतात्वसंभवेपिमांगलिकविवाहाद्यनुरोधेनतयोः सपिं
डीकरणंकृत्वैवमांगलिकंकर्मकार्यम् तयोश्चतुःपुरुषांतरगतत्वात् अतएवशुभागमएवसपिंडीकरणापकर्षनिमित्तत्वेनकाला
दर्शोपक्ष्यते एकादशेद्वादशेवान्हित्रिपक्षेवात्रिमासिवा षष्ठेवैकादशेवाब्देसंपूर्णेवाशुभागमे सपिंडीकरणस्येत्थमष्टौकालाः प्रकीर्ति

ताः साग्नीकर्तव्यभावाद्यौ प्रेतौ साग्नावनंतरः अनग्नेस्तु द्वितीयाद्याः सप्तकालाः प्रकीर्तिताइति अनंतरस्त्रिपक्षइतिशुभस्यविवाहा
देरागमउपस्थितेसतीतिचतत्रैवव्याख्यायतन्मूलवाक्योदाहरणंचेत्थंकृतंमहाभारते सपिंडीकरणंकुर्याद्यजमानस्त्वनग्निमान्इत्यु
पक्रम्य एकादशेपिवामासिमंगलेस्यादुपस्थितइति अत्रचशुभमंगलशब्दाभ्यांविवाहाद्येवोक्तमितिप्रतीतेर्ननांदीश्राद्धप्रतीतिःनत
रांतद्दैवतात्वस्येतिकृतबुद्धयएवंविदांकुर्वंतु नचशुभमंगलशब्दौअंगभूतनांदीश्राद्धलक्षकौप्रधानवाचिनःशब्दस्यांगलक्षकतायाः
अन्याय्यत्वाददृष्टत्वाच्चशक्यतेतुवक्तुंशाट्यायनिवाक्येनांदीश्राद्धमुखग्रहणंविवाहाद्यारंभपरंसपिंडीकरणांतमपकृष्यविवा-
हाद्यारंभंकुर्वतीत्यर्थः मूलश्रुतिकल्पनालाघवात् चरुंनिर्वपेत् पशुमालभेतपूतिकानभिषुणुयात् भक्षंप्रयच्छेतेत्यादौअंगवा
चिनःशब्दस्यप्रधानलक्षकतायादृष्टत्वाच्चनांदीश्राद्धंविवाहादावितिनांदीश्राद्धस्यतदारंभत्वेनप्रसिद्धेश्चसत्यपिदेवतात्वसिध्य-
र्थापकर्षस्यशास्त्रार्थत्वेमातामह्याःसपिंडीकरणस्यनापकर्षः तस्यानांदीश्राद्धदेवतात्वाभावात् प्रकृतिभूतपार्वणएवगृह्यसूत्र
गृह्यपरिशिष्टेषुनिर्गुणपित्रादीनांदेवतात्वावगमेनसपत्नीकत्वेनगुणस्यापिदेवतानुप्रवेशासंभवात् स्विष्टकृतेसमवद्यतिपा-
त्नीवंतंगृह्णातीत्यादौचतुर्थ्याद्यवगतदेवतात्वस्यगुणस्यगुणिनंप्रतिनित्यसापेक्षत्वाद्विभवति मांत्रवर्णिकगुणिनोग्न्यादेर्देव-
तानुप्रवेशः नभवतिचयदग्नयेचेतिचतुर्थ्याद्यवगतदेवतात्वस्यगुणिनांगुणिनंप्रतिनित्यसापेक्षत्वाभावेनगुणस्यज्योतिस्वादेस्त

दनुप्रवेश इति प्रसिद्धम् यत्तु नयोषिद्भ्यः पृथग्दद्यादवसानदिनादृते स्वभर्तृपिंडमात्राभ्यस्तृप्तिरासां यतः स्मृतेतिवचनात् सपत्नी-
कानां देवतात्वमिति तर्द्विस्मयकरं तद्धितादिरहितास्यार्थवदस्य बृहस्पतेर्वा एतदन्नं पत्नीवा इति तद्देवतायामप्रामाण्यात् येचत्वाम
त्रान्विति पिंडदानमंत्रेणान्येषामनुचराणामिव पत्न्या अपि प्राप्तस्यात्रालाभस्य तदालंबनत्वसंभवाच्च यद्यपि दाक्षिणात्याचारवशेन-
सपत्नीकत्वविशिष्टपित्राद्युद्देशः पार्वणश्राद्धे प्रामाणिकस्तथापि शक्यते वक्तुं यथाग्नेस्तरयागस्योद्देशेनेष्टदेवतासंस्कारस्य देवेभ्य इ
त्युद्देशोपि प्रयाजादिदेवतानां संस्कारस्य देवेभ्य आज्यपेभ्य इत्युद्देशः प्रयाजादिदेवतानां समिदादीनामेव देवतात्वं देवाज्यपत्वगुणसं
कीर्तनं त्वदृष्टार्थं न तु तस्य देवतानुप्रवेशः इष्टदेवतासंस्कारत्वविघातापत्तेः तथात्रापि सपत्नीकत्वसंकीर्तनमदृष्टार्थमित्युचितं चे
तत् माहेंद्रग्रह इंद्रस्यादेवतात्ववत्सपत्नीकपितृदेवत्यश्राद्धे केवलनामदेवतात्वेन जीवन्मातृकमृतपितृकस्यामाश्राद्धाननुष्ठानाप
त्तेः अदृष्टार्थगुणं तु या देवतां विहायापि संभवति नित्यानुष्ठानं अस्तु वा देवतानुप्रवेशोप्यस्य तथापि कालादर्शमासिकदार्शिकयो-
र्भेदानुष्ठानसिद्ध्यै देवताभेदप्रदर्शनावसरे पितृपितामहयोरुभयोरन्यतरस्य मृतभार्यात्वे सपत्नीकदेवतात्वयोग्यतादशायामेव सप-
त्नीकानां देवतात्वकथनाज्जीवन्मातृकेमृतपितृके केवलपित्राद्युद्देश्यकश्राद्धानुष्ठानान्मृतोभयेश्च सपत्नीकतदुद्देशेनैव तदनुष्ठा
नाच्च मातृणां देवतात्वयोग्यतादशायामेव सपत्नीकानां देवतात्वमिति स्वीकर्तव्यं ततश्च मृतपितृकेण देशांतरमृताहिताग्निमात्र

स्यि प्रतीक्षांकुर्वतायथा केवलपित्राद्युद्देशेन दर्शश्राद्धमनुष्ठेयं तथामातामत्या और्ध्वदेहिकाभावेपि केवलमातामहाद्युद्देशेन तस्यां
जीवत्यामेवनांदीश्राद्धसंभवात् तदनुरोधेनापिमातामत्या और्ध्वदेहिकप्रतीक्षावोचितेतिज्ञेयम् नचमृतयावस्वादिभावगतयासा
पत्नमातामत्यासपत्नीकत्वगुणसंभवेकिमितिकेवलानांदेवतात्वमितिशंक्यं अन्वष्टकासुवृद्धौच प्रतिसंवत्सरंतथा अत्रमातुःपृथक्
श्राद्धमन्यत्रपतिनासहेतिकात्यायनस्मृतौ स्वेनभर्त्रासमंभुंक्तेमाताश्राद्धंस्वधासमम् पितामहीचस्वेनैव स्वेनैवप्रपितामहीतिबृह
स्पतिस्मृतौच श्रुतस्यमात्रादिशब्दस्यसापत्नमात्रादिगौणत्वान्मुख्यंसंभवतिगौणत्वस्यान्याय्यत्वादमावास्याश्राद्धादौसापत्नमा
त्रादेर्देवतानुप्रवेशाभावस्यश्राद्धहेमाद्रिणोक्तत्वादित्यलम्मतिप्रसंगेन अथविवाहभेदाः तत्रमनुरुद्देशपूर्वकंतत्क्रमेणलक्ष-
णमाह ब्राह्मोदैवस्तथैवार्षःप्राजापत्यस्तथासुरः गांधर्वोराक्षसश्चैवपैशाचश्चतथाष्टमः आच्छाद्यचार्हयित्वाचश्रुतशीलवतेस्व
यम् आहूयदानंकन्यायाब्राह्मोधर्मःप्रकीर्तितः यज्ञेतुविततेसम्यगृत्विजेकर्मकुर्वते अलंकृत्यसुतादानंदैवंधर्मंप्रचक्षते एकंगो
मिथुनंद्वेवावरादादायधर्मतः कन्याप्रदानंविधिवदार्षोधर्मःसउच्यते सहोभौचरतांधर्ममितियश्वानुभाष्यतु कन्याप्रदानमभ्यर्च्य
प्राजापत्योविधिःस्मृतः अत्रविशेषंपारिजातेभगवान् अन्येष्वपिविवाहेषुधर्मस्यचरणंसह यद्यप्युक्तंतथाप्यत्रविशेषोक्तिर्गृ- २०६
हाश्रमात् आश्रमांतरसंप्राप्तिनिषेधार्थेतिगम्यते नचात्रतस्यांजीवत्यांविवाहस्यपरिग्रहः आश्रमांतरयोगोवामृतायांभवतस्तु

ताविति अन्येतुपुत्रादावनग्निसाध्येषुसाहित्यनियमार्थासेति जातिभ्योद्रविणंदत्वाकन्यायाश्चस्वशक्तितः कन्याप्रदानंस्वच्छंद्या-
दासुरोधर्मउच्यते इच्छयान्योन्यसंयोगःकन्यायाश्चवरस्यच गांधर्वः सइतिज्ञेयोमैथुनेकामसंभवः हत्वाछित्वाचभित्वाचक्रोशंतीं
रुदतींगृहात् प्रगृह्यकन्याहरणंराक्षसोविधिरुच्यते सुप्तांमत्तांप्रमत्तांवाहोरात्रौयःप्रयच्छति सपापिष्ठोविवाहानांपैशाचःप्रथि
तोष्टमः आर्षोगोमिथुनंदानंचकन्यार्हणंनतुतावताकन्याविक्रयेणानिंद्यत्वमित्यपिमनुनैवोक्तम् आर्षोगोमिथुनंसुल्कंकेचिदाहु-
र्मृषैवतदित्युपक्रम्य अर्हणंतत्कुमारीणामानृशंस्यंहिकेवलमिति तद्गोमिथुनंआनृशंस्यंअनिंदितम् किंतुतत्कुमारीणामर्हणंपू
जनमित्येवमाचारमदनरत्नेव्याख्यानम् एषांव्यवस्थामाहमनुः षडानुपूर्व्याविप्रस्यक्षत्रस्यचतुरोवरान् विट्शूद्रयोस्तुतानेवविद्या
द्धर्म्यानराक्षसान् तत्रब्राह्मादीन्गांधर्वान्ब्राह्मणस्यधर्म्यान् धर्मादनपेतान्विद्यात्क्षत्रस्यआसुरगंधर्वराक्षसपैशाचान्वैश्यशू
द्रयोराक्षसवर्जितान् आसुरगंधर्वपैशाचानितिव्याख्यातंमदनपारिजाते एषामपिप्राशस्त्यव्यवस्थामाहमनुः चत्वारोब्राह्मणास्त्वा
द्याःशस्ताःगांधर्वराक्षसौ राज्ञस्तथासुरोवैश्येशूद्रेचांत्यस्तुगर्हितइति नारायणवृत्तिकारस्त्वाह पूर्वेषुचतुर्षुपूर्वःपूर्वःप्रशस्तः उत्तरेषू-
त्तरोत्तरःपापीयान् तत्रपूर्वोब्राह्मणस्येतरयोःप्रतिग्रहाभावात् आर्त्विज्याभावाच्च गांधर्वःक्षत्रियस्यपुराणेदृष्टत्वात् राक्षसश्चत-
स्यैवयुद्धसंयोगात् आसुरस्तुवैश्यस्यधनसंयोगात् इतरेत्रयोनियताइतित्रयआर्षप्राजापत्यपैशाचाः अत्राद्यंमनुवाक्यंषण्णांधर्म्य

तं भार्यात्वजनकत्वं द्वितीयेत्वासुरादेः सत्यपिभार्यात्वजनकत्वेप्रत्यवायजनकत्वमप्राशस्त्यम् यद्यपिवृत्तिकारेणत्रयोनियताइतितुल्यवदवि
शेषेणोक्तं तथापिपैशाचेप्रत्यवायाधिक्यंपापिष्ठत्वाद्युक्तेस्तदाशयत्वात् इतिकल्पतरौस्पष्टंतत्कथनात् विवाहांतरासंभवेप्रत्यवायाधिक्य
मंगीकृत्यापिप्रवृत्तम् क्षत्रियादिप्रतीतस्यभार्यात्वजनकत्वाभ्युपगमात् यथाहमाधवः अन्यविवाहालाभेक्षत्रियादीनांपैशाचमप्यनु
जानातिवत्सः सर्वोपायैरसाध्यास्यात्स्वकन्यापुरुषस्यया चौर्येणापिविवाहेनसाविवाह्यारहःस्थितेति इतिचौर्येणनीतापिविवाहहो
माभावेततोपहृत्याऽन्यस्मैदेयेतिमाधवीयेवसिष्ठः बलादपहृताकन्यामंत्रैर्यदिनसंस्कृता अन्यस्मैविधिवद्देयायथाकन्यातथैवसेति अ
स्तिचगांधर्वादिषुचतुर्ष्वपिपरिग्रहोत्तरंहोमविधिर्गृह्यपरिशिष्टे गांधर्वासुरपैशाचाविवाहाराक्षसश्चयः पूर्वंपरिग्रहस्तेषांपश्चाद्धो
मोविधीयतइति मंत्रैर्यदिनसंस्कृतेतिसप्तमपदादिक्रमेणमंत्रांतामंत्राविवक्षिताः तत्रैवभार्यात्वोत्पत्तेरितिमाधवः धर्म्यविवाहफ
लंदुष्टविवाहजनितप्रत्यवायफलंचाहमनुः दशपूर्वान्परान्वंश्यानात्मानंचैकविंशकम् ब्राह्मीपुत्रःसुकृतकृन्मोचयत्येनसःपितॄन्
दैवोढायाःसुतश्चैवसप्तसप्तपरावरान् आर्षोढायाःसुतस्त्रींस्त्रीन्षट्षट्कायोढजःसुतः ब्राह्मादिषुविवाहेषुनपूर्वशः ब्रह्मवर्चस्विनः
पुत्राजायंतेशिष्टसंमताः इतरेषुत्ववशिष्टेषुनृशंसानृतवादिनः जायंतेदुर्विवाहेषुब्रह्मधर्मद्विषःसुताइति ब्राह्मादिषुविवाहेष्ववाग्दा २०७
नोत्तरमद्भिर्दानोत्तरंवावरमरणेवसिष्ठः अद्भिर्वाचाचदत्तायांम्रियेतोर्ध्वंवरोयदि नचमंत्रोपनीतास्यात्कुमारीपितुरेवसेति वाग्दानोत्तरंदेया

तरगमनेतु अपरार्केनारदः प्रतिगृह्यतुयःकन्यांवरोदेशांतरंव्रजेत् त्रीनृतून्समतिक्रम्य कन्याऽन्यंवरयेद्वरमिति एतच्चकन्यायैशुल्क
दानाभावे शुल्कदानेतुकात्यायनः प्रदायशुल्कंगच्छेद्यः कन्यायाःस्त्रीधनंतथा धार्यासावर्षमेकंतुदेयाऽन्यस्मैविधानतइति वर्षोत्तरमिति
शेषः यत्तुवसिष्ठः कन्यायांदत्तशुल्कायांम्रियतेयदिशुल्कदः देवराय प्रदातव्यायदिकन्यानुमन्यतेइति तद्युगांतरीयक्षेत्रजोत्पत्त्यनुमति
विषयं अनेकेभ्योवाग्दानेपिचंद्रिकायाम् अनेकेभ्योहिदत्तायामनूढायांतथैवच पूर्वागतश्चसर्वेषांलभेताद्यवरस्तताम् पश्चाद्वरेणय
द्दत्तंतस्याःप्रतिलभेतसइति सर्वेषांतुल्यत्वेआद्यवरएवलभेत तल्लाभासंभवनिर्णयेइतरेषांमध्येयएवपूर्वागतःसएवलभेतेत्यर्थः आद्य
स्यदोषवत्त्वेपरस्यगुणवत्त्वेचपरस्मैदेया कुलशीलविहीनस्यपश्चाद्धिपतितस्यच अपस्मारिविधर्मस्यरोगिणांवेषधारिणाम् दत्तामपि
पिहरेत्कन्यांसगोत्रोढांतथैवचेतिवसिष्ठोक्तेः दत्तामपिहरेत्पूर्वाच्छ्रेयांश्चेद्वरआव्रजेदितियाज्ञवल्क्योक्तेश्च पश्चाद्वाग्दानोत्तरपतितस्ये
त्यर्थः वरस्यदोषाभावेवाग्दत्तामप्रयच्छन्दंड्यः कन्यायाश्चापस्मारादिमहादोषसत्वेतमनाख्यायप्रयच्छन्दंड्यइत्यप्याहयाज्ञवल्क्यः
सकृत्प्रदीयतेकन्याहरंस्तांचोरदंडभागिति अनाख्यायददन्दोषंदंड्यउत्तमसाहसमितिचदोषमनाख्यायेत्यन्वयः उत्तमसाहसंतेनैवो
क्तं साशीतिपणसाहस्रोदंडउत्तमसाहसइति अधर्म्येषुविवाहेषुभोजनादिनिषेधः तदतिक्रम्यप्रायश्चित्तंचोक्तंपारिजातेत्रिकांड्या
म् अधर्मेषुविवाहेषुतांबूलमनुमोदनम् भोजनंवाहनंचैववर्जयेत्सर्वथाद्विजः आचरेत्तूषवासःस्याद्गोधर्वेचत्रिरात्रकं राक्षसेचैवपैशा

चेच्चरेच्चांद्रायणंतथेति इतिविवाहाष्टकगतविशेषनिर्णयः अथपरिवेत्त्रादिनिर्णयः तल्लक्षणंमनुः दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुते-
योग्रजेस्थिते परिवेत्तासविज्ञेयःपरिवित्तिस्तुपूर्वजइति स्मृत्यंतरे ज्येष्ठायांयद्यनूढायांकन्यायामूह्यतेनुजा यासाग्रेदिधिषुर्ज्ञेयापूर्वा
तुदिधिषुःस्मृतेति परिवेत्त्रादिस्वरूपकथनपूर्वकंतत्प्रायश्चित्तंहारीतः ज्येष्ठेनिविष्टेकनीयान्निविशमानःपरिवेत्ताभवति पूर्वःपरिवि
त्तिः परिवेदिनीकन्यापरिदायीदातापरियष्टायाजकः तेसर्वेपतिताःसम्यक्संवत्सरंप्राजापत्येनकृच्छ्रेणयाजयेयुरिति एतदकामतः

पित्राद्यनुज्ञातोद्वाहविषयम् कामतःपित्रादिदत्तोद्वाहेतुमानवंत्रैमासिकम् अज्ञानतःपित्राद्यदत्तोद्वाहेयाज्ञवल्कीयंव्रतचतुष्ट
यम् उपपातकशुद्धिःस्यादेवंचांद्रायणेनवा पयसावापिमासेनपराकेणाथवापुनरिति एवमितिगोवधप्रायश्चित्तातिदेशः अज्ञानतः
पित्रादिदत्तोद्वाहेतुयमः कृच्छ्रोद्वयोःपरिवेषःकन्यायाःकृच्छ्रएवतु अतिकृच्छ्रंचरेद्दातायष्टाचांद्रायणंचरेदिति प्रायश्चित्तंतुपरिवि-
दानःकृच्छ्रातिकृच्छ्रौचरित्वातस्मैदत्वापुनर्निविशेततांचैवोपयच्छेदिति परिविदानइतिपरिवेत्तुरेवसंज्ञा तस्मैज्येष्ठाय ब्रह्मचर्यात्हृतभै-
क्षंनिवेद्यपुनरुद्वहेत्तामित्येतदुक्तं तामेवेतिव्याचष्टेविज्ञानेश्वरः तथाग्रेदिधिषुपत्यादेरपिविशेषंवसिष्ठः अग्रेदिधिषुपतिःकृच्छ्रंद्वा
दशरात्रंचरित्वानिविशेततांचैवोपयच्छेतदिधिषुपतिः कृच्छ्रातिकृच्छ्रौचरित्वाज्येष्ठायामन्येनोढायांपश्चात्तामेवोद्वहेत् तस्मैकनीयस्याः २०८
पूर्वतोज्येष्ठांदत्वाऽन्यामुद्वहेतेतिव्याख्यातंपारिजातादौ एवंनिर्णीतपरिवेदनदोषस्यापवादमाहयमः पितृव्यपुत्रान्सापत्नान्परपु

त्रांस्तथैवच दाराग्निहोत्रधर्मेषुनदोषःपरिवेदनेइति परपुत्रादत्तकादयइतिपारिजातः देशांतरस्थान्क्लीबांश्चतथाकुब्जषंढानपि वेश्यातिसक्तपतितशूद्रतुल्यातिरोगिणः जडमूकांधबधिरकुब्जवामनखेलकान् अतिवृद्धानभार्यांश्चकृषिसक्तान्नृपस्यच धनवृ त्धिप्रसक्तांश्चकामतःकारिणस्तथा कुहकान्मत्तचोरांश्चपरिविंदन्नदुष्यतीति खेलकोभग्नपादद्वयः अभार्यान्नैष्ठिकब्रह्मचारिणः कामतःकारिणः विवाहादिच्छयानिवृत्ताइतिव्याख्यातंपारिजाते देशांतरगतज्येष्ठसोदरविषयेप्रतीक्षावधिमाहवसिष्ठः अ ष्टौद्वादशवर्षाणिज्येष्ठभ्रातरमनिविष्टमप्रतीक्षमाणःप्रायश्चित्तीभवतीति द्वादशेतिमुख्यःपक्षः द्वादशैवतुवर्षाणिश्रेयान्धमार्थ- योगतः न्याय्यःप्रतीक्षितुंभ्राताश्रूयमाणःपुनःपुनरिति अत्राप्यपवादंकार्ष्णाजिनिः उन्मत्तःकिल्बिषीकुष्ठीपतितःक्लीबएव- वा राजयक्ष्मामयावीचनन्याय्यःस्यात्प्रतीक्षितुमिति कन्याविषयेप्युक्तदोषापवादंगर्गः एकमातृप्रसूतानांकन्यानांपरिवेदने दो षःस्यात्सर्ववर्णेषुनदोषोभिन्नमातृष्विति वृद्धमनुः विवाहेनाधिकारेणज्येष्ठकन्योत्थितायदा तदनुज्ञांविनाचापिकनिष्ठामुद्वहे- त्तदेति अन्यत्सर्वंपरिवेदनोक्तमनुसंधेयमितिपारिजातः इतिपरिवेत्तादिनिर्णयः अथमंडपादिनिर्माणंवसिष्ठः षोडशार त्निकंकुर्याच्चतुर्द्वारोपशोभितम् मंडपंतोरणैर्युक्तंतत्रवेदिंप्रकल्पयेत् अष्टहस्तंतुरत्नयेन्मंडपंवाद्विषट्करमिति अन्यत्रतु मंगलेषुच सर्वेषुमंडपोगृहमानतः कार्यःषोडशहस्तोवान्यूनहस्तोदशावधिः स्तंभैश्चतुर्भिरेवात्रवेदीध्येप्रतिष्ठितेति पारिजातेनारदः हस्तो-

च्छ्रितांचतुर्हस्तैश्चतुरस्रांसमंततः स्तंभैश्चतुर्भिःसुश्लक्ष्णांवामभागेतुसद्मनि समांचैवचतुर्दिक्षुसोपानैरतिशोभिताम् प्रागुदक्प्रवणारंभांस्तंभैर्हंसशुकादिभिः विचित्रैर्णांकितैःकुंभैर्विहितैस्तोरणांकुरैः भृंगारपुष्पनिकरैर्वर्णकैःसमलंकृताम् विप्राशीर्वचनैःपुण्यैस्त्रिभिर्दीपैर्मनोरमाम् वादित्रगीतनृत्याद्यैर्हृदयानंदिनींशुभाम् एवंविधामारुरुक्षेन्मिथुनंसाग्निवेदिकामिति गहमानतइतिमहतिगृहेमहान्मंडपः न्यूनेन्यूनइत्यर्थः दशावधिरितिन्यूनतायांदशसंख्यावधिरित्यर्थः अतोवसिष्ठोक्तोष्टहस्तपक्षोऽत्यंतापद्विषयः साग्निवेदिकामितिदंपत्योरारोहणात्पूर्वंहोमोपयोगिनामग्न्यादीनामुपकल्पनंकार्यमित्याशयः कृष्णभट्टीयेपक्षांतरं कन्याहस्तैःसप्तभिःपंचभिर्वाकार्यावेदिःकूर्मपृष्ठोन्नतावा हर्म्येरम्येनिर्गमाद्वामभागेजायापत्योराशिषस्तंभयुक्ता विवाहर्क्षेशुभेदिनेवेदिःकार्यासमंडपेति नचैवविशेषांतरम् नवत्रिषष्ठोनववारकःशुभोनवर्णकेनैवविवाहमंडपेइति नववारकोंऽकुरार्पणमितितत्रैवव्याख्यातम् वर्णकेनैवाऽनुकल्पतयामंडपनिर्माणमपिनवमादिदिनेनकार्यम् मुख्यकल्पेनतन्निर्माणंतुतेषुदिनेषुस्कृतरांनकार्यमितितदाशयः विवाहार्थोमंडपोवर्णकेनैवक्रियमाणोनशुभोऽन्यार्थस्तुवर्णकेनैवक्रियमाणोपिशुभइत्यन्ये अथकन्यायाजन्मकालीनग्रहादिसूचितवैधव्यपरिहारोपायःकर्मविपाके ब्राह्मणंसाधुमामंत्र्यसंपूज्यविविधार्हणैः तस्मैदद्याद्विधानेनविष्णुमूर्तिंचतुर्भुजाम् शुद्धवर्णसुवर्णेनवित्तशक्त्या
थवाकृताम् रुचिरांनिर्मितांशंखगदाचक्राब्जसंयुतां दधानांवाससीपीतेकुमुदोत्पलमालिनीं सदक्षिणांचतांदद्यान्मंत्रमेतमुदीरयेत्

यन्मयाप्राचिजनुषिभ्रंत्यापतिसमागमं विषोपविषशस्त्राद्यैर्हतोवातिविरक्तया प्राप्नुवंत्यामहाघोरंयशःसौख्यधनापहम् वैधव्या
द्यतिदुःखाद्यंतन्नाशायसुखाप्तये बहुसौभाग्यलब्ध्यैचमहाविष्णोरिमांतनुं सौवर्णींनिर्मितांशक्त्यातुभ्यंसंप्रददेद्विजेति अनघाद्या
हमस्मीतित्रिवारंप्रजपेत्ततः एवमस्त्वितितस्योक्तिंगृहीत्वास्वगृहंविशेदिति सुवर्णशब्दोत्रजातिवाची परिमाणंतुपलतदर्धान्द्या-
न्यतररूपंदानपरिभाषोक्तंग्राह्यम् अथप्रयोगः स्नानाचमनेकृत्वा कन्यादेशकालौसंकीर्त्य वैधव्यहरंमहाविष्णुप्रतिमादानंकरि
ष्येइतिसंकल्प्य गणेशपूजनस्वस्तिवाचनेकृत्वा आचार्यवरणंकृत्वा यथाशक्तितंसंपूज्यतन्मूर्त्तेनाग्न्युत्तारणपूर्वकंषोडशोपचारैःपू
जनंचकारयेत् वस्त्रार्पणसमयेपीतेवाससीदापनीयेपुष्पापर्णकुसुदोत्पलमालापूजांतेदेवंकन्याप्रणाम्यमंत्रंपठित्वाब्राह्मणा
यदद्यात् ततःसुवर्णपरिमितंयथाशक्तिवाहेमदक्षिणांदत्वाअनघाद्याहमस्मीतित्रिर्वदेत् एवमस्त्वितिब्राह्मणोपित्रिः ततोयथा-
शक्तिब्राह्मणान्भोजयित्वाविवाहयोग्याभवेदिति इतिवैधव्यहरप्रतिमादानविधिः अथवावैधव्यपरिहारायकुंभविवाहःकार्यः
यथोक्तंतत्रैवविवाहात्पूर्वदिनेचंद्रताराबलान्वितेविवाहोक्तेयथालग्नेकन्यांकुंभेनसहवोद्वहेत् सूत्रेणवेष्टयेत्पश्चाद्दशतंतुविधानतः
कुंभमालंकृतंदेहंतयोरेकांतमंदिरे ततःकुंभंचनिःसार्यप्रभज्यसलिलाशये ततोभिषेचनंकुर्यात्तंचपल्लववारिभिरिति आसमंताच्चंदन
पुष्पादिभिरलंकृतंकुंभंकन्यादेहंचवेष्टयेदित्यर्थः तदुभयसंबंधिनिमंदिरेइति विवाहकर्त्तापित्रादिःकन्यावैधव्यहरंकुंभविवाहंकरि

ष्ये इति संकल्प्य गणेशपूजनादि नांदीश्राद्धांतं कृत्वा वरुण विष्णुमूर्तिमयोरग्न्युत्तारणं कृत्वा महीद्यौरित्यादि विधिना कुंभस्थापनं व
रुणपूजनं विधाय तत्रस्थापितविष्णुप्रतिमायां विष्णोरावाहनादि षोडशोपचारैः पूजां विधाय प्रार्थयेत् वरुणांगस्वरूपाय जीवनानां स
माश्रय पतिं जीवय कन्यायाश्चिरं पुत्रसुखं कुरु देहि विष्णो वरं देव कन्यां पालय दुःखतः इति ततो विष्णुरूपिणं कुंभाय इमां कन्यां श्रीरूपि
णीं समर्पयामीति समर्प्य परित्वेत्यादिमंत्रैरधस्तादुपरिष्टाच्च मंत्रावृत्त्या कुंभं कन्यां च परिवेष्ट्य ततः कुंभं च निःसार्य सलिलाशये प्रभंजयि
त्वा पंचपल्लवैः शुद्धजलेन समुद्रज्येष्ठा इत्यादिमंत्रैः कन्यामभिषिच्य ब्राह्मणान् भोजयेत् इति कुंभविवाहप्रयोगः अथ वरस्य जन्म
कालीनग्रहसूचितमृतभार्यात्वपरिहारोपायः महार्णवे ज्येष्ठभ्रातर्यनूढे तु योऽनुजो द्वहति स्वयम् स भवेन्मृतपत्नीक उष्णाज्वरसमु-
द्भवात् प्राजापत्यत्रयं कुर्याद् ऐंदवं त्रयमेव च तामग्निमिति वाज्येन च वरुणाष्टोत्तरायुतम् जुहुयाद्ब्रोजयेद्विद्वानेवं पापात्प्रमुच्यते असकृ
न्मृतभार्यात्वसूचने प्राजापत्यत्रयचांद्रायणत्रययोरावृत्तिः तामग्निमिति जातवेदस इत्यनुवाकी लक्ष्यते अस्यानुवाकस्य याज्ञिकी देव
ता उपनिषद ऋषयः दुर्गाग्निविष्णावो यथायोग्यं देवताः त्रिष्टुप् छंदः अष्टोत्तरायुतहोमस्यार्धं वरुणार्धमाज्येन प्रथमं चरोः पश्चादाज्य
स्य क्रमो न विवक्षितः प्रत्यृचं च न होमः अग्निस्थापनादि स्वगृह्योक्तमार्गेणेति महार्णवः प्रायश्चित्तविधिना प्राजापत्यचांद्रायणानि- २१०
कृत्वा मृतभार्यात्वपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं चर्वाज्यायुतहोमं करिष्ये इति संकल्प्य अग्निस्थापनाद्यन्वाधानांतं कुर्यात् चरुश्री-

आज्येनेत्यंते दुर्गाग्निविष्णून् अष्टोत्तरायुतसंख्याभिश्चर्वाज्याहुतिभिः शेषेणास्विष्टकृतमित्यादि प्रतिदैवतंतूष्णींचतुःकृत्वोनिर्वा
पःप्रोक्षणंच त्यागकालेऽष्टोत्तरायुतसंख्याहुतिपर्याप्तंचर्वाज्यद्रव्यंयथामंत्रलिंगंदुर्गायैअग्नयेविष्णवेचनममेतित्यागः स्विष्टकृदा
दिहोमशेषंसमाप्यदशब्राह्मणान्भोजयेदितिअयुतहोमप्रयोगः यद्वाकस्यचिद्ब्राह्मणस्यविवाहंकुर्यादित्यपिमहार्णवः अथताद्द
शग्रहसूचितमृतपुत्रत्वहरंम हार्णवे बालघातीचपुरुषोमृतवत्सःप्रजायते ब्राह्मणोद्वाहनंचैवकर्त्तव्यंतेनशुध्यति श्रवणंहरि-
वंशस्यकर्त्तव्यंचयथाविधि महारुद्रजपंचैवकारयेच्चयथाविधि जुहुयाच्चदशांशेनदूर्वामाज्यपरिप्लुताम् एकादशस्वर्णनिष्काःप्रदा-
तव्याश्चदक्षिणा एकादशपशूंश्चैवदद्याद्वित्तानुसारतः अन्येभ्योपियथाशक्तिद्विजेभ्योदक्षिणादिशेत् स्नापयेद्दंपतीपश्चान्मंत्रैर्वरु
णदैवतैः आचार्यायप्रदेयानिवस्त्रालंकरणानिच ब्राह्मणोद्वाहनंहरिवंशश्रवणंरुद्रजपश्चेतित्रीण्यपिनिरपेक्ष्याणि शक्त्याद्यपेक्षया
व्यस्तानिसमस्तानियोज्यानि पशुर्गौः वारुणमंत्राः कस्यनूनमित्यादयः पवमानःसुवर्जनइत्यादयश्चग्राह्याइतिमहार्णवः अथह
रिवंशश्रवणविधिःतदुक्तएवोच्यते दंपत्योरनुकूलेसुदिनेविनायकशांतिंविनायकपूजांवास्वशक्त्यनुसारेणविधायस्वस्तिवाचनंकु
र्यात् ततोदीर्घायुःपुत्रकामनयाहरिवंशश्रवणंकरिष्यावहेकरिष्येइतिवासंकल्प्य उभयोर्दंपत्योःकर्तृत्वेप्रथमःसंकल्पःएकस्यक
र्तृत्वेद्वितीयःततोविभवानुसारेणश्रुताध्ययनसंपन्नंब्राह्मणंवस्त्रमुद्रिकाकुंडलतांबूलादिभिःसंपूज्यएभिश्चंदनतांबूलादिभिःहरिवंश-

श्रवणेश्रावयितारंत्वामहंवृणेइतिवरणंकुर्यात् ततःप्रतिदिनंत्रायंतामित्यादिवैदिकमंत्रैःस्फरास्त्वेत्यादिपौराणमंत्रैश्चसफस्नातावलंकृ-
तौदंपतीवदेकचित्तौशृणुयातां वाचयिताचप्रतिदिनंनारायणंनमस्कृत्येत्यादिपठित्वा नारायणायनमोनरायनरोत्तमायनमोदेव्यैसर
स्वत्यैनमोव्यासायनमोगुरुभ्योनमइत्युक्त्वावाचयेत्श्रोताप्रतिदिनमाचार्यंपुस्तकंचपूजयेत् अंतेस्वलंकृतांगांपयस्विनींसवत्सांस्वर्ण
शृंगींरौप्यखुरांताम्रपृष्ठींकांस्यदोहनवस्त्रयुतांगोदानविधिनावाचकायदत्वावाचकसंतोषावहपरिमाणंहेमदक्षिणांदत्वान्यूनंसंपूर्णम
स्त्वितिवाचयेत् गोदानविधिःकार्त्तिककृत्येऽभिहितः विनायकशांतिरुपनयनप्रकरणेऽभिहिता इतिमृतपुत्रत्वहरम् अथक
न्यादानप्रशंसा संवर्त्तः अलंकृत्यतुयःकन्यांभूषणाच्छादनादिभिः दत्वास्वर्गमवाप्नोतिपूज्यतेवासवादिभिः कूकुदश्चाश्व
मेधीचप्राणदाताभयेषुच समंयांतिरथाएषांत्रयोवैनात्रसंशयइति सालंकारकन्यादाताकूकुदः सत्कृत्यालंकृतांकन्यांयोददाति-
सकूकुदइत्यभिधानात् वन्हिपुराणे श्रुत्वाकन्याप्रदानंचपितरःसपितामहाः विमुक्ताःसर्वपापेभ्योब्रह्मलोकंव्रजंतितेइति
अथतद्विधिर्गृह्यपरिशिष्टे दातारमधिकृत्यवरंविधिवदभिषेचयेत् अथदक्षिणतःपुरोधाःउदङ्मुखउपविश्यमध्येप्राग
ग्रोदगग्रान्दर्भानास्तीर्यतैजसमयंपूर्णकलशंनिधाययव्रीहियवानोप्य गंधादिभिरलंकृत्यदूर्वापल्लवैर्मुखमवस्तीर्याब्लिं गाभि २११
र्ऋग्भिरभिमंत्र्यताभिरद्भिःप्रयोजयेत् अथदातापुण्याहादीन्वाचयित्वाशिवाआपःसंतुसौमनस्यमस्तु अक्षतंचारिष्टंचास्तु

दीर्घमायुरस्तु शांतिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रसंपदस्तु इतिउक्त्वा भार्यादिसमेतः कन्यांसंप्रगृह्य वत्सगोत्रो
द्भवाममुष्यप्रपौत्रीममुष्यपौत्रीममुष्यपुत्रींसुशीलांलक्ष्मीनाम्नींकन्यां वासिष्ठगोत्रोद्भवायामुष्यप्रपौत्रायामुष्यपौत्रायामुष्यपु-
त्रायश्रुतशीलनाम्नेऽस्मैवरायसंप्रददे कन्यांप्रतिगृण्हातुभवानितिब्रुवन्वरस्यपाणौहिरण्यमुपधायकलशोदकधारामासिंचन्मन
साप्रजापतिःप्रीयतामितिब्रूयात् अथवरः पुण्याहाशिषोवाचयित्वादक्षिणांसेकन्यामभिमृश्य कइदंकस्माअदात्कामःकामाया
दात्कामोदाताकामःप्रतिगृहीताकामंसमुद्रमाविशकामेनत्वाप्रतिगृण्हामिकामैतत्तेवृष्टिरसिद्यौस्त्वाददातुपृथिवीप्रतिगृह्णातुइ-
तिजपित्वाप्रजापतिमनुस्मृत्य धर्मप्रजासिद्ध्यर्थंकन्यांप्रतिगृण्हामीतिब्रूयादेवंत्रिःप्रत्युक्तेपुरोधाःदातृवरौप्रत्यृतस्यहिशुरुधः-
संतिपूर्वीरितितिस्रोजपित्वैतद्वःसत्यंसमृद्धमितिब्रूयादिति अथवाग्दानप्रयोगः विवाहनक्षत्रमुहूर्तेसुदिनेवरस्यपित्रादिस्त्र
त्द्भिःसहकन्यागृहंगत्वाआसनेप्रत्यङ्मुखउपविशेत् ततोभृत्यःकश्चित्कन्यायाःपित्रादीन्प्रतिब्रूयात् अस्यपुत्रोवरोस्तितदर्थंभ
वत्कन्यांयाचितुंसुत्द्भिःसहायमागतः भवद्भिःस्वीयैः सहविचार्यकन्यापूजनार्थमनुज्ञेतेभ्योदेयेति ततःकन्यापितामान्यजनाज्ञांगृ-
हीत्वाऽनुज्ञांदद्यात् ततःकन्यायाःपुरोहितादिर्देवीनाव मित्यानयनपूर्वकंचतुरस्रपीठेशुद्धवस्त्राहृतेतांप्राङ्मुखीमुपवेशयेत् कन्या
याउत्तरतस्तत्पित्रादिरुपविशेत् वरपितातुकन्यादक्षिणतउदङ्मुखः उभावाचम्यसुमुखश्चेत्यादिदेशकालसंकीर्तनांतेवरपि

तांकन्या पूजनमहंकरिष्ये तदंगत्वेनगणपतिपूजनंचकरिष्येइतिसंकल्प्य कन्यापिताकरिष्यमाणकन्यादानांगवाग्दानंकरिष्ये
२१२ इतिसंकल्पंकुर्यात् तदाचिकीर्षायांगणपतिपूजनंवरुणपूजनंचकरिष्येइतिसंकल्प्य उभौगणेशवरुणयोःपूजनंकुरुतः ततोवर-
पित्रादिः कन्यायाअंजलिंसकुंकुमचंदनेनानुलिप्यमान्येभ्योदर्शयेत् सर्वेमहालक्ष्मीरितिब्रूयुः ततोगौरींमिमायेतिकन्यांचंदनेना-
भ्यर्च्यस्वपक्षीयसुवासिन्यानीराजनंकारयेत् श्रियेजातइतिवस्त्रार्पणंचयुवंवस्त्राणीतिभूषणानिहिरण्यरूपइतिआयुष्यमितिच
ततःकन्यायैगुडादिनिवेदनंतत्पाणौफलार्पणंचकुर्यात् याःफलिनीरितिअर्वाचीसुभगेभवेति ततःकन्यापितावरपितरंस्वस्थानमुप
वेश्यस्वयंतत्स्थानेउदङ्मुखउपविशेत् ततोवरपितरंतन्मान्यैःसहगंधादिनापूजयेत् तथावरपिताकन्यापितरंतन्मान्यैःसहपूजयेत्
ततःकन्यापितेत्थंकन्यायावाग्दानंकुर्यात् पंचफलानिकुंकुमाक्तान्यादाय एतत्प्रवरान्विते तद्गोत्रोत्पन्नएतच्छर्माऽहं एतत्प्रवरान्विते-
तद्गोत्रोत्पन्नायैतच्छर्मणःप्रपौत्रायैतच्छर्मणःपौत्रायैतच्छर्मणःपुत्रायैतच्छर्मणेश्रीधररूपिणेकन्यार्थिने एतत्प्रवरान्विते तद्गोत्रो-
त्पन्नामेतच्छर्मणःप्रपौत्रीमेतच्छर्मणःपौत्रीमेतच्छर्मणःममपुत्रीमेतन्नाम्नींकन्यांश्रीरूपिणींवरार्थिनींज्योतिर्विदादिष्टेमुहूर्तेदास्ये
तदस्तुमित्रावरुणागृहावैप्रतिष्ठेतिवरपितुर्वस्त्रप्रांतेबध्वाग्रंथिंचंदनलिप्तंकुर्यात् पितामहकर्तृकेवाग्दानेममपौत्रीमितिपाठःएवं २१२
संकल्पत्वेप्रपितामहकर्तृकेममप्रपौत्रीमिति एवंभ्रात्रादिकर्तृकेममेति नेवपाठः ततःअव्यंगेपतितेक्लीबेदशदोषविवर्जिते इमांक

न्यांभदास्यामिदेवाग्निद्विजसन्निधाविति वाग्दानकर्त्रोक्ते वरस्यपित्रादिः पंचफलादि पूर्ववदादाय एतद्गोत्रोत्पन्नं वरविषये भवंतो निश्चिता इति कन्यापित्रादेर्वरस्य प्रांते पूर्ववद्बध्नीयात् तदस्तु॰ गृहावै॰ कन्यापित्रादिः वाचादत्ता मया कन्या पुत्रार्थं स्वीकृता त्वया कन्यावलोकनविधौ निश्चितस्त्वं सुखी भवेति वदेत् वरपित्रादिः वाचादत्ता त्वया कन्या पुत्रार्थं स्वीकृता मया वरावलोकनविधौ निश्चितस्त्वं सुखी भवेति वदेत् भ्रात्रादिं प्रति तस्य च यथार्थं भ्रात्रर्थं शिष्यार्थं मित्रार्थं वरार्थमित्यूहः ततः सर्वे ब्राह्मणाः हिंकृण्वती॰ समिद्धस्य॰ वनस्पते॰ इंदुर्देवाना॰ अस्यपिबस्क मतः॰ घृतादुल्लुप्तं॰ तदस्तु गृहावै इति कन्या शिरस्यक्षतप्रक्षेपणाशीर्दानं कुर्युः ततः इंद्राणीं पूजयित्वा तत्प्रार्थनं कुमार्या कार्यम् देवेंद्राणि नमस्तुभ्यं देवेंद्रप्रियभामिनि विवाहं भाग्यमारोग्यं पुत्रलाभं च देहि मे इति वाग्दानम् ततः सुमुहूर्ते वधूवरयोः तैलहरिद्रारोपणं यथाचारं कार्यम् रजकी तैलमादाय कन्यकामभिषिंचति निशायाः प्रथमे भागे नागवल्लीदलेनान्विति ज्योतिर्निबंधोक्तमपि यथाचारानुसारेण स्वीकार्यं वध्वा तदारोपणोत्तरं तच्छेषेण हरिद्रादिना वरस्य स्नानं कारणीयमित्याचारः अथ विवाहदिने तत्पूर्वदिने वा स्वस्तिवाचनादि तत्र परिशिष्टे सुस्नातालंकृतो वरः स्वस्तिवाचयित्वेत्युपक्रम्य वधूगृहं प्रति वरस्य गमनमुक्तम् इदमेव शास्त्रमवलंब्य पारिजाते मम देवपितृऋणापाकरणहेतुभूतधर्मप्रजोत्पादनद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं कन्याप्रतिग्रहणं कर्तुं तदंगभूतं स्वस्तिवाचनं करिष्य इति संकल्पपूर्वकं वरकर्तृकं स्वस्तिवाचनमुक्त्वा ततो विधिवत्पित्र्यानांदीश्राद्धं कारयेदित्युक्तम् अन्ये तु वधूगृहगमनारंभे स्व

स्तिवाचनानंतरंपरिशिष्टेविधीयतेभगवतातथैवस्मरणात् विषाहंप्रक्रम्यतेनत्युक्तं तत्राभ्युदयिकंश्राद्धंकुर्यात्स्वस्तिवाचयेत् अ-
परेद्युः कृतस्नानोधृतधौतांबरद्वयः भूषितांगंधमाल्याद्यैर्वेदितार्भीष्टदेवतः ब्राह्मणान्भोजयित्वातैः कृतपुण्याहवाचनः यानार्हैया
नमारुह्ययावद्गच्छेववधूगृहमिति अतःप्रथमस्वस्तिवाचनंपित्रादिकर्तृकमेवेत्याह तदनुसारेणप्रयोगः संस्कार्यस्यपित्रादिःकन्या-
संस्कार्येणसहकृताभ्यंगस्नानोऽहतवासाः शुभासनेप्राङ्मुख उपविश्य स्वदक्षिणतःपत्नींतदग्रतःसंस्कार्यंचोपवेश्यदेशकालौसंकी
र्त्यममास्यपुत्रस्यदेवपितृऋणापाकरणहेतुभूतधर्मप्रजोत्पादनसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंविवाहाख्यसंस्कारकर्मकरिष्ये तदंग
त्वेनस्वस्तिवाचनंमातृकापूजनंनांदीश्राद्धंनंदिन्यादिमंडपदेवताप्रतिष्ठास्थापनंचकरिष्ये तदादौनिर्विघ्नतासिद्ध्यर्थंगणपतिपूजनं
करिष्ये इतिपुत्रविवाहेसंकल्पंकुर्यात् कन्याविवाहेतुममास्याःकन्यायाःभर्त्रासहधर्मप्रजोत्पादनद्रव्यपरिग्रहेषुअधिकारसिद्धि
द्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंविवाहाख्यसंस्कारकर्मकरिष्येइतिविशेषः शेषंपूर्ववत् भ्रातृपितृव्यादिस्तुममास्यभ्रातुरितिभगिन्याइ-
तिवाभ्रातुःसुतस्येतिवाभ्रातुःकन्यायाइतिवोहेनसंकल्पंकुर्यात् मातृकापूजनांते अजीवत्पितृमातृमातामहःपितास्वपित्राद्युद्दिश्य
कंपार्वणत्रयंकुर्यात् मातर्यजीवत्यांतत्पार्वणलोपः मातामहएवजीवतितत्पार्वणलोपः तदापार्वणद्वयेनैवनांदीश्राद्धसिद्धिः मातृमा
तामहजीवनेपितृपार्वणेनैवतत्सिद्धिः अजीवत्पितृप्रपितामहोजीवत्पितामहः पितृपितामहतत्पितृनुद्दिश्यपितृपार्वणंकुर्यात् पितुः

पितामहप्रपितामहौ च नांदीमुखा इदं वः पाद्यमिति प्रयोगः एवं प्रपितामहमातृजीवनेपि पितृपितामहतत्पितामहानुद्दिश्य तत्कु-
र्यात् पित्र्यपितामहौ पितुः प्रपितामहश्च नांदीमुखा इति पितामहप्रपितामहयोरुभयोर्जीवने पितुः पितामहस्य पितामहप्रपितामहौ नो
द्दिश्य तत्कुर्यात् पितृपितामहस्य पितामहप्रपितामहौ च नांदीमुखा इति एवमजीवन्मातृकस्य पितामही मातृजीवने मातृपितुः पिताम
ही प्रपितामह्यौ च नांदीमुखा इति मातृपार्वणे प्रयोगः प्रपितामही मातृजीवने मातृपितामह्यौ पितुः प्रपितामही मातृजीवने मातुः
पितुः पितामही प्रपितामह्यौ जीवने माता पितामहस्य पितामही प्रपितामह्यौ च नांदीमुखा इति इदं वः० पितामही प्रपितामही स[illegible]त्योर्मृ
तयोः देवतात्वसंभवे ताभ्यां सहैव पार्वणं कार्यम् एवं मातामहपार्वणे मुख्य मातामह्यादिषु जीवतीषु तत्सपत्नीभिः सपत्नीकत्वगुणोपप
त्तिः न तु सपत्नमात्रा मातृपार्वणनिर्वाहः परिशिष्टविरोधात् एवमजीवन्मातामहस्य मातुः पितामहजीवने मातामहतत्पितामहप्रपिता
महौ च नांदीमुखा इति मातुः प्रपितामहजीवने मातामहमातुः पितामहौ मातामहस्य पितामहश्च नांदीमुखा इति तयोरुभयोर्जीवने माता
महपितामहप्रपितामहौ चेति प्रयोगः अथ जीवत्पितृकः अजीवन्मातृमातामहश्च मातृमातामहपार्वणद्वयमेव कृतसंस्कारारंभं कुर्यात्
तस्यामपि जीवत्यां मातामहपार्वणमेव कुर्यात् मातामह एव जीवति मातृपार्वणमेव देवरहितं कुर्यात् त्रिष्वपि जीवत्सु पितुः पित्रादी-
नुद्दिश्य पार्वणत्रयं कुर्यात् बाधकपरिशिष्टाप्रवृत्तौ विष्णुस्मृतेर्निःशंकप्रवृत्तेः एवं स्वस्य द्वितीयादिविवाहांगत्वे नांदीश्राद्धं कुर्वन् अजी

वसित्तृकस्क्तपितुःपित्रादीनुद्दिश्यपार्वणत्रयंकुर्यात् पितुःपितृपितामहप्रपितामहानांदीमुखाइति॰ पितुःमातृपितामहीप्रपितामह्यः
नांदीमुखाः पितुःमातामहमातुःपितामहमातुःप्रपितामहाइतिचप्रयोगः जीवत्पितामहस्तुपितामहस्य पित्रादीनुद्दिश्यकुर्यात् नदु
क्तवाक्येषुपितुरित्यस्यस्थानेपितामहस्यनिर्देशः त्रयाणांजीवनेतुपितृपार्वणलोपः कृतसंस्कारइतिस्वीयमात्राद्युद्देश्यपार्वणद्वयेनै
वश्राद्धसिद्धिः नित्यवन्नांदीश्राद्धविधिर्नैवल्लोपःशास्त्रसहकृतेतत्प्रापणात् एवंप्रथमविवाहेपिकर्त्रंतराभावेपारिजातोक्तरीत्यावर
एवनांदीश्राद्धंकुर्वन् जीवत्पितृकःस्वपित्रादीनुद्दिश्यजीवत्पितृकादिस्तुपितुःपितामहस्यवापित्रादीनुद्दिश्यपार्वणत्रयंकुर्यात् तत्र
जीवत्पितृकस्यनस्वस्येतिसंबंधकीर्तनंस्वसंबंधिकत्वमहिम्नैवपित्रादिषुविशेषसिद्धेः अदृष्टार्थतत्कीर्तनस्यनांदीश्राद्धेनिषेधात्
अतएवपरकीयपित्राद्युद्देश्यकनांदीश्राद्धविशेषलाभार्थस्यपितुरित्यादेःसंबंधकीर्तनस्यनिषेधः यदातुपितृव्यमातुलादिःकन्याविवा
हेकुमारस्योपनयनमुपनीतस्यप्रथमविवाहंकुर्यात् तदासंस्कार्यस्याजीवत्पितृकत्वेतत्पित्रादीनुद्दिश्यपार्वणत्रयंकुर्यात् सोदरज्येष्ठ-
भ्रातुःप्रयोगेनविशेषः तदीयपित्रादीनांसंस्कार्यपित्रादिभिरभेदात् सापत्नज्येष्ठस्तुमातृपार्वणसंस्कार्यस्यमातृपितामहीप्रपिता
मह्य इतिप्रयोगंकुर्यात् पितृव्यादिस्तुसर्वपार्वणेषुसंस्कार्यस्येतिसविशेषणप्रयोगंकुर्यात् संस्कार्यस्यजीवत्पितृकत्वे
संस्कार्यपितुःपित्रादीनुद्दिश्यपार्वणत्रयंकुर्यात् तस्यजीवत्पितृकत्वेतदीयमात्रादीन् तदीयमातामहादींश्चोद्दिश्यपार्वणद्वयंकुर्यात्

मात्रादिजीवननिमित्तोविशेषः पूर्ववद्बोध्यः मुख्यस्ययथाप्राप्तकार्येऽमुख्यकर्तृकाणांप्रवृत्त्यौचित्यात् एवंआत्मीकृत्यसवर्णेनपरकीयां
तुकन्यकाम् धर्मेणविधिनादातुः समगोत्रोपि पूज्यते इतिस्कंदवचनात् अनाथांकन्यकांदत्वा सदृशेऽधिकेवरे द्विगुणंफलमाप्नोतिक-
न्यादानेयदीरितमितिविष्णुधर्मोत्तरवचनात् यद्वा केनापिहेतुनाकन्यांदातुमशक्नुवतादानाधिकारिणात्वंकन्यादानंकुर्विति प्रार्थनाद्वा
यः परकीयकन्यांदातुमिच्छति सोपिसंस्कार्यकन्यायाः पित्रादीनुद्दिश्यतस्याजीवपितृकत्वे तदीमात्राद्युद्देश्यकपार्वणानुष्ठानंयथासंभ-
वंकुर्यात् दत्तककन्यायास्तुविवाहंकुर्वन्प्रतिगृहीतास्वपित्रादीनुद्दिश्यैवपितृवन्नांदीश्राद्धंकुर्यात् दत्तकन्यायाअसंभवशंकात्वनिरा
कृतादत्तकनिर्णये दत्तकपुत्रस्तुयदिलब्धबीजीरिक्थः तदोभौपितरौपितामहौप्रपितामहौचोद्दिश्यकुर्यात् एवंमातृपार्वणेमाताम
हपार्वणेचबोध्यम् यदितुबीजिरिक्थग्रहणे अधिकार्यंतरसंभवाज्ज्ञात्वरिक्थंजनयितुर्नभजेदंतिमः कृतइतिशास्त्रादलब्धतद्रिक्थ
स्तदाप्रतिगृहीतृकुलसंबन्धपित्राद्युद्देश्यकमेवकुर्यात् पिंडदोरिक्थहारीचपूर्वाभावेपरःपरइतिपिंडदानरिक्थग्रहणसाहचर्यस्यौ
त्सर्गिकत्वात् एवंचानेकसंस्कार्यविषयानेकसंस्काराणांसहानुष्ठानंयत्रननिषिद्धंतदंगनांदीश्राद्धीयदेवतानामभेदश्चेत्तत्र गणशः
क्रियमाणानामेकंस्यान्मातृपूजनम् वृद्धिश्राद्धंचतंत्रंस्याद्धोमस्तुस्यात्पृथक्पृथगितिस्मृत्यर्थसारवचनानुसारितंत्रानुष्ठानंबोद्धव्य
म् इतिनांदीश्राद्धदेवतानिर्णयः प्रदेयस्यान्नादेरपरोक्षत्वे इदमत्रमितिप्रयोगः परोक्षत्वेदास्यमानमिति अन्नासंभवे आममिति

तत्रचतुर्गुणोद्विगुणंसमंवा आमासंभवेहिरण्यमितिवा हिरण्यासंभवेपर्याप्तान्ननिष्क्रयीभूतंद्रव्यमितिवाइतिहविर्निर्णयः परकी-
यपित्राद्युद्देश्यकेपितुर्मातापितामहीचेतिश्लोकपाठः लुप्तपार्वणसंबंधिश्लोकलोपश्चपूर्वोक्तोनुसंधेयः इतिनांदीश्राद्धम् पूर्ववन्मंडपदे
वताप्रतिष्ठापनंब्राह्मणसुवासिनीभोजनसंकल्पंभूयसीदानसंकल्पंचकृत्वा विष्टरंदधिमधुपाद्यादिपात्राणिवरस्यवस्त्रयज्ञोपवीतालं-
कारान्वरायदक्षिणांभोजनपात्राणिजलपात्रंत्रिसूत्रींक्षीरंमांगलिकजीरकादिद्रव्यंइध्मंबर्हिःआज्यलाजान्दृषदुपलौउदकुंभंआम्रादि
पल्लवान्प्रणीतादिपात्राणिगौरीहरपूजोपयोगिप्रतिमादिकन्यापित्तोपकल्पयेत् विष्टरलक्षणंपरिशिष्टे पंचाशताभवेद्ब्रह्मातदर्द्धेनतु
विष्टरः ऊर्ध्वकेशोभवेद्ब्रह्मालंबकेशस्तुविष्टरः दक्षिणावर्तकोब्रह्मावामावर्तस्तुविष्टरइति केशाअग्राणिनिर्माणकालेतदूर्ध्वत्वादि
पंचविंशतिदर्भाणांवेण्यग्रेग्रंथिभूषितइति अन्यत्र तत्पूजाविधिःसंग्रहे लग्नाहेमातृकाःपूज्याःपूज्यागौरीहरान्विता पीठेवातदलाभे
तुसहस्रतंडुलान्वितं पंकजंकारयित्वातुतत्रगौरीहरौयजेत् कलशैःकलशैःकार्यापिधानोत्तरश्रेणिका दिशांचतुर्षुकोणेषुस्थापये
त्तंडुलोपरि प्रतिमांपलहेम्नातुकुर्याद्गौरीहरौयतः यतःयस्यांप्रतिमायांउभौमीलितावित्याशयः पलद्वयेनरौप्येणकुर्यान्नंदिनमग्रतः
अशक्तस्तुतदर्धेनपादेनशक्तितोथवा अल्पमेकुंकुमाद्यैस्तुलेखयित्वाप्रपूजयेत् ध्यात्वामंत्रेणदेवौद्वौभक्त्यासंपूजयेत्सुधीरिति २१५
ध्यानमंत्रस्तुत्रैव सिंहासनस्थांदेवेशींसर्वालंकारसंयुताम् पीतांबरधरांदेवरुद्रंचंद्रार्धशेखरम् करेणाभःसुधापूर्णकलशंदक्षिणेनतु

वरदंचाभयंवामेनाश्लिष्यचतत्तुप्रियाम् एवंध्यात्वापूज्यगौरींपुण्यभाजस्तथास्त्रियः कन्यांसमुद्वहेत्सम्यादिति पूजामंत्रस्तत्रैव गौरी
हरमहेशानसर्वमंगलदायक पूजांगृहाणदेवेशसर्वदामंगलंकुर्विति कन्यादेहप्रमाणेन सप्तविंशतितंतुभिः वर्तिकांदीपयेत्सम्याद्भर्तसं
पत्तिहेतवे भोजनीयाब्राह्मणाश्चसुवासिन्यःसुपूजिताः दशाष्टपंचयुग्मंवाहिरण्येनाथतोषयेदिति तथा व्रतांतेमंडपेस्थाप्यमंचकंसो
पधानकं चतुष्कोणेषुमंचस्यस्थाप्याभांडप्रभातत इति अतोलग्नदिनेकन्यापित्रोक्तगौरीहरमूर्तिकात्यायनीमहालक्ष्मीशचीप्रतिमाभिः
सहाग्न्युत्तारणेनसंस्कृत्य कोणचतुष्टयस्थापितकलशश्रेणीनांमध्येउपलाद्युत्कृदृषदिसूत्रितायांपीठेवस्त्रेवातंडुलैःपंकजंकारयित्वातत्र
गौरीहरौउक्तध्यानपूर्वकमुक्तमंत्रेणपूजयित्वाप्रतिमात्रयेदेवतात्रयंयथाविभवंसंपूज्यकन्ययासहप्रणमय्यदीपंप्रज्वालयित्वाब्राह्मण-
सुवासिनी ¯¯श्चभोजयेद्दक्षिणांचदद्यादिति अथकन्यादातावरगृहंगतः आचम्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यकरिष्यमाणकन्यावि-
वाहांगत्वेनवरस्यसीमांतपूजनंकरिष्येइतिसंकल्प्यगणेशवरुणपूजनंकृत्वा अस्मिन्राष्ट्रेश्रियमितिपत्नीप्रक्षिप्तजलेनतदीयदक्षिणवाम
पादौप्रक्षाल्याचम्यगंधपुष्पनीराजनवस्त्रैर्यथाविभवंसंपूज्ययथाचारंदुग्धादिप्राशनंकारयेत् ततोवरोदेवताःपित्रादिमान्यांश्चप्रणम्य
स्वस्तिनोमिमीतामितिकनिक्रददितिचब्राह्मणैःसहपठन्पदातिर्वाहनारूढोवावधूगृहंगत्वासुवासिनीभिर्यथाचारंपूर्णकुंभनीराजना-
दिनाकृतमंगलःवधूगृहेप्रविशेत् ततोवरपितागणेशवरुणौसंपूज्यकन्यांपूजयेत् याःफलिनीरितिमंत्राभ्यांफलैस्तांबूलैश्चयथाचारं

पूजयेत् ब्राह्मणाः हिंकृण्वतीत्यादिमंत्रैः पूर्ववदाशिषोदद्युः पूर्ववाग्दानमकृतंचेत्फलपूजानंतरंकर्त्तव्यम् अथमधुपर्कः परिशिष्टे
वरस्ययाम्नवेच्छारवानछारवागृह्यचोदितः मधुपर्कःप्रदातव्य अन्यशाखेपिदातरीति दध्यलाभेपयोजलंवा पयोवामधुसंसृष्टमभावे
उदकमितिधर्मप्रश्नात्स्मृतिनिधिःसर्पिर्मध्वलाभेतदलाभेगुडोवा कन्यादानादेशकाल संकीर्त्तनांतेगृहागतंस्नातकंवरंमधुपर्केणार्हयिष्ये
इतिसंकल्पयेत् द्वितीयविवाहार्थमागमनेतुस्नातकमितिपदलोपः दाताविष्टरो३ प्रतिगृह्यतामितिविष्टरंदद्यात् वरःप्रतिगृण्हामी-
तिदक्षिणहस्तेनप्रगृह्य अहंवर्ष्मेत्यस्यवामदेवोविष्टरोनुष्टुप् आसनकरणेविनियोगः अहंवर्ष्मसजातानांविद्युतामिवसूर्यः इदंतम-
धितिष्ठामियोमाकश्चाभिदासति ततोवरोलौकिकजलेनाचामेत् स्वगृहागतस्यप्रथमंचरणप्रक्षालनंकुर्वन् दातापिगंधाक्षतपुष्पयु
क्तंपाद्यपात्रेजलमादाय पाद्यं३ प्रतिगृह्यतामितिदातापाद्यंदद्यात् पादयोर्वरःप्रतिगृण्हामीति अस्मिन्राष्ट्रइतिदातापत्नीप्रक्षिप्तजले
नदक्षिणपादप्रक्षालनपूर्वंप्रतिगृहीतुःपादौप्रक्षालयेत् अर्घ्यपात्रेगंधाक्षतपुष्पफलयुतंजलंदात्रा अर्घ्यमर्घ्यमर्घ्यंप्रतिगृह्यतामिति
निवेदितमंजलिनावरोगृण्हीयात् प्रतिगृण्हामीतिपात्रांतरस्थंशुद्धजलंदात्राचमनीयं३प्रतिगृह्यतामितिदत्तंदक्षिणहस्तेनप्रतिगृ
ह्यवामेतत्पात्रंनिधाय तज्जलंतृतीयांशंवरोऽमृतोपस्तरणमसीतिपिबेत् अथमधुपर्कमानीयमानमपसारितापिधानंवरोअवेक्षेत २१६
मित्रस्यत्वाचक्षुषाप्रतीक्षेइति दातामधुपर्को३ प्रतिगृह्यतां वरोदेवस्यत्वा॰ प्यांप्रतिगृण्हामीत्यंजलिनाप्रतिगृह्यतत्स्थमेव तृचे

नावेक्षेत मधुवाताइतितृचस्यराहूगणोगौतमोविश्वदेवागायत्री मधुपर्कावेक्षणेविनियोगः ॐ मधुवाता०३ माध्वीर्गावोभव-
तुनइतिसव्यहस्तस्थापितेमधुपर्कपात्रेऽङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यां मधुपर्कंप्रदक्षिणंत्रिरालोड्य वसवस्त्वागायत्रेणच्छंदसाभक्षयंति
तिपुरस्तान्निमार्ष्टि रुद्रास्त्वात्रैष्टुभेनेतिदक्षिणस्यां आदित्यास्त्वाजागतेनेतिप्रतीच्यां विश्वेत्वादेवाआनुष्टुभेनेत्युदीच्यां आलोडनं
संजातांगुलिलेपस्यैवदिक्चतुष्टयेप्यपनयनंनतुपुनर्ग्रहणं ताभ्यामेवमध्यात्त्रिर्गृहीत्वाभूतेभ्यस्त्वेतित्रिरावृत्तेनत्रिरूर्ध्वंक्षिपेत भूमौपा
त्रनिधानं निमृज्यांजलिलेपंतुभूतेभ्यस्त्वेतिमंत्रतः त्रिरुद्धृत्यत्रिरुत्क्षिप्यभूमौपात्रंनिधायचेतिकारिकोक्तेः यद्वासकृद्गृहीतस्यैवत्रिः
समंत्रकउत्क्षेपः ततोमध्याच्चकिंचन आदायभूतेभ्यस्त्वेतिमंत्रमुक्त्वात्रिरुत्क्षिपेदितिमंत्रस्योत्क्षेपणस्यापित्रिरभ्यासंसमाचरेदि-
तिभगवत्स्मृतेः वृत्तिस्वरसादपीदृशार्थप्रतीतेः ततोविराजोदोहोसीतिमधुपर्कैकदेशंप्रथमंप्राश्नीयात् विराजोदोहमशीयेति-
द्वितीयं मयिदोहःपद्यायैविराजःइतितृतीयं स्वयंगृहीतस्यपरेणवाहस्तेप्रक्षिप्तस्यप्राशनत्रयमेतत् यद्वामधुपर्कापरिभागात्
पात्रत्रयेभूतेभ्यस्त्वेतिमंत्रावृत्त्यात्रिरादाययथाक्रमंमंत्रत्रयेणप्राश्नीयात् अयंप्रकारोग्रंथकारैरनादृतोपि सूत्रस्वरसिद्धोन्यायसिद्ध-
श्च निमार्ष्टीत्यत्रनुषंगाभावात् उद्धृत्येत्यत्रगृण्हातेःक्षेपणार्थत्वकल्पनाभावाच्च प्रथमद्वितीयादिपदानांसार्थकत्वलाभाच्च दृष्टरूपस्यो
पयोक्ष्यमाणसंस्कारस्यलाभाच्च मधुपर्कशेषमुत्तरतउपविष्टायब्राह्मणायदद्यात् अप्सुवाक्षिपेत् तृतीयप्राशनकालेसर्वंभा

श्रीयात् अथाचममीयशोषार्द्धममृतापिधानमसीति प्राश्य लौकिकजलेनाचामेत् सर्वास्तदपः सत्यंयशः श्रीर्मयिश्रीःश्रयतामितिप्रा
श्य लौकिकजलेनद्विराचामेत् दातागौर्गौर्गौः प्रतिगृह्यतामिति गांनिष्क्रयंवादद्यात् वरःमातारुद्राणामित्यस्यभार्गवोजमदग्निर्गौस्त्रिष्टु
प् उत्सर्जनेविनियोगः ॐ मातारुद्राणां० वधिष्ट ओ मुत्सृजतेत्युत्सृजेत् अत्रजयंतः गोःप्रतिनिधित्वेनछागआलभ्यतेउत्सर्जनप
क्षेपिच्छागएवनिवेदनीयइति अत्रापिमते छागस्यप्रतिनिधित्वान्निष्क्रयएवनीवारेषुव्रीहिशब्दइव गौर्गौरिति मातारुद्राणामितिवाविकृतं
भवतिगविमनसिधृतायांद्वात्रिंशत्पणात्मकनिष्क्रयवच्च छागेमनसिधृतेपणाष्टकात्मकोनिष्क्रयोदेयः ततःकर्तव्यमाहभगवान् दाता
थंगधमाल्याद्यैर्विधितोभ्यर्चयेद्वरम् पश्चात्तेनसहायातांस्तद्बंधूनपिपूजयेदिति वृद्धाआहुः गंधमाल्यवस्त्रयुगोपवीतयुगाभरणा
दिभिः यथाविभवंपूजयेदितिविधितइतिपदात् आदिभिरितिबहुवचनाच्च भोजनात्पूर्वंधूपदीपौतदुत्तरतांबूलदक्षिणेअपिदातुमुचि
ते नामांसोमधुपर्कोभवतिइतिसूत्रादुत्सर्जनपक्षे अन्येनमांसेनभोजनदानमिति वृत्तिकृज्जयंतादिभिरभिधानाच्च मांसप्रतिनिधित्वे
नमाषविकारोभोजनेदेयः विनायकशांत्यादौमांसप्रतिनिधित्वेनतस्यैवमहार्णवादिभिरभिधानाच्च इत्याश्वलायनोक्तोमधुपर्कः
अथापस्तंबोक्तः दाताकूर्चंददाति वरः राष्ट्रभृदस्याचार्यासंदीमात्वयोषंतस्मिन्नुपविशति आपःपाद्याइत्युदकंप्रयच्छति आपः-
पादावनेजनीर्द्विषतंनाशयंतुमे अस्मिन्कुले ब्रह्मवर्चस्यसानिइतिपाद्यमवेक्षते यजमानस्तेनोदकेनवरस्यपादौप्रक्षालयति ब्राह्मणो- २१७

दक्षिणंपूर्ववरः प्रक्षाल्यचिनारमुपस्पृश्य मयिमहो मयियशो मयींद्रियवीर्यम् आत्मानंप्रत्यभिमृश्य अपउपस्पृश्य पुष्पगंधादियुक्तमर्घ्यं
मृन्मयेनिधाय कूर्चाभ्यांपरिगृह्याहर्णीयाआपइतिप्रयच्छति आमागन्यशसावर्चसासंसृजयशसातेजसाच तंमाप्रियंप्रजानांकुर्व-
धिपतिंपशूनां अभिमंत्र्यविराजोदोहोसि विराजोदोहमशीय मयिदोहःपद्यायैविराजः अंजलावेकदेशआनीयमानेजपति समुद्रंवः
प्रहिणोम्यक्षितास्स्वांयानिमपिगच्छत अच्छिद्रःप्रजयाभूयासंमापरासेतिमत्त्यय: शेषंपुरस्तान्निनीयमानं केचिदस्मिन्कालेभोज-
नांतेवापूज्यायलंकरणादिदातव्यम् अन्यथायंपूजितएवनस्यादितिस्कदर्शनः दधिमधुसंसृष्टकांस्येनवर्षीयसापिधायकूर्चाभ्यांपरि
गृह्यमधुपर्कइत्याहवरोमधुपर्कंपरिगृह्यपिधानमपनीयत्र्यय्यैविद्यायैयशोसियशसोयशोसिब्रह्मणोदीप्तिरसितंमाप्रियंप्रजानांकु
र्वधिपतिंपशूनां आमागन्निति च द्वाभ्यामभिमंत्रयते दाताआचमनीयाआपःआवेदयति वरस्तदेकदेशंपिबति अमृतोपस्तरणमसि
ततःआपआचम्येत्यंस्कदर्शनः यन्मधुनोमधव्यंपरममन्नाद्यंवीर्यंतेनाहंमधुनोमधव्येनपरमेणान्नाद्येनवीर्येणपरमोन्नादोमध
व्योसानि इतित्रिःप्राश्य सकृन्मंत्रेणद्विस्तूष्णींप्राश्यहस्तौप्रक्षाल्यामृतापिधानमसि पूर्वशेषंपिबति पुनराचमति शेषमनुकंपयाब्र
ह्मचारिणेप्रयच्छति अस्मिन्कालेवस्त्रालंकरणादिभिरलंकृत्य गौरित्युक्तेवरयज्ञोवर्द्धतांयज्ञस्याहृत्विमनुवर्द्धायचितिरस्यपचि
तिंमाकुर्वपचितोहंमनुष्येषुभूयासंगौर्धेनुर्भव्या मातारुद्राणांदुहितावसूनां स्वसा० प्रनुवोचं० वधिष्ट पिबतूदकंतृणान्यत्तुउपा

भूत्का ओंसुत्सृजत उच्चैरियंगोरुत्सर्गपक्षेपि भोक्तुरेवति कृदर्शनः सिद्धमन्नं भूतमेवेत्युक्तेः भूतंसाविराट्तन्म अक्षायितस्य ते
शीय तन्मऊर्जं धाः उपांशूक्त्वा ओंकल्पयतउच्चैर्ब्रूयात् एवंवरस्यमधुपर्कं कृत्वा तत्पित्रादेर्मधुपर्कंकु र्यात् आपस्तंबशाखिनांगो-
गृहेषुगौस्तयावरमतिथिवदर्हयेद्योस्यापचितस्तमितरयेत्यापस्तंबीयगृह्यसूत्रात् विवाहस्थाने गोः संनिधाय गृहशालायामन्यापूर्व
योत्सर्गद्वा रेणांगभूतया युक्तेनमधुपर्केण वरमभिपूजयेत् योस्यवरस्य पित्रादिः संबंधी लोकेचापचितोविद्यादिना यद्वावरस्या-
पचितः पूज्यः तमितरयोः पूर्ववदंगभूत यायुक्तेनमधुपर्केणपूजयेत् एतन्मधुपर्कद्वयमपि विवाहांगमित्युदात्तं तंसूत्रव्याख्यावसरे
कृदर्शनोक्तेश्च यत्रक्वचाग्निमितिविधिनाग्निं प्रतिष्ठाप्य कन्याशालांगत्वा वरोयथार्हंयथाविधिमधुपर्कंगृण्हाति एवंवरापचितोपी
तिप्रदेशांतरे तदुक्तेश्च यथार्हमिति एतोसांगशाखाध्यायिनौचेद्दक्षिणार्थाधिकगवासहैताभ्यांमधुपर्कोदेयः अन्यथाकेवलइति
गोमधुपर्कोवेदाध्यायइति धर्मप्रश्नव्याख्यावसरे गांचदक्षिणामिति उज्ज्वलोक्तेः दक्षिणार्थगोराधिक्यंप्रकृत्यवरायचितस्नातकम-
धुपर्केषुउक्तव्यवस्थायाः कृदर्शनेनाप्युक्तेश्च आश्वलायनशाखिनागंधादिनातत्पित्रादेः पूजनंकार्यं अनंतरोदाहृतभगवद्वचनात्
अथकन्यादानम् मदनरत्नेऋष्यशृंगः वरगोत्रंसमुच्चार्य प्रपितामहपूर्वकं नाम संकीर्तयेद्विद्वान्कन्यायाश्चैवमेवहि तिष्ठेत्पूर्वमुखो २१८
दातावरः प्रत्यङ्मुखोभवेत् मधुपर्कार्हणेकन्यांतस्मैदद्यात्सदक्षिणामिति तत्रैववृद्धवसिष्ठः नामगोत्रेसमुच्चार्य संप्रदानस्यचात्म

नः संप्रदेयं प्रयच्छंतिकन्यादानेतुपुंस्त्रयमिति पुंस्त्रयकीर्त्तनंचप्रपितामहपूर्वकम् नांदीमुखेविवाहेचप्रपितामहपूर्वकं नामसंकीर्त्त-
येदितिवचनात् अत्रनांदीमुखेनत्पूर्वकत्वविधिर्यच्छाखायांनद्विधिस्तद्विषयइतितत्रैवदानपरिभाषायांतत्रैवषड्विंशन्मते नामगोत्रे
समुच्चार्यप्राङ्मुखोदेयकीर्तनाद् उदङ्मुखायविप्रायदत्वातत्स्वस्तिवाचयेदिति देयस्यसदेवताकस्यकीर्तनानंतरंदत्वेत्यन्वयः अयंदि
ङ्नियमोनकन्यादाने प्रागप्रत्यगास्यतउद्वाहेदातृग्राहकयोःस्थितिरितिवचनादित्यपितत्रैवोक्तम् प्रतिग्रहेविशेषस्तत्रैवोक्तोविष्णुध
र्मोत्तरे प्रतिग्रहीतासावित्रंसर्वत्रैवानुकीर्तयेत् ततस्तुकीर्त्तयेत्सार्द्धंद्रव्येणद्रव्यदेवताम् समापयेत्ततःपश्चात्कामस्तुत्याप्रतिग्रहम् त
दंतेकीर्तयेत्स्वस्तिप्रतिग्रहविधिस्त्वयमिति सावित्रंयजुःदेवस्यत्वेति यजुःशाखिविषयस्तद्विधिः कन्यायादेवताविशेषःविष्णुध
र्मोत्तरे कन्यादासस्तथादासीप्राजापत्याप्रकीर्तितेति कन्यादानेतुनपठेद्द्रव्याणांतुपृथक्पृथक् प्रतिग्रहंद्विजश्रेष्ठतंत्रेणांतर्भवंतिते
इति सुवर्णादिद्रव्याणांद्विजस्यचसंबंधघटितंप्रतिग्रहमंत्रैःपृथक्नपठेदित्यर्थः अथतत्प्रयोगः तत्रहेमाद्रिरित्थंदानवाक्यमुदा
जहार ॐ अद्यामुकसगोत्रस्यामुकप्रवरस्यामुकशर्मणः प्रपौत्रायामुकसगोत्रस्यामुकप्रवरस्यामुकशर्मणःपौत्रायामुकसगोत्रस्या
मुकप्रवरस्यामुकशर्मणःपुत्रायामुकसगोत्रस्यामुकप्रवरायामुकशर्मणेवराय अमुकसगोत्रस्यामुकप्रवरस्यामुकशर्मणःप्रपौत्रीं
अमुकसगोत्रस्यामुकप्रवरस्यामुकशर्मणःपौत्रीं अमुकसगोत्रस्यामुकप्रवरस्यामुकशर्मणःपुत्रीं अमुकसगोत्राममुकप्रवराममुका

भिधामिमां कन्यां सालंकारां प्रजापतिदैवतां अमुककामस्तुभ्यमहं संप्रददे इति संमतं चेद्दशदानवाक्यं मदनरत्नकृतोपि वरप्रपितामह-
नामकीर्तनावसरे गोत्रोच्चारणं प्रदर्शयता अनेन तयैव रीत्या पितामहादिनामोच्चारणावसरे तदुच्चारणकर्त्तव्यतासूचनात् किमत्र मूल-
मिति चेत् उभाभ्यामुदाहृतमृष्यशृंगवाक्यं वरगोत्रं समुच्चार्य प्रपितामहपूर्वकं नाम संकीर्तयेद्विद्वान्कन्यायाश्चैवमेव हीति न चात्र वर
विशेषणत्वेनैव गोत्रोच्चारणं विहितं न प्रपितामहादिविशेषणत्वेनेति शंक्यं दानसामान्यविषयेण वृद्धवसिष्ठवचनेनैव कन्यादानेपि त-
त्प्राप्तेः अतः प्रपितामहपूर्वकनामोच्चारणे प्रत्येकं वरगोत्रोच्चारणांगत्वेन विधीयत इति निबंधकृतोरभिप्रेतम् तथान्योपि विशेषो मद
नरत्न एवोक्तः प्रजापतिदैवतामित्यंते अक्षय्यब्रह्मलोककामस्तुभ्यमहं प्रतिपादयामीति वरहस्ते कुशाक्षतजलानि कन्याकरेण सह द
त्वा कन्यां कनकसंपन्नामिति मंत्रं पठेदिति ततो दक्षिणादानमुक्तं हेमाद्रिस्तु दक्षिणादानोत्तरं गौरीं कन्यामिति दानमंत्रोच्चारणमाह त
त्र मूलमुदाहृतमृष्यशृंगवाक्यशेषः मधुपर्कार्चितायैनां तस्मै दद्यात्सदक्षिणाम् उपपात्रं ततो गृह्यमंत्रेणानेन दापयेत् अथ गृह्यपरि
शिष्टानुसारी पारिजातोक्तदानप्रकार उच्यते दानदेशे पुरोधा वधूवरयोर्दक्षिणत उदङ्मुख उपविश्य वधूवरयोर्मध्ये दर्भान्प्रागग्रानुद
गग्रान्दर्भानास्तीर्य तेषु तैजसं पूर्णकलशं निधाय व्रीहियवानोप्य गंधादिभिरलंकृत्य दूर्वापल्लवैर्मुखमवच्छाद्याब्लिंगाभिरापोहिष्ठे
त्यादिभिर्ऋग्भिरभिमंत्रयेत् अथ दाता पुण्याहं भवंतो ब्रुवंत्वित्येवं पुण्याहस्वस्त्यृद्धिवाक्यत्रयं ब्राह्मणद्वारा वाचयित्वा शिवा आपः

संत्वित्याशिषः प्रयुज्य भार्यासमेतः पवित्रपाणिः प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य मम समस्तपितॄणां निरतिशयसानंदब्रह्मलोकावा
प्तिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं कन्यादानं करिष्ये इति संकल्प्य वरं कन्यां च यथाशक्त्यलंकृत्य वरहस्ते हिरण्यं निधाय पूर्वार्चितकलशोदक
मादाय कन्यां हस्ताभ्यां संप्रगृह्य कन्यां कनकसंपन्नामिति मंत्रौ पठित्वा वत्सगोत्रोद्भवाममुष्यप्रपौत्रीममुष्यपौत्रीममुष्यपुत्रीं मम कन्यां
रूपशीलानाम्नीं श्रीरूपां प्रजापतिदैवतां वासिष्ठगोत्रोद्भवायामुष्यप्रपौत्रायामुष्यपौत्रायामुष्यपुत्राय रूपशीलनाम्ने श्रीधररूपिणे व
राय तुभ्यं मम समस्तपितॄणां निरतिशयसानंदब्रह्मलोकावाप्तिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीतिकामः प्रजासृजनत्वकर्मभ्यः संप्रददे प्रतिगृह्णा
तु भवानिति ब्रुवन्वरस्य पाणावुदकं निषिञ्च्य प्रजापतिः प्रीयतामिति मनसा स्मरन् ओं स्वस्तीत्युक्त्वा गौरीं कन्यामिति मंत्रद्वयेन प्रार्थये
त् अथ वरः पुण्याहमित्यादि दातृवदुक्त्वा कन्यादक्षिणां समभिमृश्य क इदमिति मंत्रं पठेत् प्रजापतिमनुस्मृत्य धर्मप्रजासिद्ध्यर्थं क
न्यां प्रतिगृह्णामीति ब्रूयादिति कारिकायां कन्यादानस्येत्थं विधिरुक्तः वरेणैव वृतां कन्यां तत्पिता प्रददाति तां पुत्रायास्य प्रपौत्रायप्ना
म्नेऽस्यामुकगोत्रिणे अस्या अमुकगोत्रीयापुत्री पौत्र्यस्य नप्त्रिका श्रीरूपेयं मया दत्ता तुभ्यं श्रीधररूपिणे इत्युक्त्वोदकपूर्वां तां दद्यात्
स्वस्तिपदं पठन् वरोऽथ प्रतिगृह्णीयात्स्पृष्टशुल्क इति मंत्रत इति शौनकीयेऽपि उपलिप्यत योल्लिखत्य स्थंडिलेऽग्निं निधाय च पश्चाद-
ग्नेः प्रतिष्ठाप्य पेषणी भस्मनिर्मिता प्रागुत्तरेऽग्नेः संस्थाप्य पूर्णकुंभमथो वरः उत्थाय प्राङ्मुखः स्थित्वा प्रत्यगुत्तरतो जलात् तदानीमा

ततोवरः नूतनवस्त्रद्वयं वसित्वाचात्रसलिलाभ्यूषितांकुंकुमादिभिः प्रत्यङ्मुखःप्राङ्मुखीमितिस्थितामात्मसमीपतः कन्यकामभि
गृह्णातिदत्तांपित्रादिभिर्वरः कन्यादानप्रकारश्चपूर्वाचरितउच्यते तद्यथागार्ग्यगोत्रायपरमेश्वरशर्मणे आत्रेयगोत्रप्रभवांपार्वतीं
प्रददाम्यहम् कन्यांसुजलकर्मण्यः करोतिप्रतिपादनं ततोमंगलसूत्रंचध्यायन्निष्टांचदेवतां वध्वाकंठप्रदेशेस्याद्भूषणानिवशक्तितः
कन्यकांप्रतिगृह्यैववरः पूर्ववदासने तत्रैवोपविशेत्तस्मात्तांवधूंमातुलादिकः स्वजनःपरिगृह्याग्नेरुत्तरेणावरस्यतु पश्चिमेनयथानीत्वा
तस्मिन्नेववरासने वरस्यदक्षिणेपार्श्वेप्राङ्मुखीमुपवेशयेत् समाधायपुरस्तंत्रमन्वाधानादिकंक्रमात् अत्राग्निप्रतिष्ठापनोत्तरम-
न्वाधानात्पूर्वंकन्यादानमितिप्रतीयते जयंतस्त्वाह आज्यसंस्कारांतंकृत्वापरिहितधौताभिनववासोयुगुलमाच्छांतामलंकृतामभितःस्व
स्त्ययनांकुमारीमग्निसमीपमानयति ततोवरोप्युत्थायप्राङ्मुखः स्थित्वोदकपूर्वांकन्यांप्रतिगृह्यतस्मिन्नेवासनेउपविशाति तांचाग्नेरुत्त
रतएवनीत्वावरस्यबहिःप्रतिपाद्यतस्मिन्नेवासनेदक्षिणतउपविशाति केचिदस्यांतरंगत्वंवर्णयंति अथवापूर्वोवोदकपूर्वांकन्यांप्रति
गृह्यतामात्मनःसमीपेकृत्वादक्षिणतउपवेश्योपलेपनादिप्रक्रमतइति केचिदित्यनेनसंस्कार्यत्वेनभार्यायाअंतरगत्वाद्दंपत्योर्मध्य
मार्गेणसीमंतइवनयनपक्षः सूच्यते अत्रग्रंथानांविरोधेकिमुचितमित्यपेक्षायांपारिजातेउक्तंकारिकागृह्यपरिशिष्टविरोधेपरिशि २२०
ष्टोक्तमेवानुसंधेयं आचार्येणोक्तत्वात् तथैवलौकिकंवाक्यंस्मृतिबाधेपरित्यजेदितिवचनाच्चेति गृह्यपरिशिष्टकारशौनकयोर्विरो-

धेपरिशिष्टोक्तमेवानुसंधेयम् आचार्येणोक्तवचनत्वादिति च एवं च हेमाद्र्यादिनिबंधोदाहृतिस्मृतिविरोधे गृह्यपरिशिष्टोक्तमेवोक्त
नरामुचितमाश्वलायनशाखिनां बह्वृचत्वं वा स्वगृह्योक्तमिति शास्त्रात् स्मृतीनां शाखांतरविषयत्वसंभवाच्च आश्वलायनशाखिकुले
षु सर्वशिष्टैः प्रपितामहादिपुरुषेषु प्रत्येकं गोत्रादिसंकीर्तनस्यानादृतत्वाच्च तान्विवाहे प्रतीयादिति गृह्यविरुद्धकुलधर्माणामपि संग्र
हार्यमिति वृत्तिकृतोक्तत्वात् तदनुसारिकुलधर्माणां सुतरां संग्राह्यत्वात् एवं च हेमाद्र्यादिषूदाहृतं प्रतिपुरुषं गोत्रादिकीर्तनं बह्वृचा-
न्यशाखिविषयं अत एव हरिहरेण हेमाद्र्यनुसारेण प्रतिपुरुषगोत्रादिसंकीर्तनमुक्तमेव दानप्रयोगमुक्त्वा द्यौस्त्वाददातु पृथिवी प्रतिगृ
ह्णात्विति वरः प्रतिगृह्य क इदमिति कामस्तुतिं पठेदित्युक्त्वा सुवर्णं गोमिथुनं दक्षिणां गां च दद्यादित्युक्तं प्रत्यङ्मुखेन वरेण प्राङ्मुख्याः क
न्यायाः स्वीकारश्च शौनकोक्त आश्वलायनशाखिभिन्नबह्वृचविषयः कारिकायास्तु पुरुषेयत्तायामेव तात्पर्येण पित्रादिक्रमे बहुग्रंथवि
रोधात् एवं सत्यपि सकलग्रंथाननादृत्याचारानुसरणमेवेच्छतां परितोषाय यथाचारमपि प्रयोगो लिख्यते हस्तांतरालं विहाय प्रत्येकं-
प्रस्थपरिमिततंडुलराशी पूर्वापरौ विधाय पूर्वस्मिन्प्रत्यङ्मुखं वरं अपरस्मिन्प्राङ्मुखीं कन्यामवस्थाप्य तयोर्मध्ये कुंकुमादिकृतस्वस्तिकां कि
तमंतःपटमुदग्दशं धारयेयुः कन्यावरयोः पित्रादिर्ज्योतिर्विदो वस्त्रादिना पूजां विधाय तद्दत्तान्सपुगफलान्कुंकुमाक्षतान्कन्यावरयोरं
जलौ दद्यात् तावुभौ यथाचारं तद्धारणं कुर्वंतौ स्वस्तिकालोकनसमाहितचक्षुर्मनसौ स्वस्वेष्टदेवताममुष्यै नम इत्येवं ध्यायंतौ तिष्ठतः

ज्योतिर्विदा मंगलपद्यपाठांते तदेवलग्नमिति पठित्वा रुद्रमुहूर्तमस्तु ओंप्रतिष्ठेत्युक्ते ऽतः पटमुत्तरतो ऽपसारयेयुः ततः कन्यावरौ परस्परं शि
रसोरक्षतप्रक्षेपं परस्परेक्षणं च कुर्यातां वरः अभ्रातृघ्नीं वरुणापतिघ्नीं बृहस्पते इंद्रापुत्रघ्नीं लक्ष्म्यं तामस्यै सवितुः सवेति जपन्नीक्षेत त
यावीक्ष्यमाणः अघोरचक्षुरिति मंत्रं जपेत् वरः अथ तस्या भ्रुवोर्मध्ये दर्भाग्रेण ॐ भूर्भुवः स्वरिति परिमृज्य दर्भं निरस्याप उपस्पृशेत्
अथर्ववेदिके ऽपठ्यमान ब्राह्मणखंडवाक्यांते कन्यापूर्वकं ताभ्यामक्षतारोपणं कार्यं तत्र ऋग्वेदइति खंडद्वयं २ उत्तमामतिष्ठाः यज्ञावा
चो॰१ ततोनुदेतां॰१ महीद्यौः॰४ धारयन्धारयन्॰५ दक्षिणाअनु॰६ हिरण्यकशिपावासीनआचष्टे॰७ साम्राज्यंभौज्यं॰८ एतानिवाक्या
नि दक्षिणा आन्वित्यस्य स्थाने वाग्वा इति खंडं केचित्पठंति अन्नृक्षरा ऋजवः संत्विति विपर्यासेन प्राङ्मुखं वरं प्रत्यङ्मुखीं कन्यां कृत्वा
दाता वरदत्तवस्त्रादिरहितां स्वदेयाहतवस्त्रालंकारमात्रयुतां अलंकारभिन्नकनकयुतहस्तां वरपूजावशिष्टचंदनलिप्तहस्तचरणां कन्या
मित्थं दद्यात् वधूवरयोर्दक्षिणतः स्वदक्षिणतः स्थितपत्नीसहितउदङ्मुखः पीठे उपविश्य बद्धशिखः उपविश्याचम्य कुशहस्तः प्राणा
नायम्य देशकालसंकीर्तनांते अमुकप्रवरान्वितामुकगोत्रो ऽमुकशर्माहं मम समस्तपितॄणां निरतिशयसानंदब्रह्मलोकावाप्त्यादिकन्या
दानकल्पोक्तफलावाप्तये अनेन वरेणास्यां कन्यायामुत्पादयिष्यमाणसंतत्या द्वादशावरान् द्वादशपरान् पुरुषांश्च पवित्रीकर्तुमात्मनश्च
लक्ष्मीनारायणप्रीतये ब्राह्मविवाहविधिना कन्यादानमहं करिष्ये इति सकुशाक्षतजलप्रक्षेपेण संकल्प्य सपत्नीक उत्थायोदङ्मुख एव क-

न्यांसंभगृत्य कन्यांकनैकसंपन्नां कनकाभरणैर्युतां दास्यामिविष्णवेतुभ्यं ब्रह्मलोकजिगीषया विश्वंभरःसर्वभूताःसाक्षिण्यः
सर्वदेवताः इमांकन्यांप्रदास्यामि पितृणांतारणायचेतिपठित्वानवकांस्यपात्रस्थकन्यांजलेरुपरि वरांजलिंनिधाय तत्रदक्षिणेह-
स्तेयथाशक्ति हिरण्यंनिधाय स्वदक्षिणास्थितपत्न्यानूतनपात्रस्थितानुच्छिष्टशुद्धोदकधारामविच्छिन्नांक्रियमाणांसहिरण्येतद्धस्ते-
क्षिपन्वदेव् ब्राह्मणैःसह कन्यातारयतु पुण्यंवर्द्धतां शांतिःपुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु पुण्याहंभवतोब्रुवंतु स्वस्तिंभवंतोब्रुवंतु ऋद्धिंभवंतो-
ब्रुवंतु श्रीरस्त्विति भवंतोब्रुवंत्वेतद्वाक्यचतुष्टयांते ओंपुण्याहमित्याद्युत्तराणिब्राह्मणाःपठेयुःअमुकप्रवरान्वितामुकगोत्रोमुकशर्माहं
ममसमस्तेत्यादिप्रीतयेइत्यंतमुक्त्वा अमुकप्रवरोपेतामुकगोत्रायामुकशर्मणःप्रपौत्रायामुकशर्मणःपौत्रायामुकशर्मणःपुत्रायामुकशर्म-
णेश्रीधररूपिणेवरायकन्यार्थिने अमुकप्रवरामुकगोत्राममुकशर्मणःप्रपौत्रीममुकशर्मणःपौत्रीममुकशर्मणःममपुत्रीं अमुकनाम्नीं
कन्यांश्रीरूपिणींवरार्थिनींप्रजापतिदेवत्यांप्रजासृजत्वकर्मभ्यस्तुभ्यमहंसंप्रददेइतिसहिरण्यहस्तेसाक्षतजलंक्षिपेत् प्रजापतिःप्री
यतामिति ध्यात्वाकन्यांप्रतिगृण्हातुभवानितिवदेत् वरःॐस्वस्तीत्युक्त्वाकन्यायादक्षिणांसमभिमृशेत्कइदंकस्मा० प्रतिगृण्हाम्वि
तित्रिर्वदेत् अथधर्मप्रजासित्यर्थंप्रतिगृण्हामीतिवदेत् ततोदातागौरींकन्यामिमांविप्रयथाशक्तिविभूषितां गोत्रायशर्मणेतुभ्यं
दत्तांविप्रसमाश्रय कन्येममाग्रतोभूयाःकन्येमेदेविपार्श्वयोःकन्येमेपृष्ठतोभूयास्त्वद्दानान्मोक्षमाप्नुयां ममवंशाकुलेजातापालि-

ना[illegible]ष्टकं तुभ्यंविप्रमयादत्तापुत्रपौत्रप्रवर्धिनी धर्मेचाऽर्थेचकामेचनातिचरितव्यात्वयंममिति वरोनातिचरामीतिवदेत् दातो-
पविश्यकृतस्यकन्यादानस्यप्रतिष्ठाफलसिद्ध्यर्थेइदंसुवर्णमग्निदैवत्यंदक्षिणात्वेनसंप्रददेइतिदद्यात् ओंस्वस्तीतिवरः कृतस्यकन्यादा
नप्रतिष्ठासिद्ध्यर्थंजलपात्रंभोजनपात्रंतदुपपात्रेचसंप्रददेइति दानपात्रेषुकांस्यादिजातिभेदेनमंत्रभेदाअग्रेद्रष्टव्याः ओंस्वस्तीतिव
रः इत्थंपित्रादानंकार्यम् पितामहस्तुदानंकुर्वन्पौत्रीमित्यंतःपूर्वंममेतिवदेत् पुत्रीमित्यंतःपूर्वंनवदेत् भ्रात्रादिःदानंकुर्वन्पुरुष
त्रयसंकीर्त्तनमेवकुर्यात् नममेतिक्वापिवदेत् सकुल्यत्वेनपितामहःकुर्वन् प्रपौत्रीमित्यंतःपूर्वंममेतिवदेत् नांतरत्रजननीदानंचेत्कुर्या
त् गोत्रामुकनाम्न्यहमितिविकारः भर्तृगोत्रमेवेत्थंवदेत् नगोत्रोत्पन्नेतिपितृगोत्रंनैववदेत् पुत्रिकागांधर्वादिविवाहोढाचपितृगो
त्रमेववदेत् पुंस्त्रयसंकीर्तनंममेतिनवदेच्च मातामहमातुलादिःसंबंधीअसंबंधीवायःकश्चित्गोत्रांतरीयःकन्यादानंकुर्वन्स्वगो
त्रंस्वविशेषणत्वेनसंकीर्त्याऽमुकशर्मणःसमस्तपितृणामितिकन्यापितृनामपर्यंतमुक्त्वा कन्याविशेषणत्वेनतदीयप्रवरगोत्रकीर्त्तन-
मेवकुर्यात् ममवंशकुलेजातेतिश्लोकेपिममेत्यस्यस्थानेकन्यापितृनामैववदेच्च कुलशब्दस्यपितृवंशपरत्वेनैवसाफल्यात् अतएव-
पितादद्यात्स्वयंकन्यांभ्रातावानुमतेपितुः मातामहोमातुलश्चसकुल्योबांधवस्तथा मातात्वभावेसर्वेषांप्रकृतौयदिवर्तते तस्यामप्र
कृतिस्थायांदद्युःकन्यांसजातयः इतिनारदव्याख्यावसरेसकुल्याःपितृपक्षीयाःबांधवाःमातृपक्षीयाःसजातयोब्राह्मणादयइति-

व्याख्यातंमदनपारिजाते यद्यप्यत्रभ्रात्रनंतरंसंकल्पात्पूर्वंमातामहमातुलयोः संकीर्तनमौरसकन्याविषयेपुत्रिकाविषयेचवेदितव्य
मितितत्रैवोक्तम् तथापिपुत्रिकाविषयमेवैतत् औरसकन्यायांयाज्ञवल्क्योक्तश्रौतक्रमस्यबलवत्त्वात् अतएवनारदवाक्येभ्रातुःपू
र्वंपितामहोपसंहारः पुत्रिकाकरणंचकलौनोचितं दत्तौरसेतरेषांतुपुत्रत्वेनपरिग्रहइतिकलिवर्ज्येषुपाठात् यदिदत्तकःस्वौरसकन्या-
दानंकुर्यात् प्रतिग्रहीतायेनतद्गोत्रमेवस्वस्यकन्यायाश्चविशेषणत्वेनवदेत् प्रतिग्रहीतुःपितुरनंतरञ्चप्रपितामहस्थानेपितामहस्था
नेवदेत् दत्तकन्यादानेपिगोत्रकन्याविशेषणत्वेनसंकीर्तनंश्लोकेजातेत्यस्यदत्तेत्येवमूहः एवंदत्तकवरायकन्यादानेत्यनेनप्रतिग्रही-
तुःतदीयगोत्रस्य नतत्कुलगतपुरुषाणामेव वरविशेषणत्वेनसंकीर्तनंबोद्धव्यम् अथकन्यादानांगत्वेनगवादिदानंयःकुर्यात् संक
ल्पपूर्वकंतत्तन्मंत्रेणतत्तद्दानंकुर्यात् यज्ञसाधानभूतायाविश्वस्याघौघनाशिनी विश्वरूपधरोदेवःप्रीयतामनयागवा गोः१ सर्व
सस्याश्रयाभूमिर्वराहेणसमुद्धृता अनंतसस्यफलदा अतःशांतिंप्रयच्छमे भूमेः२ इयंदासीमयातुभ्यंश्रीवत्सप्रतिपादिता सदा-
कर्मकरीभोग्यायथेष्टंभद्रमश्नुते दास्याः३ अशून्यंशयनंनित्यमनूनांश्रियमुन्नतिम् सौभाग्यंदेहिमेनित्यंशय्यादानेनकेशव शय्या
याः४ हिरण्यगर्भसंभूतंसौवर्णंचांगुलीयकम् सर्वप्रदंप्रयच्छामिप्रीणातुकमलापतिः अंगुलीयकस्य ५ क्षीरोदमथनेपूर्वमुद्भूतं
कुंडलद्वयं श्रियासहसमुद्भूतंददे श्रीःप्रीयतामिति कुंडलयोः६ महार्णवसमुत्पन्नउच्चैःश्रवसपुत्रक मयात्वंविप्रमुख्यायदत्तः

शांतिंप्रयच्छमे अश्वस्य ७ रजतंसर्वभूतानांपितृणांपरमंहितम् शिवनेत्रोद्भवंयस्मादतःशांतिंप्रयच्छमे रजतस्य ८ ऐरावतीकुग-
जेंद्रत्वंसरस्वत्याभिषेचित इंद्रस्यवाहनंशश्वत्सर्वदेवैश्चपूजित दानेनानेनदत्तेनममशांतिंप्रयच्छमे गजस्य ९ इदंगृहंगृहाणत्वंसर्वो-
पस्करसंयुतं तवविप्रप्रसादेनममास्त्वभिमतंफलम् गृहस्य १० इंद्रादिलोकपालानांयाराज्यमहिषीशुभा महिषासुरस्यजननीसास्तु
मेसर्वकामदा महिष्याः ११ परापवादपैशून्यादभक्ष्यस्यचभक्षणात् उत्पन्नपापंदानेनताम्रपात्रस्यनश्यतु ताम्रपात्रस्य १२ यानिपा-
पानिकाम्यानिकामोत्थानिकृतानिच कांस्यपात्रप्रदानेनतानिनश्यंतुमेसदा कांस्यपात्रस्य १३ अगम्यागमनंचैवपरदाराभिमर्शनं
रौप्यपात्रप्रदानेनतानिनश्यंतुमेसदा रौप्यपात्रस्य १४ जन्मजन्मसहस्रेषुयत्कृतंपातकंमया स्वर्णपात्रप्रदानेनशांतिरस्तुसदा
स्वर्णपात्रस्य १५ पूरितंपूगपूगेननागवल्लीदलान्वितं पूर्णेनचूर्णपात्रेणकर्पूरपिटकेनच सपूगखंडनंदिव्यंगंधर्वाप्सरसांप्रियम्
करकत्वंनिरातंकंत्वंप्रसादात्कुरुष्वमाम् करकस्य १६ कांचनंहस्तवलयंरूपकांतिसुखप्रदम् विभूषणंप्रदास्यामिविभूषयतुमांसदा
वलयस्य १७ सर्वविद्याश्रयंज्ञानकारणंललिताक्षरं पुस्तकंसंप्रयच्छामिप्रीताभवतुभारती पुस्तकस्य १८ धर्मस्त्वंवृषरूपेणजग-
दानंदकारक अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतःशांतिंप्रयच्छमे वृषस्य १९ एवंदानंकृत्वाकुक्ष्यभिमर्शनपक्षे यत्कक्षीवांसंवननंविश्वेदेवा-
अनुष्टुप् दक्षिणकुक्ष्यभिमर्शनेविनियोगः ॐयत्कक्षीवांसंवननमितिमंत्रेणकन्यादक्षिणकुक्षिमभिमृशेत् अथकांस्यपात्रेक

लधांजलमासिच्य अनाधृष्टमित्यभिमंत्र्य सकुशदूर्वयोदुंबर्यार्द्रयाशाखयावावधूवरावभिषिंचेत् आनःप्रजामितिचतसृ-
णांसूर्यासावित्रीऋषिः सूर्यासावित्रीदेवता आद्याजगती द्वितीयात्रिष्टुप् अंत्येद्वेअनुष्टुभौ अभिषेकेविनियोगः ॐ आनःप्रजां
अघोरचक्षु० इमांत्वमिंद्र० सम्राज्ञी० ४ समुद्रज्येष्ठाइतिचतसृणांवसिष्ठआपस्त्रिष्टुप् अभिषेके० ॐ समुद्रज्येष्ठाःस० आपो
हिष्ठेतितिसृणांसिंधुद्वीपआपोगायत्री अभिषकेवि० ॐ आपोहिष्ठा० ३ एवमभिषिच्य अथेशान्यामारभ्यदुग्धाक्तंसूत्रंवधूव-
रयोःकंठदेशेचतुर्वारंपंचवारंवाप्रदक्षिणं परित्वागिर्वणो० १ तान्वोमहो० २ दशावनिभ्यो० ३ तेसोमादो० ४ वृषावो० अध्वर्युमध्वरंभि
त्यनेनमंत्रैर्वेष्टयित्वा कंठदेशस्थमधोनिष्काश्य कटिदेशस्थमुपरिनिष्काश्यऊर्णाहरिद्राखंडंबध्वाकंठदेशस्थंसूत्रंवधूवामहस्तेवरो
बध्नीयात् नीललोहितमित्यनेनमंत्रेण तथाकटिदेशस्थंसूत्रंवरदक्षिणहस्तप्रकोष्ठे-वधूर्बध्नीयात् विश्वेत्तातेइत्यनेनमंत्रेण ऊर्णा-
स्तुकेकेशपक्षयोर्बन्धेभवतइतिसूत्रात् पक्षेविहितस्य अग्नेविश्वेभिःस्वनीकदेवैरितिमंत्रेणवरोदक्षिणोत्तरकेशपक्षयोर्मंत्रावृत्त्या
ऊर्णादशांबध्नीयात् इदंकृताकृतमिति ततोऽक्षतारोपणं तत्रायंक्रमः तैजसपात्रेणक्षीरमानीयघृतमासिच्यपात्रांतरेणार्द्रीस्व
तण्डुलशालितंडुलानादायवरःक्षालितपाणिःप्रक्षालितवध्वंजलौक्षीरघृतंपाणिनाद्विरुपस्तीर्यद्विवारंतंडुलानोप्यद्विवारंतथैवा
भिघारयेत् एवंवरांजलावन्येनापूरितेदातानदंजल्योःरूपवर्णनिधायवरांजलिंकन्यांजल्युपरिनिधाय कन्यानारयन्विस्त्यादिमुहूर्तनक्ष-

न्नसंपदस्त्वित्यंतं पठित्वा कन्यांजलिस्थितानक्षतान् वरमूर्धन्यारोपयेत् भगोमेकामः समृध्यतामिति वरः स्वांजलिस्थानक्षतान्वधूशि
रसिक्षिपेत् यज्ञोमेकामः समृध्यतामिति एवंपुनर्द्वितीयवारंकुर्यात् तत्रश्रियोमेकामः समृध्यतामितिवधूः धर्मोमेकामः समृध्यतामिति
वरः इतिद्वितीयेकुर्यात् प्रजामेकामः समृध्यतामितिवधूः यशोमेकामः समृध्यतामितिवरः एवंतृतीयेकुर्यात् तूष्णींचतुर्थंचकु-
र्यात् सप्तवारंचकुर्यादितिकेचित् अन्येतु अक्षतारोपणंमंत्रान्नेच्छंति एवमक्षतारोपणंकृत्वा वरः स्वशिरसिपुष्पमादायक्षीरघृते
नाक्ताव्य कन्याल्ललाटेतिलकंकुर्यात् साप्रिपूर्वोक्तंतिलकंवरस्यकुर्यात् मालांवरकंठेनिदध्यात् ततोकन्याकंठेवरोमालांनिदध्यात् ततो
वधूवरौप्राङ्मुखावुपविश्य अष्टपुत्रीसंज्ञकंवस्त्रद्वयंसकंचुकंमांगल्यतंतुयुक्तंनीराजनपुरःसरंसुवासिनीभिःसमर्प्य वरः मांग-
ल्यतंतुनानेनममजीवनहेतुना कंठेबध्नामिसुभगेसाजीवशरदांशतमितिमंत्रेणकंठेबध्वाकुलदेवतांचस्मृत्वा आयुष्यमितिसूक्ते
नपूषणोर्भूषयेत् ततःविवाहनिर्विघ्नतासिध्यर्थंगणपतिपूजनंकरिष्ये गणानांत्वाआनूनइंद्रक्षमंतमितिमंत्रद्वयेन हरिद्राखंडपू
गीफललड्डुकादिनिधायषोडशोपचारैःसंपूज्य पुनःपूर्वोक्तमंत्राभ्यांवस्त्रप्रांतेबध्वाउत्तरीयवस्त्रप्रांतेपरस्परंवध्नीयात् ततोवधूवरौ
महालक्ष्मींशचींपार्वतींचप्रणमेत्षोडशोपचारैश्चपूजयेत् देशकालसंकीर्तनांतेविवाहव्रतंकरिष्यावहे इतिसंकल्प्य ततःप्रथमदिव-
सेरोहिणीसोमौघृत्वादाक्षायणीमावाहनादिभिःपूजयेत् ततोवधूर्मंगलद्रव्यपरिपूर्णानिवायनानिदेवतात्रयोद्देशेनसुवासिनीभ्योदद्यात्

ततोद्विजैराशीर्देया भद्रंकर्णेभिः१ द्रविणोदाद्रवि०२ सवितापश्चातात्०३ नवोनवोभवति०४ उच्चादिवि०५ दक्षिणावता०६ इतिपठेयुः
ततोवधूवरौ पूर्वोक्तलक्षणांवेदिंमंत्रघोषेणगच्छतः वरःस्वयमासनेउपविश्य पश्चिममार्गेणनियमितवाचंवधूमानीय दक्षिणतउपवेश्य आ
चम्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्य प्रतिगृहीतायामस्यांवध्वांभार्यात्वसिद्धयेगृह्याग्निसिद्धयेचविवाहहोमंकरिष्येइतिसंकल्प्य स्थंडिलो
पलेपनाद्यग्निप्रतिष्ठपनांतकर्मकृत्वा प्रत्यगग्नेर्दृषदंसोपलांप्रतिष्ठाप्य प्रागुदीच्यामुदकुंभंधान्यराशौरुपरिनिधाय पल्लवैरपिधाय गंधपुष्पै-
रलंकृत्यउदगग्नेःसप्ततंडुलराशीनुपकल्प्य समिद्वयमादायदेशकालौसंकीर्त्य अस्मिन्विवाहहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानमित्यादि आ-
घारावाज्येनेत्यंतमुक्त्वा त्रिरग्निंपवमानंसकृदग्निंप्रजापतिंचाज्येन अयमांग्निंवरुणाग्निंपूषाग्निंप्रजापतिंचलाजद्रव्येण शेषेणस्विष्टकृतमि-
त्यादि आज्याधिश्रपणांतंपूर्ववत्कृत्वा ऽज्यंलाजैःसहपर्यग्निकृत्वा ज्योत्पवनादिस्रुक्स्रुवांजलिसंमार्गांते हविरासादनाग्न्यर्चनपूर्वकमाघा
रांतंकृत्वा वध्वाऽन्वारब्धः अग्नआयूंषीतितिसृभिः पूर्ववद्धोमत्यागौकृत्वा त्वमर्यमेतिमंत्रस्यवसुश्रुतऋषि अग्निर्देवतात्रिष्टुप्छंदः आ
ज्यहोमेवि० ॐ त्वमर्यमाभवसि० कृणोषिस्वाहा अग्नयइदं० प्रजापतेनत्वदेतामितिपंचभिराज्याहुतीर्हुत्वा प्रत्यङ्मुखवरस्तिष्ठन् प्राङ्मु-
खवधूमासीनयाउत्तानहस्तांगुष्ठादिप्रदेशमवाङ्मुखेनकरेण गृभ्णामीतिमंत्रस्यसूर्यासावित्रीऋषिर्देवताच त्रिष्टुप्छंदः अस्यावध्वाःपाणि
ग्रहणेविनियोगः ॐ गृभ्णामितेसौभगत्वाय० यदेवार्दतिमंत्रेणगृहीत्वावध्वाकरौप्रक्षाल्यांऽजलिंकारयित्वाऽस्रुवेणाज्यमादायोपस्त्री

यं वधूभ्रात्रा भ्रातृस्थानीयेन वा तिष्ठता शूर्पस्थाल्लाजान्मुष्टिपरिमितान् हृत्वा स्वयं पात्रस्थानभिघार्यांजलिस्थानप्यभिघार्य अर्यमण
मिति मंत्रस्य वामदेवऋषिः अर्यमाग्निर्देवता अनुष्टुप्छंदः विवाहप्रधानलाजहोमे० ओं अर्यमणंनु देवं कन्या अग्निमयक्षत सइमां देवो अर्य
मा प्रेतो मुंचातु नामुतः स्वाहा अर्यम्णेऽग्नय इदं० इतिमंत्रमुक्त्वा तिष्ठन्नंजलिनांगुल्यग्रेर्होमयेत् ततो दृषदमुपलां च वर्जयित्वा कुंभसहित
मग्निं अमोहमस्मि सा त्वं सा त्वमस्यमोहं द्यौरहं पृथिवी त्वं सामाहमृक्त्वं तावेह विवहावहै प्रजां प्रजनयावहै संप्रियौ रोचिष्णू सुमनस्यमानौ-
जीवेव शरदः शतमिति मंत्रेणाग्रे स्वयं गच्छन् वध्वा सह प्रदक्षिणीकृत्य तां प्राङ्मुखीं इमम श्मानमारोहाश्मेव त्वं स्थिरा भव सहस्व पृतनाय
तोभितिष्ठ पृतन्यत इतिमंत्रेण द्वाभ्यामपि पादाभ्यां दृषदमारोप्य अश्मानमारोहयत्युत्तरतोग्नेर्दक्षिणपादेनेति कात्यायनः पुनः पूर्ववत्तदंज
लिमुपस्तीर्य लाजावदानं द्विःकारयित्वाऽभिघार्य वरुणमिति मंत्रस्य वामदेवऋषिः वरुणाग्निर्देवता अनुष्टुप्छंदः विवाहप्रधानलाजहोमे०
ओं वरुणंनु देवं कन्या अग्निमयक्षत सइमां देवो वरुणः प्रेतो मुंचातु नामुतः स्वाहा वरुणायाग्नय इदं न ममेति मंत्रेण पूर्ववद्धावयित्वा पुनस्तेनैव मं
त्रेण वध्वा सह प्रदक्षिणीकृत्य अश्मानमारोप्य पुनर्लाजावदानं पूर्ववत्कारयित्वा पूषणमिति मंत्रस्य वामदेवऋषिः पूषाग्निर्देवता अनुष्टु-
प्छंदः विवाहप्रधानलाजहोमे० ॐ पूषणंनु देवं कन्या अग्निमयक्षत सइमां देवः पूषा प्रेतो मुंचातु नामुतः स्वाहा पूष्णेग्नय इदं० इतिमंत्रमु २२५
क्त्वा हावयित्वा पुनर्मंत्रेण प्रदक्षिणीकृत्य अश्मानमारोप्य स्वयं प्रजापतये स्वाहेति स्मरन् अवशिष्टाल्लाजान् आत्माभिमुखं शूर्पकोणेनैव नि

स्वशेषेणतथैवह्लावयेत् ततोवधूंपरिगृह्य अग्नेरुदक्सप्ततंडुलराशिष्वपि इषएकपदीभवसामामनुव्रताभव पुत्रान्विंदावहैबहूंस्तेसं तुजरदष्टय इतिप्रथमराशिं ऊर्जेद्विपदीभवेत्यादिनाद्वितीयराशिं रायस्पोषायत्रिपदीभवेत्यादिनातृतीयराशिं मायोभव्यायचतुष्पदीभ वेत्यादिनाचतुर्थराशिं प्रजाभ्यःपंचपदीभवेत्यादिनापंचमराशिं ऋतुभ्यःषट्पदीभवेत्यादिनाषष्ठराशिं सखासप्तपदीभवेत्यादिनासप्त मराशिं प्रत्यगादितःक्रमेणाक्रमय्य तस्याःशिरसास्वशिरःसंयोज्य कलशोदकमादाय प्रथममात्मशिरःपश्चाद्वधूशिरःपूर्वोक्तशांतिर स्त्वित्यादिपंचदशवाक्यैरभिषिच्य पूर्ववदासित्वाज्येनास्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्य पूर्ववद्धोत्तरीयांतो तूष्णींविस्रस्य रात्रौध्रुवमरुंधतीं सप्तर्षींश्चवध्वासहदृष्ट्वा जीवपत्नीप्रजांविंदेयेति मंत्रंपत्न्यावाचयेत् ततोवधूर्वाचंविसृजेत् एतदादिविवाहाग्निरक्षेदितिविवाहहोमः

ततःसायंसंध्यामुपास्यविवाहाग्निंप्रज्वाल्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्य अस्मिन्विवाहाग्नौयथोक्तकालेश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंयाव ज्जीवमुपासनंकरिष्ये इतिसंकल्प्यौपासनंकुर्यात् तत्राऽयंक्रमः शुद्धदेशेचतुर्विंशत्यंगुलप्रमाणंषोडशांगुलप्रमाणंवाचतुरस्रंप्रत्ये कंचतुरंगुलोत्सेधंमेखलात्रययुक्तमायतनंनिर्माय गोमयेनोपलिप्योल्लिख्य तत्रयथालाभंसिकतापद्मपत्रादिसंभारान्निःक्षिप्य तत्रगृ ह्याग्निंपूर्ववत्प्रतिष्ठाप्य विवाहदिनसायंकालादारभ्यौपासनंकुर्यात् तदित्थं यजमानःकृतसंध्यावंदनोऽग्नेःपश्चिमतउपविश्यप्राणा नायम्यदेशकालौसंकीर्त्य औपासनंकरिष्येइतिसंकल्प्य अस्तमानात्पूर्वकाले प्रज्वालिताग्नौचत्वारिशृंगेतिमंत्रेण यज्ञपुरुषमूर्तिंध्यात्वा

सोदकेन पाणिना स मंतात्प्रदक्षिणं पुनः पुनरुदकमादाय त्रिः परिमृज्य परिस्तीर्य त्रिरुदकमादाय त्रिः पर्युक्ष्य होमद्रव्यं प्रक्षाल्य पात्रे निःक्षिप्य
नत्यात्रमग्नेरुत्तरतो निधाय ज्वलतादर्भेणावज्वाल्य प्रोक्ष्य तेनैव दर्भेण ज्वलता त्रिः पर्यग्निं कृत्वा तदुल्मुकं निरस्याप उपस्पृश्याऽग्नेः पश्चिम-
तः कुशानास्तीर्य तत्र समिधा सह हविर्निधाय विश्वानि न इत्यादिऋग्भ्यां गंधादिभिरग्निमभ्यर्च्य दक्षिणं जान्वाच्य तत्समिधं तूष्णीं अग्नौ प्रक्षि
प्याप उपस्पृश्य समिधि प्रदीप्तायां सत्यां विधूमे प्रज्वलिताग्नौ हुतसंख्याकान् प्रस्थधान्यस्य चतुःषष्टितमभागरूपान्वा तंडुलान् दक्षिणहस्तेनादा
य सव्यपाणिं त्द्दिनिधायाऽगुल्युत्तरपार्श्वेन समिन्मूलतो द्व्यंगुलप्रदेशेऽग्नये स्वाहेति हुत्वाऽग्नय इदं न ममेत्युक्त्वा तस्या आहुतेरैशानदेशे पू
र्वाहुतेर्भूयसीमाहुतिं प्रजापतिपदं चतुर्थ्यंतं मनसा ध्यायन् स्वाहेत्युच्चार्य पूर्वाहुत्यसंसृष्टां हुत्वा पूर्ववदुपविश्य परिस्तरणं विसृज्य परिसमूह
न पर्युक्षणे कृत्वा अग्न आयूंषीति मंत्रत्रयस्य शतं वैखानसा ऋषयः अग्निः पवमानो देवता गायत्री छंदः अग्न्युपस्थाने विनि॰ अग्न आयूंषि॰
१ अग्निर्ऋषिः॰ २ अग्ने पवस्व स्वपा॰ ३ अग्ने त्वं न इति प्रजापते न त्वदिति तंतुं तन्वन्नित्यस्य देव ऋषिः अग्निर्देवता जगती छंदः विनियोगमु-
क्त्वा ओं तंतुं तन्वन्नजसो॰ हिरण्यगर्भ इत्यस्य हिरण्यगर्भ ऋषिः प्रजापतिर्देवता त्रिष्टुप्छंदः विनियोगः पूर्ववत् हिरण्यगर्भः समवर्त्तता॰
विधेम एतैर्मंत्रैर्वायव्यदेशे प्रह्वीभूतः कृतांजलिः स्थित्वाग्निं समीक्षमाण उपस्थाय पुनरुपविश्य न्यूनातिरिक्तता परिहारार्थं विष्णुं स्मृत्वाऽने २२६
न होमेन श्रीभगवान् परमेश्वरः प्रीयतामित्युच्चारयेत् एवं प्रातरुदयात्पूर्वमग्निप्रादुष्करणं कृत्वा होमकाले पूर्वांगानि कृत्वा पूर्वं संकल्पि

तत्प्रातरौपासनंकरिष्ये इत्युक्त्वा सूर्यायस्वाहेति पूर्ववद्द्रव्येणैव प्रथमाहुतिं हुत्वा सायंकालीनद्वितीयाहुतिवदत्राप्याहुतिंहुत्वा परि-
समूहनादिकंकृत्वोपस्थानंकुर्यात् तत्रायंक्रमः सूर्योनइतिचक्षुः सूर्योदेवतागायत्रीछंदः सूर्योपस्थानेवि० ओंसूर्योनोदिवस्पातु०
१ उदुत्यंचित्रंदेवानांनमोमित्रस्येत्यस्य सूर्योभितपाऋषिः सूर्योदेवताजगतीछंदः सूर्योपस्थाने० ओंनमोमित्रस्य० एतैश्चतुर्भिर्मं-
त्रैः पूर्वोक्तप्राजापत्यैश्चोपस्थायांचमेति इत्यौपासनम् स्वमंदिरंगच्छन्वधूंयानमारोहयेत् पूषात्वेतोनयतुहस्तगृह्येति सू-
र्यासावित्रीऋषिर्देवताच त्रिष्टुप्छंदः यानारोहणेवि० ओंपूषात्वेतोनयतु० वदासीतिगृहंगत्वाश्वशुरगृहेवा पुनस्तिथ्यादिसंकी-
र्त्य ममाऽग्नेर्गृह्यत्वसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंगृहप्रवेशाख्यंहोमंकरिष्ये तत्रदेवतापरिग्रहार्थमित्यादिचक्षुषीआज्येनेत्यंतमु-
क्त्वाऽत्रप्रधानं सूर्यासावित्रींचतुर्वारमुक्त्वा आज्येन शेषेणस्विष्टकृतमित्युक्त्वाऽन्वाधाय प्रत्यगग्नेः स्वदक्षिणदेशेप्राग्ग्रीवमुत्तरलो-
मानडुहंचर्मास्तीर्यतस्मिन्वधूमुपवेश्य पात्रासादनाद्यग्न्यलंकरणपर्यंतंकृत्वा तयान्वारब्धः सन्निध्माधानाद्याज्यभागांतंकृत्वा आ
नः प्रजामितिचतसृणांसूर्यासावित्रीऋषिः सूर्यासावित्रीदेवता प्रथमाजगतीद्वितीयात्रिष्टुप् अंत्येद्वेअनुष्टुभौ आज्यहोमेविनि०
ओंआनः प्रजांजनयतु० चतुष्पदेस्वाहा सूर्यासावित्र्याइदं० १ अघोरचक्षुरपति० ष्पदेस्वाहा सूर्यासा० इमांत्वमिंद्रमीढ्वः० कृधि-
स्वाहा सूर्यासावित्र्याइदं० ३ सम्राज्ञीश्वशुरेभव० देवृषुस्वाहा सूर्यासावित्र्याइदं० ४ इतिचतसृभिराज्याहुतीर्हुत्वा समंजंतुवि-

[illegible]देता॰ रभातुनो हुतशिष्टाज्येन स्वस्य वध्वाश्च हृदये अंक्त्वा हस्तं प्रक्षाल्य स्विष्टकृदादिहोमशेषं समाप्य पतिपुत्रवतीभिः स-
वासिनीभिर्नीराजितो ब्राह्मणेभ्य आशिषो गृहीत्वा वध्वा सहाभिनंदन्नासीत ततो द्वितीयादिदिने विवाहे वधूवरौ अप्सरसो गंध-
र्वीभूत्वा महादेवीं तृतीयाहे स्वाहाग्नी भूत्वा कालिकां चतुर्थाहे मानवी भूत्वा शांकरीमावाहनादिभिः संपूजयेतां एवं चतुर्षु दिवसेषु वरः
[illegible]हे [illegible]सहितं च कृत्वा बहु ब्राह्मणभोजनं वेदोक्ताशीर्वादपूर्वकं व्रताचरणं कुर्यातां ततस्त्रिरात्रं वधूवरौ ब्रह्मचारिणावलंकुर्वाणाव-
धःशायिनौ अक्षारालवणाशिनौ भूत्वा तिष्ठेयातां ततो वरः व्रताचरणांते विवाहकाले वध्वा परिहितं वस्त्रं सत्येनोत्तभिता भूमिरिति-
सूक्तेन तदर्थविदे ब्राह्मणाय दत्वा व्रतसंपूर्त्यर्थं ब्राह्मणान्भोजयित्वा ॐ स्वस्तीति तानुक्त्वा पुनरों स्वस्तीति तेनैव वाचयेत् अर्धरात्रेऽभ्य-
तीते तु परेद्युः प्रातरेव हि गृहप्रवेशनीयः स्यादिति यज्ञविदो विदुरिति संग्रहे अयं गृह्यपरिशिष्टमतेन विवाहप्रयोगः अथैरि-
णीदान प्रयोगः वधूपिता चतुर्थदिने प्राणानायम्य तिथ्यादि संकीर्त्य ममोमामहेश्वरलक्ष्मीनारायणप्रीतिद्वारा सकलकामनासिद्ध्यर्थं
[illegible] संपूर्णफलावाप्त्यर्थं वंशाभिवृद्ध्यर्थं च ऐरिणीपूजनं वरस्य तत्पितृमात्रादीनां तत्पक्षीयाणां च यथाविभवं वस्त्रादिभिः पूजनं त-
[illegible]करिष्ये [illegible] तदंगत्वेन गणपतिपूजनं करिष्ये ऐरिणि वसुमादेवी तवेशो गिरिजापतिः अतस्त्वां [illegible] २२७
[illegible] प्रतिमंत्रेण षोडशोपचारैरभ्यर्च्य ऐरिणीदानं [illegible] कुर्यात् तत्र मंत्रः महद्धेणुमयं पात्रं [illegible]

न्नसंयुतं सवस्त्रफलतांबूलंदंपतीवंशवर्द्धनं सदक्षिणंसदीपंचसूपैः षोडशभिर्युतम् वरमात्रे प्रयच्छामिकन्यादानस्यसिद्धये
ऐरिण्याख्यंवंशपात्रं पक्वान्नैः परिपूरितं करकैरुद्रसंख्याकैः स्ववर्णपरिपूरितैः एतावदैरिणीरूपंकर्तव्यंकिलसूरिभिः वंशोवंश
कुलश्रेष्ठोवंशोवंशसमुद्भवः अनेनवंशदानेनश्रीशोकवृद्धिंकरोतुमे वंशपात्रमिदंपुण्यंवंशजातसमुद्भवं वंशानामुत्तमंदानमतः शां-
तिंप्रयच्छमे अनेनवंशपात्रदानेनश्रीलक्ष्मीनारायणौप्रीयेतां वंशपात्राणिसर्वाणिमयासंपादितानिवै उमाकांतायदास्यामिम
मवंशाभिवृद्धये वंशवृद्धिकरंदानंसौभाग्यादिसमन्वितम् वस्त्रेणाच्छादितंपूगफलहेमसमन्वितं सर्वपापक्षयकरंनानाद्रव्यैस्तु
पूरितं दानानामुत्तमंदानमतःशांतिंप्रयच्छमे इतिवंशदानंकृत्वा ततः कन्यांवरमातुरुत्संगयोरुपवेश्यवरमातरंप्रार्थयेत् अष्टव
र्षालियंकन्यापुत्रवत्पालितामया इदानींतवपुत्रायदत्तास्नेहेनपाल्यतामिति वधूमात्रादिः तत्सक्षस्ववासिनीभ्योयथाचारं कंचुकी
क्षुद्रसूर्पपायनादिदद्यात् इदंवधूपितृभ्यामभुक्तवद्भ्यामभुक्तवत्यैवरमात्रेकार्यम् यथाचारंज्ञेयम् इत्यैरिणीदानप्रयोगः दे
वकोत्थापनंतुपूर्वोक्तोपनयनप्रकरणेज्ञेयम् अथद्विभार्याग्निसंयोगप्रयोगः शौनकः अथास्याग्गृह्ययोर्योगंसपत्नीभेदजा-
तयोः सहाधिकारसिद्ध्यर्थमहंवक्ष्यामिशौनकः पृथक्स्थंडिलयोरग्नीसमाधाययथाविधि तत्रकृत्वाज्यभागांतमन्वाधानादिकंत
तः पूर्वपत्न्यग्नौजुहुयात्तयान्वारब्धआहुतीः अग्निमीळेपुरोहितंसूक्तेननवकेनच समिध्येनंसमारोप्यअयंतेयोनिरित्यृचा प्रत्यव

संहेत्वनया कर्मनिष्ठाग्नौनिधायच आज्यभागांतमत्रापिकृत्वारभ्यतदादितः समन्वारब्धएताभ्यांपत्नीभ्यांजुहुयाद्धुतम् चतुर्गृहीतमेता
भिस्ताभिर्गाभिर्यथाक्रमम् अग्नावग्निश्चरतिअग्निनाग्निःसमिध्यते अस्त्विदमितितिसृभिः पाहिनोअग्नएकया ततःस्विष्टकृदारभ्य-
होमशेषंसमापयेत् गोयुग्मंदक्षिणांदद्याच्छ्रोत्रियायाहिताग्नये पत्न्योरेकायदिमृतादग्ध्वातेनैवतांपुनः आदधीतान्ययासार्द्धमाधान
विधिनागृहीति अथप्रयोगः देशकालौसंकीर्त्यममद्वाभ्यांभार्याभ्यांसहनिष्पन्नगृह्याग्न्योस्ताभ्यांसहाधिकारसिद्धिद्वाराश्रीपर
मेश्वरप्रीत्यर्थंसंसर्गंकरिष्ये इतिसंकल्प्य गणेशपूजनंस्वस्तिवाचनंचकृत्वोदगपवर्गस्थंडिलयोर्गृह्याग्निंप्रतिष्ठाप्य प्रथमेऽग्नौज्येष्ठपत्न्य-
न्वारब्धोऽन्वाधानंकुर्यात् अग्निद्वयसंसर्गप्रथमाग्निहोमकर्मणिदेवतापरिग्रहार्थंमन्वाधानंकरिष्येचक्षुषीआज्येनेत्यंतेऽत्रप्रधानं अग्निं
नवभिर्ऋग्भिराज्याहुतिभिः शेषेणेत्यादिपट्पात्रासादनादिआज्यभागांते अग्निमीळइतिनवानांमधुच्छंदा अग्निर्गायत्री अग्निद्वयसंस
र्गार्थेप्रथमाग्नौप्रधानाज्यहोमेवि॰ स्वाहांतेनवभिःस्रुवेणनवाहुतीर्जुहुयात् अग्नयइदं॰ ततःस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्य अयं-
तेयोनिरितितमग्निंसमिधिसमारोप्यप्रत्यवरोहेतिद्वितीयाग्नौतंप्रत्यवरोह्यद्वाभ्यामन्वारब्धोन्वाधानंकुर्यात् अग्निद्वयसंसर्गार्थंप्रथम-
संसृष्टद्वितीयाग्नौविहितेहोमेदेवतापरिग्रहार्थंमन्वाधानंकरिष्ये चक्षुषीआज्येनेत्यंतेऽत्रप्रधानं अग्निंषड्वारमाज्येनशेषेणस्विष्टकृत
मित्यादिप्रत्यग्नाहनेप्रोक्षणीकुशानदर्वीस्रुवौप्रणीताज्यपात्रेइध्माबर्हिषीतिपात्राष्टकमासाद्य आज्यसंस्कारांतेकुशैर्दर्वीस्रुवयोःसं

मार्य॰ अन्वारब्धां पत्नी कृत्वा चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा पत्नीहूयान्वारब्धो जुहुयात् अग्नावग्निरित्यस्य हिरण्यगर्भो ऋषिरग्निरग्निद्वयसंस
गार्थे संसृष्टहोमप्रधानाज्यहोमे विनियोगः ओं अग्नावग्निश्चरति प्रविष्ट ऋषीणां पुत्रो अधिराज एषः तस्मै जुहोमि हविषा घृतेन मा देवा-
नां मो सुहद्भागधेयं मो अस्माकं मो सुहद्भागधेयं स्वाहा अग्नय इदं॰ शिष्टपंचहोमेषु चतुर्गृहीतमाज्यग्रहणं विनियोगस्त्यागश्च पूर्ववत्
अग्निनाग्निमेधातिथिः काण्वो गायत्री होमे॰ ओं अग्निनाग्निः समिध्यते॰ जुह्वास्यः स्वाहा १ अस्तीदमिति तिसृणां विश्वामित्रो॰
ग्निरनुष्टुप् अंत्ये त्रिष्टुभौ होमे॰ ॐ अस्तीदमधिमंथ॰ पूर्वथाः स्वाहा २ ॐ अरण्योर्निहितो॰ मनुष्येभिरग्निः स्वाहा ३ ॐ उत्तानाया
मवभरा॰ जनिष्ट स्वाहा ४ पाहि नो भर्गः प्रगाथोऽग्निर्बृहती होमे॰ ओं पाहि नो अग्न एकया॰ चतसृभिर्वसो स्वाहा ५ सर्वत्र स्वाहा
कारसमकालाहुतिः ततः स्विष्टकृदादि होमशेषं समाप्य श्रोत्रियाय आहिताग्नये गोमिथुनं दद्यात् ब्राह्मणान्भोजयेत् इति द्वित्री
याग्निहूयसंसर्गप्रयोगः अथार्कविवाहप्रयोगः ततः कर्ता रविवारे हस्तर्क्षे शनिवारे वान्यस्मिन् शुभदिने वा ग्रामात्प्राच्यामुदीच्यां
वा पुष्पफलसंयुतमर्कं निरीक्ष्य अर्ककन्यादातारं आचार्यं परिकल्प्य स्नात्वालंकृतवासाः रक्तगंधादिभूषितः अर्कसंनिधिमागत्य आच
म्य प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य मम तृतीयमानुषीविवाहजन्यदोषपरिहारार्थं तृतीयमर्कविवाहं करिष्ये इति संकल्प्य स्वस्तिवा-
चनं कृत्वा हिरण्येन नांदीश्राद्धं कृत्वा आचार्यवरणं कृत्वा अष्टवर्गान्पूजयेत् दाता मधुपर्केण यज्ञोपवीतवस्त्रहस्तकर्णादिभूषितैः

उष्णीषगंधमाल्यादिभिश्चवरंपूजयेत् वरःस्वशाखोक्तप्रकारेण मधुपर्कंसमाचरेत् अर्कपुरतस्तिष्ठन् त्रिलोकवासिन्सप्ताश्व
छाययासहितोरवे तृतीयोद्वाहजंदोषंनिवारयसुखंकुरु इतिसूर्यंसंप्रार्थ्य छाययासहितंरविंतत्राध्यारोप्यागलिंगैरभिपिच्यव
स्त्रमाल्यगंधैस्तत्तन्मंत्रैःसंपूज्यश्वेतवस्त्रेणकार्पासतंतुभिश्चसंवेष्ट्यगुडोदनंनिवेद्यतांबूलंसमर्प्ययेदिति ततःममप्रीतिकरायेयं
मयासृष्टापुरातनी अर्कजाब्रह्मणासृष्टात्वस्माकंपरिरक्षतु इतिमंत्रेणार्कंप्रदक्षिणीकृत्य पुनः नमस्तेमंगलेदेविनमःसवितुरा
त्मजे त्राहिमांकृपयादेविपत्नीत्वंमेइहागता अर्कत्वंब्रह्मणासृष्टःसर्वप्राणिहितायच वृक्षाणामादिभूतस्त्वंदेवानांप्रीतिवर्धन
तृतीयोद्वाहजंपापंमृत्युंचाशुविनाशयेतिमंत्रेणप्रदक्षिणंकुर्यात् ततःकन्यादानपर्यंतविधिंकृत्वा कन्यादाता आदित्यस्यप्रपौत्रीं
सवितुःपौत्रींअर्कस्यपुत्रीं काश्यपगोत्रां अमुकगोत्रायवरायतुभ्यमहंसंप्र० अर्ककन्यामिमांविप्रयथाशक्तिविभूषितां गोत्रायशर्म
णेतुभ्यंदत्तांविप्रसमाश्रय इतिमंत्रेणदद्यात् अंजल्यक्षतकर्माणिकृतकंकणपूर्वकम् यावत्संचकृतंसूत्रंतावदर्कंप्रवेष्टयेत् स्वशा-
खोक्तेनमंत्रेणगाथयावाथवेष्टयेत् पंचीकृत्यपुनःसूत्रंस्कंधेबध्नातियत्ततः बृहत्सामेतिमंत्रेणसूत्ररक्षांप्रकल्पयेत् अर्कस्यपूर्व
पश्चिमदक्षिणोत्तरा मेयादिचतुष्टयेषुकुंभानष्टौनिधायप्रतिकुंभंवस्त्रसूत्राभ्यांवेष्टयेत् गंधहरिद्रायुक्तसीतजलैः तान्कुंभानापू
र्यप्रतिकुंभंनाममंत्रेणमहाविष्णुंपाद्यार्घ्यादिनैवेद्यांतंपूजयेत् ततःअर्कस्यउत्तरदिग्भागेअर्कभार्ययान्वारब्धः ततःप्राणाना

मम अस्याः सम्यक् भार्यात्वसिद्ध्यर्थं पाणिग्रहणहोमं करिष्ये तदंगं स्थंडिलोल्लेखनादि आघारदेवते आज्येनत्यंतमुक्त्वा अत्रप्रधा
नं बृहस्पतिं अग्निं अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं चैताः आज्यद्रव्येण शेषेणस्विष्टकृतमित्याद्याघारांतं तंत्रं कृत्वा संगोभिरित्यस्यांगिराऋ-
षिः बृहस्पतिर्देवता त्रिष्टुप्छंदः आज्यहोमेवि० ओं संगोभिरांगिरसोनक्षमाणोभग इवेदर्यमणंनिनाय जनेमित्रोनदंपतीअनक्तिबृह-
स्पतेवाजयाशूंरिवाजौस्वाहा बृहस्पतयइदं० १ यस्मैत्वाकामकामायेत्यस्यवामदेवऋषिः अग्निर्देवतात्रिष्टुप्छंदः आज्यहोमेविनि
योगः ओं यस्मैत्वाकामकामायवयंसम्राड्यजामहे तमस्मभ्यंकामंदत्वाथेदंत्वंघृतंपिबस्वाहा अग्नयइदं० २ ततोव्यस्तसमस्तव्याहृति
भिर्हुत्वा स्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्य प्रदक्षिणांकृत्वा मयाकृतमिदंकर्मस्थावरेषुजरायुणा अर्कोपत्यानिनोदेहि तत्सर्वंसंतुमर्ह-
सीत्युक्त्वाशांतिसूक्तानिपठित्वा गोयुग्मंश्रोत्रियायाचार्यायदत्वा इतरेभ्योपिविप्रेभ्योयथाशक्तिदक्षिणांदत्वाधारितवस्त्राणित्यक्त्वानू
तनान्यानिधारयेत् त्यक्तवस्त्राणिगुरवेदद्यात् चतुर्थदिवसानंतरंहोममग्निंचर्वविसृज्य पुण्याहंवाचयित्वामानुषींविधिनोद्वहेत् इ
त्यर्कविवाहप्रयोगः अथाग्निसंसर्गदोषप्रायश्चित्तप्रयोगः स्वगृह्याग्निरन्यगृह्याग्निनासंसृष्टश्चेदग्निंविभज्यउभौसमिधिस-
मारोपणंकुर्यातांम् ततःप्रत्यवरोहणंकृत्वा पूर्ववद्धोमात्प्राणानायम्यतिथ्यादिसंकीर्त्य समिद्द्वयमादाय अग्निन्नन्वाहितेग्नावित्या-
दिलक्षणो आज्येनेत्यंतमुक्त्वा ऽत्रप्रधानं अग्निंविविचिंचरुद्रव्येण शेषेणस्विष्टकृतमित्यादिपूर्णपात्रनिधानांतंकृत्वापवित्रवतिसूर्ये

ऽग्नये विविचयेत्वाजुष्टंनिर्वपामीतिचतुरोमुष्टीन्निरूप्य प्रोक्षणाद्याज्यभागांतंकृत्वा अग्नये विविचयेस्वाहेत्युद्देश्यत्यागौकृत्वास्विष्टकृ-
दादिहोमशेषंसमापयेत् अनुपक्रांतदर्शपूर्णमासश्चेत्पूर्ववदाज्यंसंस्कृत्य स्रुवेणद्वादशवारंस्रुचिगृहीत्वाअग्नये विविचयेस्वाहे-
तिस्रुवेणैवहुत्वा कालेहोमंचरेत् पश्चाद्धोताऽग्नयेपथिकृतेजुहुयात् शवाग्निनासंसृष्टश्चेदग्नयेशुचयेस्वाहेतिजुहुयात् पचना-
ग्निनासंसृष्टश्चेदग्नयेसंवर्गाय जुहुयात् वैद्युतेनसंसृष्टश्चेदग्नयेऽप्सुमतेचजुहुयात् इतिसंसर्गदोषप्रायश्चित्तप्रयोगः अ-
थदर्शपूर्णमासस्थालीपाकप्रयोगः यजमानः अथाधानदिनेस्त्रियासहस्नात्वाकृतनित्यक्रियोविधिवत्प्रातरौपासनंकृत्वाप्रा
णानायम्य देशकालौसंकीर्त्य ममोपात्तदुरितक्षयद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंपूर्णमासस्थालीपाकेनयक्ष्ये चत्वारिश्रृंगागौतमोवामदेव
ऋषिस्त्रिष्टुप् अग्निमूर्तिर्ध्यानेविनियोगः ॐ चत्वारिश्रृंगा॰ सप्तहस्त श्चतु॰ तत्रदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्येइतिसंकल्प्यस
मिद्द्वयंगृहीत्वा अस्मिन्नन्वाहितेग्नौ जातवेदसमग्निमिध्मेन प्रजापतिंप्रजापतिंचाघारदेवतेआज्येन अग्नीषोमौचक्षुषीआज्येनेत्य-
त्का अत्रप्रधानं अग्निमग्नीषोमौचरुद्रव्येण शेषेणस्विष्टकृतमग्निमिध्मसंनहनेनरुद्रमयासमग्निंदेवान्विष्णुमग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिं
चैताःप्रायश्चित्तदेवताआज्येनज्ञाताज्ञातदोषनिबर्हणार्थंत्रिवारमग्निमाज्येनव्युत्क्रमादिदोषपरिहारार्थंमरुतआज्येन एवंसांगेनकर्मणा २३०
श्वोयक्ष्येसद्यस्कालेतुसद्योयक्ष्येव्याहृतीनांपरमेष्ठीप्रजापतिःप्रजापतिर्बृहतीअन्वाधानसमिद्धोमेविनियोगःॐभूर्भुवःस्वः स्वाहा प्रजाप

तयद्दं॰ समिद्द्वयमग्न्याधाये ध्मार्बर्हिषोश्च संनहनं कुर्यात् तत्रायं क्रमः प्रादेशमात्रान्दर्भान्षट्त्रिंशत्संख्यान् रज्जुकरणार्थं गृहीत्वा तत्र द्वादशदर्भैः संधित्रयवर्तीं रज्जुं प्रादक्षिण्येन कृत्वा पुनरन्यां रज्जुमेवं कृत्वा तद्रज्जुद्वयमप्रादक्षिण्येन समस्य पुनरन्यां रज्जुं पूर्ववत्कृत्वा प्रादक्षिण्येन त्रिवृतं समस्याग्रे प्रदक्षिणं ग्रंथिं कृत्वा तां रज्जुमुदगग्रां वितत्य तत्र प्रादेशमात्रान्मुष्टिपरिमितान्दर्भान्निधाय तया रज्ज्वा तान्दर्भान्द्विरावेष्ट्य तद्रज्ज्वग्रेण तद्रज्जुमूलं सकृदावेष्ट्य तद्रज्ज्वग्रशेषं पूर्वमावेष्टितरज्ज्वाऽधस्तान्निर्नीय अन्यैर्दर्भैः सहायतनात्पश्चाद्भागे उपरि निदध्यात् ततः पूर्ववदन्यां त्रिवृतां रज्जुं कृत्वोदगग्रां वितत्य तत्र पलाशखदिराद्यन्यतमयज्ञियवृक्षो[?] प्रादेशप्रमाणपंचदशसमिधा दात्मकेध्मं प्रागग्रं निधाय तया रज्ज्वा सकृदाबध्य आयतनात्पश्चाद्भागे उपरि निधाय ततः उभौ स्वशरीरे गंधादिभिरलंकृत्य तद्दिवसे कलहं क्रयविक्रयमनृतं साहसं बहुभाषणं नृत्यगीतवादित्रव्यसनं पर्यंकशयनं दंतधावनं दग्धान्नकुलित्थकोद्रवसक्तुचणकमसूरवृंताकक्षारलवणं मधुमांसमाषपरान्नमेतानि वर्जयित्वा घृतमिश्रहविष्यान्नं दिवैव सकृद्भुंजीयाताम् ततो यजमानः सायंहोमं कृत्वा अग्नेः सकाशाद्दंगुलपरिमिते देशे परिसमुह्य प्राच्यामुदगग्रैर्दक्षिणस्यां प्रागग्रैः प्रतीच्यामुदगग्रैरुदीच्यां प्रागग्रैर्दर्भैः परिस्तृणीयात् पूर्वपश्चिमपरिस्तरणमूलयोरुपरि दक्षिणपरिस्तरणं पूर्वपश्चिमपरिस्तरणाग्रयोरधस्तादुत्तरपरिस्तरणं एवमग्निं परिस्तीर्य पर्युक्ष्य ब्रह्मचारी भूत्वाऽधः शयीत ततः परेद्युः प्रातर्होमानंतरं अग्नेर्दक्षिणतो ब्रह्मासनार्थमुत्तरतः पात्रासादनार्थं दर्भान्प्रागग्रानास्तीर्य अग्नेरीशा-

नीमारभ्य पूर्ववत्परिमृज्य अग्नेरुत्तरतः पूर्वमास्तीर्णेषु दर्भेषु चरुस्थालीं प्रोक्षणपात्रं दर्वीं स्रुवं प्रणीतापात्रमाज्यपात्रमिध्मं बर्हिः शूर्पं कृ-
ष्णाजिनमुलूखलं मुसलं चेति एतानि पात्राणि द्वंद्वश उदगपवर्गं प्राक्संस्थान्यविलम्ब्यासादयेत् ततः प्रोक्षणपात्रमुत्तानीकृत्य प्रादेशमा
त्रे पवित्रे निधाय शुद्धाभिरद्भिः पूरयित्वा अंगुष्ठानामिकाभ्यां ते पवित्रे उदगग्रे असंसृष्टे गृहीत्वा त्रिरुत्पूय पात्राण्युत्तानानि कृत्वा इध्मं विस्रस्य
सर्वाणि पात्राणि त्रिः प्रोक्षयेत् तत ईशानदिगवस्थितं विप्रं अस्मिन्कर्मणि ब्रह्माणं त्वां वृणे इति तत्पाणिं पाणिना गृहीत्वा वृणुयात् ततो ब्रह्मा वृ-
तोऽस्मीत्युक्त्वा प्राङ्मुखो यज्ञोपवीत्याचम्य समस्तपाण्यंगुष्ठो भूत्वाऽग्रेणाग्निं परीत्याग्नेर्दक्षिणत उदङ्मुखः स्थित्वा पूर्वमासनार्थं निहितद
र्भेषु दक्षिणभागस्थितमेकं दर्भं अंगुष्ठानामिकाभ्यां गृहीत्वा निरस्तः परावसुरिति मन्त्रेण नैर्ऋत्यां निरस्यापउपस्पृश्य इदमहमर्वावसोः सद
ने सीदामीत्युक्त्वोदङ्मुखो वामोपरि दक्षिणपादं संस्थाप्योपविश्य यजमानेन गन्धादिभिरर्चितः सन् ॐ बृहस्पतिर्ब्रह्मा ब्रह्मसदन आशिष्य
ते बृहस्पते यज्ञं गोपाय स यज्ञं पाहि स यज्ञपतिं पाहि स मां पाहीति जपित्वा यज्ञावेक्षणे रतो भूयात् ततो यजमानः अग्नेः पश्चात्प्रणीतापा
त्रं निधाय तत्र पवित्रे निधाय पूर्वमुत्पूताभिरद्भिः पूरयित्वा गंधपुष्पाक्षतान्निक्षिप्य । हे ब्रह्मन्नपः प्रणेष्यामीति ब्रह्मा ओं भूर्भुवः स्वर्बृहस्प
तिप्रसूत इत्युपांशु उच्चैराह ओं प्रणयेति यजमानस्तत्पात्रं मुखसमं कृत्वा अग्नेरुत्तरतो दर्भेषु निधाय ते पवित्रे गृहीत्वा तत्पात्रमन्यैर्दर्भैः
राच्छाद्य अग्नेः पश्चाच्छूर्पं निधाय शूर्पे पवित्रे निधाय पवित्रोपरि अग्नये त्वा जुष्टं निर्वपामीति मंत्रावृत्त्या चतुरश्चतुरो मुष्टीन्निरूप्याऽग्नेः २३१

कामाभ्यां त्वा जुष्टं निर्वपामीति तथैव निरूप्य ते पवित्रे निरुप्त व्रीहीणामुपरि निधाय उत्पूताभिरद्भिर्वा पस्संस्पृश्य प्रोक्ष्य प्राग्ग्रीवं ऊर्ध्वलो
म्नि कृष्णाजिने उलूखलं निधाय उलूखले निरुप्त व्रीहीनोप्य तान्मुसलेन पत्न्यावहत्य त्रिः फलीकृत्य त्रिः प्रक्षाल्य अविदग्धमबहिर्गतकंतुकं
सुशृतं चरुं श्रपयेत् ततस्ते पवित्रे आज्यपात्रे निधाय तत्पात्रं पुरतः संस्थाप्य तस्मिन्नाज्यमासिच्याऽग्नेरुत्तरतः स्थितांगारान् भस्मना सहाऽ
ग्नेरुदकपरिस्तरणाद्बहिर्निरूह्य तेष्वाज्यस्थालीमधिश्रित्य ज्वलता दर्भोल्मुकेनावज्वल्याऽङ्गुष्ठपर्वमात्रं प्रक्षालितं दर्भाग्रद्वयमाज्ये निधा-
य पुनर्ज्वलतानेनैव दर्भोल्मुकेन चरुणा सहाज्यं त्रिः पर्यग्नि कृत्वा तदुल्मुकमपास्यापः स्पृष्ट्वा आज्यस्थालीं फविकर्षन्निवोदगुद्वास्यांगा
रान् प्रत्यूह्यापः स्पृष्ट्वा तत्रस्थितमेवाज्यं सवितुष्ट्वेत्यस्य हिरण्यस्तूप ऋषिः सविता देवता पुरउष्णिक् छंदः आज्यस्योत्पवने विनियोगः
सवितुष्ट्वा प्रसव उत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण वसोः सूर्यस्य रश्मिभिरिति मंत्रेणैकवारं द्विस्तूष्णीं पवित्राभ्यां प्रागुत्पूय ते पवित्रे अद्भिः प्रोक्ष्य
अग्नौ प्रहृत्य अग्नेः पश्चात्परिस्तरणाद्बहिरात्मनोऽग्रे प्रकृतं प्रोक्ष्य भुवि बर्हिः सन्नहनीं रज्जुमुदगग्रां वितत्य तद्बर्हिः प्रागग्रमुदगपवर्गं निवि-
डमास्तीर्य तत्राज्यपात्रं निधाय दक्षिणहस्तेन दर्वीं स्रुवौ गृहीत्वा सव्येन कांश्चिद्दर्भानादाय सहैवाग्नौ प्रताप्य दर्वीं निधाय सव्यहस्ते स्रुवं गृ-
हीत्वा दक्षिणेन पाणिना दर्भाग्रैः स्रुवबिलं प्रादक्षिण्येन प्रागादि प्रागपवर्गं त्रिः संमृज्य स्रुवाधस्ताद्दर्भाग्रैरभ्यात्मा बिलपृष्ठं त्रिः संमृज्य
दर्भमूलैः स्रुवदंडाधस्ताद्बिलपृष्ठादारभ्य यावदुपरि बिलं तावत्त्रिः संमृज्य द्विः प्रोक्ष्य स्रुवं निधाय आज्यस्थाल्या उत्तरतः दर्व्यं संमृष्ट

निधायापःस्पृष्ट्वातैरेवदर्भैर्दर्वींनद्ध्वासंमृज्यतांस्रुवस्योत्तरतोनिधायदर्भानद्भिःप्रोक्ष्याऽग्नावनुप्रहरेत् ततःश्रृतंचरुंस्रुवगृहीतेनाज्येना
भिघार्यचरुस्थालीमुदगुद्वास्य अग्न्याज्ययोर्मध्येननीत्वाज्याद्दक्षिणतोबर्हिषिसांतरमासाद्य पुनश्चरुमभिघार्यचरोरुद्धरणायचर्वाज्ययो
र्मध्येपात्रांतरंनिधायगंधाक्षतपुष्पैरग्निमर्चयेत् विश्वानिनइत्यनयोर्वसुश्रुतऋषिःअग्निर्देवतात्रिष्टुप्छंदः अग्न्यर्चनेविनियोगः ॐ वि
श्वानिनो॰ ननूनाम् यस्त्वाद्धृदाकीरिणा॰ मृतत्वमश्यामितिऋग्भ्यांप्रतिपादंप्रतिदिशंप्राचीमारभ्याऽभ्यर्च्य यस्मैत्वंसुकृते॰ शतेस्त्व
स्तीत्युपस्थायात्मानंचालंकृत्यहस्तंप्रक्षाल्य इध्मबंधनरज्जुंतत्रैवनिधायदक्षिणपाणिनेध्ममादायत्रिरिध्ममभिघार्यमूलमध्ययोर्मध्य-
भागंगृहीत्वा अयंतइध्मेत्यस्यवामदेवऋषिःजातवेदाअग्निर्देवतात्रिष्टुब्छंदः इध्महोमेविनियोगः ॐ अयतइध्मआत्माजातवेदस्तेने-
ध्यस्ववर्द्धस्वचेत्थवर्धयचास्मान्प्रजयापशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येनसमेधयस्वाहाइतीध्मंहुत्वा जातवेदसेऽग्नयइदंनममेत्युद्दिश्य
त्यजेत् अथस्रुवेणाज्यंगृहीत्वापरिस्तरणाद्वायव्यकोणतोनीत्वावायव्यकोणमारभ्याऽग्नेयीपर्यंतंप्रजापतयेइतिमनसास्मरन्स्वा
हेत्युच्चार्य अविच्छेदेनाज्यधारांप्रदीप्तेऽग्नौइध्मदारुणिपरिस्रावयन्हुत्वापुनराज्यंगृहीत्वापरिस्तरणान्नैर्ऋत्यकोणतोनीत्वानैर्ऋती
मारभ्यऐशानीपर्यंतंतथैवहुत्वाउभयत्रप्रजापतयइदंनममेत्युद्देशत्यागौकृत्वा स्रुवेणाज्यमादायाऽग्नयेस्वाहेत्यग्नेरुत्तरपार्श्वे॰
पूर्वभागेहुत्वा पुनराज्यंगृहीत्वासोमायस्वाहेतिअग्नेर्दक्षिणपार्श्वेतत्समप्रदेशेहुत्वायथादैवतमुद्देशत्यागौकृत्वाचरुंपूर्वनिहित

पात्रांतरेपृथक्कृत्य इदमग्नयेइदमग्नीषोमाभ्यामितिचरुभागद्वयमुत्तरसंस्थमभिमृश्यस्रुवेणदर्व्यामुपस्तीर्य प्रथमप्रधानदेवता
चरोर्मध्यादंगुष्ठपर्वमात्रंतिरश्चीनाभिरंगुष्ठमध्यमानामिकाभिरुदगग्राभिर्नखरस्पर्शमकृत्वा अवदायदर्व्यामोप्य ततःपूर्वभा-
गंभागद्वयाभिस्ताभिस्तथैवावदाय दर्व्यामोप्य स्थालीस्थंहविरभिघार्यपश्चाद्दर्वीस्थितमभिघार्यविधूमाल्पज्वालांगाराग्नौ अग्नये
स्वाहेति आज्यभागयोर्मध्ये प्राक्देशेवा दर्व्याःपार्श्वेनाच्छादयन्निवहुत्वा अग्नयइदंनममेत्युक्त्वापुनस्तथैवगृहीत्वा ओंअग्नी-
षोमाभ्यांस्वाहेति पूर्वाहुतेः प्राग्भागेहुत्वा अग्नीषोमाभ्यामिदंनममेतित्यागमुक्त्वा दर्व्यामुपस्तीर्य प्रथमहविषउत्तरार्धात्पूर्वावदान्न
तोभूयोंऽगुल्यवावदायदर्व्यामोप्य पुनर्द्वितीयहविषस्तथैवावदायस्थालीपाकमनभिघार्यदर्वीस्थंहविरभिघार्य यदस्येत्य
स्यहिरण्यगर्भऋषिः अग्निःस्विष्टकृद्देवता अतिधृतीछंदः अग्निस्विष्टकृद्धोमेविनियोगः ओं यदस्यकर्मणोत्यरीरिचंयद्वान्यून
मिहाकरं अग्निष्टत्स्विष्टकृद्विद्वान्सर्वंस्विष्टंसुहुतंकरोतुमे अग्नयेस्विष्टकृतेसुहुतहुतेसर्वप्रायश्चित्ताहुतीनांकामानांसमर्धयित्रेस
र्वान्नःकामान्समर्धयस्वाहा इत्यमावैशानदेशेजुहुयात् अग्नयेस्विष्टकृतइदं० पंचावत्तीतुप्रधानहोममध्यात्पूर्वार्धात्पश्चार्धात्
त्रिवारमवद्यति स्विष्टकृतउत्तरार्धात्पूर्वार्धाच्चद्विरवद्यति इतरत्सर्वंसमानम् ततःअग्नेरुत्तरतःस्थितामिध्मबंधनरज्जुंविस्रस्य
रुद्रायपशुपतयेस्वाहेतिहुत्वा रुद्रायेदंनममेत्युक्त्वा अपःस्पृष्ट्वास्रुवेणाज्यमादाय अयाश्चाग्नेरित्यस्यविमदऋषिःअयाश्च-

ग्निर्देवता पंक्तिश्छंदः प्रायश्चित्ताज्यहोमेविनियोगः अयाश्चाग्नेस्यनभिशस्तीश्चसत्यमित्वमयाअसि अयासावयसाकृतोयासन्ह-
व्यमूहिषेयानोधेहिभेषजंस्वाहा अयसेऽग्नयइदं॰ अतोदेवाइत्यस्यमेधातिथिर्ऋषिः देवादेवताः गायत्रीछंदः प्रायश्चित्ताज्यहोमे॰
ओं अतोदेवाअवंतुनो॰ भभिः स्वाहा देवेभ्यइदं॰ इदंविष्णुरित्यस्यमेधातिथिर्ऋषिःविष्णुर्देवता गायत्रीछंदः प्रायश्चित्ताज्यहोमे॰
ओं इदंविष्णुर्विचक्रमे॰ सुरेस्वाहा विष्णवइदं॰ व्याहृतीनांव्यस्तसमस्तानांविश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजप्रजापतयऋषयः अग्नि
वायुसूर्यप्रजापतयोदेवताः गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बृहतीतिक्रमाच्छंदांसि प्रायश्चित्ताज्यहोमे॰ ॐ भूः स्वाहा अग्नयइदं॰ ॐ भुवः स्वा
हा वायवइदं॰ ॐ स्वः स्वाहा सूर्यायेदं॰ ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा प्रजापतयइदं॰ इतिसमाज्याहुतीर्जुहुयात् ततोब्रह्मा ऽग्नेर्वायव्यदेशे
स्थित्वा एताः सप्तहुत्वा मंत्रविपर्यासादिनियतनिमित्तेप्राप्ते यद्वोदेवाइत्यस्यअमितपाऋषिः मरुतोदेवताः त्रिष्टुप्छंदः प्रायश्चि
त्ताज्यहोमे॰ ॐ यद्वोदेवा अतिपातयानिवाचाचप्रयुतीदेवहेळनम् अरायोअस्मां अभिदुच्छुनायतेन्यत्रास्मन्मरुतस्तान्निधेतनस्वा-
हा मरुद्भ्यइदं॰ अनाज्ञातमितिमंत्रद्वयस्य हिरण्यगर्भऋषिः अग्निर्देवता अनुष्टुप्छंदः प्रायश्चित्ताज्यहोमे॰ ॐ अनाज्ञातंयदाज्ञा
तंयज्ञस्यक्रियतेमिथु अग्नेतदस्यकल्पयत्वंहिवेत्थयथातथंस्वाहा अग्नयइदं॰ ॐ पुरुषसंमितोयज्ञोयज्ञःपुरुषसंमितः अग्ने २३२
तदस्यकल्पयत्वंहिवेत्थयथातथंस्वाहा अग्नयइदं॰ यत्पाकत्रेत्यस्यस्यास्याग्निर्ऋषिः अग्निर्देवता त्रिष्टुप्छंदः प्रायश्चित्ताज्य॰

ओंयस्याकव्रामनसादीनदक्षानयज्ञस्यमन्वतेमर्त्यासः अग्निष्ट्होताक्रतुविद्विजानन्यजिष्ठोदेवाः ऋतुशोयजातिस्वाहा अग्नयइ
दं॰ समुद्रादूर्मिरित्येकादशर्चस्यसूक्तस्य वामदेवऋषिः आपोदेवताः त्रिष्टुब्छंदः अंत्याजगती पूर्णाहुतिहोमेविनियोगः ॐसमु
द्रादूर्मिर्मधुमांउदारदुपांशुनासममृतत्वमानट् घृतस्यनामगुह्यंयदस्तिजिह्वादेवानाममृतस्यनाभिः वयंनामप्रब्रवामाघृतस्यास्मि
न्यज्ञेधारयामानमोभिः उपब्रह्माशृणवच्छस्यमानंचतुःशृंगोवमीद्गौरएतत् चत्वारिशृंगात्रयोअस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोअस्य
त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्यांआविवेश त्रिधाहितंपणिभिर्गुह्यमानंगविदेवासोघृतमन्वविंदन् इंद्रएकंसूर्यएकंजजा
नवेनादेकंस्वधयानिष्टतक्षुः एताअर्षंतिहृद्यात्समुद्राच्छतव्रजारिपुणानावचक्षे घृतस्यधाराअभिचाकशीमिहिरण्ययोवेतसो
मध्यआसाम् १ सम्यक्स्रवंतिसरितोनधेनाअंतर्हृदामनसापूयमानाः एतेअर्षंत्यूर्मयोघृतस्यमृगाइवक्षिपणोरीषमाणाः
सिंधोरिवप्राध्वनेशूघनासोवातप्रमियःपतयंतियह्वाः घृतस्यधाराअरुषोनवाजीकाष्ठाभिंदन्नूर्मिभिःपिन्वमानः अभिप्रवंत
समनेवयोषाःकल्याण्यः१स्मयमानासोअग्निम् घृतस्यधाराःसमिधोनसंतताजुषाणोहर्यतिजातवेदाः कन्याइववहतुमेतवाउअं
ज्यंजानाअभिचाकशीमि यत्रसोमःसूयतेयत्रयज्ञोघृतस्यधाराअभितत्पवंते अभ्यर्षतसुष्टुतिंगव्यमाजिमस्मासुभद्राद्रविणा
निधत्त इमंयज्ञंनयतदेवतानोघृतस्यधारामधुमत्पवंते धामंतेविश्वंभुवनमधिश्रित मंतःसमुद्रेहृद्यं१तरायुषि अपामनीके

समिधेयआघ्नतस्तमश्यामम्धुमंतंतउर्मिंस्वाहेतिपठन् यवपरिमितधारांसंततांदर्व्यग्रेणसावशेषंहुत्वा अग्नयइदंनममेतित्यक्त्वा
विज्योतिषेत्यस्य वृषऋषिः अग्निर्देवता त्रिष्टुप्छंदः अवशिष्टहोमे॰ ॐ विज्योतिषा बृहताभात्यग्निराविर्विश्वानिकृणुतेमहित्वा प्रा
देवीर्मायाःसहतेदुरेवाः शिशीतेशृंगेरक्षसेविनिक्षेस्वाहा इत्यनेना॰वशिष्टंसर्वंहुत्वा अग्नयइदंनममेत्युक्त्वा विश्वेभ्योदेवेभ्यःस्वा
हेतिसंस्रावंहुत्वा विश्वेभ्योदेवेभ्यइदंनममेतित्यजेत् ततःपूर्वासादितप्रणीतापात्रं आस्तीर्णेबर्हिषिदक्षिणपाणिनानिधाय तत्र
गंगादिपुण्यनदीःस्मृत्वादक्षिणपाणिनास्पृशन् ओंपूर्णमसिपूर्णंमेभूयाःसुपूर्णमसिसुपूर्णंमेभूयाःसदसिसन्मेभूयाःसर्वमसि
सर्वंमेभूयाः अक्षितिरसिमामेक्षेष्ठाः इतिजपित्वाकुशाग्रैःप्रागादिपंचदिक्षुप्रादक्षिण्येनक्रमेणजलंसिंचेत् प्राच्यांदिशिदेवाऋत्वि-
जोमार्जयंतां दक्षिणस्यांदिशिमासाःपितरोमार्जयंतां अपःस्पृष्ट्वाप्रतीच्यांदिशिगृहाःपशवोमार्जयंतां उदीच्यांदिश्यापओषधयो-
वनस्पतयोमार्जयंतां ऊर्ध्वायांदिशियज्ञःसंवत्सरःप्रजापतिर्मार्जयंतामित्यंकस्थुत्यापठन् प्रतिदिशंसिक्त्वास्वशिरसिकुशाग्रैर्मार्ज
येत् आपोअस्मानित्यस्यदेवश्रवाऋषिः आपोदेवताः त्रिष्टुप्छंदः मार्जनेविनियोगः ॐ आपोअस्मान्मातरःशुंधयंतुघृतेननोघृ
तप्वःपुनंतु विश्वंहिरिप्रंप्रवहंतिदेवीरुदिदाभ्यःशुचिरापूतएमि इदमापइत्यस्यसिंधुद्वीपऋषिः आपोदेवताः अनुष्टुप्छंदः मा- २३५
र्जनेविनियोगः ओं इदमापःप्रवहत॰ शेपउतानृतम् सुमित्र्यानआपओषधयःसंतु एतैर्मंत्रैर्मार्जयित्वा निर्ऋतिदेशेदुर्मित्र्यास्त

स्मैसंतु योस्मान्द्वेष्टि यंचवयंद्विष्मस्तं हन्मीति कुशाग्रैरपः सिंचेत् ततोयजमानस्यवामपार्श्वस्थित पत्न्यंजलौ प्रणीतापात्रस्थजल
म् माहंप्रजांपरासिन्चंयानःसयावरीस्थन समुद्रेवोनिनयानिस्वंपाथोअपीथ इत्येकश्रुत्योच्चारितेनप्रत्यङ्मुखंनिषिच्य तदंजलिस्थ
जलैः पापनिरसनाय आत्मानंयजमानंतत्पत्नींच प्रोक्षयेत् पत्नीतज्जलंबर्हिषिनिषिंचेत् यजमानः अग्नेर्वायव्यदेशेऽस्थितः संस्था
जपेनोपतिष्ठेत तद्यथा अग्नेत्वंन इत्यस्य गौपायनालौपायनावाबंधुः श्रुबंधुः श्रुतबंधुर्विप्रबंधुरितिऋषयः अग्निर्देवता द्विपदावि
राड्छंदः अग्न्युपस्थाने विनियोगः ॐ अग्नेत्वंनोअंतम० वसुरग्निर्वसुश्रवा० सनोबोधिश्रुधीहव० तंत्वाशोचिष्ठदीदिवः० सखि-
भ्यः ॐनमेस्वरश्वमेयज्ञोपचतेनमश्च यत्तेन्यूनंतस्मैतउपयत्तेऽतिरिक्तंतस्मैतेनमः इत्युपस्थाय परिस्तरणंविसृज्य पर्युक्ष्य परि
षिंच्य अलंकृत्य घृतादिहिरण्यंच ब्राह्मणायदक्षिणांदत्वा यस्यस्मृत्येति विष्णवर्पणंकुर्यात् इतिपौर्णमासस्थालीपाकप्रयोगः

अथदर्शस्थालीपाकप्रयोगः यजमानः सायंहोमंकृत्वा पूर्ववद्व्रतनियमपरिस्तरणादिकंकृत्वा परेद्युः प्रातर्होमंविधाय प्रणी
ताप्रणयनांते अग्नयेत्वाजुष्टंनिर्वपामि इंद्राग्निभ्यांत्वाजुष्टंनिर्वपामीति पूर्ववन्निरूप्य प्रोक्षणादिहविरवदानांतंकृत्वा अग्नयेस्वा-
हा इंद्राग्निभ्यांस्वाहेति हुत्वा यथादैवतमुद्देशत्यागौकृत्वा स्विष्टकृदादिहोमशेषंसमापयेत् इतिदर्शस्थालीपाकप्रयोगः अथपिं
डपितृयज्ञः प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य पितृतृप्तिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंपिंडपितृयज्ञंकरिष्ये इतिसंकल्प्य आग्नेय्यभि

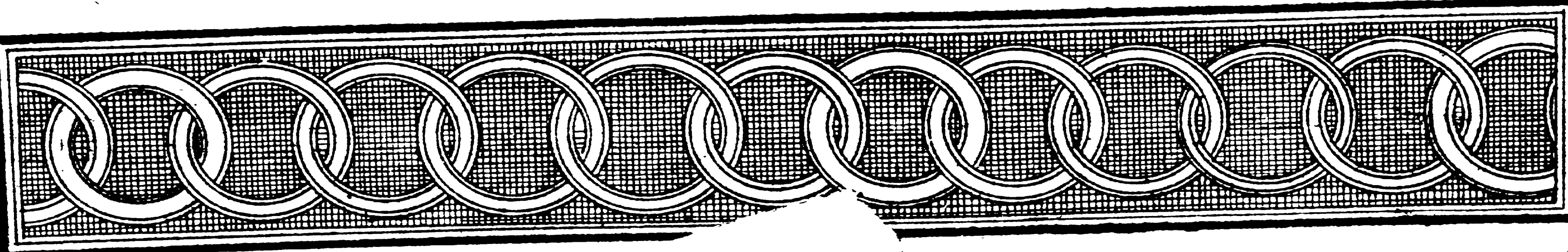
मुखोऽग्निं ध्यात्वा अग्नेराग्नेय्यां दिशमारभ्याऽप्रदक्षिणमेवाग्निं परिसमुह्य प्रा दक्षिणाग्रैर्दर्भैः परिस्तीर्य पर्युक्ष्य अग्नेरीशान्यां वायव्यां वा प्राग्दक्षिणाग्रान् दर्भानास्तीर्य तेषु स्थालीं शूर्पं स्फ्यमुलूखलं मुसलं स्रुवं ध्रुवां कृष्णाजिनं सकृदाच्छिन्नं बर्हिरिध्मं मेक्षण कुंभं उलूनैकैकशः प्राग्दक्षिणापवर्गाणि पात्राणि सादयेत् शूर्पे स्थालीं निधाय व्रीहिपूर्णानि मृज्य शूर्पस्थान् व्रीहीन् शकटे निधाय स्थालीस्थान् व्रीहीन् कृष्णाजिने उलूखले कृत्वा पत्न्यावघात्य अविवेचनं सकृत्फलीकृतान् सकृत्प्रक्षाल्याऽग्नौ चरुं श्रपयेत् अग्नेरुल्मुकं पृथक्कृत्वा प्रदीप्तं तत् येरूपाणि प्रतिमुंचमाना असुराः संतः स्वधया चरंति परापुरो निपुरो ये भरंत्यग्निष्टाल्लोकात्प्रणुदात्वस्मात् इति मंत्रेण अग्नेराग्नेय्यां दिशं निनयेत्तदुल्मुकं पूर्ववद्दर्भैः परिस्तीर्य तस्मादर्वाक् अपहतासुरा रक्षांसि वेदिषद इति मंत्रेण स्फ्येन लेखामाग्नेयीसंस्थां सप्रागुल्लिखेत् तां च लेखामभ्युक्ष्य पूर्वं सादितसकृदाच्छिन्नबर्हिषावस्तीर्य आज्यं कस्मिंश्चित्पात्रे निषिंच्य तेनैव पात्रेण ध्रुवायां निधाय ध्रुवाज्येन पक्वं चरुमभिघार्य अग्नेरुत्तरतो दक्षिणतो वा उद्वास्य पुनरभिघार्याऽग्नेः पश्चिमदेशे आस्तीर्णे बर्हिषि निदध्यात् ध्रुवामंजनाभ्यंजनकशिपूपबर्हणानि चाग्नेर्दक्षिणतः सादयित्वाऽग्निं प्रज्वाल्य प्राचीनावीती भूत्वा तमिध्मं तूष्णीमग्नौ हुत्वा स्रुवेण ध्रुवाज्यं गृहीत्वा आज्येन मेक्षणमुपस्तीर्य मेक्षणेन चरुं द्विरवदाय स्रुवेण चरुमभिघार्यावदानं प्रत्यभिघार्य सोमाय पितृमते स्वधा नम इति मंत्रमुच्चार्याग्नौ हुत्वा सोमाय पितृमत इदं न ममेत्युक्त्वा पुनस्तथैवावदाय अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम इति मं

त्रमुच्चार्याग्नौहुत्वा अग्नयेकव्यवाहनायेदंनममेत्युक्त्वा यज्ञोपवीतीभूत्वामेक्षणमग्नौप्रहृत्य प्राचीनावीतीसन् तांलेखांआदौम-
ध्येअंतेचशुंधंतांपितरःशुंधंतांपितामहाःशुंधंतांप्रपितामहाः इतित्रिरुदकेनपरिषिच्यतस्यांपितृतीर्थेन एतत्तेअस्मत्पितःअमुकश
र्मन्नमुकगोत्रवसुरूप येचत्वामत्रानु एतत्तेअस्मत्पित्रेऽमुकशर्मणेऽमुकगोत्रायवसुरूपाय अयंपिंडः स्वधानमः येचत्वामनुगच्छं-
तितेभ्यश्चेतिपित्रेपिंडंपितामहप्रपितामहयोरपिरुद्रादित्यरूपयोः पिंडौआदिमध्यांतेषुदत्वापिंडान्तंत्रतःसकृदत्रपितरोमादय
ध्वंयथाभागमावृषायध्वमित्यनुमंत्रयेत् ततःस्वपाणिंपिंडबर्हिर्मूलेनिमृज्यसव्यपार्श्वेनव्यावृत्त्ययथाशक्तिवायुंनियम्यतथैवप
र्यावृत्य अमीमदंतपितरोयथाभागमावृषायीषतेतिपुनस्तानानुमंत्र्यपिंडशिष्टचरोःकिंचिदादाय अवघ्राय त्यजेत् ततोहस्तंप्रक्षा
ल्यशुंधंतामित्यादिमंत्रैःपिंडेषुपितृतीर्थेनजलंनिषिंचेत् ततःपिंडेषुदर्भेणपितृतीर्थेनतैलं अस्मत्पितःअमुकशर्मन्नमुकसगो-
त्रवसुरूपाऽभ्यंक्ष्वेति एवंपितामहप्रपितामहयोरपिसंबुध्यंते अभ्यंक्ष्वेत्यंतंचोक्त्वादत्वा तथैवसंबुध्यंतानिनामगोत्राण्युक्त्वाअंक्ष्वे
तिचोक्त्वातथैवअंजनंदद्यात् अथवासःवस्त्रांतंसूत्रच्छेदंवा पंचाशद्वर्षाधिकत्वेदातुःस्वप्रकोष्ठस्थंलोमवा एतद्वःपितरोवासोमा
नोतोऽन्यत्पितरोयुंग्ध्वमित्यनेनप्रत्येकंपिंडेषुसमर्प्यपूजयित्वा नमोवःपितरइषेनमोवःपितरऊर्जेनमोवःपितरःशुष्मायनमोवः-
पितरोघोरायनमोवःपितरोजीवायनमोवःपितरोरसाय स्वधावःपितरोनमोवःपितरोनमएतायुष्माकंपितरइमाअस्माकंजीवा-

वोजीवंतइहसंतःस्याम मनोन्वाहुवामहेनाराशंसेनसोमेन पितृणांचमन्मभिः आतएतुमनःपुनः क्रत्वेदक्षायजीवसे ज्योक्चसू र्यंदृशे पुनर्नः पितरोमनोददातुदैव्योजनः जीवंव्रातंसचेमहि इत्यनेनपिंडानुपतिष्ठेत अथपिंडस्थान्पितॄन्याम्यांदिशम नुव्रजन् परेतनपितरःसोम्यासोगंभीरेभिःपथिभिःपूर्वणोभिः दत्वायास्मभ्यंद्रविणेहभद्रंरयिंचनःसर्ववीरंनियच्छतेइत्यने- नोद्वासयेत् अथाऽग्निंप्रत्येयात् अग्नेतमद्याश्वंनस्तोमैःक्रतुंनभद्रंहृदिस्पृशम् ऋध्यामातओहैः यदंतरिक्षंपृथिवीमुत- द्यांयन्मातरंपितरंवाजिहिंसिम अग्निर्मातस्मादेनसःप्रमुंचतुकरोतुमामनेनसम् वीरंमेदत्तपितरइतिजप्त्वापिंडानांमध्यमं- पिंडंपत्नी आधत्तपितरोगर्भंकुमारंपुष्करस्रजम् यथायमरपाअसदितिप्राशयेत् अप्सुनीतोल्मुकेवाइतरौपिंडौप्रक्षिपे त् अन्नारुचिमान् महारोगग्रस्तोवापिंडावुभौप्राश्नीयात् रोगान्मुक्तिर्मृतिर्वाऽस्यभवेत् उपयुक्तावशिष्टपात्राणांद्विर्द्विरु त्सर्गः द्वंद्वातिरिक्तमेकंतृणेनसहोत्सृजेत् इतिपिंडपितृयज्ञः अथव्यतिषंगप्रयोगः योनाहिताग्निरौपासना ग्निमान्मृतपितृकः वक्ष्यमाणंपार्वणश्राद्धंपिंडपितृयज्ञंचव्यतिषंगेणैवकुर्यात् व्यतिषंगोनामविच्छिद्यविच्छिद्यसहानुष्ठाना त्मकस्तंत्रविशेषः पार्वणश्राद्धंपिंडपितृयज्ञंचव्यतिषंगेणकरिष्ये इध्माधानाद्याक्तनपितृयज्ञंकृत्वाब्राह्मणपच्छौचाद्याच्छा २३६ दनांतमग्नौकरणपूर्वकंसर्वश्राद्धंकुर्यात् पुनरिध्माधानादिपितृयज्ञःआमेक्षणानुप्रहरणमन्त्रानुज्ञानात् अथोभयशेषंक्रमे-

णसमापयेदितिक्रमः आहिताग्निस्तु सर्वाधानी अर्धाधानी वा दक्षिणाग्नावेव पिंडपितृयज्ञं कृत्वा पार्वणश्राद्धं प्रागेव कुर्यात्
इति व्यतिषंगप्रयोगः इतिश्रीमदनंतदेवकृतापदेवतनयेनानंतदेवेन विरचितः संस्कारकौस्तुभः समाप्तिमगमत्

स्वस्त्यस्त्वग्निगजाद्रिभू १७८३ मितशकेऽब्दे दुर्मतौ फाल्गुने कृष्णाख्ये भाद्रपदस्य मोहमयिषष्ठीवर्द्धने
यज्जनिः हेगिष्टेतु सदाशिवस्य तनुजो योबापुशास्त्रीति विख्यातस्तेन निजांकितोऽश्ममययंत्रे कौस्तुभोऽयं किल १७

॥ इतिसंस्कारकौस्तुभः समाप्तिमगमत् ॥ श्रीलक्ष्मीनारायणाय॰